GOD
WENDINGEN
WENDINGEN
IN HET BEGIN IS HET WOORD
T. H. S.
BIBLIOTHEEK
DELFT

ROBBERT KALFF & Co
HEERENGRACHT 270
AMSTERDAM

3 MONSTERKAMERS VAN SMAAKVOLLE
ELECTRISCHE ORNAMENTEN

AGENTSCHAP DER ATELIERS CUPRERA, DEN HAAG

ZUIVER BEWERKTE EN DOORDACHTE VOORWERPEN
GEEN HANDELSWAAR

OOK VERVAARDIGING NAAR ONTWERP VAN DEN ARCHITECT



ROBBERT
KALFF & Co
AMSTERDAM
HEERENGRACHT 270

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN: PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, SCHELPKALK, KLUITKALK, STEENKALK, TRAS, GIPS EN ZUURVASTE TEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 1 — JANUARI 1919

TECHNISCH GEDEELTE

REDACTEUR-SECRETARIS: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — De Heer K. DE BAZEL is benoemd tot VOORZITTER van het Genootschap in de 63ste Alg. Vergadering, en heeft de benoeming aanvaard.
De Heeren DE KLERK en WIJDEVELD zijn als bestuursleden herkozen.
II. — De COMMISSIE TOT ONDERZOEK VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN is samengesteld uit de Heeren P. KRAMER, J. L. M. LAUWERIKS en M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE. Gewone Leden, die zich candidaat stellen voor Afgevaardigd Lid, worden verzocht zich schriftelijk te richten tot den Secretaris der Commissie den Heer J. L. M. LAUWERIKS Quellinusschool Frans Halsstraat te Amsterdam, en aldaar de gegevens te zenden als vermeld in § 2 Art. 6 der Statuten.
III. — De Heeren J. B. VAN LOGHEM B.I. en H. A. VAN DEN EIJNDE, hebben de benoeming tot Redactieleden van „Wendingen" aangenomen.
IV. — Van de LEENING 1915 zijn de volgende 12 aandeelen uitgeloot, en met f 25 per aandeel aflosbaar bij den Penningmeester P. Vorkink te Helmersstraat 187 Amsterdam. Nos. 7. 9. 11. 12. 15. 18. 19. 22. 32. 33. 51 en 55.
Idem van de LEENING 1917, de volgende 24 aandeelen Nos. 18. 20. 23. 25. 48. 51. 52. 53. 60. 62. 65. 67. 68. 71. 75. 76. 93. 98. 100. 102. 106. 110 116 en 120.
V. — Als gewoon Lid is aangenomen de Heer VICTOR MEEUSSEN Architect te Bremen. Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren ANT. KURVERS, Glasschilder, thans Buitenlid, door P. Kramer en Wijdeveld, W. SMIJTINK, Architect te Amsterdam door la Croix en Staal, G. H. ARENDZEN, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam door J. Baars en H. v. d. Haar, J. SLOT Architect te Hilversum, door Sijmons en Staal, A. F. GROOTES, Bouwk. Teekenaar te Haarlem en C. C. BEAUMONT, Bouwk. Teekenaar te Haarlem, door K. van Leeuwen en de Meijer, H. J. VAN SENDEN, Bouwk. teek. te Amsterdam door Vorkink en Wormser en E. T. BAKKER, Bouwk. Teekenaar, Aspirant Lid, door J. H. Petri en Staal.
Als Buitenleden zijn door het Bestuur aangenomen de Heeren L. C. KALFF, Bouwk. Student T.H.S., thans Aspirant Lid en C. Th. J. WIEKART, Bouwk. Teekenaar te Utrecht, voorgesteld door D. J. Heusinkveld.
Als Donateurs zijn door het Bestuur aangenomen Mevr. A. G. KRÖLLER te 's-Gravenhage, voorgesteld, door H. Th. Wijdeveld, Mej TONY DE RIDDER te Oosterbeek, door Ir. P. H. Endt en Mej. R. C. C. FABER te Rijswijk, door P. Kramer, de Heeren JOH. PTASZNIK te Amsterdam door H. Th. Wijdeveld, W. NEDERKOORN te Alkmaar, door A. W. Blokhuys en A. HUYGEN te Amsterdam door J. Kuyt.
VI. — De 1412de LEDENVERGADERING is gehouden op Donderdag 23 Jan. 1918 's avonds 8 uur Heerengracht 545/549.
Agenda ◻ Lezing van Dr. H. P. BERLAGE over „het begrip der Architectuur" met lichtbeelden.

De 1413de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Vrijdag 28 Februari 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545/549 Amsterdam.
Toegankelijk voor gewone Leden.

Agenda ◻ a. Notulen en ingekomen stukken.
b. Installatie van den den Voorzitter, den Heer K. de Bazel.
c. Algemeene beschouwingen over:
1. Uitbreiding en constitueering van afgevaardigde Leden.
2. Constitueering van plaatselijke groepen (clubs).
3. Constitueering van Commissiën voor Beeldhouwkunst, Schilderkunst en Kunstnijverheid.
4. Opnieuw uitgeven van een Weekblad.
5. Tentoonstellingen en Prijsvragen.
d. Rondvraag en Sluiting.

VII. — VAN AF 28 FEBRUARI TOT EN MET 8 MAART A.S. zullen in de Genootschapszaal Heerengracht 545/549, GEËXPOSEERD worden, de ingekomen antwoorden op de PRIJSVRAGEN VAN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP: Blokbouw, Walbaashuisje en Getuigschrift B. en V.
Toegankelijk voor alle Leden en Donateurs dagelijks van 10—4 uur.

J. F. STAAL, 1ste Secretaris

◻ ◻ ◻

ROBBERT KALFF & Co
HEERENGRACHT 270
AMSTERDAM

3 MONSTERKAMERS VAN SMAAKVOLLE
ELECTRISCHE ORNAMENTEN

AGENTSCHAP DER ATELIERS CUPRERA, DEN HAAG

ZUIVER BEWERKTE EN DOORDACHTE VOORWERPEN
GEEN HANDELSWAAR

OOK VERVAARDIGING NAAR ONTWERP VAN DEN ARCHITECT



ROBBERT
KALFF&Co
AMSTERDAM
HEERENGRACHT·270

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR:
DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN
PRINSEN-
EILAND 6-8-8a

TELEGR.-ADRES:
BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT

HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, SCHELPKALK, KLUITKALK, STEENKALK, TRAS, GIPS EN ZUURVASTE TEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 1 — TECHNISCH GEDEELTE — JANUARI 1919

REDACTEUR-SECRETARIS: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — De Heer K. DE BAZEL is benoemd tot VOORZITTER van het Genootschap in de 63ste Alg. Vergadering, en heeft de benoeming aanvaard.
De Heeren DE KLERK en WIJDEVELD zijn als bestuursleden herkozen.
II. — De COMMISSIE TOT ONDERZOEK VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN is samengesteld uit de Heeren P. KRAMER, J. L. M. LAUWERIKS en M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE. Gewone Leden, die zich candidaat stellen voor Afgevaardigd Lid, worden verzocht zich schriftelijk te richten tot den Secretaris der Commissie den Heer J. L. M. LAUWERIKS Quellinusschool Frans Halsstraat te Amsterdam, en aldaar de gegevens te zenden als vermeld in § 2 Art. 6 der Statuten.
III. — De Heeren J. B. VAN LOGHEM B.I. en H. A. VAN DEN EIJNDE, hebben de benoeming tot Redactieleden van „Wendingen" aangenomen.
IV. — Van de LEENING 1915 zijn de volgende 12 aandeelen uitgeloot, en met f 25 per aandeel aflosbaar bij den Penningmeester P. Vorkink te Helmersstraat 187 Amsterdam. Nos. 7. 9. 11. 12. 15. 18. 19. 22. 32. 33. 51 en 55.
Idem van de LEENING 1917, de volgende 24 aandeelen Nos. 18. 20. 23. 25. 48. 51. 52. 53. 60. 62. 65. 67. 68. 71. 75. 76. 93. 98. 100. 102. 106. 110 116 en 120.
V. — Als gewoon Lid is aangenomen de Heer VICTOR MEEUSSEN Architect te Bremen. Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren ANT. KURVERS, Glasschilder, thans Buitenlid, door P. Kramer en Wijdeveld, W. SMIJTINK, Architect te Amsterdam door la Croix en Staal, G. H. ARENDZEN, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam door J. Baars en H. v. d. Haar, J. SLOT Architect te Hilversum, door Sijmons en Staal, A. F. GROOTES, Bouwk. Teekenaar te Haarlem en C. C. BEAUMONT, Bouwk. Teekenaar te Haarlem, door K. van Leeuwen en de Meijer, H. J. VAN SENDEN, Bouwk. tesk. te Amsterdam door Vorkink en Wormser en E. T. BAKKER, Bouwk. Teekenaar, Aspirant Lid, door J. H. Petri en Staal. Als Buitenleden zijn door het Bestuur aangenomen de Heeren L. C. KALFF, Bouwk. Student T.H.S., thans Aspirant Lid en C. Th. J. WIEKART, Bouwk. Teekenaar te Utrecht, voorgesteld door D. J. Heusinkveld.
Als Donateurs zijn door het Bestuur aangenomen Mevr. A. G. KRÖLLER te 's-Gravenhage, voorgesteld, door H. Th. Wijdeveld, Mej TONY DE RIDDER te Oosterbeek, door Ir. P. H. Endt en Mej. R. C. C. FABER te Rijswijk, door P. Kramer, de Heeren JOH. PTASZNIK te Amsterdam door H. Th. Wijdeveld, W. NEDERKOORN te Alkmaar, door A. W. Blokhuys en A. HUYGEN te Amsterdam door J. Kuyt.
VI. — De 1412de LEDENVERGADERING is gehouden op Donderdag 23 Jan. 1918 's avonds 8 uur Heerengracht 545 549.
Agenda □ Lezing van Dr. H. P. BERLAGE over „het begrip der Architectuur" met lichtbeelden.

De 1413de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Vrijdag 28 Februari 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545/549 Amsterdam.
Toegankelijk voor gewone Leden.

Agenda □ a. Notulen en ingekomen stukken.
b. Installatie van den den Voorzitter, den Heer K. de Bazel.
c. Algemeene beschouwingen over:
1. Uitbreiding en constitueering van afgevaardigde Leden.
2. Constitueering van plaatselijke groepen (clubs).
3. Constitueering van Commissiën voor Beeldhouwkunst, Schilderkunst en Kunstnijverheid.
4. Opnieuw uitgeven van een Weekblad.
5. Tentoonstellingen en Prijsvragen.
d. Rondvraag en Sluiting.

VII. — VAN AF 28 FEBRUARI TOT EN MET 8 MAART A.S. zullen in de Genootschapszaal Heerengracht 545 549, GEËXPOSEERD worden, de ingekomen antwoorden op de PRIJSVRAGEN VAN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP: Blokbouw, Walbaashuisje en Getuigschrift B. en V.
Toegankelijk voor alle Leden en Donateurs dagelijks van 10—4 uur.
J. F. STAAL, 1ste Secretaris

† S. F. LOEB †

Utrecht, 16 Januari 1919

Voor hen die den Heer Loeb langer kenden dan uit zijn kortstondige arbeid als Gemeente architect te Utrecht, is het meer dan een verlies van een veel belovende kracht uit de architectuurwereld. Hij was een van die fijngevoeligen, die wij, in deze tijden van vergroffing en vervlakking in de kunst, zoo gaarne in ons midden zien. Hij stond in zijn opvattingen ten opzichte der Bouwkunst, op de grens van de officieele-administratieve-architectuur en de vrije ongebonden uitingen der moderne jongeren. Niettegenstaande zijn opleiding aan de Technische Hoogeschool te Delft, was hij als kunstenaar niet verloren gegaan, doch integendeel was te voorspellen geweest, dat hij binnen afzienbaren tijd in de scharen der vooruitstrevende jongeren een plaats zou ingenomen hebben. Helaas heeft hij als lid van ons Genootschap niet meer kunnen bereiken, dan . . . . dien indruk bevestigen.

H. TH. W.

NOTULEN DER 1410DE (HUISHOUDELIJKE) LEDENVERGADERING VAN ARCHITECTURA & AMICITIA, GEHOUDEN OP 12 DECEMBER 1918, IN DE VERGADERZAAL HEERENGRACHT 545/49, AMSTERDAM

De Voorzitter de Heer J. Gratama opent de vergadering en doet de notulen der vorige vergadering voorlezen, welke worden goedgekeurd.
Ingekomen is een schrijven van den Heer H. Hoste, nogmaals aandringende op het geven van een advies i.z. de herbouw van de Hal te Yperen. Desgevraagd licht de Heer Louis van der Swaelmen toe, dat het wenschelijk is de verkregen adviezen spoedig te publiceeren. De Vergadering verzoekt het Bestuur eene commissie voor het verleenen van het gevraagd advies in te stellen.
Ingekomen is, gezonden door den Heer W. C. Brouwer te Leiderdorp, ter kennisneming, een reklameschrijven der firma Wed. Maarschalkerweert te Utrecht, waarin exposanten op de a.s. Jaarbeurs te Utrecht wordt afgeraden zich van architecten te bedienen voor inrichting hunner stands. Voor kennisgeving aangenomen.
De Heer van der Wey zegt een circulaire te hebben ontvangen van

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

A. J. van Schaik c.s., namens eene commissie van voorlichting betreffende bouwk. en decoratieve aangelegenheden i.z. Jaarbeurs, welke circulaire, bevattende het verzoek zich op een lijst van aanbevelenswaardigen te doen plaatsen, gezonden is aan alle leden van de V. A. N. K. M. B. V. A. en B. N. A. Spreker verzoekt het Bestuur zich tot de commissie te wenden met de vraag waarom de Leden van A. et A. niet zijn gevraagd. Aldus wordt besloten.

De Voorzitter doet voorlezing van een verzoek der Union des Villes etc. aan A. et A. om deel te nemen aan een te Brussel te houden tentoonstelling voornamelijk op stedenbouwkundig gebied.

De Heer v. d. Swaelmen raadt deelneming ten sterkste aan. Spreker acht de Nederlandsche architectuur-voortbrengselen van heden, internationaal-belangrijk.

De Voorzitter is overtuigd dat A. et A. gaarne zal deelnemen niet uit eerzucht, doch uit bereidwilligheid om de voortreffelijke zaak te steunen.

□ □ □

De Voorzitter installeert de aanwezige nieuwe Leden de Heeren Louis van der Swaelmen en Joan Collette.

Besloten wordt de benoemde Afgevaardigde Leden te installeeren in een speciale vergadering dier Leden.

Op voorstel van het Bestuur besluit de vergadering den Heer Jan Toorop, Schilder te 's Gravenhage het Eerelidmaatschap van het Genootschap aan te bieden ter gelegenheid van zijn 60sten verjaardag, met algemeene stemmen.

Bij de benoeming van 3 Leden in de Verificatie-commissie tot nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1918, worden gekozen de Heeren M. Plate met 28, van der Wey met 25 en Sunier met 24 der 30 uitgebrachte stemmen Deze heeren nemen de benoeming aan.

Voor de benoeming van Leden in de Commissie van Onderzoek tot voorstellen van Afgevaardigde Leden hebben bedankt de gekozen Leden J. Limburg en J. F. Staal. De Heer P. Kramer heeft de benoeming aangenomen, zoodat 2 nieuwe Leden moeten worden benoemd. Bij de stemming worden uitgebracht 31 stemmen en 3 blanco, waarvan de Heeren Granpré Molière 14, de Bazel 9, van der Mey 8, Kromhout 6, van Loghem 6 en Lauweriks 3.

Bij herstemming verkrijgen de Heeren Granpré Molière met 23 en Lauweriks met 16 de volstrekte meerderheid en zijn dus gekozen, zoodat de commissie is samengesteld uit de Heeren P. Kramer, M. J. Granpré Molière B. I. en J. L. M. Lauweriks.

□ □ □

Bij punt 6 der Agenda verzoekt de Heer Luthmann uitstel tot een volgende vergadering en verlof te spreken over den toestand van het Genootschap. De Voorzitter heeft geen bezwaar dit verlof te verleenen.

De Heer Luthmann ziet het vereenigingsleven in A. et A. in zeer verzakten toestand. Van het vereenigingsleven is niets overgebleven, wat nog wordt voortgebracht is uitsluitend het maandblad „Wendingen", waarvoor spreker alle achting heeft en waaraan hij gaarne hulde bewijst. Een genootschapsdaad is echter dat tijdschrift niet. De vergaderingen worden aldoor zeldzamer en zijn weinig aantrekkelijk, wat te wijten is aan het gebrek aan initiatief bij het Bestuur. Het weekblad, dat bijdroeg om het vereenigingsleven gaande te houden, de lezingen, de bibliotheek, de leescirkel, de prijsvragen, de tentoonstellingen en de excursies, alles heeft het Bestuur afgeschaft en niets gedaan om, in de plaats daarvan, de Leden aan het Genootschap te binden. Van de handelingen van het Bestuur wordt den Leden niets bekend gemaakt, notulen der vergaderingen worden niet gepubliceerd.

Spreker vraagt het Bestuur deze grieven, namens een aantal Leden uitgebracht, te overwegen en middelen te beramen om verbetering aan te brengen. Spreker zegt niet al het afgeschafte terug te wenschen, hij wenscht echter van het Bestuur het initiatief voor handelingen die het genootschapsleven versterken. Het weekblad, prijsvragen en eventueel excursies zag hij gaarne in eere hersteld.

De Heer Wijdeveld merkt op dat voornamelijk door het Bestuur het Genootschap is georganiseerd, met uiterst zwakke medewerking van de Leden. De Leden hadden terecht weinig sympathie voor het weekblad, zooals in de vergaderingen is gebleken, daarom is ten koste van heel wat werk van voornamelijk het Bestuur, het maandblad tot stand gekomen, waaraan trouwens nog geregeld wordt voortgewerkt om het zoo goed mogelijk te krijgen. Voor prijsvragen voelt spreker, zooals hij reeds eenige malen heeft verkondigd, niets. Er zijn genoeg openbare prijsvragen tegenwoordig en voor studieprijsvragen zorgt de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap." Het Bestuur en Redactie confereerden herhaaldelijk over de wederinstelling van het weekblad voor het behandelen van voorkomende bouwkunstbelangen en voor kritieken. Niet alleen de kosten, doch ook het te verwachten gebrek aan medewerking weerhouden de totstandkoming. Spreker herinnert aan het Technisch Bijblad van Wendingen, dat de Heer v. d. Wijnpersse voortreffelijk redigeerde door er persoonlijk alle artikelen in te schrijven. Toen de Heer v. d. W. ondanks herhaalde verzoeken en aanmaningen ondanks het uitloven van premies en het wijzen op het toegestane honorarium, geen enkele bijdrage ontving in 5 maanden, verzocht hij van het redacteurschap te worden ontslagen. Dit verloop is zeker niet bemoedigend voor de weekbladplannen.

De Heer Eibink vindt dat de beschuldigingen van den Heer Luthmann op de Leden terugvallen, het Genootschapsleven wordt in de eerste plaats bepaald door de activiteit der Leden.

De Voorzitter zegt dat niet vergeten moet worden, dat in het afgeloopen jaar weinig actueele architectonische vraagstukken zich voordeden. In andere vereenigingen is ook weinig actie gevoerd en vergaderingen zijn ook daar weinig gehouden. Trouwens de vergaderingen van dit jaar onderscheiden zich niet van vorige. Het Bestuur heeft de reorganisatie van A. et A. tot stand gebracht, nu is het ongeveer zoover dat deze reorganisatie werkzaam kan worden. Spreker vindt besprekingen en lezingen uitstekend, doch het heil van A. et A. hangt er niet van af.

De Heer Lauweriks acht de aansporing van den Heer Luthmann voor het Bestuur overbodig. Het Bestuur ziet zeer goed in, om welke belangen het gaat en hoe daarmede moet gehandeld worden. Spreker is zeer tevreden over wat gedaan en voorbereid is, over het vele sloopwerk moet men zich niet verbazen, er moest noodzakelijk eerst ruimte gemaakt worden.

„Wendingen" is, dank de groote werkzaamheid en energie van den Heer Wijdeveld, alleen meer waard dan alle afgeschafte zaken. De belangstelling van het publiek neemt voor Wendingen en daardoor voor de bouwkunst, steeds toe. Wie gaf eigenlijk iets om het vorig weekblad, dat gevuld moest worden met kletskouserij, omdat er geen behoorlijke medewerking verkrijgbaar was. Met een nieuw weekblad zal het evenzoo gaan, de medewerking der Genootschapsleden zal niets beteekenen. Wij moeten gemeenschappelijk inzien, waarheen de acties van A. et A. zich hebben te richten en niet de afgeschafte amusementen terug verlangen.

De Heer Luthman vindt dat in elk geval de toestand van tegenwoordig in het Genootschap niet bestendigd mag worden. Het Bestuur moet de jongere leden vlottend maken.

De Voorzitter zegt dat het Bestuur van de kritiek heeft kennis genomen, dankbaar omdat er uit blijkt dat sommige Leden tenminste iets willen, al is dit eenigszins vaag bepaald. De reorganisatie van A. et A is achter den rug, thans komt het Bestuur tot het werkprogramma, waarvoor vooral een sterk korps Afgevaardigde Leden noodig is, dat thans nog niet gevormd is. Van de medewerking der jongere Leden zal het Genootschap volgaarne gebruik maken en rekening houden met hunne geuite veriangens

Na rondvraag, waarbij de Heer v. d. Wey aanraadt een cursus over Beeldende Wiskunde door Dr. Schoenmaekers te doen houden, volgt sluiting.

De 1ste Secretaris: J. F. STAAL.

□ □

NOTULEN DER 63STE ALGEMEENE VERGADERING (TEVENS 1411DE LEDENVERGADERING) VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA, GEHOUDEN OP 2 JANUARI 1919, IN DE VERGADERZAAL HEERENGRACHT 545-549, AMSTERDAM

Voorzitter de Heer J. Gratama. De notulen der 1410de Vergadering worden na lezing goedgekeurd.

De Heer Victor Meeussen, Architect te Bremen, voorgesteld door de Heeren Gratama en Hellendoorn, wordt na ballotage tot Gewoon Lid aangenomen.

Het jaarverslag van den 1en Secretaris wordt gelezen en goedgekeurd.

Het jaarverslag van den Penningmeester wordt na uitgebracht advies der Verificatiecommissie, goedgekeurd en de Penningmeester ontheven van zijn verantwoordelijkheid over 1918.

De Heer Sunier brengt namens de Verificatiecommissie, de Heeren v. d. Wey, Plate en Sunier het verslag uit, waarop de Voorzitter de Commissie dankt voor haar uitgevoerde taak.

Het jaarverslag van den Secretaris der Redactie van het maandblad „Wendingen" wordt voorgelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter merkt in verband met dit verslag op, dat hij als Voorzitter volbracht heeft wat een groep van hervormingsgezinden in A. et A. hem in 1916 heeft gevraagd n.l. als Voorzitter de vernieuwing van A. et A. door middel van statutenwijziging te willen leiden. Hij heeft dit aangenomen onder nadrukkelijke bepaling niet langer voor A. et A. te kunnen werken dan na de bedoelde hervorming.

Dat hij nog niet ontheven is van zijn Voorzitterschap, ondanks zijn herhaald verzoek, betreurt hij zeer, vooral met het oog op de Genootschapsbelangen, hij erkent de moeilijkheden voor het Bestuur, waar de groep Afgevaardigde Leden nog niet was samengesteld.

De Voorzitter stelt voor de voorgelezen jaarverslagen te publiceeren in het Techn. Gedeelte van „Wendingen". Goedgekeurd.

Aan de orde is de uitloting van 12 aandeelen in de Leening 1915, welke aandeelen met f 25 per aandeel moeten worden afgelost.

De nummers 7, 9, 11, 12, 15, 18, 19, 22, 32, 33, 51 en 55 worden uitgeloot.

Voorts de uitloting van 24 aandeelen in de Leening 1917 aan de Uitgevers-Mij. „De Hooge Brug", aflosbaar met f 25 per aandeel.

De nummers 18, 20, 23, 25, 48, 51, 52, 53, 60, 62, 65, 67, 68, 71, 75, 76, 93, 98, 100, 102, 106, 110, 116 en 120 worden uitgeloot.

De Penningmeester doet voorlezing van de Begrooting 1919, welke aan de Leden is toegezonden.

De Heer Sunier vraagt of het Bestuur dit jaar niet voorstelt een kalender uit te geven of prijsvragen uit te schrijven.

De Heer Boeyinga informeert of de Bode een duurtetoeslag krijgt.

De Penningmeester zegt dat de posten drukwerk en onvoorzienen de uitgave van een kalender niet onmogelijk en van prijsvragen mogelijk maken, doch raadt de uiterste zuinigheid aan met het oog op de schulden. Dit jaar kon een bedrag van ± f 1100 op de schulden worden afbetaald, terwijl geen nieuwe leening werd uitgeschreven. In 1920 zijn alle leeningen aan het Genootschap afgelost, blijft alleen de schuld aan den uitgever van het weekblad, waarbij een post van f 1600 nog niet erkend is kunnen worden, waar de uitgever het bewijzen der vordering nog heeft nagelaten.

Het salaris van den bode bedroeg f 15 per week + f 70 toeslag per jaar. De bode heeft meerdere verdiensten en is niet doorloopend werkzaam voor A. et A. Niettemin is op de begrooting zijn salaris verhoogd op f 18 per week en is spreker bereid, indien de vergadering zulks wenscht, ook de f 70 toeslag per jaar bovendien toe te kennen. Aldus wordt besloten.

Verschillende leden zetten hun opvatting i.z. Genootschapsprijsvragen uiteén.

De Heer Luthmann acht prijzen niet noodig. Men weet vooruit dat de aan een prijsvraag besteden tijd niet gehonoreerd wordt. De openbare en b.v. door Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen bieden niet wat in de 1e plaats noodig is. Deze prijsvragen hebben een te overwegend practisch gehalte, en geven jongen architecten geene gelegenheid tot ideëele opvattingen, welke opvattingen zij juist sterk hebben aan te kweeken alvorens in de praktijk, hetzij op bureaux, hetzij als leidend architect, op te treden. Want tegen de materialistische tendenzen van opdrachtgevers etc. moet de jonge architect zijn idealen stellen, hij moet gelegenheid hebben zich in prijsvragen tot onhandelbaarheid te trainen.

In dien zin is het onderwerp der prijsvraag van minder belang dan de geest van het programma. Spreker meent bepaald van het Bestuur te mogen verlangen, dat het bij het uitschrijven van dergelijke prijsvragen leiding geeft.

De Heer Wijdeveld is geen voorstander van Genootschapsprijsvragen. Waarom wachten de jongeren op programma's, waar er hoogst belangrijke bouwvraagstukken zijn die naar oplossing verlangen, b.v. een raadhuis of schouwburg te Amsterdam. Het streven van A. et A. moet zijn de beschikbare werkkracht samen te trekken op de meest belangrijke werkzaamheden, het jurywerk en opstellen van programma's vordert veel meer tijd dan beschikbaar is. Er zal in „Wendingen" naar gestreefd worden, zoo spoedig de omstandigheden dit toelaten, het beste werk van buitenlandsche architecten tot onze voorlichting, af te beelden.

De Voorzitter begrijpt dat ontwerpers niet op eigen initiatief zich zetten tot scheppen van b.v. een raadhuis- of schouwburgoplossing, daaraan moet een prijsvraagprogramma leiding geven. Volgens spreker overdrijft de Heer Wijdeveld de bezwaren aan het juryschap verbonden.

De Heer Blaauw is daarentegen overtuigd dat vooral het opstellen van een programma een werk is dat buitengewoon veel studie en toewijding verlangt. Juryleden moeten het onderwerp in verstgaande beteekenis door en door begrepen hebben en beheerschen, anders wordt hun programma een beletsel voor de ontwerpers; zooals bij vele programma's, in een vloek en een zucht samengesmeten, is gebleken. Van het bestuur is het opstellen van een goed programma niet te verwachten, men overwege de instelling van een speciaal instituut. Meent de vergadering dat een programma vaag en onbepaald moet zijn, dan is spreker het eens met den Heer Wijdeveld, dat ontwerpers er geheel buiten kunnen en zich op eigen initiatief zetten tot oplossing van bouwkunst-problemen.

De Heer de Klerk vindt een ideëel programma, dat ontwerpers weinig bindt in practische voorschriften heel mooi, doch dan is voor de Jury geen vergelijken meer mogelijk. De moeielijkheid is zoo: Of het programma is vaag en biedt ontwerpers de meeste mogelijkheid tot ideëele oplossing, doch dan kán de Jury niet vergelijkend oordeelen omdat ieder gegeven ontbreekt, of het programma is tot in finesses preciseerend, waardoor de Jury een betrouwbaar richtsnoer heeft bij de vergelijkende beoordeeling, doch is het persoonlijk inzicht van ontwerpers veel te bekneld om tot zijn recht te komen. Persoonlijk is spreker tóch voor de laatste opvatting, want het werkelijke bouwen is alzijdige gebondenheid, waar aan het voordeel van te voorschijn komen van karakteristieke bouw verbonden is. De moeielijkheden die aan de twee verschillende methoden van programma-opstelling vastzitten, waren te ontgaan indien het prijsvraag onderwerp een monument was, waarin uiteraard weinig bindend practische voorschriften zijn te geven.

De Heer Hardeveld stelt voor een ideeënprijsvraag, waarvan de uitslag wordt geëxposeerd op de jaarlijkssche, verplichte tentoonstelling. De Jury kent geen prijzen toe en onthoudt zich van vergelijkende beoordeeling, zij geeft echter van de ontwerpen elk afzonderlijk voor zoover zij daarvoor in aanmerking komen, eene beoordeeling.

De Heer Luthmann ziet hierin nog het voordeel, dat de krachten te voorschijn komen, waarmede de groep Afgevaardigde Leden geregeld versterkt moet worden.

Op verzoek van het Bestuur verklaart de Heer Luthmann zich bereid de uitgesproken opvattingen over prijsvragen in een opstel samen te vatten. Met dit gegeven zal het Bestuur pogen het verlangen naar Genootschapsprijsvragen, overeenkomstig de inzichten der vergadering, te bevredigen.

Nog wordt besloten, in verband met de post van f 100 op de begrooting, de jaarlijksche tentoonstelling, voornamelijk van Afgevaardigde Leden-werk niet uit te breiden tot de maat eener openbare tentoonstelling. In 1920 zal een Lustrumtentoonstelling worden gehouden, waarvoor alle krachten moeten gespaard blijven. Het Bestuur zal zich reeds spoedig met de voorbereidingen gaan bezighouden, opdat deze tentoonstelling van de grootst mogelijke belangrijkheid kan worden.

De begrooting 1919 wordt hierna goedgekeurd.

Wegens aftreden van den Voorzitter, die zich niet herkiesbaar stelt en periodieke aftreding van de Heeren de Klerk en Wijdeveld als Bestuursleden, worden 3 Leden van het bestuur gekozen. Uitgebracht 29 geldige stemmen a. v.

de Klerk 27, Wijdeveld 25, de Bazel 15, Lauweriks 12, zoodat de Heeren de Klerk en Wijdeveld zijn herkozen en de Heer de Bazel gekozen. De Heeren de Klerk en Wijdeveld nemen de herbenoeming aan.

Uit het thans voltallig bestuur kiest de vergadering met 25 der 27 uitgebrachte stemmen den Heer de Bazel tot Voorzitter.

In de redactie van „Wendingen" worden 3 leden gekozen wegens aftreden van den Heer van Anrooy, die bedankt heeft en van de Heeren E. Kuipers en P. Kramer.

Bij eerste stemming uitgebracht 29 stemmen, waarvan 24 op den Heer van Loghem, Kramer 13, van den Eijnde 13, de Bazel 8 en Evert Kuipers 8.

Bij herstemming uitgebracht 27 stemmen: van der Eynde 19, Kramer 15, de Bazel 6 en E. Kuipers 5, zoodat de Heeren v. Loghem, P. Kramer en van der Eynde gekozen zijn.

Na rondvraag volgt sluiting. De 1ste Secretaris: J. F. STAAL

VERSLAG VAN DE HANDELINGEN VAN 'T GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA OVER 1918

STATUTEN. De gewijzigde statuten van 1917 werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 2 Mei 1918, en op dien datum in werking gesteld.

ZETEL. Het Genootschap bleef gedurende 1918 gevestigd in het gebouw Heerengracht 545-549 te Amsterdam.

LEDEN. Het aantal Leden bedroeg in 1918 totaal 555 (vorig jaar 486 Leden), in de volgende rubrieken:

Eereleden (niet tevens afgev. of gewone leden) 9 (vorig jaar 9)
Afgevaardigde Leden 29 (vorig jaar 0)
Gewone leden 226 (,, ,, 186)
Buitenleden 177 (,, ,, 238)
Donateurs 104 (,, ,, 43)
Aspirant Leden 2 (,, ,, 2)
Vereenigingsleden 8 (,, ,, 8)

BESTUUR. De samenstelling van het Bestuur bleef onveranderd: J. Gratama B.-I., Voorzitter; J. M. van der Mey, Vice-Voorzitter; J. F. Staal, 1ste Secretaris; C. J. Blaauw, 2de Secretaris; P. Vorkink, Penningmeester; M. de Klerk, Bibliothecaris en H. Th. Wijdeveld, plaatsvervangend lid.

REDACTIE. De Redactie van „Wendingen" was in 1918 samengesteld als volgt: H. Th. Wijdeveld, Redacteur-Secretaris, H. A. van Anrooy, C. J. Blaauw, P. H. Endt, J. Gratama, P. J. Kramer, E. J. Kuipers, J. L. M. Lauweriks, R. N. Roland Holst en M. J. Granpré Molière.

GENOOTSCHAPSCOMMISSIES. a. Schoonheidscommissie van Amsterdam: J. F. Staal en P. Vorkink, Leden; J. L. M. Lauweriks en H. Th. Wijdeveld, Plaatsvervangende Leden. Een jaarverslag zal gepubliceerd worden.

b. Permanente Prijsvraagcommissie. Van deze commissie kwam nog geen verslag in.

c. Commissie voor de oprichting van een Architectuurmuseum. De commissie bereikte dat op de Staatsbegrooting voor 1918 een post is uitgetrokken tot dekking der uitgaven eener Rijkscommissie die de plannen voor de oprichting van een Rijks Architectuurmuseum zal hebben uit te werken. (Zie Wendingen Techn. Gedeelte, Jaargang 1, No. 12).

d. Commissie voor Advies voor Bouwkunstzaken in den Bond Heemschut.

De vertegenwoordiger van A. et A., de Heer M. Plate, bedankte in 1918 definitief als Lid der Commissie, daar hij de arbeid der commissie vruchteloos achtte, vooral door de geringe medewerking van het Bestuur van Heemschut, waarop het Genootschap besloot Heemschut te berichten, dat het geen vertegenwoordiger meer in de Commissie zou zenden. Hierop heeft Heemschut de commissie opgeheven.

e. Commissie van onderzoek i.z. Subsidie uit de uitgevers van „Architectura." Deze commisie bleef, in afwachting van aan de uitgevers gevraagde, bescheiden, samengesteld uit de Heeren J. L. Petri, K. Tholens en Cs. Visser.

f. Commissie tot onderzoek van Afgevaardigde Leden. Een voorloopige commissie belast met het samenstellen van een 1e. lijst van minstens 20 Afgevaardigde Leden, samengesteld uit de Heeren J. Limburg, J. M. van der Mey en J. F. Staal, stelde de gevraagde lijst samen, welker leden door de Ledenvergadering werden gekozen, waarop de voorloopige commissie aftrad. Voor 1919 werd de commissie samengesteld uit de Heeren J. L. M. Lauweriks, P. Kramer en M. J. Granpré Molière.

g. Commissie tot samenstellen van een lijst van architecten ten behoeve v. d. Nationalen Woningraad. In deze commissie werden voor 1 jaar benoemd (tot 1 Mei 1919) de Heeren M. de Klerk en P. Vorkink. De 1e lijst van architecten werd gepubliceerd.

VERGADERINGEN. Gedurende Dec. 1917 tot Jan. 1919 werden 12 Ledenvergaderingen gehouden; waaronder 2 huishoudelijke.

10 Dec. 1918. 62ste Alg. Vergadering.

19 Dec 1918. 1402de Ledenvergadering.

16 Jan 1919. 1403de Ledenvergadering. Voordracht van den Heer W. C. Brouwer over „Nieuwe typen aarden vaatwerk."

14 Febr. 1919. 1404de Ledenvergadering. Voordracht van den Heer Ir. J. van den Waerden over „Normalisatie in Huizenbouw".

28 Febr. 1919. 1405de Ledenvergadering Voordracht van Dr. M. H. J. Schoenmaekers over „Het beeldende denken.';

14 Maart 1918. 1406de Ledenvergadering. Voordracht van Dr. Jan Kalf over „Het restaureeren van monumenten."

28 Maart 1918. 1407de Ledenvergadering. Voordracht van den Heer J. L. M. Lauweriks over „Eenige moderne kunstdenkbeelden."

4 April 1918. Huishoudelijke vergadering. Benoeming van 2 Leden in de Commissie t. b. v. d. Nationalen Woningraad. De Vergadering gaf den Leden het volgende mandaat: „Aan de op de lijst te plaatsen architecten zullen bepaalde verplichtingen worden opgelegd, in het algemeen in aansluiting met de geldige eerecoden der vakvereenigingen, en in het bijzonder betreffende een door de commissie te bepalen maximum van opdrachten, die door een op de lijst te plaatsen architect aanvaard mag worden."

10 April 1918. 1408ste Ledenvergadering. Voordracht van den Heer J. Gratama over: Stroomingen in de hedendaagsche Architectuur.

25 September 1918. 1409de Ledenvergadering. Voordracht van Dr. H. P. Berlage Nzn. over „Het normaliseeren van woningen."

10 October 1918. Huishoudelijke Vergadering.

12 December 1918. 1410de Ledenvergadering (huishoudelijk).

De 1ste Secretaris J. F. STAAL.

VERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER

Evenals verleden jaar hebben wij thans weder een Balans Winst- en Verliesrekening opgemaakt. Uit deze winst- en verliesrekening blijkt dat de financieele toestand van het Genootschap eenigszins is verbeterd. Het saldoverlies van het vorige jaar, ten bedrage van f 3161.08, kon op f 2030.69 worden teruggebracht.

Aan de firma Gebr. Binger werd het afgeloopen jaar van haar vordering niets betaald en deze is wederom voor alle zekerheid voor haar volle bedrag op de balans genomen.

Op de balans, boekjaar 1916-17 kwam voor een post groot f 314.75, voor nog te innen contributie, van welk bedrag slechts f 283 geïnd kon worden. Het Bestuur heeft besloten aan de leden, welke niet op tijd aan hunne verplichtingen voldeden, het maandblad „Wendingen" niet toe te zenden en zal, wanneer hierop geen betaling van de achterstallige contributie volgt, de ledenvergadering verzoeken de desbetreffende leden van de ledenlijst te schrappen.

De Penningmeester:
P. VORKINK.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. BALANS OP 1 DECEMBER 1918

REKENINGEN	BEDRAGEN	REKENINGEN	BEDRAGEN
Kas	f 142.04	Obligatieleening 1915	f 675.—
Kasvereeniging	,, 1500.—	,, 1917	,, 3000.—
Contributie, nog te innen	,, 488.—	Interest:	
Maandblad „Wendingen", voorschot uitgever	,, 3000.—	nog verschuldigd aan leden: (coupons)	,, 50.—
Winst en Verlies:		Weekblad Architectura. nog verschuldigd	,, 3293.73
Saldo: verlies 1917. f 3161.08		Redactie-onkosten, nog verschuldigd	,, 142.—
Af winst 1918 ,, 1130.39	,, 2030.69		
	f 7160.73		f 7160.73

WINST- EN VERLIESREKENING

REKENINGEN	BEDRAGEN	REKENINGEN	BEDRAGEN
Interest	f 54.04	Contributie	f 7782.25
Subsidies en Contributies	,, 225.60		
Weekblad Architectura	,, 124.23		
Drukwerken	,, 432.82		
Salaris bode	,, 835.—		
Maandblad „Wendingen"	,, 3865.75		
Redactie-onkosten	,, 521.68		
Bestuurs-onkosten	,, 68.64		
Diverse onkosten	,, 524.10		
Winst en Verlies			
Saldo Winst	,, 1130.39		
	f 7782.25		f 7782.25

BEGROOTING VOOR HET VEREENIGINGSJAAR 1918-1919

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
Contributie	f 7400.—	Maandblad	f 3500.—
Entreegelden	,, 40.—	Tentoonstelling	,, 100.—
Interest leening 1917 *)	,, 120.—	Interest leening 1910	,, 25.—
Leening 1917	,, 600.—	,, ,, 1917	,, 120.—
		Af te lossen leening 1910 *)	,, 375.—
		,, ,, ,, 1917	,, 600.—
		Lokaalhuur	,, 200.—
		Onkosten Bestuur	,, 75.—
		,, Redactie	,, 500.—
		Salaris bode	,, 940.—
		Verzekeringen	,, 200.—
		Belasting	,, 95.—
		Druk- en typewerk	,, 400.—
		Voordrachten	,, 200.—
		Subsidies	,, 270.—
		Inningskosten	,, 80.—
		Diverse onkosten	,, 80.—
		Onvoorziene uitgaven	,, 400.—
	f 8160.—		f 8160.—

*) Te ontvangen van den uitgever van het Maandblad.

*) Waarvan f 75.— uitgeloot 1917.

De Penningmeester: P. VORKINK

VERSLAG VAN DE VERIFICATIE-COMMISSIE

Mijne Heeren, In uwe Vergadering van 12 Dec. '18 benoemd tot leden der Verificatie-Commissie meenden wij, ondergeteekenden, aanvankelijk, dat deze benoeming, als zijnde in strijd met art. 7 van het Huishoud. Reglement, door ons niet kon worden aanvaard, maar aangezien zij plaats vond en op voorstel van het Bestuur en met goedkeuring der Vergadering, achtten wij het niet noodig dit bezwaar als van ernstigen aard te moeten opvatten.

Wegens uitstedigheid was de Heer v. d. Wey met kennisgeving afwezig.

De boekhouding van den Penningmeester bestaande in hoofdzaak uit een, door hem ingesteld tabellarisch kasboek, waarin op één pagina neven elkander voorkwamen, tabellen voor totalen, voor leeningen, voor rekening met de Kasvereeniging, voor contributiën, diversen, enz., maakte den indruk van ernstig en met zorg te zijn bijgehouden. Na inkomsten en uitgaven te zijn nagegaan, en te hebben vergeleken met de begrooting, vestigde zich bij ons dan ook de overtuiging, dat de gelden van het Genootschap, gedurende het afgeloopen jaar evenzoo goed werden geadministreerd, als in de daaraan voorafgaande jaren.

Alle bescheiden, de boeking betreffende, waren ter Vergadering aanwezig.

Wij hebben dan ook niet geaarzeld, het Kasboek en de Winst- en Verliesrekening voor accoord te teekenen, en stellen in vol vertrouwen voor, den penningmeester onder dankzegging te ontheffen van zijn verantwoording voor het beheer der Genootschapsgelden over het boekjaar 1918.

Eenige beschouwingen van algemeenen aard willen wij hier nog aan toevoegen.

Een alphabetisch gerangschikt kaartenregister, door het tegenwoordig Bestuur samengesteld, waarin voor elk lid een stamkaart, en dat uit den aard der zaak zuiverder is bij te houden, dan een gedrukte ledenlijst, vergemakkelijkte ons ten zeerste de controle over de ingekomen contributiën, welke de desbetreffende begrooting met ruim f 1000.— te boven gingen. f 488.— is nog achterstallig, terwijl een bedrag, groot f 136.— door den Penningmeester werd beschouwd, als zijnde oninbaar; in dit laatste bedrag komen o.a. ook voor de contributiën van de in het buitenland wonende leden, die ook „Wendingen" niet meer ontvingen.

Als buitengewone post van inkomen zijn te vermelden een bedrag groot f 112.50 voor verkochte cliché's, dienstig geweest voor het Driebondnummer (Arch. No. 39 40 6-10 '17) en overgenomen door de firma Winkelman & v. d. Bijl.

Onder de uitgaven trok een post lokaalhuur, groot f 200.— en op de begrooting voorkomende met f 400.— onze aandacht. Deze vermindering van huur kwam voort uit het overbodig worden van diverse lokaliteiten, vroeger door het Genootschap in gebruik, maar die door het Bestuur, weer ter beschikking van den Heer Heystee werden gesteld.

De post „uitgaven voor het Maandblad," met de daaraan verbonden Redactieonkosten, werd met ± f 300.— overschreden, waaronder begrepen f 60.— als hulp voor de Redactie, welk bedrag vermoedelijk f 120.— zal worden.
Een begrootingspost voor tentoonstellingen groot f 80.— werd niet uitgegeven, aangezien er dit jaar geen expositie werd gehouden.
De post „Drukwerk" werd verre overschreden en bedroeg in totaal f 539.44½, waarin begrepen een post van f 106.— voor het boekjaar 1916/17. Het aanschaffen en laten bedrukken van nieuw correspondentiepapier en enveloppen vorderde f 117.60, drukkosten van nieuwe Statuten en Huish, Reglement bedroegen f 201.55; vandaar in hoofdzaak deze hooge post. Bovendien was er, bij gemis aan een wekelijksch verschijnend orgaan, ook een zekere som noodig tot dekking van drukkosten voor diverse mededeelingen aan de Leden.
Wat betreft de schuld aan de firma Binger blijft een post van ruim f 3000.— op de balans staan. De toestand is op het oogenblik zoo, dat de firma Binger heeft aan te toonen, dat dit bedrag in zijn geheel vorderbaar is.
Ten slotte zij nog opgemerkt dat het afgeloopen Boekjaar aanving met een tekort groot f 3161.08 en eindigde met een tekort, groot f 2030.69, zoodat de finantiën in het afgeloopen jaar met ruim f 1100.— zijn vermeerderd.

De Verificatie-Commissie
A'dam 31-12 '18. MAURITS PLATE
ERNEST SUNIER

□ □

VERSLAG VAN DEN BIBLIOTHECARIS OVER HET JAAR 1918

Volgens het besluit van de ledenvergadering op 10 October 1918, is de genootschapsbibliotheek als geschenk overgegaan aan de M. B. V. A. op de bekende voorwaarde, dat ieder A. et A. lid recht heeft op het leengebruik van de geheele, thans aangevulde, M. B. V. A. bibliotheek.
Door het bestuur werd besloten die tijdschriften en minder belangrijke boekwerken, uit onze bibliotheek welke ook reeds in die van de M. B. V. A. aanwezig waren, onder de leden, op nader te bepalen condities, te verkoopen of te verloten.
De leescirkel is in 't begin van 't afgeloopen jaar opgeheven, waardoor een belangrijk bedrag aan abonnementsgelden op de daarvoor noodige tijdschriften, bespaard wordt.
Januari 1919. M. DE KLERK, Bibliothecaris.

□ □

VERSLAG VAN DEN REDACTIE VAN „WENDINGEN" OVER HET JAAR 1918

Het kwam mij voor, dat het verslag van de Redactie niet beter ingeleid kon worden, dan door eene expositie van de, in den eersten jaargang opgenomen illustraties.*) Het is een beeld van de actie der Redactieleden, en, mij dunkt dat er weinig aan toetevoegen is, daar het beste verslag het resultaat van hare arbeid is.
Toch is het begrijpelijk dat de leden enkele bijzonderheden over de arbeid der Redactie willen weten. Zij zullen hier volgen, zoodra onze eerste plichten zijn gedaan . . . de dankbetuigingen aan hen die het maandblad door hun arbeid, door hun medewerking zoover brachten als u op 't oogenblik om u heen kunt waarnemen. De Redactie dankt hen, die voor text en illustraties zorgden, hen die zoo bereidwillig waren een omslag voor het blad te ontwerpen . . . en die daarmede een decoratieve lijn door het tijdschrift brachten, die zeker velen onzer getroffen hebben. Het is dan ook niet alléén de traditioneele dankbetuiging die de Redactie hier uit . . . het is tevens een werkelijk gevoelde erkentelijkheid tegenover velen die tot het voleindigen dezer jaargang medewerkten. In dit verband noemt de Redactie dan ook gaarne de namen van de Heeren De Klerk, Hildo Krop, Lion Cachet, Jan Sluijters, Jessurun de Mesquita, en v. Konijnenburg, die omslagen ontwierpen; — den uitgever, den Heer Wiessing, die in zijn prettige, gemoedelijke, niet altijd even nauwgezette, maar daardoor zeker zeer kunstlievende wijze van beheer der uitgave de Redactie tot grooten steun geweest is; — den leiders der drukkerij „Volharding" die steeds poogden aan de wenschen van den verzorger van het maandblad te voldoen . . . en ten slotte den Heer Staal, wiens hulp, vooral voor het Toorop-nummer, van groote waarde is geweest.
Maar nu het verslag. De Redactie zou kunnen opsommen hoe in 't begin van het jaar, zoowel als in Juni, toen de Heer v. d. Wijnpersse bedankte als Redacteur van het Technisch Gedeelte, getracht is naast het maandblad, een weekblad opterichten, doch hoe dat afstuitte op vele (vooral finantieele) bezwaren, hoe getracht is het aanzien en invloed van het blad met ieder nieuw nummer te verhoogen, hoe pogingen werden in 't werk gesteld om de academie-prijsvraag-resultaten in een bijzonder nummer van Wendingen vastteleggen, hoe veel daarover is gecorrespondeerd, hoevele bezoeken werden afgelegd bij den voorzitter der prijsvraag-commissie en bij den referendaris van Neêrlandschschoone-kunsten in Den Haag, en hoe ten slotte alles afsprong op de onmogelijke eischen der regeering.
De Redactie zou kunnen opsommen hoe zij telkens en telkens trachtte schitterende nummers uittegeven en daardoor het tijdschrift optevoeren tot de hoogte waarop het maandblad van een vereeniging van kunstenaars moest staan . . .
Oh! Ja. Zij zou kunnen uitwijden over de vele zorgen van de Redactiezelve . . . en . . . van de leden van ons Genootschap in 't algemeen, voor het nu eindelijk verkregen kunsttijdschrift.
Maar! . . . het zouden even zoovele leugens zijn, leugens . . . bijna allen, op een enkele gunstige uitzondering na . . . want de Redactie heeft niets gedaan, . . . de leden hebben niets gedaan en al voortsukkelend van maand op maand verscheen het tijdschrift steeds op hoop van zegen . . .
Er was geen sprake van een sterk vaststaand en doorgevoerd programma. Er was geen sprake dus, van het voorzien in een behoefte der leden, men beschouwt zich als lid, tevens als abonné van een maandblad . . . dat, liefst juist op tijd, gereed moet zijn . . . men betaalt er toch voor . . . Er is geen sprake van een uit gezamentlijke krachten gegroeid blad . . . De leden gelooven het wel. Zelfs voor het technische blad mocht de Redactie niet meer dan één of twéé bijdragen ontvangen. Maar, nog eens, naast de leden stond de Redactie in zoo goed als hopelooze besluiteloosheid.
De verbroken verbindingen met het buitenland. De zoo schoone architecturale werken uit Finland, Servië, Hongarije en Noord-Amerika, de decoratieve werken uit Engeland of Oostenrijk zijn in 't geheel niet of slechts met groote moeite te reproduceeren. De zoozeer belemmerende architectuur-ontwikkeling, tijdens den oorlog, in ons eigen land, hebben zeker bijgedragen tot de mislukking van het blad, als een hoogstaand kunsttijdschrift . . . doch zeker moeten de leden der Redactie zelve aangespoord worden tot meerdere en intensievere arbeid.
Maar het zijn niet alleen de leden van de Redactie . . . ook de Secretaris-zelve . . . gevoelt dat hem een deel der schuld treft. Hij heeft menigmaal eerst op 't laatste moment zijn krachten ingespannen en inplaats door een gestadigen, regelmatigen arbeid het peil van het blad optevoeren, ging het met schokken, die opkwamen uit de stilte van het geheel terzijde leggen, naar de drukte van het slechts daarvoor werken.
Toch zal de eerste vereischte voor de verandering van dezen toestand, zijn; — de krachtige daad van een actieven voorzitter. Onze voorzitter den Heer Gratama heeft gemeend dat bij het bekend maken van zijn plan om het voorzitterschap neêrteleggen (in het voorjaar van 1918), tevens zijn actie voor het blad was afgedaan en . . . zie . . . sinds de Redactievergaderingen zonder krachtige leiding waren verliep de kracht van de groep van leden die haar vormden en werd veel tijd besteed voor een tot sterven gedoemde actie — immers het hoofd ontbrak te dikwijls. Ziehier, mijne Heeren — een verslag van de Redactie van ons kunsttijdschrift „Wendingen."
Het is, zooals u zult gevoelen . . . wel de speciale meening van haren secretaris, maar hij spreekt bij het begin van dit jaar, de hoop uit dat A. et A. wederom geleid mag worden door een voorzitter, die met vele offers het Genootschap hooger en hooger mag opvoeren — alléén en dan ook absoluut alléén ter verheffing van de zoo jonge, nog in haar geboorte zijnde, moderne kunst.

De Secretaris: H. Th. WIJDEVELD

*) Geëxposeerd op de algemeene jaarvergadering.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 2 — FEBRUARI 1919

TECHNISCH GEDEELTE

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — De 1414de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Donderdag 27 Maart 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545/549 Amsterdam.
Toegankelijk voor gewone Leden.

Agenda — a. □ Notulen en ingekomen stukken.
b. □ Ballotage van de Heeren ANT. KURVERS, Glasschilder te Amsterdam, voorgesteld door P. Kramer en Wijdeveld, W. SMIJTINK, Architect te Amsterdam, door la Croix en Staal, G. H. ARENDZEN, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Baars en v. d. Haar, J. H. SLOT, Architect te Hilversum, door Sijmons en Staal, A. F. GROOTES, Bouwk. Teekenaar te Haarlem en C. C. BEAUMONT, Bouwk. Teekenaar te Haarlem, door van Leeuwen en de Meijer, H. J. VAN SENDEN, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Vorkink en Wormser en E. T. BAKKER, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Petri en Staal.
c. □ Beslissing over het al of niet opnemen van bepaalde Bouwontwerpen in het maandblad „Wendingen.
d. □ Voortzetting der Algemeene beschouwingen over de punten 1, 2, 3 en 5 der vorige agenda.
e. □ Praeadvies Gratama-A. H. Janssen, i.z. examens voor architect, bouwkundig opzichter, teekenaar etc.
f. □ Rondvraag en sluiting.

II. — Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren JAN EISENLOEFFEL, Kunstnijvere te Amsterdam, door Lauweriks en Staal en C. SCHOL, Architect te Amsterdam, door J. Brouwer en Staal.

III. — Als Buitenleden zijn door het Bestuur aangenomen de Heeren P. A. H. HOFMAN, Schilder te 's Gravenhage, J. TOET Jr. Bouwkundig Teekenaar te 's Gravenhage, R. JELLEMA, Bouwkundige te Oldenzaal en P. K. MENSINK, B. B. U. te Arnhem, voorgesteld door G. Feenstra, en N. J. ADEMA, Architect te Franeker, door G. H. Adema, en als Donateurs, de BIBLIOTHEEK DER NED. AFD. VAN DE THEOSOFISCHE VEREENIGING en de Heer L. COCHIUS, Directeur der Glasfabriek „Leerdam" te Leerdam, voorgesteld door Lauweriks en J. G. N. VERLOOP, te Bosch en Duin, door van Anrooy.

J. F. STAAL, 1ste Secretaris

□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □

Genootschap zich toont, waarin een vlotte gedachtenwisseling buiten de vergaderingen, mogelijk is.
Tenslotte de kwestie van tentoonstellingen en prijsvragen.
Spreker verzoekt Leden hunne ideeën ter tafel te brengen, zóó-dat er reeds methode in zit, ze reeds tot zekere hoogte zijn uitgedacht en de verwezenlijking niet geheel wordt overgelaten aan den wil en het inzicht van anderen.
Alvorens de verschillende sprekers aan 't woord te laten herdenkt de Voorzitter den Afgetreden Voorzitter Gratama, als de leider bij de inleiding van een geheel vernieuwd genootschapsleven. Over dit vroedmeesterschap heeft men niet gering te denken, het vereischt het meeste respect, waar het bijzondere en zeldzame kwaliteiten vordert. Namens het Genootschap spreekt de Voorzitter tot den Heer Gratama een hartelijk woord van waardeering en afscheid. Nu Gratama van de voorzitterstoel terug is gegaan tot de veel aantrekkelijker plaats van lid, hoopt spreker dat hij als dusdanig steunend en kritisch werkzaam zal blijven.
De 1e Secretaris geeft op verzoek eenige inlichtingen omtrent den groep Afgevaardigde Leden. De tweede Commissie van onderzoek is samengesteld uit de Heeren P. Kramer, I. L. M. Lauweriks en Ir. M. J. Granpré Molière, en gereed het onderzoek van zich aanmeldende gewone Leden aan te vangen. De commissie is volgens de statuten bevoegd, Leden voor haar onderzoek uit te noodigen.
De Heer A. H. Jansen (Watergraafsmeer) vindt het vreemd dat Leden van B. N. A. en V. A. N. K. b. v., die reeds op geleverd werk onderzocht zijn, nu nogmaals moeten onderzocht worden in de onderzoekscommissie van A. et A. Het is begrijpelijk dat die Leden er zich niet gaarne nog eens aan onderwerpen, vooral daar de commissies der speciale Vakvereenigingen toch zeker meer bevoegd moeten geacht worden. Spreker heeft hierbij meer bepaald het oog op de commissie der V. A. N. K.
De Heer Gratama zegt dat de commissie van A. et A. beoordeelt in hoeverre Leden van verwante vakken daarin uitmunten met betrekking tot de architectuur. Natuurlijk beoordeelt b. v. de V. A. N. K commissie dit niet. Spreker herinnert aan een voorbeeld dat hij vroeger gaf ten opzichte der schilders-leden. Jacob Maris zou door iedere schildersvereeniging een uitmuntend Lid geacht zijn en niettemin in een lichaam als de groep Afgevaardigde Leden van A. et A. niet kunnen worden toegelaten. De beoordeeling van leden, werkzaam in verwante vakken, moet geschieden door architecten en daarom zijn ook in de A. et A. onderzoek-commissie uitsluitend architecten toegelaten, daar de z. g. architectonische kant der leden bij de beoordeeling van belang is.
De Heer de Klerk zegt dat kunstnijveren, schilders en beeldhouwers die gewoon Lid worden van A. et A., dit waarschijnlijk doen omdat zij zelven verwantschap met de architectuur gevoelen. Van uit dit gevoelen kan de Heer Jansen het standpunt van A. et A. leeren billijken.
De Heer de Meijer is eveneens tegen de opvatting van den Heer Jansen, waar geen 2de vereeniging met bedoelingen als A. et A. bestaat, De B. N. A. b.v. beoordeelt den architect niet volledig, hoofdzakelijk van vakmoreelen kant. Zijn kriterium is meer van materieelen aard en veel gemakkelijker te stellen dan dat van A. et A.
De Voorzitter zegt dat de verschillende vereenigingen andere doeleinden beoogen, dus andere statuten hebben en andere criteria stellen. In A. et A. ligt de klemtoon op de aesthetische moraliteit.
Leden moeten voor de beoordeeling geen persoonlijke reserve doen gelden. De zijde van hun vak, die voor de architectuur waarde heeft, wordt in A. et A. beoordeeld. Hunne werken, hun leven en inzicht moet bewijzen de architectonische belangen te kunnen bevorderen. Spreker dringt er bij de gewone Leden op aan, niet te klein te zien en zich op te geven voor onderzoek. Zij kunnen er natuurlijk op wijzen op welke wijze zij reeds gekeurd werden. Spreker verzoekt den Heer Jansen te willen bijeenbrengen de methoden van onderzoek, geldig bij andere vereenigingen, waarnaar de commissie van A. et A. dus de waarde van verricht onderzoek kan bepalen. Speciaal in de afgevaardigde Leden moet A et A. al die kunstkracht vereenigen, die te samen de architecturale kunst vormen. Deze organisatie is dan te gebruiken als een uitmuntend instrument naar buiten.
De Heer Boeyinga herinnert er aan dat op een vorige agenda stond, de bespreking der verhouding tusschen A. et A. en B. N. A.
Een groep werknemers-kunstbeoefenaars acht dit punt van het meeste belang.

De Voorzitter meende dit punt bij de behandeling van „Constitueering van Afgevaardigde Leden" ter sprake te brengen, daar het daarmede samenhangt. Het Bestuur heeft overleg gepleegd met het Bestuur der gefuseerde vakvereenigingen B. N. A. op verzoek dier zijde en in vervolg eener verleden jaar gehouden bespreking. Dezerzijds is een bespreking over de verhouding der vereenigen i.z. Woningraad afgewezen als een detail bespreking, die na de vaststelling der verhouding in het algemeen moet worden aangevangen. Dezerzijds werd beoogd de Afgevaardigde Leden van A. et A. te doen toetreden als B. N. A.-leden, voor zooverre zij daarvoor in aanmerking komen, mits de B. N. A. erin toestemde de bouwkunstig-aesthetische kwesties alleen door de Afgevaardigde Leden van A. et A. te doen behandelen. De voorstellen van het Bestuur B. N. A. worden schriftelijk ingewacht, het Bestuur schrikt vermoedelijk terug voor de konsekwenties, doch aanvaardt dat alle zaken van algemeen aesthetisch architectonisch belang in onderling overleg worden behandeld, mogelijk commissoriaal, opdat een eenheid in actie naar buiten worde bereikt. De verschillen in meening worden dus wel innerlijk geaccentueerd, doch naar buiten éénheid vertoond. Gaarne hoort spreker hierover evenzeer de meening der vergadering, daar natuurlijk niet alle kanten zijn bekeken.
De Heer Boeyinga wenscht deze pogingen tot samenwerking, reeds in den aanvang te bestrijden. A. et A., die naar prestaties zijner leden vraagt op het gebied der kunst, heeft niets te maken met het streven van den B. N. A., die vakbelangen behartigt en zich meer en meer als patroonsbond ontwikkelt en moet ontwikkelen. Bij de bestreefde eenheid in z.g. aesthetische actie met den B. N. A., zou de groep werknemers-kunstbeoefenaars er buiten komen te staan.
De Heer Eibink is het met den Heer Boeyinga eens, tenzij de B. N. A. de behartigingen van aesthetische belangen aan A. et A. laat, anders moet men er maar om vechten en de eenheid naar buiten laten varen.
De Heer Gratama zegt dat het niet zóó eenvoudig is, als de Heer Boeyinga meent De B. N. A. voert immers nu eenmaal actie in bouwkunst-belangen, dit staat op zijn programma, en de B. N. A. zal dit niet schrappen, ter wille van A. et A. Bovendien is de aesthetische actie niet los te maken van het vakbelang, zoo eenvoudig is het niet. Kunnen wij tot een eenheid komen in actie, dan is dit der bouwkunst tot voordeel. Een centrale commissie waarin afgevaardigden van B. N. A. en A. et A. met het volste vertrouwen van beide vereenigingen en zonder hooger beroep, acht spreker zeer wenschelijk en te verkiezen boven de heerschende tweeslachtigheid bij autoritaire vereenigingen.
De Heer Weissman is tegen de beoogde samenwerking De B. N. A. is een vakvereeniging en houdt zich practisch alléén met vakbelangen bezig, met idealen krijgt men de leden niet warm. A. et A. ijvert voor de kunstbelangen, het eerste moet zijn het weder herstellen van den ouden toestand, waarbij een architect, als ieder kunstenaar, al zijn werk zelf doet, zonder medewerkers.
In dien toestand is de tegenstelling werkgevers en werknemers opgeheven. A. et A. mag met de kunst niet gaan transigeeren.
De Voorzitter stemt toe dat er tegenstrijdigheid in de belangen beider vereenigingen bestaat, de architectuurbelangen zijn af te scheiden van de sociale belangen van den architect. Maar deze belangen zijn evenzeer vereenigbaar. De sociale belangen zijn de materieele grondslagen waarop de kunst gevolgvol kan worden uitgeoefend. De condities waarop een opdracht tot stand komt, de condities tusschen werkgever en werknemer moeten alle zóó gemaakt worden, dat het gewas, de kunst, gedijen kan, dat hare beoefenaars met plezier hun werk kunnen doen. Het accent zal zich verplaatsen naar het meest verwaarloosde punt.
Zonder meer het openlijke gevecht accepteeren, vindt spreker onjuist. Men strijdt trouwens niet het effectvolst als men ver van elkander gaat staan. Het is sterker een vijand te naderen of in zijn kamp te treden. Zou de B. N. A. zich als patroonsbond uitsluitend gaan voordoen, dan zullen wij de ideale belangen zonder vakvereenigingen behandelen. Doch een vakvereeniging kan niet scheiden de ideale belangen van de sociale belangen, zij zou hebben afgedaan als zij zich als handelaarsvereeniging ontpopte.
Van transigeeren met de kunst, zooals de Heer Weissman suggereerde, is geen sprake. Wij spreken juist over de beste methode om de belangen der kunst te dienen. Het Bestuur zoekt naar den vorm waaronder met den B. N. A., daarover zal kunnen onderhandeld worden. In den B. N. A. zijn alleen gevestigde architecten, in A. et A. zijn werkgevers en werknemers in gelijke positie, in een eventueele commissie zijn de vertegenwoordigingskansen gelijk, en spreker vreest niet dat de B. N. A. voor zijn gedelegeerden niet de beste personen met het oog op de bedoelde belangen, zou kiezen.
De Heer Luthmann erkent gemeenschappelijke kunstbelangen voor beide vereenigingen b. v. in onderwijszaken. Doch de instelling van den groep Afgevaardigde Leden heeft de bedoeling gehad de belangen der bouwkunst uitsluitend in de beste handen te brengen. Hier hebben wij het gebrek aan collectief begrip der beide vereenigingen.
De Voorzitter zegt dat hieruit juist de onscheidbaarheid der belangen blijkt, want eerst moet sociale actie gevoerd worden om de bouwkunst in goede handen te krijgen. Men moet wel de factoren scheiden, om ze onderscheiden te zien, doch niet omdat ze onvereenigbaar zijn.
De Heer de Klerk onderscheidt vakbelangen en bestaansbelangen. De vakbelangen omvatten inderdaad alles, ook de aesthetische belangen en dit zijn de gemeenschappeiijke vereenigingsbelangen, doch de bestaansbelangen zijn heel wat anders en altijd in strijd met de vakbelangen. Zonder opofferingen behartigt men de vakbelangen niet, men kan ze alleen bevorderen door zijn bestaansbelangen te benadeelen.
De Voorzitter zegt dat z.i. daarop juist de vakvereeniging bestaat. Zonder vakvereeniging zouden de van individuën gevraagde offers ter behartiging der ideale vakbelangen te zwaar zijn. De vakvereeniging steunen hen in den strijd, kunst tegen persoonlijk bestaan en omgekeerd. De vakvereeniging houdt de exploiteurs in banden, wat ook noodzakelijk is, zoolang de menschen niet sociaal ontwikkeld zijn.
Het is niet de bedoeling hedenavond reeds tot een bepaalde conclusie te komen i.z. verhouding tot de vakvereeniging In verband hiermede wenscht de Voorzitter nog te bespreken de uitgave van een weekblad, hetgeen ook behandeld is met den B. N. A.. Overlegd werd of men kan komen tot de gemeenschappelijke uitgave van een weekblad, dat een vrije tribune is voor beide vereenigingen. Het genootschap heeft behoefte aan een strijdorgaan, redigeert het genootschap dit alleen, dan is er veel kans dat het weer een teringlijdersbestaan wordt, zooals vroeger. Het vullen zal, al steeds, neerkomen op een of twee redactieleden. Ook worden in de verschillende bouwkundige uitgaven dezelfde mededeelingen i.z. prijsvragen-programma's, juryrapporten, verslagen e.d. drie of vier maal gegeven wat een onnoodige plaatsverspilling inhoudt. Het zal inderdaad goed zijn in één blad der 2 vereenigingen hunne tegenovergestelde inzichten te doen botsen. Het Bestuur van den B. N. A. stond persoonlijk met veel sympathie tegenover dit denkbeeld.
Het zal voor A. et A. b.v. van groot belang zijn den zwakkeren vakvereenigingsbroeders in hun eigen krant onder het oog te kunnen brengen wat een architect behoort te zijn, en hun verzet tegen uitsluitende kunstbeoefening door bevoegden te verzwakken.
De Heer Weissman is voor een eigen orgaan. Men heeft altijd de menschen gevonden die er voor zorgen.
De Heer A. H. Jansen steunt het denkbeeld van het Bestuur. Mogelijk kan men door samenwerking ook geraken tot de aanstelling van een gesalarieerd redacteur.
De Heer Cs. Visser is voor een eigen blad. Er zijn genoeg krachten in A. et A. die kunnen schrijven. Spreker herinnert aan zijn vroeger in Architectura ontwikkeld denkbeeld tot instelling van een instituut voor correspondenten. De vraag is, kunnen de Leden en Wendingen en een weekblad betalen?
De Heer de Meijer is voor een gemeenschappelijk blad. De eens opgestelde beginselen kunnen dan over en weer ingang vinden. Het is voor architecten noodzakelijk om zich schrijvend te uiten, teneinde met hunne denkbeelden de gemiddelde intellectueelen te bereiken.
De Heer Gratama zegt dat het ideaal, gaande boven dat van een gemeenschappelijke krant, zou zijn één architectenvereeniging in geheel Nederland, één vakvereeniging in den meest uitgebreiden zin, waarbij dus het vak ook van aesthetische kant steeds wordt bekeken. Voorloopig is dit niet zoo, vooral omdat de vakvereeniging voor een gedeelte bestaat uit zwakkere Leden, wien aesthetischen zin ontbreekt. Aan alle Leden zou de eisch van aesthetische begaafdheid zonder twijfel moeten gesteld worden; het is een schande dat dit niet gebeurt.
A. et A. moet kiezen, ook in verband met de krant, of het principieele eenzijdige standpunt tegenover den B. N. A. zal worden ingenomen, (een zeker niet te onderschatten middel waardoor nieuwe ideeën snel kunnen bevorderd worden), of het standpunt, dat uitgaat naar langzame verovering der vakvereeniging. In dat geval de Leden van den B. N. A. en A. et A. zooveel mogelijk uitwisselen, en een gemeenschappelijke krant uitgeven, waarin men vecht en elkander overtuigt. Spreker neemt het laatste standpunt in.
De Heer Blaauw wil vooraf den B. N. A. toetsen, en aandringen op het toelaten van niet-gevestigde architecten. Daarmede kan de B. N. A. bewijzen zijn belangenstandpunt te verlaten. Op dit punt moet A. et A. zich principieel stellen en de bestaansvoorwaarden van al zijn groepen in 't oog houden.
De Heer Boeyinga toont aan, dat de maatschappelijke tegenstellingen niet te loochenen zijn. Een fusie met den B. N. A. zou A. et A. konsekwent splitsen in architecten-werkgevers, die naar den B. N. A. overgaan en in werknemers met de verwante vakbeoefenaars, die als A. et A. zouden overblijven.
De Voorzitter herinnert er aan dat geen fusie met den B. N. A. overwogen wordt, alleen of men een terrein zal scheppen waar men elkaar strijdend ontmoet. Wij zoeken naar het juiste strijdveld, dat of zoo groot is als de wereld, of binnenskamers ligt. Spreker is voor de gemeenschappelijke krant als strijdterrein: men raakt elkaar het beste, indien men elkaar zoo dicht mogelijk nadert. Voor verwatering behoeft men in A. et A. geen vrees te hebben, A. et A. is steeds weer krachtig van zijn taak bewust.
Wat betreft het gezegde van den Heer Boeyinga: A. et A. kan zich niet verscheuren door de bestaansbelangen van verschillende groepen. Indien deze klassenstrijd het eenige is wat men van waarde acht, ga ieder in zijn eigen speciale Vakvereeniging. De klassenstrijd dient niet getemperd, doch gezien in zijn verhouding tot het architectonische geheel.
De Heer Boeyinga is allerminst voor het brengen der gescheiden klassenbelangen in A. et A. Hij wil deze er juist buitenhouden, doch door gemeenschappelijk handelen met den B. N. A., dringendie belangen zich op den voorgrond.
Spreker is er sterk tegen dat het Bestuur de onderhandelingen met den B. N. A. in een vergevorderd stadium brengt.
De Voorzitter kan niet het bestuur laten belemmeren in het nemen van initiatief. De gehouden bespreking was polsend.
De Heer W. K. Kramer vindt dat eerst uitgemaakt moet worden of A. et A. tegen den B. N. A. wil strijden of den B. N. A. verbeteren.
De Voorzitter zegt dat het laatste niet onze zaak is, wij moeten overwegen of samenwerking met B. N. A. een goed middel voor onze doeleinden is. De vergadering spreke er zich thans over uit of zij is voor voortzetting der besprekingen met den B. N. A. over een gemeenschappelijk weekblad.
Met meerderheid wordt tot voortzetting besloten.
De Heer A. H. Janssen (Amsterdam) vraagt of het niet wenschelijk is te geraken tot instelling van examens voor architect. opzichter, teekenaar enz.
De Heer Gratama zegt zich voor deze vraag zeer te interesseeren.
De Voorzitter acht dit punt niet aan de orde, doch belangrijk genoeg om een punt uit te maken op de volgende agenda.
Hij verzoekt den Heeren Janssen en Gratama een desbetreffend voorstel te formuleeren in een leiddraad voor bespreking, in den vorm van een praeadvies.
De Heeren Janssen en Gratama verklaren zich hiertoe bereid.
Na rondvraag volgt sluiting.

De 1ste Secretaris,
J. F. STAAL

□ □

VERSLAG VAN DE CLUB VAN HAAGSCHE LEDEN „A. ET A." OVER HET JAAR 1918

Van de 20 leden waarmede het jaar 1918 werd aangevangen, moesten wegens vertrek 2 worden afgevoerd, waartegenover echter vijf nieuwe leden konden worden ingeschreven, zoodat het vereenigingsjaar 1918 sloot met een ledental van 23.
Door het bedanken, in het begin van het jaar, van den Heer Jan Wils als Secretaris-penningmeester, moest een nieuwe functionaris worden benoemd als gevolg waarvan het Bestuur nu bestaat uit de Heeren: J. J. Hellendoorn, Voorzitter, J. Poot Jr., Secretaris-penningmeester en J. R. Prent, algemeen bestuurslid. Om den Secretaris te ontlasten werd overeengekomen dat het algemeen bestuurslid de financieele behartiging

van de Club voor zijn rekening zou nemen, zoodat de Heer Prent feitelijk tevens waarnemend penningmesster werd.
De groote gebeurtenis in het afgeloopen jaar was de Tentoonstelling van Moderne Architectuur en Kunstnijverheid, door onze club georganiseerd en gehouden van 16 Juli-1 Augustus.
Voor deze Tentoonstelling was de beschikking verkregen over de kunstzalen „Arti" aan het Noordeinde alhier, en zij omvatte de volgende afdeelingen:

Bouwkunst	17	inzendingen
Meubelen	6	„
Dec. kunst	4	„
Beeldhouwkunst	3	„
Glasschilderkunst	2	„
Borduurwerk	3	„
Smeedwerk	2	„
Aardewerk	2	„
Diversen	4	„

De opening werd bijgewoond door verscheidene genoodigden, o.a. bevond zich daaronder Mr. Duparc, Referendaris der afd. Schoone Kunsten van het departement van Binnenlandsche Zaken, een pittige inleiding van Kromhout ging vooraf. Gedurende de 14 dagen dat de tentoonstelling geopend was, werd zij door ongev. 500 personen bezocht.
De jaarlijksche prijsvraag had ditmaal tot onderwerp: een aankondigingsplakkaat voor de Tentoonstelling. Er werden 5 ontwerpen ingezonden, waarvan die van de heeren Engberts en Poot voor reproductie werden aangewezen.
Den 5en April werd een openbare Vergadering gehouden ter behandeling der Restauratie van den St. Jacobstoren alhier; als spreker trad op de Heer W. Kromhout Czn. Waar uit den aard der zaak hier een pleidooi werd geleverd voor de Restauratie in modernen geest, verheugde het ons, dat de Wethouder van Openb. Werken onder Kromhout's gehoor was, en wij hopen daarom, dat deze vergadering er toe zal bijdragen, dat straks bij de Restauratie de beginselen door Kromhout verdedigd zullen worden aanvaard.
Behalve deze, werden in 1918 8 ledenvergaderingen gehouden, gemiddeld bezocht door ongev. 10 leden. Op 4 van deze vergaderingen was tevens werk geëvposeerd achtereenvolgens van de leden Munnik en Prent, lichtbeeldsn vertoond door het lid D. Wolters, beeldhouwwerk geëxposeerd door Altorf.
Een dezer vergaderingen was gewijd aan de herziening der statuten, de wijzigingen werden goedgekeurd, het aanvragen der goedkeuring van het Genootschaps-Bestuur werd evenwel nog eenigen tijd uitgesteld, zoodat de oude statuten thans nog van kracht zijn.
Inzake den voorgenomen bouw van middenstandswaningen door de Combinatie van de Gemeente met een vereeniging van bouwondernemers, nam de Club zich voor een actie te voernn tegen enkele bepalingen in de voorwaarden dier Combinatie.
Hiervoor werd de medewerking gezocht van de Plaatselijke Commissie der M. B. V. A.; na dien bleek evenwel dat de zaak reeds te ver gevorderd was om onze aciie eenig succes te doen hebben, zoodat besloten werd ze voorloopig uit te stellen.
In verband met de straks aan de orde zijnde herziening der Bouw- en Woonverordening werd aan den Gemeenteraad een adres gericht, houdende verschillende opmerkingen de ontwerp-verordening betreffende. Vooral werd er op aangedrongen, dat alle plannen, waarvoor bouwvergunning wordt aangevraagd, aan het oordeel der Schoonheidscommissie zullen worden onderworiven, terwijl tevens de wenschelijkheld werd bepleit, een lijst saam te stellen van aesthetiech bevoegde architecten.

□ □ □

Zooals uit dit verslag kan blijken, werd in het afgeloopen jaar meer dan vorige jaren door het ontwikkelen van de Clubwerkzaamheid naar buiten, getracht meerdere belangstelling te wekken voor de Bouwkunst en het Bestuur stelt zich voor hieraan in het bijzonder zijn krachten te wijden, daar telkens weer blijkt, hoe weinig frisch leven op Bouwkunstgebied hier in Den Haag is, in vergelijking met de andere groote plaatsen van ons land.
Met de leuze hiertegen te strijden gaan we dus 1919 in.

De Secretaris: J. POOT Jr.

□ □

JAARVERSLAG DER UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

In 1918 werden drie vergaderingen gehouden waarbij de belangstelling der Leden groot was, tegen een tweetal dat niet kon doorgaan wegens te weinig belangstelling. Eén vergadering werd gehouden ten huize van den Kunstschilder A. J. J. van Winter, die op bizonder aangename en leerzame manier zijne prestaties den Leden toonde en in verband met de opvatting der Moderne Bouwkunst zijne scheppingen toelichtte.
Gedurende de Jaarbeurs werd een Excursie voor de Leden gehouden, waaraan de deelname niet groot was. De Commissie in zake de aangelegenheden daarvan, betreffende voorlichting op Bouwkundig en Decoratief gebied, kon, doordat de oprichting slechts kort te voren had plaats gehad, uit den aard der zaak, niet voldoende naar buiten treden, wij verwachten dat een volgend maal het succes des te grooter zal zijn.
De financiën der Club blijven gunstig.
Waar de vredeszon gloort, waar de oude Bisschopstad verkeert in een ontplooien tot groot sradsgedoe, waar veel ge- an verbouwd zal moeten worden, gelooven wij, samenwerkende met Kunstverbond en Bouwraad, „de Architectura" op bescheidene wijze vooruit te brengen.

Namens het Bestuur der Club: JAN VAN DER LIP, Secretaris.

□ □

COLLEGE VAN ADVIES VOOR OPDRACHTEN DER V. A. N. K.

Men deelt ons mede, dat door het College van advies voor opdrachten der Nederlandsche Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunst (V. A. N. K.), thans bestaande uit de Heeren: K. P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage Nzn., Dr. Jan Kalf, Dr. A. Pit en Mr. J. E. van Royen, Secretaris, Van Boetzelaerlaan 43, den Haag, in den laatsten tijd de volgende aanvragen worden behandeld:
verzoek van de Nederlandsche Klokken- en Orgelraad om een kunstenaar aan te wijzen voor het ontwerp van een orgel;

□ □ □

verzoek van den Minister van Waterstaat om van advies te dienen betreffende het meubilair en de stoffeering van de gebouwen voor de huisvesting van het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie;

□ □ □

opdracht van den Minister van Waterstaat om advies te geven voor het tot stand komen van ontwerpen voor nieuwe postzegels;

□ □ □

aanvrage van de vereeniging „Joan Blaeu" om een kustenaar voor een cortografische werk aan te wijzen en ten slotte een verzoek van het Bestuur der Rijksverzekeringsbank aan de V. A. N. K. om bijstand te verleenen voor de aesthetische verzorging der rentezegels in overleg met de firma Enschede, waarvoor de hulp van het College werd ingeroepen.
Een toenemend gebruik van de diensten van het College van Advies der V. A. N. K. valt te constateeren en het is te verwachten, dat ook meerdere Gemeenten, groote instellingen van Handel en Nijverheid en particulieren zich, meer dan tot nu toe, tot het College van Advies zullen wenden.

□ □

NIEUWE POSTZEGELS.

In November werd door het Bestuur der V. A. N. K. een adres aan zijne Excellentie den Minister van Waterstaat verzonden houdende verzoek om eene mededeeling betreffende de mogelijkheid eener uitgave van nieuwe postzegels en om, indien hiertoe wordt overgegaan, voor het ontwerp dier zegels gebruik te maken van het advies van het College van advies voor opdrachten der vereeniging.
Het bestuur heeft thans van zijne Excellentie bericht ontvangen, dat de uitgave van nieuwe postzegels in overweging zal worden genomen en dat voor de uitvoering daarvan het advies zal worden ingeroepen van het College van Advies mede over de vraag of al dan niet een prijsvraag gewenscht is om tot een goed resultaat te komen.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 3

TECHNISCH GEDEELTE

MAART 1919

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — **De 1415de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Maandag 14 April 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545/549 Amsterdam.**

Agenda □ **LEZING** van de heeren TH. RUETER EN H. F. SIJMONS over: De noodzakelijkheid van moderne bedrijfsorganisatie voor de architecten."

II. — **De 1416de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Donderdag 24 April 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545/549 Amsterdam.**

Agenda □ a. Notulen en ingekomen stukken.
b. □ Installatie van de gewone Leden **ANT. KURVERS** Dec. Teekenaar, **W. SMIJTINK** Architect, **G. H. ARENDZEN** Bouwk. Teekenaar, **J. H. SLOT** Architect, **A. F. GROOTES** Bouwk. Teekenaar, **C. C. BEAUMONT** Bouwk. Teekenaar, **H. J. VAN SENDEN** Bouwk. Teekenaar en **E. T. BAKKER** Bouwk. Teekenaar.
c. □ Ballotage van de Heeren **JAN EISENLOEFFEL**, Kunstnijvere te Amsterdam, voorgesteld door Lauweriks en Staal en **C. SCHOL** Architect te Amsterdam, door **J. Brouwer** en Staal.
d. □ Voorstel der commissie Boeyinga-van der Eijnde-Staal, i.z. aanvulling Eere-code.
e. □ Voortzetting der algemeene Beschouwingen over:
1. Constituеering van Commissiën voor Beeldhouwkunst, Schilderkunst en Kunstnijverheid.
2. Opnieuw uitgeven van een Weekblad.
3. Tentoonstellingen en Prijsvragen.
f. □ Rondvraag en Sluiting.

III. — Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren **W. DUYFF Jr.** Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door **W. J. Klok** en Staal, **F. J. HEIJKOOP** Bouwk. Opzichter Teekenaar te Amsterdam door Cheriex en van Nieuwenhuyzen, **J. B. HEUKELOM**, Dec. Kunstenaar door Lauweriks en Staal, **R. JELLEMA**, Bouwkundige, thans Buitenlid, te Amsterdam door **A. J. Kramer** en Staal, **T. PELS**, Opz.-Teekenaar te Amsterdam door **B. T. Boeyinga** en **J. Blomhert** en **A. VERHAGE**, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door **Jos. de Jonge** en **B. T. Boeyinga.**
IV. — Als Buitenleden zijn door het bestuur aangenomen de Heeren **C. VAN EESTEREN**, Bouwk. Teekenaar te 's Gravenhage voorgesteld door **H. C. Kooymans**, **D. HARTSUIKER** Bouwk. Teekenaar te Zwolle, **G. LIJESEN**, Architect te Oostvoorne en **J. OLIE**, Bouwkundige te Utrecht, voorgesteld door **Ant. Pet** en **J. Hermans.** **J. A. KNETEMAN** Bouwk. Teekenaar te Utrecht, voorgesteld door **A. P. Koster**, **H. J. KOCHX.** Rijksarchitect te 's-Gravenhage, voorgesteld door **Lauweriks**, **W. MAARSE**, Jr. Bouwk. Teekenaar te Aalsmeer, voorgesteld door **A. R. de Vries** en **W. Pool**, **J. G. SLAGTER**, Bouwk. Teekenaar te Arnhem, voorgesteld door **K. van Leeuwen**, en **F. SPANJAARD** Bouwk. Teekenaar te 's Gravenhage, voorgesteld door **J. Wils.**
Als Donateurs zijn door het bestuur aangenomen de Heeren **H. J. NOLTHENIUS** te Haarlem voorgesteld door **H. Th. Wijdeveld**, Mr. **PH. RITTER** Jr., Hoofdredacteur van het Prov. en Sted. Utrechtsch Dagblad, te Utrecht, voorgesteld door **P. Kramer**, en **PAUL SANDERS**, Musicus te Amsterdam, voorgesteld door **H. Krop.**

J. F. STAAL, 1ste Secr.

□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □

IN MEMORIAM ▫ H. J. VAN DER HAAR†

Op den 1sten April l.l. overleed in den jeugdigen leeftijd van 28 jaar, ons lid H. J. van der Haar, leeraar in de bouwkunde aan de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam.
De overledene was een vurig en enthousiast bewonderaar van de jonge richting in de Bouwkunst en had, zijn plotseling verscheiden hem aan zijne familie en vrienden niet op zoo jeugdigen leeftijd onttrokken, zijn naarstige arbeid had zeker in hooge mate onze moderne Bouwkunst zeer ten goede gekomen.
Voor de Woningbouwvereeniging „Spaarnoog" te Haarlem zoude hij zijn eerste blok woningen bouwen, toen helaas zoo plotseling zijn levensdraad werd afgesneden.
Ook als getrouw lid van „Architectura" was hij bekend en bemind en als even getrouw bezoeker van de vergaderingen, maakte hij zich ook daar vele vrienden, bij welke ook ongetwijfeld zijn nagedachtenis in dankbare herinnering en dierbaar aandenken, aan dit zoo vroegtijdig afgebroken leven, zal blijven voortbestaan.

R. I. P.

DE REDACTIE

▫ ▫

BERICHT VAN DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE

Aan de Constitueerende Vereenigingen

WelEdgeb. Heeren.
In het Bouwkundig Weekblad van 22 Maart j.l. komt het programma voor van een prijsvraag, voor de „inrichting van het stadsgedeelte begrepen tusschen de Meirbrug, de Schoenmarkt, de Groenplaats, en de Eierenmarkt" te Antwerpen.
De P.P.C. meent de aandacht te moeten vestigen op eenige bepalingen in dat programma die eene mededinging van Nederlandsche Architecten ongewenscht doen zijn als:
1e. het bedrag der prijzen schijnt, in aanmerking genomen het belangrijke onderwerp, en den arbeid die voor de beantwoording der prijsvraag gevorderd wordt te laag.
2e. het openen der naambrieven door de jury, ook van hen, die niet met den eersten prijs zijn bekroond is in strijd met de A.R.
3e. uit wat het programma vermeldt omtrent de samenstelling der jury is niet met zekerheid af te leiden dat zij in meerderheid uit Architecten zal bestaan.
4e. dat alle bekroonde ontwerpen het eigendom van de prijsvraaguitschrijfster blijven is in strijd met de A.R. doch is een overkomelijk bezwaar, echter niet dat zij van de bekroonde ontwerpen een willekeurig gebruik kan maken buiten de bekroonden om en zonder aan hen eenige vergoeding verschuldigd te zijn.
Evenmin is toelaatbaar de bepaling dat ontwerpen voor een bedrag van 300 francs aangekocht kunnen worden waarover de prijsvraag uitschrijfster het zelfde beschikkingsrecht zou hebben als over de bekroonden

C. N. VAN GOOR, Secretaris P.P.C.

▫ ▫

NOTULEN DER 1414DE LEDENVERGADERING VAN ARCHITECTURA & AMICITIA, GEHOUDEN OP 27 MAART 1919, HEERENGRACHT 545/49, AMSTERDAM

De Voorzitter de Heer K. de Bazel herdenkt, bij openen der vergadering, den overleden architect J. E. van der Pek.
De notulen der vorige vergadering worden na lezing goedgekeurd. Na ballotage worden als gewone Leden van het genootschap aangenomen de Heeren Ant. Kurvers, dec. teekenaar te Amsterdam, W. Smijtink. Architect te Amsterdam, G. H. Arendzen, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, J. H. Slot, Architect te Hilversum, A. E. Grootes en C. C. Beaumont, Bouwkundige teekenaars te Haarlem, H. J. van Senden en E. T. Bakker, Bouwkundige teekenaars te Amsterdam.
Bij punt C der Agenda deelt de Heer Wijdeveld namens de redactie mede, dat voor „Wendingen" werk ter plaatsing is ingestuurd, waarvan de Redactie geen zekerheid heeft wie de ontwerper is, nóch de overtuiging, dat de opgegeven ontwerper het geestelijk eigendom op het ingediende werk bezit. In het onderhavig geval heeft de Redactie reeds op aesthetische overwegingen over al of niet opname besloten, doch zou als leiddraad voor eventueele gevallen gaarne instructie van de Ledenvergadering ontvangen, welke houding zij uit oogpunt van moreele vakbeoefening heeft aan te nemen.
De Voorzitter meent dat de Ledenvergadering de Redactie een mandaat voor dergelijke gevallen moet geven, en stelt voor dat de vergadering allereerst uitmaakt of de Redactie van „Wendingen" het geestelijk eigendom van een op te nemen werk heeft te onderzoeken, indien zij het werk waardig vindt voor opname.
De Vergadering besluit dat de Redactie de zekerheid moet hebben dat de in „Wendingen" gepubliceerde werken het geestelijk eigendom zijn van den opgegeven ontwerper, op wiens naam zij verschijnen.
De Voorzitter opent hierna de bespreking over de middelen, die aan de Redactie moeten verschaft worden om zich van dit geestelijk eigendomsrecht te overtuigen.
De Heer Staal meent dat de Eerecode van A. et A. deze middelen behoort aan te geven. De Eerecode stelt i. z. het geestelijk eigendom een vage formule, die niet de geringste mogelijkheid van controle biedt.
De Heer de Klerk deed in de 1400ste Ledenvergadering een voorstel tot aanvulling en verbetering dier formule, welk voorstel door spreker wordt voorgelezen uit de notulen dier vergadering.
De Voorzitter meent, hoewel voorop dient te worden gesteld dat een architect zijn geheele werk moet beheerschen, toch de formuleering dat de Klerk niet voldoende rekening houdt met de moderne werkmethode, die berust op een zich versplitsende organisatie. De architectuur ontstaat door de samenwerking van vele factoren, zoodat niet de eisch kan gesteld worden dat de architect, in alle gevallen, zoo goed als alles doet. Daartoe zou o. a. de gelegenheid tot scholing van aankomende architecten zeer worden besnoeid.
De Heer de Klerk geeft toe dat zijne formuleering wellicht in bijzonderheden onjuist en onvolledig is, hij heeft bedoeld het geestelijk eigendom in de Eerecode op te heffen als leuze, en te vervangen door controleerbare voorschriften.
De Heer la Croix zegt dat de geest dier formuleering ongetwijfeld door de jongeren wordt aanvaard, en stelt voor dat het bestuur, met behoud der strekking, die formuleering wijzigt.
De Heer Boeyinga stelt voor een commissie te benoemen, die de formule opstelt.
De Heer Staal deelt mede dat het voorstel de Klerk in de genoemde vergadering verworpen werd om de daaruit-voortkomende konsekwentie voor Leden die als hulpkrachten op een architectenbureau werken. Zij nl. zouden moeten weigeren hun werk aldaar te verrichten, tenzij de leidende architect blijkens zijne teekeningen aan de Eerecode-voorschriften had voldaan.
De Heer de Bazel zegt dat er thans 2 voorstellen zijn, waarover de vergadering heeft te stemmen.
1e Wordt de formuleering de Klerk als grondslag voor besprekingen aangenomen?
of 2e Wordt een commissie benoemd, welke een nieuwe formuleering i. z. geestelijk eigendom opstelt ter opname in de Eerecode?
De vergadering besluit met 16 stemmen vóór en 14 tegen, die commissie te benoemen.
De Heer Boeyinga geeft de wenschelijkheid te kennen dat de Commissie wordt samengesteld uit Leden-werkgevers en Leden-werknemers, b. v. één van elke kategorie met toevoeging van een beoefenaar van een der, aan de bouwkunst verwante, kunsten.
Aldus wordt besloten en over de leden der commissie gestemd. Bij eerste stemming (30 geldige stemmen) verkrijgen Boeyinga 24, Staal 15 en de Klerk 10 stemmen.
De Heer Klerk verklaart zich niet beschikbaar te stellen. Bij herstemming (28 geldige stemmen): Staal 26, van de Eynde 11, de Bazel 9, en Krop 7 stemmen.
De Heeren de Bazel en Krop verklaren zich niet beschikbaar te stellen.
Daarna wordt de Heer v. d. Eynde gekozen, zoodat de commissie is samengesteld uit de heeren Boeyinga, v. d. Eynde en Staal die de benoeming aanvaarden en op verzoek van den Voorzitter, zich verbinden vóór e. k. 20 April het Bestuur te rapporteeren.
Over punt d I der Agenda: Uitbreiding en constitueering van Afgevaardigde Leden verlangt niemand het woord. De Voorzitter dringt er op aan, dat vele gewone Leden zich bij de onderzoekscommissie opgeven, en dat de commissie spoedig nieuwe Afgevaardigde Leden bij het Bestuur opgeeft.
Bij punt d II: Constitueering van plaatselijke groepen (clubs) brengt de Voorzitter in bespreking en stemming een voorstel van het Bestuur opgesteld door de heeren Blaauw en de Bazel, tot aanvulling van het huishoudelijk reglement i. z. plaatselijke groepen (clubs).

AANVULLING HUISHOUDELIJK REGLEMENT

ONDERAFDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA, GENOEMD IN HOOFDSTUK IX DER STATUTEN

1e. De onderafdeelingen vormen organen van het te Amsterdam zetelend Genootschap en als zoodanig geven ze verbreiding aan de door het Genootschap ingezette bestrevingen, terwijl zij met betrekking tot de plaats, waar zij gevestigd zijn, zelfstandig initiatief nemen, teneinde het Genootschap van advies te dienen inzake alle quaestie's welke zich binnen hunnen invloedskring voordoen.
2e. Bestuursleden en andere functionarissen der onderafdeelingen worden gekozen uit de afgevaardigde leden van het Genootschap A. et A.
3e. a. Het arbeidsterrein der onderafdeelingen is begrensd tot behartiging van de belangen der Bouwkunst en verwante kunsten in de plaats, waar de onderafdeelingen gevestigd zijn.
b. De door onderafdeelingen naar buiten te voeren acties behoeven de goedkeuring van het Genootschapsbestuur.
c. Omtrent alle vraagstukken, welke niet begrensd zijn tot de plaats, waar de onderafdeeling gevestigd is, worden acties uitsluitend gevoerd door het Genootschap, eventueel op initiatief der onderafdeeling, die het Genootschap dan van advies dient.
4e. Elke onderafdeeling ontvangt per lid per jaar f 2.50 uit de Genootschapskas.
Voor het voeren van belangrijke plaatselijke acties kan een speciale subsidie aangevraagd worden, waartoe een post op de jaarlijksche begrooting wordt uitgetrokken. Omtrent aanwending van gelden wordt telken jare door het bestuur der onderafdeeling rekening en verantwoording afgelegd.
5e. Onderafdeelingen kunnen opgericht worden wanneer een ledental van minstens 10 bereikt is.
6e. Donateurs kunnen niet lid zijn eener onderafdeeling. Onderafdeelingen kunnen zelve geen leden of donateurs aannemen.
7e. Jaarlijks wordt door elke onderafdeeling verslag uitgebracht van werkzaamheden.
8e. Ieder lid eener onderafdeeling is verplicht er toe mede te werken, dat het Genootschapsbestuur door de besturen der onderafdeelingen op de hoogte wordt gehouden van alles wat de door het Genootschap voorgestane belangen raakt of daaraan in de plaats hunner inwoning bevorderlijk kan zijn.
9e. Indien geconstateerd wordt, dat de handelingen eener onderafdeeling in strijd zijn met de Statuten, reglementen of besluiten van het Genootschap, zoomede wanneer blijken mocht dat eene onderafdeeling op geenerlei wijze het belang der Bouwkunst of verwante kunsten dient, kan door het Bestuur van het Genootschap, gehoord de bestuurderen der betreffende onderafdeeling, aan de ledenvergadering een voorstel worden gedaan om tot opheffing dier onderafdeeling over te gaan.

De 9 artikelen van dit voorstel worden aangenomen en zullen allen Leden van het genootschap worden toegezonden als aanvulling op het huishoudelijk reglement.
De Voorzitter, stelt de behandeling der verdere agenda uit tot de volgende Ledenvergadering en doet de rondvraag.
De Heer van der Wey vraagt of het genootschap zijn standpunt i. z. de Paleis-Raadhuiskwestie zal kenbaar maken en wijst daarbij op een artikel van C. B. Posthumus Meyes in de N. R. Crt naar aanleiding der motie-Hendrix in de A'damsche Gemeenteraad.
De Voorzitter deelt mede dat een beweging ter dezer zake uit de Amsterdamsche burgerij in voorbereiding is en meent dat het genootschap haar beter kan afwachten.
Hierna wordt de vergadering gesloten.

De 1ste Secretaris: J. F. Staal

▫ ▫

JAARVERSLAG OVER 1918 VAN DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE (1 DECEMBER 1917-1 DECEMBER 1918)

Aan de Besturen der Constitueerende Vereenigingen

De Permante Prijsvraag-commissie heeft de eer U het volgende als verslag harer werkzaamheden in het afgeloopen jaar aan te bieden.

Aanleiding tot bizondere algemeene beschouwingen heeft de Commissie niet. Zij meent te mogen constateeren dat, hoewel langzaam toch meer en meer de invloed der A. R. zich doet gelden, en de tusschenkomst der P.P.C. bij de voorbereiding en afwikkeling van prijsvragen wordt ingeroepen. Dit geldt niet alleen voor de prijsvragen die bedoeld zijn als voorbereiding tot uitvoering, maar ook voor studieprijsvragen. Ofschoon de A.R. striktgenomen op deze laatste niet van toepassing zijn, is het toe te juichen, dat een streven wordt waargenomen om het uitschrijven daarvan, aan zekere regelen te binden, die voor deelnemers en uitschrijvers goede waarborgen voor een juiste afwikkeling geven.
Van de reeds in het vorig jaarverslag vermelde prijsvragen werden dit jaar beëindigd.
1º. Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Deze prijsvraag die geheel volgens de A.R. en in overleg met de P.P.C. werd voorbereid en verliep, heeft geleid tot een volledig succes als zoodanig. De ruime mededinging bij den voorwedstrijd bewijst wel dat het instistuut „prijsvragen" ondanks de minder goede ervaring die er soms mede is opgedaan bij de mededingers nog in blakende gunst staat, en deze niet worden afgeschrikt, soms een zeer belangrijken arbeid te verrichten met een groote kans dat deze voor hen toch niet tot het beoogde doel zal leiden.
De zoo vaak door de tegenstanders van het prijsvraagstelsel geraakte, nutteloosheid van den arbeid van het meerdendeel der mededingers komt hierdoor in een bizonder licht te staan, dat het vermoeden wettigt, dat die mededingers zelve, ook al volgt op hun arbeid geen bekroning, daarin nog wel iets anders zien, als iets onnuttigs of overbodigs, en er den ontwikkelenden invloed op hun kunnen niet aan ontzeggen.
Moge de zoo goed gelukte prijsvraag, bij de uitvoering van het bouwwerk door een even groot succes worden gevolgd, en daardoor het aanzien van prijsvragen hier te lande verhoogd worden.
2º. Paviljoen in het Stadspark te Groningen. Ook deze prijsvraag is, blijkens het groot aantal inzendingen en wat daaromtrent in het jury-rapport wordt gezegd als een zeer geslaagde te beschouwen.
3º. Verfraaiing van het Stationsplein te Leeuwarden. Volgens het jury-rapport, was niet een der inzendingen direct voor uitvoering geschikt te achten, zoodat geen volledige bekroning kon worden toegekend en de beschikbare prijzen op andere wijze dan het programma vermeldde, werden verdeeld. Hieruit valt op te maken, dat de prijsvraag niet als geheel gelukt is te beschouwen.
4º. Inzending van natuursteen ter jaarbeurs 1918. Ook deze prijsvraag, die overigens geheel volgens de A. R. en in overleg met de P. P. C. werd uitgeschreven, is slechts gedeeltelijk gelukt te noemen daar voor een der afdeelingen der prijsvraag geen volledige bekroning kon worden toegekend.
5º. Raadhuis voor een landelijke gemeente. Het voornemen om zulk een prijsvraag uit te schrijven is door het desbetreffende gemeentebestuur niet uitgevoerd, de redenen daarvoor zijn de P. P. C. onbekend gebleven.
De Prijsvragen waarbij de P. P. C. dit jaar adviseerde waren:
1º. Centraal punt (ontspanningsplaats) in het IJbosch aan de overzijde van het IJ te Amsterdam.
Hoewel een studie-prijsvraag en als zoodanig niet formeel aan de A.R. onderworpen werd hierbij toch het oordeel der P.P.C. over het programma gevraagd, en kon na goedkeuring daarvan tot medewerking geadviseerd worden.
Het resultaat der prijsvraag schijnt niet geheel aan de verwachting te hebben beantwoord, blijkens de onvolledige bekroningen.
Na het uitkomen van het juryrapport wendde een der inzenders zich (zonder mededeeling van het motto van zijn ontwerp) tot de P.P.C. om er opmerkzaam op te maken dat verzuimd was alle motto's te publiceeren. Waar de P.P.C. niet uit kon maken of het ontwerp van den klager hierdoor in een ongunstiger conditie was geraakt, verzocht zij hem, bij bericht in het Bouwkundig Weekblad zijn motto bekend te maken, waaraan door hem echter geen gevolg werd gegeven zoodat de P. P. C. moet aannemen dat, door het verzuim niet aan de rechten van den inzender is te kort gedaan.
2º. Ontginningsboerderijen. Ook deze prijsvraag was een studieprijsvraag. Het Programma kon goedgekeurd en de medewerking aanbevolen worden. Het resultaat der prijsvraag was hoewel geen volledig toch een succes, zoodat de jury uit een groot aantal inzendingen een

keuze voor de beschikbare bekroningen kon doen en in haar uitvoerig rapport bij vele ontwerpen belangrijke kwaliteiten mocht vermelden.

3°. Verkeersverbetering tusschen de N. O. en ten Z. W. van den Staatsspoorweg gelegen stadsgedeelten te 's Gravenhage. Eveneens als studieprijsvraag opgezet, heeft zij niettemin de bedoeling, zoo mogelijk de oplossing aan de hand te doen voor een bepaald geval van verkeersverbetering. Na overleg met de P.P.C. werd het programma vastgesteld en werd de medewerking aanbevolen. Ofschoon de datum van inzending (1 November) is verstreken is het resultaat nog niet bekend.

4e. Stempel en Briefhoofd voor het Instituut voor Bouwkunst. Eerst na uitgebreide correspondentie met het Bestuur van het Instituut kon de redactie van het programma goedgekeurd en de medewerking aanbevolen worden.

Hoewel een zeer groot aantal (89) ontwerpen inkwam kon voor een der onderwerpen: n.l. het Briefhoofd, geen volledige bekroning worden toegekend. De prijsvraag kon dus slechts als ten deele geslaagd worden beschouwd.

Verder gaf de P.P.C. nog adviezen in een aantal, op prijsvragen betrekking hebbende aangelegenheden, van min of meer belangrijken aard, waarvan sommige nog niet geheel zijn afgewikkeld.

De samenstelling der Commissie onderging wijziging door de periodieke aftredingen van den Heer Paul J. de Jongh, in wiens plaats gekozen werd de Heer C. N. van Goor. De Commissie was in 1918 samengesteld als volgt:

P. J. Houtzagers voorzitter aftr. in 1919
P. G. Buskens ,, ,, 1920
C. N. van Goor Secr. Penningm. ,, ,, 1921.

Het rooster, volgens art. 8 van het huish. reglement voor de constitueerende Vereenigingen, betreffende de verificatie der jaarrekening van de P.P.C. luidt:

In 1918 Mij. tot bev. der Bouwkunst *)
in 1919 het Gen. Architectura en Amicitia
in 1920 der Ver. Bouwkunst en Vriendschap.

REKENING OVER 1918.

ONTVANGSTEN		UITGAVEN.	
Verkoop exemplaren der Algemeene Regelen 52 stuks à f 0.40.	f 20.80	Tijdwerk jaarverslag over 1917	f 5.—
Restitutie onkosten voorbereiding prijsvraag Raadhuis Blaricum (zie uitgaven in 1917)	,, 5.60	Div. porti Dec. 1917 .	,, 2.17
Door de Constitueerende Vereenigingen aan te vullen tekort.	,, 4.22	Reiskosten der Commissieleden ten behoeve der vergaderingen	,, 19.85
		porti 1918	,, 3.69
	f 30.62		f 30.62

w.g. de Secretaris-Penningmeester C. N. VAN GOOR.
De Verificatiecommissie namens de B. N. A.
A. BROESE VAN GROENOU.
JAN VAN DER VALK.

VERSLAG VAN DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE AMSTERDAM OVER HET JAAR 1918.

Samenstelling der Commissie. Op 1 Januari 1918 was de Commissie aldus samengesteld: Paul J. de Jongh, voorzitter, aftredend 1 Juli 1919; F. W. M. Poggenbeek, lid, aftredend 1 Juli 1919; J. F. Staal Jr., lid, aftredend 1 Juli 1919; Ir. D. F. Slothouwer, lid, aftredend 1 Juli 1921; P. Vorkink, lid, aftredend 1 Juli 1921; H. G. Jansen, lid, aftredend 1 Juli 1921; J. W. Hanrath, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1919; Jan de Meyer, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1919; H. Th. Wijdeveld, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1919; Ir. J. B. van Loghem, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1921; J. L. M. Lauweriks, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1921; Foeke Kuipers, plaatsvervangend lid, aftredend 1 Juli 1921; Directeur Publieke Werken, adviseerend lid; Directeur Bouw- en Woningtoezicht, adviseerend lid.

In deze samenstelling der Commissie kwam gedurende het verslagjaar geene verandering.

Het Secretariaat en het beheer der geldmiddelen werden waargenomen door Mr. E. H. P. Rosenboom.

Vergaderingen. De Commissie hield in het verslagjaar 12 vergaderingen ter beoordeeling van ontwerpen.

Beoordeeld werden in totaal 66 nieuwe of gewijzigde ontwerpen en detailteekeningen.

Slechts in weinige gevallen kon het eerste ontwerp terstond worden goedgekeurd. Waar dit niet mogelijk bleek, werd de ontwerper door den secretaris mondeling in kennis gesteld van de bij de Commissie gerezen bezwaren en hem, zoo verbetering mogelijk was geoordeeld, aangewezen, welke verbeteringen de Commissie noodig oordeelde; zoo verbetering niet mogelijk was geoordeeld, werd medegedeeld, waarom het ontwerp was afgekeurd en in overweging gegeven, een ander ontwerp in te leveren. Gaf het ingediende ontwerp der Commissie den indruk, dat de gestelde taak de krachten van den ontwerper te boven ging, dan werd den bouwheer in overweging gegeven, zich te wenden tot een bevoegde kracht. Over het algemeen had de Commissie ook dit jaar niet te klagen over gebrek aan medewerking bij de ontwerpers of bouwheeren.

In verreweg de meeste gevallen werd aan de wenken der Commissie tot het aanbrengen van verbeteringen, het maken van nieuwe ontwerpen of het kiezen van een anderen ontwerper aanstonds gevolg gegeven.

Overige verrichtingen. 1. In het Jaarverslag 1917 is op pag. 2 melding gemaakt van een schrijven, door de Commissie in 1916 gericht tot Burgemeester en Wethouders betreffende het Reglement der Schoonheidscommissie. De daarbij in het verslag uitgesproken hoop, dat in 1918 het antwoord op dit schrijven zou inkomen, is ijdel gebleken.

2. In antwoord op het in het vorig jaarverslag (pag. 4 en 5) vermelde advies der Commissie betreffende de ontworpen uitbreiding van het Centraalstation aan de De Ruyterkade, werd van Burgemeester en Wethouders de mededeeling ontvangen, dat het maken van een nieuw ontwerp voor deze uitbreiding opgedragen was aan den architect Jos. Th. J. Cuypers, onder toezicht en goedkeuring van Dr. P. J. H. Cuypers.

3. Het op pagina 5 van het vorig jaarverslag vermeld ontwerp voor de vergrooting van het boothuis van een der roeivereenigingen aan den Amstel, gaf tot eene verdere correspondentie tusschen Burgemeester en Wethouders en de Commissie aanleiding. Het resultaat hiervan is tenslotte geweest, dat de uitbreiding door Burgemeester en Wethouders werd toegestaan, doch de hoogte van den geprojecteerden aanbouw verminderd is tot ten hoogste 2.5 M. boven de watervlakte.

4. Naar aanleiding van ingekomen ontwerpen werd door de Commissie bij het Gemeentebestuur aangedrongen op het zoo spoedig mogelijk vaststellen van voorschriften, krachtens welke ieder verplicht zal zijn, zijn bouwplannen ook in aesthetisch opzicht, althans voor zoover betreft de van den openbaren weg zichtbare uiterlijke gedeelten, aan het oordeel van Burgemeester en Wethouders te onderwerpen en zich naar dat oordeel te gedragen.

De Schoonheidscommissie te Amsterdam,
PAUL J. DE JONGH, Voorzitter. E. H. P. ROSENBOOM, Secretaris.

ONTVANGEN BOEKEN

Werktuigkunde voor Ambachtslieden, door G. A. Scholten. Uitgave D. Mijs — 1917 — Tiel. Prijs f 0.90

Stenografisch Verslag van het Woning-Congres op 11 en 12 Februari 1918 in het Gebouw van de Vrije Gemeente te Amsterdam (Secretariaat: Prinsengracht 691 Amsterdam.

Nederlandsche Bouwkunst langs de Oostzee door A. A. Kok. Uitgave Oosterbaan & Le Cointre, Goes. Prijs f 0.80 en f 1.40.
Een boekje van 71 pag. met een aantal zeer slechte reproducties naar photo's van Nederlandsche architectuur in de Oostzee-plaatsen. De tekst is een nuchtere opsomming en evenals de reproducties, onbelangrijk.

Bouwkunst in de stad en op het land door H. van der Kloot Meyburg. Uitgave W. L. & J. Brusse, Rotterdam, 2de druk met 424 interessante voorbeelden en tegenvoorbeelden van slechte en goede architectuur. Een uitstekend boek voor leeken.

*) Nu gefuseerd met den B. N. A.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 4 — APRIL 1919

TECHNISCH GEDEELTE

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — **De 1417de LEDENVERGADERING wordt gehouden op Vrijdag 30 Mei 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545-549, Amsterdam.**

Agenda ◻ a. Voorstel tot benoeming van Afgevaardigde Leden, ingediend door de commissie van onderzoek: P. KRAMER, LAUWERIKS, GRANPRÉ MOLIÈRE.

b. ◻ Voordracht aan B. en W. van Amsterdam van 2 drietallen ter verkiezing van 1 Lid en 1 plaatsvervangend Lid in de schoonheidscommissie.

c. ◻ Voorstel van het Bestuur tot aanstelling van een gehonoreerd Secretaris-Redacteur voor „Wendingen."

d. ◻ (Aanvang half tien). VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN van Dr. GREGOR KRAUSE over „BALINEESCHE VOLKSKUNST."

(Donateurs en Introducé's hebben om half tien toegang.)

II. — Als gewone Leden van het Genootschap zijn aangenomen de Heeren JAN EISENLOEFFEL, Kunstnijvere en C. SCHOL, architect.

III. — Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren H. BAARDA, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Terlingen en Bot, G. H. M. EGGENHUIZEN, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Wiedijk en Luthmann, R. HERMAN, Bouwk. Teekenaar, door Zietsma en Luthmann, JAAP GIDDING, Dec. Kunstenaar te Rotterdam, door Poggenbeek en Staal, FERD. B. JANTZEN F.Gzn., Architect te Amsterdam, door J. H. Mulder en Smijtink, C. B. POSTHUMUS MEIJES Jr., Architect te Heemstede, door de Bazel en Staal, L. C. VAN DER VLUGT L.Czn., Architect te Rotterdam, door Meischke en Staal.

IV. — Als Buitenleden zijn door het bestuur aangenomen de Heeren CHR. DEKKER, Bouwkundige te Anna Paulowna, voorgesteld door P. J. Koster, N. VAN DER DRIFT, Assistent T. H. S. te Delft en C. W. T. SCHORTELDOEK. Assistent T. H. S. te Rotterdam, voorgesteld door J. Terborgh en A. DE POORTE, Inspecteur Bouw- en Woningtoezicht te Middelburg, voorgesteld door A. H. Janssen. J. F. STAAL, 1ste Secr.

HET BESTUUR VAN HET NEDERLANDSCH INSTITUUT VOOR VOLKSHUISVESTING AAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

Waar het ontwerp van wet tot regeling inzake vaststelling van een bouwverbod op gronden langs rijkswegen, ingediend bij Koninklijke Boodschap van 4 November 1915 (zie Handelingen der Staten-Generaal, Bijlage 1915-1916 no. 230) weldra in de afdeelingen van Uw College zal worden behandeld, neemt het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting de vrijheid Uw College mede te deelen dat het ernstige bedenkingen heeft tegen de wijze, waarop deze materie in het aanhangig ontwerp is bewerkt.

In het algemeen gesproken, juicht het Instituut het ten zeerste toe, dat een regeling wordt getroffen, waarbij het mogelijk zal zijn ook op gronden langs rijkswegen, voor het geval die gronden in een weg noodig zullen zijn, een bouwverbod te leggen.

Het Instituut is echter van oordeel, dat het niet gewenscht mag heeten dit voor het genoemde doeleinde afzonderlijk te doen, terwijl nog geenszins vaststaat, hoe in het vervolg de bepalingen omtrent het bouwverbod krachtens de grondwet zullen luiden.

Hoe moeilijk het is om een goede regeling voor deze materie bij de wet vast te leggen, mag worden afgeleid uit het feit, dat in het wetsontwerp-Heemskerk tot wijziging van de Woningwet ingrijpende veranderingen in deze zijn voorgesteld, welke voorstellen echter in het ontwerp-Cort van der Linden wederom voor een groot gedeelte zijn omgewerkt. Is het Instituut goed ingelicht, dan zal de behandeling van deze stof bij een eventueele wijziging van de Woningwet door deze Regeering voorloopig worden uitgeschakeld. Doch dit zal dan stellig niet gebeuren, omdat de bestaande regeling voldoet. Integendeel, de scheiding, welke in de Woningwet tusschen de voorschriften tot vaststelling van rooilijnen (art. 3 eerste lid a.) en het bouwverbod (art. 27) is gemaakt, wordt terecht afgekeurd, wijl zij een bron is van begripsverwarringen. Ook in het voorloopige wetsontwerp is niet steeds het onderscheid tusschen deze beide goed in het oog gehouden. Het Instituut acht het daarom raadzaam met vaststellen van voorschriften betreffende het bouwverbod op gronden langs rijkswegen te wachten, totdat de algemeene lijnen zijn aangegeven, waarlangs deze materie zal worden geregeld. Of dit zal geschieden in een gewijzigde Woningwet of bij afzonderlijke wet kan hier gereedelijk in het midden worden gelaten.

Geldt het genoemde bezwaar tegen elk wetsontwerp, dat het bouwverbod op gronden langs rijkswegen zou regelen, tegen het aanhangig gemaakte, heeft het Instituut in het bijzonder ernstige bedenkingen.

Vooreerst zij erop gewezen, dat de voorgestelde regeling en die van de Woningwet niet parallel loopen. Om een paar voorbeelden te noemen:

A. Volgens art. 1 van het ontwerp worden onder bouwwerken, welke verboden kunnen worden o. m. ook verstaan schuttingen, heggen en andere afsluitingen. De vraag mag gesteld, of een gemeentelijk bouwverbod zich ooit tot schuttingen en heggen zou kunnen uitstrekken, zonder in strijd te komen met art. 629 B.W., hetwelk bepaalt, dat ieder eigenaar zijn erf mag afsluiten.

B. Krachtens Hoofdstuk II van het wetsontwerp zal aan de eigenaren van de gronden schadeloosstelling worden gegeven in verband met de waardevermindering, welke het perceel door het bouwverbod heeft ondergaan. Bij een gemeentelijk bouwverbod wordt geen schadeloosstelling gegeven. Alleen wanneer het verbod gelegd is op meer dan ½ van de aan één eigenaar toebehoorende gronden, die in een uitbreidingsplan zijn begrepen, moeten de redenen worden medegedeeld waarom niet tot onteigening wordt overgegaan. Het verschil van behandeling in beide gevallen wordt niet opgeheven door het feit, dat bij een rijksverbod geen schadeloosstelling zal worden betaald, wanneer volgens gemeentelijke verordening geen bouwwerken op de gronden mogen worden geplaatst (art. 13 van het onderwerp).

Bovendien mag als een ernstig bezwaar worden aangemerkt, dat er geen verband is gelegd tusschen het Wetsontwerp en de Onteigeningswet. Het moet toch onmogelijk wezen dat men eerst de schadeloosstelling geniet, welke krachtens dit ontwerp in uitzicht wordt gesteld en straks nog eens, wanneer tot onteigening wordt overgegaan. Het komt het Instituut voor, dat de beide aangelegenheden tezamen moeten worden behandeld, waardoor tevens vermeden wordt, dat twee omslachtige procedures over eenzelfde zaak worden gevoerd.

Voorts mag wel overwogen worden, of niet de redactie van Hoofdstuk II de verwachting opwekt, dat ten allen tijde, wanneer een rijksbouwverbod op gronden wordt gelegd, schade.oosstelling zal worden betaald. Het spreekt echter vanzelf, dat in tal van gevallen ntet de minste schade tengevolge van het verbod wordt geleden, b.v. waar het geldt, grond, verre buiten de kom der gemeente gelegen. Men lette ook op art. 13, tweede zin van het ontwerp, hetwelk bepaalt, dat in gemeenten, waar geen verbodsvoorschriften voor het plaatsen van bouwwerken langs wegen in de verordening zijn opgenomen, voor de bepaling der schadeloosstelling geen rekening wordt gehouden met grond, die gelegen is aan de wegzijde van eene lijn, getrokken op een afstand van drie meter evenwijdig aan de grens van den weg. Zal door deze bepaling niet de gedachte opgewekt worden, dat voor elk bouwverbod, dat zich verder dan de genoemde 3 M. uitstrekt, schadeloosstelling behoort te worden betaald en zal zich daardoor niet bij een toekomstige regeling een ongewenscht praejudicium in den aangegeven zin hebben gevormd. Niet minder aandacht verdient de vraag of de gemeenteraden, wanneer dit ontwerp tot wet zal zijn verheven, ertoe zullen neigen met het vaststellen van rooilijnen te wachten om den eigenaars der betrokken perceelen niet van de rijksschadeloosstelling te berooven.

Ten slotte zij nog gewezen op het groote gevaar, dat de gronden langs Rijkswegen door deze regeling in waarde zullen stijgen en grondspeculanten er zich dientengevolge van zullen meester maken in de hoop op schadeloosstelling na een opgelegd bouwverbod. Hieruit zal noodzakelijk voortspruiten, dat de bouwterreinen onnoodig duurder worden, hetgeen zeker niet gewenscht mag heeten.

□ □ □

Het is om deze redenen, dat het Instituut meent bij Uw College erop te moeten aandringen, genoemd wetsontwerp niet aan te nemen en tot den Minister van Waterstaat het verzoek te richten te willen bevorderen dat een algemeene regeling wordt getroffen voor het bouwverbod van Rijk en van Gemeenten, waarbij ook de regeling voor de rooilijnen is opgenomen.

Het Instituut hoopt ten zeerste dat Uw College bij de behandeling van het ontwerp met dit schrijven ernstig zal willen rekening houden.

Het Bestuur van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting,

(w. g.) D. HUDIG, Voorzitter. (w. g.) M. J. A. MOLTZER, Secretaris.

□ □

DE HEDENDAAGSCHE STROOMINGEN IN DE BOUWKUNST.

De architect J. Wils heeft in den Kunstkring gesproken over de hedendaagsche stroomingen in de bouwkunst. Hij ging daarbij uit van het principe dat kunst is de uitbeelding van de aesthetische ervaring van de werkelijkheid. De verhouding van inhoud en vorm van een kunstwerk is als van ziel tot lichaam. Daarom heeft elke stijl — waaronder te verstaan datgene waarin een gemeenschappelijk en gelijk streven tot uitdrukking komt, een tijdeloozen inhoud (ziel) en een tijdelijke verschijning (lichaam.) Dit tijdelooze is het universeele van een stijl, de tijdelijke verschijning de karakteristiek of het individueele ervan. De stijlbeelding geeft beeldend weer de verhouding van den tijdgeest tot het universeele. De zuiverheid van een kunstwerk wordt bepaald door de harmonieuse gestemdheid van een stof, vorm en inhoud. Deze harmonieuse gestemdheid is bijna uitsluitend in de groote cultuurtijden te vinden, verschillend van voorstelling, maar met dezelfde diepte van levensinhoud. 't Zelfde begrip van de materie en wij ondergaan 't grootsche van dien tijd door het aesthetische van het kunstwerk, door het stijlvolle. Ook in onze dagen is er weer een nauw verband met de eeuwige waarheid, geeft de kunst de aanwijzing van wat er in de massa ziel leeft. Ze wijst op een nieuwe levensbeschouwing. Er valt in de huidige samenleving een drang naar het volstrekte in den meest algemeenen zin waar te nemen. In den kunstenaar nu culmineert de algemeen geestelijke idee welke uit de massa voortkomt, de massa welke den tijdgeest schept, en waaruit de stijlscheppende kunstenaar voortkomt. Op het oogenblik begint zich het beginsel af te teekenen waaruit het nieuwe menschdom zijn bestaanskracht zal putten, besloten in de formule: de vrijmaking van den mensch uit de individualistische overheersching, met als uiteindelijk ideaal op economisch gebied: harmonische samenwerking van kapitaal en arbeid. Grondslagen van deze wereldorde zijn concentratie in den meest volstrekten zin, organisatie in den meest volstrekten zin, opheffing van het individualisme.

Zoowel in de ethiek als in de kunst vindt men analoge verschijnselen. Om het volstrekte nu naar ons over te brengen streeft de bouwkunst naar beheersching van vlak en ruimte. Zij is een practische kunst en de kunstenaar moet de beperkingen opgelegd door de practische levensbehoefte, niet beschouwingen als zoovele belemmeringen in de realisatie van zijn concepties maar als zijn beste vrienden. De moderne bouwkunstenaar zal naast inhoud en materiebehandeling trachten in exacte beelding van enkel verhouding zijn werk voort te brengen omdat de geestelijke inhoud van alle moderne kunst tot doel heeft, het tot het volstrekte voeren van het natuurlijke.

Omdat er nu een werking van binnen uit het bouwwerk plaats heeft, kan ook niet meer gesproken worden van het stellen van een gebouw in overeenstemming met de omgeving, 't moet omgekeerd worden. Dit komt neer op het uitschakelen van het schilderachtige, het accidenteele. Bouwkunst maakt zich onmiddelijk kenbaar in de samenstelling van de plattegrond van een bouwwerk. In hem wordt de geheele verdere opbouw in zijn drie dimensies vastgelegd. Zij is een der graadmeters van het kunstzinnig vermogen van den kunstenaar en bevat de kern van de aesthetische verwerkelijking van het bouwwerk. In den plattegrond weerspiegelen zich onmiddellijk de economische verhoudingen van een bepaald tijdvak en ook de hoogte van het technisch vermogen drukt er onmiddellijk zijn stempel op.

In dit opzicht acht Wils het misleidend dat op sommige scholen geleerd wordt geveltjes te teekenen en bij prijsvragen een ontwerp voor een gevel wordt gevraagd zonder nauwkeurige bepaaldheid van den plattegrond. Er is toch tusschen hen een zoo nauw verband dat ze zonder elkaar onbestaanbaar zijn. Een architect die achter een bepaalden gevel een grondplan tracht te ontwerpen is onlogisch en principieel verkeerd. Daarom is er voor de nieuwe bouwkunst in steden zoo weinig te bereiken. Elke nieuwe bouwkunstige uiting is er buitengesloten. Dat gaat alleen bij den aanleg van nieuwe steden, geheele blokken of vrijstaande gebouwen. De geheele moderne opbouw moet zich voordoen als een samenstel van stereometrische lichamen, en in hun meest volstrekten zin, parallelopipidums waarin de bouw-kunstenaar de aesthetische ordening heeft gebracht.

Ook de te gebruiken materialen en de manier waarop ze verwerkt worden staan in onmiddellijk verband met de levenswijze en levensinzichten. De techniek van het bouwen zal tot een volmaaktheid moeten worden opgevoerd als nog zelden bereikt. En Wils verwacht in dat opzicht meer van 'n arbeidsverdeeling in de geest van 't Taylorstelsel dan van bewegingen als Veredeling van het ambacht. De machine moet worden gesteld op de plaats welke haar toekomt.

Wils besprak nu bouwwerken na 1890 toen de nieuwe gedachte zich meer baanbrekend begon te vertoonen.

Berlage die intuitief naar den Romaanschen tijd teruggreep, karakteriseerde hij als rationeel, constructief, bevattende de grondbegrippen van een werkelijke moderne bouwkunstgedachte en staande nauw in verband met de maatschappelijk economische stroomingen van den tijd. De Bazel, die naar het midden der 18e eeuw teruggreep, en meer romantisch is, werd gekarakteriseerd als constructief, niet altijd rationeel, in hoofdzaak gedragen door de ethische stroomingen van den tijd.

Kromhout, die geen sociaal denkend mensch als Berlage en geen diep denker als De Bazel, doch zuiver gemoedsmensch is, in wiens kunst veel Oostersche elementen zijn te vinden, decoratief gevoeld, sterk romantiseerend, kreeg als karakteristiek constructief-decoratief gedragen door romantische invloeden.

Verder werd besproken de moderne Amerikaansche bouwkunst van Sullivan, Wright, Purcell en Elmsley, wier werk sterk benadert de gestelde grondslagen van een werkelijk moderne bouwkunst. Wright legt in zijn plattegronden niet het zwaartepunt op het representatieve wat bij ons vaak geschiedt ten koste van het begrip dat het huis is voor ons en niet voor de bezoekers — maar de dienst, 't overzichtelijke, 't gemakkelijk bewegen door het huis is als uitgangspunt genomen. Wrights werk is van het allergrootste belang voor de tegenwoordige moderne bouwkunst.

Ten slotte zijn nog besproken De Klerk, Kramer en v. d. Mey, wier arbeid wordt beinvloed door 'n stemmingselement, dat juist tegengesteld aan de door den tijdgeest gedragen kunst werkt, en niet van de innerlijkheid doch van de uiterlijkheid uitgaat, wat het decoratief effect meestal sterk op den voorgrond brengt. Eerst in de tweede plaats zoeken zij naar het werkelijk wezen.

In dit werk meent Wils te zien een onbewuste kracht van het ter neder dalende kapitalisme, een laatste uiting van de renaissancistische wereldbeschouwing.

Hij besloot zijn zeer geappreciëerde voordracht, welke met lichtbeelden werd toegelicht, met de overtuiging uit te spreken dat de evolutie ons zal brengen een nieuwe kunst voor den nieuwen mensch in de nieuwe maatschappij.

□ □

REGATA - RECLAME- EN GRAFISCHE ARBEIDTENTOONSTELLING AMSTERDAM.

SECRETARIAAT SPUISTRAAT 163 AMSTERDAM, TEL. C. 3460.

Zooals U reeds bekend is uit de berichten van de pers, zal aan den Admiraal de Ruyterweg bij Amsterdam op de terreinen, die het eigendom zijn der Wereld Bibliotheek en welke een oppervlakte hebben van 35.000 M², eene Tentoonstelling worden gehouden op het gebied van Bedrijfsreclame en der Grafische vakken, waaraan zal zijn verbonden een groot Feest-park in den trant van de E.N.T.O.S., en waarvoor zoo noodig nog een ruimte van 20.000 M² bovendien beschikbaar is.

Het doel der Tentoonstslling is:

1°. Een volledige verzameling te geven van kunstwerken op het gebied van reclame (affiches enz. gewrocht door Nederlandsche Kunstenaars);

2°. Een vergelijking te maken tusschen den arbeid van de leerlingen der verschillende vakscholen op grafisch gebied;

3°. De producten van onze drukkerijen, (typografie, lithografie, kantoorboekhandel en papierhandel enz., met al datgene, wat daarmede in verband staat) ten toon te stellen.

De ligging van de terreinen is bij uitnemendheid geschikt voor het houden van eene dergelijke tentoonstelling.

Er is eene directe tramverbinding van uit het hart der stad (Spui) tot vlak voor het terrein (rit 13 minuten). De spoorbaan van de Electrische Spoorweg-Maatschappij Amsterdam-Haarlem loopt pal langs het terrein; een halte daarvan is in de onmiddellijke nabijheid (op den hoek van het terrein). Eveneens komt de Amsterdamsche Gemeente Tram tot voor het terrein (eindpunt lijn 12).

Het behoeft geen betoog, dat er voor zal worden gezorgd, dat extra diensten zullen worden ingelegd, terwijl eenige speciale auto-diensten zullen worden ingesteld. Toezeggingen daarvoor zijn reeds door de betrokken autoriteiten gedaan. De wegenaanleg van de geheele tentoonstelling en het feestpark is er op berekend duizenden bezoekers tegelijk te kunnen ontvangen. De restaurants, de groote- en kleine standgebouwen, secretariaten enz. enz. zijn allen gehuurd van den Raad van Beheer der Utrechtsche Jaarbeurs; een groot gemak voor diegenen, welke de interieurbetimmeringen daarvoor in hun bezit hebben. De parken en bloemperken op het tentoonstellingsterrein zullen worden aangelegd door Boskoopsche en Aalsmeersche tuinders.

TECHNISCHE AFDEELING: Over de inrichting der monsterkamers, tafelvlakten en open ruimten kunnen de deelnemers hunne wenschen aan de Directie kenbaar maken. Voor den goeden loop der zaken is het gewenscht dat zij zich zoo spoedig mogelijk met de Directie in verbinding stellen.

HUURPRIJZEN: (Tien weken)

Monsterkamers 4 × 4 M.	f 500.—
id. 2 × 4 M.	„ 275.—
Standstafelvlakte per strekkende M.	„ 75.—

Open ruimte op het terrein naar overeenkomst.

Deze prijzen gelden tot 1 Juni a.s. Daarna worden de prijzen verhoogd met 20 pCt.

VERZEKERING: De verzekering van de inzendingen tegen Transportgevaar gedurende het vervoer naar en van de tentoonstelling, alsmede tegen Brand- en Inbraakschade tijdens het verblijf op de tentoonstelling, kan op speciale conditiën geschieden bij de firma H. J. SCHADD, Singel 104, Amsterdam (telef. nrs. N. 2426, 2427, 9031 en voor interc. gesprekken V.V.)

Het inrichten der stands- en tafelvlakten, het maken van alle mogelijke versieringen en reclames kan op verlangen der deelnemers bij onderling overleg aan de Directie worden opgedragen. In ieder geval mag geen reclame worden aangebracht zonder dat de Directie deze reclame heeft goedgekeurd.

Voor bewaking van gebouwen en terreinen zal worden zorg gedragen. Alle goederen der deelnemers, daaronder begrepen de emballage, zijn en blijven voor risico der deelnemers.

LOGIES: De Directie verleent gaarne hare bemiddeling ten behoeve van de deelnemers en hun personeel met het reserveeren van slaapkamers bij particulieren in den omtrek van de tentoonstelling.

Uitdrukkelijk vestigen wij de aandacht op de wenschelijkheid om zoo spoedig mogelijk te schrijven met het oog op de indeeling, die geschiedt naar volgorde van de ingekomen geteekende contracten.

Kantoor en Administratie: Spuistraat 163, Telefoon C 3460, Amsterdam.

Namens de R.E.G.A.T.A.

W. H. DE BUISONJÉ, Algemeen Voorzitter.

COMITÉ: A. W. Barten, Dir. van de Vakschool voor Typografie, Utrecht; Han. D. G. Coppens, Leider van Coppens Reclame-advies Bureau, Amsterdam; J. D. C. van Dokkum, Bussum; W. A. Grollenberg, Dir. van de La Mar's Adv. Bureau, Amsterdam; E. J. de Groot, Dir. der Stadsdrukkerij, Amsterdam; N. P. de Koo, Secr. v. d. Ned. Ver. voor Ambachts- en Nijverheidskunst; Jan C. Kotting, Jan L. C. Zn., Dir. Drukkerij Kotting, Amsterdam; Mr. G. C. J. D. Kropman, Red. van het Dagblad „De Tijd", Amsterdam; J. L. M. Lauweriks, Dir. Quellinusschool, Amsterdam; A. O. J. Rees, Dir. N.V. Electrische Drukkerij „Volharding", Amsterdam; Mr. F. S. M. Rits, Secr. der Ver. ter Bev. der Bedrijfsreclame, Amsterdam; L. Ronner, Dir. der Grafische school, Amsterdam; A. G. Ruijgrok, Dir. N.V. v.h. Roeloffszen, Hübner & van Santen, Amsterdam; Jhr. Dr. Nico van Suchtelen, Letterkundige, Blaricum; Cor. van der Sluis, Sierkunstenaar, Den Haag; J. Stokking, Secr. v. d. Ned. Bond van Boekbinderspatroons, Den Haag; André Vlaanderen, Sierkunstenaar, Amsterdam; L. Zwiers, Architect-Sierkunstenaar, Amsterdam.

□ □

MUSEUM-INRICHTING

In het Zweedsche tijdschrift Konst publiceert F. R. Martin gedachten over museum-inrichting. Het huidige systeem eischt ingrijpende veranderingen; de musea lijken hem ziekenzalen vol schilderijen, beeldhouwwerken en andere kunstvoorwerpen, wier levensduur men op deze wijze zoekt te verlengen. Het hedendaagsche museumbeleid houdt allereerst rekening met den kunstgeleerde, — voor wien het nu juist niet kwaad zou zijn, als hij een minder systematisch gerangschikt studiemateriaal tot zijn beschikking vond. Voor wie zijn de musea? Voor publiek; ze moeten het den toeschouwer mogelijk maken om zich in den geest der kunstwerken in te leven, en dit nu wordt door de tegenwoordige inrichting eer belet dan in de hand gewerkt. Ieder kunstwerk moet in zijn eigen licht worden gezien. Schilderijen en beeldhouwwerken uit verschillende landstreken kunnen niet in de zelfde zalen, onder gelijke belichting, worden geëxposeerd. Een stuk Grieksche sculptuur b.v. vraagt zuidelijke zon, Rembrandt moet ander licht hebben dan Velasquez. Nu is het uitteraard onmogelijk om, zelfs al beschikte men over Amerikaansche millioenen, rond ieder kunstwerk iets van zijn eigen hemel en atmosfeer te scheppen. Maar wel ware het gewenscht de kunst van ieder land bijeen te houden en onder zoo gunstig en natuurlijk mogelijke omstandigheden tentoon te stellen.

Hij beveelt voor nog-te-stichten musea het paviljoenstelsel aan. Die paviljoenen te bouwen in schoone parken, waar groote boomen staan, en gescheiden door groene weiden. Zoo ware een schilderachtige omgeving verkregen en tevens een met reflexen van groen en bloemen gekleurd licht, dat een fijnen toon verleent aan de zalen. Martin denkt daarbij aan openluchtmusea: aan een middelpunt van modern verkeer, dat alle standen der bevolking vereenigen zou en waarbij zich dan óók nog een stadion en een sportpark laat denken, alles tot meerdere socialiseering der kunst.

Martin beroept zich voor zijn ideeën op het feit, dat de tijd der groote aankoopen voor de musea nu wel voorbij is en de daardoor vrijgekomen middelen niet beter besteed kunnen worden dan aan de musea zelve en voor alles wat strekken kan om ze dienstbaar te maken aan de volkscultuur. Elk paviljoen kon dan zijn eigen depôt bezitten, waar de kunstgeleerde naar hartelust kon studeeren. Museumbouwers en inrichters kunnen met Martin's ideeën zeker hun voordeel doen.

(Hbld. 27-3-'19).

□ □

JAARBEURS VOOR KUNSTNIJVERHEID

Gelijk onze leden zich zullen herinneren heeft het bestuur, daartoe aangezocht door de Mij. v. B. K., als leden in de voorbereidingscommissie eener Nijverheidskunst-tentoonstelling dier maatschappij, voorgedragen de HH.: Jaap Gidding, A. H. Jansen en S. H. de Roos. Wij nemen hier uit het Bulletin der Mij. 1919 No. 5 het bericht aangaande de samenstelling der regelings-commissie over:.

„Voor de vanwege onze Maatschappij voorgenomen „Jaarbeurs voor Kunstnijverheid," die in de maand November a.s. in het Stedelijk Museum zal plaats hebben, heeft zich de volgende regelings-commissie gevormd: C. A. Lion Cachet, lid van de commissie voor advies onzer Maatschappij, voorzitter; C. W. H. Baard, conservator van het Stedelijk Museum, onder-voorzitter; Jaap Gidding; A. H. Jansen en S. H. de Roos, kunstnijveren; (aangewezen door de V. A. N. K.); Tom Poggenbeek: P. H. Mutters Jr. en N. van Harpen, directeur van de Mij. voor Beeldende Kunsten, secretaris. Uit deze commissie is een jury gekozen bestaande uit de heeren Lion Cachet, Gidding en De Roos, terwijl door de overige leden van de commissie het werk dezer drie heeren bij inzending zal gejureerd worden.

De uitnoodigingen tot inzendingen zullen weldra verspreid worden. Niet bij de V. A. N. K. aangesloten kunstnijveren kunnen zich bij den secretaris aanmelden voor toezending van een uitnoodiging."

EXAMEN VOOR BOUWK. OPZICHTER EN BOUWK. TEEKENAAR INGESTELD DOOR DE MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, GEHOUDEN IN 1919.

Het diploma voor Bouwkundig Opzichter is behaald door de navolgende heeren: IJ. Aalsbersberg, M. E. Arends, G. B. Audier, J. de Bekker, Jr., J. v. d. Berg, W. Beijer, Gr. J. Bilderbeek, W. Blokland, A. Bollen, N. de Bont, J. W. N. Boot, A. Bos, C. Bot, J. Bottema, W. A. Buddingh, H. B. Bulder, E. W. v. d. Burg Jr., W. Cantrijn, J. C. W. Carmiggelt, P. J. H. Coumans, Chr. Dekker, J. G. A. v. Dongen, G. v. Duijne, H. I. v. Es, J. Fokkens, H. v. Gent, W. Gietema, P. Grin, L. G. A. v. Heek, H. Henneke, J. Hess, J. Heijligers, J. B. Hoekstra, A. H. L. Hoogenberk, J. Hooghart, J. Hubregtse, G. Huis in 't Veld, H. de Jong, A. J. Jorissen, P. Kaleveld, J. K. Kleisma, A. J. Kloos, A. v. d. Kloot, M. Koelma, R. K. Koppen, A. Korpenshoek, H. H. Kuhlemeier, A. J. Kuiper, D. Kuipers, J. W. v. d. Laan, A. de Lange, J. G. Leeuwerik, C. Ligtenberg, D. J. Lok, G. A. M. Loogman, P. C. Maas, P. D. v. Male, J. C. L. Mok, S. Mossel, J. W. Nieuwenhuijze, A. G. Nipius, D. Noë, D. v. d. Oord, J. L. Paardekooper, A. v. Pelt, C. J. M. Pijpers, C. Roose, B. A. Rosmüller Jr., F. v. d. Schaaf, C. Ph. Schoof, E. v. Schuppen, A. L. Serlie, L. Sickler, Th. Sierdsma, G. P. Smink, Joh. v. Someren, J. T. Streek, J. Teerds, F. H. Theijse Jr, Th. A. Thielen, J. P. Toet, A. J. v. d. Tol, F. H. J. Tollenaar, W. F. v. d. Vegte, H. Verbeek, W. Verloop, J Vermeer, J. v. Vliet, A. G. Volkers, Jac. de Vries, W. W. v. d. Wagt, W. C. Waling, H. Wapstra, Azn., L. C. Weekhout, J. Wetstein, A. H. Witteveen, J. Wauters, L. v. d. Zee.

Het diploma voor Bouwkundig Teekenaar is behaald door den heer J. C. W. Carmiggelt.

JAARBOEK AMBACHT EN NIJVERHEIDSKUNST

De Redactie-Commissie voor het tweede Jaarboek Ambachts- en Nijverheidskunst, 1920, onder medewerking der V. A. N. K. uit te geven door W. L. en J. Brusse's uitgevers maatschappij, heeft hare circulaires met inzendings-formulieren rondgezonden. In deze circulaire wordt vermeld dat het eerste Jaarboek, dat deze dagen verschijnt, verkrijgbaar wordt gesteld tegen een prijs van ƒ 4.25 en is gedrukt in een oplage van 3000 exemplaren. Het 2e Jaarboek zal een werk zijn van gelijken omvang, 80 pagina's tekst en even zooveel pagina's illustraties; en evenals de vorige maal zal de commissie ter beoordeeling van ingezonden foto's worden samengesteld uit de door de V. A. N. K. aangewezen redactie-commissie (ditmaal bestaande uit de H.H. W. F. Gouwe, W. Penaat en H. v. d. Stok) en twee leden, door de inzenders te kiezen. Inzending van voor reproductie geschikte foto's moet geschieden voor 31 Mei, aan Redactie Jaarboek, Mathenesserlaan 418, Rotterdam. Sier- of nijverheidskunstenaars die foto's wenschen in te zenden en geen formulier mochten hebben ontvangen, gelieven dit aan te vragen aan genoemd adres.

DE HERSTELLING VAN DE CATHEDRAAL VAN REIMS.

Zal men de domkerk van Reims herstellen, herbouwen? Rodin reeds heeft het afgeraden: géén vieux-neuf naar den zin van Viollet-le-Duc. Ook Rostand was tegen herstel. De Temps, waar we dit in lezen, betoogt nu, dat er nog een ander belang is dan de eerwaardigheid van het ruïne geworden monument van bouwkunst, namelijk het historische. De kerk is innig verbonden aan Frankrijk's geschiedenis. Ook is er niet zóóveel vernield. Het gebouw, de kerk, is volgens de Temps best te herstellen. De vraag is enkel, of men de vernielde beeldhouwwerken door nieuwe vervangen mag en zal.

WAT DE TECHNISCHE WERELD ZEGT.

Woningnood in Duitschland.

Zoo kan het dan ook verklaarbaar zijn, dat het bij de in 1917 gehouden woningtelling in Duitschland mogelijk bleek, zoo ongeveer met de bestaande woningen uit te komen, nu er zooveel millioenen in het veld zijn. Komen deze naar huis, dan kan men er echter zeker van zijn, dat er een zuiver tekort zal zijn van (zeer matig geschat) ten minste $^1/_2$ millioen woningen.

Ir. L. S. P. Scheffer in „Het Polytechnisch Weekblad".

Bouwende doctoren.

De hygiënisten treden krachtig als pioniers op voor verbetering van den gezondheidstoestand en worden gevolgd door de civiel ingenieurs, die voor de gewenschte verbeteringen projecten opmaken en uitvoeren. Dit slaagt beter dan de techniek bij de pestbestrijding, waar de doctoren zich te veel met de details bemoeien en gruwelijke dingen doen op het gebied van de leer der bouwconstructies.

Jhr. Ir. J. C. van Reigersberg Versluys in „De Ingenieur" over assaineering in Indië.

Professorenwee.

„Een spreekwoord een waar woord". Beter: Een spreekwoord een mal woord. B. v.: „Een gek kan meer vragen dan tien wijzen weten." Een wijsgeerig mensch stelt meer vragen dan tien wijzen kunnen beantwoorden. Een volmaakt onderwijzer in de kennis der bouwstoffen, beroeps-onderzoeker, stadsbouwmeester, enz. zou de wetenschap in hare volle uitgebreidheid meester moeten zijn. Hij zou de electriciteitsleer, geologie, krachtenleer, metallurgie, mineralogie, natuurkunde, plantkunde, scheikunde, technologie, werktuigkunde, wiskunde, enz. onder de knie moeten hebben.

Beklagenswaardig sterveling, die daarna zou streven!

Voor den bouwmaterialist is het wel jammer dat op zeer enkele uitzonderingen na de beoefenaars van en deskundigen in de genoemde vakken weinig of geen belang stellen in de practijk van het zijne.

Prof. v. d. Kloes in „Bouwstoffen."

Verdwijnend Amsterdam.

In 1916 werden door de Commissie 12 gevallen van sloopingen behandeld, waarvan er slechts 3 een positief gunstig resultaat opleverden. Bij 4 van de overige gevallen zijn de fragmenten der gevels behouden kunnen worden.

In 1917 behandelde de Commisste 14 gevallen, waarbij zij er 8 tot een gunstigen uitslag wist te leiden. Onder haar mislukte pogingen tot behoud zijn er veel die dit zijn ten gevolge van absolute onwil van de eigenaars of de bouwkundigen.

J. P. Mieras in het „Bouwkundig Weekblad" over het Jaarverslag over 1916 en 1917 van de handelingen der Commissie voor het stadsschoon te Amsterdam.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 5 — MEI 1919

TECHNISCH GEDEELTE

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

▼ ▼ ▼ MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ▼ ▼ ▼

ALLE BERICHTEN AAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TE ZENDEN AAN J. F. STAAL, HEERENGRACHT 545, AMSTERDAM

I. — Tot Lid der Schoonheidscommissie van Amsterdam is door B. en W. benoemd de Heer Ir. JAN GRATAMA, en tot plaatsvervangend Lid de Heer J. VAN LAREN, voorgesteld door het Genootschap.

II. — Als gewone Leden worden voorgesteld de Heeren J. C. VAN EPEN, Architect te Hilversum, thans buitenlid door Ir. J. Gratama en J. F. Staal, Ir. J. P. FOKKER, Bouwk. Ingenieur te 's Gravenhage, door Ir. Roosenburg en J. F. Staal, J. A. JACOBS, kunstdrijver te Amsterdam door Hack en van Heukelom, en THEO RUETER Architect te Blaricum, door J. M. v. d. Mey en H. F. Symons.

III. — Als Buitenleden zijn door het bestuur aangenomen de Heeren K. VAN DOORN Opz. Teekenaar P. W. te Hilversum, G. ESBACH te Princenhage, L. C. KALIS, Assistent Techn. Hoogeschool te Delft, voorgesteld door J. Terborgh, G. MIDDAG, Bouwk. Teekenaar te Hilversum, A. H. VAN de WAAL Jr., Opzichter der Landsgebouwen te District te Rotterdam voorgesteld door H. C. Kooymans, en als Donateur is aangenomen Dr. J. VAN BREEMEN, Dir. v. h. Instituut voor Physische Therapie te Amsterdam.

□ □ □

TENTOONSTELLING TE BRUSSEL

L'Union des Villes et Communes Belges houdt van a.s. September-October een tentoonstelling: Exposition de la Reconstruction in het Palais d'Egmont te Brussel. Teneinde een keurcollectie Nederlandsche Architectuur-ontwerpen voor die tentoonstelling te verkrijgen, heeft de Secretaris voor de buitenlandsche deelname der Union des Villes et Communes Belges een aantal architecten tot deelname uitgenoodigd. Het Bestuur van Architectura et Amicitia dringt er bij genootschapsleden, die een uitnoodiging ontvangen, ten sterkste op aan hunne medewerking aan de tentoonstelling te verleenen. J. F. STAAL, 1ste Secr.

MORTELTECHNIEK DOOR W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE

Es ist eine alte Geschichte
Doch bleibt sie immer neu.

Bovenstaand motto, dat voor de liefde is bedacht, geldt ook voor de techniek der mortels, want veel is daarover geschreven en toch is er steeds behoefte opnieuw te schrijven. Misschien is het wel juist omdat de litteratuur zoo groot is, dat er behoefte is om de stof te ordenen, — dat de verschijnselen kunnen worden herleid tot een gemeenschappelijke basis, — dat als 't ware de draden worden getoond, die door verschillende werkingen loopen. Daardoor alleen is het mogelijk een overzicht te verkrijgen en te behouden. Het gaat er niet om de onderdeelen uit te pluizen, — daarentegen moet worden getracht door vermijding van details de hoofdzaken in helderder beeld naar voren te brengen. Het is te doen om de groote lijnen te trekken, waarbinnen detailkennis zoo veel noodig kan worden ingelijst.

□ □ □

Nagenoeg alle mortels hebben een skelet van doode stof: zand in verschillende korrelgrootten; — de vastheid van het skelet wordt verkregen door middel van stoffen, die het vermogen hebben om te versteenen. Het skelet is korrel voor korrel onveranderlijk, — het bindmiddel daarentegen „werkt", verandert van volume tijdens het chemische proces der versteening en ook nadien door wateropname en waterverlies. Om de volumebestendigheid te bevorderen moet de hoeveelheid bindmiddel beperkt worden.

Hiertoe is het gewenscht, dat de zandkorrels zoo volledig mogelijk tegen



FIG. 1

elkaar steunen; ook moeten groote korrels worden verwerkt, want elke grootere korrel kan beschouwd worden als een complex van kleinere, die reeds aan elkaar verbonden zijn en geen bindmiddel behoeven. Vandaar dat het meest gewenschte skelet bestaat uit een mengsel van verschillende korrelgrootten, de fijnere om de holten tusschen de grovere op te vullen.

In dezen eisch is de oorzaak van de meerderwaardigheid van Lekzand boven duinzand gelegen; dit laatste toch is zeer gelijkmatig van korrelgrootte, het eerste daarentegen bevat zoowel groote als kleine korrels. Dit „grofte" is zeer betrekkelijk, fig. 1 geeft een beeld van de korrelgrootte van duinzand, waarbij links de groote massa en rechts enkele grootere korrels; de cirkel heeft een diameter van 1 m. M.

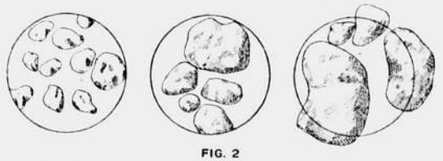

FIG. 2

Fig. 2 geeft 3 types van korrels uit Lekzand, voor zoover zij kleiner zijn dan 1 m. M., dezelfde vergrooting als bij fig. 1. In Lekzand bevindt zich een aanmerkelijk percentage van korrels ter grootte van duinzand, het groote voordeel is de ongelijkmatigheid. Op dezelfde vergrooting vertoonen de bindmiddelen: kalk, tras en cement nog slechts nietige stipjes; hierdoor zijn zij in staat zelfs zeer fijne openingen in het skelet te bereiken. Het is echter noodig, dat de menging in het droge zorgvuldig geschiede. Dit punt wordt dikwijls over het hoofd gezien. Het is van belang niet alleen voor de latere vastheid maar ook voor de gemakkelijkheid van verwerking; hoe beter gevuld de holten zijn, hetzij met fijne zandkorreltjes hetzij met bindmiddel, hoe smediger de mortel.

□ □ □

Tal van verschijnselen in de morteltechniek kunnen worden verklaard uit het versteeningsproces van kalk alleen. Zooals bekend bestaat dat daarin, dat het kalkdeeg, vermengd met zand, koolzuur uit de lucht opneemt en overgaat in koolzure kalk, dat een vaste stof is.

Dit proces speelt zich weliswaar af in metselwerk, dat met kalkmortel

is gemetseld, maar slechts zeer langzaam en tot geringe diepte in de voeg, en wel tot ten hoogste 3 à 4 c.M. gemeten vanaf het buitenmuurvlak, zoodat zelfs na meer dan 150 jaren het kalkdeeg in het inwendige van den muur nog steeds niet versteend is gebleken, bij een vochtigen muur in den vorm van pap en bij een drogen muur in den vorm van een rul poeder. Door de metselsteenen schijnt het koolzuur zoo goed als niet te kunnen doordringen. Aan den buitenkant der voeg daarentegen heeft de overgang tot koolzure kalk vrij volledig plaats, zoodat de voegspecie daar ter plaatse niet alleen vast, maar ook ondoordringbaar voor water kan worden, althans indien voor dit versteeningsproces voldoende vochtigheid aanwezig is, overeenkomend met een gehalte van ten minste 5 % water.

Het is duidelijk, dat bij een muur, waarin waterbeweging aanwezig is, — zooals b.v. in een bekleedingsmuur het geval kan zijn, — het kalkdeeg aan het oppervlak kan komen, want de deeltjes kunnen mechanisch, en ook in oplossing, door het water worden medegenomen. Komen de kalkdeeltjes aan het buitenoppervlak, dan worden zij door het koolzuur der lucht aangegrepen en omgezet in koolzure kalk. Werkelijk zijn de uitgeloopen muurkorsten en druipkegels, die ontstaan bij uitlooging van metselwerk, gebleken uit koolzure kalk te bestaan.

De werking van tras berust op de aanwezigheid van kiezelzuur in het tras. De eigenaardigheden van het kiezelzuur vormen een ander steunpunt bij de studie der mortels. Het eigenlijke kiezelzuur is een verbinding van een stof, die uit 1 atoom kiezel of silicium bestaat op 2 atomen zuurstof, siliciumdioxyde, met de elementen van water. Wat men in de techniek onder kiezelzuur verstaat, zijn zouten, in hoofdzaak van aluminium en ijzer, met het eigenlijke kiezelzuur, dat opzichzelf nog in 2 variaties voorkomt. De stof siliciumdioxyde zelf heet in kristallijnen vorm „kwarts", en levert in fijne of grovere afgeronde korrels verdeeld, het hoofdbestanddeel van metselzand. Dit laatste is zooals bekend een vrijwel doode stof: slechts bij zeer hooge temperatuur (in een glasoven) of bij een hoogen druk van oververhitte stoom (in den ketel van een kalkzandsteenfabriek) wordt het materiaal aangetast.

Het vorenbedoelde kiezelzuur is in kristallijnen vorm eveneens een doode stof, maar bij amorphe constitutie is het dat niet; het heeft dan het vermogen zoowel kalkdeeg aan te tasten en om te zetten in een vaste onoplosbare stof, als zelf op te lossen in zoutzuur. Om deze laatste eigenschap maakt men de onderscheiding tusschen oplosbaar en onoplosbaar kiezelzuur. De oplosbaarheid wordt het kenmerk voor de bruikbaarheid als bindmiddel van kalk; wil men nagaan of een toeslag in staat zal zijn kalk te binden, dan moet hij gedeeltelijk oplosbaar zijn in zoutzuur, en hoe grooter de oplosbaarheid in zoutzuur, hoe grooter de waarde is als bindmiddel voor kalk.

Er zijn in hoofdzaak twee processen, waarbij het oplosbare kiezelzuur kan ontstaan, die beide dáárin overeenstemmen, dat kiezelzuurhoudende stoffen tot hooge temperatuur worden verhit in gezelschap met aluinaarde en ijzeroxyde en vervolgens plotseling worden afgekoeld. Geschiedt de afkoeling niet plotseling, dan vormen zich kristallen van onoplosbaar kiezelzuur, dat een doode stof is.

Het eerste proces wordt verondersteld zich in de natuur te hebben afgespeeld bij de vulkanische uitbarstingen, die in den vóórtijd, o.a. in het Eiffelgebergte, hebben plaats gegrepen; de gloeiende lava is denkelijk door de gebruikelijke regenbuien plotseling afgekoeld. Dit strookt met het verschijnsel dat de onderste lagen het grootste gehalte aan oplosbaar kiezelzuur aanwijzen, aangezien de bovenste lagen minder snel moeten zijn afgekoeld, doordat zij rusten op de warmere onderlagen. Op deze wijze is de tufsteen ontstaan, waaruit het tras wordt gemalen. Het tweede proces heeft plaats bij het hoogovenbedrijf. Zooals men weet bevatten de ganggesteenten der ijzerertsen de elementen noodig voor de vorming der kiezelzure zouten; zij drijven in gloeienden toestand op het gesmolten ijzer. Aldus worden zij afgetapt, opgevangen in roteerende ijzeren trommels en met water bespoten. Zoodoende vervaardigt men het slakkenzand. Dit materiaal is dus in zijn ontstaan nà verwant aan het tras; het verschilt echter in zooverre van het tras, dat het voor ongeveer de helft uit kalk bestaat, terwijl tras nagenoeg geen kalk bevat (slakkenzand: 43 % oplosbaar kiezelzuur en aluinaarde op 50 % kalk; — tras: 52 % oplosbaar kiezelzuur en aluinaarde op 3 % kalk).

De toevoeging van tras aan den kalkmortel heeft dus tengevolge dat de trage en zeer onvolledige koolzuurwerking wordt vervangen door een kiezelzuurinwerking en dat kiezelzure kalk wordt verkregen in de plaats van een geringe hoeveelheid koolzure kalk + kalkdeeg.

Het versteeningsproces van portlandcement is veel minder eenvoudig. Deze stof, die verkregen wordt door innige vermenging van 75 % fijngemalen koolzure kalk en 25 % klei, gevolgd door verhitting en branding tot 1350 à 1500°, daarna snelle afkoeling en vermaling, heeft een niet geheel bekende samenstelling. Het heeft vanzelf niet aan pogingen tot onderzoek ontbroken, maar al deze pogingen hebben het bezwaar niet geheel kunnen overwinnen, dat de stof bij aanraking met water onmiddellijk hare constitutie wijzigt. Waarschijnlijk bestaat het hoofdbestanddeel, dat men alit noemt, uit rond 71 % kalk (ongebluschte), 4 % aluinaarde en 25 % kiezelzuur, beide laatste stoffen afkomstig uit klei. Als kenmerk van de fabricage geldt de uiterste zorg waarmede de grondstoffen worden gedoseerd en verhit. Bij de verhitting van het mengsel wordt eerst de koolzure kalk ontleed in ongebluschte kalk en koolzuur; dit geschiedt bij temperaturen gelegen tusschen 700 en 1000° C.; vervolgens heeft inwerking plaats van de kalk op de bestanddeelen der klei, n.l. kiezelzuur, aluinaarde en ijzeroxyde in onderlinge verbindingen; dit laatste geschiedt bij temperaturen van 1350° tot 1500° en is kenbaar aan de sintering der klei-kalksteenen. Aan dit verschijnsel der sintering wordt groote waarde gehecht; het wordt vermeld in elk keuringsvoorschrift, — omdat eerst bij die temperatuur de stoffen worden gevormd, die het portlandcement de buitengewone eigenschappen van vastheid en ongevoeligheid voor allerlei invloeden verleenen.

Bij toetreding van water treedt de versteening in; er ontstaat kristalvorming, waardoor geleidelijke verharding van het papje wordt teweeggebracht. De tijd, die er verloopt tusschen de toevoeging van water en dermate verstijving, dat de koek de proefnaald zonder indrukking kan dragen, heet bindtijd; deze wordt soms bij keuring onbepaald gelaten, soms op ten hoogste 4 uur bepaald. De afbinding wordt geacht te beginnen als het papje zoover is verstijfd, dat de naald niet meer tot op de plaat doordringt. Dit tijdstip wordt bij keuring meestal op minstens één uur, soms op minstens 2 uur na de watertoevoeging gesteld. Portlandcement zet bij zijne versteening vrije kalk af. Dit geschiedt vanzelf in den vorm van kalkdeeg; de hoeveelheid is aanzienlijk en bedraagt meestal 30 % van het gewicht aan portlandcement.

Er zijn ook kalksteensoorten, geschikt voor kalkfabricage, die reeds de grondstoffen voor de portland-cement-bereiding bevatten, n.l. 75 à 85 % kalk en overigens leem en kiezelzuur Deze kalksteensoorten geven bij branding een kalk die onder water kan versteenen. Men noemt ze hydraulische kalk of waterkalk. Zij leveren — in tegenstelling met vette d. i. vrijwel zuivere kalk — nagenoeg niet uit bij blussching. Het versteeningsproces gaat slechts langzaam. Wat onder den naam van cementkalk in den handel wordt gebracht is in sommige gevallen een fijngemalen sterk-hydraulische kalk.

Bij grooter gehalte aan kiezelzuur en aluinaarde naderen de grondstoffen meer tot de verhouding, die noodig is voor portlandcement. Met dit laatste blijft echter het gewichtige verschil bestaan, dat de branding niet tot sinterens toe wordt voortgezet.

Onder ijzerportlandcement verstaat men een innig mengsel van gewone portlandcement en uiterst fijngemalen slakkenzand, in verhouding van ten minste 70 en ten hoogste 30 pct. Dit laatste is een bijproduct van de ijzerbereiding zooals hierboven is aangestipt. Het portlandcement is hoofdzaak, het gemalen slakkenzand is bijzaak.

Ten opzichte van al de of niet minderwaardigheid van het ijzerportlandcement bevat het Zentralblatt der Bauverwaltung van 13 Februari 1918 de resultaten van een vergelijkend onderzoek tusschen 5 ijzerportlandcementsoorten en 6 gewone portlandcementen. Dit onderzoek is zeer uitvoerig geweest en heeft aan de eerste den voorrang toegekend, speciaal ten opzichte van de volumebestendigheid. Dit is zeker de voornaamste eisch, waaraan het portlandcement heeft te voldoen. Ook ten opzichte van trek- en drukvastheid waren de resultaten met de ijzerportlandcementsoorten het gunstigst, hoewel het verschil gering was.

In Duitschland is het gebruik van ijzerportlandcement voor gewapend beton toegestaan. In ons instituutsvoorschrift wordt het woord niet genoemd. Onder hoogovencement verstaat men — volgens Büsing en Schumann (4e druk 1912) — een mengsel van fijngemalen hoogovenslakken, die door hun kalkgehalte in verbinding met oplosbaar kiezelzuur in staat zijn onder toevoeging van water te versteenen, met 10 à 20 % portlandcement. Hierin is het gemalen slakkenzand hoofdzaak, het portlandcement bijzaak. Dit cement is in het Instituutsvoorschrift voor gewapend beton verboden. Vermoedelijk is onvoldoende vastheid bij schrale dosage de oorzaak hiervan, terwijl het voor de hand ligt dat de

gevoeligheid voor de temperatuur, evenals bij tras, een achterstand vormt ten opzichte van portlandcement.

□ □ □

Na de bespreking van de mortelbestanddeelen komen we tot de kwaal, die muuruitslag en in een vergevorderd stadium muurkanker veroorzaakt. Deze muuruitslag doet zich voor als een fijn wit poeder, dat zich tenminste éénmaal afzet op elk gebouw, dat met cement of tras in den mortel is gemetseld en bij voorkeur in de maand Maart, wanneer de toestand der atmosfeer de sterkste droging teweeg brengt. Deze uitslag regent af en blijft daarna vrijwel achterwege. Bij voortgezette ontwikkeling ontstaat muurkanker. Het ontstaan van muurkanker doet zich uitsluitend voor bij kalkrijke mortels en het meest daar, waar afwisselende vochtigheid is; b.v. bij muren op het zuiden en westen, onder raamdorpels, nabij den grond, — in het algemeen waar zich water eenigen tijd verzamelen kan, hetzij door regenslag, hetzij door inwatering of opzuiging De witte strepen zijn vaak een aanwijzing van lekkende goten of gescheurde afdekkingen.

Het komt zelden of nooit voor bij muren gemetseld in mortel van zand en kalk-alleen, — als regel geldt het, dat bij muuruitslag cement-, cement-kalk- of tras-kalkmortels in het metselwerk zijn toegepast. Het zoogenaamde stukvriezen van den steen komt voor in alle jaargetijden, ook na drogende warmte, dus bij temperaturen boven het vriespunt, zoodat de benaming „stukvriezen" onjuist is. Achter de bladderende baksteenschilfers vindt men witte kristallen, die bij hun vorming zich tegelijk hebben uitgezet en daardoor den steen hebben doen springen. Eindelijk bevat het witte poeder — al even onrechtmatig „salpeter" genoemd, — geen kalk of een hoofdbestanddeel daarvan, maar bestaat het doorgaans uit stoffen vreemd aan kalk. Het is toch aangetoond, dat het in den regel bestaat uit glauberzout (natriumsulfaat) en bij uitzondering uit natriumcarbonaat.

Het verschijnsel bij afbrokkeling vertoont zich niet bij afwezigheid van baksteen. Weliswaar doet zich ook bij betonwerk een enkele maal afbladdering voor, maar dit is — voor zoover mij bekend — uitsluitend een gevolg van het bevriezen van kleikluitjes, waarmede het grind af en toe verontreinigd is.

Tot zoover de waargenomen verschijnselen.

Dat afzetting van glauberzout het gevolg kan zijn van de aanwezigheid van kalk, — hiervan kan men eene verklaring vinden in het zeer belangrijke artikel van den scheikundig-ingenieur P. F. van der Wallen in „de Ingenieur" No. 23 van 1915. De zwavel uit het glauberzout zou afkomstig zijn van de steenkolen, waarmede de baksteenoven wordt gestookt. De verklaring wordt overigens gezocht in chemische werkingen, die buiten het kader van dit opstel vallen. — Dat de afbladdering van den baksteen 's zomers geschiedt, is een gevolg van eene eigenschap van het glauberzout om reeds bij 33° — een temperatuur, die des zomers in metselwerk kan voorkomen, — de grootste oplosbaarheid te bezitten. Daalt daarna de temperatuur, dan kan uitkristallisatie plaats hebben, die bij het glauberzout gepaard gaat met belangrijke uitzetting. Deze verklaring strookt met de meestal abnormale vochtigheid der kankerende plekken.

Weliswaar wordt hierdoor de oudere verklaring, die de oorzaak van het afbladderen zoekt in het bevriezen van water, dat gelegenheid had gekregen binnen te dringen langs de krimpscheuren (1 H.L. kalkdeeg bevat 70 à 80 L. water; vandaar de krimping bij geleidelijke wateronttrekking) der vette species, niet te niet gedaan, — maar toch zal menigeen zich op deze wijze beter kunnen vereenigen met het verband dat reeds lang geleden opgemerkt was tusschen den kalkrijkdom van den mortel en den muurkanker.

Het water, dat in de krimpscheuren dringt, heeft toch slechts enkele dagen in het jaar gelegenheid tot bevriezing: — den overigen tijd heeft het gelegenheid de voor de uitkristallisatie van glauberzout vereischte vochtigheid te weeg te brengen.

Zooals bekend was het prof. J. A. van der Kloes, die daarop het eerst de aandacht heeft gevestigd. In den vóór enkele maanden verschenen 6den druk van zijne „Handleiding voor den Metselaar" schrijft hij — blz. 32 —: „de inwendige spanning die het metselwerk doet uiteen-
„spatten, kan haar oorzaak hebben in vergrooting van volume bij kristal-
„lisatie zoowel als in osmotischen druk en het is geenzins onwaar-
„schijnlijk, dat deze beide natuurkrachten samenwerken tot vormen van
„spleten in het groot en klein".

Uit het feit dat bij toepassing van kalkmortel zonder toeslag geen muurkanker wordt geconstateerd, volgt, dat men slechts de toeslagen, portlandcement en tras zou behoeven achterwege te laten om muurkanker te vermijden.

Hiertegen verzetten zich practische bezwaren. Mortel zonder tras of cement versteent toch te langzaam; een muur moet voor den verderen opbouw al spoedig zekere mate van stabiliteit bezitten, die niet verkregen kan worden bij gebruik van de lang-weekblijvende kalkmortels. Hoe dunner de muur hoe meer deze eisch klemt. Men heeft een sneller versteenenden mortel noodig en neemt tras of portlandcement

Deze middelen zijn in hunne uitwerking principieel verschillend; portlandcement ontwikkelt kalk, zooals hierboven werd medegedeeld, — tras bindt kalk. Vanaf het oogenblik, dat als vaststaande is aangenomen, dat overmaat van kalk de aanleiding zou zijn tot muurkanker, heeft elk middel ter bestrijding als taak kalk vast te leggen of te ontberen; zoodat het zelfs zin heeft bij portlandcement tras toe te voegen. Zulks gebeurt ook werkelijk waar gevaar voor uitlooging van vrije kalk aanwezig is, b.v. aan zee.

□ □ □

De toepassing van tras of slakkenzand heeft echter dit bezwaar, dat voor het proces een groote mate van vochtigheid wordt vereischt. Bij warm weêr zal men de steenen zoo nat mogelijk moeten verwerken en zal men het metselwerk moeten beschermen tegen uitdroging. Ook zijn de trasmortels gevoelig voor de temperatuur; voor een krachtig versteeningsproces is een temperatuur van minstens 10° C. gewenscht, zoodat zij weinig aanbeveling verdienen in het koudere jaargetijde Beide eigenschappen geven aan portlandcement een voorsprong.

Voor een intensieve scheikundige inwerking is een zaak noodig, waarop nog niet de aandacht is gevestigd; hiervan wordt gebruik gemaakt bij het sedert 1910 ingevoerde schelpkalktrasmeel. Het is namelijk de eisch dat beide stoffen zoo fijn mogelijk verdeeld zijn. Immers: de chemische werking heeft slechts plaats bij aanraking en nu is het duidelijk, dat bij grove maling een grooter deel der moleculen in het inwendige van een brokje zijn geplaatst en dus niet met de andere stof zich vereenigen kunnen dan bij fijnere maling. Dit is o.a. aangetoond door een stuk portlandcement, dat 4 jaren in het water gelegen had, te malen tot een veel grootere fijnheid dan aanvankelijk was geschied. Dit uiterst fijne poeder vertoonde, niettegenstaande het langdurig verblijf onder water, opnieuw hydraulische eigenschappen, die dus alleen aan het fijnere malen waren toe te schrijven, waardoor onaangetaste cement-moleculen aan de oppervlakte werden gebracht.

Bij het schelpkalktrasmeel geschiedt het fijn malen van het gewone schelpkalkpoeder tegelijkertijd met een innige, machinale en daardoor zeer volkomen menging door het trasmeel, en wel in zoodanige verhouding, dat een overmaat van tras aanwezig is. Deze overmaat van tras heeft ten doel alle vrije kalk om te zetten in vaste kiezelzure calcium- en aluminiumverbindingen. Tengevolge van deze verhoogde chemische werking wordt het verrassende resultaat verkregen, dat een mortel van 1 schelpkalktrasmeel op 2 zand (d.i. 1 schelpkalk op 1¼ tras en 4½ zand) reeds na 7 dagen een drukvastheid heeft van 22 K.G. c.M². en na 28 dagen idem 39 K.G. c.M². Tevens werkt de kalk tengevolge van de fijnere verdeeling veel krachtiger als kleefmiddel tot het verkrijgen van de noodige plasticiteit bij de verwerking, zoodat met een geringere hoeveelheid kan worden volstaan. De aldus samengestelde mortels zijn dan ook zeer kalkarm, overeenkomstig de meening, dat overmaat van kalk de oorzaak van muurkanker zou zijn. Aangezien het hier een betrekkelijk nieuw materiaal geldt, zal het niet ondienstig zijn te vermelden, op welke zaken de metselaar moet letten bij het verwerken van een schelpkalktrasmortel:

1e. Er moet worden gewaakt tegen ontmenging in de kuip. Doordien het schelpkalktrasmeel zooveel lichter is dan zand, zal het neiging hebben om in een mortel, die veel zand bevat (b.v. 1 : 3), te gaan boven drijven, waarbij de onderlaag van den bak te veel zand gaat bevatten. De specie moet behoorlijk van tijd tot tijd worden opgestoken en omgeroerd.

2e. Er moet worden gewaakt tegen ontijdig uitdrogen, waarvoor gevaar bestaat bij zomerhitte; in dit opzicht onderscheidt het zich van de portlandcementspecie, omdat het wel vlugger dan gewone kalkmortel, maar toch langzamer dan cementmortel versteent. Weliswaar blijft allicht voldoende water in den mortel over om de kalk met behulp van de lucht tot koolzure kalk te doen overgaan, maar op deze wijze bezien is de mortel veel te schraal, omdat alsdan het tras werkeloos wordt en dus bij het onwerkzaam bestanddeel zand moet worden gerekend en

zoodoende bij een mortel van 1 deel schelpkalktrasmeel en 3 deelen zand een verhouding zou ontstaan van 1 deel kalk op 8 deelen onwerkzame stof. Bovendien is kalk, die koolzuur opneemt, niet meer in staat om door het kiezelzuur van de tras te worden vastgelegd. Er moet dus, vooral des zomers, gezorgd worden voor flinke bevochtiging der metselsteenen en ook voor het vochtig houden van het metselwerk gedurende de eerste weken.

Teneinde aan deze tegen het schelpkalktrasmeel ingebrachte bezwaren eenigszins tegemoet te komen, wordt door den fabrikant eenig ongeblusscht kalkmeel aan het mengsel toegevoegd. Zulks geschiedt in verband met de zeer bijzondere eigenschap van ongebluschte en zeer fijn gemalen kalk, om onder water te verharden, wanneer zij wordt aangemaakt met een hoeveelheid water, die grooter is dan die, welke zij voor het gewone z.g. droge blusschen behoeft. De consistentie van stopverf of gewone mortel is daartoe voldoende. Wordt de kalk aangemaakt tot een bal op deze wijze, dan zal zij — onder water gebracht — niet uiteenvallen, zooals men zou verwachten, doch integendeel vrij spoedig hard worden en ook hard blijven. Het aldus verkregen kalkhydraat is niet oplosbaar in water, zoodat het niet kan medewerken tot de vorming van uitslag. Het mengsel van schelpkalktrasmeel en fijngemalen ongebluschte kalk heeft een bindtijd van ongeveer 3 uur (portlandcement 4 uur) en gedraagt zich vrij ongevoelig voor zomerhitte en matige vorst. De verpakking in papieren zakken is voldoende dicht om zelfblussching van het poeder van ongeblüschte kalk te verhinderen. („Ingenieur no. 35 van 1917).

□ □ □

Het schelpkalktrasmeel is thans 7 jaar in gebruik. Voor zoover de wetenschap reikt, bezit het alle eigenschappen om aan de eischen van een goeden mortel te voldoen (Bouwk. Weekbl.)

□ □

DE AESTHETISCHE AANSPRAKELIJKHEID VOOR DE BOUWWERKEN, DOOR DEN DIENST DER PUBLIEKE WERKEN AMSTERDAM IN DE LAATSTE JAREN UITGEVOERD DOOR W. J. DE GROOT B.N.A.

Nu sinds 1 Mei j.l. het dienstverband van den architect J. M. van der Mey als aesthetisch adviseur met de Gemeente verbroken is, acht ik het gewenscht en ook correct tegenover de architecten, die de laatste jaren voor de Gemeente gewerkt hebben, dat thans voor hunne vakgenooten vastgelegd wordt, op wiens naam de verschillende werken behooren geschreven te worden. Daar mij de laatste jaren tallooze vragen en opmerkingen betreffende deze aangelegenheid een inzicht gaven in de algemeen heerschende foutieve opvattingen — ook ter plaatse, waar men een beter op hoogte zijn zou kunnen verwachten — meen ik goed te doen, voor en aleer het aesthetisch adviseurschap geheel uit de herinnerjng der vakgenooten is verdwenen, de bovenomschreven verwarring stichtende zaak recht te zetten.

Op naam van den architect J. M. van der Mey behooren geschreven te worden:

het wisselwachtershuisje voor de Gemeente-Tram vóór het Centraal Station; de gevels van het Hortusgebouw; de gevels van het Pompgemaal aan den Zeeburgerdijk; de gevels van de Kinderkliniek van het Binnen-Gasthuis; de plantsoenaanleg op het Frederiksplein; de ronde aanplakzuil; het transformatorenhuisje op het Museumterrein; het het uitbreidingsplan van de Indische Buurt; het bebouwingsplan van den Nieuwendammerham; de brug Heerengracht—Vijzelstraat.

Op naam van den architect P. Kramer behooren te staan:

het Y-Paviljoen; de Arbeidsbeurs; de kabelhuisjes voor de Gemeente-Telefoon; de afsluiting van het Gartman-Plantsoen; de gevels van de tramremise met woningen aan den Amstelveenschen weg; de Damschutting; de kraan voor de Stads-Reiniging aan de Kostverlorenkade; de plantsoenaanleg op het Spaarndammerplein; de rijverkeer-aanwijzingspalen.

Alle bovengenoemde werken werden ontwerpen vóór 1 Mei 1915.

Na dien datum is de architect P. Kramer zich geheel blijven wijden aan de aesthetische verzorging van de brug-projecten voor de Gemeente. Alle nieuwe bruggen van de laatste jaren, behalve het bovengenoemde project Heerengracht—Vijzelstraat behooren dus, wat het architectonisch gedeelte betreft, op naam van den Heer Kramer geschreven te worden. Alle verdere ontwerpen na 1 Mei 1915 ontstaan, voor bouwwerken, partieele uitbreidingsplannen en de aesthetische verzorging van utiliteitswerken, plantsoenaanleg, enz. behooren op naam geschreven te worden van de sinds dien datum bij de Afdeeling Gebouwen P. W. werkende architecten (Hoofd van Afdeeling Ir. A. R. Hulshoff).

Ik acht het onnoodig eene opsomming te geven van de werken, waarvoor de Afdeeling Gebouwen P.W. aansprakelijk gesteld moeten worden; de belangstellende vakgenoot zal de laatste maanden verschillende foto's betreffende dit werk in het Bouwkundig Weekblad aangetroffen hebben en indien hij Amsterdam in verschillende richtingen doorkruist, zal op verscheidene plaatsen zij oog getroffen worden door nieuw Gemeentewerk, waarvan hij na deze mijne uiteenzetting de aesthetische aansprakelijkheid zal kunnen vaststellen.

Amsterdam, Juni 1919. (Bouwk. Weekbl.)

□ □

BOUWKUNST-PRIJSVRAAG

De Senaat der Technische Hoogeschool heeft in de afdeeling der Bouwkunde een belangrijke prijsvraag uitgeschreven.

Gevraagd wordt het ontwerp voor eene Studentenwijk te Delft. Verondersteld wordt dat een nieuwe verkeersweg wordt aangelegd, die van uit het hart der stad leidt naar een nieuw te maken stadskwartier. De hoofdweg door dit kwartier is tevens een hoofdverkeersweg, die aansluit op den weg naar Den Haag en die het groote verkeer Rotterdam—Den Haag zal opnemen. Het terrein ligt op den hoek van dien hoofdweg en een anderen breeden weg, waarlangs een breede vaart is ontworpen. Van de aanwezigheid van die vaart kan bij den aanleg van het terrein voor vijvers of grachten worden partij getrokken.

De afmetingen van het terrein zijn vrijgelaten, doch mogen langs dien tweeden weg niet gaan boven 300 M.

Het ligt in de bedoeling, dat de te stichten wijk niet enkel als woonwijk voor de studenten, maar tevens als centrum van het studentenleven zal zijn te beschouwen.

In verband daarmede zijn dus onder meer op het terrein te ontwerpen: een clubgebouw met sociëteitslokalen, leeszalen, eetzalen, enz., al of niet met terrassen aan een eventueelen vijver in verband met de vaart, een gebouw voor vergaderingen, concerten, enz., een gebouw voor een roei- en zeilvereeniging, een turngebouw met sportterreinen, een bad- en zweminrichting, een centraal gebouw voor verwarming met wasch- en strijkinrichting, enkele kleine winkels voor dagelijkse benoodigdheden. De woningen der studenten zullen zijn op te vatten in den geest van de studentenwoningen der Engelsche Colleges.

Het schoonhouden en de verder noodige bediening dezer woningen geschiedt van uit een centrale administratieve afdeeling, die in een deel van het clubgebouw kan worden ondergebracht en waar tevens de administratie van alle aangelegenheden der studentenwijk en van de onderdeelen daarvan wordt gevoerd.

De maaltijden der studenten geschieden gemeenschappelijk in het clubgebouw. Het geheel is in te richten voor 1000 studenten. Desgewenscht kunnen meer inrichtingen dan de bovengenoemde in het plan worden opgenomen.

Gevraagd wordt een situatieteekening van de gehoele wijk, schaal 1 : 500, waarop de ligging der verschillende gebouwen, woningen en inrichtingen duidelijk is aangegeven. Van vier verschillende punten in het complex gebouwen wordt een perspectiefschets in kleur verlangd.

De antwoorden moeten vóór of op 14 September 1920 worden toegezonden aan den secretaris van den Senaat der Technische Hoogeschool, met opgave van een correspondentie-adres van den inzender. Zij moeten geteekend zijn met een spreuk of een ander kenteeken en daarbij moet gevoegd worden een verzegeld briefje, dat diezelfde spreuk of hetzelfde teeken tot opschrift heeft en den naam, het studievak en het eigen adres des schrijvers bevat.

Als studeerenden aan een Nederlandsche instelling van hooger onderwijs en gerechtigd tot het beantwoorden der prijsvraag worden beschouwd allen, die op den datum van deze bekendmaking het recht hadden het onderwijs aan een Nederlandsche hoogeschool of universiteit bij te wonen en die op dezen datum geen diploma als ingenieur, geen ander diploma van een hoogeschool of geen doctoraat hadden verkregen.

Op 8 Januari 1921 zal door den Senaat het oordeel der afdeeling over de ingekomen antwoorden worden bekend gemaakt en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die de bekroning zijn waardig gekeurd, de gouden eerepenning worden uitgereikt.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 6 — TECHNISCH GEDEELTE — JUNI 1919

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

DE ENGELSCHE ARCHITECTEN-HONORARIA VERHOOGD, DOOR JOSEPH TH. J. CUYPERS

Daar de ijverige secretaris van het Royal Institute of British Architects had vernomen, dat dezerzijds belang wordt gesteld in de regeling der honoraria van onze Engelsche collega's, zond hij mij de volgende mededeeling:

„De tabel voor de ontwerpen der arbeiderswoningen werd vastgesteld in het najaar van 1918, teneinde tegemoet te komen aan de buitengewone omstandigheden van het oogenblik. Er was nu bepaald dat de ontwerpen voor zulke woningen door architecten moeten worden gemaakt. In vroegeren tijd was het gebruikelijk dat eigenbouwers zulke woningen stichtten terwijl de hulp van architecten daarbij zeer zelden werd gevraagd. Ik sluit hierbij in een afdruk van de Algemeene Tabel. Deze komt juist van den drukker na revisie. U zult daarin zien, dat het percentage verhoogd is van 5 op 6 percent".

„Voor den Secretaris" enz.

Ten einde onze lezers in de gelegenheid te stellen een overzicht te verkrijgen van de Engelsche regeling laat ik hier volgen, die punten, welke voor ons thans van belang zijn bij de onderhanden herziening onzer honorariumtabel, voor zoover zij van onze regeling afwijken, of hier worden bestreden, of nader in 't licht mogen worden gesteld.

In 't eerste artikel: Voorwaarden van Overeenkomst, teeken ik aan:

(b) De dagelijksche opzichter wordt benoemd of goedgekeurd door den architect, en aangesteld en betaald door den bouwheer. Hij staat onder leiding en contrôle van den architect, maar deze zal niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor eenige fraude of nalatigheid van den dagelijkschen opzichter.

(c) Certificaten van Betaling. Het afgeven van deze certificaten stelt den architect nooit aansprakelijk voor slechte uitvoering of voor overtredingen van de overeenkomst door een aannemer van de termijnen. Het certificaat stelt alleén vast dat naar de overtuiging van den architect op bedoeld tijdstip werk is uitgevoerd in overeenstemming met het bestek tot een waarde als daar wordt aangegegeven.

(d) De architect heeft de bevoegdheid zulke bevelen te geven ten gerieve van den dienst als noodzakelijk zijn in 't belang van den client in het geval van constructieve ongevallen.

(e) De architect is gemachtigd zulke afwijkingen, wijzigingen, toevoegingen en weglatingen te maken die hij redelijkerwijze wenschelijk mag achten in het belang van den client bij de uitvoering der werken, onder voorwaarde dat geen toevoeging tot den kostprijs daardoor veroorzaakt wordt..

(g) In het geval dat werken niet tot uitvoering kunnen komen binnen twee jaren nadat de plannen zijn opgemaakt, zal een honorarium te betalen zijn alsof het werk werd afbesteld.

In het artikel Honorariumschaal:

1. (a) Voor alle werkzaamheden (het uittrekken der materialen inbegrepen, maar zonder de begrooting) voor bouwwerken boven 24000 gulden is het honorarium 6 percent;

(b) indien de bouwsom onder dit bedrag van 24000 gulden blijft, is het honorarium 10 percent voor 1200 gulden, gradueel dalende op 6 percent voor 24000 gulden, zooals in verband met het bijzonder karakter van zulk werk passend zal zijn.

2. In 't geval dat wijzigingen of toevoegingen tot bestaande gebouwen worden ontworpen, mag een hooger percentage in rekening worden gebracht, dat niet meer mag zijn dan het dubbele van 't bedrag volgens alinea 1.

3. Bij werken waarin decoratieve en zeer samengestelde onderdeelen veel voorkomen mogen bijzondere honoraria in rekening worden gebracht, in betrekking tot de omstandigheden.

4. Voor al de niet tot uitvoering gebrachte werken, die in het Bestek waren opgenomen, moet den architect twee derden van het honoraria worden vergoed alsof zij in de bouwkosten waren begrepen.

5. Ingeval een werk niet tot uitvoering komt, zal worden gerekend als volgt:
(a) voor opname van 't programma, maken van schetsontwerp en globaal raming van kosten, een vierde gedeelte van 't honorarium. (Nederl. Tabel);
(b) indien ook teekening voor uitvoering en materiaal opname voldoende voor aanbesteding werden gemaakt, twee derden van het percentage. (Nederl. tabel).

6. Vanaf het oogenblik dat order gegeven is tot de uitvoering van een werk is een afbetaling van twee derden van 't honorarium verschuldigd, zonder dat ook bij niet doorzetten van 't werk daarvan terugbetaling zal plaats vinden. Het verdere honorarium zal worden betaald in termijnen naar gelang de vorderingen van het werk.

7. Honorarium van oud of aanwezig materieel ...

8. Als niet vallende onder het boven aangeduide honorarium, mogen afzonderlijk worden in rekening gebracht:
Advies over terreinkeuze; Onderhandelingen omtrent terrein of bouwwerk; Opname of waterpassingen van terreinen van maten voor gebouwen; Nieuwe schetsen tengevolge van ingrijpende wijzigingen der opdrachten, enz.; Alle overleg met grondeigenaars, naburige eigenaars, openbare autoriteiten of anderen, het verzoeken van wettelijke vergunningen; Overeenkomsten aangaande gemeenschappelijke muren, lichtrecht, enz.; Diensten in verband met arbitrage; Diensten noodig tengevolge van het overlijden of het bankroet van den aannemer, of nalatigheid zijner uitvoering of van die van den opzichter; Diensten in verband met brand, waterschade, storm gedurende de uitvoering; Diensten in verband met terreinverdeeling of tuinaanleg.

9. Dit punt werd reeds medegedeeld op blz. 150, No. 25 Bouwk. Wbl., behandelende uitbreidingsplannen.

10. Goedkeuring en inspectie van plannen door anderen ontworpen ten dienste van huurders en contrôle der oplevering daarvan, zal worden gehonoreerd als volgt:

tot	6.000 gulden	2½ percent, minimum f 37.80
„	60.000 „	1¼ „
daarboven		1 „

11. Optreden als getuige of deskundige wordt gehonoreerd naar den tijd in verband met de positie van den architect. (Onze Rechterlijke macht schijnt een andere methode te volgen).

12. Toezicht, advies, opname en waterpassingen van terreinwerk naar tijdsbestek, minimum van 63 gulden per dag naar de positie van den architect.

13. Inspectie, rapport en advies omtrent den gezondheidstoestand van gebouwen naar den tijd, Minimum van 63 gulden per dag, of naar de positie van den architect.

14. (a) Voor staten van hoeveelheden voor begrootingen 2½ percent onder en 2 percent boven de 60.000 gulden uitvoeringskosten.
(b) Voor klein en ingewikkeld werk meer naar omstandigheden.
(c) Voor de Volkshuisvesting 2 percent voor de eerste 12 huizen, 1 percent voor de volgende 60, en ¾ percent voor de overige. Niet noodzakelijk toe te passen als de uitvoering in termijnen en langen tijd wordt uitgesteld.

(d) Voor vaststellen van prijzen ½ percent.
(f) Opmeting van wijzigingen in bouwwerken met prijsbepaling, 2½ percent aan de toevoeging en 1½ percent over het verminderde werk.
(g) Adviezen over terreinen en schatting voor wijziging te rekenen naar den tijd.
(h) Voor 't opstellen en overleggen omtrent een prijslijst, ½ percent voor 't werk, of bij weinig belangrijk werk naar den tijd.
(i) Voor opmeting van werk naar prijslijsten uitgevoerd, het opmaken der afrekening, met de prijzen, 2½ percent over het totaal bedrag; bij kleine zaken naar den tijd.
In alle gevallen waar oud materiaal of nieuw dat door den bouwheer wordt geleverd is verwerkt, zal het eindbedrag voor berekening van het honorarium hiermede worden verhoogd.
15. Voor de schatting van beschadigingen, vijf gulden per honderd over het evereengekomen bedrag; minimum 63 gulden.
16. Schattingen (behalve die voor onteigening): Voor elke 1200 gulden of deel er van tot 12.000, 1 percent. Minimum 38 gulden. Van 12.000 tot 120.000 gulden ½ percent. Boven de 120.000 gulden ¾ percent.
17. Bij schatting en regeling van wettelijke onteigening is „Ryde's scale" te volgen: daarin komen voor de volgende hoofdcijfers:

Bedrag	1.200 gulden, honorarium	63	gulden.
,,	12 000 ,, ,,	226.80	,,
,,	60.000 ,, ,,	478.50	,,
,,	240.000 ,, ,,	1423.50	,,

hierboven ½ percent.
18. Voor den aankoop van vaste goederen en advies dienaangaande: de eerste 1200 gulden 2½ percent, van 1200 tot 60.000 gulden 1¼ percent; boven 60.000 gulden ¾ percent.
19. Voor het verhandelen van den verkoop van vaste goederen, het voorstellen van een kooper, is de belooning het dubbele van die in 18 aangegeven.
20. Indien het werk op buitengewoon grooten afstand ligt, zoodat veel tijd verloren gaat met de verplaatsing, mag daarvoor afzonderlijk worden gerekend.
21. Voor al die gevallen waarin naar den tijd wordt gerekend, zal het honorarium afhankelijk zijn van de professioneele positie van den Architect, met een minimum van 63 gulden per dag, behalve de kosten van teekenaars of opzichters.
22. Deze tabel is in alle gevallen te rekenen, buiten de kosten van alle copies voor bescheiden, lithographieën, reis- en hotelonkosten, en alle andere voorschotten, die bovendien in rekening worden gebracht.

□ □ □

Ik vestig de aandacht op volgende punten:
De groote standvastigheid der Engelsche gebruiken; de eerste tabel werd in 1872 uitgegeven, herzien in 1898 en 1919.
Eenvoud van 't stelsel van honorarium-berekening: 6%.
Het afzonderlijk honorarium voor begrootingen; zie punt 14 en 15.
De zeer gedetailleerde omschrijving van alle werkzaamheden die met koop en verkoop verband houden, punten 16, 17, 18, 19.
De eenvoudige vorm waarin de tabel is gedrukt, op vier bladzijden, zoo handig en overzichtelijk, zoodat de prijs op 30 cents is gesteld! Onze bouwheeren schrikken van ons dikke boek.
Na dit weinig prettige werk zoo ver te hebben gebracht, mag ik de pen over dit onderwerp neerleggen, met dringend verzoek aan de collega's ook hunnerzijds over de bij ons nader noodige regelingen een duit in 't zakje te willen werpen.

(Bouwk. Weekbl.)

□ □

DE WONINGNOOD

Het tekort aan woningen in Amsterdam is ook voor 1918 weer toegenomen, zoodat het thans 15 à 16000 bedraagt. In 1918 is het aantal woningen met 1405 vermeerderd, terwijl 2716 benoodigd waren alleen al om in de jaarlijksche bevolkingsvermeerdering te voorzien, zoodat het tekort 1311 bedroeg (in 1916 en 1917 ca. 3000).

□ □

ENGELSCHE EN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN-HONORARIA

Het Royal Institute of British Architects, heeft de volgende regeling getroffen voor het „honorarium van architecten voor bouwgroepen".

Bij het vaststellen van de verhouding der kosten voor de verdeeling van terreinen of voor groepen van huizen zullen in den regel bijzondere afspraken te maken zijn in verband met de omstandigheden, maar voor gewone gevallen zijn de kosten de volgende:

(a) HUIZENGROEPEN EN VERKAVELINGEN
Voor het opmaken van een ontwerp of schema naar bestaande kaarten die de wegen aanduiden, evenals de gebouwde perceelen, en bouwblokken, inbegrepen de conferentie met de plaatselijke overheid, maar zonder daarin op te nemen het toezicht, de waterpassingen, uitzetten of gereedmaken van ontwerpen voor uitvoering en gebruik is de belooning als volgt:
voor de eerste 25 acres £ 2-2-0 per acre.
voor de verdere 275 ,, ,, 1-1-0 ,, ,,
Verderop . . . . . ,, 0-5-0 ,, ,,
met een minimum van 25 guineas.
In Nederlandsche maten is dit ongeveer als volgt:
voor de eerste 9.80.10 H. A. f 25.— per 0.39.20.4 H. A.
voor de verdere 68.60.70 ,, ,, 12.50 ,, 0.39.20.4 ,,
verderop. . . . . ,, 3.— ,, 0.39.20.4 ,,
of in ronde cijfers:
voor de eerste 10 H. A. f 62.50 per H. A.
voor de volgende 70 ,, ,, 31.25 ,, ,,
en boven de 80 ,, ,, 7.50 ,, ,,

(b) WEGEN EN WATERLOOZINGEN
Voor het maken van werkteekeningen van wegen en rioolaanleg, het houden van aanbestedingen, het geven van advies dienaangaande, het gereedmaken van overeenkomsten, bestekteekeningen voor den aannemer en hoeveelheden, algemeen toezicht, afgeven van betalingscertificaten, het nazien en vaststellen van certificaten voor de rekeningen, bedraagt het honorarium 5 pCt. over de uitvoerkosten der werken. Indien de uitvoering niet doorgaat nadat de geheele voorbereiding is geschied wordt 3 pCt. berekend over het begrootte bedrag.

(c) BOUW VAN HUIZEN IN GROEPEN. (VOLKSHUISVESTING)
Voor dezen bouw is het honorarium 5 pCt. voor de eerste 12 huizen, 2½ pCt. voor de volgende 60, en 1½ pCt. voor alle overigen.
Dit percentage is berekend voor de gebruikelijke afwisselingstypen der huizen en zulke kleine afwijkingen in de onderdeelen die worden gemaakt om te groote gelijkvormigheid te voorkomen.
In die gevallen waar het toezicht op de uitvoering door plaatselijke autoriteiten wordt overgenomen, of indien de plannen geheel of gedeeltelijk niet tot uitvoering komen, of indien de uitvoering gedurende minstens 2 jaar wordt uitgesteld, mogen de bovenstaande bedragen met een derde gedeelte worden verminderd.

(d) BEGROOTINGEN VOOR HUIZEN IN GROEPEN VOLKSHUISVESTING)
Voor het maken van de begrootingen is het honorarium 2 pCt. over de kosten voor de eerste 12 huizen, 1 pC. voor de volgende 60 en ¾ pCt. voor al de maerdere.
Deze tabel is niet verbindend indien de uitvoering van het werk in groepen is verdeeld en dus een lange periode van jaren in beslag neemt.
De secretaris R. I. B. A. voegt hieraan toe, dat voor zeer groote plannen van uitbreiding in nader overleg lagere berekening van honorarium is toegestaan in de practijk,

□ □ □

De vertaler wenscht hierbij nog de aandacht van zijn lezers — in het bijzonder van de Commissies voor herziening der honorariumtabel — van de technici die in Woningraad-aangelegenheden invloed kunnen uitoefenen, en de Commissie voor de tabel der uitbreidingsplannen — te vestigen op de volgende vergelijkingen met de cijfers van onze Nederlandsche toestanden.
Vooraf de opmerking, dat in Engeland de groote kapitalen door de toekenning van 5 pCt. steeds aan architecten veel ruimer honoraria toekennen dan in Nederland, Duitschland en Oostenrijk, waar de afloopende tabel geldt.

(a) Uitbreidingsplannen
Indien wij de Engelsche tabel toepassen op het schema gegeven in het Bouwk. Weekblad no. 12 van dit jaar, en wij vergelijken de cijfers voor een gemiddeld oppervlak in de verschillende kolommen der 3 klassen die in het Engelsche stelsel niet zijn onderscheiden dan verkrijgen wij de volgende cijfers:

		Oppervlak H. A.	Totaal volgens Ned. Schema	Royal Inst. B.A. gemiddeld oppervlak	Honorarium Eng.	Honorarium Nederl.	Engelsch.	Nederl.
I Kl.	1	10—100	6 25	50	1.875.—	302.50	6	1
	2	100—1000	4.25	500	5.725.—	2.130 —	11	4
	3	1000—10000	3.80	5000	39.375.—	19.000.—	2	1
II Kl.	4	10—100	13.05	50	1.875 —	652.50.—	3	1
	5	100—1000	9.80	500	5.725.—	4.900.—	6	5
	6	1000—5000	8 55	3000	24.475.—	25.650.—	1	1
III Kl.	7	10—100	16.15	50	1.875 —	807.50	9	4
	8	100—500	12.60	250	3.850.—	4.150.—	1	1
	9	500—1000	10.35	750	7.600.—	7.762.50	1	1

Overeenstemming tusschen beide methoden bestaat voor de gevallen 6, 8 en 9. Dus voor de zeldzaam voorkomende zeer groote oppervlakken, in de tweede en derde klasse, terwijl in de eerste klasse onzer landelijke bebouwing de erzijds de helft werd gevraagd.
Voor de kleine oppervlakten maakt de Nederl. tabel een zeer magere indruk bij de
eerste klasse (1) een zesde gedeelte,
tweede ,, (4) ,, derde ,,
derde ,, (7) ,, de helft nog niet.
Hierin is een vingerwijzing te zien om de tabel te wijzigen voor de kleinere oppervlakten, zooals ook strookt met de opgave van een collega, die als grenzen stelde per Hectare van 8 tot 18 gulden al naar het karakter van het uitbreidingsplan.

(b) Wegen en rioleering.
Dit tarief is ook voor grootere werken aanmerkelijk hooger dan die welke in onze honorarium tabellen voorkomen zoowel voor architecten als voor civiel-ingenieurs. Immers de 5 pCt. zoude bij ons alléén beneden het begrootingscijfers van f 26.000 — f 70.000 af toepasselijk zijn voor de 2 eerste klassen van civiel ingenieurswerk. De 3de klasse alleen is steeds hooger dan 5,5 pCt.

(c) Volkshuisvesting.
Eene vergelijking van deze zeer eenvoudige regeling met onze mooi gedifferentieerde regeling over de volkshuisvesting: begrooting 1914 + 25 pCt., voert tot de volgende cijfers: Nemen wij voor de bouwkosten van onze arbeiderswoning als grondslag 6000 gulden, dan volgt tot f 72.000 Eng. 5 pCt., Nederl. 3,85 pCt. tot ± 4,5 pCt.; voor de volgende 60 woningen of 360.000 + 72.000 = f 432.000 5 + 2½ pCt. Eng. 2,9 pCt. Nederl. 2,58 pCt. tot 3,80 pCt., hoogerop tot bouwsommen van 1 millioen (5 + 2½ + ½) pCt. Eng. 2,91 pCt. Nederl. 2,5 pCt. tot 2,3 pCt.
Daarbij den invloed van de begrooting over 1914 vermeerderd met 25 pCt. in aanmerking nemende, dan moeten de Nederlandsche cijfers verminderd worden in de verhouding minstens 2 op 1, zoodat de vergelijkende procenten te lezen zijn:

Engelsch	Nederlandsch
tot f 72.000 5 pCt.	van 2,05 tot 1,97 pCt.
,, ,, 432.000 ± 2,9 ,,	,, 1,90 ,, 1,29 ,,
daarboven 2,11 ,,	,, 1,25 ,, 1,15 ,,

Bestaat hier ook aanleiding tot herziening?

(d) Begrootingen Volkshuisvesting.
Hier moet worden opgemerkt dat aangezien de Engelsche architecten zooals hier weer blijkt in het honorarium van 5 pCt. niet tot taak hebben eene begrooting der hoeveelheden en prijzen te maken, alle bovengenoemde cijfers voor ontwerpen van gebouwen nog ongeveer van 2 pCt. tot ¾ pCt. gunstiger zijn dan daar is aangeduid.

□ □ □

Het lijkt mij hier eene welkome gelegenheid om de aandacht te vestigen op de volgende bezwaren die architecten ondervinden, en de middelen die kunnen aangewend worden om daaraan tegemoet te komen. Vooral in de laatste jaren is de architect bijna altijd verplicht te werken met groote bedragen in voorschot. Nadat voor de meeste collega's in de oorlogsjaren weinig tot uitvoering kwam moet dit bezwaar dubbel drukkend zijn nu de rentevoet hooger is opgeloopen. Als de grootindustrie, als de practijk van juridische raadgevers in buitenland en binnenland ons voorbeelden geven van stortingen reeds bij het geven van de opdracht, waarom zouden wij dan die regeling niet volgen? Onze opdrachtgever heeft toch vertrouwen in onze capactteit, dan is het ook geen bezwaar ons eenig werkkapitaal ter hand te stellen! Zulk een regeling voorkomt veel onaangename misverstanden en sluit beunhazerij uit; Zijn wij rijp voor dezen maatregel?
Noodig en mogelijk is het den eersten termijn van het honorarium veel vroeger dan bij aanbesteding te doen uitbetalen.

(Bouwk. Weekbl.)

□ □

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID HAARLEM

Voor het in het najaar te houden Tentoonstelling van Aesthetisch uitgevoerde Gebruiksvoorwerpen hebben zich de volgende Commissie gevormd:
Commissie van aanbeveling.
Jhr. Mr. Dr. A. Röell, Commissaris der Koningin in de Provincie Noord Holland. C. Maarschalk, Burgemeester der Gemeente Haarlem.
Mr. J. C. L. Vlaanderen, Voorzitter der Maatschappij van Nijverheid.
G. S. de Clerc, algemeen secretaris der Maatschappij van Nijverheid.
Mr. H. I. Dupere, Chef afdeeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Voorzitter Rijks Commissie voor het Museumwezen.
Dr. C. Hofstede de Groot, Secretaris Rijks Commissie voor het Museumwezen.
W. Penaat, Voorzitter Vereeniging voor Ambachts en Nijverheidskunst.
K. P. C. de Bazel, Architect.
Prof. R. H. Roland Holst, Sierkunstenaar.
J. M. van der Meij, Architect.
Commissie van Toelating, (aangewezen door de V. A. N. K.)
Ir. J. B. van Loghem, Architect.
A. P. Smits, Architect-Sierkunstenaar.
Otto van Tussenbroek, Sierkunstenaar, Directeur van het Museum van Kunstnijverheid.
Een tweetal leden moet alsnog door de inzenders worden gekozen.
Commissie van Inrichting.
J. de Josselin de Jong en Kappijne van de Capello, Gedelegeerd lid van de Commissie van Bestuur van het Museum van Kunstnijverheid.
A. P. Smits, Gedelegeerd lid van de Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunst.
Otto van Tussenbroek, Directeur van het Museum van Kunstnijverheid.

□ □ □

Omtrent de tentoonstelling en hare strekking wordt binnenkort uitvoerig mededeeling gedaan. Tijdens de tentoonstelling zullen in de Rotonde van het Museum een viertal zeer belangrijke voordrachten plaats vinden.

□ □

TENTOONSTELLING-WONINGBOUW

De vereeniging „Haagsche Kunstkring" zal in de maand September a.s. in de zalen Lange Houtstraat 77, den Haag, een keuze-tentoonstelling houden van plannen en foto's van woningen en bouwwerken, tot stand gekomen met rijkssteun. In hoofdzaak wordt hiermee bedoeld een overzicht te geven van de vorderingen op aesthetisch gebied bij dit onderwerp.
De organisatie van deze tentoonstelling berust bij het bestuur van de afdeeling „Bouwkunst en Kunstnijverheid" van genoemde vereeniging, bestaande uit de heeren: W. van Boven, Jan Wils, W. Verschoor, V. Huszar en J. C. Altorf.
Waar op het oogenblik de bouwkunstige wereld voor een groot deel staat in het teeken van den woningbouw, zal deze tentoonstelling zeker een goede gelegenheid bieden om nategaan wat er in de laatste jaren jaren tot stand gekomen is.

□ □

EEN RIJKSMUSEUM VOOR ARCHITECTUUR

Zooals men zich herinnert is destijds door de verschillende vereenigingen van architecten de wenschelijkheid gepropageerd van de stichting van een museum voor architectuur. Nadat een voorloopige commissie de zaak had onderzocht, is zij in handen gesteld van een daartoe gevormde Rijkscommissie tot voorlichting of de oprichting van een Rijksarchitectuurmuseum gewenscht is. Deze commissie heeft thans een voorloopig rapport uitgebracht aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen dat tot de wenschelijkheid van de stichting

concludeert, en waaruit blijkt, dat de commissie Amsterdam de aangewezen plaats acht voor een architectuurmuseum. De permanente Rijkscommissie voor het Museumbeheer zal thans de verdere behandeling van de zaak waarschijnlijk wel overnemen.

EXAMENVRAGEN

Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegevan:
Bouwkundig Opzichter 1919, 1918, 1917, 1915 à ƒ 1.50, per jaargang.
Bouwkundig Teekenaar 1919, 1918, 1917, 1916, 1915, 1914, 1911, 1910 à ƒ 1.50 per jaargang.
Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij. Marnixstraat 402, Amsterdam.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP

PRIJSVRAAG MAATSCHAPPIJ DE VOLHARDING TE ROTTERDAM

De Jury voor de, onder leiding der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", door de Maatschappij „De Volharding" te Rotterdam uitgeschreven prijsvraag voor een ontwerp voor de bebouwing van het perceel hoek Coolsingel en Kruiskade te Rotterdam, bestaande uit de heeren S. de Clercq, architect B. N. A. te 's-Gravenhage, J. Gratama b.i. en Paul J. de Jongh, architecten B. N. A. te Ams'erdam, M. Vermeer, architect B. N. A. te Rotterdam, heeft de navolgende bekroningen toegekend:
De drie eers'e prijzen elk groot f 500.— benevens een zilveren medaile van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam aan:
a. het ontwerp Bankgebouw, motto „Sigismund" ingezonden door de Heeren J. M. van Hardeveld en Jan Pauw, architecten te Amsterdam.
b. het ontwerp voor oen Winkel- en Magazijngebouw, motto „Evolutie" ingezonden door den Heer P. J. Determan, architect te Rotterdam
c. het ontwerp voor een Hotel-Café-Restaurant, motto „Volharding I" ingezonden door den Heer A. J. Westerman, architect te Amsterdam.
De drie tweede prijzen elk groot f 200.— benevens een bronzen medaille van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam aan:
a. het ontwerp Bankgebouw, motto „Safe III", ingezonden door den heer N. J. Klok, architect te Amsterdam.
b. het ontwerp voor een Winkel- en Magazijngebouw, motto „Volharding I" ingezonden door de Heeren Jan Pauw en Van Hardeveld
c. het ontwerp voor een Hotel-Café-Restaurant, motto „Toekomstbeeld", ingezonden door den Heer Wálter Dahlen, architect B. N A. te Rotterdam.
De extra-prijs van f 500. – die werd uitgeloofd voor dat ontwerp onder de eerst bekroonden, dat, afgezien van den aard van het gebouw door de jury als architectonische conceptie het best geslaagd werd geacht, werd toegekend aan het ontwerp voor een Winkel- en Magazijngebouw, motto „Evolutie" van den Heer P. J. Determan, architect te Rotterdam.
(Bouwk. Weekbl.)

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP

PRIJSVRAAG „DE VOLHARDING" TE ROTTERDAM

Op de onder leiding der vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", door de Maatschappij „De Volharding" te Rotterdam uitgeschreven prijsvraag voor de verbouwing van het perceel Coolsingel hoek Kruiskade te Rotterdam, zijn ingekomen 81 antwoorden, waarvan 33 voor een Hotel Café-Restaurant, 30 voor een bankgebouw, en 18 voor een magazijn of winkelgebouw, onder de navolgende motto's:

a. Voor een Hotel-Café-Restaurant:
Ruigen Hoek, Boeddhakruis I (geteekend), A. C., K. in C. (geteekend), U. N. I., Mimi, Start, Casusbelli, Tien, 't Is niet de wil die wordt geteld, maar het is de dood die wordt gesteld, Volharding I, het Hoekje, Emulation, H.C.R., Gemeenschap, Rust roest, Boeddhakruis II (geteekend), Kong, Licht, Groot Rotterdam, A, Rotterdam, Johan, Volharding II, het Eerste, Centrum in driehoek (geteekend), Lux, R. R.-dam-H-tel, Toekomstbeeld, Reval, Wal, En forgeant ont devient forgeron;

b. Voor een bankgebouw:
Pax I, Bank I, Rechthoek (geteekend), Bank X, Het Vrede, Bak- en Zandsteen, Pax II, Rotterdam je bent goud waard, Safe I, Safe II, Bankproject, T, Goudsilo, Bank II, Scherpe hoek, Safe III, build on resolve, Bank III, Adriana, Pax III, Hoek, 210, Sigismund, R. B. Vrede, C—K, Kurik, Handel, V Bnv.;

c. Magazijn of winkelgebouw:
Madame de Paris, Hoek, Evolutie, I³, Na oorlogstijd, Hofplein, Modezicht, Cadaceas, No. 7, Violier, Lente, Zaken, Glas, C'est une affaire d'appréciation, Beton, Volharding I, Hoeksteen, Hoekhuis, 11.

N.B. Bij motto Reval ontbreken naam en correspondentieadres. Ontwerper word: verzocht deze alsnog in te zenden.

Namens de jury,
C. N. VAN GOOR.
(Bouwk. Weekbl.)

AFBREKEN VAN EEN GEWAPEND BETON GEBOUW

Voor het afbreken van een gebouw van gewapend beton wist men te Chicago niets beters te gebruiken dan een zwaar heiblok.
De vloeren van een papierpakhuis waren berekend voor een belasting van 450 K.G. M² en extra zwaar geconstrueerd, zoodat aan gewoon afbreken niet te denken was. Op de foto in Eng. News Record, ziet men dan ook op de bovenverdieping van het gebouw een heistelling gemonteerd, die een ijzeren gewicht van ongeveer 900 K G. zwaar op de vloeren van een hoogte van 10 meter laat vallen. Deze waren in 1909 10 geconstrueerd volgens het paddenstoelensysteem. Door het dreunen sprong dan het beton van de ijzeren bewapening af, terwijl deze door middel van den Acetyleen-Zuurstofvlam werd gesloopt.
Groote stukken beton werden dan beneden door 40 man met mokers en keggen verbrijzeld. Na verwijderen van de vloeren werden de muren losgelegd en omgegooid. Natuurlijk was van te voren de heistelling naar beneden gebracht.

SNEL BOUWEN

Snel bouwen doen zij in Amerika wel. Zoo is een twee verdiepingen hoog fabrieksgebouw van 40×132 meter oppervlak kant en klaar opgeleverd in 40 werkdagen. Verwerkt werden 1200 M.³ beton, 175 ton ijzer en 400.000 voet hout, waarvoor gebruikt werden gemiddeld per dag: 50 man voor al het betonwerk, 30 metselaars, 25 monteurs voor de ijzerwerken, 50 man voor de dakbedekking en 10 man voor het aanbrengen der ijzeren ramen en inzetten der ruiten, 25 Juli werd met de zandvulling onder de fundeering begonnen; 7 Aug, was de fundeering gereed en de vloer gelegd, terwijl de metselaars de muren optrokken; 14 Aug. waren de muren op hoogte. 28 Aug. was de verdiepingvloer gelegd en het gebouw ingedekt. 4 Sept. was alles afgeleverd en de machines opgesteld „in working order".

DE WONINGNOOD

In het jongste Verslag van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht wordt omtrent de woningnood in Amsterdam gezegd:
In het jaar 1915 had Amsterdam 615.602 inwoners, waarvoor beschikbaar waren 140.007 woningen, hetwelk een gemiddelde bewoning per woning van 4.4 personen geeft. Dit gemiddeld cijfer toonde in de aan dit jaar voorafgaande jaren een regelmatige daling, wijzende op een verbetering in den algemeenen woningtoestand. Houd ik dit bewoningcijfer aan, dan zouden er thans 145.675 woningen moeten zijn. Evenwel moet er op gerekend worden, dat er in 1915 feitelijk reeds een te kort was, aangenomen wordt, dat van het totaal der aanwezige woningen 3 pCt. moet ledigstaan, zal er van normalen toestand kunnen worden gesproken. Bij het huidige aantal bewoners van Amsterdam zouden dus aanwezig moeten zijn 150.022 woningen. De vermeerdering sedert 1915 bedroeg in totaal 3758 woningen waar tegenover staat, dat er 743 verdwenen, zoodat de absolute aanwinst niet meer dan 3015 woningen is. Met het aantal in 1915 aanwezig komt men op een totaal van 143.022 woningen en dus op een tekort van 7024 woningen in Amsterdam.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 6

TECHNISCH GEDEELTE

JULI-AUG. 1919

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

De 1418e LEDENVERGADERING is gehouden op 26 September 1919, 's avonds 8 uur.

Agenda. Voordracht van den Heer JUST HAVELAAR: „De cultuurbeteekenis der ambachtskunsten".

De 1419e LEDENVERGADERING (huishoudelijk) is gehouden op Donderdag 23 October 1919, 's avonds 8 uur precies, Heerengracht 545-549, Amsterdam

I. —— Agenda. □ a. Notulen en ingekomen stukken.
b. Ballotage van de Heeren W. DUYFF Jr. Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, voorgesteld door W. J. Klok en Staal, F. J. HEYKOOP Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Cheriex en van Nieuwenhuyzen, J. B. HEUKELOM, Dec. Kunstenaar te Amsterdam door Lauweriks en Staal, R. JELLEMA Bouwkundige (thans Buitenlid) te Amsterdam, door P. J. Kramer en Staal, T. PELS, Opz. Teekenaar te Amsterdam door Boeyinga en Blomhert, A. VERHAGE Bouwk. Teekenaar te Amsterdam door Boeyinga en de Jonge, H. BAARDA Bouwk. Teekenaar te Amsterdam door Terlingen en Bot, G. H. M. EGGENHUIZEN Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Wiedijk en Luthmann, R. HERMAN Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Zietsma en Luthmann, JAAP GIDDING Jr. Dec. kunstenaar te Rotterdam, door Poggenbeek en Staal, FERD. B. JANTZEN F. Gzn. Architect te Amsterdam door J. H. Mulder en Smijtink, C. B. POSTHUMUS MEYES Jr. Architect te Heemstede, door de Bazel en Staal, L. C. VAN DER VLUGT L. Czn. Architect te Rotterdam door Meischke en Staal, J. C. VAN EPEN Architect (thans Buitenlid, te Hilversum, door Ir. Gratama en Staal, Ir. J. P. FOKKER Bouwk. Ingenieur te 's-Gravenhage door Ir. Roosenburg en Staal, J. A. JACOBS, kunstdrijver te Amsterdam door Hack en van Heukelom en THEO RUETER Architect te Blaricum, door v. d. Mey en Sijmons.
c. Benoeming van Afgevaardigde Leden voorgesteld door de Commissie van onderzoek P. Kramer, Lauweriks en Ir. Granpré Moliére.
d. Verkiezing van een bestuurslid ter vervanging van den Heer C. J. Blaauw die bedankt heeft.
e. Voorstel van het bestuur tot verhooging der contributie van Gewone Leden tot f 20 per jaar + ¼ % van het bruto honorarium als architect door die Leden te innen, van Buitenleden tot f 16 per jaar, en tot vaststelling van de minimum-bijdrage voor Donateurs op f 20 per jaar.
f. Finantieele regeling met de Uitgeversmaatschappij „de Hooge Brug" i. z. „Wendingen" en een „Weekblad".
g. Verhooging van het salaris van den Bode.
h. Benoeming eener Commissie tot voorbereiding der Lustrumtentoonstelling 1920. (13de Lustrum).
j. Regeling der eerste tentoonstelling van het werk der Afgevaardigde Leden te houden van 11 tot en met 21 December 1919
k. Voortzetting der behandeling van het voorstel der Commissie Boeyinga-van der Eynde-Staal i. z. aanvulling der Eerecode.
l. Voortzetting der algemeene beschouwingen over: Constitueering van Commissiën voor Beeldhouwkunst, Schilderkunst en Kunstnijverheid.
m. Rondvraag en Sluiting.
De vergadering wordt, zoo noodig, vervolgd op Donderdag 31 October en Donderdag 7 November, 's avonds 8 uur in de bibliotheek.

II. —— ALS GEWONE LEDEN worden voorgesteld de Heeren J. C. BRAND Jr. Architect te Hilversum, door J. F. Repko en J. Brouwer, A. D. P. CROUSE Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Cheriex en Staal, J. JANS, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, door Cheriex en Staal, B. VAN CALCAR Tuinarchitect te Enschede en W. LADAGE thans buitenlid, te Amsterdam door het Bestuur, L. H. D. VAN DORP, Beeldhouwer te Amsterdam door Wiedijk en Eggenhuizen, en P. HARTMAN, Bouwk. teekenaar te Amsterdam, door Eibink en Snellebrand. Als Buitenleden zijn door het bestuur aangenomen de Heeren J. GHERING, Bouwkundige te Kaatsheuvel, A. MOUW te Hilversum, J. M. W. BROEKHUYZEN Bouwk.-Opz. teekenaar te Arnhem en Mej. H. A. SMITS Leeraresse teekenen H. B. S. te Arnhem, en als Donateurs de Heeren A. BOOLEMAN, voorgesteld door Hildo Krop, D. KÖNIGSBERGER te Amsterdam en Dr. B. WESTER Veearts te Schagen door P. Kramer.

J. F. STAAL, 1ste Secretaris.

NOTULEN DER 1416e LEDENVERGADERING GEHOUDEN OP 24 APRIL 1919, N. M. 8 UUR IN DE VERGADERZAAL HEERENGRACHT 545/549 A'DAM

Voorzitter de Heer K. de Bazel.
Na voorlezing worden de notulen der 1414o Vergadering goedgekeurd.
Na lezing der notulen der 1415o Vergadering verklaart de Heer Weissman deze notulen geheel onvoldoende te achten, het interessante debat is geheel achterwege gelaten.
De Secretaris zegt dat, naar zijn weten, het bestuur slechts de besluiten in de vergaderingen genomen, in de notulen noodzakelijk acht.
De Voorzitter merkt op dat dan verzuimd is een in de 1415o Vergadering zijnerzijds gedaan voorstel met de uitslag der stemming daarover, in de notulen te vermelden.
De Secretaris zegt toe dit verzuim te herstellen, waarna de notulen worden goedgekeurd.
Geïnstalleerd worden de, in de 1414o vergadering aangenomen, gewone Leden.
Hierna worden geballoteerd de Heeren Jan Eisenloeffel, te Amsterdam en C. Schol te Amsterdam, en met 31 stemmen voor en 2 blanco als gewone Leden aangenomen.
De Heer Schol, ter vergadering komend, wordt door den Voorzitter geïnstalleerd.
Aan de orde is het voorstel der commissie Boeyinga-v. d. Eynde-Staal, in zake aanvulling der Eerecode.
De Voorzitter stelt voor het prae-advies der Commissie voor te lezen en daarna algemeene beschouwingen te houden, doch in deze vergadering geen conclusie te nemen ten einde den leden gelegenheid te geven amendementen etc. geformuleerd ter kennis te brengen, en in een volgende vergadering af te handelen.
Dit voorstel luidt aldus:
RAPPORT DER COMMISSIE BOEYINGA v. d. EYNDE STAAL. INGESTELD IN DE 1414DE LEDENVERGADERING v. 27 MAART 1919; TOT FORMULEERING VAN HET RECHT OP HET GEESTELIJK EIGENDOM, OP TE NEMEN IN DE EERECODE.
De commissie heeft in verband met het doel van Architectura te Amicitia het recht op geestelijk eigendom trachten te regelen.
Het regelen van dit recht op een wijze die zijn handhaving mogelijk maakt, acht de commissie voor het genootschapdoel van belang.
De werken der hedendaagsche bouwkunst, verwekt op materialistische motieven en tot materialistische doeleinden, zijn uitsluitend te verwachten van begaafde architect-persoonlijkheden. De burgerlijke maatschappij bevordert den bloei der kunst niet meer. Elke belemmering, voor zoover die niet uit den aard van het gevraagde bouwwerk

voorkomt, gehandhaafd tegenover de ontwerpers, schaadt de bouwkunst. De bevordering van den bloei der bouwkunst: het genootschapsdoel, zal, het tegenwoordig productieproces in het oog vattende, plaats vinden door het leiden der bouwopdrachten in handen der meest bevoegden. De voortbrengselen der bouwkunst verbinden aan den werkelijken geestelijken eigenaar zal het naar voren brengen en toetsen der ontwerpers mogelijk maken. Het voortbestaan der verwarringen en misbruiken, die tengevolge van het ongereglementeerd blijven van het recht op het geestelijk eigendom van bouwontwerpen en uitgevoerde bouwwerken worden bestendigd, is ongetwijfeld één der belemmeringen tegenover ontwerpers. Het reglementeeren van dit recht op geestelijk eigendom hoe onbelangrijk men dit zou kunnen achten in perioden van natuurlijke, niet-kunstmatige, bouwkunstgroei is een taak die thans het genootschap heeft uit te voeren om nader te komen aan zijn doel.
De commissie constateert dat voor het tot stand komen van een bouwwerk zich steeds twee opeenvolgende perioden onderscheiden.
De eerste is die van het maken van voorschetsen met daarna uitgewerkte teekeningen en (of) modellen die met de prijsberekeningen en omschrijvingen leiden tot het gedefinieerde bouw- of oprichtingsbesluit.
De tweede is die van het maken van al de voor de uitvoering benoodigde gegevens in maat, vorm. verhouding, beschrijving enz.
Bij het reglementeeren van het recht op geestelijk eigendom heeft de commissie de scheiding dier perioden in acht genomen.
Of medewerking aan een bouwwerk of bouwontwerp, recht gevende op geestelijk eigendom van het bouwwerk of bouwontwerp, of gedeelten van het bouwwerk of bouwontwerp, verleend wordt door associé's, employe's of zelfstandige kunstenaars (i. c. beoefenaars der z.g. verwante kunsten) is in ideëelen zin van ondergeschikt belang. Een speciale regeling ten opzichte der beoefenaars der z.g. verwante kunsten, zoo deze alsdan mocht noodig blijken, acht de commissie te moeten verschuiven tot na beëindiging der behandeling der commissiën voor aanverwante kunsten, wier oprichting op het programma van Architectura is geplaatst.
De commissie heeft de gevraagde aanvulling op Eerecode trachten te leveren in eene regeling, die een practische leiding geeft, waaraan alle leden van het Genootschap zich kunnen onderwerpen zonder hunne krachten te forceeren. Waaruit volgt dat deze regeling geenszins als een definitieve wordt aangeboden, doch als eene voorloopige die zich zal moeten versterken in verband met den groei dier krachten
Als middel van contrôle op de naleving der vcorschriften van de Eerecode uit te oefenen door een Eereraad, acht de commissie noodig het verplichtend stellen van schriftelijk aangaan van alle overeenkomsten die ten opzichte van het ontwerpen of uitvoeren van bouwwerken door Leden, hetzij met derden, hetzij onderling, worden getroffen.
Voorts het in handen stellen van de Eereraad van door partijen gewaarmerkte afschriften dier overeenkomsten, liefst volgens door de vakvereenigingen vast te stellen model-contracten.
Daar de tegenwoordige verhoudingen hun ontstaan te danken hebben aan de maatschappelijk kapitalistische materialistische tendenz zullen zeer zeker bij maatschappelijke wijzigingen of omkeeringen die verhoudingen in een andere vorm verschijnen. Om deze reden moet t. o. z. van de maatschappelijk materieelen kant van het vraagstuk aan de vakvereenigingen de meeste vrijheid van werken worden gelaten en de invloed van deze werking worden aanvaard.
De commissie stelt voor in de Eerecode laten vervallen:
De 2o Alinea: „Al het werk dat op naam van een lid staat", etc.
De 4o Alinea: „De Leden van het genootschap verklaren", etc.
De 5o Alinea: „Mocht door bijzondere omstandigheden", etc.
Achter de 1o Alinea te doen volgen:
„Ieder Afgevaardigd, Gewoon en Buitenlid verwerft, voor zoover hem „dit niet door de wet op het auteursrecht betwist wordt, het recht op „het geestelijk eigendom van een bouwwerk, indien hij voor het tot „stand komen van dat bouwwerk, uitsluitend onder de volgende voor„waarden gebruik maakt van hulpkrachten:
„a Hij zal zijnen hulpkrachten in handen stellen door hem eigenhan„dig vervaardigde schetsen, teekeningen of modellen, waarnaar zijne „hulpkrachten met zekerheid in vorm en verhouding, zonder noodzaak „van mondelinge toelichting, die teekeningen of modellen kunnen „vervaardigen, welke noodig zijn voor het definitieve bouw- of oprich„tingsbesluit
„b Hij zal voor de uitvoering van het definitieve bouw- of oprichtings„besluit eigenhandig alle details schetsen, teekenen of modelleeren op „een wijze en schaal, dat daardoor met zekerheid en zonder noodzaak „van mondelinge toelichting door zijne hulpkrachten de bedoeling van „hem in vorm, maat, verhouding en kleur is weer te geven
„c Hij zal al zijne onder a en b genoemde schetsen, teekeningen en „modellen waarmerken en onveranderd bewaren.
„Ieder Afgevaardigd, Gewoon of Buitenlid verwerft het recht op het „geestelijk eigendom van een bouwontwerp, welker schetsen, teeke„ningen of modellen door hem eigenhandig zijn vervaardigd zonder „medewerking van hulpkrachten, tenzij op de wijze genoemd onder a.
„Hij zal daartoe die schetsen, teekeningen of modellen waarmerken „en onveranderd bewaren."
Hierachter te doen volgen de 3o Alinea „Het is den Leden van het Genootschap verboden" etc.
In verband hiermede verzoekt de Commissie aan het bestuur de benoeming eener commissie voor te stellen, welke onderzoek doet naar en contrôle uitoefent op de nakoming der verplichtingen van alle Leden v. h. Genootschap, vastgelegd in de Eerecode. Bedoelde commissie ontwerpt een aanvulling op het Huish. Reglement, waarin de, voor onderzoek en contrôle noodzakelijke verdere verplichtingen, voortvloeiende uit de reglementeering der Eerecode, worden vastgelegd. Bedoelde commissie is tevens belast met het periodiek herzien der vastgestelde Eerecode.
De Heer Boeyinga voegt aan het voorgelezen voorstel toe, dat de commissie de bestaande verhoudingen van architecten en werknemers geaccepteerd heeft, zij heeft zich niet in de al of niet wenschelijkheid van b.v. de bouwbureaux verdiept, noch zich afgevraagd of deze bureaux in de toekomst zullen vergrooten dan wel verminderen.
Van de zijde der commissie wordt betoogd, dat bij de voorgestelde regeling, de bestaande economische kracht van werknemers en werkgevers niet uit het oog is verloren. Van de werknemers worden geen daden geëischt, die hun bestaan in gevaar brengen. In de voorgestelde aanvulling en wijziging der Eerecode is echter duidelijk: welke werkzaamheden een werkgever (architect en bureauhouder) en welke werkzaamheden een werknemer te verrichten heeft, wil hij aanspraak kunnen maken op het geestelijk eigendom van een ontwerp of van een uitgevoerd bouwwerk. In het voorstel is vastgelegd welke schriftelijke bewijzen, in den vorm van teekeningen of modellen, een ontwerper moet kunnen overleggen om het geestelijk eigendomsrecht op een bouwontwerp of op een uitgevoerd bouwwerk aan te toonen. Afwezigheid dier bewijzen zal twijfel aan het recht op geestelijk eigendom rechtvaardigen,
Waar uitgegaan is van de bestaande economische kracht van werknemers en werkgevers, blijkt de voorgestelde regeling een voorloopige. Wijziging in de bestaande verhoudingen zal aanvulling der thans voorgestelde code noodzakelijk maken, vandaar het slotvoorstel der commissie om een permanente commissie tot herzien der Eerecode te willen instellen.
Uit de vergadering wordt gevraagd of het persoonlijk geestelijk eigendomsrecht van beteekenis is voor de bouwkunst in het algemeen, en of de commissie meent met haar voorstel het ontstaan van z. g. onpersoonlijke ontwerpen tegen te gaan. Uit de commissie wordt geantwoord, dat de commissie zich niet in voorspellingen begeeft omtrent de ontwikkeling der bouwbureaux, waar deze z. g. onpersoonlijke ontwerpen ontstaan; deze ontwikkeling zal beïnvloed worden door het inzicht der werknemers in het handhaven hunner rechten op erkenning van geestelijk eigendom, de commissie is niet verder gegaan dan het verschaffen van het middel, dat werknemers kunnen hanteeren indien zij die erkenning verlangen.
De formuleering in de bestaande eerecoden der bouwkunst-vereenigingen betreffende het geestelijk eigendom is een holle fraze, die alle onderzoek naar het recht op geestelijk eigendom vruchteloos maakt.
De Voorzitter merkt op dat de in teekeningen vastgelegde bouwkunstige vorm van betrekkelijke waarde is. Voor de architectuur is van de hoogste beteekenis of de man die dien vorm maakt, hem ook, in de uitvoering kan handhaven, en verlegt met deze opmerking het debat naar de kwestie der verantwoordelijkheid voor het bouwwerk.
De vergadering acht het noodig dat het voorstel der commissie wordt aangevuld met formuleering der verantwoordelijkheid.
De commissie zal dit overwegen en in een volgende vergadering nader rapporteeren.

De Voorzitter beveelt den Leden aan de commissie te steunen door hunne denkbeelden omtrent het voorstel behoorlijk geformuleerd toe te zenden, op die wijze kan het debat vruchtbaar worden.
Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.
De 1ste Secretaris J. F. STAAL.

DE 1420e LEDENVERGADERING (huishoudelijk) van Architectura et Amicitia is gehouden op Vrijdag 31 October 1919, 's avonds 8 uur in de Bibliotheek Heerengracht 545-549 te Amsterdam

1. —— Agenda. □ a. Notulen.
b. Installatie der, in de vorige vergadering geballotteerden, welke allen als Gewone Leden werden aangenomen.
c. Finantieele regeling met de Uitgeversmaatschappij „De Hooge Brug" i.z. Wendingen en een weekblad.
(Zie onderstaande notulen).
d. Vaststelling der contributie voor Leden en Donateurs, ingaande Januari 1920.
e. Benoeming der Lustrumcommissie 1920.
f. Benoeming der Tentoonstellingscommissie tot het exposeeren van het werk der Afgevaardigde Leden.
g. Rondvraag en sluiting.

NOTULEN DER 1419e LEDENVERGADERING, GEHOUDEN 23 OCTOBER 1919 IN DE BIBLIOTHEEK

De Voorzitter de Heer K. DE BAZEL opent de vergadering, doet de notulen der 3 laatste vergaderingen voorlezen en goedkeuren. Ingekomen is een schrijven van B. en W. van Amsterdam d.d. 17 Juni 1919, vermeldende het voornemen in de Schoonheidscommissie vanaf 1920 twee Leden en twee plaatsvervangende Leden aan te doen wijzen door het college van B. en W. zonder advies der bouwkundige vereenigingen. Besloten wordt over deze kwestie met den B. N. A. overleg te plegen.
— Voorts een schrijven van den Nationale Woningraad, d d. 30 Sept. 1919, de medewerking van A. et A. verzoekende tot bestendiging der commissie tot samenstelling van een lijst van tot arbeiderswoningbouw bevoegde architecten, in dien zin dat A. et A. twee, de Woningraad drie der leden der commissie van vijf benoemt. Besloten wordt de medewerking toe te zeggen, mits de door den woningraad te benoemen leden voldoen aan de eischen, die A. et A. zijnen groep van afgevaardigde Leden stelt. — Vervolgens een schrijven van het Verbond v. Ned. Kunstenaarsvereenigingen (niet gedateerd) verzoekende 2 leden van A. et A. aan te wijzen in de voorbereidingscommissie voor het te houden 3o Kunstcongres. De Vergadering wijst de Heeren Jos. Cuypers en M. Lauweriks aan. Een schrijven van het Verbond (niet gedateerd) vermeldende de voorloopige aanstelling van een gesalarieerd secretaris: Mr. P. Langeveld. Besloten wordt bij het Verbond den wensch kenbaar te maken, een letterkundige als secretaris aan te stellen. Een derde schrijven van het Verbond d.d. 5 Juli 1919 betreffende aankoop van een gebouw, met het verzoek aan A. et A. te willen berichten of en hoe het wil medewerken in exploitatie van het gebouw door het huren van eenige ruimte. Ter beantwoording gelaten aan het bestuur. Ten slotte een ingekomen schrijven van W. J. Raumans, Architect te Mülheim a.d. Ruhr d.d. 18 Oct. 1919, verzoekende, ten bate van den zich aldaar bevindenden kring van Hollandsche bouwkundigen, opgave omtrent de werkkans voor bouwkundigen in het wederopbouwgebied van Noord-Frankrijk en België. Besloten wordt, op advies van den Heer Wijdeveld te verwijzen naar den architect L. Cordonnier te Rijssel voor Noord-Frankrijk, en, op advies van den Heer P. Kramer, naar den architect F. Bodson te Brussel, voor België, en voor verdere informatie zich te wenden tot de Vakvereenigingen van architecten en Opzichter-teekenaars.
Bij punt b der Agenda, ballotage van voorgestelde Gewone Leden, worden met algemeene stemmen als Gewone Leden aangenomen de Heeren W. DUYFF Jr. Bouwk. Teekenaar te Amsterdam, R. HERMAN, idem, G. H. M. EGGENHUIZEN idem, F. J. HEYKOOP, idem, T. PELS, idem, A. VERHAGE, idem, H. BAARDA, idem, J. B. HEUKELOM, Dec. Kunstenaar te Amsterdam, JAAP GIDDING Jr, idem te Rotterdam, J. A. JACOBS, Kunstdrijver te Amsterdam, R. JELLEMA, Architect te Amsterdam, FERD B. JANTSEN F. Gzn., idem, C. B. POSTHUMES MEYES Jr., idem te Heemstede, L. C. VAN DER VLUGT L. Czn. idem te Rotterdam, J. C. VAN EPEN, idem te Hilversum, Ir. J. P. FOKKER, idem te 's-Gravenhage, en THEO RUETER, idem te Blaricum.
Bij punt C der Agenda worden volgens het voorstel der Commissie van Onderzoek tot Afgevaardigde Leden van het genootschap benoemd de Heeren B. J. BOEYINGA, J. G. BOTERENBROOD, A. J. WESTERMAN te Amsterdam, W. DAHLEN, JAC. JONGERT Jr. te Rotterdam, M. PLATE te Haarlem, J. CROUWEL Jr., C. ROL, F. ZWOLLO, J. W. LUTHMANN te 's-Gravenhage. H. F. SIJMONS Jr. te Blaricum, S. JESSURUN DE MESQUITA te Watergaafsmeer en Dr. J. MENDES DA COSTA te Laren N. H.
Aan de Commissie van Onderzoek worden, ter nadere rapporteering teruggezonden 5 Leden.
De Voorzitter stelt hierna aan de orde punt j der Agenda, benoeming eener Commissie tot regeling der 1o tentoonstelling van het werk van Afgevaardigde Leden te houden van 11 tot en met 21 December 1919.
De Voorzitter raadt de, te benoemen commissie aan, indien plaatsgebrek in de expositiezaal dit mocht vorderen, het werk groepsgewijs tentoon te stellen, b.v. één week voor elke groep.
De vergadering benoemt in de commissie de Heeren la Croix, Barbiers, Hardeveld, Roodenburg. Snellebrand en Westerman.
De Heer Snellebrand neemt de benoeming aan, de Heer Roodenburg bedankt, daar hij geen tijd voor het werk in de commissie kan vinden. Het bestuur zal trachten uit de overige, niet-aanwezige gekozenen de commissie samen te stellen.
Bij punt G der Agenda verhoogt de vergadering met algemeene stemmen het salaris van den Bode A. van Walen van ƒ 18 op ƒ 25 per week en keurt goed de reeds door het bestuur verleende en gedurende eenige weken uitbetaalde verhooging tot ƒ 23. Op verzoek van den Voorzitter, zegt de Heer De Meyer als Voorzitter der Cursus voor Hooger Bouwkunstonderricht toe, bij dat instituut op salarisverhooging van den Bode aan te dringen.
De Voorzitter doet hierna punt H der Agenda, benoeming eener Lustrumcommissie 1920, behandelen. Het bestuur dat eenige Heeren aan de vergadering zal voorstellen tot vorming der commissie, heeft zich voorgesteld dat de Lustrumviering zal staan in het teeken eener demonstratie v. d. ideëel aesthetische toekomstcultuur. Het bestuur verzoekt de vergadering zich over de viering en de commissie uit te spreken. Het stelt voor tot medewerking in de commissie aan te zoeken de Heeren Lion Cachet, van Doesburg, Havelaar, P. Kramer, Roland Holst, van Konijnenburg, Hildo Krop, Alb. Plasschaert. Ed. Verkade, Verkruysen en Matthijs Vermeulen.
De vergadering noemt ter aanvulling nog de namen van Tersteeg; Mej. Beyerman, Eibink, Corns-Veth, Hana, de Meijer en Westerman, en draagt het bestuur op de commissie naar eigen inzicht samen te stellen uit ongeveer 10 Leden, behalve het bestuur.
De Voorzitter leidt thans de bespreking over punt f der agenda: en verzoekt den Secretaris mededeeling te doen van de, pas heden, ingekomen voorstellen van den uitgever.
De Secretaris bericht dat de uitgever, behalve eenige wijziging in den omvang der nummers, waarmede de Heer Wijdeveld zich kan vereenigen, verlangt van A. et A een bijdrage voor elk Gewoon en Buitenlid van ƒ 15 per jaar, voor elken donateur van ƒ 18 per jaar, ingaan de 1 Jan. 1920. Hij verlangt weder de medewerking van bestuur en redactie tot verkrijging van vrijwillige bijdragen à ƒ 5 per lid en per donateur voor den dienst 1919. Hij verbindt zich den redacteur van Wendingen, indien de Heer Wijdeveld deze post blijft innemen en behartigen als tot dusver te honoreeren met ƒ 1500 per jaar. De Secretaris deelt verder mede dat de Heer Wijdeveld, na zonder vergoeding 4 jaren als Redacteur, 2 jaren aan Architectura, en spoedig 2 jaren aan Wendingen, een omvangrijke hoeveelheid arbeid aan het Genootschap te hebben geschonken zonder ooit van iemand der Leden vrijwillig een aanbod tot verlichting van zijn werk te hebben ontvangen, thans het redacteurschap alleen wenscht voort te zetten, indien hij daarvoor een behoorlijke vergoeding ontvangt ter tegemoetkoming in de schade, die hij door het werken aan Wendingen voortdurend zijnen inkomsten toebrengt. Hij stelt deze vergoeding op ƒ 3000 per jaar, zoodat A. et A. boven de bijdragen aan den uitgever van ƒ 15 per lid en ƒ 18 per donateur, ƒ 1500 per jaar zal moeten betalen voor „Wendingen".
De Secretaris merkt op, dat de Heer Wijdeveld blijft verkiezen af te treden, en dat het Genootschap zich dus ƒ 3000 per jaar zou kunnen besparen indien een even bekwaam en offervaardig redacteur voor Wendingen in het Genootschap mocht gevonden worden, die voor 1920 zonder vergoeding het werk overneemt. Zoo niet, zal of Wendingen

moeten worden opgeheven, of de contributie worden gesteld veel hooger dan het voorstel (punt e dezer agenda) aangeeft. Vooral indien ook nog een weekblad zal worden uitgegeven, dat zeker ƒ 5 per lid per jaar kost.
Op een vraag uit de vergadering, bericht de Heer Wijdeveld dat de Jaargang 1920 zeker zal worden voltooid. Verschenen zijn 6 nummers, binnen een maand verschijnen 2 dubbelnummers van zeer kostbare uitvoering. Het eene dubbelnummer, gewijd aan het tooneel, krijgt een origineele omslaglitho van Toorop, het andere, van 60 pagina's omvang een Houtsnedennummer met talrijke speciaal hiervoor gemaakte houtsneden, verschijnt op Japansch papier in een omslag van Roland Holst. Het zal tevens in het Engelsch en Duitsch worden uitgegeven. De jaargang zal dan worden voltooid met 2 enkelnummers van architectuur.
De Penningmeester zou indien op een regeling met den uitgever wordt ingegaan, verkiezen den uitgever ƒ 1500 minder te betalen en hem te ontheffen van alle verplichting tot hoonooreering van den redacteur. Het genootschap kan beter de volle honoreering van zijn eigen redacteur overnemen.
De Heer Posthumes Meyes stelt voor op de uitgave te bezuinigen zonder de aesthetische waarde van den inhoud te schaden.
Mogelijk zijn de uitkomsten te verhoogen door afzonderlinge verkoop der origineele omslagen, waaronder zeer goede exemplaren zijn.
De Heer Kurvers wijst op b.v. de uiterst kostbare typografie van het voorblad. Waarom niet met bestaande, of, desnoods te gieten, drukletters? Misschien was dit mooier, zeker goedkooper.
De Heer Wijdeveld zegt dat de typografische zetting van het voorblad éénS per jaar gemaakt wordt. Dat verhoogt de kosten niet merkbaar.
De Heer Boeyinga raadt aan steun bij andere organisaties te zoeken.
De Voorzitter deelt mede, dat dit gebeurd is bij den B. N. A. Bij voortzetting der onderhandelingen met den Bond over het gezamentlijke weekblad, is er nog op terug te komen.
De Heer De Meijer geeft de uitgave van meerdere Engelsche vertalingen in overweging. De meeste Nederlandsche tijdschriften tobben door gebrek aan oplaag.
De Voorzitter meent dat de vergadering er zich overuit moet spreken of Wendingen moet doorgezet, als het zooveel geldelijke offers van de Leden zal vergen. Spreker meent dat een eventueele overeenkomst, in den geest van het verzoek van den uitgever. toch een voorloopige moet zijn, toekomstige winsten zouden voor een groot deel A. et A. ten goede moeten komen, waar toch Wendingen naar zijn inhoud en uiterlijk het eigendom van A. et A. is, Spreker wil gaarne kennis nemen van het bestaande contract om uit te kunnen maken wie eigenlijk eigenaar van Wendingen is.
De Heer Wijdeveld zal het contract in de a.s. vergadering meebrengen. Spreker heeft zich als redacteur niet aan de voorschriften van het contract gehouden, dat zou een verschijning als het bestaande Wendingen volmaakt onmogelijk hebben gemaakt. Het zou onmogelijk zijn bij den uitgever thans met handhaven van diverse contractsbepalingen aan te komen, de uitgever en spreker hebben zich zooveel mogelijk gegeven om tot een mooi tijdschrift te geraken, en hebben beiderzijds het contract op vele punten genegeerd.
De Voorzitter stelt voor de vergadering te verdagen tot Vrijdag 31 Oct. Aldus wordt besloten. De 1ste Secretaris J. STAAL Jr.

De 1420e LEDENVERGADERING is gehouden op 31 October 1919, 's avonds 8 uur in de bibliotheek Heerengracht 545-549, Amsterdam.

Agenda: Vervolg der 1419e verg. (Zie notulen in het volgend nummer).

De 1421e LEDENVERGADERING is gehouden op 1 December 1919, 's avonds 8 uuur in de vergaderzaal Heerengracht 545-549, Amsterdam.

Agenda: Voordracht met lichtbeelden en kunstbeschouwing door den Heer H. TH. WIJDEVELD over „Het groote Volkstheater".

De 1422e LEDENVERGADERING is gehouden op 11 December 1919, 's avonds 8 uur in de vergaderzaal Heerengracht 545-549, Amsterdam.

Agendo: Voordracht van den Heer H. C. VERKRUYSEN over „Kunst en Maatschappij". Om 9½ uur debat.
De Tentoonstelling van het werk der Afgev. Leden wordt gehouden van 11 tot en met 20 December, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.
In de vergaderingen hebben de volgende benoemingen plaats gehad:
In de Schoonheidscommissie van Amsterdam: de Heeren Ir. J. GRATAMA, als Lid en J. VAN LAREN als plaatsvervangend Lid.
Tot Afgevaardigde Leden: de Heeren B. J. Boeyinga, J. G. Boterenbrood, A. J. Westerman te Amsterdam, W. Dahlen, Jac. Jongert te Rotterdam, M. Plate te Haarlem, J. Crouwel Jr. C. Rol, J. W. Luthmann en Zwollo te 's Gravenhage, H. F. Symons te Blaricum, S. Jessurun de Mesquita te Watergraafsmeer en Dr. J. Mendes da Costa te Laren.
In de commissie tot regeling der 1e tentoonstelling van het werk der Afgev. Leden: de Heeren F. A. Barbiers, G. F. la Croix, J. M. Hardeveld, J. A. Snellebrand (als Secret.) en A. J. Westerman.
Tot Leden der Lustrumcommissie 1920: Mej. Louise Beyerman Beeldhouwster, C. A. Lion Cachet, Sierkunstenaar, A. Eibink, Architect, Just Havelaar, Letterkundige, Hildo Krop, Beeldhouwer, Prof. R. N. Roland Holst, Schilder, P. Kramer, Architect, Jan de Meijer, Architect, Ed. Verkade, Dir. „Ned. Tooneel", H. C. Verkruysen, Dir. School voor Bouwkunst etc. te Haarlem, Matthijs Vermeulen, Componist, Corns Veth, Letterkundige, A. J. Westerman, Architect en het Bestuur van Architectura et Amicitia.

Besloten is de contributie voor het genootschap te verhoogen, voor gewone Leden tot ƒ 20 per jaar, vermeerderd met ¼% van het bruto honorarium als architect, door die leden te innen. Voor Buitenleden tot ƒ 20 per jaar en de minimum bijdrage voor Donateurs te stellen op ƒ 20 per jaar.

LIJST VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN A. et A.

K. de Bazel, Architect te Bussum,
Dr. H. P. Berlage, Architect te 's Gravenhage,
Dr. P. J. H. Cuypers, Architect te Roermond,
W. Kromhout, Architect te Rotterdam,
} Eereleden.
C. J. Blaauw, Architect te 's Gravenhage.
B. J. Boeyinga, Architect te Amsterdam.
J. G. Boterenbrood, Architect te Amsterdam,
G. F. la Croix, Architect te Amsterdam.
J. Crouwel Jr. Architect te 's Gravenhage.
Ir. Jos. Th. J. Cuypers, Architect te Roermond.
Walter Dahlen, Architect te Rotterdam.
Ir. P. H. Endt, Architect te Arnhem.
H. A. van der Eynde, Beeldhouwer te Haarlem.
Ir. J. Gratama, Architect te Amsterdam.
Ir. Granpré Molière, Architect te Rotterdam.
Jac. Jongert Jr., Schilder te Rotterdam.
M. de Klerk, Architect te Amsterdam.
Ir. M. P. J. Klijnen, Architect te Rotterdam.
P. Kramer, Architect te Amsterdam.
Hildo Krop, Beeldhouwer te Amsterdam.
A. J. Kropholler, Architect te 's Gravenhage.
E. Kuipers, Architect te Amsterdam.
N. Lansdorp, Architect te Amsterdam.
J. v. Laren, Architect te Hilversum.
J. L. M. Lauweriks, Architect te Amsterdam.
Ir. J. Limburg, Architect te 's Gravenhage.
Ir. J. B van Loghem, Architect te Heemstede.
J. W. Luthmann, Architect te 's Gravenhage.
Dr. J. Mendes da Costa, Beeldhouwer te Laren.
S. Jessurun de Mesquita, Schilder te Watergraafsmeer.
J. M. van der Mey, Architect te Amsterdam.
J. de Meyer, Architect te Amsterdam.
M. Plate, Architect te Haarlem.
C Rol, schilder te 's Gravenhage.
Prof. R. N. Roland Holst, Schilder. Buissche Heide bij Zundert.
Ir. D. Roosenburg, Architect te 's Gravenhage.
J. F. Staal, Architect te Amsterdam.
H. F. Sijmons, Architect te Blaricum.
P. Vorkink, Architect te Amsterdam.
A. J. Westerman, Architect te Amsterdam.
H. Th. Wijdeveld, Architect te Amsterdam.
F. Zwollo, Kunstdrijver te 's Gravenhage.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 7 — TECHNISCH GEDEELTE — SEPT.-OCT. 1919

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP NOTULEN DER 1420e LEDENVERGADERING VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA, GEHOUDEN OP 31 OCTOBER 1919, 'S AVONDS 8 UUR, IN DE BIBLIOTHEEK, HEERENGRACHT 545/549, AMSTERDAM

Bij afwezigheid van den Voorzitter opent de heer VORKINK de vergadering. De notulen worden gelezen en goedgekeurd. Besloten wordt punt B: Installatie van nieuwe leden uit te stellen tot de volgende vergadering. Voorts punt C en D, die bijeenbehooren, tegelijk te doen behandelen.
De Secretaris deelt mede, dat na besprekingen met den Heer Mr. Wiessing namens de Uitg. Mij. „De Hooge Brug", de Heer Wiessing thans bereid is „Wendingen" uit te geven op de volgende voorwaarden: 1o De bijdrage per Lid en Donateur voor „Wendingen" wordt niet verhoogd en blijft ƒ 7 per jaar en per lid. 2o Het geheele honorarium aan den hoofdredacteur is voor rekening van het Genootschap. 3o Blijft de Heer Wijdeveld hoofdredacteur en heeft de bevoegdheid met den Heer Wiessing den omvang van het maandblad voor elk nummer te bepalen. Ao De Uitgevers-Mij. zal door bestuur en redactie gesteund worden, evenals het vorig jaar, bij het verzoeken eener vrijwillige bijdrage groot ƒ 5, aan de leden ten bate van Wendingen.
De strekking van de 3o voorwaarde bedoelt geenszins den omvang der nummers te beperken. Het voordeel (i.c. de beperking van nadeel) is voor den uitgever juist voortgekomen uit de groote afleveringen als b.v. het Tooropnummer, die een groot aantal koopers vinden. De 3o voorwaarde bedoelt den omvang van een nummer slechts te beperken, indien de hoofdredacteur een nummer wenscht uit te geven, dat uitsluitend of voornamelijk slechts den Genootschapsleden belang inboezemt, en verkoop in den boekhandel onwaarschijnlijk maakt.
De waarn. Voorzitter berekent dat volgens deze condities, het Genootschap aan „Wendingen" per Lid en Donateur betaald ƒ 7.— + ƒ 6 50 (redactiekosten) = ƒ 13.50 per jaar. De voorlaatste eisch van den uitgever vorderde ƒ 18.50 per Lid en ƒ 21.50 per Donateur. De finantieele voorwaarden zijn dus aanzienlijk gunstiger. Niettemin moet het bestuur op contributieverhooging blijven aandringen. De aflossing van alle oude, geërfde schulden moet voortgezet worden en zal in 1920 finaal afloopen. Het Genootschap bereikt dan een toestand, die het in onafzienbaren tijd niet kon verwerven. Een voorloopige raming der onkosten doet zien dat de onkosten per Lid (bij ± 550 Leden) zijn ƒ 23.75. (Wendingen ƒ 13.50, Huur en belastingen ƒ 0.50, Lezingen ƒ 0.50, Bode ƒ 3, Schulden ƒ 3, Drukwerk ƒ 0.80, Bestuur ƒ 0.20, en Lustrumviering ƒ 2.25, Totaal ƒ 23.75). Hierbij is dus niet op een weekblad gerekend. Wanneer het bestuursvoorstel om ƒ 20.— contributie voor alle Leden en Donateurs te heffen, vermeerderd met ¼% van het bruto honorarium als architect, door de gewone Leden genoten, meent het bestuur de uitgave van een weekblad bovendien te mogen wagen.
In verband met de voorstellen doet de waarn. Voorzitter voorlezing van een schrijven van Ir. J. LIMBURG, d.d. 30 dezer, inhoudende het voorstel „Wendingen" 2maandelijks te doen verschijnen, en de contributieverhooging met ¼% der architectenhonoraria niet aan te nemen, doch de Leden te splitsen in klassen, die resp. b.v. ƒ 5.— ƒ 10.— ƒ 15.— bijdragen boven de standaardcontributie, aan het solidariteitsgevoel der Leden overlatende, hun aanslag in een der klassen te bepalen.
De Heer KURVERS vraagt of „Wendingen" met de nieuwe overeenkomst, in het buitenland zal worden verspreid.
De Secretaris antwoordt dat dit zeker bedoeld is; door verspreiding in het buitenland hoopt de uitgever zijn tekorten op „Wendingen" te dekken. De uitgever is voornemens o. a. te Parijs en Londen besprekingen met zijne collega's te gaan voeren.
De Heer WIJDEVELD zegt dat de overeenkomst met den uitgever in behoorlijken vorm zal opgesteld dienen te worden, er moet o. a. in worden voorzien dat eventueele voordeelen van „Wendingen" na een behoorlijke winst en risicodekking voor den uitgever, het Genootschap toevloeien.
De Heer ZWART zou het verkiezen, de contributie te zien bepaald naar inkomenklassen. Ook het voorstel Limburg lijkt hem beter dan het bestuursvoorstel.
De Heer POSTHUMUS MEYES Jr. vindt het principieel onjuist dat men gedwongen wordt een belasting te betalen opgelegd door eene vereeniging, waarvan men vrijwillig lid wordt. Hoe stelt het bestuur zich overigens voor het ¼% te innen?
De waarn. Voorzitter meent dat het 't beste is, indien de Gewone Leden zich verbinden bij de aanbesteding van een bouwwerk, als dus het recht op het volle honorarium verzekerd is, het ¼% over het volle honorarium, dus met voorbijgaan der termijnen waarin het honorarium betaald wordt, te storten b.v. door middel van een postwissel aan het Genootschap. Dit vereenvoudigt zeer de administratie en contrôle, welke overigens aanvankelijk niet scherp zal worden uitgeoefend.
De Heer BOEINGA is vóór het bestuursvoorstel. Het geheele bedrag van inkomsten behoeft niet als grondslag te gelden. De leden van den Aannemersbond b.v. betalen alleen contributie in verband met de aanneemsommen, niet b.v. in verband met ontvangsten uit huizenhandel e. d.
De Heer DE BAZEL komt ter vergadering en neemt het voorzitterschap over.
De Heer KROP betwijfelt of een weekblad nog noodig is.
De Heer POSTHUMUS MEYES acht een weekblad een doodgeboren kind. Men geve toch liever zelden iets lezenswaardigs, dan geregeld de wekelijksche soep. De interessante artikelen in de bouwkundige bladen zijn te tellen.
De Heer VERSTEEG dringt er op aan dat de besprekingen met den B. N. A. i.z. gemeenschappelijk uitgeven van het bouwkundig weekblad moeten worden voortgezet. De B. N. A. is er principieel vóór, niemand wil verveeld worden met nóg een weekblad, dat adressen, prijsvragen, juryverslagen enz. voor de zooveelste maal publiceert.
De Heer VAN LOGHEM is van dezelfde meening. Bij den B. N. A. bestaan geen principieele bezwaren.
De Heer BOEYINGA acht een weekblad hoogstnoodig. De leden moeten hunne actualiteiten kunnen bespreken. „Wendingen" is buiten A. et A. wellicht ook mogelijk, doch een weekblad is de eerste noodzakelijkheid. Vele leden van A. et A. zien nooit het Bouwkunnig Weekblad, nòch de Bouwwereld, afgezien of de inhoud dier bladen hun belang zou inboezemen. Spreker dringt betreffende „Wendingen" aan op samenwerking met vakvereenigingen als B. N. A. en V. A. N. K.
De Secretaris zegt dat die samenwerking meerdere leden zou aanbrengen die voor ƒ 7.— het maandblad ontvingen. Elk lid van ƒ 7.— is juist voor den uitgever van Wendingen een finantieel nadeel, waar alleen het papier en het drukken 1½ maal méér kost dan de bijdrage van ƒ 7.— oplevert.
De Voorzitter is overtuigd dat indien „Wendingen" werd overgelaten aan den uitgever, zonder directe medewerking en medezeggingschap van A. et A., het onvermijdelijk op neutraal peil zou zakken. Het Genootschap moet „Wendingen" en een weekblad uitgeven. Het weekblad behoeft niet in een bepaalden omvang te verschijnen. Het kan dun of dik zijn al naar de gegeven medewerking der leden en der omstandigheden, laat het de reflex geven der heerschende stemming. Spreker is sterk vóór samenwerking in het Bouwkundig Weekblad, doch niet zoo zeker

dat de B. N. A. er principieel voor voelt. Trouwens de kosten bleken, in de besprekingen, lang niet gering te zijn. Alleen den uitgever moest ƒ 7.— per lid worden betaald, terwijl de Bond het weekblad zou willen vergrooten en van meer afbeeldingen voorzien, waarbij A. et A. in die verhoogde kosten aanzienlijk zou dienen bij te dragen. Echter het bestuur zal de onderhandelingen onmiddellijk voortzetten.
Doch indien de onderhandelingen falen, moet A. et A. besluiten zijn eigen weekblad uit te geven.
De vergadering verklaart zich in beginsel voor de uitgave van een weekblad, zoo mogelijk in samenwerking met den B. N. A., en draagt het bestuur op de voorbereidende onderhandelingen te voeren.
De Heer VERSTEEG richt zich tegen de heffing door het bestuur voorgesteld. Hij is tegen elke bedeeling van welken ledengroep ook. Hij stelt voor, een grondcontributie voor alle Leden te stellen, met daarboven, eveneens voor alle Leden een heffing van b.v. $^1/_2$ % van hun inkomen.
Nadat meerdere leden hunne meening over de heffing hebben kenbaar gemaakt, verzoekt de Voorzitter de vergadering thans te willen stemmen over de drie voorstellen.
A. Bestuursvoorstel: ƒ 20 contributie voor Leden, Buitenleden en Donateurs, en voor gewone Leden bovendien $^1/_4$ % van het bruto honorarium als architect te genieten.
B. Voorstel Versteeg. grondcontributie vermeerderd met een vast percentage op het inkomen van alle Leden.
C. Voorstel Limburg. grondcontributie vermeerderd met een varieerende bijdragen naar klassen, waarin de Leden zichzelf rangschikken.
De Heer BOEKEN geeft in overweging te stemmen over het beginsel der verschillende voorstellen en het vaststellen der cijfers nader te doen bepalen. Aangenomen.
Uitgebracht worden 27 geldige stemmen.
Voor A. v. d. Eynde, v. Eyden, Eibink, Kurvers, Eggenhuizen, Hermans, Snellebrand, Krop, Boeyenga, Moerman, de Roos, Jacobs, v. Tonderen, Posthumus Meyes, Staal, Vorkink en de Klerk, totaal 17 stemmen.
Voor B. van der Wey, Smijtink, Boeken, de Meyer, van Loghem, Hoeben, Versteeg, Wijdeveld en de Bazel, totaal 9 stemmen.
Voor C. Baarda, totaal 1 stem, zoodat het bestuursvoorstel is aangenomen.
De Voorzitter deelt mede dat in de volgende vergadering het bestuur zijn voorstel volledig zal ter kennis brengen en daarbij, zooals door verschillende sprekers is verzocht, de heffing voor de z.g. Verwante kunstenaars-leden in overweging te nemen.
De Heer v. LOGHEM geeft het bestuur in bedenking, het percentage der heffing, elk jaar naar gebleken of te blijken behoefte te bepalen.
Aan de orde is punt E der agenda: Lustrumcommissie 1920. De Secretaris bericht dat den, in de vorige vergadering genoemden Heeren verzocht is in die commissie zitting te nemen, aangenomen hebben de Heeren Just Havelaar, Corns Veth, Matthijs Vermeulen, Hildo Krop, Jan de Meyer, P. Kramer, R. N. Roland Holst, A. Eibink, H. C. Verkruysen en Mej. L. Beyerman. Nog geen bericht is ontvangen van de Heeren Lion Cachet en Verkade, terwijl de Heeren van Doesburg, Versteeg en Konijnenburg bedankten. De secretaris zegt waar het bestuur geheel in de commissie zitting neemt, de commissie een te groot aantal A. et A.leden telt; hij geeft in overweging indien sommigen hunner te vervangen zijn door niet-leden, de A. et A. leden van hun gedane toezegging te ontslaan.
De Heer DE MEYER verklaart zich hiermede eens.
Mededeeling wordt gedaan van een schrijven van den Heer J. Eisenloeffel, waarin nog eenige leden voor de commissie worden aangewezen.
Bij F. deelt de Voorzitter mede dat de Heeren la Croix, Barbiers, Eibink, Hardeveld en Snellebrand de tentoonstellingscommissie voor het werk van Afgevaardigde Leden zullen vormen.
Na rondvraag volgt sluiting.

De Voorzitter DE BAZEL
De 1e Secretaris J. F. STAAL Jr.

□ □

LUCHTVERKEER AMSTERDAM EEN VLIEGHAVEN

Internationaal verkeer door de lucht werd nog voor weinige jaren een utopie geacht; thans echter is er niemand meer die aan de groote toekomst der luchtvaart twijfelt. De enorme ontwikkeling van vliegtuigindustrie, zooal niet ontstaan, dan toch bevorderd door den oorlogsnoodzaak, de steeds grooter wordende bewegingszekerheid in de lucht, het bijkans illimineeren van alle risico, dat alles hebben de Hollanders kunnen constateeren, dank zij de Eerste Luchtverkeertentoonstelling hier ter stede gehouden. De zaak is thans niet slechts met voldoening, hoe gepast die ook zijn moge, terug te zien op de zoo welgeslaagde Elta-onderneming, doch te zorgen niet achter te blijven bij andere volken, die, met een kleine, maar toch zoo belangrijke variant op de bekende woorden van den ex-keizer het „onze toekomst ligt in de lucht" uitspreken en hun knapste koppen aan 't werk hebben gezet om te zorgen, niet achter te blijven in den strijd der naties, op dit nieuwe, nog slechts zeer gedeeltelijk ontgonnen „terrein".
De secretaris van de Kon. Ned. Ver. voor Luchtvaart heeft in ons blad uiteengezet van hoe groot belang het voor Amsterdam is, een permanent en een aan alle eischen voldoend vliegterrein te stichten. Ons land is in verband met zijn ligging voorbestemd een groote rol te spelen in het luchtverkeer van de naaste toekomst, het is vlak, en de aviateur kan er zich (mits onze overheid weet wat haar in deze te doen staat), gemakkelijk oriënteeren; het is bovendien een tusschenstation voor de vliegtuigen die den dienst Engeland—Oost-Europa en Scandinavië—Zuid-Europa zullen onderhouden. In dit verband achten wij één der belangrijkste passages uit de Troonrede H. M.'s woorden: „Op de bevordering van het luchtvaartverkeer is mijne aandacht gevestigd!"
Een departement voor Luchtverkeer hebben we op het oogenblik nog niet (luchtvaar ressorteert thans onder Marine), doch in de toekomst zal men tot de instelling van dat departement moeten overgaan, en zal het luchtverkeer een der belangrijkste terreinen zijn waartoe 's rijks regeering haar bemoeiingen zal hebben uit te strekken. Inmiddels kunnen ook de gemeentelijke overheden in deze aangelegenheid bereids blijk van hun voortvarendheid geven. Amsterdam dient hier aan de spits te staan, Den Haag zal eerlang in het Ockenburgvliegpark een uitnemend luchtstation hebben, en de hoofdstad mag in dit opzicht bij de residentie niet achter blijven.
Men weet dat het plan geopperd is het Elta-vliegterrein tot een permanent landingsstation te maken, men weet ook dat er van dit plan niets komen zal, omdat het Elta-terrein noodig is voor woningbouw. Gisteren hadden wij omtrent een en ander een onderhoud met wethouder De Vlugt, die ons zijn mededeeling, aan een medewerker van de „N. R Ct." dezer dagen gedaan bevestigde, dat er geen sprake kan zijn op het tegenwoordige Elta-terrein een landings-station op te richten, omdat de woningbouw absoluut voortgang, moet hebben. „Mij is echter bekend", verzekerde ons de wethouder, dat het rijk definitieve plannen heeft nabij de hydrohaven Schellingwoude een aan alle eischen voldoend terrein voor landvliegtuigen aan te leggen. Wordt het werk met alle energie aangepakt, dan kan men het terrein naar mijn meening, in 1920 gereed hebben. Hoewel het eenigszins afgelegen zal zijn, is het toch vrij gemakkelijk te bereiken. De weg er naar toe (via Zeeburg) is namelijk goed, en zal bovendien aanmerkelijk verbeterd worden. Het gemeentebes:uur van Amsterdam is in deze diligent. Wanneer het Rijk het vliegstation Schellingwoude met de noodige voortvarendheid doet aanleggen, zorgt de gemeente tegen dien tijd voor de verbinding..." Tot zoover wethouder De Vlugt, uit wiens verklaring wij slechts de conclusie kunnen trekken, dat het gemeentebestuur van Amsterdam, wat het stichten van een eigenlijk luchtstation betreft. vrij passief blijft, en de portee van een doelbewuste gedragslijn in deze misschien wel inziet, maar er haar houding in ieder geval vooralsnog niet door laat bepalen. Intusschen is er het plan-Schellingwoude, en bestaat er groote kans dat dit dorpje, dank zij de luchtvaart, eerlang de wereldvermaardheid zal krijgen, die Wieringen door het kroonprinselijk verblijf, en Tipperary door het beroemde oorlogslied erlangden. Wij zijn de situatie in Schellingwoude eens op gaan nemen, en kwamen tot de ervaring dat de benaming „hydrohaven" tamelijk wijdsch genoemd mag worden. De gelegenheid voor het neerstrijken der hydroplanes daar op het buiten-IJ is werkelijk ideaal, doch de accommadatie is vrij primitief. In het vliegtuig gebouw kunnen met passen en meten drie kleine toestellen geborgen worden. Moet no. 3 de lucht in, dan moeten de nos. 1 en 2 eerst te water om het derde toestel naar buiten te kunnen krijgen. Grootscheepsch is deze inrichting dus allesbehalve en waar we in ons waterrijk land groot belang hebben bij de hydroluchtvaart, begint het zaak te worden onze aandacht te gaan wijden aan den bouw van behoorlijke hydro-stations. De gelegenheid tot uitbreiding en vervolmaking bestaat te Schellingwoude zeer zeker. Ook de gelegenheid een terrein voor landvliegtuigen aan te leggen, bleek ons ter plaatse gunstig te zijn. Althans wat de beschikbare ruimte betreft. Met de bodemgesteldheid is het een ander geval. In een halven cirkel om het hydrostation heen ongeveer, strekt zich het terrein uit waar men het vliegterrein denkt te projecteerbn. Achteraan, langs den dijk die het begrenst, is de boden vrij vast. Daar hebben, tijdens de Elta, meer dan eens vliegtuigen een noodlanding gedaan, en ze konden er weer opstijgen ook. Dit waren echter slechts lichte éénpersoons-aëroplanes, voor zware vliegtuigen is de bodem te week. Nabij het hydro-gebouw is die bodem al zeer ongeschikt en bestaat uit een moeras. Wil men een aan alle eischen voldoend landingsterrein, dan moet over de geheele uitgestrektheid zand opgespoten worden. De situatie is overigens én voor landvliegtuigen allergunstigst.

(Hbl.)

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 11

TECHNISCH GEDEELTE

NOVEMBER 1919

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

I. —— Als GEWONE LEDEN worden met ingang van 1 Januari 1920 voorgesteld de Heeren TJ. BOTTEMA Schilder te Amsterdam, door J. F. Staal en H. Th. Wijdeveld W. A. MAAS, Architect te Utrecht door W. Smijtinck en L. J. H. Zonneveldt A. A. VAN DE LINDE Bouwk. teekenaar te Hilversum. P. VAN ANDEL idum te Amsterdam, H. BUNDERS, idem te Hilversum, BRUNO WILLE, idem te Amsterdam en G. DUSSCHOTEN, idem te Bussum door C. J. Cheriex en J. F. Staal, Ir. W. H. ENNO VAN GELDER Civ. Ingenieur te Amsterdam en Th. R. LUIJKEN Architect te Amsterdam door P. L. Marnette en A. J. Westerman, en P. MOLENAAR, Architect te Zaandam door A. F. Grootes en C. C. van Beaumont,

II. —— Als BUITENLEDEN zijn door het Bestuur aangenomen, met ingang van 1 Januari 1920 de Heeren C. P. J. BOON, Architect te den Helder, W. CORNEL Sierkunstenaar te Utrecht, voorgesteld door A. P. Koster en JAAP BURGER Techn. Ambt. G. W. te Arnhem, door G. Feenstra, en als Donateurs de PLATEELBAKKERIJ „DELFT" te Amsterdam. F. M. MEYERS med. stud. te Amsterdam, A. RICARDO, journalist te Rotterdam, en Mej. Tr. PEPERKAMP te Alkmaar.

II. De 1423e LEDENVERGADERING is gehouden op MAANDAG 5 JANUARI 1920, in de Vergaderzaal Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

Agenda: Voordracht van Mej. MR. CLARA WICHMANN over „De Vergankelijkheid der Burgerlijke Maatschappij.

III. De 1424e LEDENVERGADERING wordt gehouden op DONDERDAG 22 JANUARI 1920 in de Vergaderzaal Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

Agenda: Voordracht van Prof. R. N. ROLAND HOLST over „De Vergankelijkheid der Burgerlijke Aesthetiek".

IV. BEDANKT HEBBEN VOOR 1920:

De Gewone Leden: T. van der Laars, H. J. Breman, H. W. Nijman, J. Blomhert, Jan Pauw, H. v. d. Kloot Meyburg, W. Kramer, Jos Ingenohl en P. Zwart.
De Buitenleden: Joh. Knoops, A. Mondt, A. L. Koenekoop, A. C. W. Dwars, H. v. d. Sande, S. J. van Linge, P. H. Scheltema, D. J. Heusinkveld, W. te Riele, J. Ph. Peper, Jan Stuyt en A. J. van Kempen.
De Donateurs: Mej. Tony de Ridder. Mevr. E. van Maanen, F. A. Hoefer, Dr. J van Rooyen, Dr. Wester en D. Königsberger
Leden of Donateurs, welke bedankt hebben en niet voorkomen in deze opgaaf, worden verzocht daarvan per omgaande den Secretaris in kennis te stellen.
De volledige ledenlijst verschijnt in het volgende nummer.

De 1ste Secretaris J. F. STAAL Jr.

□ □

HET TOEKOMSTIGE STADSBEELD

Het is te voorzien, dat, nu de wereldoorlog ten einde is, binnen korten tijd ook de bouwnijverheid weer zal opleven. In hoofdzaak zal dit wel het geval zijn met de stichting van woningen. De achterstand reeds vóór den oorlog zoo groot, heeft gedurende de vier oorlogsjaren ontzettende afmetingen aangenomen. Bouwvereenigingen en gemeentebesturen waren door de ongunstige omstandigheden niet bij machte den aanbouw gelijken tred te doen houden met de gezinstoename. Nu echter weer normale tijden aanbreken, zij het ook dat als norm niet de toestand van voor 1914 kan worden aangenomen, nu zal het inhalen van den achterstand niet langer uitgesteld kunnen wordon.
De sociale programma's der verschillende partijen zoowel als van de regeering bevatten als een der hoofdeischen van de naaste toekomst bevordering en verbetering van de volkshuisvesting. Hierbij zal het begrip volkshuisvesting in steeds ruimeren zin genomen moeten worden.
Vooral den laatsten tijd zijn in verschillende gemeenten voorbereidingen getroffen, getuige het groote aantal uitbreidingsplannen den laatsten tijd ontworpen.
In verband met den aanbouw op groote schaal, die te verwachten is, doet zich de vraag voor of het wenschelijk is voort te gaan op den weg, die de laatste jaren, behoudens enkele uitzonderingen, is ingeslagen.
Ik bedoel hiermede het aanleggen van bepaalde arbeiderswoonwijken, van groote complexen woningen voor eenzelfde catagorie, het aanwijzen van bepaalde stadsdeelen voor de verschillende klassen der bevolking.
Behalve enkele uitzonderingen was de woningbouw de laatste jaren hoofdzakelijk in handen van vereenigingen, die zich het stichten van arbeiderswoningen ten doel stelden. Ook waar gemeentebesturen den woningbouw ter hand namen, betrof dit veelal uitsluitend arbeiderswoningen.
Waar vereenigingen, welke zich het stichten van woningen voor den kleinen middenstand, voor ambtenaren enz. ten doel stelden, optraden, ontbrak samenwerking met de arbeidersbouwvereenigingen, terwijl, misschien ten gevolge van het ontbreken van voldoenden tijd van voorbereiding de gemeentebesturen nalieten onder deskundige voorlichting leiding te geven bij de groepeering der massa's.
Het ging er in hoofdzaak om zoo spoedig mogelijk te voorzien in de behoefte aan woningen.
Zien we nu, in strenge afscheiding van andere wijken, arbeidersbuurten van reeds grooten omvang ontstaan, wanneer geen andere weg gevolgd wordt, zullen deze bij de groote bouwbedrijvigheid, die aanstaande is, nog meerdere uitbreiding verkrijgen.
Ik meen hierin een gevaar te zien zoowel van aesthetisten als van socialen aard.
Uit aesthetisch oogpunt zullen, hoe gunstig ook gegroepeerd deze massa's soortgelijke woningen steeds een zekere eentonigheid bezitten. Afwisseling in de gevels, verhelpt niet de gelijkvormigheid der verhoudingen, evenmin als bevallige groepeering langs onregelmatige straten, wat bovendien dikwijls virrationeel is.
Voor een groot deel werkt tot de aantrekkelijkheid van de om hare karakteristieke schoonheid beroemde stadjes en steden mede de juiste groepeering en het verband der heterogene bestanddeelen.
Het silhouet der moderne arbeiderswijken is daarentegen veelal weinig bevredigend.
Ik kan mij weinig schoons denken van een bebouwingswijze, die den rand der steden in vakken deelt, in sectoren elk met een eigen huizentype, eigen karakter, eigen catagorie van bewoners.
En toch worden bij verscheidene uitbreidingsplannen bepaalde zones aangewezen voor de onderscheidene deelen der bevolking.
Is het stratenplan vastgelegd en onderscheidt men de straten in primaire (hoofdverkeerswegen) secundaire en tertiaire, dan lijkt het mij aesthetisch meer gewenscht en meer rationeel de huizen voor de verschillende klassen der bevolking aan deze straten te groepeeren overeenkomstig de waarde dier straten, hierdoor afwisseling in de bebouwing over het geheele plan verkrijgend.
De winkels zouden dan ook bij elkaar gebracht kunnen worden aan de

hoofdstraten en pleinen. Thans ziet men in verschillende nieuwere arbeiderswoonwijken die winkels verspreid, meestal op de hoeken der straten. Dit maakt het boodschappen doen voor de arbeidersvrouwen noodeloos omslachtig. Logischer is het, om de winkels bij elkaar te brengen, waardoor een zeker buurtgedeelte eene gezellige drukte verkrijgt en in zekeren zin een centraal punt wordt in het stadsdeel.

Uit practisch oogpunt is daarin ook het voordeel gelegen, dat de huisvrouwen bij hare Zaterdagavond inkoopen de wijk niet in alle richtingen behoeven te doorkruisen en tijd besparen kunnen. Het gemak van de bewoners mag niet uit het oog verloren worden, in het algemeen moet bij de oplossing van het woningvraagstuk volle aandacht gewijd worden aan de dingen van het dagelijksch leven van degenen, in wier belang die oplossing wordt gezocht en zij, die geroepen zijn aan die oplossing te werken, dienen met de gewoonten en behoeften der verschillende klassen volledig bekend te zijn. Ten spijt van sociale hervormingen zal men den aard en de gewoonten des volks niet in een handomdraaien kunnen veranderen en van uit de hoogte eene levenswijze kunnen decreteeren, in aanpassing aan de theoretisch volmaakte ideaalstad, waarin het individu wordt geabsorbeerd in huisnummer, straatnummer en wijknummer als onderscheiding bij de verst doorgevoerde gelijk- en gelijkvormigheid.

Het ook door het gehalte der woningen uitgesproken verschil der straten zal eentonigheid voorkomen, omdat de samenvoeging der gelijksoortige elementen op minder uitgebreide schaal plaats heeft.

De hoofdstraten immers, vindt men in de meeste gevallen op zekere afstanden vrij regelmatig over het uitbreidingsplan verspreid.

Veelal zijn het radiaalstraten en kunnen deze en de hoofdverbindingsstraten de wijken der arbeiders omsluiten met een randbebouwing van hoogere orde. M. i. is deze waardegeving aan de hoofdstraten meer rationeel, dan op de eene plaats de hoofdstraat een arbeiderswijk en op de andere een burgerwijk te laten doorsnijden.

Uit sociaal oogpunt ook acht ik de voordeelen belangrijk.

De nauwere aanraking der verschillende klassen zal opvoedkundig werken, waarbij het voorbeeld der meer ontwikkelden in velerlei opzicht de stuwkracht zal zijn.

In arbeiderswijken zal niet licht een geneesheer zich vestigen. Het gevolg is dat bij groote uitbreiding geheele kwartieren zijn verstoken van medische hulp, terwijl in meer gegoede buurten deze in overvloed voorhanden is.

De voorgestelde groepeering komt hieraan tegemoet.

De vestiging van de beoefenaren van voor de bevolking noodige of nuttige beroepen, wordt daarmede over de geheele nieuwe stad verspreid.

Ook in verband met de vestiging van winkels is het voorgestelde in het belang der bevolking.

De winkels door de arbeiders-bouwvereenigingen gebouwd zijn van de eenvoudigste soort en worden betrokken door kleine winkeliertjes.

Deze verkoopen uitsluitend artikelen naar den smaak en wensch van hun minder ontwikkelde cliëntèle. De betere artikelen worden daardoor niet onder de aandacht gebracht.

Zoodra echter door de aanwezigheid van betere gesitueerden, grootere winkels levensvatbaarheid verkrijgen, komen de grootere omzet en de meer uitgebreide artikelenkeuze ook de arbeidersbevolking ten goede. Van paedagogische waarde kunnen ook winkels van kunstnijverheidsvoorwerpen, meubels enz. zijn.

Waar de meer ontwikkelden voorwerpen van beter gehalte eischen, worden deze daardoor tevens in de arbeiderswijken geimporteerd.

Het voorbeeld eenerzijds, bij de zucht tot navolging van den anderen kant zullen hierbij ten goede werken. Stichtingen van algemeen nut, leeszalen, badhuizen e.d. die door de aanwezigheid van de beter gesitueerden of meer ontwikkelden tot grooteren bloei kunnen geraken, deelen de voordeelen daarvan mede aan de arbeidersbevolking, die ook hierbij door het voorbeeld tot het gebruik maken van die inrichtingen zal worden opgewekt. Ook zullen de openbare parken enz., meer ten goede van het algemeen komen. Een punt van belang acht ik ook het volgende. De eerste bewoners der arbeiderswijken zijn in de nieuwe keurige huisjes getrokken met zekere idealen. Ze gevoelen voor de verbeteringen, die ze hebben verkregen en zullen die weten te waardeeren.

In de toekomst komen we echter tot de opruiming van krotwoningen op groote schaal. De daaruit verdrevenen zullen zich mengen onder die tegenwoordige bewoners der arbeiderswijk. Onder de eerstgenoemden zullen velen zijn van minderwaardig gehalte, die ongunstigen invloed op hunne omgeving uitoefenen. Wordt een bepaald stadsdeel uitsluitend bevolkt door arbeiders vermengd met deze elementen, dan wordt de arbeidersstad in de toekomst de donkere vlek der gemeente. Verspreiding zal integendeel het kwaad helpen beteugelen, het politietoezicht vereenvoudigen, de openbare zindelijkheid bevorderen en daardoor de gemeentelijke reiniging vergemakkelijken.

Het verdeelen der straten van hoogere waarde over de gansche uitbreiding is ook eerlijker tegenover de verschillende eigenaren der gronden in verband met het op te leggen bouwverbod, waardoor niet de eigenaren in zekere deelen bevoordeeld worden boven andere.

De verhoogde waarde der hoofdstraten verschaft ook financiëele voordeelen aan de gemeente bij verkoop of uitgifte in erfpacht of aan de verschillende bouwvereenigingen indien door samenwerking die voordeelen verdeeld worden en de hoogere huurwaarde der eene soort woningen tot verlichting van de huren der andere soort kan strekken. Om tot het beoogde doel te geraken is het noodig, dat door gemeentebesturen slechts de terreinen aan die straten uitgegeven als met de te stichten woningsoort overeenkomen. Van den anderen kant is samenwerking van bouwvereenigingen van verschillende klasse wenschelijk en voordeelig.

Wordt door den arbeid van verschillende architecten in ééne wijk de gewenschte afwisseling bereikt, niet minder goed zal het stadsbeeld kunnen worden, wanneer door de samenwerking van verschillende vereenigingen één architect de opdracht krijgt een plan, bestaande uit woningen van verschillenden aard, uit te voeren.

Voor den architect een aantrekkelijk onderwerp om bij de noodzakelijke verschillen als gevolg der onderscheidene woningeischen een monumentale eenheid in het volledige plan te bereiken. De uniformiteit voor eenzelfde woningtype, meermalen bepleit, kan bij de voorgestelde groepeering tot op zekere hoogte doorgevoerd worden zonder tot eentonigheid te leiden.

Waar zeker in de toekomst steeds meer en meer slechts door vereenigingen en coöperaties aan de woningvraag, ook van de beter gesitueerden, kan worden voldaan en dus de oprichting van bouwvereenigingen voor steeds hoogere klassen is te voorzien, kan dunkt mij, vooral door invloed en bemiddeling van architecten samenwerking, die ook tot besparingen in bouwkosten enz. zal leiden, worden verkregen.

Enkele tuindorpen (b.v. Lansink) bewijzen de aantrekkelijkheid van gemengde bebouwing. Daar is de totstandkoming wel aan geheel andere oorzaken te danken, ook zal een dergelijke ruime bebouwing slechts zelden bij gewone stadsuitbreidingen, althans niet op groote schaal, plaats hebben, ik meen echter, dat het beginsel in vele gevallen zal zijn te verwezenlijken.

Al zullen misschien door verschillende omstandigheden hier en d grootere arbeiderscentra ontstaan en zullen de maatschappelijk me bevoorrechten, in bepaalde villaparken in eigen huizen, afzonderli deelen vormen, deze afwijkingen bevorderen de afwisseling in groote plan.

De breede schare ambtenaars, onderwijzers, technici, kantoorbediend enz., kortom allen, die in huurwoningen wonen, bevatten genoeg menten van verschillende soort om met de arbeiders een gemen bevolking te vormen, met overgang der klassen in elkaar, waardoor scherpe klassetegenstellingen vervlakken.

En dit behoort toch ook bij eene gezonde sociale hervorming.

W. J. SANDHÖVEL

EEN FANTASTISCH PLAN

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat het bouwen van luchtstations hoog boven de dakenzeeën der wereldsteden uit, als een onmogelijk te verwezenlijken droombeeld beschouwd werd. Doch wat gisteren een utopie was, wordt dikwijls heden werkelijkheid... niet het minst waar het denkbeelden betreft in verband met de zich in zoo snel tempo ontwikkelende luchtvaart.

Zoo rijpt er thans een plan, te komen tot een dakstation voor vliegtuigen in het centrum van Londen. Het plan gaat uit van den heer A. W. Gattie, directeur van de New Transport Company. Een vertegenwoordiger van het Flying News Agency heeft den heer Gattie voor de „Westminster Gazette" geïnterviewd, en tal van bijzonderheden, dit fantastisch plan betreffende, vernomen. „Ik stel mij voor", aldus de heer Gattie, „op het dak van een te bouwen Central Clearing House voor goederen vervoer te Londen, een aerodrome te stichten. — Het zal zich 150 voet beneden den beganen grond verheffen en boven alle omringende gebouwen uitsteken. Voor alle vliegtuigen die goederen aanvoeren van het continent en uit geheel Engeland zal dit aerodrome de landingplaats bij uitnemendheid zijn.

„Het dak zal 1400 voet lang zijn en 480 voet breed en een totale oppervlakte beslaan van bijna 61.000 M². Deze ruimte acht ik voldoende voor landen en ontladen. Aeroplanes, de mail meevoerende uit Manchester, Birmingham, Parijs, Brussel, Kopenhagen enz. zullen op deze wijze in het centrum van Londen kunnen aankomen, en een kwartier na aankomst kunnen pakjes en brieven reeds aan de huizen worden bezorgd. De lading van een vliegtuig, dat bijvoorbeeld zijde aanvoert uit Lyon, zal vijftien minuten na aankomst aan de Londensche winkels afgeleverd zijn.

„Problemen, als bijv. luchtstroomingen die de oorzaak zijn van de zoo beruchte „dumps", worden overgelaten aan bekwame experts op luchtvaartkundig gebied. Ik heb ook het plan een soort luchtscherm rondom het platform te laten bouwen om den invloed van luchtstroomingen boven de landingsplaats te illimineeren".

Gevraagd of men aandacht gewijd had aan landingen bij nacht, antwoordde de heer Gattie, dat men zich voorstelde het platform te maken van getralied glas, waaronder men 's nachts sterke verlichting aanbrengen kon, waardoor het den aviateur mogelijk zal zijn, op grooten afstand en hoogte het landsstation te onderkennen. Aan beide zijden van het Clearing House zullen hooge torens gebouwd worden, 26 in aantal, en even uitstekend boven het platform.

„Deze torens zullen liften en trappen bevatten en iedere toren een groote watertank, van waaruit brand-buizen over het geheele complex gebouwen zullen leiden. In geval van brand of het vlam vatten van een vliegtuig, zal men onmiddellijk door eigen middelen kunnen blusschen".

„Maar heeft u met de mogelijkheid rekening gehouden", vroeg de verslaggever, „dat twee machines tezelfdertijd neerstrijken, hetgeen vooral 's nachts gebeuren kan. Levert dit geen gevaar voor botsingen op?"

Hierop antwoordde de hoofd-ingenieur van de Maatschappij, kapitein C. Rottenburg: „Wij bestudeeren een methode den bestuurders tijdig kennis te geven of zij veilig kunnen landen. Totdat dit sein gegeven wordt, moeten zij boven de landingsplaats blijven cirkelen. Eén manier bestaat bijv. uit 't richten van een groene zoeklichtstraal op een naderende machine, dit beteekent dat men veilig dalen kan. Ook zou men natuurlijk draadlooze mededeelingen kunnen doen...."

Tot zoover de mededeelingen van de New Transport Company, wier plan, zoo het werkelijkheid wordt, van groote beteekenis is voor de volmaking van het wereld-luchtverkeer. (Handelsblad)

KUNSTMATIGE TREK-RINGOVENS

Van tijd tot tijd verneemt men in kringen van steenfabrikanten op nieuw de vraag, welk voordeel een ringovenbedrijf met kunstmatigen trek (ventilator) bezit boven een met natuurlijken trek (schoorsteen).

Af en toe werd deze vraag in een vakblad behandeld, waarbij men zich nu eens tegen, dan weer vóór een ringovenbedrijf met kunstmatigen trek uitsprak.

Deze vraag zou o.i. slechts afdoende kunnen worden beantwoord, indien men naging in welken omvang het ringovenbedrijf met kunstmatigen trek in de steenindustrie toepassing vindt en welke besparingen daarmede verkregen worden. Aldus zouden de meest juiste en op de praktijk gegronde gegevens verkregen worden, welke volgens onze meening, niet ten gunste van den kunstmatigen trek zullen uitvallen.

Beschouwt men de zaak van den praktischen kant, dan gaat het slechts om de beantwoording der volgende vragen:

1e. Wat moet door een kunstmatigen trek in den ringoven bereikt worden?

2e. Welke voordeelen moeten uit de toepassing hiervan voor den steenfabrikant voortvloeien, en

3e. Waarom is kunstmatigen trek tot heden op het ringovenbedrijf zoo weinig toegepast.

De gedachte, kunstmatigen trek op het ringovenbedrijf toe te passen, is afkomstig van Jacob Rührer te Constanz, die ook de gelegenheid vond, dit op eenige fabrieken in Zwitserland in toepassing te brengen. Zijne opgingen werden hierbij daardoor tan zeerste begunstigd, doordat de samenstelling der grondstof van de betreffende Zwitschersche steenfabrieken voor deze inrichting de beste was, die men zich denken kan. De klei, welke op deze fabrieken verwerkt wordt, leent zich om snel gedroogd te worden, terwijl aan het stoken geen bijzondere zorg behoeft besteed te worden. Voorts was het daar geoorloofd de rookgassen, komende uit den ventilator, onmiddellijk in de vrije natuur te blazen. Zulke gunstige omstandigheden voorop gesteld, is het zeer goed mogelijk, met behulp van kunstmatigen trek door een ventilator zonder schade aan het te verkrijgen product te stoken en biedt in een dergelijk geval deze stookwijze wel eenig voordeel boven een bedrijf met schoorsteen, waarvan de trek tengevolge van een te lagen of te nauwen schoorsteen te wenschen overlaat. In zoo'n geval wordt door een kunstmatigen trek een sneller rondstoken verkregen, zoodat de opstelling van een ventilator dan wel gemotiveerd schijnt.

Voor het bewegen van den ventilator wordt echter een krachtbron vereischt; deze kracht zou aan de bedrijfsmachine ontleend kunnen worden, indien de ventilator slechts bij dag behoefde te worden gedreven. Daar de ventilator echter dag en nacht in gang moet worden gehouden, zal hij aan zijn doel beantwoorden, zoo moet hij door een afzonderlijke machine worden gedreven. Hiervoor kan men een kleine stoommachine, een electro-motor, een zuiggasmotor of iets dergelijks nemen.

Op deze wijze wordt een trek in den ringoven bereikt, die geheel onafhankelijk is van de weersgesteldheid en bovendien gelijkmatig sterk is, terwijl bovendien zeer snel kan worden rondgestookt. Voor den fabrikant ontstaat hieruit een voordeel, aangezien hij de capaciteit van zijn ringoven door kunstmatigen trek kan vermeerderen, indien de ringoven tengevolge van den onvoldoenden trek van den schoorsteen de grens van zijn productievermogen bereikt heeft.

Hieruit zou menige steenfabrikant afleiden, dat een ringovenbedrijf met kunstmatigen trek een heel eenvoudige zaak is, aangezien de een keer verkregen trek in sterkte steeds constant blijft en dus ook het vuur voortdurend geheel gelijkmatig rondgaat. Dit laatste heeft plaats, wanneer voor een bijna onafgebroken en geheel gelijkmate verzorging der stookgaten in den ringoven gezorgd wordt, waarbij de nauwgezette stoker echter geen rustig oogenblik meer vindt en de ventilator bovendien zonder de geringste storingen zijn werk verricht.

De ventilator is echter een snel loopende machine, die in weerwil van een meest zorgvuldig smeren, onderworpen is aan sterke slijtage, want hij werkt dag en nacht onafgebroken in een stoffige ruimte. Openbaart zich nu aan een ventilator een gebrek, dan is het met het oogenblik waarop hij stil staat, met den trek in den oven afgeloopen en wordt daarmede het bedrijf volkomen lam gelegd; wat dat beteekent voor een ringoven, waarop volop gestookt wordt, behoeft men geen steenfabrikant nader te vertellen.

De voorstanders van kunstmatigen trek zullen wel is waar hiertegen aanvoeren, dat in zulke gevallen de aanwezig zijnde schoorsteen gedurende den stilstand van den ventilator het bedrijf in gang kan houden. Waartoe is dan echter een ventilator noodig, indien voor het geval van storing in het bedrijf een schoorsteen aanwezig moet zijn en wel is waar van voor het volle stookbedrijf?

Verder is het voor de naaste omgeving niet gewenscht, dat de rookgassen uit den ringoven zonder schoorsteen door den ventilator direct in de lucht worden afgevoerd.

Let men op het vorenstaande, dan blijft van de voordeelen, welke aan den kunstmatigen trek worden toegeschreven, niet veel meer over.

Welke voordeelen zullen kunstmatigen trek in het stoken op ringovens wettigen, wanneer men gedwongen is, naast den ventilator ook nog een schoorsteen op te richten met voldoenden trek, want de schoorsteen moet zoodanige afmetingen hebben, dat het stoken in geval van eene bedrijfsstoring tengevolge van weigering van den ventilator zonder storing door trek van den schoorsteen alleen kan worden voortgezet.

Iedere ventilator in het ringovenbedrijf zal dikwijls gerepareerd moeten worden, eensdeels tengevolge van mechanische slijtage, en ten andere door de inwerking van de te verplaatsen rookgassen, zoodat dan het stoken geheel en al op den schoorsteen is aangewezen.

Ontbreekt nu een schoorsteen, dan staat natuurlijk het bedrijf vanaf het begin van den stilstand van den ventilator zoolang stil tot deze weer in bedrijfsvaardigen toestand gebracht is. In zoodanig geval kan met tamelijke zekerheid worden aangenomen, dat het stooksel in dezen tijd geheel en al onbruikbaar wordt.
Hieruit zal wel iedere fabrikant zelf kunnen afleiden, welke voordeelen hem kunstmatige trek biedt, wanneer hij bovendien nog een schoorsteen moet bouwen. Hij bereikt hiermede toch hetzelfde resultaat en bespaart de dure aanleg- en bedrijfskosten voor den ventilator en blijft van de onaangename bedrijfsstoringen welke een ventilator dikwijls met zich medebrengt, verschoond.
Met het volste recht kan men dán ook op grond van het voorafgaande beweren, dat het stoken van den ringoven met een onbetrouwbare trek van een ventilator nog volkomen in het stadium van proefnemingen verkeert, want zoolang dit nog onderworpen is aan zooveel wisselvalligheden en zoolang hiernaast nog een groote schoorsteen moet worden gebouwd, zoolang is het weggeworpen geld een dergelijke inrichting aan te brengen.
Een voldoende groote schoorsteen doet met veel grootere zekerheid datgene, wat men met kunstmatigen trek van een ventilator nastreeft, terwijl een ringoven met schoorsteen veel geringere aanlegkosten vraagt en het bedrijf bovendien veel zekerder is.
Er wordt wel is waar beweerd, dat het stookkanaal van een ringoven met kunstmatigen trek veel korter kan genomen worden dan bij toepassing van een schoorsteen, want Bührer bouwt hiervoor een z.g. korten ringoven. Theoretisch mag dit opgaan, doch de praktijk leert echter anders. Tengevolge van den snellen voortgang van het vuur kan het metselwerk niet vofdoende afkoelen, zoodat het in- en uitkruien der steenen bij groote hitte moet plaats hebben, waarvan de werklieden op den duur de nadeelige gevolgen in hunne gezondheid ondervinden. Er zijn reeds gevallen voorgekomen, dat de arbeiders geweigerd hebben in zulke ovens te werken.
Zal bij kunstmatigen trek de temperatuur in het stookkanaal op die plaatsen, waar in- en uitgekruid wordt, voor de arbeiders dragelijk zijn, dan moet juist het stookkanaal van een ringoven met kunstmatigen trek buitengewoon lang genomen worden. Houdt men in aansluiting hiermede er nog rekening mede, dat behalve den ventilator ook nog een krachtige schoorsteen aanwezig moet zijn, dan is hierin een voordeel niet te ontdekken.
Voor het geval dat de steenfabrikant zich dus genoodzaakt ziet een nieuwen ringoven te bouwen of voor het geval de trek in zijn ringoven niet voldoende sterk is, zoo kan er niet genoeg worden aanbevolen tegelijkertijd een in alle opzichten voldoende schoorsteen op te richten, of zoo deze aanwezig mocht zijn, voldoende te verhoogen. Deze kosten zullen zeer spoedig teruggewonnen zijn, wanneer men let op de besparingen in het bedrijf, welke men zal verkrijgen, indien men afziet van een inrichting met kunstmatigen trek door een ventilator.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de kleisoorten, welke in Nederland worden gevonden, over het algemeen een zoo snel stoken als de soorten welke men in Zwitserland aantreft, niet verdragen.

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN = ARCHITECTURA ET AMICITIA

JAARGANG II, No. 12 — DECEMBER 1919

TECHNISCH GEDEELTE

HOOFDREDACTEUR: H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

I. —— Het Bestuur maakt Leden en Donateurs er nogmaals op attent dat de **CONTRIBUTIE VOOR 1920**, door de Ledenvergadering is vastgesteld :

VOOR GEWONE LEDEN, BUITENLEDEN EN DONATEURS f 20.— PER JAAR

Het inkomgeld voor Gewone Leden is f 4, terwijl bovendien Gewone Leden zelfstandig het architectenberoep beoefenende, 1/4 % van hun honorarium als architect, verschuldigd zijn.
Ter vereenvoudiging van administratie worden Gewone Leden verzocht, deze bijdrage van 1/4 % van hun architecten-honoraria, telkens bij de aanbesteding hunner bouwwerken, **OVER HUN VOLLE HONORARIUM BEREKEND**, te willen zenden aan den Penningmeester **P. VORKINK**, 1o **HELMERSSTRAAT 187, AMSTERDAM.**
De penningmeester en 2 Leden, door de e.v. vergadering aan te wijzen ter controleering, **VERBINDEN ZICH TOT VOLSTREKTE GEHEIMHOUDING** der ingekomen afzonderlijke bedragen, en publiceeren uitsluitend het totaal bedrag.

II. —— Als **GEWONE LEDEN** worden voorgesteld Mej. **TINE BAANDERS** Kunstnijvere te Amsterdam door G. F. la Croix en M. de Klerk, T. **SYBRANDI** Bouwk. Teekenaar te Haarlem door J. B. van Loghem en **M. J. Muijlaert, R. BIJKERK** Rijksopzichter te Leiden door B. J. Boeijinga en J. F. Staal, E. **VAN LINGEN** Bouwkundig Teekenaar te Amsterdam door A. J. Kramer en J. Zietsma, D. P. J. **DE KAM** Bouwk. Teekenaar te Bussum door W. Ladage en J. F. Staal en H. **GASTENAAR** Architect te Maarssen door P Vermaak en J. F. Staal.
Als **BUITENLEDEN** zijn door het bestuur aangenomen de Heeren A. J. N. **BOOSTEN** Architect te Maastricht, voorgesteld door J. Slagter, E. **SCHUBACH** Meubelteekenaar te 's Gravenhage door C Mus, A. W. **KUILER**, J. **LINGE** en P. **HEIJMERINK** leerlingen der M. T. S. te Utrecht door A. J. Koster, J. B. **KAMP** Jr., Sierkunstenaar te Haarlem en **W. M. DE JONG**, Architect te Utrecht.
Als **DONATEURS** zijn aangenomen de Heeren Mr. W. F. K. **VERSTEEG** te 's Gravenhage, J. **VLEMING** Rijksaccountant te Amsterdam, Mevrouw F. J. **VERHEIJ** Zangeres te Dordrecht, Mej. **JO TENGE** Sierkunstenares te Amsterdam, Mevr. A. **JONGEJAN-WALTMAN** te Hengelo (O.) en de Heeren Mr. H. K. **WESTENDORP** te Amsterdam en J. C. J. **WIJDEVELD** te Billiton.

III. De 1426e VERGADERING wordt gehouden op DONDERDAG 12 FEBRUARI 1919 'S AVONDS 8 UUR in de Vergaderzaal Heerengracht 545/549 te Amsterdam.

Agenda: a. Voordracht van den Heer Dr. M. **SCHOENMAKERS** over „Bewustzijn".
b. Ballotage der voorgestelde Gewone Leden: J. C. **BRAND**, Architect te Hilversum, A. D. P. **CROUSE**, J. **JANS**, P. **HARTMAN**, Bouwkundig Teekenaars te Amsterdam, B. **VAN CALCAR**, Tuinarchitect te Enschede, L. H. D. **VAN DORP**, Beeldhouwer te Amsterdam en W. **LADAGE** te Amsterdam, (Zie Wendingen II no. 6). TJ. **BOTTEMA**, Schilder te Amsterdam, W. A. **MAAS**, Architect te Utrecht, A. A. **VAN DE LINDE** en H. **BUNDERS** Bouwkundig Teekenaars te Hilversum, P. **VAN ANDEL** en **BRUNO WILLE**, idem te Amsterdam, G. **DUSSCHOTEN**, idem te Bussum, Ir. W. H. **ENNO VAN GELDER**, Civ. Ingenieur te Amsterdam, Th. R. **LUIJKEN**, Architect te Amsterdam en P. **MOLENAAR**, Architect te Zaandam (Zie Wendingen II no. II).
b. Benoeming der **VERIFICATIE-COMMISSIE** uit 3 Gewone Leden, tot nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1919.
c. Benoeming van 2 Gewone Leden, toe te voegen aan den Penningmeester in verband met de ontvangst en contrôle der verplichte bijdragen van Architect-Leden.
d. Rondvraag en Sluiting.

IV. De 64e ALGEMEENE VERGADERING (1427e Ledenvergadering) wordt gehouden op VRIJDAG 20 FEBRUARI 1920 'S AVONDS 8 UUR in de Bibliotheek Heerengracht 545/549.

Agenda: a. Notulen.
b. Installatie der in de 1426ste Ledenvergadering aangenomen Gewone Leden.
c. Jaarverslag van den 1e Secretaris.
d. Verslag van de Verificatie-commissie.
e. Jaarverslag van den Penningmeester.
f. Jaarverslag van de Redactie van „Wendingen".
g. Uitloting van 24 aandeelen in de Leening 1917 aan de Uitgevers Mij. „Hooge Brug", aflosbaar door de Uitgevers Mij. „Hooge Brug".
h. Opgaaf der laatste 12 aandeelen in de Leening 1915, thans aflosbaar.
j. Begrooting 1920.
k. Verkiezing van 3 Leden in het Bestuur, wegens periodiek aftreden van de Heeren P. **VORKINK** en K. **BAZEL**, die herkiesbaar zijn, en wegens bedanken van den Heer C. J. **BLAAUW**.
l. Verkiezing van den **VOORZITTER** uit het voltallig bestuur.
m. Verkiezing van een Lid in de Commissie van Onderzoek, wegens periodiek aftreden van den Heer P. **KRAMER**, die herkiesbaar is.
n. Verkiezing van 2 Redactieleden wegens periodiek aftreden van de Heeren C. J. **BLAAUW** en Ir. P. H. **ENDT**, die verkiesbaar zijn, met dien verstande dat een der te benoemen Redactieleden tevens Bestuurslid moet zijn.
o. Voorstel der Club van Haagsche leden, om het lidmaatschap der clubs verplichtend te stellen voor leden van het genootschap, gevestigd in de steden, waar clubs gevestigd zijn.
p. Rondvraag en Sluiting.

J. F. **STAAL** Jr., 1e Secretaris.

VERSLAG VAN DE HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA & AMICITIA OVER 1919.

ZETEL: Het Genootschap bleef gedurende 1919 gevestigd in het gebouw Heerengracht 545/549 te Amsterdam.
LEDEN: Tot Eerelid werd benoemd de Heer **JAN TOOROP**. Het aantal Leden bedroeg in 1919 totaal 588. (vorig jaar 555).

Eereleden (NIET tevens afgev. of gewone Leden)	10.	(vorig jaar 9).
Afgevaardigde Leden	42.	(„ „ 29).
Gewone Leden	226.	(„ „ 226).
Buitenleden	183.	(„ „ 176).
Donateurs en Vereenigingsleden	127.	(„ „ 112).

De groep Asp. Leden werd opgeheven.
Het ledenaantal is in de laatste jaren, ondanks de contributieverhoo-

gingen sterk toegenomen, zooals uit het volgende overzicht blijkt. Er waren

in 1913	477	leden	(totaal)
in 1914	473	„	(„)
in 1915	468	„	(„)
in 1916	495	„	(„)
in 1917	486	„	(„)
in 1918	555	„	(„)
in 1919	588	„	(„)

Voor 1920 hebben bedankt totaal 28 Leden en Donateurs, door het bestuur werden afgeschreven 7 Leden en Donateurs, terwijl zich reeds weder opgaven voor 1920, 40 Leden en Donateurs.

BESTUUR: Het bestuur was in 1919 samengesteld als volgt: K. DE BAZEL, Voorzitter (Aftredend 1918), J. M. VAN DER MEIJ, Vice-Voorzitter (1920), J. F. STAAL, 1e Secretaris (1921), C. J. BLAAUW, 2e Secretaris (1920), P. VORKINK, Penningmeester (1919), M. DE KLERK (1922) en H. Th. WIJDEVELD (1921).

GENOOTSCHAPSCOMMISSIES.

Redactie:

De Redactie van „Wendingen" was in 1919 samengesteld a. v.: H. Th. Wijdeveld, Hoofdredacteur, (aftr. 1921), C. J. Blaauw (1919), Ir. P. H. Endt (1919), J. L. M. Lauweriks (1920), Ir. J. B. van Loghem (1920), Prof. R. N. Roland Holst (1921), P. Kramer (1922) en H. A. van der Ende (1922).
Secretariaat: Vossiusstraat 50, Amsterdam.

Commissie van Onderzoek:

De Commissie van Onderzoek, benoemd voor 1919, bestond uit de Heeren P. Kramer (aftr. 1919), J. C. M. Lauweriks (aftr. 1920) en M. J. Granpré Molière (aftr. 1921).
Secretariaat: J. C. M. Lauweriks, Frans Halsstraat 14, (Kunstnijverheidsschool Quellinius) Amsterdam.

Schoonheidscommissie:

Voor A. et A. hebben zitting de Heeren: Ir. J. Gratama, als voorz. en P. Vorkink als lid, de h.h. J. van Laren en H. Th. Wijdeveld als plaatsvervangende leden.

Permanente Prijsvraagcommissie:

Van deze commissie wordt een afzonderlijk verslag gepubliceerd.

Commissie tot samenstellen van lijsten van voor arbeiderswoningbouw bevoegden:

De bestaande commissie waarin van A. et A. zitting hadden de Heeren De Klerk en Vorkink werd ontbonden en opnieuw samengesteld uit de Heeren K. de Bazel, Ir. Bremer, M. de Klerk, W. Kromhout en P. Vorkink.

Commissie tot herziening der Eerecode i. z. „geestelijk eigendom", bestaat uit de Heeren B. J. Boeyenga, H. A. v. d. Eynde en J. F. Staal.

De Commissie voor de tentoonstelling van werk der Afgevaardigde Leden 1919 is samengesteld uit de Heeren J. A. Snellebrand, Secretaris, G. F. la Croix, J. M. Hardeveld, F. A. Barbiers en A. J. Westerman.
Van 10 tot 22 December werden ontwerpen en uitgevoerde werken van 33 Afgevaardigde Leden geëxposeerd.
De 9 Leden, welke niet tentoonstelden, zullen daartoe nog worden opgeroepen.

De Lustrumcommissie 1920 is samengesteld uit Mej. L. Beyerman en de Heeren Hildo Krop, P. Kramer, C. A. Lion Cachet, Jan de Meyer, A. Eibink, A. J. Westerman, Prof. Roland Holst en het bestuur van A et A, als leden van het Genootschap, en uit de Heeren Matthijs Vermeulen, Ed. Verkade, Just Havelaar en Corns Veth als niet-leden. Het secretariaat is gevestigd p/a den Heer H. Krop, Okeghemstraat 23, Amsterdam.
Het Gemeentebestuur van Amsterdam stelde welwillend 4 zalen van het Stedelijk Museum beschikbaar voor het houden eener tentoonstelling van 15 September—15 October 1920.

VERGADERINGEN.

In den loop van het jaar werden de volgende vergaderingen gehouden:
2 Januari 1919, 63ste Algemeene Vergadering, waar tot Voorzitter werd gekozen de Heer K. de Bazel.
23 Januari, 1412de Ledenvergadering.
Voordracht van Dr. H. P. Berlage over „Het begrip der architectuur".
28 Februari, 1413de Ledenvergadering. (Huishoudelijk).
26 Maart, 1414de Ledenvergadering (Huishoudelijk).
Benoeming der Commissie tot harziening der Eerecode i.z. geestelijk-eigendom.
Vaststelling van aanvullende artikelen op het Huishoudelijk Reglement i. z. plaatselijke groepen (clubs).
14 April, 1415de Ledenvergadering.
Voordracht van de Heeren Rueter en Symons, over: „De noodzakelijkheid van moderne bedrijfsorganisatie voor architecten."
24 April, 1416de Ledenvergadering (Huishoudelijk).
Behandeling der voorstellen van de Commissie i. z. herziening Eerecode. De behandeling zal worden voortgezet.
30 Mei, 1417de Ledenvergadering.
Voordracht van Dr. Gregor Krause over „Balineesche volkskunst".
26 September, 1418de Ledenvergadering.
Voordracht van den Heer Just Havelaar over „De cultuurbeteekenis der ambachtskunsten".
23 October, 1419de Ledenvergadering (Huishoudelijk).
Benoeming der Lustrumcommissie 1920.
Benoeming der Tentoonstellingscommissie voor werk der Afgev. Leden.
Besluit tot honoreering van den Hoofdredacteur van „Wendingen".
31 October, 1420ste Ledenvergadering. (Huishoudelijk).
Besluit tot contributieverhooging op f 20.— per jaar voor alle Leden en Donateurs, Gewone Leden, als zelfstandig architect werkzaam zullen bovendien ¼ % van hun honorarium bijdragen. Het percentage der bijdrage zal jaarlijks worden vastgesteld.
13 November, 1421ste Ledenvergadering.
Voordracht van den Heer Alb. Plasschaert over „Het bouwen".
1 December, 1422ste Ledenvergadering.
Voordracht van den Heer H. Th. Wijdeveld over „Het groote Volkstheater".
11 December, 1423ste Ledenvergadering.
Voordracht van den Heer H. C. Verkruysen Jr. over „Kunst en Maatschappij" met debat.
Er werd voorts gehouden één vergadering van Afgevaardigde Leden op 20 December 1919, waar de Heer de Bazel als Voorzitter fungeerde en de Heer J. L. M. Lauweriks tot Secretaris werd benoemd.

De 1e Secretaris, J. F. STAAL.

VERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER

De balans-, winst- en verliesrekening over het boekjaar 1918-1919 geeft tot de volgende opmerkingen aanleiding:
a. het saldo verlies, oorspronkelijk groot f 3161,08, kon door het voordeelig saldo over het verstreken boekjaar worden teruggebracht op f 1448,75, zoodat in twee jaar meer dan de helft van het verlies werd ingehaald;
b. aan de firma Binger, wier vordering door het Genootschap werd erkend, werd f 2000.— in mindering voldaan;
c. van de op de vorige balans voorkomende post „contributies nog te innen" bleek f 111.14 oninbaar te zijn, terwijl thans aan achterstallige contributie nog f 510,75 betaald moet worden.

De Penningmeester
P. VORKINK

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. BALANS OP 1 DECEMBER 1919

REKENINGEN	BEDRAGEN	REKENINGEN	BEDRAGEN
Kasvereeniging	f 600.—	Kas, voorschot penningmeester	f 262.46
Maandblad „Wendingen", voorschot uitgever	„ 2400.—	Leening 1915	„ 400.—
Contributie, nog te innen	„ 510.75	„ 1917	„ 2700.—
Winst en Verlies:		Interest, nog verschuldig (coupons)	„ 82.—
Saldo: verlies 1918 f 2030.69		Subsidies en contributies, nog verschuldigd	„ 87.—
Af winst 1919 „ 581.94	„ 1448.75	Weekblad Architectura, nog verschuldigd aan uitgever	„ 1293.68
		Drukwerken, nog verschuldigd	„ 48.51
		Onkosten, „ „	„ 19.55
		Redactie onkosten, nog verschuldigd	„ 32.90
		Bestuurs „ „ „	„ 33.40
	f 4959.50		f 4959.50

WINST- EN VERLIESREKENING

REKENINGEN	BEDRAGEN	REKENINGEN	BEDRAGEN
Subsidie en Contributies	f 205.45	Interest	f 17.20
Drukwerken	„ 248.17	Contributie	„ 7701.65
Salaris bode	„ 951.75		
Diverse onkosten	„ 605.09		
Maandblad „Wendingen"	„ 4039.10		
Redactie onkosten	„ 1000.—		
Bestuurs onkosten	„ 87.35		
Winst en Verlies			
Saldo winst	„ 581.94		
	f 7718.85		f 7718.85

BEGROOTING VOOR HET VEREENIGINGSJAAR 1919-1920

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
Contributies	f 11200.—	Maandblad	f 3920.—
Entreegelden	„ 100.—	Weekblad	„ 1500.—
¼ % van het honorarium van uitgevoerde werken	„ 2600.—	Redactie Maandblad	„ 3600.—
Interest leening 1917	„ 120.—	„ Weekblad	„ 600.—
Leening 1917	„ 600.—	Bodeloon	„ 1200.—
Rente	„ 20.—	Zaalhuur	„ 200.—
		Voordrachten	„ 200.—
		Interest leening 1915	„ 25.—
		Leening 1915	„ 300.—
		Interest „ 1917	„ 120.—
		Leening 1917	„ 600.—
		Verzekeringen	„ 200.—
		Belasting	„ 95.—
		Druk- en typewerk	„ 200.—
		Subsidies	„ 270.—
		Inningskosten	„ 100.—
		Bestuursonkosten	„ 100.—
		Tentoonstelling	„ 100.—
		Aflossing schuld uitgever	„ 1293.68
		Onvoorziene uitgaven	„ 16.32
	f 14640.—		f 14640.—

De Penningmeester: P. VORKINK

JAARVERSLAG DER REDACTIE VAN „WENDINGEN" OVER 1919 (2DE JAARGANG)

De Redactie voor 1919 bestaat uit de heeren C. J. Blaauw, P. H. Endt, H. A. van den Eynde, P. L. Kramer, J. L. M. Lauweriks, J. B. van Loghem, R. N. Roland Holst en H. Th. Wijdeveld.

Niettegenstaande de velen moeilijkheden, die overwonnen moesten worden, is de Redactie erin geslaagd den 2den Jaargang van Wendingen in haar geheel te doen verschijnen. Zij heeft getracht in tegenstelling met 1918, ieder nummer aan een bepaald onderwerp te wijden, om daardoor op een meer systematische wijze de ontwikkeling der moderne kunst vast te leggen. Wij moeten trachten, het werk der groote voorloopers en het werk der moderne architecten, niet-alleen onder de kunstenaars in 't algemeen, — maar onder de massa — ook onder het publiek — bekend te maken. De Redactie heeft getracht dit te doen door den afgeloopen jaargang te wijden aan de volgende onderwerpen.

Het Januari-nummer aan de Oostersche Kunst met een omslag door K. P. C. de Bazel.

Het Februari-nummer aan de architectuur van M. de Klerk met een omslag door Tom Poggenbeek.

Het Maart-nummer aan de Danskunst met een omslag door Jan Sluyters.

Het April-nummer aan de Moderne Architectuur met een omslag door Mej. P. Bolken.

Het Mei-nummer aan Affichekunst met een omslag door J. B. Heukelom.

Het Juni-nummer aan de Meubelkunst met een omslag door Johan Luger.

Het Juli-Aug.-nummer aan Houtsnijkunst met een omslag door R. N. Roland Holst.

Het Sept.-Oct.-nummer aan De Kunst van het Tooneel met een omslag door Jan Toorop.

Het November-nummer aan de Moderne Architectuur met een omslag door Hildo Krop.

Het December-nummer eveneens aan de Moderne Architectuur met een omslag door La Croix.

Indien uit deze opsomming blijkt dat de Architectuur, — de Oostersche Kunst, — de Moderne Dans, — de Affiche, — het Meubel, — de Houtsnede en Het Tooneel, — behandeld zijn, dan is dit slechts een klein deel van het programma dat de Redactie zich heeft gesteld. Voor de derde jaargang zijn vele nummers reeds in wording waarvan hier een aantal onderwerpen genoemd worden.

Eenige nummers zullen gewijd worden aan de architectuur der Modernen Architecten.

Een nummer aan het werk van Gustav Klimt, den Modernen Oostenrijkschen Schilder. — Geestelijke stichter der Wiener Werkstätten.

Een nummer aan het werk van Professor Der Kinderen — voorlooper eener Monumentale schilderkunst in Holland.

Een nummer aan Maskers. Grieksch-Romeinsche, Japansch-Chineesche, Indiaansche en negermaskers. — Ook Moderne.

Een nummer aan de Beeldhouwkunst.

Een nummer aan de Hongaarsche Volkskunst.

Een nummer aan de architectuur der Scandinavische landen en Finland.

Een nummer aan de Moderne Oostenrijksche architectuur.

Een nummer aan de kunst der lithografie.

Een nummer aan Glas in lood of smeedkunst.

Een nummer aan de Bouwkunst van architect de Bazel.

Natuurlijk is bij de opsomming van deze Bouwkunstnummers een voorbehoud te maken. Niet voor alle genoemde onderwerpen is de stof binnen afzienbaren tijd bijeen te brengen. Mochten echter enkele nummers opgeschoven worden tot de jaargang 1921 toch heeft de Redactie nog een groot aantal onderwerpen ter beschikking.

Bij het noemen van de plannen voor de volgende jaargang moet de Redactie nogmaals den leden, (maar vooral de Afgevaardigde leden) in herinnering brengen, dat zij gaarne de steun had van allen, die in het bezit zijn van (voor de moderne kunst) bizondere werken. Ook voor de tekst van den volgenden jaargang zag zij gaarne de medewerking van allen die in staat zijn bizondere gedachten te uiten over de probleemen der moderne kunst en samenleving.

De uiterlijke verschijning van Wendingen zal slechts weinig afwijken van de jaargang 1919. — De Redactie zal echter trachten de nummers sterker en hechter te maken, zoodat iedere aflevering, meer bij wijze van boekje bewaard kan worden. De raffia-inbinding wordt vervangen door een samenvatting met koord.

Verder zullen de omslagen zooals tot heden maandelijkschs van teekening wisselen. — Reeds vele ontwerpen zijn de Redactie toegezegd, zoodat een interessante reeks ook de komende jaargang zal verluchten.

□ □ □

De z.g. Technische afdeeling heeft haar doel gemist. — Toch is het moeilijk haar geheel te laten vervallen — immers zoo nu en dan verschijnen er de genoodschaps-mededeelingen in. Zoolang dan ook de pogingen tot verkrijging van een weekblad nog niet slagen, zal de Redactie de leden moeten lastig vallen met de mislukte technische aanhang van ons maandblad Wendingen — (doch hoofdzakelijk voor de onmisbare mededeelingen van het Genootschap).

Hiermede meent de Redactie haar verslag over 1919 en haar plannen voor 1920 medegedeeld te hebben.

De Secretaris, H. Th. WIJDEVELD

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA
HOOFD-REDACTEUR H. TH. WIJDEVELD, VOSSIUSSTRAAT 50, AMSTERDAM

JAARGANG II No. 12 A — DECEMBER 1919

LEDENLIJST VAN HET GENOOTSCHAP ARCH. ET AMICITIA = OP 1 JAN. 1920

BESTUUR VAN HET GENOOTSCHAP

K. P. C. DE BAZEL, VOORZITTER — J. F. STAAL, SECRETARIS
J. M. VAN DER MEIJ, VICE-VOORZITTER — P. VORKINK, PENNINGMEESTER
LEDEN: M. DE KLERK — C. J. BLAAUW EN H. TH. WIJDEVELD

Dr. H. P. Berlage Nzn. — Eere-Voorzitter

EERELEDEN: (6)

K. P. C. de Bazel	Bussum
Dr. H. P. Berlage Nzn.	's-Gravenhage
Dr. P. J. H. Cuypers	Roermond
Prof. J. A. van der Kloes	Delft
W. Kromhout	Rotterdam
Jan Toorop	's-Grave-hage

BUITENGEWONE EERELEDEN: (7)

Mr. Th. Heemskerk	's-Gravenhage
Mr. Dr. W. F. van Leeuwen	's-Gravenhage
Dr. H. C. Muller	Utrecht
Jhr. Mr. Dr. A. Roëll	Haarlem
Jhr. Prof. Dr. J. Six	Amsterdam
Ir. J. W. C. Tellegen	Amsterdam
J. W. Yzerman	Amsterdam

AFGEVAARDIGDE LEDEN: (42)

K. P. C. de Bazel	Meentweg	Bussum
Dr. H. P. Berlage	Violenweg 14	s'Hage
C. J. Blaauw	Spreeuwenlaan 109	s'Hage
B. T. Boeijenga	Overtoom 524	Amsterdam
J. G. Boterenbrood	Prinsengracht 799	Amsterdam
G. F. la Croix	Joh. Verhulststraat 186	Amsterdam
J. Crouwel Jr.	Spreeuwenlaan 103, Achter Houtrust	s'Hage
Ir. Jos. Th. J. Cuypers	Rijks-Museum	Amsterdam
Dr. P. H. J. Cuypers		Roermond
Walter Dahlen	Henegouwerlaan 6b	Rotterdam
Ir. P. H. Endt	Prumelaan 7	Arnhem
H. A. v. d. Eynde	Bilderdijkstraat 36	Haarlem
Ir. J. Gratama	Valeriusstraat 254	Amsterdam
Ir. M. J. Granpré Molière	Kruiskade 112a	Rotterdam
Jac. Jongert	Adr. Milderstraat 30	Rotterdam
M. de Klerk	Lomanstraat 26	Amsterdam
Ir. M. P. J. H. Klijnen	Leuvehaven 89a	Rotterdam
P. Kramer	Joh. Verhulststraat 117	Amsterdam
W. Kromhout	Vijverlaan 70	Rotterdam
H. Krop	Okeghemstraat 23	Amsterdam
A. J. Kropholler	Harstenhoekweg 95	Scheveningen
E. Kuipers	P. de Hooghstraat 44	Amsterdam
N. Lansdorp	Overtoom 492	Amsterdam
J. van Laren	Oude Amersfoortscheweg 9a	Hilversum
J. L. M. Lauweriks	Ceintuurbaan 183	Amsterdam
Ir. J. Limburg	Nassau Dillenburgstraat 17	's-Gravenhage
Ir. J. B. v. Loghem	Zonnelaan 2	Heemstede
J. W. Luthmann	Riouwstraat 118	's-Gravenhage
Dr. J. Mendes da Costa	Engweg	Laren N.H.
S. Jessurun de Mesquita	Linnaeuskade 24	Watergraafsmeer
J. M. v. d. Meij	N. Maesstraat 32	Amsterdam
Jan de Meijer	Emmastraat 27	Amsterdam
M. Plate	Jordenstraat 76	Haarlem
C. Rol	Sumatrastraat 187	's-Hage
Prof. R. N. Roland Holst	Buissche Heide, bij Zundert	(N.-Br.)
Ir. D. Roosenburg	Riouwstraat 128	's-Hage
J. F. Staal Jr.	Weteringschans 83	Amsterdam
H. F. Sijmons	Noolscheweg	Blaricum
P. Vorkink	1e Helmersstraat 187	Amsterdam
A. J. Westerman	Spuistraat 316	Amsterdam
H. Th. Wijdeveld	Vossiusstraat 50	Amsterdam
F. Zwollo	de Carpentierstraat 150	's-Hage

GEWONE LEDEN: (215)

J. Alders	Kalverstraat 136	Amsterdam
H. v. Anrooij	Godelindenlaan 20	Hilversum
G. H. Arendzen	Zaanhof 52	Amsterdam
H. A. J. Baanders	Zandpad 7	Amsterdam
Jan Baanders	Joh. Verhulststraat 75	Amsterdam
H. Baarda	Overtoom 301	Amsterdam
Jac. S. Baars	Pl. Muidergracht 67	Amsterdam
J. v. d. Ban	Kampersingel 70	Haarlem
F. A. Barbiers	D. Stalpertstraat 92	Amsterdam
N. Batelaan		Muiden
C. C. v. Beaumont	Snevoogtstraat 7	Haarlem
C. W. v. d. Berg	Ruijsdaelkade 63	Amsterdam
W. v. d. Berg	Keulschevaart	Watergraafsmeer
G. W. Berning	Graafscheweg 52	Nijmegen
Mej. L. Beijerman	J. Obrechtstraat 80	Amsterdam
G. Beijlevelt	Sarphatipark 45	Amsterdam
W. Blaisse	Heerengracht 314	Amsterdam
J. W. Blijenburg	N. Witsenkade 4	Amsterdam
Ir. A. Boeken	Vossiusstraat 49	Amsterdam
W. Bogtman	Emmakade 45	Haarlem
H. Bonda	Vondelstraat 170	Amsterdam
J. A. Bonsen	Ged. Oudegracht 74 rood	Haarlem
Jac. v. d. Bosch	Sorghvliet	Bloemendaal
Jac. Bot	J. v. Lennepstraat 210	Amsterdam
J. C. Brand Jr.	Vaartweg 155A	Hilversum
E. Breman	Prinsengracht 1101	Amsterdam
Joh. Brouwer	1e Helmersstraat 80 huis	Amsterdam
W. C. Brouwer	Vredelust	Leiderdorp
W. Bruin	Joh. Verhulststraat 216	Amsterdam
Ir. B. Bijvoet	Brederodestraat 121	Zandvoort

B. van Calcar — Oldenzaalschestraat 14 — Enschede
F. M. J. Caron — Keizersgracht 329 — Amsterdam
C. J. Cheriex — 2e Helmersstraat 68 — Amsterdam
Joan Collette — Blaricum
B. H. Crevels — p.a N.V. Bergerode — Heerlen
A. D. P. Crouse — Celebesstraat 46[I] — Amsterdam
N. Doornberg — Bussum
L. H. D. van Dorp — Kromstraat 35 — Delft
Ir. J. Duiker — Brederodestraat 121 — Zandvoort
P. W. Duin Jr. — Emmastraat 20 — Amsterdam
Lucien van Dulken — Keizersgracht 159 — Amsterdam
Jan Dullaart — Asterstraat 44 — Hilversum
Jac. Duncker — Keizersgracht 196 — Amsterdam
C. Duyckers — Kerkrade (L.)
W. Duyff Jr. — Soendastraat 14 — Amsterdam
G. B. C. van Dijk — Oudegracht D. 26bis — Utrecht
P. A. Ebeling — Sarphatiestraat 155 — Amsterdam
G. M. H. Eggenhuizen — Corn. Trooststraat 81 huis — Amsterdam
Jan Eisenloeffel — P. C. Hooftstraat 160 — Amsterdam
A. Eibink — J. v. Lennepkade 290 — Amsterdam
P. Elders — Pier Panderstraat — Bergen aan Zee
H. Elte — Jan Luykenstraat 41 huis — Amsterdam
J. C. van Epen — Curacaolaan — Hilversum
H. G. van Eyden — Kapelstraat — Bussum
G. J. Feith — Roelof Hartstraat 149 — Amsterdam
J. B. Fels — Leeuweriklaan 9 achter Houtrust — s' Hage
Ir. J. P. Fokker — Waldsanatorium „Arosa" — (Schweiz)
W. van Gent — Utrechtschestraat 3a — Amersfoort
K. v. Geyn — da Costastraat 20[2] — Amsterdam
J. Gidding — Aert v. Nesstraat 130 b en c — Rotterdam
J. M. Groenewegen — Perponcherstraat 100 — s' Hage
J. H. de Groot — Prinsengracht 344 — Amsterdam
A. P. Grootes — Gasthuislaan 104 — Haarlem
Z. Gulden — Amsteldijk 22 — Amsterdam
M. J. Hack — Roelof Hartstraat 70 — Amsterdam
Ph. J. Hamers — 2de Const. Huigensstraat 49 — Amsterdam
J. M. v. Hardeveld — Reguliersgracht 16 — Amsterdam
M. v. Harte — Assenstraat 6 — Deventer
J. W. F. Hartkamp — Overtoom 38 — Amsterdam
P. Hartman — v. Ostadestraat 139 — Amsterdam
G. Hartstra — Nassaupark 1 — Bussum
J. J. Hellendoorn — Danckerstraat 2 — 's-Gravenhage
P. B. Hendrix — Joh. Vermeerstraat 17 — Amsterdam
Jos. Herman — Ruysdaelkade 23 — Amsterdam
F. J. Heykoop — da Costakade 209III — Amsterdam
J. B. v. Heukelom — Weesperzijde 104 — Amsterdam
R. Herman — Ruysdaelkade 23 — Amsterdam
J. L. Hoeben — 1e Helmersstraat 103 huis — Amsterdam
B. Hoogstraten — Bergschild 4 — Deventer
F. Hulsbosch — Bleyenburgkade 23 — Utrecht
L. H. E. van Hylckama Vlieg — Vlaardingen
H. J. Jacobs — Nieuwendijk 129 — Amsterdam
J. A Jacobs — Ingogostraat 6 — Amsterdam
J. Jans — Javastraat 141[3] — Amsterdam
A. H. Jansen — Weesperzijde 64 — Watergraafsmeer
W. H. Jansen — Paardekraalstraat 2[I] — Amsterdam
A. H. Janssen — Overtoom 340[III] — Amsterdam
F. B. Jantzen F. Gzn. — 1e. Hugo de Grootstraat 13 — Amsterdam
R. Jellema — Huidekoperstraat 1 huis — Amsterdam
A. J. Joling — P. C. Hooftstraat 172 — Amsterdam
Jos. de Jonge — Havenstraat 65 — Rotterdam
G. Kamphuys — de Clercqstraat 68 — Amsterdam
W. J. Klok — Stadhouderskade 122 — Amsterdam
J. F. H. Kohlwey — 2e Helmersstraat 109 — Amsterdam
Corn. Koning — Breedstraat 3 — Purmerend
N. P. de Koo — Matthenesserlaan 418 — Rotterdam
L. J. P. Kooken — Eindhoven
A. Kool — Potgieterstraat 33 — Utrecht
J. Kooyman — Pijnboomstraat 6 — 's-Hage
A. J. Kramer — Nassaukade 100 — Amsterdam

Ir. A. Krantz — Oude Singel 84 — Leiden
Foeke Kuipers — Industria Dam — Amsterdam
Ant. Kurvers — da Costakade 37[2] — Amsterdam
Jan Kuyt — Paleisstraat 8 — Amsterdam
T. J. Lammers — P. C. Hooftstraat 40 — Amsterdam
K. v. Leeuwen — Nic. Maesstraat 131 — Amsterdam
F. Lensvelt — van Breestraat 104 — Amsterdam
B. T. Liem — Zijlweg 96 — Haarlem
Jan v. d. Lip — Utrecht
M. J. E. Lippits — J. Obrechtstraat 82 — Amsterdam
J. de Lugt — „Marja" — Bentvelt bij Haarlem
A. de Maaker — Oranjekade 20 — Haarlem
P. L. Marnette — Wijtenbachstraat 61[2] — Amsterdam
H. Masselink — „Oversteeg" — Huis ter Heide
G. W. Mastenbroek — Koninginneweg 222 — Amsterdam
B. v. d. Meer — Corn. Anthoniszstraat 55[3] — Amsterdam
Victor Meeussen — Roonstrasse 2 — Bremen
D. Meintema — Eewat 76 — Leeuwarden
J. C. Meischke — Prinses Julianalaan 63 — Rotterdam
Ir. H. F. Mertens — J. W. Frisostraat 16 — Utrecht
Karel Meijer — J. v. Oldenbarneveldtlaan 81 — 's-Hage
Ir. G. J. Meijers — Keizersgracht 262 — Amsterdam
Mels J. Meijer's — Spreeuwenpark 41 — Amsterdam
J. H. A. Mialaret — Postbus 59 — Maastricht
T. Moerman — Overtoom 558 — Amsterdam
J. H. Mulder — Oude Ebbingestraat 31 — Groningen
J. H. Mulder Jr. — Bosb. Toussaintstraat 66 — Amsterdam
J. van Nieukerken Jr. — v. Kinsbergenstraat 102 — 's-Hage
B. v. d. Nieuwer-Amstel — Bilderdijkstraat 3 — Amsterdam
P. H. v. Niftrik — Visschersdam 5 — Amsterdam
W. Noorlander — Ceintuurbaan 340 — Amsterdam
Albert Otten — Leuvehaven 205 W.Z. — Rotterdam
B. J. Ouendag — Fr. v. Mierisstraat 111 — Amsterdam
J. G. A. Peeters — Tetterodestraat 7 — Haarlem
T. Pels — v. Breestraat 80 huis — Amsterdam
J. P. L. Petri — N. Witsenkade 39 — Amsterdam
Th. Philippi — Banstraat 2 boven — Amsterdam
P. J. Pieters — Kerklaan 35 — Watergraafsmeer
T. Poggenbeek — Joh. Verhulststraat 187 — Amsterdam
W. Pool — Nassaukade 34 — Amsterdam
J. Poot Jr. — R. v. Goensstraat 58 — 's-Hage
J. D. Postma — Polstraat 66 — Deventer
C. B. Posthumus Meijes Jr. — Zandvoortschelaan 53 — Heemstede
N. Ramakers — Sittard
J. F. Repko — Fr. v. Mierisstraat 115 — Amsterdam
Theo van Reijn — Terrein Phoenix — Haarlem
G. Ribbius Peletier — Maliebaan 15 — Utrecht
M. Rietbergen — P. Hendriklaan 13 — Utrecht
E. A. C. Roest — Nic. Maesstraat 88 — Amsterdam
Th. J. Roetering — Leidschekade 114 — Utrecht
G. A. Roobol — Marnixstraat 263 — Amsterdam
J. E. Rood — Oosterpark 72 — Amsterdam
J. Roodenburgh — Nieuweweg 38 — Watergraafsmeer
L. H. Roos 1e — Helmersstraat 218 — Amsterdam
J. Roosingh — N. Maesstraat 123 — Amsterdam
A. C. A. Rotgans — Overtoom 408[I] — Amsterdam
Theo Rueter — Blaricum
G. J. Rutgers — N. Maesstraat 123 — Amsterdam
W. J. Rijnja — Sarphatipark 55 — Amsterdam
C. Schol — Overtoom 337 — Amsterdam
N. H. W. Scholte — Sarphatipark 25 b — Amsterdam
F. P. M. Schouten — Gr. Hertoginnelaan 3 — Bussum
C. Schuitemaker — Hoofdgracht 24 — Helder
J. C. Schultsz — 2e J. v. d. Heydenstraat 13 — Amsterdam
Otto Schulz — Kloosterpark — de Bilt
H. J. v. Senden — Joh. Verhulststraat 79 — Amsterdam
J. Slot — Hilversum
A. P. Smits — Westerlaan 27 — Overveen
W. Smijtink — Willemsparkweg 88 — Amsterdam
J. A. Snellebrand — 1e Helmersstraat 119 — Amsterdam

J. Snuif — Henegouwerlaan 110 — Rotterdam
C. Th. Sparringa — G. Brandtstraat 1 — Amsterdam
Jac. A. v. Straaten — Heerengracht 442 — Amsterdam
J. Strackee — de Lijnden — Vijfhuizen Haarlemmermeer
E. E. Strasser — Klein Gladbach — Bezirk Aachen
E. Sunier — Koninginneweg 79 — Amsterdam
L. v. d. Swaelmen — Avenue de la Couronne 90 — Bruxelles
W. G. v. Swers — Hondecoeterstraat 9 — Amsterdam
R. H. Terlingen — Ceintuurbaan 215 — Amsterdam
P. Theunissen — Aert v. Nesstraat 119 b — Rotterdam
K. Tholens — Amstel 242 — Amsterdam
Tj. Tjeerde — Noordeinde — Workum
F. A. W. v. d. Togt — Helenastraat 16 — 's-Hage
P. Tolman — Sperwerlaan 36 — Amsterdam
E. A. v. Tonderen — Saxen Weimarlaan 10 — Amsterdam
H. W. Valk — Antoniuslaan 16 — Blerick-Venlo
H. J. v. d. Vecht — Amstelveen
G. van Veen — Badhuisweg 14 — Scheveningen
D. van Velze — Buntlaan — Driebergen
A. Verhage — Westzeedijk 74b — Rotterdam
H. C. Verkruysen — Berkenrodelaan — Heemstede
P. Vermaak — Kloosterpark — de Bilt
G. Versteeg — Vossiusstraat 5 — Amsterdam
Corn. Visser — Saxenburgerdwarsstr. 4 — Amsterdam
L. C. v. d. Vlugt L.Czn. — Avenue Concordia 43 — Rotterdam
André Vlaanderen — Vondelstraat 104c — Amsterdam
L. Vogelesang — M. H. Trompstraat 28 — Amsterdam
A. R. de Vries — Overtoom 570[I] — Amsterdam
K. de Vries — Pretoriusstraat 88[I] — Amsterdam
A. H. v. Wamelen — A. Perkstraat 63 — Hilversum
F. A. Warners — Lairessestraat 93 — Amsterdam
A. W. Weissman — Heerengracht 247 — Amsterdam
A. H. Wegerif Gzn. — Regentesselaan 11 — Apeldoorn
A. J. v. d. Weij — 3e Kostverlorenkade 36 — Amsterdam
K. Wiedijk — Sluisstraat 11 — Amsterdam
C. J. Wierda — Fok — Heerenveen
Jan Wils — Vlietweg 8 a — Voorburg
Fock Wind — Amsterd.weg 154 — Arnhem
J. Th. v. Winsen — Heerenstraat 26 bis — Utrecht
Jac. Wormser — Taludweg 63 — Hilversum
W. J. M. v. d. Wijnpersse — Stadhouderslaan 75 — Utrecht
D. A. v. Zanten — Wernerlaan 12 — Hilversum
J. Zietsma — Veerstraat 19[I] — Amsterdam
L. J. H. Zonneveldt — Bilderdijkkade 11 — Amsterdam
L. Zwiers — Stadhouderskade 72 — Amsterdam

BUITENLEDEN. (169)

P. W. Abbing — Driebergen
G. H. Adema — Barendstraat, 57 — 's-Hage
N. J. Adema — Franeker
G. Adriaans Jr. — Zevenhuizen 3 — Amersfoort
C. L. Alons — Copernicusstraat 215 — 's-Hage
N. Andriessen — Dennenweg 114a — 's-Hage
A. K. Bendt — C. T. Storkstraat 10 — Hengelo (O.)
Jos. H. J. Berben — Engelbert v. Nassauplein 145 bis — Breda
K. v. d. Berg — Dondersstraat 46 — Utrecht
B. v. Bilderbeek — Buiten Walevest 4 — Dordrecht
F. P. Bilsen — Boschstraat 7 — Breda
N. Bing — Amstelveensche weg 152 — Amsterdam
L. J. Blok — 2e Weerdsweg 80 — Deventer
F. M. Bongers — Keipad — Breskens (Z. Vl.)
W. F. J. H. Bouman — Tilburg
M. Brinkman — N. Haven 375 — Rotterdam
H. B. v. Broekhuizen — Amsterdamsche weg 152 — Arnhem
J. M. W. Broekhuijsen — Burg. Weertstraat 130 — Arnhem
J. Bronkhorst — W. v. Haemstedestraat 12 — Rotterdam
A. Bunk — Galileistraat 15 — 's-Hage
H. J. E. Christoffels — Beckslaan — Vogelenzang
J. Coenraad — N. Heerengracht 33 — Zaandam
C. J. Covens — Stadhouderslaan 56 — Utrecht

J. Cramer — Copernicuslaan 113 — 's-Hage
L. Cussell — Lubeckstraat 47 — 's-Hage
B. van Dam — Capelle a. d. IJsel
Chr. Dekker — Anna Pawlonapolder (N.H.)
J. A. van Dongen — Boschstraat — Breda
J. A. van Donselaar Jr. — Hortensiuslaan — Naarden
K. v. Doorn — Havenstraat 115 — Hilversum
N. v. d. Drift — Oranje plantage 35 — Delft
C. v. Eesteren — Rijswijksche weg 309 — 's-Hage
H. C. Elzinga — Meentweg — Blaricum
H. L. Engberts — Dibbetsstraat 22 — 's-Hage
C. M. v. d. Ent — Oranjeplein 15 — 's-Hage
G. Esbach — Princenhage
Ch. Estourgie — Oude Stadsgracht 55 — Nijmegen
G. Feenstra — Amsterd.weg 154 — Arnhem
K. Feenstra — Mecklenburglaan 54 — Bussum
H. Fels — A. Paulownastraat 20 — 's-Hage
W. Fontein — Hooge Rijndijk 4a — Leiden
H. Gazenbeek — Annastraat — Oosterbeek
J. Ghering — Molenstraat 58 — Apeldoorn
A. J. L. Goethals — Heerengr. 47 — Middelburg
C. M. van Goor — 's-Gravendijkwal 71 — Rotterdam
Corn. de Graaf — Schoolstraat 16 — Utrecht
C. de Graaff — Semarang
G. de Groot — Cederstraat 122 — 's-Hage
Jac. Grubben — Blerick-Venlo
J. B. v. d. Haar Jr. — Stationstraat 21 — Amersfoort
J. Haga — Nassaustraat 16 — Utrecht
H. Hana — Luitjeslaan — Blaricum
D. F. J. Harmsen — Karpervijver 5a — Zeist
D. Hartsuiker — Molenweg 45 — Zwolle
W. Helwig — Newtonstraat 319 — 's-Hage
J. Hermans — Amsterd. Straatweg 384 — Utrecht
Joh. Hermans — Hoogte Kadijk 93 — Amsterdam
Jac. v. d. Heyden — Ganzenmarkt 9 — Leiden
H. Hissink — Loenen a.d Vecht
P. A. H. Hofman — v. Beuningenstraat 38 — 's Hage
Joh. Hoogenboom — Renesse — Eiland Schouwen
J. W. van Houtum — Sterrenlaan 63 — Hilversum
C. Houwink — Polstraat 63 — Deventer
D. Jensma — Dir. Ambachtschool — Assen
H. C. Jorissen — Toulonschelaan 21 — Dordrecht
L. C. Kalff — N. Keizersgracht 46 — Amsterdam
L. C. Kalis — Willem de Zwijgerstraat 4 — Delft
G. Kelfkens — Amst. Straatweg 394 — Utrecht
C. A. Kentie — Pijnboomstraat 44 — 's Hage
P. J. C. Klaarhamer — Oude Kerkhof 48 bis — Utrecht
J. F. Klomp — Limburgerstrasse 21 — Dortmund
J. A. Kneteman — Ger. Doustraat 28 — Utrecht
F. A. Koch — Kanaalweg 19 — Scheveningen
J. D. C. Koch — Pr. Hendrikstraat 12 — Zwolle
H. J. Kochx — v. Beveninckstraat 162 — 's Hage
D. Komen — Fred. Hendrikstraat. 34 — Utrecht
G. Koolhof — Gr. Leliestraat 12a — Groningen
H. C. Kooymans — v. Blankenburgstraat 50 — 's Hage
A. P. Koster — Oudegracht 47 bis — Utrecht
P. J. Koster — W. v. Noortstraat 9 bis — Utrecht
J. Laan Jr. — Valkenboschlaan 94 — 's-Hage
J. v. d. Land — Maaskade W.Z. 153a — Rotterdam
B. v. d. Lecq — Prins Hendrikstraat 23 — 's-Hage
J. C. Leijen — Bergen N.-H.
C. A. Lion Cachet — Vreeland
D. J. v. Loo — Zutfen
Joh. D. Looyen — Haringstraat 79 — Scheveningen
G. Lyesen — Oostvoorne
W. Maarsse — Zijdstraat — Aalsmeer
D. Margadant — Kerkplein A. 520 — Wageningen
A. A. J. Margry — Diergaardelaan 41 — Rotterdam
Anne Markus — Dir. Ambachtschool — Harlingen
R. C. Mauve — Leuvenschestraat 67 — Scheveningen

P. Mensink — Regentesselaan 2 — Apeldoorn
N. J. Meyen — Jr., v. Speykstraat 51 — 's-Hage
W. P. Meyer — Houtweg — Laren N.-H.
E. G. Middag — Zon- en Maanstraat 15 — Hilversum
Nic. Molenaar Jr. — Statenlaan 21 — 's-Hage
P. A. J. Mooyen — Amsteldijk 19 — Amsterdam
A. Mouw — Ministerlaan 6 — Hilversum
J. N. Munnik — Loosduinscheweg 895 — 's-Hage
C. Mus Hzn. — Gouwestraat 3 — 's-Hage
M. J. Muylaert — Oranjestraat 44 — Haarlem
J. Neisingh — Gymnasiumstraat 16 — Assen
P. M. C. Nicolai — J. W. Frisolaan 4 — Utrecht
J. Olie — Ferd. Bolstraat 14 — Utrecht
D. van Oort — de la Reijlaan 9 — Bussum
W. F. Overeijnder — Oostzeedijk 229 — Rotterdam
B. Ovink — Doetinchem
R. P. v. d. Pant — Amsterdamschestraatweg 10bis — Utrecht
W. Penaat — Bezuidenhout 333 — 's-Hage
Ant. Pet — Hazelaarstraat 72 — Den Haag
Joh. Piceni — Veemarktstraat 71 — Breda
J. v. d. Pluym — Schiekade 183 — Rotterdam
A. de Poorte — Heerengracht 43 — Middelburg
J. R. Prent — Carpentierstraat 130 — 's-Hage
G. Repko — Koningslaan 2 — Bussum
H. A. Reus — Steegoversloot 64 — Dordrecht
H. v. Roggen — Dornschestraat 76 — Almelo
H. Rutgers — Warmond
H. Rijven — Vleeschstraat 50 — Venlo
D. Saal — Metiusgracht 9 — Alkmaar
S. B. van Sante — Zaandam
A. J. v. Schaik — W. Barentzstraat 40 — Utrecht
C. W. J. Schorteldoek — Gasthuislaan 39 — Delft
J. L. Schouten — Prinsenhof — Delft
H. A. Schram — Spoorsingel 52 — Rotterdam
Ir. R. Schüngel — Den Bosch
Jos Seelen — Heerlen (L.)
A. M. J. Sevenhuijzen — Duivenvoordestraat 16 — Haarlem
J. G. Slagter — Coornhertstraat 16 — Haarlem
A. Smit — Leeraar M. O. — Arnhem
Nico Smit Jzn. — Heerengracht F160 — Weesp
Mej. H. Smits — Apeldoornsche weg 110 — Arnhem
F. Spanjaard — de Kaap — Oosterbeek (hoog)
H. W. Stikelorum — Oude Molstraat 27 — 's-Hage
L. Stokla — Gov. Bidlostraat 66 — 's-Hage
F. H. Stoks — Tegelscheweg 17 — Venlo
C. van Sraaten Jr. — A.B.C.straat — Utrecht
A. R. C. Suijling — Wolvenhoek — Den Bosch
C. Sweris — Villa „Rosegrave" — Soest
J. D. Terborgh — Beeklaan 195 — 's-Hage
D. F. Tersteeg — L. Hortensiuslaan — Naarden
J. Toet Jr. — v. Beuningenstr. 38 — 's-Hage
F. C. Unger — Nachtegaalsteeg — Amersfoort
J. J. A. J. v/d Valk — Spoorlaan 251 — Tilburg
M. M. T. G. Vermooten — Wittevrouwensingel 87 — Utrecht
F. J. Vingerhoet — Nijmegen
J. M. Vink — de Heemstraat 120 — 'g-Hage
Ir. A. Visser — Papendrecht
W. N. v. Vliet — v. Weede v. Dijkveldstraat 6 — 's-Hage
G. Vos — Steenstraat — Alkmaar
G. J. Vos — Korte Singel 17 — Bussum
A. J. Vredeveld — Oude Kamp 17 — Utrecht
P. de Vries — Delfschelaan 125 — 's-Hage
A. H. v. d. Waal — Oudedijk 208b — Rotterdam
J. A. de Waal — J. Marisstraat 6 — Sloten N.H.
Han, Wegerif — Fred. Hendrikplein 37 — 's-Hage
Joh. Wevers — Kl. Houtstraat 53 — Haarlem
C. Th. J. Wickart — Notenboomenlaan 132bis — Utrecht
J. Wildeboer — Nesdijk — Bergen N.H.
A. R. Wittop Koning — H. W. Mesdagstraat 50h — Groningen
J. G. Wolbers — Paulinastraat 37 — 's-Hage
H. Wouda — v. Hoornestraat 6 — 's-Hage
W. F. B. Wouters — Columbusstraat 38 — 's-Hage
J. A. Wijn — Prinsesseweg — Apeldoorn
H. IJselmuiden — Eusebiusbuitensingel 10 — Arnhem
A. H. Zinsmeister — Mijnbouwstraat 3 — Delft
L. van Zoelen — Ede — (Gelderland)

DONATEURS (118)

A. E. d'Ailly — Heerengracht 380 — Amsterdam
Ambachtschool — Amersfoort
H. d'Audretsch — Hooge wal — 's-Hage
Becht en Dyserinck — Stadhouderskade 80 — Amsterdam
Bibliotheek Ned. Afd. Theosofische Vereeniging — Amsterdam
Amsteldijk 76
L. Bienfait — N. Maesstraat 103 — Amsterdam
A. W. Blokhuis — Steijnstraat 49 — Alkmaar
J. Th. Boersma — N. Tolstraat 57 — Amsterdam
A. Booleman — Valeriusstraat 218 — Amsterdam
Jos. Box — Weesperzijde 105 — Amsterdam
F. W. Braat — Delft
Dr. J. v. Breemen — Keizersgracht 489 — Amsterdam
Mm. Cl. Carpreau — Westeinde 31 — Amsterdam
Coeterier en Ladiges — Bloemgracht 119 — Amsterdam
A. Content — Langeweg 41 — Watergraafsmeer
Mr. H. la Croix — J. Marisstraat 20 — Sloten (N.H.)
L. Cochius — Glasfabriek Leerdam — Leerdam
J. F. Duwaer — Prinsengracht 735 — Amsterdam
W. v. Egmond — Oosterpark 1 — Amsterdam
B. Eilers — Amstelveensche weg 83 — Amsterdam
R. Elion — Keizersgracht 594 — Amsterdam
A. v. Ellinckhuizen — Pretoriusstraat 54 — Amsterdam
A. v. d. Elst — Westduinweg 177 — 's-Hage
Mr. D. C. Endt — Villa „De Eikjes" — Laren
Firma F. Engers — Keizersgracht 521 — Amsterdam
Th. R. v. Epen — Groote Bickerstraat — Amsterdam
A. G. Everts — Villa Endymion — Bloemendaal
K. Faas — Rokin 26 — Amsterdam
Mej. R. C. Faber — Kinderhuis Bennekom
Gem. Avondschool voor Handwerkslieden — Arnhem
N. J. H. Groenendael — Karnemelkstraat — Breda
Th. Groenendijk — P. H. Laan 30 — Amsterdam
Groeneveld Ruempol & Co. — P. H. Kade 68 — Amsterdam
D. Udo de Haes — Oosteinde 4 — Amsterdam
Jan Hamer — Fred.plein 6—8 — Amsterdam
F. B. Harmsen — Amstelv.weg 56 — Amsterdam
Jonkvr. J. v. Heemskerck Nassau Zuilensteinstr. 35, Den Haag
Heringa & Wutrich — Groote Markt 25 — Haarlem
Ir. H. v. Heijst — Valeriusst aat 103b — Amsterdam
Heijstee Smit & Co. — Reguliersdw straat 108 — Amsterdam
G. J. Hillen — Stadhouderskade 74 — Amsterdam
L. Hoost — Rapenburgerstraat 181 — Amsterdam
Mr. D. Hudig — Koningslaan 1 — Amsterdam
K. Huig — Lauriergracht 12 — Amsterdam
A. Huijgen — Keizersgracht 174 — Amsterdam
Dr. Ch. Ide — Lomanstraat 31 — Amsterdam
Ir. H. de Jong — Amstelveenscheweg 330 — Amsterdam
H. F. Jansen & Zn. — Spui 10a — Amsterdam
Louis de Jong — Hendrik Jacobsstraat 6 — Amsterdam
J. C. Jongens, — Weesperzijde 43 — Amsterdam
Robbert Kalff & Co. — Heerengracht 270 — Amsterdam
M. Knoops — Nes 73 — Amsterdam
Mevr. A. G. Kröller — L. Voorhout 1 — 's-Hage
T. Lammers — Prinsengracht 256 — Amsterdam
J. F. Ligtenberg — Gr. Hertoginnelaan 219 — den Haag
F. v. d. Loo — Dieren
H. B. Lotgering — Nassaukade 160 — Amsterdam
J. Lüger — Amstelveenscheweg 210 — Amsterdam
Mij. tot bev. der Bouwkunst B. N. A. Marnixstraat 402 Amsterdam
C. J. Maks — Stadhouderskade 37 — Amsterdam
Martin & Co. — Achter Oosteinde — Amsterdam

Ph. Meyer — Valeriusstraat 284 — Amsterdam
S. Mintenhof — Borneolaan — Hilversum
Mej. Phemia Molkenboer — Valeriusstraat 235 — Amsterdam
W Nederkoorn — Schoutenstraat — Alkmaar
Nederlandsche Mij. Centr. Verwarming Burkom & Son — Amsterdam
Heerengracht 473
J A. Niegeman — Leidschevaart 98 — Haarlem
Th Nieuwenhuys, 2e Jan v. d. Heydenstr. 109, Amsterdam
H. J. Nolthenius — Ged. Oudegracht 35 — Haarlem
K. E. Osthaus — Museumbesitzer — Hagen in W
H. v. Poelgeest — Ouderzorg — Leiderdorp
Alfred Polak — P. Hendrikstraat 153 — Den Haag
Mr. J. H. Polenaar — Joh. Verhulststraat 154 — Amsterdam
Jan Poortenaar — No. 2 Studio 151a King Henry Road — Londen
Joh. Ptasznik — de Lairessestraat 63 — Amsterdam
J. H. M. Rademaker — O. Z. Voorburgwal 224 — Amsterdam
Jac. Rinse — N. Heerengracht 167 — Amsterdam
Mr. P. H. Ritter Jr. — Hugo de Grootstraat 6 bis — Utrecht
A. J. Roosen — Prinsengracht 1119 — Amsterdam
J. J. Roovers — Stadhouderskade 146 — Amsterdam
Dr. J. Rothstein — Frans v. Mierisstraat 47 huis — Amsterdam
Mr. J. F. v. Royen — v. Boetzelaerlaan 43 — 's-Hage
Dr. Ir. L. Sanders — Koninginnenweg 60 — Amsterdam
Paul Sanders — Jac. Obrechtstraat 3b — Amsterdam
C. A. R. Schöffer — Wanningstraat 11 — Amsterdam
A. Schotel — Wijnstraat 92 — Dordrecht
Secretariaat Rijks Commissie v. d. beschrijving van Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Buitenhof 's-Hage
Ph. Simons — P. C. Hooftstraat 116 — Amsterdam
Staal & Co. — Kerkstraat 279 — Amsterdam
Staal & Haalmeyer — 3e Weteringdwarsstraat 36 — Amsterdam
B. C. v. d. Steenhoven — A. v. d. Goesstraat 17 — Scheveningen
H. Stips — Vaartweg 75 — Hilversum
L. Storm — Zocherstraat 33 huis — Amsterdam
Jac. Swaan — Paviljoenstraat 4 — Amsterdam
Technische Hoogeschool afd. Bibliotheek — Delft.
P. Tjebbes — Taludweg 15a — Hilversum
J. W. v. Tubergen, Kostverlorenstraat 93, „'t Zonnehuis", Zandvoort
Universiteits Bibliotheek — Amsterdam
Eduard Verkade — Joh. Vermeerstraat 48 — Amsterdam
Ver. de Ambachtschool A. D. v. d. Warf — Goes
Ver. tot bev. der Bouwkunst — Hugo de Grootstraat 5 — Leiden
J. G. N. Verloop — Duinweg 18 — Bosch en Duin
Mr. Dr. J. Versteeg — Amstel 93 — Amsterdam
Prof. W. Vogelsang — Utrecht
A. W. Volmer — American Hotel — Amsterdam
E. de Vries, — Linnaeusstraat 55 — Amsterdam
J. Warners — Anna Vondelstraat 1a — Amsterdam
F. M. Wibaut — W. Pyrmontlaan 11 — Amsterdam
Mej. H. Willebeek Lemair — Eendrachtweg 74 — Rotterdam
H. J. Winkelman — P. C. Hooftstraat 28 — Amsterdam
W. Witteveen — Fred. Hendriklaan 10 — Bilthoven
Mej. H. Wolff, — Zijtakweg 189 — Laren
H. J. Wijdeveld — Cecilielaan — Renkum
A. A. v. Wijngaarden — Hoogstraat — Rhenen
Mej. Chr. v. Zeegen — Lomanstraat 79 — Amsterdam
F. J. Zeegers — P. de Hoogstraat 34 — Amsterdam

NIEUWE LEDEN VOOR 1920
(tot op heden opgegeven)
Voorgesteld als GEWONE LEDEN (15)

Mej. Tine Baanders — Weteringschans 95 — Amsterdam
Tjerk Bottema — Heerengracht 125 — Amsterdam
H. Bunders — Gijsbrecht v. Amstelstraat 84 — Hilversum
R. Bijkerk — Heerenstraat 108 — Leiden
G. Dusschoten — Adelheidstraat 10 — Bussum
H. Gastenaar — Maarssen
Ir. W. H. Ennovan Gelder — Reguliersg acht 138 — Amsterdam
D. P. J. de Kam — Kromme Englaan 13 — Bussum
A. A. van de Linde — Leliestraat 35 — Hilversum
E. van Lingen — Bosb. Toussaintstraat 2 — Amsterdam
Th. R. Luyken — Amstelveenscheweg 97 — Amsterdam
W. A. Maas — Vredenburgweg — Utrecht
P. Molenaar, — Zaandam
T. Sybrandi — Nieuwe Gracht 56 — Haarlem
Bruno Wille — 2e Jan Steenstraat 106 huis — Amsterdam

Aangenomen als BUITEN-LEDEN (14)

L. J. A. Abercrombie, — St. Anthonielaan 117 — Arnhem
C. van Andel — 2e Helmersstraat 14 — Amsterdam
J. van Biesen — Lijsterstraat 12 — Arnhem
C. P. T. Boon — Buitenhaven 20 — Den Helder
A. T. N. Boosten — Battalaan 70 — Maastricht
Jaap Burger — Dijkstraat 8 — Arnhem
W. Cornel — A. v. Ostadelaan 117bis — Utrecht
K. T. van Gemert — P. Krügerstraat 6 — Arnhem
P. Heymerink — Schroeder v. Kolkstraat 5bis — Utrecht
W. M. de Jong — Jufferstraat 38bis — Utrecht
J. B. Kamp Jr. — Donkere Spaarne 2rood — Haarlem
A. W. Kuiler — Oudegracht 62bis A — Utrecht
J. Luinge, — Boothstraat 4 — Utrecht
E. Schubad — Ch. Bourbonstraat 66 — Den Haag

Aangenomen als DONATEURS (11)

Mevr. A. Jongejan-Waltman — Krügerstraat 7 — Hengelo (O.)
Mej. T. Peperkamp — Paternosterstraat — Alkmaar
Plateelbakkerij „Delft", Reguliersdw.straat 108 114, Amsterdam
F. M. Meyers — Willemsparkweg 44 — Amsterdam
A. Ricardo, — p.a. N. Rotterdammer Courant — Rotterdam
Mej. Jo Tenge — Heerengracht 598 — Amsterdam
J. Vleming — v. Breestraat 12 — Amsterdam
Mevr. F. J. Verhey — Dordrecht
Mr. W. F. K. Versteeg — Badhuisweg 135 — Den Haag
Mr. H. K. Westendorp — Weteringschans 75 — Amsterdam
J. C. J. Wijdeveld — Tandjong-Pandan — Biliton (N. O. I.)

Nog heeft bedankt voor 1920: J. Veenstra, buitenlid te Zeist, en zijn door het bestuur afgeschreven: 1 Gewoon Lid, 3 Buitenleden, leden en 3 Donateurs.

Leden en Donateurs worden verzocht ten spoedigste abuizen in bovenstaande ledenlijst te willen berichten aan den Secretaris van A et A — Weteringschans 83 — Amsterdam
Eveneens adresveranderingen op te geven aan den Secretaris van A et A — Weteringschans 83 — Amsterdam
Alleen bij tijdige opgave van Nieuwe Leden en Donateurs kan de toezending van alle te verschijnen nummers van „Wendingen" gegarandeerd worden.

De 1e Secretaris,
J. F. STAAL
Weteringschans 83
AMSTERDAM

2DE JAAR JANUARI 1919

1

REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DER EYNDE,
M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER

UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ

NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP

VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA (DONATEURS)
f 12.50; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT

BIJ ALLE BOEKHANDELA
REN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
PRIJS P. NUMMER FL. 3.75

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG ONTWORPEN
DOOR K. P. C. DE BAZEL

TIBETAANSCHE TEMPEL
SCHILDERINGEN DOOR
W. J. G. VAN MEURS
(MET 13 ILLUSTRATIES)

OVER PERZISCH AARDE
WERK DOOR C. A. LION
CACHET (MET 12 ILLUSTR.)

OVER DE KUNST VAN
HET OUDE OOSTEN DOOR
H. C. VERKRUYSEN

RAMA GITA. I

NOORDELIJKE INGANG
VAN DE SANCHI SITUTA
(ILLUSTRATIE)

VISHNU-ALTAAR, BAWAR
SOGAR (ILLUSTRATIE)

VISHNUTEMPEL, BHUVA
NESHUAR ORISSA VAN DE
11DE EEUW (ILLUSTRATIE)

RUINE EENER SIKHARA
(ILLUSTRATIE)

GOPURAM VAN DE MA
DHAVA PERUMAL TEMPEL
GANDIKOTA (DISTRICT
CUDDAFRAH (ILLUSTR.)

KANDARIJA MAHADEYA
TEMPEL KHAJURAHO (ILL.)

LINKS BOVEN MIDDEN-FIGUUR DE ELFHOOFDIGE PADMAPANI □ □ □ VERDER VOOR STELLINGEN VAN BELEERING DOOR TIBETAANSCHE HEILIGEN

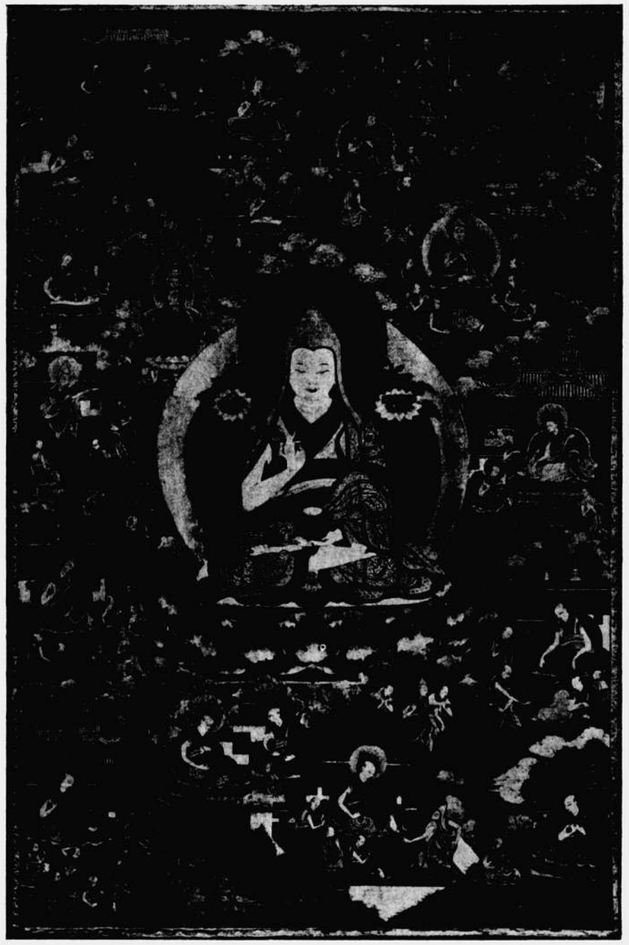

GROOTE MIDDEN-FIGUUR TSONGKHAPA □ □ □ RECHTS BOVEN IN MEDAILLON: SARASVATI □ □ □ DE AFMETING VAN 'T TABLEAU IS 0.86 — 0.55 M.

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN = UAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

TIBETAANSCHE TEMPELSCHILDERINGEN
DOOR W. J. G. VAN MEURS

Zooals de vruchten voorgetuigden van de weelderigheid van den bodem des beloofden lands, zoo geven de zeldzame schilderingen, die men ooit van Tibet krijgt te zien, blijke van uit wat verheven geestesweelde de kunst werd geboren — en wellicht nog daar komt — in dat ver afgelegen land, waartoe de toegang voor den westerling maar steeds blijft verboden.

In een rust, die doet denken aan dien, waarin de Europeesche middeleeuwsche monnik in zijne stille kloostercel, uitziende op zijn weldadig-stillen kloostertuin, zijne getijdeboekskens calligrapheerde en ze verluchtte met sierlijke initialen, bloemrijke ranken en miniatuur-schilderijtjes, vaak vochtig van gevoel, . . . in zulk een rust moeten óok die Tibetaansche geheele miniaturen-tableaux zijn geconcipiëerd en geschilderd.

Ook zij zijn het werk van kloosterlingen, maar kloosterlingen van het Oosten, in wier bloed de schittering is van edelgesteenten, die in de hersenen het licht doet ontsteken, dat de hallen van de ziel maakt tot zalen van een tooverpaleis. Daarin troont de geest, een machtig heer over hier nog wel zeer onbekende werelden.

Want al vermeent men, dat in de laatste tientallen van jaren in den westerschen mensch stralen van de indische zielewereld zijn doorgedrongen, meer dan een schemerende parelglans is dat toch niet.

De oostersche begrippen te kunnen zien in hun eigen licht, zoodat zij voor den geest daar staan als de pralend blanke lotos, dat vermag de oosterling alleen. Zij zijn van zijn natuur.

„Geloof mij", zeide mij eens een boeddhistisch geleerde uit Lahore, met wien ik bij eene Engelsche familie op een landgoed buiten Londen kennis maakte, „uwe leer van Jezus met al hare heerlijke symbolen en diepe wijsheid is in uwe landen nog niet voor een tiende begrepen — over toepassing spreek ik niet — van zooals zij voor ons zich opendoet. Denk niet dat de naam van uw verlosser voor ons, theologen van het oosten, een vreemde zij. Van zijn twaalfde tot zijn dertigste jaar, een tijd, waar uw bijbel geen gewag van maakt, heeft — en dat is onze vaste overtuiging — hij, die toch ook oosterling was, aan onze bronnen geleefd, waar alle wijzen van toen eens hunne lafenis zochten. Eene diepgaande vergelijkende studie geeft er ons de gronden voor."

„Maar," zeide ik, „hoe heeft zijn woord in het westen dan zóò tot de gemoederen kunnen doordringen?"

„In de eerste plaats zeker door die schoone kern van algemeen menschelijke wijsheid, waar onze bronnen zoo onuitputtelijk van zijn... Doch al de oorzaken van de verbreiding zijner leer in het westen na te gaan?... Op 't oogenblik, helaas, is er in de harten der menschen niet veel meer van over; daarvan getuige uwe wanbeschaving. Ik, die uit het oosten kom, heb recht haar zoo te betitelen.

Eens was het bij u beter en men was dichter bij het wezen van uw leer dan alle godgeleerden van thans. Men leefde in een schoonen morgen-, middag- en avondschijn. En daar waren bloemen, waar allen zich in verlustigden en door een ieder werden gekend. Dat gaf een gemeenschappelijken band. En men zag ze telkens in ander licht, en zoo deed men dagelijks nieuwe vondsten van schoonheid, waarvan de verrukking bleef beklijfd in het werk van den dag.

O, houd in waarde, wat men u daarvan heeft nagelaten, van de groote kathedralen tot het nietige voorwerp van huiselijk gebruik! Zij zijn uit rijken waar al zoo lang het licht van is gedoofd. Toen ging het geluk van de gemeenschap henen. Thans is het in de menschen dood. En niet eerder, zeg ik u, zal er van eene waarachtige samenleving weer sprake kunnen zijn, voordat er eene schoone geestelijke wereld weer is, waar men gemeenschappelijk in leeft, hoe zich die dan ook moge hebben gevormd.

Vraagt een van u allen mij nu, hoe het beste te geraken tot het wezen der christelijke leer, dan zou ik u raden: ga tot die nalatenschap terug, verkeer lange daarmêe en gij komt verder dan eenig geestelijke u brengen kan.



SHAKYAMOENI



TSONGKHAPA

Wie den grooten geest van het oosten mocht willen benaderen, hem verwijs ik naar de verwerkelijkte concepties van oostersche schoonheid, waarin die geest leeft en zich geeft voor alle tijden.
Uit liefde geboren, doen zij liefde ontsteken en daardoor alleen vindt men toegang.
Maar men heeft ervoor te komen zoo onbevooroordeeld als een kind voor zijne moedertaal, dat het nog moet gaan leeren spreken.
Doch dit lijkt mij voor den westerling wel eene onoverkomelijke hindernis.
Van hoevele schijnbaar alleen-recht-van-bestaan hebbende begrippen heeft men zich los te maken, om daarnaast andere te kunnen erkennen.
Om even te toeven bij maar een eenvoudig geval:
Gij weet, hoe men den Japanschen schilder verwijt gebrek aan perspectivische kennis. Men ziet van hem dan ook zelfs schilderingen, waar, tegen al uwe regelen der perspectief in, de lijnen, inplaats van naar elkâar toe te loopen van den toeschouwer àf, dit juist omgekeerd doen naar den toeschouwer tòe. En toch is de schoonheid volmaakt. Dat komt omdat die lijnen zóó en niet anders in harmonie zijn met al de overige van de compositie, zooals die uit den geest van den Japanschen kunstenaar is voortgekomen.
Dat die begrippen soms zoo lijnrecht tegenovergesteld zijn aan de uwe en . . . toch ècht . . . de Japansche vrouw, die nooit als de Europeesche den draad zal steken in het oog van de naald, maar altijd het oog van de naald zal halen over den draad . . . waar zoovele van de eenvoudigste verrichtingen geschieden tegenovergesteld aan de uwe, daar is eene geheel andere bewerktuiging van het individu.
Maar . . . de sterren hier in den avond boven uw hoofd zijn dezelfde als daarginder. En evenals gij de oogen opslaat naar dat licht, doet dat ook de Oosterling. Zoo



DHARMAKIRTI



PRABHAKÈTOE

is er hetzelfde licht voor u en voor hem.
En zoo is er licht van eeuwigheid voor alle menschen.
Maar dàt verzeker ik u, er is nog veel licht voor u verborgen, waar hij u brengen kan."
Voor zooverre die Indiër met zijn donker gelaat en diepen blik op dien onvergetelijken namiddag mijner kennismaking.

Het waren de beide lievelingsvrouwen van den in de zevende eeuw over Tibet regeerenden koning Srong Tsan Gampo — de eene, Wench'eng geheeten, eene dochter van den Chineeschen keizer Taitsoeng uit de Tang Dynastie, de andere, Brikoeti, eene prinses van Nepaal —, die beiden van huis uit innig boeddhistisch haren nog jeugdigen gemaal — hij was niet ouder dan negentien, toen hij twee jaren na de huwelijksvoltrekking met de Nepaalsche er zijne Chineesche schoone bij kreeg — tot het boeddhisme bekeerden en hem ertoe bewogen, om voor het heil van Tibet zijnen eersten minister, Thoenmi Sambhota met gevolg naar Indië te zenden, om na bestudeering der heilige leer terug te keeren met bekwame boeddhistische priesters en de noodige heilige geschriften voor de bekeering van het land.
Srong Tsan Gampo was, hoe jong ook nog, een vorst van groote hoedanigheden.
Niet alleen wist hij het gezag te handhaven, door zijn vader verkregen over de verschillende stammen van Tibet, met zijn beleid van veldheer behoedde hij zijn volk voor invallen vanuit de omliggende rijken.
De beide prinsessen, van Nepaal en China, waren hem dan ook door haren respectievelijken koninklijken en keizerlijken vader uit ontzag geschonken. Op oud Tibetaansche schilderingen zien wij hem op witten hengst, in volle wapenrusting met helm en panache, in de geheven rechterhand de lans, met de linker de teugels houdend



SARASVATI

van zijnen schimmel, en aldus te paard in eene omstraling van vlammen, het hoofd tegen eene omvlamde aureool. Acht ruiters, evenzoo uitgedost en omvlamd als hij, ook alle op witten strijdhengst, omgeven hem rennend.
Op de hier tentoongestelde schilderij (zie afbeelding pagina 11) is door de verdeeling een geheel verkregen van groote rhythmische schoonheid, te schooner nog door de vatting in eenen benedenrand gevuld met demonen en dieren, dierenhuiden en voorwerpen voor de krijgsmansuitrusting van symbolische beteekenis, in rhythmische ordonnantie van weerskanten naar het midden toe, waar de stoepa troont, het boeddhistisch gedenkteeken met den daarin rustenden reliqui van den vereerden heilige.
Al vermelden Chineesche kronieken hem ook als een zeer oorlogzuchtig vorst, voor Tibet was de regeering van Srong Tsan Gampo met de inmenging zijner beide



NAGARDJOENA

lievelingsvrouwen zóó weldadig, dat het volk hem is gaan zien, en in hun boeddhistische kerk hij is opgenomen, als eene incarnatie van den in het Sanskrit geheeten bodhisatwa Padmapani, of Chenrési gelijk de Tibetanen hem noemen.
Padmapani, de Indische Awalokiteshwara**), de heer die (liefderijk) op u neerziet, kwam voort uit eenen lichtstraal van het rechteroog van den Dhyani-Boeddha Amitabha, de hemelsche inspiratie van Shakyamoeni

**) Avalokitêçvara is Sanskrit. Bij de Chineesche vertaling is door verwisseling van svara (= luit) met içvara (= heer) de naam ontstaan, dien verkort wij kennen als Kwan-Yin voor het beeld der liefde en barmhartigheid in China, dat daar echter vrouwelijk is.
De beteekenis van den Chineeschen naam zoo is: de Bodhisatwa, die het geluid der wereld beschouwt. (Waar in dit opstel bij de uitheemsche woorden de taal niet staat vermeld, zijn deze uit het Sanskrit. De spelling is zooveel mogelijk phonetisch. (Tib. achter een woord beduidt Tibetaansch.)



RAHOELABHADRA

(zie afbeelding pagina 4) of Gautama-Boeddha, den ons bekenden stichter van de boeddhistische leer. Dit geschiedde in den Soekhaváti, den vreugdeshemel, waar Amitabha zetelt op zijn lotostroon.
In dit gelukzalig oord van wondere tuinen en vijvers, waarop bloemen vol geuren wiegelen als eeuwig wolkende wierookvaten, komen de zielen der brave wereldlijken, die het Nirwana zouden hebben bereikt, waren de eischen hun niet te zwaar geweest. Zij blijven daar eenige duizenden van jaren, alvorens voor het laatst te worden wedergeboren, voorzien van de dan voldoende kracht.
Eene Tibetaansche legende verhaalt, dat Padmapani al dadelijk na zijne schepping zoo begaan was met de lijdende zielen, dat hij besloot ze van de hel toch zeker te zullen verlossen. En hij sprak als wensch uit, dat hij mocht sterven, zoo hij daar niet in slaagde. Toen verzonk hij in meditatie.



MILARASPA

(Het geloof van sommige westerlingen aan vaak te kunnen bereiken, waar men sterk aan denkt, is bij den oosterling een vast overtuigd-zijn van de krachtsontwikkeling door diepe overpeinzing).
En de hel liep leeg.
Maar toen de laatste ziel was gered, stroomde opeens de plaats der folteringen weer vol met nieuwe zondaren.
Toen kwam de wanhoop in Padmapani en werd zóó groot, dat zijn hoofd brak, en het brak in vele stukken.
Amitabha bracht die bijeen, maar niet één hoofd er meer uit kunnende samenstellen, gaf hij zijn zoon de elf piramidaal opgestapelde hoofden, waarmede wij den grooten beschermheilige van Tibet op tempelschilderijen zien afgebeeld.
Op twee zulke doeken hier aanwezig komt in die gestalte hij voor en met de daarbij behoorende acht armen, waarvan twee zijn geheven voor den borst met de handen in de houding van het gebed, in vier andere handen

TIBETAANSCH
PANTHEON
TABLEAU
□ □ □
GEËXPOSEERD
IN DE DRUCKER
UITBOUW VAN
'TRIJKSMUSEUM
TE AMSTERDAM

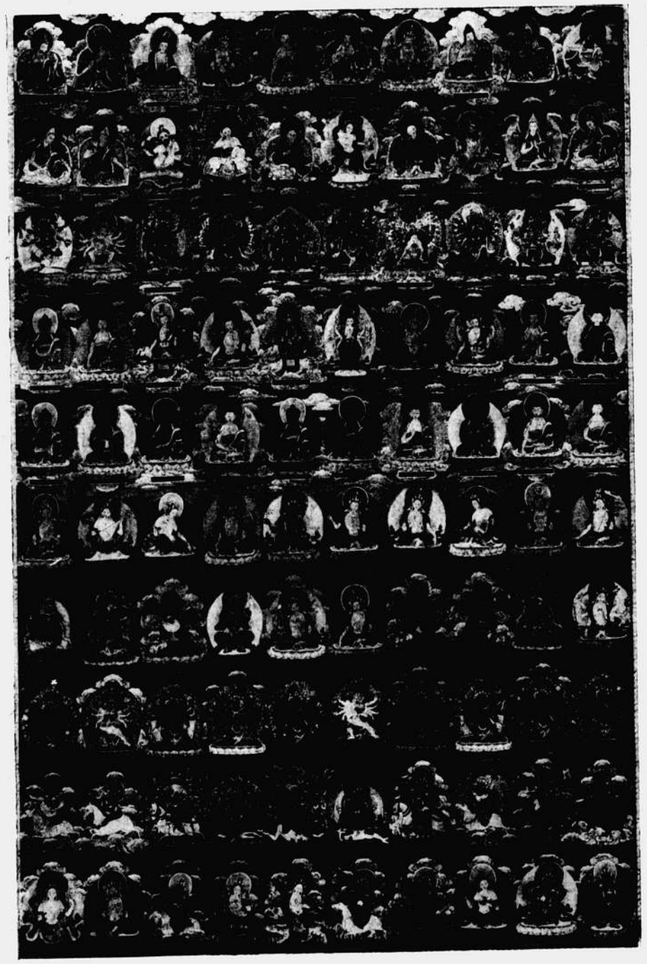

TIBETAANSCH
PANTHEON
TABLEAU
MET HONDERD
BOEDDHA'S
□ □ □
ZIE OMSCHRIJ
VING OP PAG. 10
AFMETING
1.47 — 0.97 M.

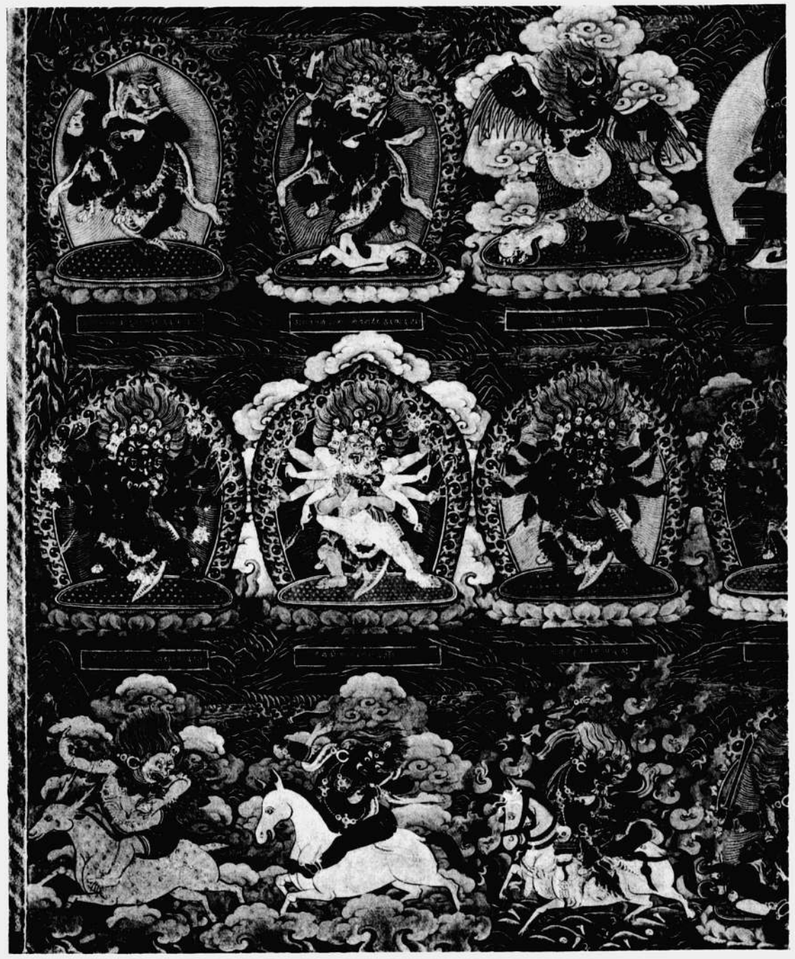



houdt hij de bekende attributen: den rozenkrans, den lotos, pijl en boog, en het wiel van de wet, in eene nog de flacon met ambrozijn. Gewoonlijk echter ziet men hem met één hoofd en vier armen, twee handen biddend, in de beide andere de rozenkrans en de lotosbloem. Eens toen Padmapani naar de aarde overboog en naar de menschenwereld keek, schoot zijn meelijdend gemoed zoo vol, dat in zijn linkeroog een traan welde... hem ontviel... en daar ontstond een meer, waaruit een bloeiende lotosknop opkwam, die zich stralend opende, en statig rees daaruit op eene goddelijke, donkerkleurige vrouw van louter medegevoel.

Een andermaal gaf een traan, zoo zijn rechteroog ontvallen, een meer, waarop uit eene lichtende lotosbloem eene wonderschoone blanke vrouw zich verhief, wier hart echter geheel gelijk was aan dat van de andere. Beide gratiën van een en al barmhartigheid en genade hebben zich geïncarneerd in de donkere Nepaalsche- en de blanke Chineesche vrouw van Srong Tsan Gampo. Hare goddelijke namen zijn de groene- en witte Tara, groen, wijl in afbeeldingen bij de Tibetanen dit de conventioneele kleur voor den donkeren gelaatstint is.

Voor wie diep in de Oostersche wijsheid is doorgedrongen, zijn al deze legenden er gekomen als bloemen van de leer, maar uit diepen zin.

Voor de kinderen der aarde gaat de verbeelding zoo licht in werkelijkheid over. Voor de tallooze kinderen van het Oosten zijn ook deze legenden geen legenden meer. Of hun leven er minder schoon en gelukkig om is? En of zij er nog niet dichter meê staan bij de waarheid? Vele dezer legenden toch hebben een grond zoo waarachtig als er verband bestaat tusschen het wellende water van de bron en het beeld van de welsprekendheid, de poëzie en de muziek.

„Sarasvati" de bronnefee,... in Tibet zien wij haar gezeten op eenen lotostroon en gevoelig tokkelt zij er de luit.

Op de beide schilderingen, waar wij zooeven Padmapani aanwezen, staat ook zij afgebeeld, op de eene in een medaillon, waard om door een vergrootglas te worden bewonderd; op het tableau van die honderd beelden uit het Tibetaansche Pantheon (zie afbeeldingen pagina 8 en 6) is op den zesden regel van boven zij het tweede beeldje voor den toeschouwer van links.

Wat bij vele figuren al dadelijk treft is het precieuse gebaar. Stellingen van armen, handen en vingers der boeddhistische godheden en den lamaïstische priesters-bij-den-dienst hebben steeds eene symbolische beteekenis. Zoo'n conventionneele geheiligde houding heet in het Sanskrit eene moedra.

Moedra's zijn er vele.

Men heeft de moedra van de meditatie (Dhâyna moedrâ): dan rusten de handen op elkaar liggend in den schoot met de palm naar boven gekeerd,... de moedra van den redetwist (Vitaraka moedrâ), wanneer de rechterhand zich heft ter hoogte van den borst met de palm naar voren, terwijl wijsvinger en duim elkander raken en de overige vingers een weinig zijn gebogen,... de moedra van het gebed, en zoovele moedra's meer.

In de kunst, waar de geest in de uitbeelding leeft, is het gebaar de voortzetting van de zichtbare, gevoelde gedachte.

Heeft die geest eenmaal opgehouden te bestaan, dan is de hand minder dan van een verstijfden doode.

Betreed maar eene katholieke kerk van onzen tijd met haar pronk van „heiligenmennekens," zooals mij die eens door een beeldhouwer in Zuid-Limburg werden genoemd, en gij zult ondervinden hoe koud ook het gebaar van die zinnelooze poppen u laat.

De uiterst delicate gestes op het hier geëxposeerde groote Tibetaansche Pantheontableau, dit unique stuk, zijn zoo verre van levenloos, van ledig, als de heerlijke gothiek van voorheen afstaat van die moderne katholieke kerk als daarvan eene annunciatie van Botticelli te Florence.

Het Boeddhisme, dat door het gezantschap van koning Srong Tsan Gampo met de méekomende Indische priesters van uit Indië in Tibet werd gebracht, was niet meer de onvermengde, oorspronkelijke leer, zooals die door Gautama-Boeddha was verkondigd.

Nadat keizer Ashoka, die op de helft der derde eeuw voor Christus over het aloude Indië regeerde, den godsdienst der boeddhisten had verheven tot godsdienst van den staat, werd de leer niet alleen ijverig in alle deelen des lands onderwezen, ook over de grenzen werden zendelingen gezonden en groote bekeeringen hadden plaats in Birma, Siam, op Ceylon, in Nepaal, Kashmir, Bactrië en Afghanistan.

Maar onder keizerlijke bescherming nam de weelde der orden toe, het ritueel breidde zich uit en allengs kwamen er om het geloof meer en meer mystieke nevelen, waarin wel schoone glansen, echter bij de verschillende volkeren verschillend al naar den aard hunner innerlijke nuanceering. Tenslotte waren er onder de geestelijken, die afdwaalden, en al verder en verder van de fijne vertakkingen, die alle komen vàn en weer gaan nàar het pad, dat toen als eene zilverlichtende lijn door de duisternis leidde.

Concilies werden noodig.

Nochtans op het groote concilie, gehouden in de eerste eeuw onzer jaartelling te Jalandhar in het noorden van Indië onder presidium van den Scythischen koning Kanishka, ontstond eene scheuring, die de kerk permanent verdeelde in eene der Mahayanaleer en eene der Hinayana, deze laatste nog steeds bestaande op Ceylon, in Siam en in Birma, en volgens de geloovigen aldaar de kerk van het primitieve Boeddhisme.

„Yana" beteekent voertuig.

't Hinayana dan is het kleine voertuig, dat maar weinigen moeizaam naar het Nirwana brengt, terwijl het Mahayana, het groote, er velen zooveel lichter henenvoert.

Boeddha's woord volgens deze leer werd nu de waarheid voor de boeddhisten van bijna geheel het oosten. Blijvende kracht verkreeg het echter eerst in de volgende eeuw door de commentaren van Nâgardjoena, den patriarch, aan wien ze zouden zijn geopenbaard door den Nâgâradja, den slangenkoning — „nâgâ" beteekent slang — een der halfgoden, die vaak in princelijke gedaante goedgunstig met de menschen in hun wereld verkeerde, in het inwendige der aarde de bewaarder was van

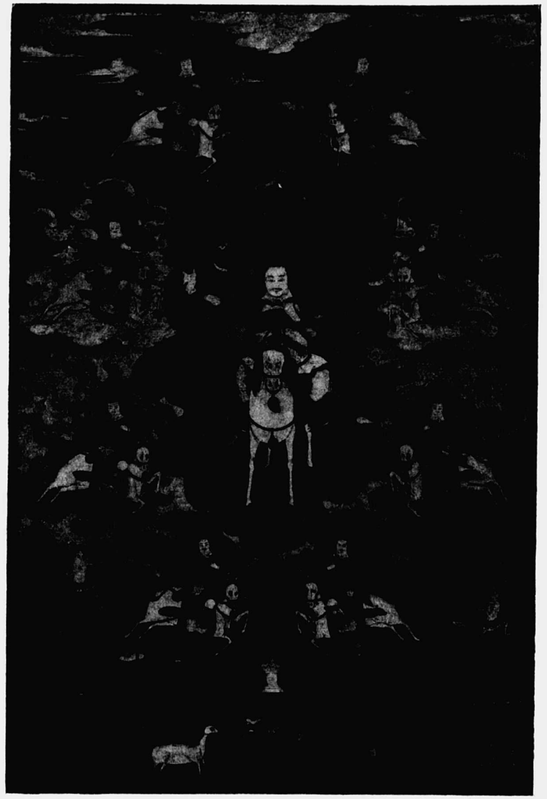

KONING SRONG TSAN GAMPO ◻ ◻ AFMETING 0.81 — 0.53⅝ METER



houdt hij de bekende attributen: den rozenkrans, den lotos, pijl en boog, en het wiel van de wet, in eene nog de flacon met ambrozijn. Gewoonlijk echter ziet men hem met één hoofd en vier armen, twee handen biddend, in de beide andere de rozenkrans en de lotosbloem. Eens toen Padmapani naar de aarde overboog en naar de menschenwereld keek, schoot zijn meelijdend gemoed zoo vol, dat in zijn linkeroog een traan welde... hem ontviel... en daar ontstond een meer, waaruit een bloeiende lotosknop opkwam, die zich stralend opende, en statig rees daaruit op eene goddelijke, donkerkleurige vrouw van louter medegevoel.

Een andermaal gaf een traan, zoo zijn rechteroog ontvallen, een meer, waarop uit eene lichtende lotosbloem eene wonderschoone blanke vrouw zich verhief, wier hart echter geheel gelijk was aan dat van de andere. Beide gratiën van een en al barmhartigheid en genade hebben zich geïncarneerd in de donkere Nepaalsche- en de blanke Chineesche vrouw van Srong Tsan Gampo. Hare goddelijke namen zijn de groene- en witte Tara, groen, wijl in afbeeldingen bij de Tibetanen dit de conventioneele kleur voor den donkeren gelaatstint is.

Voor wie diep in de Oostersche wijsheid is doorgedrongen, zijn al deze legenden er gekomen als bloemen van de leer, maar uit diepen zin.

Voor de kinderen der aarde gaat de verbeelding zoo licht in werkelijkheid over. Voor de tallooze kinderen van het Oosten zijn ook deze legenden geen legenden meer. Of hun leven er minder schoon en gelukkig om is? En of zij er nog niet dichter meê staan bij de waarheid? Vele dezer legenden toch hebben een grond zoo waarachtig als er verband bestaat tusschen het wellende water van de bron en het beeld van de welsprekendheid, de poëzie en de muziek.

„Sarasvati" de bronnefee,... in Tibet zien wij haar gezeten op eenen lotostroon en gevoelig tokkelt zij er de luit.

Op de beide schilderingen, waar wij zooeven Padmapani aanwezen, staat ook zij afgebeeld, op de eene in een medaillon, waard om door een vergrootglas te worden bewonderd; op het tableau van die honderd beelden uit het Tibetaansche Pantheon (zie afbeeldingen pagina 8 en 6) is op den zesden regel van boven zij het tweede beeldje voor den toeschouwer van links.

Wat bij vele figuren al dadelijk treft is het precieuse gebaar. Stellingen van armen, handen en vingers der boeddhistische godheden en den lamaïstische priesters-bij-den-dienst hebben steeds eene symbolische beteekenis. Zoo'n conventionneele geheiligde houding heet in het Sanskrit eene moedra.

Moedra's zijn er vele.

Men heeft de moedra van de meditatie (Dhâyna moedrâ): dan rusten de handen op elkaar liggend in den schoot met de palm naar boven gekeerd,... de moedra van den redetwist (Vitaraka moedrâ), wanneer de rechterhand zich heft ter hoogte van den borst met de palm naar voren, terwijl wijsvinger en duim elkander raken en de overige vingers een weinig zijn gebogen,... de moedra van het gebed, en zoovele moedra's meer.

In de kunst, waar de geest in de uitbeelding leeft, is het gebaar de voortzetting van de zichtbare, gevoelde gedachte.

Heeft die geest eenmaal opgehouden te bestaan, dan is de hand minder dan van een verstijfden doode.

Betreed maar eene katholieke kerk van onzen tijd met haar pronk van „heiligenmennekens," zooals mij die eens door een beeldhouwer in Zuid-Limburg werden genoemd, en gij zult ondervinden hoe koud ook het gebaar van die zinnelooze poppen u laat.

De uiterst delicate gestes op het hier geëxposeerde groote Tibetaansche Pantheontableau, dit unique stuk, zijn zoo verre van levenloos, van ledig, als de heerlijke gothiek van voorheen afstaat van die moderne katholieke kerk als daarvan eene annunciatie van Botticelli te Florence.

Het Boeddhisme, dat door het gezantschap van koning Srong Tsan Gampo met de mêekomende Indische priesters van uit Indië in Tibet werd gebracht, was niet meer de onvermengde, oorspronkelijke leer, zooals die door Gautama-Boeddha was verkondigd.

Nadat keizer Ashoka, die op de helft der derde eeuw voor Christus over het aloude Indië regeerde, den godsdienst der boeddhisten had verheven tot godsdienst van den staat, werd de leer niet alleen ijverig in alle deelen des lands onderwezen, ook over de grenzen werden zendelingen gezonden en groote bekeeringen hadden plaats in Birma, Siam, op Ceylon, in Nepaal, Kashmir, Bactrië en Afghanistan.

Maar onder keizerlijke bescherming nam de weelde der orden toe, het ritueel breidde zich uit en allengs kwamen er om het geloof meer en meer mystieke nevelen, waarin wel schoone glansen, echter bij de verschillende volkeren verschillend al naar den aard hunner innerlijke nuanceering. Tenslotte waren er onder de geestelijken, die afdwaalden, en al verder en verder van de fijne vertakkingen, die alle komen vàn en weer gaan nàar het pad, dat toen als eene zilverlichtende lijn door de duisternis leidde.

Concilies werden noodig.

Nochtans op het groote concilie, gehouden in de eerste eeuw onzer jaartelling te Jalandhar in het noorden van Indië onder presidium van den Scythischen koning Kanishka, ontstond eene scheuring, die de kerk permanent verdeelde in eene der Mahayanaleer en eene der Hinayana, deze laatste nog steeds bestaande op Ceylon, in Siam en in Birma, en volgens de geloovigen aldaar de kerk van het primitieve Boeddhisme.

„Yana" beteekent voertuig.

't Hinayana dan is het kleine voertuig, dat maar weinigen moeizaam naar het Nirwana brengt, terwijl het Mahayana, het groote, er velen zooveel lichter henenvoert.

Boeddha's woord volgens deze leer werd nu de waarheid voor de boeddhisten van bijna geheel het oosten. Blijvende kracht verkreeg het echter eerst in de volgende eeuw door de commentaren van Nâgardjoena, den patriarch, aan wien ze zouden zijn geopenbaard door den Nâgâradja, den slangenkoning — „nâgâ" beteekent slang — een der halfgoden, die vaak in princelijke gedaante goedgunstig met de menschen in hun wereld verkeerde, in het inwendige der aarde de bewaarder was van



KONING SRONG TSAN GAMPO □ □ AFMETING 0.81 — 0.53 METER

schatten, en schatten hem zelfs door goden en heiligen toevertrouwd. Daaronder bevond zich ook „het Boek dat de middelen verschaft om te geraken aan den anderen oever der Wijsheid", welk werk door Shakyamoeni zelf zou zijn geschreven en ter bewaring gegeven aan den Nâgâkoning, totdat het begrip der menschen er rijp voor mocht zijn.

Nâgardjoena's geest, met den Nâgâradja tot in de diepste diepte der zeeën ondergedoken, bestudeerde in diens paleis dat nog onbekende boek.

Op het groote Pantheon-tableau is hij de derde afbeelding (zie afbeelding pagina 6) van links in zittende houding op den lotostroon.

Evenals de Boeddha's is hij zonder hoofdbedekking, en gelijk zij heeft hij het haar op den kruin in eene knot saâmgebonden, de bekende „oeshnisha." De steeds bij hem afgebeelde slangen omgeven ook hier zijn hoofd, klaar uitkomend tegen de donkere aureool. Zijn blik is, als die van alle heiligen op deze schildering, vol van inwendig mysterie.

Door de Tibetanen wordt hij beschouwd als een der vier groote zonnen van het heelal, te weten: Shakyamoeni, Nâgardjoena, Atisha en Tsongkhapa, waarvan de laatste-drie incarnaties zouden zijn geweest van den eerste.

Ofschoon de oorspronkelijke leer zegt, dat eenmaal het Nirwana bereikt, de Boeddha uitgesloten is van alle mogelijkheid tot inmenging in aardsche zaken, neemt het Tibetaansch boeddhisme aan, dat Shakyamoeni dat Nirwana eerst dan in zal gaan, als zijn opvolger Maitreya op aarde is verschenen. Tot zoolang zal, wanneer het geloof maar eenig gevaar bedreigt, hij zich weer telkens incarneeren.

Onder de kerkleeraren behoort Nâgardjoena tot de zes groote, die het zestal sieraden van het oosten vormen. Zij hebben vele diepzinnige en openbarende folianten nagelaten.

Op afbeeldingen komen zij meestal voor in twee groepen van drie, n.l. Nâgardjoena met Aryadeva en Asanga, en Dharmakirti (zie afbeelding pagina 5) met Vasoebanda en Dinnâga.

Op ons groote tableau vinden wij allen op den eersten regel, van links geteld op nummer drie, vier en acht, en negen, een en twee.

Geen godsdienst verdrong ten tijde, dat menschen nog opene schoonheden waren, wat ooit tot het gemoed, uit de verbeelding van een vorigen had gesproken. Zoo werd de ensceneering van het boeddhisme al rijker en levendiger van kleur. Geliefde beelden van weleer, thans overwonnenen en bekeerden door het verlichtende woord, kwamen er in sâam tot schoone groepeeringen van verwoede verdedigers en stevige beschermers van 't geloof.

Reeds was Gautama-Boeddha eeuwig verklaard, vàn en vòòr alle eeuwen. Vele Boeddha's werden aangenomen zijne komst op aarde vooraf te zijn gegaan, en vele hem nog te zullen volgen, verdeeld over tijdvakken — „kalpa's" geheeten — van bepaalden duur. Drie voorgangers had hij in zijn eigen kalpa, die gesloten wordt, nadat Maitreya, die vijf duizend jaren na Shakyamoeni's aardsch verscheiden het wiel van de leer voor de menschen begint te draaien, zijne roeping zal hebben vervuld. Alle deze Boeddha's zijn de menschelijke of Manoeshi-Boeddha's.

Het zien van karakter-overeenkomst tusschen de diepere geestesuitingen van den mensch en zijn uiterlijk... hoogere plotselinge inspiraties, van welke het „van waar?" voor den geïnspireerde zelf nog steeds zoo'n wonder blijft... dat alles zij de aanleiding tot het aannemen van Dhyani-Boeddha's, geheel metaphysische wezens, één en al goddelijke inspiraties voor de menschelijke Boeddha's en van wie deze laatste dan de getrouwe schijnselen en gelijkenissen zijn.

De stille inkeer, die in zoovele gevallen reddend licht doet verschijnen, heeft aan het gebed de kracht gegeven de Dhyani-Boeddha's tot hulp en bijstand te bewegen. Zij zijn voor de smeeking toegankelijk, evenals hunne emanaties, waartoe o.a. de bovenvermelde Padmapani behoort.

Eene rij van Boeddha's, strenge onbewegelijkheden, gezeten op hunne lotostronen — het symbool der smetteloosheid — bezet op onze schildering den geheelen zesden regel. Hun haartooi is gelijk den zooeven beschrevenen van Nâgardjoena. Midden op het voorhoofd hebben allen eene kleine, ronde verhevenheid „de oerna" — op beelden vaak een kostbaren edelsteen —, waaruit als bliksemschichten de stralen kunnen schieten, die de wereld verlichten. Zij dragen de tunica der bedelmonniken „de késha", waaruit de rechterarm steeds bloot te voorschijn komt. Tronend met de onder zich kruislings over elkâar geklemde beenen en de voetzolen naar boven gekeerd, zijn zij in de houding, waarin Gautama-Boeddha in het lichaam zijner moeder zijne geboorte zou hebben afgewacht.

De Bodhisatwa's zijn steeds te herkennen aan hunne vijfbladige kroon, het kleed als van een hindoesch vorst, hunne rijke sieraden en de lossere houding. Soms draagt boven de kroon het haar het beeld van den Boeddha, van wien zij de Bodhisatwa zijn.

Shakyamoeni's oudste beeltenis dateert uit de eerste eeuw der christelijke jaartelling. Vrij algemeen wordt beweerd, dat de boeddhistische kunst zich zou hebben gevormd sterk onder invloed van de Grieksche, waarvan toen in het noorden van Indië was verspreid. Edoch, zien wij de overeenkomst eigenlijk niet alleen maar in uiterlijkheden . . . een kleedval . . . een plooi? Doch de gèest . . . de gèest . . . de gèest, waar het in die kunst toch het allereerst om gaat!

De oosterling, al van nature zoo geneigd tot keering in zichzelf, als boeddhist daar nog van kindsaf onophoudelijk toe aangezet, heeft als kunstenaar hòòg boven den artist van het westen voor, dat hij door die stâge naar binnenschouwing in eigen ziel zooveel eerder komt

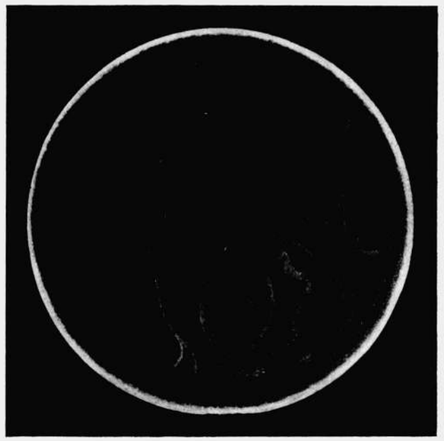

PERZISCHE SCHOTEL □ XIVDE EEUW □ DIAMETER 200 m.M.

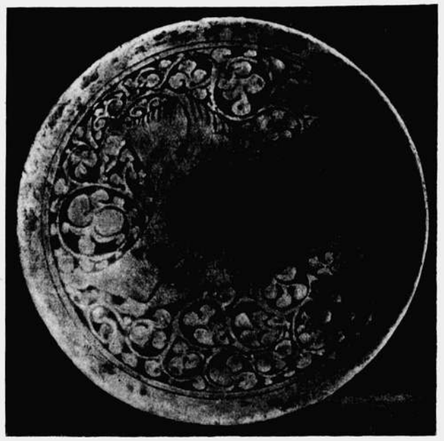

PERZISCHE SCHOTEL □ IX-XDE EEUW □ DIAMETER 290 m.M.

tot concipiëering en zooveel minder tot nabootsing. Van vele zijner creaties kan dan ook in waarheid worden gezegd, dat zij zijn gegroeid, uit den geest opgekomen als de bladeren uit den tak.

Maar, zoo door en door echt met al dat eigene van dien uitheemschen geest, valt wel zeer veel van het intrinsieke buiten de bevatting van den westerling, ja, vaak zelfs, dat alleen nog maar de uiterlijkheden worden gezien, en daarop afgaande men oordeelt, verband zoekt met de kunst van andere landen, van invloeden spreekt, doch met dat al het wezen niet raakt.

Vóór de verschijning van dat eerste beeld werd Gautama-Boeddha alleen maar symbolisch aangeduid. Zoo gaf men in onze drie begineeuwen ook de Christusfiguur aan. Pas in het jaar 313 komt de afbeelding — zoo gevonden in de catecomben van Sint Callistus — in menschelijke gedaante, terwijl het doode lichaam niet eerder dan in de achtste eeuw wordt geschilderd.

De beelden, die direct op Shakyamoeni's eerste beeld volgden, geven hem in de verschillende phases van diens leven weer. In vele van deze is overeenkomst met de latere statuen der Dhyani-Boeddha's en Dhyani-Bodhisatwa's.

Het vrouwelijk element in alle schepping, zelfs in de meest immateriëele, kende aan deze metaphysische wezens vrouwelijke wederhelften toe.

Tezamen met deze, hunne „sakti's" — zoo in 't Sanskrit geheeten, in het Tibetaansch is haar naam „Yoem" — worden zij steeds copuleerend gedacht. Geen lamaïstisch priester zal daar echter ooit eenige obscène weergave in zien. Die voorstelling — in Tibet de yab-yoem-sjoed-pa geheeten: „de vader de moeder omstrengelend" — is de veralgemeening van de bevruchting van de stof door den geest, het groote principe, waar alles uit ontstaat.

Maar beide energieën symbolizeeren zoo ook tevens de opperste kracht, in den godsdienst gekeerd tegen al wat de leer en haren getrouwen kwaadwillig mocht wezen gezind.

Het is daarvoor, dat wij ze vaak afgebeeld zien met de meest afschrikwekkende gezichten, demonen vertredend. Nochtans de uitvoerders van hun wil zijn de Dharmapâli — „Defensores fidei" —, de Tibetaansche Dragsheds, „de vreeselijke beulen" — met of zonder sakti — waartoe als geweldigsten de tot het boeddhisme bekeerde goden van het hindoeïsme behooren.

Van de yab-yoem-sjoed-pa stelling zijn twee geheele reeksen op ons groote Pantheon-tableau (zie ook middenrij, afbeelding pagina 9). De figuren hebben talrijke armen en attributen.

Veelarmigheid in oostersche afbeelding duidt immer op macht. Een aldus voorgesteld strijder is een geducht heer, een god of godin der liefde met vele armen is aan liefde rijk.

Onder de boeddhistische attributen wordt eene eerste plaats ingenomen door de „vajra", de bliksemschicht,

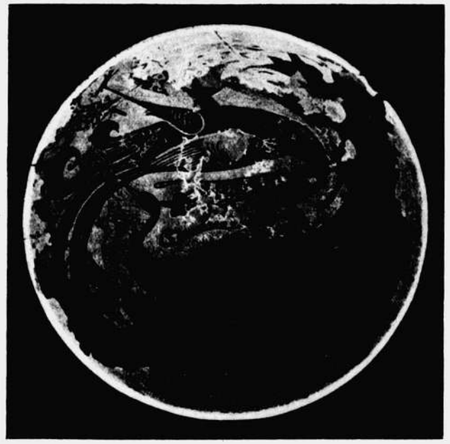

SCHOTEL UIT MÉSOPOTAMIE □ IX-XIIIDE EEUW □ DIAM. 300 m.M.



SCHOTEL GEVONDEN IN CAIRO □ XIIDE EEUW □ DIAM. 137 m.M.

die de booze geesten weert, en door het vlammende rad van de leer „de shakra".
Zooals bij de draaiing van 't wiel elk deel steeds weer verschijnt, zoo gaan al de paden in de leer steeds tot de eeuwige waarheden terug.
De leer te verkondigen, die waarheden te toonen heet dan ook in oostersche beeldspraak „het doen wentelen van het wiel".
Op boeddhistische altaren doet de shakra, van goud prijkend op een gouden voetstuk, in vorm denken aan het ostensorium der katholieken.
Zoo op de schildering hier van Amitayoes onder diens roode monumentale beeltenis, waarvan tezamen de handen in den schoot houden de gouden met ambrosia gevulde flacon.
Amitayoes is de Dhyani-Boeddha van het eeuwige leven, eene nevengestalte van Amitabha, die hem is van het eeuwige licht.
Op twee andere schilderingen zien wij die godheid weer, en wel in klein medaillon bovenaan op die smalle, subliem-statige, decoratieve doeken, waarop streng gestyleerd oprijst van de uit de golven zich verheffende bloem van het Oosten Tibets heiligste spreuk, het „om ma-ni pad-me hoem", het „eere het juweel in den lotos", waarmede Padmapani is bedoeld (zie afbeelding pagina 10).

(Wordt vervolgd)

□ □

OVER PERZISCH AARDEWERK DOOR C. A. LION CACHET

Het aardewerk waarvan hierbij eenige afbeeldingen worden gegeven, komt uit dat verbeeldingrijke land, dat ligt tusschen de Kaspische zee en Perzische Golf, waarvan de namen der steden en landstreken in onze Westersche ooren klinken als muziek en verbonden worden aan kleurenpracht en fantastische figuren. Teheran, Hamadan, Muschkabad, Ispahan, Khorassan, Meschad, Khain, Tabris, Schiras, Kurdistan zijn namen van landstreken en steden die in ons de herinnering oproepen van de zeldzame, wondervolle, en onnavolgbare schoonheid de tapijten wier oorsprong in Perzië ligt.
In midden Perzië ten zuiden van Teheran en de Kaspische zee ligt de in de oudheid zoo beroemde stad Kachan. Men meent dat het Perzische aardewerk dat nog heden in de Perzische en Arabische taal Kischani heet, oorspronkelijk in Kachan gemaakt werd. De Arabische schrijver en geograaf Yakout die leefde van 1178 tot 1229 schrijft toch „Men maakt te Kachan dat schoone aardewerk, dat men gewoonlijk met den naam Kischani aanduidt."
Het Perzische aardewerk heeft ten alle tijde de bewondering en eerbied gehad van alle volken, zoo zeer zelfs dat de aardewerkfabrikage, een bij uitnemendheid Perzische kunst werd geacht. Geen volk ter wereld heeft vóór de Perzen, aardewerk van zóó hooge volmaaktheid

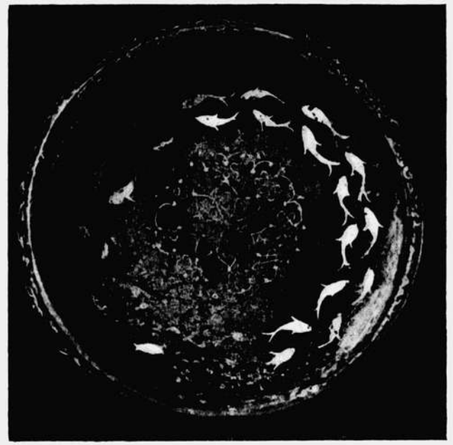

PERZISCHE SCHOTEL □ XIIIDE EEUW □ DIAMETER 165 m.M.



EGYPTISCHE (?) VAAS □ IX-XIIDE EEUW □ DIAMETER 245 m.M.

gemaakt of na de Perzen iets gemaakt wat daarmede gelijkstaat.
Toch is hunne werkwijze voor ons geen geheim noch ook de samenstelling hunner glazuren. Maar evenals het ons onmogelijk is een afgestorvene tot het leven terug te brengen hoewel wij de stoffen waaruit hij bestond voor ons hebben, evenmin is het ons mogelijk de doode stoffen zóò te bezielen dat het Perzische aardewerk weer ontstaat.
Onze afbeeldingen zijn genomen, niet naar de voorwerpen zelf, maar naar fraaie gekleurde opnamen, daarom weerspiegelen deze afdrukken slechts zeer van verre de voorwerpen zelf. Dat, waaraan de voorwerpen in de eerste plaats hun beroemdheid danken, de kleur en de stof is hier afwezig en ook de verkleinde voorstelling der vormen wekt een verkeerde indruk.
Perzisch miniaturen en schilderingen op tegels vermijden alle perspectief en vertoonen altijd projectie of profiel der af te beelden voorwerpen, in een omgeving zonder diepte, Deze wijze van voorstellen komt voort uit een volkomen juist decoratief gevoel en bracht de schilders er steeds meer toe alle aandacht te schenken aan het te bewerken vlak, zoowel wat de versiering als de stof betreft, want de versiering leidde nooit de aandacht van het voorwerp af, zooals bij de Italiaansche majolika, maar was altijd geheel een met het voorwerp.
Zoo kon ontstaan die meesterlijke teekening van een olifant, die in de metaalglans werd ingekrast vóór het branden, de zekere trekken van de pauwen en de prachtige vulling van het bord met het stilstaande paard. Dit bord is daarom vooral opmerkelijk omdat het een verzameling van de verschillende wijzen van teekenen geeft, die het geheel zoo rijk en boeiend maakt.
De buitenste rand bevat een Arabisch opschrift, ingekrast in de metaalglans; de volgende golvende, eveneens met schrift versierd, is geschilderd; de fond van het bord is beurtelings geschilderd, uitgespaard en ingekrast.
Van de figuren zijn enkele geheel geschilderd en andere zoowel geschilderd als ingekrast. Alle lijnen zijn zeker, fijn en juist, zonder aarzelen neergeschreven, terwijl het glazuur aan de kleuren de glans geeft van edelsteenen.
Het Perzische aardewerk is merkwaardig in overeenstemming met het rijke land. De schitterende, fijngeteekende turkooizen, die daar gevonden worden hebben de oogen der kunstenaars, gewend aan fijnen kleurenpracht, de bloeiende rijke natuur heeft zijn invloed op de voorstellingen gehad. Het schoone schrift was algemeen geliefd als versieringsvorm en op de vazen staan over de geheele hoogte letterteekens of vormen daarvan afgeleid; maar boven de zinrijke versiering en boven de prachtige teekentechniek, zelfs boven de zoo hoog staande ornamentale compositie staat als onnavolgbaar de geheele techniek van het bakken. De glazuren zoowel als de kleuren zijn tot de hoogste graad van volmaking gebracht en worden gehanteerd in volle argloosheid.
Al die eigenschappen te zamen verheffen het Perzische



EGYPTISCHE SCHOTEL ◻ IX-XIDE EEUW ◻ DIAMETER 419 m.M.

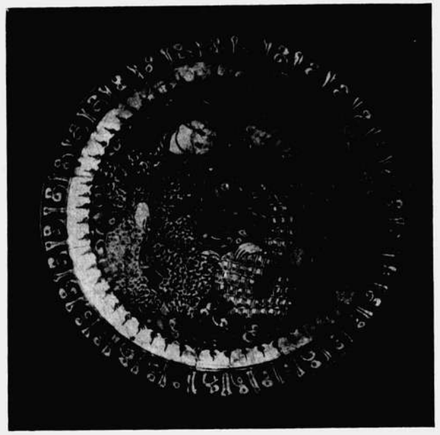

PERZISCHE SCHOTEL ◻ XIIIDE EEUW ◻ DIAMETER 292 m.M.

aardewerk ver boven de sfeeren van ons hedendaagsche aardewerk.
De zekerheid van de Perzen is bij ons onzekerheid geworden, ornamentale compositie is bij ons onbekend. De schijnbare nonchalance bij het bakken en glazuren, maar inderdaad de juiste techniek, is bij ons pijnlijke overwogenheid geworden. Toch zou het onbillijk zijn hiervan onze nijverheid een verwijt te maken.
Een tijd, waarin konden ontstaan die fijne met geslagen goud gevulde insnijdingen in ijzeren helmen en harnassen; een volk dat deed ontstaan de bewonderingswaardige kleurrijke tapijten; dat volk alleen kon die tegels, schotels en vazen maken waarvan de techniek, de kleur en de metaalgans zoo harmonisch samenstemt met zijn geheele bestaan.

◻ ◻

OVER DE KUNST VAN HET OUDE OOSTEN, DOOR H. C. VERKRUYSEN

Wondere droomfantasieën van verbeeldingsvolle godenwerelden, rondgevoerd in den hevig bewogen maalstroom van schoone zinlijkheid of verstild in ernstige rust van peinzing over het mysterie van leven en dood, van vergankelijkheid en eeuwig-zijn, rijke werelden van weelderige schoonheid en sobere vergeestelijking openbaren de oude verzonken culturen in hare herrijzenis aan het verwonderd westersch oog. De teeder-sterke schilderingen, de diepe bronzen, de tintelend-fijne porseleinen en de maagdelijke kwan-yin's van het oude China, de groteske godenbeelden en de stille Buddha's van Indië, de wijdsche ernst der Babylonische bouwwerken en de geheimnisvolle geslotenheid der Egyptische beeldingen, zij allen getuigen in verschillende schoonheidstalen van een devoot, maar krachtig streven vanuit het geestelijk hart der wereld. Van het grof-banale blijft zelfs het alledaagsche in de oudheid vrij.
Wij hedendaagsche westerlingen, levend te midden der opdringerige pronkzucht van zelfgenoegzame burgerlijkheid, zijn verwonderd bij het aanschouwen van den aesthetischen adel, die in het oude Oosten als vanzelf in alle uitingen schijnt te hebben geleefd.
En, gravend naar wat in den tijd onder stof en puin bedolven, of in stille onbezochte hoeken aan vernaturing prijsgegeven is, wordt de verwondering allengs meer en meer bewondering en eindelijk een geheel zich geven aan de oude grootheid, die ons schouwen doet in gebieden van hooggestemden schoonheidsarbeid en stil vervlietende gepeinzen.
Inhoud heeft het werk der oudheid; waarde van oneindigheid en diepte des gemoeds.
De nobele gesteldheid van den schoonheidszin in de oude wereld berust op eene innige verweving van schoonheid, geloof en rede. De schoonheid in de oudheid is ontbloeid aan eene stille intuïtief gevoelde wijsheid, die in al hare werken straalt; in den ouden kunstenaar van



PERZISCHE SCHOTEL ◻ XIIIDE EEUW ◻ DIAMETER 350 m.M.



PERZISCHE SCHOTEL ◻ XIIIDE EEUW ◻ DIAMETER 350 m.M.

het Oosten deed zij opklinken eene reine harmonie van daad en denken, die zich verdiepend gelden deed op al hetgeen zijn' hand of geest beroerde. Hierdoor is een grof naturalisme, zooals door bepaalden westerschen wansmaak gewaardeerd wordt, in het Oosten onbekend. De ouden hadden een natuurlijk gevoel voor de schoonheid der natuur, maar zij doorweefden deze in hunne beeldingen met eenen fijn gestemden zin.
Ook de nobele techniek, die de kunstgevoeligen onder ons zoozeer bekoort, is als factor in de geestesgesteldheid van den Oosterling mede te denken en van dezelfde schoone gevoeligheid doorleefd. Maar wie zegt, dat de waarde der Oostersche kunst uitsluitend ligt in hare technische volkomenheid, waardeert slechts ééne zijde harer grootheid.
De in alle Oosterlingen in meerdere of mindere mate werkelijk geworden harmonische verweving van technischen aanleg, beeldingskracht, geloof en intuïtieve wijsheid, zweeft ons als een hooggestemd, maar in den tijd verloren, ideaal voor de verbeelding, wellicht met de stille of uitgesproken bijgedachte, dat het toch wel weer zoo zou kunnen worden.
Wie zal niet hopen op de mogelijkheid van ontluiking eener algemeen dieper aesthetische gezindheid en op afneming der schrijnende grofheid en schetterende oppervlakkigheid waarin wij leven? Welbedacht, is zulks niet mogelijk op de oude wijze. Wij zijn geene Taoisten, Brahmanen of Buddhisten, geene wichelaars of zonaanbidders meer en kunnen het niet zijn. Het oude keert niet weder, maar het oneindig mysterie, dat in den kunstenaar de schepping wekt, is niet aan den ouden vorm gebonden. Steeds in „anderen" vorm hult zich de oneindige impuls der schoonheid en „anders" keert in onze dagen de harmonie van geestesgrootheid en scheppingsmacht terug, al is die thans niet meer als in de oudheid geestelijk gemeengoed, maar slechts voor enkelen, die vermogen te waardeeren.
Het ontbreken van een gemeenschappelijk geestelijk leven in onzen tijd is oorzaak, dat eenige krachtige persoonlijkheden centra van aesthetisch leven worden op eigene wijze en voor beperkten kring, waaraan de massa niet deel heeft of hebben kan, en waardoor de juiste verhouding van den persoonlijk scheppenden kunstenaar tot de massa, die zijn werk aanschouwt, verloren is gegaan. Zoo is langzamerhand een uiterste van tegengesteldheid ontstaan tusschen den enkelen aesthetischen ziener en de noodwendigerwijze meer en meer zakelijke doeleinden bestrevende en daarin opgaande massa. De onmiddellijk op gemoed en denken van iederen Oosterling aansprekende kunstuitingen van het morgenland doen zien, dat in het Oosten het individueele werk doorvoeld werd door de massa, omdat allen niettegenstaande verschil in begaafdheid, gelijkelijk uit een zelfden geestelijken bodem stamden.
De kunst van het oude Oosten was de aesthetische verwerkelijking eener juiste verhouding van den dieperen,



VAAS UIT MESOPOTAMIË □ IX-XIIIDE EEUW □ HOOGTE 420 m.M.



VAAS UIT MESOPOTAMIË □ IX-XIIDE EEUW □ HOOGTE 200 m.M.

meer begaafden, enkeling tot de meer oppervlakkige massa. Die massa was echter van nature aesthetisch zeer ontvankelijk, bracht daardoor vele kunstenaars, althans vele begaafden voort en was bovendien door de bepaalde religieuse gesteldheid gemakkelijk geneigd het van hooger hand voorgehoudene te aanvaarden. Daardoor is het mogelijk geweest, dat in eeuwenlange cultuur, de individueele krachten (priesterkunstenaars, vorstelijke kunstenaars e.d.) in de massa en met de massa eene kunsttraditie hebben kunnen vormen.

De kunst van het Oosten is niet eene gemeenschapskunst geweest in eenzijdigen zin, maar een algemeen verstaan individualisme of een in enkele persoonlijkheden, de kunstenaars, culmineerend massagevoel, al naar het geaccentueerd wordt. Eene dusdanig volledig ware gemeenschapskunst kan niet door één persoon of ééne handeling gebracht worden. Het gemeenschappelijke moet uit zichzelf opbloeiend in zichzelf volgroeien. De traditie, zich vormend in gemeenschappelijk geestelijken bodem, doet voor de gemeenschap, wat het individu als enkeling niet vermag te doen.

Wie helder ziet en fijn gevoelt bewondert de aesthetische volkomenheid der oudheid, die al het zijnde met een glans van eeuwigheid omdroomt, maar hij beseft meteen, dat, nu de hevige, innerlijke stormen de traditie hebben verscheurd, geen oude vorm of inhoud meer onveranderd kan wederkeeren. Het verleden is voorbij en de Oostersche oudheid is in ons een schoone droom.

□ □ □

De onderscheidene oude culturen hebben ieder op eigene wijze den geest van het Oosten verwerkelijkt. De kunst van Indië, doorleefd van gloeiend-fantastische droomen en mysterieuse gedachten, vindt haar innerlijk licht in de duisternis van diep in de aarde gegraven tempels en hallen. In sprookjesachtigen toover van wondere belichting drommen de tallooze helden en goden in weelderige groepen aan de muren, op stoffen en snijwerk. Hunne bovenmenschelijke daden leven in alle harten en vormen een diep-religieusen inhoud voor het denken en fantaseeren van eenvoudigen en grooten. Geene zin-

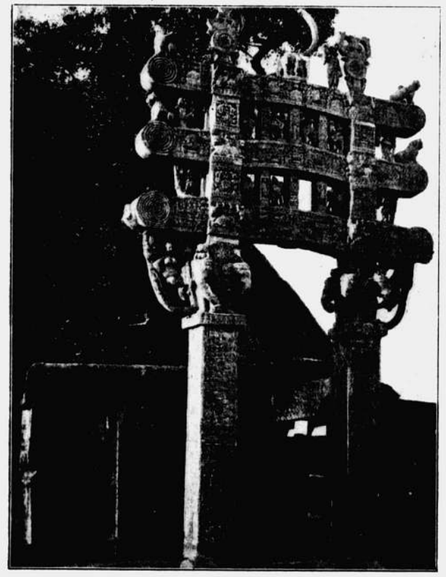

NOORDELIJKE INGANG VAN DE SANCHI SITUTA BUDDHISTISCHE ARCHITECTUUR IN HET ONDER ENGELSCHE OVERHEERSCHING STAANDE VOOR-INDIË



VISHNU-ALTAAR □ □ □ □ BAWAR SOGAR

ledige grofheid is te verwachten van hen, in wier harten de goden leven, al zijn ook die goden vervuld van hevigen hartstocht en onnatuurlijke schrikwekkendheid.

De Brahmaansche onrust verstilt allengs in de gedachten van den goudenen Buddha, het zonnige licht, dat harmoniseerend opgaat over de natuurlijke verdeeldheid der Brahmaansche kastenwereld. Ieder kan verlost worden zegt de groote onthouder; verlossing is uitdooving van het hartstochtelijk drijven en begeerige zwoegen; de rust is het niet. En in stillen glimlach de lippen geplooid, staren de tallooze Buddha's, in eene wijde maar ledige ruimheid in zich; zij vinden en geven het licht in ontkenning van zijn.

De Japansche en Chineesche geestesgesteldheid was voor het ijle Buddhistische ideaal zeer gevoelig.

De koel-naïve met natuurlijke klaarheid en fijne intuïtie bespiegelende geest van China is innig verweven met het mysterieuse element, dat Indië bracht.

De gestilde hartstochtelijkheid bracht eene beheerschte fantasie in het naïf-verstandige China en heeft er geschapen in teedere schilderingen eene droomende menschheid, stemmingsvol opgaand in eene metaphysische natuur, wondere beelden van stille ontroering, van eindelooze verten vol geheimenis, van vreugde en angst, maar ook berusting in wijsheid.

China en Japan, zij kennen alle stemmingen en elke geestesgesteldheid van nature, als zonder bewustheid; hunne kunst is een dartel geweld van luchthartigen kwinkslag en bezonken gerijptheid, van fijne gratie en geslotene vastheid, van woeste begeerte en teedere liefde.

China en Japan vinden hunne waarheid, hun geestelijk licht in natuurlijk-kinderlijk schouwen van het leven, waarvan zij den vollen rijkdom in naarstigen arbeid beeldend verwerken. Indië zoekt het mysterie in het mythologische duister met bewogen Brahmaansche verbeelding van het bovennatuurlijke leven, om asketisch te sterven in Buddhistisch verlangen naar . . . . niets. China grijpt naar het volle stroomende leven en Indië



VISHNUTEMPEL ◻ BHUVANESHUAR ORISSA ◻ IIDE EEUW



◻ ◻ ◻ RUINE EENER SIKHARA ◻ ◻ ◻

ziet af van het aardsche bestaan en beiden zijn groot in hunne schoonheid.
Mesopotamië brengt de astronomische schouwing en astrologische duiding van het hemelsch gezicht, en vindt zoo het geestelijk licht in den duisteren nacht.
Het wetenschappelijk klaarheid zoeken in de eindelooze grootheid der sterrengebieden heeft in Babylons kunst een machtigen ernst doen volgroeien. Het beschouwen der hemelsche uitgestrektheden heeft Babyloniërs en Assyriërs gevoerd tot het stellen van monumentale werken, die, des daags aanschouwd, de nachtelijke astrologische en geheiligde belevenis spiegelden. De gebouwen breiden breed hunne zware muren uit en staan vast geplant op de aarde, maar streven ook ten hemel, naar de godenwereld, die vóórbeeld is van het aardsche nábeeld. Zinnelijk-aardsch en goddelijk-verheven in éénen is de kunst van het Eufraat- en Tigrisgebied. In een somberen rijkdom van in fonkelende kleuren tintelende en in energische vormgespannenheid gebeelde reliefs leeft de krachtige bergnatuur der Assyriërs zich uit in eene koele hartstochtelijkheid, die de mysterieuse weelderigheid van het Indisch te buiten gaat tot innerlijke klaarheid.
De kunst van het Eufraat- en Tigrisgebied beeldt een opstreven naar licht, dat, alhoewel gezocht als het nachtelijke, dus betrekkelijk duistere licht, toch een uitgaan naar „licht" en een opgaan „ten hemel" beteekent. Zoo is er onderscheid tusschen de inderdaad mysterieuse kunst van Indië en de geheimzinnigheid, waarin het oude Babel steeds is gehuld geweest, want deze heeft voornamelijk gescholen in het „bedolven" zijn.
In Perzië wordt het Ware werkelijk als het licht gedacht; de wereld is goed en dat is hare waarheid, die uitkomt als en in „licht"; het goede licht is het lichte goede. De kunsten van Perzië zijn aan de Mesopotamische zeer verwant, maar het Perzisch-aesthetisch karakter is luchtiger, opener, minder drukkend. De massiviteit gaat over in eene rankheid en gevoeligheid van vormgeving, die als eene ontworsteling aan de duistere zwaarte van het astrologische moment te beschouwen is. Egypte brengt

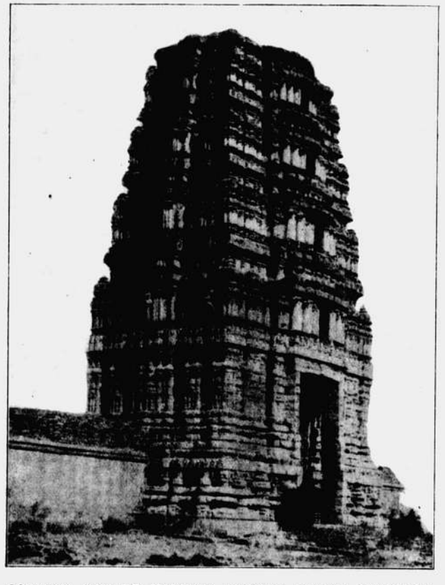

GOPURAM VAN DE MADHAVA PERUMAL TEMPEL GANDIKOTA ◻ ◻ DISTRICT CUDDAPAH ◻ ◻



KANDARIJA MAHADEYA TEMPEL ◻ ◻ KHAJURAHO

de synthetische gedachte der innerlijke tegenstrijdigheid Osiris-Set, waardoor het goddelijk subject Osiris sterft en weer verrijst om eeuwig te leven. De mensch in Egypte ontworstelt zich eenerzijds aan de onvrijheid van het natuurreligieuse begrip tot zelfbewustzijn en begrip van het eeuwige leven, om andererzijds aan de natuurlijke onvrijheid deel te blijven hebben. Zoo staat het in de vreemdheid van het „raadsel-zijn" voor zichzelf, dat wil zeggen voor eigen geest, waarvan de in onnatuurlijk-natuurlijke vormen verslierde geestelijkheid van den sphinx het symbool bij uitnemendheid is.
De Egyptische kunst is de synthese der voorafgaande momenten. Naturalisme en abstractie, zware monumentaliteit en beweeglijke fijnheid, zijn vol „symbolischen zin" verwerkt. Het symbolische wonderland is het geestelijk eindpunt der Oostersche kunstsynthese, waarvan de naïve Chineesche gratie het andere uiterste is. Egypte is de overgang naar de vrije subjectiviteit van schoone menschelijkheid in het klassicisme; de Middellandsche zee en de zeevarende Phenicièrs zijn de middelaars van het Oosten en het Westen. De ééne aesthetische pool, Egypte ontworstelt zich ten deele aan den schoonen Oosterschen droom, de andere pool, China is in natuurlijke naïviteit van werkelijk leven aan den roes der droomverbeeldingen nog niet toe.
Indië is het tooverachtige moment van een mysterieusgloeiend aesthetisch zinnenleven vol mythologische fantasieën en gestild in de geestelijke beheersching van een diep wijsgeerig gevoelsleven. In Indië culmineert de Oostersche geest aesthetisch.
◻ ◻ ◻
Rijk aan verscheidenheid is de oude schoonheid. Van bepaalde geesteshouding zijn weliswaar in de Oostersche kunstsynthese de hoofdmomenten, die op eigen land en volk zich gronden, maar allen zijn bezield door eene, in diep gevoelsleven volgroeide, religieuse gelijkgestemdheid, die bepaalde opvattingen en verschillen toelaat zonder schade voor de algemeen omvattende gezindheid. Al de arbeid der Oostersche oudheid is uit ééne inner-

lijke kracht geboren, uit besef van oneindigheid; dat is zijne grootheid. Heemstede, Januari 1919.

RAMA GITA. I

3. Daarin schittert de Koninklijke tuin in elk jaargetijde vol met allerlei boomen en bewoond door allerhand vogels.

4. Versierd door schoone vijvers, fonteinen en bassins in staat om alle zorgen te lenigen en alle zaligheid te schenken.

5. In het midden straalt met den glans van duizenden zonnen, eene hal met edelsteenen versierd, gedragen door de goden in den vorm van vele gouden kolommen.

6. Wier schaften glinsteren met spreuken in diamanten gezet en wier kroonlijsten prijken met de heilige letters behangen met parelsnoeren.

7. De basementen zijn bezet met donkerblauwe edelsteenen die de groote wijzen voorstellen, terwijl de versierde bogen en boomen de heilige schriften verbeelden.

8. Op dezelfde wijze, stellen de groote spiegels de verschillende wetenschappen voor; aangeduid in de Upanishaden. De zoldering der hal is versierd met kostbare tapijten van zijde en andere stoffen die de heilige gezangen verbeelden.

9. Met verschillende soorten van schilderingen voorstellende rust, zelfbeheersching en andere goede eigenschappen, en met jasmijn- en asoka-bloemen die de aanschouwing en andere innerlijke eigenschappen voorstellen.

10. Gevuld met den geur van sandelhout en kamfer... en voorzien van vruchten en bloemen die bewuste zaligheid en andere zielseigenschappen voorstellen.

11. Met beteldoozen en bladeren voor gebruik gereed, kleedingstukken enz. in den vorm van hoogste gevoelens van toewijding; met veel gouden vaatwerk als zinnebeeld der onbaatzuchtigheid.

12. Met verschillende reukwerken en lampen als offeringen, met gouden zetels in den vorm van magische teekens.

13. Met velerlei muziek, verbeeldende de achtvoudige goddelijke vereenzelviging, met schalen vol smakelijk voedsel (voor zes soorten van smaak) verbeeldend de opperste zaligheid van den godendrank.

14. En met vele andere benoodigdheden die alleen gezien worden door versterving in vorige levens beoefend, en die zelf het verstand van den hemelschen architekt niet kan bedenken.

15, 16. In het midden dezer hal, wier gelijkenis niet gevonden wordt in de veertien werelden of in eenig tijdperk van het verleden, het tegenwoordige of de toekomst, schittert de voortreffelijke en groote koninklijke gouden zetel, versierd met snoeren van diamanten en paarlen.

17. Hij (de Koninklijke zetel) schittert daar voor immer omdat Shri Ráma daarop eenmaal zat....

21. Schittering gaat iedere dag uit van zijn hoofd en van de gouden kroon met diamanten en sapphieren bezet;

22. Van zijn ooren en van de oorhangers schijnend als zon en maan; van zijn bovenarmen en de gouden armbanden —

23. Van zijn fijne vingers en de vele ringen; van zijn hals en borst en de slingers met groote paarlen.

24. Van zijn lichaam, dijen, knieën en enkels en de zachte zijden kleederen, van zijne voeten de frissche lotus gelijkend.

„Dat iemand anders dan een architect, tempels en steden zou bouwen, of havens, vijvers en waterwerken zou aanleggen is te vergelijken met de zonde van moord."

Shilpashástra.

„De heilige steden der Hindoes zijn goed georganiseerde en krachtige geestelijke centrums, waarvan een verheffenden invloed uitstraalt, die niets van zijn kracht verliest al wordt hij door de philistijnen niet waargenomen".

„Als een geneesmiddel tegen het kwaad van den tegenwoordigen cyclus, hebben de heiligen der aarde aan de profanen de symbolische architectuur der groote tempels achtergelaten, die nu nog den mystieken student den weg wijzen. Weinigen bevroeden, dat als de pelgrim staat op de schipbrug van den Ganges voor Benares, hij staat tegenover een verheven mysterie, waarvan de volle beteekenis slechts door eenige grooten begrepen wordt. T. Subba Row.

BERICHT VAN DE REDACTIE BETREFFENDE DE JAAROMSLAG VOOR WENDINGEN 1918

De Uitgevers-Maatschappij „De Hooge Brug" heeft voor leden en abonné's beschikbaar gesteld, een omslag voor den eersten jaargang. De prijs kan, bij voldoende bestellingen gesteld worden op f 4.—. Het ontwerp voor dezen jaaromslag is van H. Th. Wijdeveld en de uitvoering zal geschieden in emerald groen linnen met goud-stempel.
Bestellingen liefst zoo spoedig mogelijk te richten aan de Uitgevers-Maatschappij „De Hooge Brug" Reguliersgracht 19, Amsterdam.



JAN HAMER & Co.

AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN



LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE BETEEKENIS IN NEDERLAND OF WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U.J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED. A. KRAAK Zn
AMSTERDAM
VYZELGR. 2 & .

BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92—129/143
TELEFOON 5870 - 970 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER

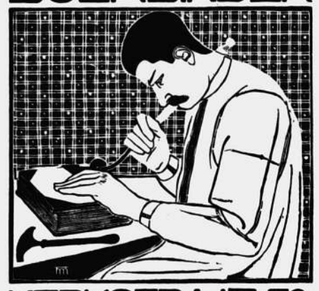

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

H. VETTEWINKEL & ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:
„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

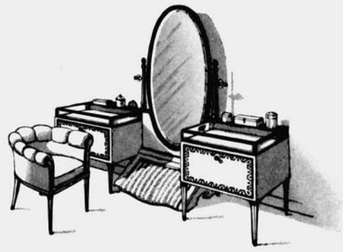

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT 41. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

N.V. EERSTE NEDERLANDSCHE FABRIEK VAN
ASBESTCEMENTPLATEN
„MARTINIT"



DE MARTINITPLATEN ZIJN BRAND-TREK- en KRIMPVRIJ
DE MARTINITPLATEN ZIJN VOCHTWEREND, ISOLEEREND
VRAAGT PRIJZEN en MONSTERS

ASBEST-CEMENT: LEIEN, NOKKEN, ROOKPIJPEN, GOTEN, AFVOERBUIZEN EN LUCHTKOKERS

ASBEST-CEMENT: VLAKKE EN GEGOLFDE PLATEN VOOR DAKBEDEKKING, BINNEN- EN BUITENWANDEN

TELEGRAM-ADRES: MARTINITPLATEN

TELEF.: ADMINIST. NOORD 7710, EXPEDITIE NOORD 8903, NA 5.30 ZUID 5434

FILIAAL: DEN HAAG v/h BÜCKER & Co. - ZIEKE 135-137 - TELEF. INTERC. 3423



BURBACH & REIMAN
AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126
SMALSPOOR

LANTAARN PLAATJES
VOOR LICHTBEELDEN
NAAR DE MEEST BEKENDE WERKEN VAN
JAN TOOROP
(ONDER TOEZICHT VAN DEN SCHILDER GEMAAKT)
PRIJS PER STUK f 0.90
PER DOZIJN f 9.75
IVENS & Co
FOTO- EN PROJECTIE-ARTIKELEN
AMSTERDAM 115 KALVERSTRAAT
DEN HAAG 124 NOORDEINDE
NIJMEGEN
GRONINGEN

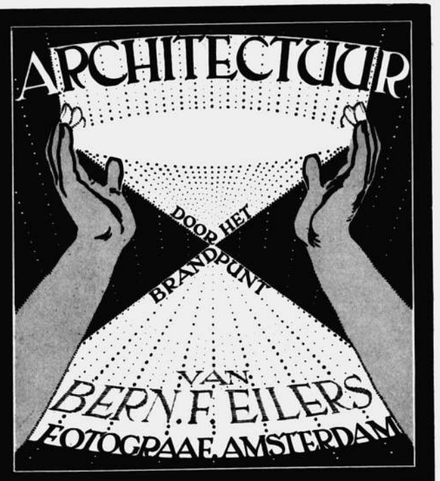

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP Jr.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948
GRANIET-, HARDSTEEN-, ZANDSTEEN- EN MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN GRAFMONUMENTEN



P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN
LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-HUBNER EN VAN SANTEN
AMSTERDAM
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
VOOR „WENDINGEN"
ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN STEENDRUKWERK — ETSEN — FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK
NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN WORDEN GAARNE VERSTREKT



N. V. HOLL.
ASBEST-CEMENT FABRIEK
SCHIEDAM

FABRIKANTEN VAN DE

ASBEST-SULFIETPLATEN
MERK
„HASA"

ONZE HASAPLAAT IS EEN NIEUWE ASBEST-CEMENTPLAAT MINDER BREEKBAAR EN GOEDKOOPER DAN DE GEWONE ASBEST-CEMENT. HET MATERIAAL VOOR PLAFONDS, PANEELEN EN BETIMMERINGEN

VRAAGT MONSTERS EN PRIJSOPGAVE



N. V. HOLL.
ASBEST-CEMENT FABRIEK
SCHIEDAM

FABRIKANTEN VAN DE

ASBEST-SULFIETPLATEN
MERK
„HASA"

ONZE HASAPLAAT IS EEN NIEUWE ASBEST-CEMENTPLAAT MINDER BREEKBAAR EN GOEDKOOPER DAN DE GEWONE ASBEST-CEMENT. HET MATERIAAL VOOR PLAFONDS, PANEELEN EN BETIMMERINGEN

VRAAGT MONSTERS EN PRIJSOPGAVE



HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN STEENDRUKWERK — ETSEN — FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN ∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

LANTAARN PLAATJES
VOOR LICHTBEELDEN
NAAR DE MEEST BEKENDE WERKEN VAN
JAN TOOROP
(ONDER TOEZICHT VAN DEN SCHILDER GEMAAKT)
PRIJS PER STUK f 0.90
PER DOZIJN f 9.75

IVENS & Co
FOTO- EN PROJECTIE-ARTIKELEN
AMSTERDAM 115 KALVERSTRAAT
NIJMEGEN
DEN HAAG 124 NOORDEINDE
GRONINGEN

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELPKALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209
CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

12e JAAR
REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA f16; OPGAVE BIJ DEN SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
PRIJS P. NUMMER FL. 3.75

FEBRUARI 1919

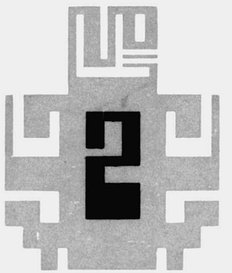

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN DOOR TOON POGGENBEEK
ONZE TIJD EN HET WERK VAN M. DE KLERK DOOR K. P. C. DE BAZEL
TIBETAANSCHE TEMPEL SCHILDERINGEN DOOR W. J. G. VAN MEURS (SLOT)
AF- EN TOE-WENDINGEN DOOR ARCH. J. F. STAAL
WONING-COMPLEXEN VAN „EIGEN HAARD" TE AMSTERDAM (11 ILLUSTRATIES, 6 PLATTEGRONDEN EN 1 AFB. NAAR EEN AQUARELL VAN L. ZONNEVELD)
WONING-COMPLEX VOOR DEN HEER K. HILLE TE AMSTERDAM 6 (ILLUSTRATIES, 2 PLATTEGRONDEN)
ONTWERP VOOR EEN BANK VAN LEENING (2 ILL.)
ONTWERP VOOR EEN VOORBER. SCHOOL (2 ILL.)
SCHETS VOOR EEN WONING-COMPLEX AAN DEN BUITENKANT VAN EEN PROVINCIESTAD (ILL.)

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

LANTAARN PLAATJES
VOOR LICHTBEELDEN
NAAR DE MEEST BEKENDE
WERKEN VAN
JAN TOOROP
(ONDER TOEZICHT VAN
DEN SCHILDER GEMAAKT)
PRIJS PER STUK f 0.90
PER DOZIJN f 9.75
IVENS & Co
FOTO- EN PROJECTIE-ARTIKELEN
AMSTERDAM
115 KALVERSTRAAT
NIJMEGEN
DEN HAAG
124 NOORDEINDE
GRONINGEN

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM
KANTOOR:
DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN
PRINSEN-
EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES:
BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780
IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELP-
KALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209
CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

12DE JAAR
REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIJMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
PRIJS P. NUMMER FL. 3.75

FEBRUARI 1919

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN
DOOR TOON POGGENBEEK
ONZE TIJD EN HET
WERK VAN M. DE KLERK
DOOR K. P. C. DE BAZEL
TIBETAANSCHE TEMPEL
SCHILDERINGEN DOOR
W. J. G. VAN MEURS (SLOT)
AF- EN TOE-WENDINGEN
DOOR ARCH. J. F. STAAL
WONING-COMPLEXEN VAN
„EIGEN HAARD" TE AM
STERDAM (11 ILLUSTRA
TIES, 6 PLATTEGRONDEN
EN 1 AFB. NAAR EEN AQUA
REL VAN L. ZONNEVELD)
WONING-COMPLEX VOOR
DEN HEER K. HILLE TE
AMSTERDAM 6 (ILLUSTRA
TIES, 2 PLATTEGRONDEN)
ONTWERP VOOR EEN
BANK VAN LEENING (2 ILL.)
ONTWERP VOOR EEN
VOORBER. SCHOOL (2 ILL.)
SCHETS VOOR EEN WO
NING-COMPLEX AAN DEN
BUITENKANT VAN EEN
PROVINCIESTAD (ILL.)

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

WONING COMPLEX „EIGEN HAARD" □ □ □ 2DE BLOK □ □ □ HOFJE ACHTER POST KANTOOR □ □ □ ONTW. 1917

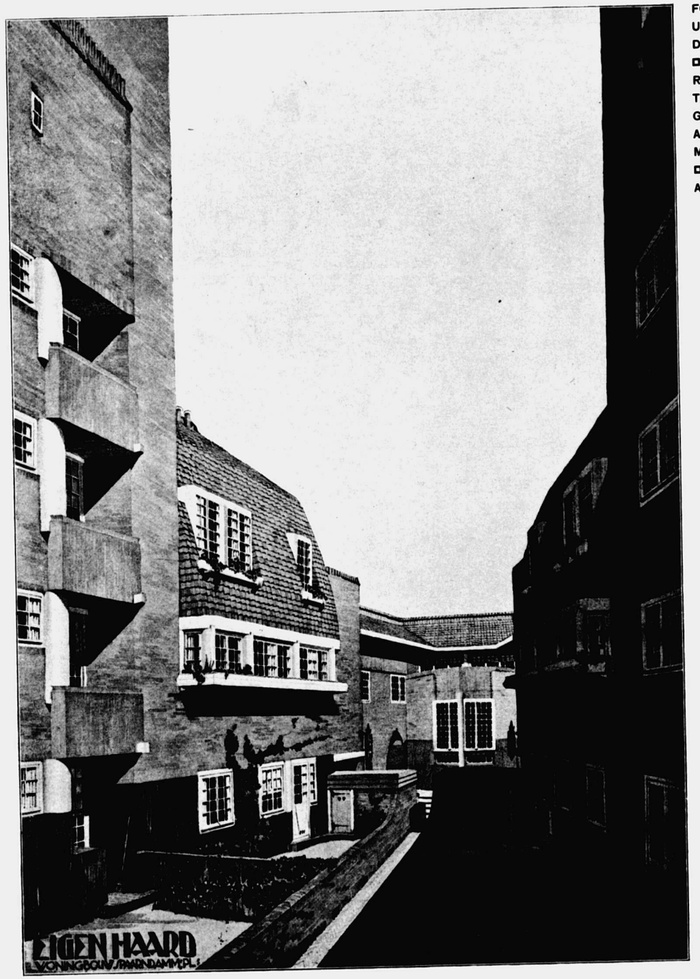

FOTO's NAAR UITGEVOERDE WERKEN □ EN □ REPR. NAAR TEEKENINGEN VAN ARCHITECT M. DE KLERK □ TE □ AMSTERDAM

WENDINGEN 3

MAANDBLAD · VOOR · BOUWEN · EN · SIEREN = VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

ONZE TIJD EN HET WERK VAN M. DE KLERK DOOR K. P. C. DE BAZEL

Beschouwing over het werk van een levend kunstenaar, vooral van een, die nog niet tot zeer veelzijdige ontplooiing gelegenheid had, kan uitteraard slechts van zeer betrekkelijke waarde zijn — niet alleen omdat als materiaal ter beoordeeling, slechts het beperkt aantal der gemaakte werken beschikbaar is, en ieder oogenblik een nieuw werk de opgestelde conclusies te niet kan doen; maar bij bouwkunstenaars vooral, omdat de ontplooiing der vermogens voor 'n groot deel afhankelijk is van, en gebonden aan, den aard der opdrachten.

In de vrije beeldende kunst kan een langdurige arbeid wel een vrij overzichtelijk beeld geven van des kunstenaars volle vermogen; zijn werken komen in dezen tijd meestal uitsluitend uit vrije keuze en spontanen drang tot stand; en het is uitteraard niet aan te nemen dat een wezenlijk kunstenaar, bij die vrijheid, niet van zelfsprekend door de behoefte aan zelfverwezenlijkheid zal worden geleid. Het zal dus voornamelijk aan zijn eigen meerdere of mindere kracht liggen, als al of niet, zijn kwaliteiten zoo volledig mogelijk en in alle nuancen tot werkzame uitdrukking komen.

In de architecturale en monumentaal decoratieve kunsten, die aan opdracht gebonden zijn, is het echter mogelijk dat zelfs langdurige arbeid volstrekt geen wezenlijk beeld van het werkelijk vermogen van een kunstenaar geeft. Het doel van eenig werk richt op de eerste plaats de kunstkracht op zich zelve en legt de vrije ontplooiing der vermogens van den kunstenaar aan banden. De doeleinden van opdrachten kunnen bij voortduring zoo eenzijdig zijn, dat nimmer de ware en volle ontplooiing zijner gaven bereikt wordt en dus de volle weerspiegeling in het werk niet kan worden gevonden. Wanneer, wat uitzondering is, een kunstenaar onder die omstandigheden nog geestelijk levend blijft, zal hij er toe kunnen komen zijn werk demonstratief te forceeren, of voor zijn geestkracht in andere richting uitweg zoeken. Ook bij veelzijdigheid van opdracht, legt ieder werk uit de kracht van het doel, in hoofdzaak beslag en nadruk, op 'n deel der karakteristieke aard van den maker en dit deel in hoofdzaak zal zich dan ook daarin toonen, hoewel hij niettemin zijn volle liefde en toewijding aan dat werk kan hebben gegeven.

Door deze eenzijdigheid kan een kunstenaar in de architecturale en de monumentaal beeldende kunsten met zich zelf in conflikt komen. Hij worstelt steeds met zich zelf om volledige uitdrukking, om met respect voor het eigen doel van het werk, zijn eigen dieper wezen, als karakteristieke spiegel van het universeel bestaan, volledig weer te zien in zijn werk. Hij zal er toe kunnen neigen, bewust of onbewust, ook al vraagt het doel van het werk er niet om en al geeft het zelfs geen aanleiding, zijn eigen doel desondanks toch ten volle te willen verwezenlijken.

Nu is zulks in den goeden zin een recht, in den meest ideëelen zin zelfs een plicht, wanneer men dat „eigendoel dienen" niet opvat als een eigengerechtigd en aanmatigend streven naar phantasterij, maar als dienen van het wezenlijk doel der kunst. In dezen zin is zelfs alle doel, althans alle stoffelijk gebruiksdoel, slechts middel en aanleiding om dat hooger, ten leven wekkend doel, te naderen. De kunstenaar verkrijgt, in het volbrengen van dien plicht, volle recht om, tot zoover hij met andere ware plicht in botsing komt, zijn opdrachten tot dat hooger doel te hanteeren. Het zal dan verder liggen aan de kracht en helderheid van zijn inzicht en aan de zuiverheid van zijn intuïtief onderscheidingsvermogen of hij de juiste bij het doel behoorende geesteshouding en levenskarakteristiek vinden zal en reflecteeren; of dat hij komt tot het zichzelf en zijn werk forceeren. Hoe meer een architect zich stelt als dienaar van het wezenlijke kunstdoel, hoe meer de algemeen objectieve kwaliteiten, in verband met de speciale karakteristiek van het beperkte doel, in het werk zullen worden uitgedrukt. Hoe meer zijn houding zoodanig is, dat het praktisch gegeven, hem slechts aanleiding wordt om zijn persoonlijk kunstdoel te verwezenlijken, hoe meer zullen de subjectieve levenselementen en de kwali-



WONING-COMPLEX VOOR DEN HEER K. HILLE TE AMSTERDAM ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ONTWERP 1913

teiten daarvan worden getoond.
De historische kunstvormen bevestigen dat de kunstenaar, door het tijdsrythme gedragen, strevende naar verwezenlijking van het algemeene kunstdoel, daarmede tevens op de juiste wijze de tijdgeest in zijn werk reflecteert. Dat de kunstenaar in dezen tijd kan komen tot het forceeren van zich en zijn werk, is waarlijk geen wonder, want, het ware doel der architecturale kunst vond in waarheid „geen steen om zijn hoofd ter ruste te leggen". Het ideëele werk dat in dit opzicht de moeite waard is, waar hij met eerbied dienen kan en vreugde en werkkracht vinden in zijn taak; waar werkelijk geestelijke waarden om vormuitdrukking vragen; dat kwam helaas te zelden voor, of leeft armelijk in de verworden maatschappij. Maar de tijd is naderende, dat de steen de ware rustplaats weder wordt van het eeuwig waardevolle doel; dat ze in alle atomen trillen zal; van 't goddelijk leven schitteren als brandend diamant, niet verworpen maar tot hoeksteen worden, tot geheel den bouw, 't al verlichtend, tot baken den mensch. De tempel zal dan rijzen, waarin god en mensch waarlijk vereend, durend het werk verrichten.
De ware kunstenaar reflecteert als uiterst gevoelig instrument het rhythme van den tijd, geheel of ten deele

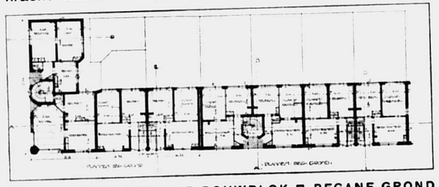

LINKERHELFT VAN HET BOUWBLOK ◻ BEGANE GROND

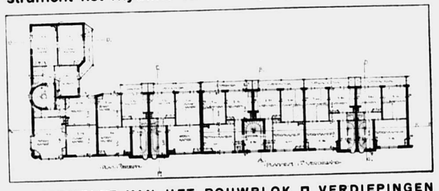

LINKERHELFT VAN HET BOUWBLOK ◻ VERDIEPINGEN

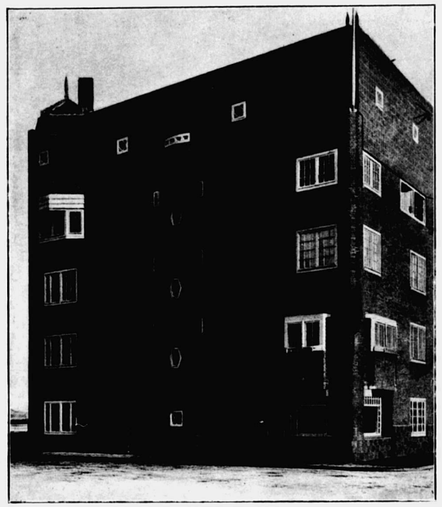



GEVEL FRAGMENTEN ◻ ◻ WONING-COMPLEX VOOR DEN HEER K. HILLE TE AMSTERDAM ◻ ◻ ONTWERP 1913

in allerlei nuancen. Zijn werk toont, welk karakter de geestelijke onderstroom beheerscht en stuwt voort wat in het z.g. onderbewustzijn der wereld en menschenziel zich naar buiten werkt. Het legt die krachten vast in materie en naarmate die materie vaster en duurzamer is, worden zijn werken onwraakbare documenten en getuigen, van de in ieder tijdvak domineerende geestessfeer en levensvorm niet alleen, maar ook en vooral van wat gewild wordt en begeerd voor verre toekomst. Daarom is het ware werk der kunst nimmer willekeurige, individueele, virtuose frats of modegril te achten, maar teeken en symbool, waaraan het in den geest groeiende te onderkennen is; waarin ook weder de tijdgeest zich zelf erkent; waardoor ten slotte die geest gedreven wordt tot vervolmaking van den vorm welke hij behoeft, om zijn nieuwe leven uit te drukken. De kunstvorm levert de analyse en de synthese tevens van het bewustzijn en de ziel der menschheid.

◻ ◻ ◻

De zeer betrekkelijke waarde die eene beschouwing over actueel werk heeft, kan van iets grooter belang worden, wanneer aanwijsbaar wordt, welke plaats de werkzame factoren van dat werk in de ontwikkelingsgang innemen. Dit is slechts mogelijk, wanneer een eenigszins benaderende situatie bepaald wordt, van hetgeen de speciale taak der bouwende werkzaamheid heden ten dage is. Dit eenigszins volledig te doen is geen gemakkelijke taak en ook voor het hier beoogde doel een te vèr strekkende opzet. Toch is het gewenscht, om in verband met hetgeen ik vroeger te dien aanzien wel schreef en sprak, enkele punten aan te stippen.
In grooten greep kan men in het geheele gebeuren van elke kunst, evenals van elken tijdkring zien: een afwisselend constructief en destructief proces. Constructief in den zin van: samentrekking van waarden tot een herschikking. Destructief, in den zin van: loswikkelen en vrijkomen van afzonderlijke waarden tot zelfbeschouwing, zelfkennis en zelfwerkzaamheid. Ook kan men perioden zien, waarin duidelijk beide processen langs elkaar schuiven en in elkaar verwikkeld zijn. Zulk een tijd is de tegenwoordige; wij zien eenerzijds zoowel geestelijk als materieel, opbreken en afzonderen; anderzijds de wilsaanvang, tot eenheid en samenstreving.
Tot dit laatste: hergroepeeren en hercreëeren, is volkomen werkzaamheid en kennis der afzonderlijke waarden noodig; ook kennis der aardverschillen dier waarden en duidelijk onderscheiden demonstratie daarvan is onmisbaar. Evenals in het architectonisch technisch proces, de

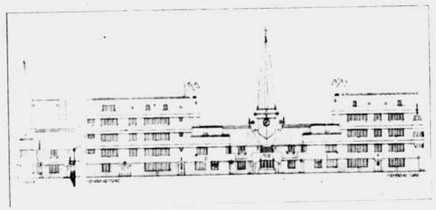

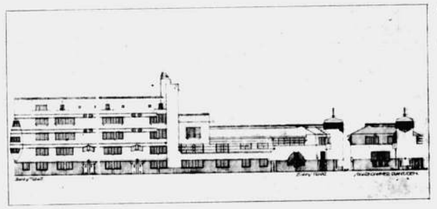

WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" ◻ TWEEDE BLOK ◻ GEVELS EN PLANNEN AAN ZAAN- EN HEMBRUGSTRAAT ◻ ONTWERP 1917

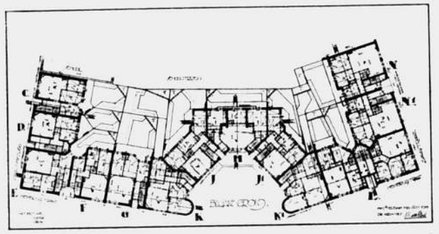

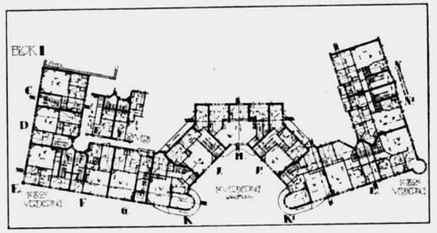

samenstellende factoren, zoowel het geestelijke, psychische, als het stoffelijke materiaal, volkomen in hun wezenlijk onderscheiden aard, en elk dezer gebieden, ook weer in hun eigen verscheiden factoren, gekend moeten worden, om ze op velerzijds doeltreffende wijze te kunnen aanwenden en ze wezenlijk medebouwend te doen zijn.
In de beeldende kunsten, het gebied van de zeer gevoeligen voor het groote psychische wereldproces, hebben wij de latere jaren, sterk en in snel tempo, het analytisch proces zich zien voltrekken; de afzondering, en tot het uiterst zelfstandige ontwikkelen, der verscheiden factoren. De verschillende „ismen" bijvoorbeeld, geven een duidelijk beeld van deze gescheiden elementen in de schilderkunst; afgezonderd en tegenover elkaar stonden het natuurlijke, het ideëele en symbolieke; het impressieve en het expressieve; zoowel het licht als de toon en kleur; zoowel de vastheid als de bewegelijkheid van vorm; tot het vormlooze het geheel terug bracht tot de essentieel philosophisch wiskundige waarden der tegendeelen. Achtereenvolgens zijn de factoren op hun waarde getoetst en tot hoogste werkzaamheid geprikkeld, wijl afzonderlijk om hun bestaan moetende strijden met minimaal hulpmiddel.
Zal dit proces zich ook in de architectuur geheel afwikkelen? Waarschijnlijk wel; echter houden wij in het oog dat de groote wet steeds breekt en bouwt terzelfder tijd. Het analytisch proces gaat gepaard met synthetische wil, o. z. t. z. synthetiseert den geest naar nieuwe eenheid, terwijl het destructief proces in de uiterlijke factoren steeds verder gaat. De factoren moeten onherroepelijk uit elkaar, om in wezen te worden gekend; en dit alleen is het waardevolle sloopwerk, dat geen verwilderen, geen chaotisch door elkaar warren en verbreken zonder meer is; maar de waarden geordend en gereed ter beschikking stelt.
De dissonant, welke ontstaan is, dwingt dan tot herschikking, herbinding, tot nieuwe harmonie. In de dorrende vrucht moet het zaad rijpen voor nieuw gewas. Zoo is het steeds en zoo moet ook het architectonische kunstproces bezien worden. Hier is als bij den mensch de strijd van hoofd en hart de groote lijn; rede tegen gevoel, structurale wil tegen vormwil. De vorm aangegrepen en gezien van den kant der redelijke noodzaak voor gekend of nog te kennen gebruik; tegen, de vorm gezien van den kant des levens als bezield werktuig voor zijn doel en uiterlijk nog ongekend gebruik. De eerste in schouwend denken voet voor voet voortgaande met voorzichtig maar toch zekeren pas, tot telkens resultaat. De ander bewogen stormend zonder acht, naar drang van innerlijken wil.
Nu heeft de oude formaliteit, 't dogma, afgedaan. Het ding zal in zich zelf en door zich zelf zijn waarde en rede moeten toonen; hierin is essentieele toets aanwezig en klaarblijkelijk velerlei nuance toegestaan. Klemtoon, nadruk kan liggen in geest, in leven of gebruik. Terwijl

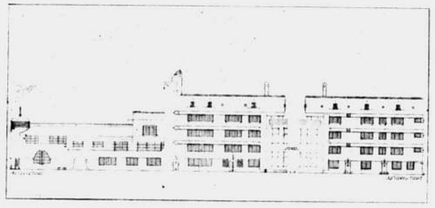



WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" ◻ 2DE BLOK ◻ GEVELS EN PLANNEN AAN SPAARND. PLANSOEN EN OOSTZAANSTR. ◻ ONTW. 1913

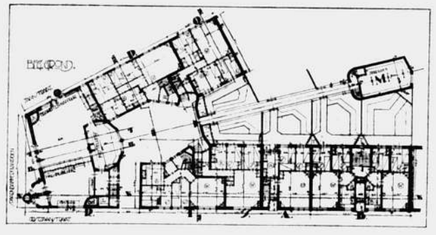

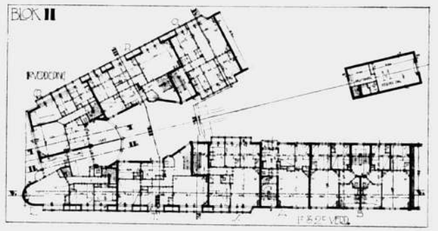

't een, slechts materieel noodzakelijke functie vraagt, eischt 't ander, dat die functie zich verklaart en 't derde, dat dit suggestief en levend zal gebeuren. Wanneer de nadruk ligt op geest, zal stof en leven dienen; op leven, dan zal stof en geest zulks doen; op stof, dan geest en leven. Het is de kwestie maar wat dienen, en wat heerschen moet en wat de sterke, wijze, schoone harmonie in wezen is.
Maar alles dient het groote levensdoel, de kunstenaar kent slechts geluk als hij dien dienst een dienaar wezen kan, en dankbaarst is de architect, als 't object van zijn taak hem toelaat dezen dienst te doen. Het opgedragen doel is tevens middel voor nieuwer leven. Als de opdracht komt met vroom verlangen, vreugdewekkend zonder dwang, ontstaat 'n soort gelukssfeer in de ziel, waarin idée de kiemkracht krijgt en vruchtbaar groeien kan; zoo blijkt de juiste sfeer en toon van hoogst belang, om 't goede werk van groote kracht te doen ontstaan; dan zijn de drie in eèn in juiste harmonie, karaktervol geheel; de loodlijn gaat er door en raakt ze al in 't hart.
◻ ◻ ◻
Hoe is nu de Klerk en zijn werk?
De mensch: geestdriftig, spontaan, in eerste contact helder ziend, gevoelig en licht bewogen, met onbevangen houding tegenover de dingen, plastisch levend met onbelemmerd meesterschap over het beeldend vermogen. Virtuoos in het phantastisch kneden der ijle materie van de voorstellingssfeer, deze dwingend naar zijn vormwil.
Zijn werk; toont primair vormwil; secondair structurale wil; alle vorm leeft, niet in den zin van uiterste beweeglijkheid zooals bij enkele andere jongeren uit zijn kring, maar als 't gespannen vlies, de huid, waarin de knook, de pees, zich uitdrukt, waarin de zenuwtrek, de ader, de rimpel van 't orgaan en zintuig zich plooit en plastisch voegt.
Het werk toont een zoeken naar organisch suggestieve levensuitdrukking; dat leven echter wordt niet alleen ontleend aan de beperktheid van het momenteel object, zoodat het bij 'n huizenrij de uniformiteit van het gegeven: rijen van gezin aan, en op, gezin en groep aan groep, naar buiten spreken doet. Maar hij bespeelt en moduleert dat momenteel object, naar subjectief gevoelden wil en formeert op andere wijs; trekt samen hier, verwijdert daar de stof; doet 't eene passief blijven, om 't andere tot een grooter actie aan te sporen; versterkt 't leven zoo op menig punt, dat als het ware een nieuw en grooter organisme is ontstaan. Het verdeelde individueel bestaan der elementen, omgezet tot collectieve daad; geest en leven zoo gespannen, dat, naar zijn gewenschte wil, 't geheel der vorm ageert.
Soms en in de beste gevallen geschiedt dat ageeren, door de vanzelfsprekend daartoe aangewezen organen, de zintuigen van het werk, die tot leven, en tot spreken van dit leven, fijn bewerktuigd zijn. Soms in schijnbare

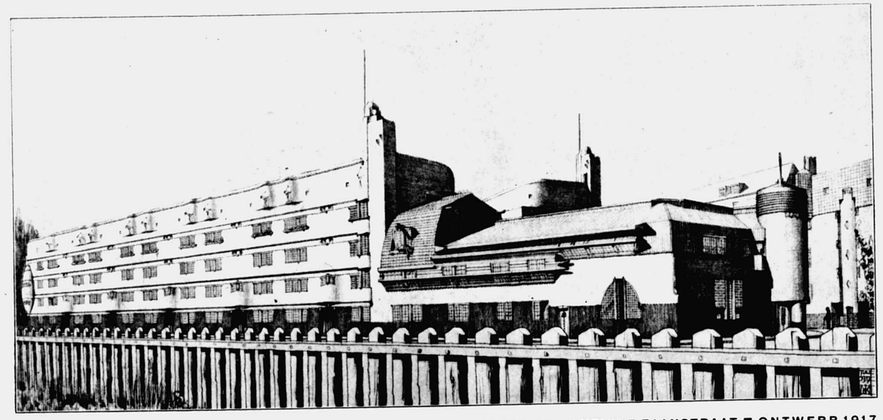

WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" □ TWEEDE BLOK □ PERSPECTIEF-AANZICHT ZAANSTRAAT □ ONTWERP 1917

willekeur diep woelend uit zwaar drukkende romantiek, ontplooit het zich uit 't massief gespannen vlak; zich samenwringend teekent dit de energie, toont dit de worsteling van des makers zielegeest tot baren van nieuw leven; tot eindelijk de uiterst gevoelige huid fijnste plasticiteit verkrijgt. Aldus voldoet het aan den eersten eisch der kunst: ten leven wekkend element te zijn.
Dit teekent wezenlijke kunstenaarsaard; maar tot wat doel, voor welk motief, wordt soms wat stabiel is in wezen, tot mobielheid in schijn en wat in wezen mobiel is tot zwaar en vast gedoemd? Wij hebben bij beoordeeling zoo juist mogelijk te onderscheiden tusschen het innerlijke en het uiterlijke wezen. Het innerlijk, in overeenstemming met het wezenlijk doel, het motief, de beweegreden van de handeling te beschouwen als de geesteshouding. Het uiterlijk, de zoo na mogelijke representatie van die geesteshouding in den vorm, beïnvloed door alle omstandigheden, middelen en uitwendige factoren, is te beschouwen als de levenshouding; zooals ook bij de mensch, de geesteshouding: wezenlijken aard en karakter, zich verhoudt tot datgene wat van dien innerlijken aard zich toont in de levenshouding. Te onderscheiden de zuiverheid van motief en de troebelheid van de uiterlijke daad.
Zooals bij een waar mensch in de levenshouding de geesteshouding is te zien — zoo is ook in de kunstvorm het een uit het andere af te leiden — en is het uiterlijk het levend masker van het innerlijk. Van juiste karakteristiek is de kunstvorm, als het type van het innerlijk wezen, in goede verhouding, door de daartoe geëigende waarden en middelen naar buiten wordt uitgedrukt. Als datgene wat in wezen open is ook den open vorm vindt, als datgene wat in wezen gesloten is, ook zijn kracht toont in de geslotenheid en concentratie van den vorm. Zoo ook met het in wezen sterke en zwakke, vaste en beweeglijke, zware en lichte, strakke en plooibare, heerschende en dienende, actieve en passieve, enz. In het algemeen kunnen deze dingen gerekend worden tot de essentieele architectonische waarden; karakter, organisatie en bouw kunnen slechts aan deze en dergelijke waarden worden getoetst. Combinatie van deze waarden treedt in allerlei verhoudingen op, een oneindigheid van individuen toont eene oneindigheid van genuanceerd karakter en in de versplitsing en combinatie wordt het ontstaan van nieuwe typen mogelijk.
De Klerk toont in zijn werk niet steeds volledig en juist onderscheidingsvermogen ten aanzien van deze aan ideeën en aan dingen eigen karakteristiek; zoodat hij soms van nature opene en vrije geesteskracht, gedreven door persoonlijk plastisch willen, in sombere gesloten zware vormen kleedt. Hoewel de geest synthese wil, houden de geesten zich grootendeels bezig met cultuur der afzonderlijke factoren. Naast doelmatige logica in de aanwending der materie, wordt eveneens doelmatige logica in de gebieden van geest en leven gekweekt; maar dat is logica die niet aan die der stof getoetst moet worden. Er is niet nuance en wending alleen, er zijn ook permanent stabiele factoren kenbaar, in de

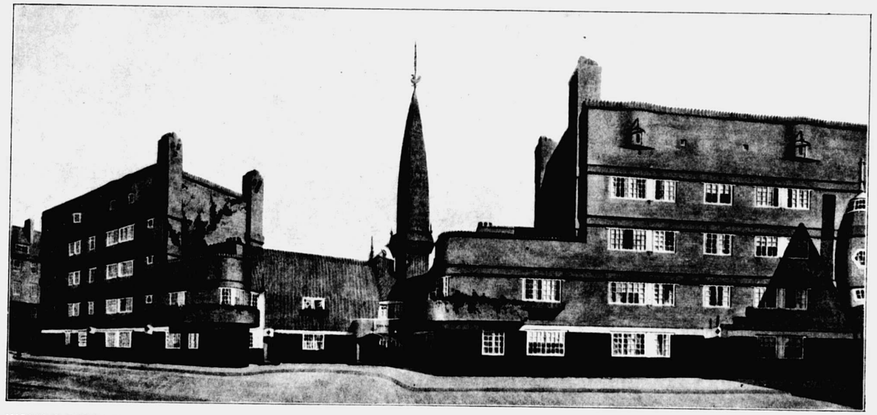

WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" □ TWEEDE BLOK □ PERSPECTIEF-AANZICHT HEMBRUGSTRAAT □ AQUAREL VAN L. ZONNEVELD

wetten van geest en leven; de bevruchtende liefdesstrijd der uitersten, zoowel als de eigen rythmen der karakters. In de sterk analytische periode van het hedendaagsch maatschappelijk en kunstleven, houden zich de afzonderlijke geesten uitteraard nog meer intens bezig met de afzonderlijke factoren van het kunstgebied. Gewild of niet, bewust of onbewust, de deeling dwingt tot zelfinzicht of zelfgevoel; de kunstenaar kan niet anders dan dit zelfinzicht en zelfgevoel naar buiten in zijn werk toonen en dit geschiedt naar ieders aard en aanleg, dus geschiktheid voor het een of ander werk. Indien aldus eerlijk en oprecht, op waar motief, gearbeid wordt, geschiedt van zelve wat geschieden moet; het materiaal van alle sfeeren kennen leeren en ordenen tot nieuw gebruik. De eene zal meer speciaal het vast verband der stoffen, de ander der gevoelens, een derde der ideeën of structuren kweeken. De functiën van stof, gevoel, begrip, in onderscheiden rythme en karakter; in rechten lijn 't verband van visie tot den vorm door denkbeeld en methode. De een zal meer te naderen trachten ideënmethode en geestelijk structuur; de ander: 't leven in algemeenen zin „beweging" zonder richtend doel; een derde zal 't leven in concreten zin tot vastheidsdogma smeden. Zoo blijken allen, werkers in een broederbond, voor 't eene in waarheid religieuze doel vereend.
Methode is 't eenig middel, om architecturalen zin tot vastheid te doen worden, voor ideëelen geest om in vorm zich zelf te demonstreeren, als deze geest zijn weg gekozen heeft. De vormwil moet zijn eigene structuur en ook constructie vinden, waardoor hij zich alleen

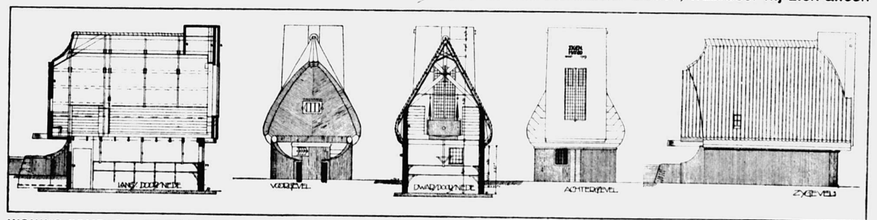

WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" □ TWEEDE BLOK □ VERGADERZAALTJE OP HET ACHTERTERREIN □ ONTWERP 1917



WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" ◻ EERSTE BLOK ◻ GEVELS SPAARNDAMMERPLANTSOEN ◻ ONTWERP 1914

in vasten vorm, en bruikbaarheid kan handhaven. Is die methode niet bereikt, dan wreekt zich dat intens. Het kinderlijke ongeduld schept vormen en de eerste de beste werkman, geroepen om gebreken te verhelpen, zal de vormen wijzigen en tevens de bedoelde kracht vernietigen.

De sterke methode is voor duurzamen vorm dus eerste eisch en zooals wij zagen, is dat leeren kennen, beheerschen en hanteeren van deze vormmethoden, voor reconstructie en herschepping, wederopbouw onzer kunst, beslist noodwendig en dus voorname taak in dezen tijd. Bij de een domineert de bouwkunstkracht meer in schikken en organiseeren der levende kunstelementen, hij bouwt dan in eenvoudige en klaargedachte volumen, zoo, dat deze volumen naar buiten voor zich spreken en in hun onderlingen samenhang, de orde der doeleinden als het ware hiërarchisch toonen, in de evenredigheid der ideale waarden die vertegenwoordigd worden.

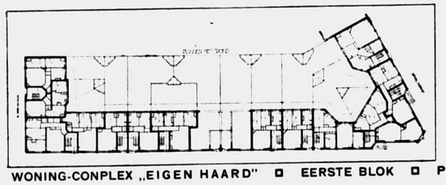

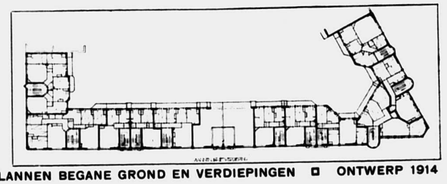

WONING-CONPLEX „EIGEN HAARD" ◻ EERSTE BLOK ◻ PLANNEN BEGANE GROND EN VERDIEPINGEN ◻ ONTWERP 1914

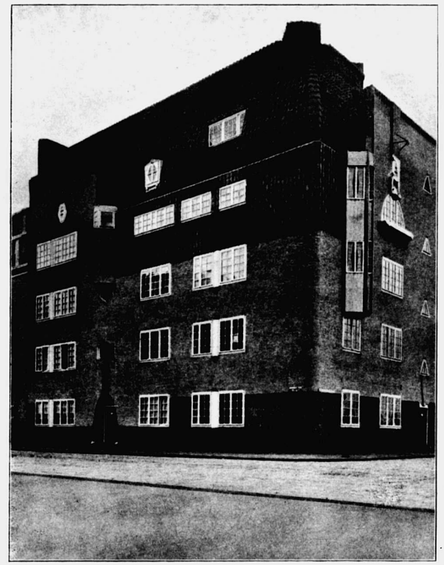

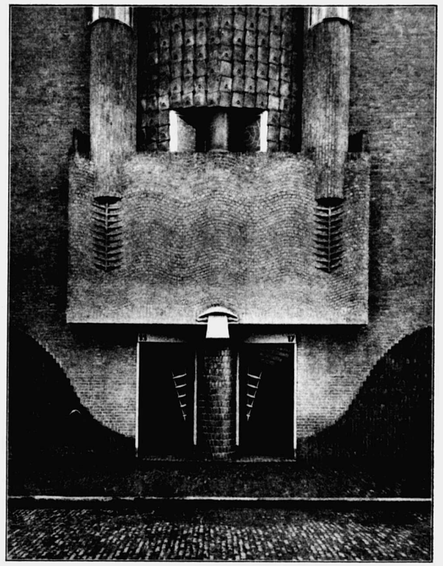

WONING-COMPLEX „EIGEN HAARD" ◻ EERSTE BLOK ◻ GEVELS WORMERVEERSTR. ◻ FRAGMENT INGANGSTRAVÉE ◻ ONTW 1914

Deze klare denkstructuur. van binnen uit naar buiten toe ontspringend, is zeker intrinsieke bouwkunstfactor en voorwaarde voor grootsch monumentale conceptie; omdat slechts in heldere, tot intuïtieve bewustheid gebrachte begrippen-ordening, in dit verband ook de meest grootsche geestdrift werkzaam worden kan.

Tot geestdriftwekkend kunstwerk wordt een uit dien sfeer geboren werk der bouwkunst, naar de mate waarin de intuïtieve gevoelssfeer van het hart aan de begrippensfeer huwt, want de bewegende en wekkende kracht huist in dit centrum van stuwend willen.

Wij zien dat de ander als het ware, het geheel der elementen voor zijn werk al gevoelend samengrijpt. Hij tast en zoekt van buitenaf observeerend zoolang, tot een visie van organisch leven der ruimte en vormelementen, zich aan hem openbaart; tot als ware het, de levenscentra zich tot zintuigelijke organen gaan vormen en zoo tot plastisch uiterlijken vorm verstijven. Ook de aldus ingestelde kunstenaarsgeest, en die methode, hebben geen gering belang in de bouwkunstige schepping, omdat de zoo tot aanzijn komende plastisch levende en bewogen vorm, beweging wekken zal in bewustzijn en gemoed van den aanschouwer en gebruiker. De vorm zal blijvend suggestief werken, naarmate hij meer ingehouden en in juist verband gebonden is aan de groote essentieele doelwaarden, welke door de structurale geometrische geestdriften zijn belichaamd en daarvan het naar buiten ageerende orgaan vormt.

Beide groote tegengestelden, die in alle kunstperioden in afwisselend domineerende en ondergeschikte verhoudingen werken, soms in enkele kunstwerken in verrassende harmonie optreden, zien wij wederom duidelijk in de moderne worsteling om het vormprobleem naar voren komen. Wanneer de sterke geestdrift zijn levensvorm en materie vinden zal, is er weer een nieuw groot tijdperk van kunstleven en levenskunst aanwezig. De worsteling om deze harmonie moet steeds voortgaan en kracht ontleenen aan het levend woord, de formule die modern levensbegrip bevredigend samenvatten zal en suggereerend grijpen in heel de menschenziel.

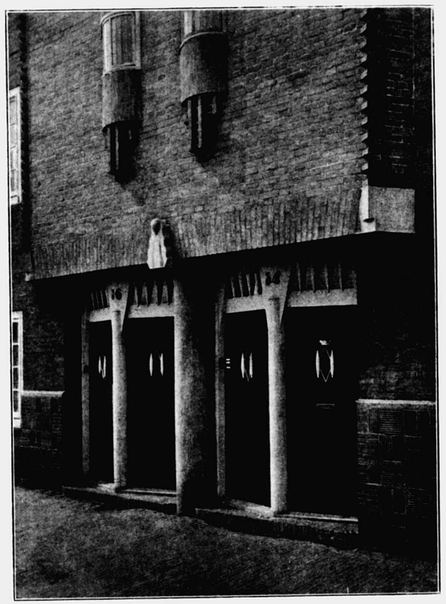

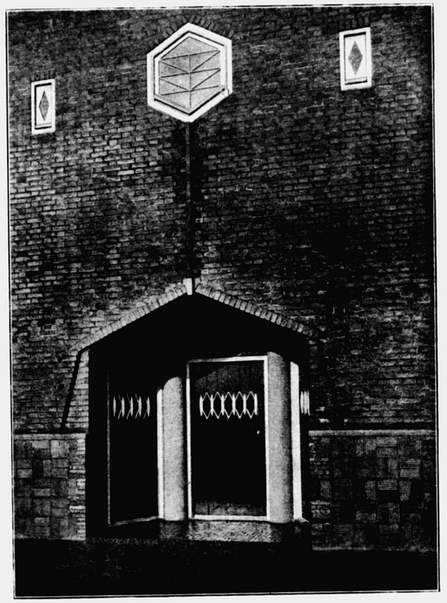

WONING-COMPLEX VOOR DEN HEER K. HILLE TE AMSTERDAM ◘ GEVEL-FRAGMENTEN ◘ ONTWERP 1913

In dezen tijd worden beide methoden door blinden om en om gekeerd, geexploiteerd, misbruikt. Los van hun bezielend motief, verworden beiden dan tot virtuozenspel, frivolen namaak zonder zin, van uiterlijken vorm. De Klerk toont in zijn werk het structuraal vermogen zeker te bezitten, hoewel hij 't niet steeds in volle kracht beheerscht, of wil gebruiken; 't is of hij bij momenten van twee kwaden het minste kiezend, denkt: welnu wat 't zwaarste voor mij weegt moet 't zwaarste zijn en dan in dubio zich niet onthoudt, maar zich forceert, daardoor te groote energie voor kleiner doel verspillend. Zijn geest schijnt mij meer ingesteld, zooals hier boven op de tweede plaats geschetst en volgt dan ook de daarbij behoorende methoden. Voor zijn vormdoel zoekt hij echter zelve de geëigende methode. Zooals wij zagen is dit ingenieus en uiterst waardevol talent, bij zoo sterken vormwil hier onmisbaar.
Het doel geheel bereiken kan in dezen tijd te zware taak zijn, daar in de sfeer der uit voering, de kracht en wil ontbreken om aan te vullen en voltooien wat nog in aanleg onklaar is bedacht; in vaktraditie wordt daartoe geen steun en hulp meer gevonden.
De Klerk toont zich een der weinigen met de begaafdheid om den steen te bezielen en ten leven te wekken. Een der weinigen die als voorheen de velen moeten worden, opdat alle steen leven zal. Dit is alleen mogelijk door er zelve in te treden, zijn eigen levenskracht te geven in het werk, zijn ziel en geest weg te schenken tot offer; aldus bezield, onthult de steen het mysterie der scheppingskracht en leeft voort tot bevruchting en bezieling van verre nageslachten.
Bussum Febr. '19.

◘ ◘

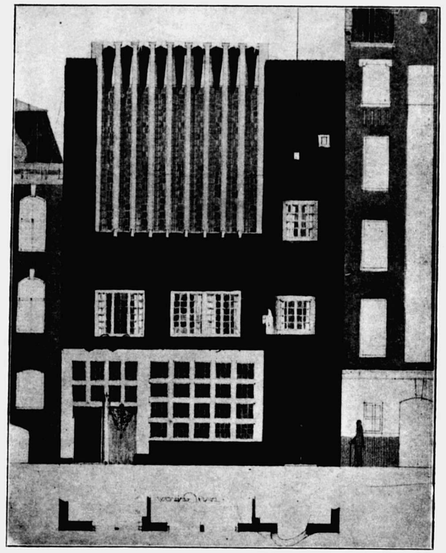

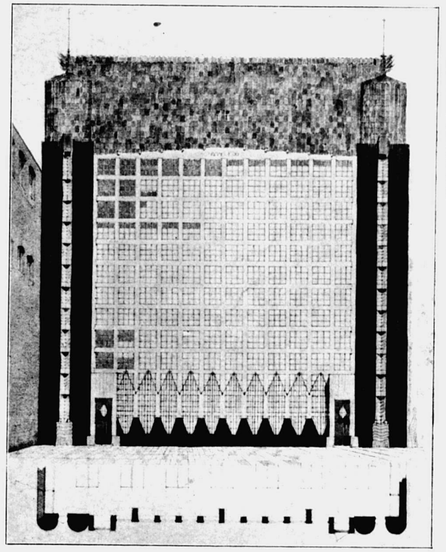

GEVELONTWERPEN VOOR EEN BANK VAN LEENING ◘ VOOR- EN ACHTERHUIS ◘ ONTWERP 1915

TIBETAANSCHE TEMPELSCHILDERINGEN DOOR W. J. G. VAN MEURS (SLOT)

In den aanvang der zesde eeuw vereenigde de leer van het Mahayana zich met de toen door Asanga gestichte Yogacarya of Tantra-school, die de voorschriften gaf, volgens welke de zielen van zeer bijzondere wezens van de Dhyani-Boeddha's en -Bodhisatwa's bovennatuurlijke krachten zouden kunnen erlangen.
De mirakelen van het oosten.... Reizigers deden er ons de ongeloovelijkste verhalen van; wij hebben ons hoofd dan ook ferm geschud, en toch waren er zeer betrouwbare, scherpzinnige lieden bij.
Er is echter zóóvéél, dat zich in de westersche philosophie niet thuis gevoelt
Is het u, lezer, nooit overkomen, dat gij iets verrichttet, waar gij een vorig moment u nooit toe in staat had geacht? Gij hebt toen uwe gedachten op dat iets geconcentreerd, niet waar? En er is stilte in u gekomen. En met die stilte kwam helderheid, totdat het opeens zóó klaar in u werd, dat gij wist hoe te handelen en het toen ook kon, wijl gelijk met dat „hoe" er de kracht toe was ontstaan.
En zóó kan het u zijn gegaan, dat wanneer gij het later beziet, gij voor uzelf wonderen hebt gedaan.
Zoo kan bij groote geesten concentratie van innerlijke aanschouwing leiden tot eene extase, dat zich alle luchters in de ziel ontsteken, en er is licht, òvèràl licht. Maar voor het inwendig oog geen verblindend, zooals de zon kan zijn voor den blik naar buiten, en die toch nooit meer laat zien dan een wereld van schijn. Dan wordt aanschouwd, wat de schijn weerhield, en de geest wordt één met den geest van 't heelal. In dien verheven staat worden de ontdekkingen gedaan, de groote gedachten geconcipiëerd, wordt door den enkeling een levende wereld van schoonheid aan de nuchteren schijnwereld der menschen geschonken.
Maar nooit is de geest vaardig, zoolang die zielstoestand niet is bereikt.
waar in het oosten zintuigen zijn zóó fijn, dat men gerust van meerdere kan spreken, daar bestaan vermogens voor bevatting, die wij missen.

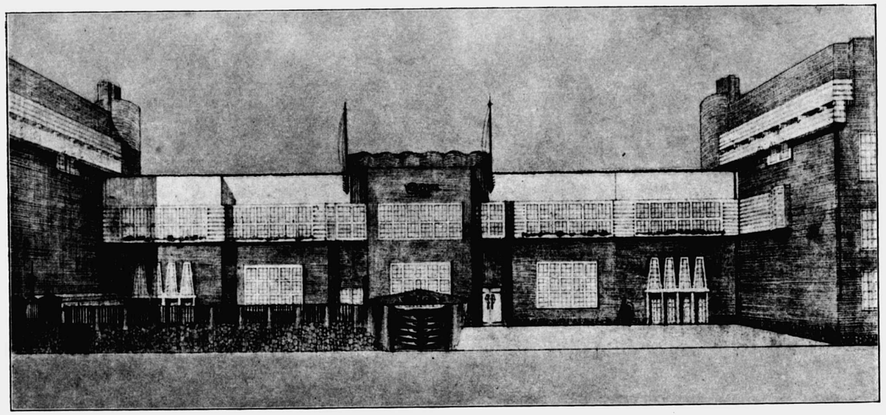

GEVELONTWERP VOOR EEN VOORBEREIDENDE SCHOOL ◻ ◻ STRAATZIJDE ◻ ◻ ONTWERP 1915

Zoo wij hier ons daar al geen voorstelling van kunnen maken, hoe zouden wij het dan van zielstoestanden met die uitingen, waarvan reizigers ons hebben verhaald? Er is zóó- en zóóveel, dat niet in de philosophie van het westen past . . .

Van de vierentachtig heilige toovenaars, die in de kerk van Tibet voorkomen, is de voornaamste Râhoelabhadra, op den eersten regel onzer groote schildering het tiende beeldje (zie afb. pag. 7, afl. 1). Hij was de leermeester van Nâgardjoena. Zij allen worden steeds afgebeeld: het bovenlijf bloot, op het hoofd de oeshnisha, terwijl de uiteinden van het haar los over de schouders vallen.

Zoo vol leven, beweging, licht en kleur, met netwerken van de aller-subtielste wijsgeerige vertakkingen — zijn in het oosten godsdienst en philosophie niet altoos innig één geweest! — en met naast deze uitgroeiingen ook vele vèrgroeiingen zeker tevens, kwam dan het boeddhisme tijdens de regeering van koning Srong Tsan Gampo Tibet binnen.

Echter eerst in de volgende eeuw drong het tot de diepte der menschen door, toen de Indische leeraar Padma-Sambhava „de uit den lotos geborene" de duivels van de shamanistische bevolking voor het volk erin opnam als bekeerden en daarna niet minder felle verdedigers van de leer (en zoo alleen konden zij in de vereering der Tibetanen blijven voortbestaan) dan de alreeds voor den Boeddha gebogene goden der bramanen, waartoe zelfs de bloeddorstige Doerga, de meest gevreesde vrouw van Sjiwa behoorde, de moeder, die het bloed van haar eigen kind uit een menschenschedel dronk. Deze, Lhamo in Tibet geheeten, vinden wij als derde voorstelling op de negende rij van ons groote Pantheontableau. Twee van haar acolieten gaan haar vooraf (zie afb. pag. 8, afl. 1, onderste rij), nog twee anderen eindigen den regel.

Op hare rijdieren als wilde verschrikkingen roepen zij voor den geest eenen heksensabbat op, waarin een fougue, dat elke zoodanige voorstelling, uit het westen ons bekend, er tam bij wordt.

Padma-Sambhava bracht voor de Tibetanen het boeddhisme voor het eerst in hun eigen licht, hij bouwde het eerste monnikenklooster en geldt sinds algemeen als de stichter van het lamaïsme.

„Lama" beteekent „verhevene", een titel, oorspronkelijk gegeven aan hooge geestelijken, thans uit hoffelijkheid aan een elken monnik.

Toch was de oude godsdienst met zijn Bon-priesters verre van uitgeroeid. Na Padma-Sambhava nam de macht ervan opeens schrikbarend toe, bloedige geloofsvervolgingen hadden plaats, en omstreeks het jaar negen honderd zou onder de regeering van den shamanistischen despoot Landarma het lamaïsme geheel uit Tibet zijn verdwenen, ware niet tijdig door 's konings vermoording aan diens verdelgend bewind een einde gekomen. De uitgewekenen stroomden het land weder binnen, de kloosters vulden zich opnieuw en de aanhang werd grooter nog dan weleer, alhoewel met veel meeningsverschil. Wederom was het een pandita, een Indische stafdragende wijze, van name Atisha, die in de elfde eeuw de verdoolden naar het pad der waarheid bracht.

De door hem hervormde geestelijke gemeente, „de Kadam-pa" (Tib.) zou drie en een halve eeuw later onder Tibets grootsten lama „Tsongkhapa", de nog zooveel strengere orde der Deugdzamen „de Geloegs-pa" (Tib.) worden, de kerk, waartoe nog heden ten dage bijna geheel het rijk behoort.

In het jaar 1038, hetzelfde, waarin Atisha in Tibet kwam, werd in het hartje des lands Tibets voor alle tijden meest geliefde dichter geboren. Nog worden er Milaraspa's liederen, zijn „Honderdduizend gezangen", in tallooze exemplaren gedrukt en door het volk gelezen. Hij werd een kluizenaar der bergwildernis, die daar, ondanks zijne strenge boetedoening en ståge meditatie de frischheid en humor van de bewoners der hoogere streken behield.

Wanneer hij na lange tijden van afzondering met luchtige schreden naar de menschen omlaag kwam, dan was er feest in het dal. En hij toog het land door, met zijn schoon, levendig woord de lieden leerend en bekeerend en als geen tot de ziel van het volk doordringend door zijn immer opgewekt, door en door Tibetaansch karakter. Nog in zijn ouderdom was hij hun een schatkamer van liederen. En of hij de menschen ook liefhad? Als hij voor maanden in de ontzachlijke eenzaamheid weder was teruggekeerd, dan wist een elk beneden den eenzame daarboven hun aller vriend.

Zoo leeft hij nog in de verbeelding van het volk voort, en wellicht heeft géen zóó hunne geloovige diepte weten te raken als deze, hun dichter Milaraspa.

Op onze groote schildering is hij het vierde beeldje van regel twee (zie afb. pag. 7, afl. 1).

Gezeten in een berggrot op een tijgervel luistert hij met de hand achter het rechter oor naar de stemmen der stilte. Hij ziet er uit als van eeuwige jeugd en zeer vrouwelijk. Trouwens alle hier van Boeddha's barmhartigheid doordrongene verkondigers zijner leer hebben dat voorkomen min of meer.

Edoch, is eens dichters gemoed niet vrouwelijk?

En zijn alle groote wijzen van het oosten met hun woord geen dichters geweest?

Op denzelfden regel van Milaraspa zien wij op de negende plaats een figuurtje (zie afb. pag. 4, afl. 1), wellicht het roerendste in uitbeelding van het geheele tableau, Tsongkhapa, een beeldje als van een praeraphaelitische innigheid, en waarvan de gelaatsuitdrukking doet denken aan de teêrgevoelige madonna's uit dien overschoonen Italiaanschen tijd.

Hij, de groote lama, die tegen het jaar 1400 de laatste zuivering bracht in de leer en onder de geestelijken weder de oorsronkelijke tucht, zit hier stralend van vlekkeloos innerlijk op den lotostroon met de voeten in de houding als van den Boeddha, de handen geheven in eene moedra voor den borst.

Van tusschen wijsvinger en duim van elk gaat naar terzijde omlaag een stengel, die om de ellebogen zich ombuigt, om dan bebladerd loodrecht weer omhoog te gaan

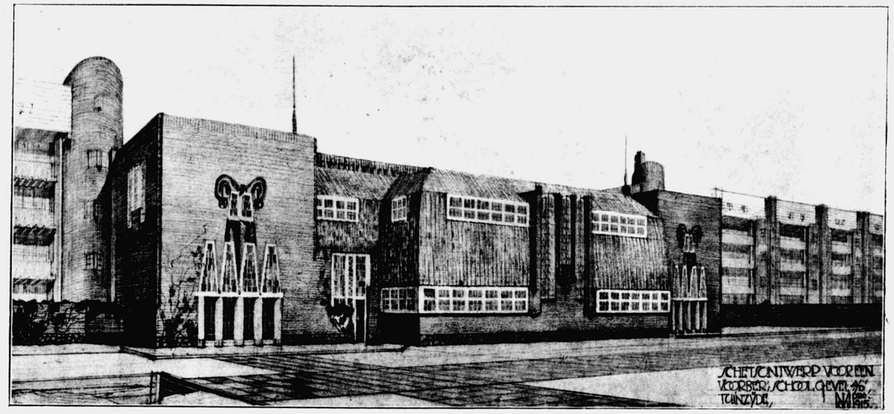

GEVELONTWERP VOOR EEN VOORBEREIDENDE SCHOOL ◻ ◻ TUINZIJDE ◻ ◻ ONTWERP 1915

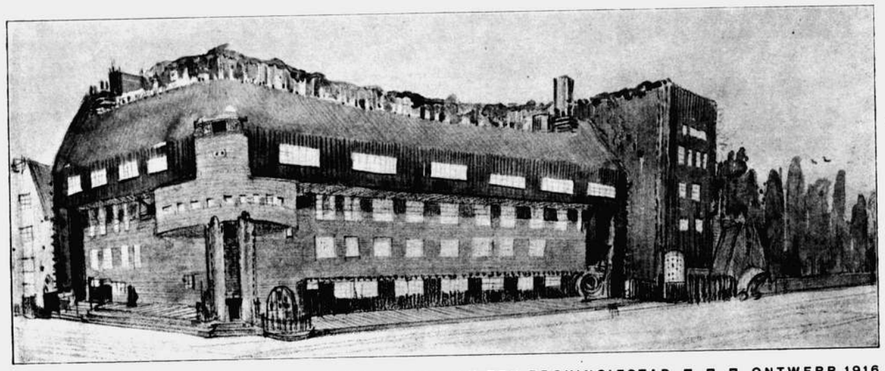

SCHETS WONINGCOMPLEX AAN DE BUITENKANT VAN EEN PROVINCIESTAD □ □ □ ONTWERP 1916

tot de schouders, waar zij elk eindigen in de heilige bloem als draagsters van een van Tsongkhapa's beide attributen: het opstekende zwaard, dat de duisternissen klieft, en het Boek van de Leer.
Gedekt is de heilige met de gele mitra, de puntige lamamuts, waarvan de kleur eens door hemzelf zoo werd ingevoerd ter onderscheiding zijner secte van de niet bekeerde monniken met rood mitra.
Ofschoon in onderdeelen van Tibets kunst onmiskenbaar verwantschap met China is, heeft de geest toch veel meer gelijkenis met dien van de Ariërs van het aloude Indië. Er zijn zelfs gevoeligheden in van sentiment, waardoor die kunst ons iets dichterbij staat dan hare zusters van het Hemelsche Rijk en van Japan.
En of zij van geheel Azië de allerschoonste niet is?
Wij hebben gezien hoe druk eens het verkeer met Indië is geweest. Geestelijke gezantschappen gingen er heen en kwamen er wijzer van terug; verlichte Indische pandita's verkeerden aan het hof van Tibet op verzoek der koningen zelf; eindeloos was steeds de opkoop van heilige Indische geschriften, in dier mate zelfs, dat de boeddhistische geleerden van thans het er unaniem over eens zijn, dat, om tot de boeddhistische wijsheid geheel door te kunnen dringen, men eerst nog de sleutels zal moeten gaan halen in de reusachtige kloosterbibliotheken van Tibet; het sanskrit, dat nog de liturgische taal er is (bijschriften, alhoewel met Tibetaansch karakter zijn bijna altijd in het sanskrit),... dat alles duidt wel degelijk op zeer groote geestelijke aansluiting met Indië.
Maar uiterlijk toch ook zien wij overeenkomst tusschen de kunst dier beide landen; zoo in kleeding hoofdversiering . . . alleen al de langgesteelde lotosbloem is geheel Indisch, al komt zij zoo ook in China voor, maar daar dan toch voornamelijk alleen in zeer oude tempelgrotten, zooals bij de bodhisatwa's in die grandiose overvloedig bebeeldhouwde grotgewelven in Honan, die uit den eersten tijd dateeren van 't Chineesch boeddhisme, toen China nog voortdurend met Indië voeling hield. Het is of die bloem daar met haar langen stengel zoo vanuit het oud Indische beeldhouwwerk is overgenomen.
De in het Rijksmuseum tijdelijk tentoongestelde tempelschilderingen behooren mede tot het allereerste in schoonheid van wat zich van die kunst in Europa bevindt.
Tijden van ontstaan zijn moeilijk vast te stellen, men heeft er hier weinig gegevens voor.
Een stuk als het groote Pantheon-tableau is uit een bloeitijd. Afgaande op houtsneden uit het begin der vijftiende eeuw, nog in Peking bewaard, zal vermoedelijk dit doek zijn uit het einde dier eeuw.
Klaarblijkelijk het minst oud is de kleinste van de hier aanwezige schilderingen.
Het is een stuk uit een weeldeperiode. Het is rijk, een gedistingeerde oogenlust. Maar, 'schoon in enkele van de kleinere figuren de geest diepte bereikt, is hij overigens op lange na zoo geserreerd niet als die van 't groote Pantheon-tableau.
En meer dan bij de andere stukken kan hier sprake zijn van Chineeschen invloed.
Het is eene voorstelling van een vijftal van de achttien voornaamste gecanoniseerde discipelen van Gautama-Boeddha, die de Sthavira's heeten, hetgeen „de Oudsten" beteekent. Zij waren de eersten, die als missionarissen over de grenzen gingen.
Bovenaan links op dien Chineeschen zetel is Skakya-moeni's zoon, Rahoela, gezeten, wiens beide handen dragen zijn attribuut, de kroon der Dhyani-Boeddha's en

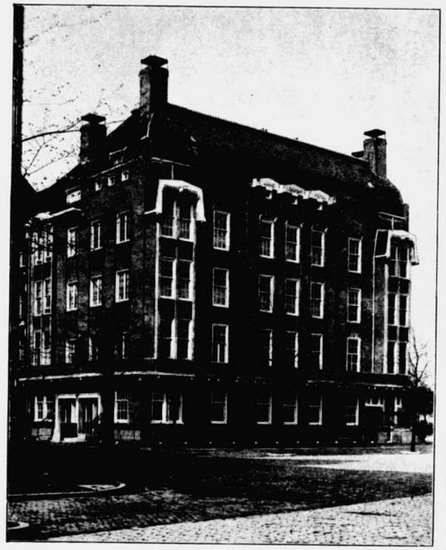

ETAGEWONINGEN VOOR DEN HEER K. HILLE, A'DAM. ONTW. 1911

— Bodhisatwa's.
Daaronder troont Vakoela met de steeds bij hem behoorende Nakoela, de juweelen spuwende rat, het embleem van den rijkdom;
Onder hem Pindôla met de aalmoezenschaal en het boek;
Dan onderaan wat hoogerop rechts Bhadra met in de linkerhand zijn boek, terwijl de rechter, daarop rustend, onderricht;
En eindelijk boven hem Ajita, als altijd zonder zinnebeeld, terwijl de handen tezamen eene moedra vormen.
Maar terzijde van hem, voor den toeschouwer geheel rechts, zien wij een kleiner afgebeelde, gehelmde figuur, die, eenige opgerolde heilige geschriften aanbrengend, den bekenden mythologischen Chineeschen leeuw berijdt — „den Kilin" —, welk beest hier zeer gelijkt op voorstellingen ervan van China uit de achttiende eeuw, uit den tijd van keizer Kienloeng.
Die figuur moet de keizer zelve zijn.
Nadat in 1723 de rust in Tibet, na meer dan eene halve eeuw van heftige binnenlandsche beroeringen, weder was hersteld door den toen over China regeerenden machtigen keizer Kanghi, werd door deze het wereldlijk bestuur er in handen gegeven van de kerkelijke overheid, Echter eerst in 1751 werd door het krachtig optreden van Kienloeng die toestand blijvend.
Geen wonder, dat deze vorst bij de lama's in groot aanzien kwam, dat nog toenam, toen hij de Tibetaansche canonieke werken van het Sanskrit liet overzetten in de taal van het land zelve, in die van Mongolië, China en Mandsjoerije. Hij werd daarop verklaard eene incarnatie te zijn van Mandsjoesri, den god der wijsheid, en zijne beeltenis op den Kilin in het Pantheon opgenomen.
De Chineesche invloed nu, die uit de schildering met de vijf Sthavira's spreekt, is van den grooten weelde-tijd van keizer Kienloeng: Het stuk moet dus uit de tweede helft zijn van de achttiende eeuw.
Maar van welk een innerlijken rijkdom geven al deze schilderingen blijke: het meest verheven geestelijke gevat in een weelde van kleur, waarvan het met goud overzeefde groen is als het lichtrijke kroost in de donkere slotgracht, waarover de stille middagzon speelt, het Indisch rood de diepte heeft als van oud oostersch lak, het ivoorblank is als een schemerschijn, en het turkoois lijkt van uit rijp cloisonné. En alles van een cameeige gaafheid!
Zie er lang naar, ga erin op, en zeg dan nog, dat hier onze tijd niet dood-, dood-arm is!
Hoe wonderlijk, dat er nog één land op aarde bestaat, waar Europa niet wordt toegelaten!
Hoe goed van die hooge bergen, van die allerhoogste, om juist daar te wezen, waar anders de gevaarlijkste indringer zou binnenkomen!
Want waar de Europeaan ooit met zijn macht is binnengerukt, daar heeft hij nooit veel goeds gedaan.
Hef in die landen, waar eens een waarachtige gemeenschapskunst was, den spiegel der kunst maar op, die de betrouwbaarste is voor de weergave van het beeld van 't Geluk, en zie er de gezondheid eens van!
Het Himalaja, het hoogste gebergte der aarde, waar de bronnen zijn van den Indus!
Aan die bronnen rijst het kristallen paleis van Sarasvati, doch nimmer te zien voor wie hare zangen in de wateren nooit hoorde.
Wie ze eens wèl mocht vernemen, voor hem zal Tibets kunst zich openen, en er zullen momenten voor hem zijn van de hoogste verrukking!

□ □ □

ERRATA

Op pag. 4, afl. 1, regel 11 van onder af, staat: moedertaal, dat..., lees: moedertaal, die
Op pag. 6, afl. 1, regel 8 van onder af, staat: voor de krijgsmansuitrusting van symbolische beteekenis..., lees: voor de krijgsmansuitrusting en van symb. beteekenis.
Op pag. 10, afl. 1, regel 19 van onder af, staat: den lamaïstische priesters-bij-den-dienst..., lees: der lamaïstische priesters-bij-den-dienst.
Op blz. 14, afl. 1, regel 7 van onder af, staat; op die smalle..., lees: op die beide smalle.

AF- EN TOE-WENDINGEN

Bij het bezien der Eerecode (art. 32 Huishoudelijk Reglement van A. et A.) blijkt dat Leden zich verbinden tot het verrichten van oneervolle daden, en door het in A. et A. vereenigd zijn van vakgenooten van verschillende vakbeoefening in maatschappelijken zin, wordt hij een volstrekte onhoudbaarheid, daar zijne voorschriften de aan haar gemeenschappelijk-onderworpenen, in een bepaald geval, onverzoenlijk tegenover elkaar stellen. In de Eerecode der vakvereeniging van architecten (B.N.A.) waaraan, zelfstandig-hun-architecten-beroep-uitoefenende, Leden van A. et A. gebonden zijn, staat deze bepaling: „De architect stelt ten dienste van zijn principaal, zonder eenig voorbehoud, al zijn kennis en ervaring bij de uitvoering van de hem opgedragen taak". Is in het algemeen de hieruit sprekende, weeë onderworpenheid aan den principaal in staat tot het dooven van alle enthousiasme bij het uitvoeren van de opgedragen taak, in het bijzonder wordt deze bepaling een dwang tot daadwerkelijke lafhartigheid, wanneer op een in uitvoeringzijnd werk een staking van arbeiders mocht uitbreken. Mochten de zich eventueel aanbiedende onderkruipers behoefte hebben aan de kennis en ervaring, in den vorm van teekeningen en aanwijzing, van den architect of van zijn personeel, dan zal voor het verstrekken van deze kennis en ervaring de buigende architect, onverwijld en zonder eenig voorbehoud, hebben te zorgen. Practisch zal dit altijd beteekenen, dat de architect zich tegenover de stakende arbeiders stelt, en zich vast aansluit bij de onderkruipers. Verwonderlijk, dat deze konsekwentie nog niet bij de S. D. A. P.'sche architecten der vakvereeniging is begrepen, verklaarbaar uit de waarschijnlijkheid dat zij tot heden niet persoonlijk in een stakingsconflikt werden betrokken, waarop echter in den naasten toekomst gezien de oprijzende strijdlust ook bij onze arbeiders, niet te vast moet gerekend worden. Mogelijk ook dat deze architecten zich in zoo'n geval met een opportunistischen uitleg weten te helpen.

De onhoudbaarheid der gewraakte bepaling zal voor A. et A.-leden echter aan het licht komen, zoo de architect bij een stakingsgeval zijn ondergeschikten, opzichters en teekenaars zou willen dwingen de onderkruipers te steunen, waar die ondergeschikten volgens de al-of-nietgeschreven Eerecode hunner vakvereeniging allicht kunnen gehouden zijn zich de voordeelen van onderkruiperij te ontzeggen. Dan moet tusschen het ééne A. et A.-lid, den architect en het andere A. et A.-lid, den opzichter of teekenaar, uitgevochten worden, wie hunner zich te bezondigen heeft aan overtreding der Eerecode-bepaling, die van beide partijen vergt het zich houden aan de goede gewoonte of Eerecode van de vakvereeniging, waartoe het door hem uitgeoefend beroep behoort, terwijl beider goede gewoonten elkaar onverzoenlijk tegenover staan.

Over het algemeen vertoont de Eerecode der architectenvakvereeniging de tweeslachtigheid, die in maatschappelijke verhouding nu eenmaal des architecten is. Diese Herrschaften arbeiten heute und fügen sich den Kapitalisten; Sie werden morgen noch besser arbeiten und sich den bewaffneten Arbeitern fügen (Lenin). Onderwerpen zij zich aan de eene zijde zonder voorbehoud aan de uitbuitende klasse („de architect stelt ten dienste" enz.), aan de andere zijde wenschen zij zich niet onvoorwaardelijk zelf als uitbuiters te reglementeeren, daar zij zich onthouden de door teekenaars geboden waar „scheppingsvermogen" als oprechte kapitalisten te verhandelen, („de architect zal niet eens anders ontwerp ten zijnen name nemen"). Hoe vaag en oncontroleerbaar deze bepaling ook mag luiden, zij duidt toch aan, dat met de eer en goeden naam van architecten uitbuiterij van geestelijk eigendom onvereenigbaar wordt geacht. Natuurlijk zal het niet bij vaag aanduiden en oncontroleerbaar voorschrijven kunnen blijven en zal ook dit punt van de Eerecode moeten uitgewerkt worden tot een heldere bepaaldheid, die architecten en bij hen werkzaam personeel een betrouwbare richting geeft bij hunne vereenigde handelingen. De vroeger in het genootschap gehouden principieele discussie kan daarvoor nog steeds als uitgangspunt worden genomen.

Dezerzijds wordt echter nog steeds de onderworpenheid van den architect aan den principaal het meest-onaannemelijke punt der Eerecode geacht, het punt waarin de huldiging eener bediendenmoraal tot officieel architecten-ceremonieel wordt verheven. Een weg om tot onafhankelijkheid van de opdrachtgevers te komen, is zeker te vinden, al zullen de eerste schreden op dit pad der deugd van architecten, hén, allicht eenige kleerscheuren bezorgen. Deze weg moet uitloopen op het doel: zelfbeschikking der architecten over de opdrachten. Er moet bereikt worden dat opdrachtgevers niet de anarchistische vrijheid van heden behouden om, ongeacht het algemeen belang, bouwkunst, hunne opdrachten te verleenen aan architecten hunner ontoerekenbare keuze. En zal het eerst voor de hand liggende niet zijn het dwingen van opdrachten naar, door architectencollege's aangewezen, bouwmeesters, bereikbaar moet voor een krachtige en voor idealenstrijdende organisatie zijn, dat verleende opdrachten slechts aanvaard worden, na sanctie der organisatie. Men zal dus wel opdrachtgevers voorloopig vrij moeten laten in het aanwijzen van architecten. doch de architecten zullen beperkt moeten worden in hun recht tot accepteeren der opdrachten. Opdrachtgevers voor belangrijke bouwwerken zullen zich tweemaal bedenken in het uitoefenen van ongepasten dwang, zoo zij tegenover zich weten te vinden een architectenorganisatie, die niet schroomt de algemeene onthoudings-order onder zijn leden te decreteeren.

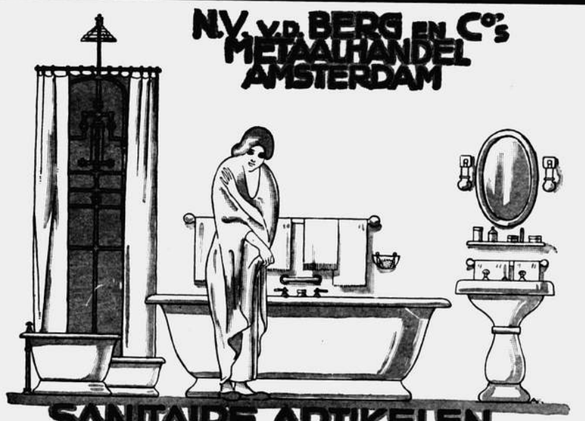



JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 3500 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N.B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U.J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED A KRAAK A ZN
AMSTERDAM
VYZELGR: 28.

BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92—129/143
TELEFOON-5876N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

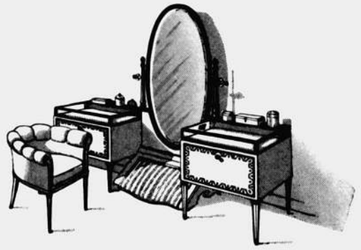

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT 61. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

N.V. EERSTE NEDERLANDSCHE FABRIEK VAN ASBESTCEMENTPLATEN „MARTINIT"

AMSTERDAM GEDEPONEERD CRUQUIUSWEG 113 FABRIEKSMERK

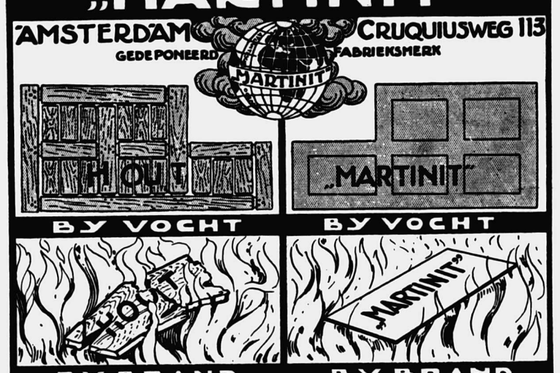

DE MARTINITPLATEN ZIJN BRAND-TREK- en KRIMPVRIJ

DE MARTINITPLATEN ZIJN VOCHTWEREND, ISOLEEREND

VRAAGT PRIJZEN en MONSTERS

ASBEST-CEMENT: LEIEN, NOKKEN, ROOKPIJPEN, GOTEN, AFVOERBUIZEN EN LUCHTKOKERS

ASBEST-CEMENT: VLAKKE EN GEGOLFDE PLATEN VOOR DAKBEDEKKING, BINNEN- EN BUITENWANDEN

TELEGRAM-ADRES: MARTINITPLATEN

TELEF.: ADMINIST. NOORD 7710, EXPEDITIE NOORD 8903, NA 5.30 ZUID 5434

FILIAAL: DEN HAAG V/H BÜCKER & Co. - ZIEKE 135-137 - TELEF. INTERC. 3423

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45



GEBRAND GESCHILDERD GLAS

GLAS IN LOOD

NORMALISATIE

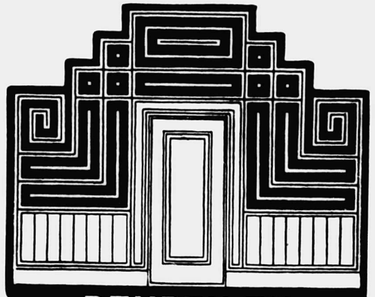

DEUREN EN LIJSTWERK
VOOR BETIMMERINGEN
ONTWERP-DE BAZEL

N.V. HOUTHANDEL VAN
K. DEKKER GZ
DEN HAAG
Z. BUITENSINGEL 272
TEL. HAAG 8219-8220

W. GIEBEN

MEUBELFABRIKANT

KANTOOR EN FABRIEK

LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478

TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

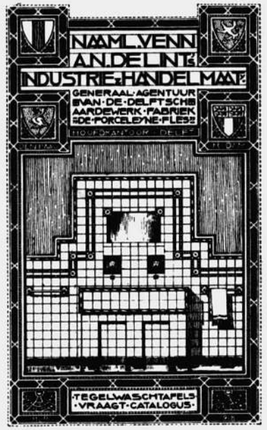

BURBACH & REIMAN

AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126

SMALSPOOR

P. M. DUYVIS & Co

KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

H. VETTEWINKEL & ZONEN

AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"

PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE



W. GIEBEN

MEUBELFABRIKANT

KANTOOR EN FABRIEK

LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478

TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

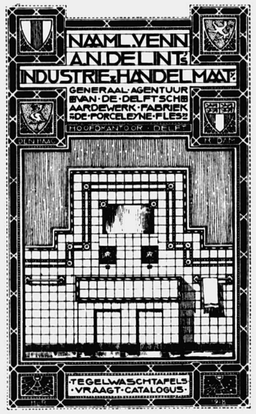

BURBACH & REIMAN

AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126

SMALSPOOR

P. M. DUYVIS & Co

KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

H. VETTEWINKEL & ZONEN

AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"

PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE

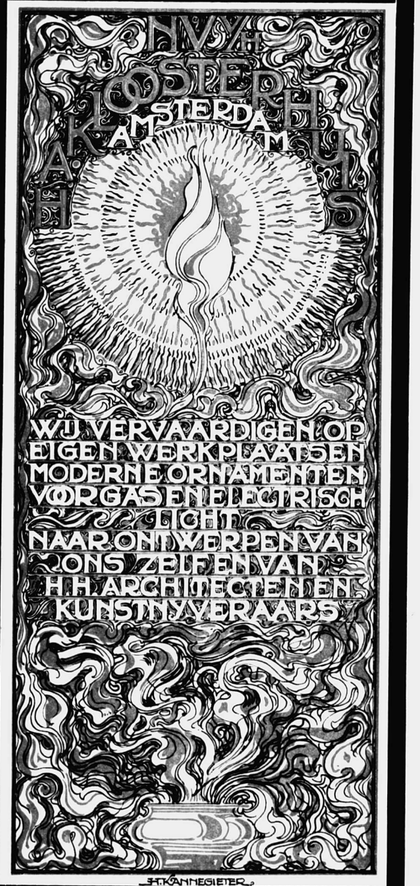

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE



BIBLIOTHEEK
Technische Hoogeschool
DELFT

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. E. PIETERS
AMSTERDAM

HUISSCHILDER
DECORATEUR

TELEFOON Z. 3432
RUYSDAELKADE 53

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR:
DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN
PRINSEN-
EILAND 6-8-8a

TELEGR.-ADRES:
BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELP-
KALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

MAART

3

2 JAAR DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

1919 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG ONTWORPEN
DOOR JAN SLUYTERS

DE MODERNE DANS IN
DE RIJ DER KUNSTEN
DOOR H. TH. WIJDEVELD

DE DANS EN HET TOO
NEEL DER JAVANEN DOOR
SOEWARDI SURYA
NINGRAT (MET 9 ILLUSTR.

DE JAVAANSCHE KUNST
AVOND IN NEDERLAND
DOOR SOORJO POETRO

DANSEN OP BALI DOOR
DR. G. KRAUSE (MET 7 ILL.)

HET PRODUCTIEVE OOG
EN DE GROTESKE DANS
VAN GRIT HEGESA DOOR
JAAP KOOL (MET 4 ILL.)

EENIGE DANSEN VAN
GERTRUD LEISTIKOW
DOOR A. VAN COLLEM

NIJINSKI IN „LE DIEU BLEU"
DANSERES UIT HET RUS-
SISCHE BALLET ▫ NIJIN-
SKI IN „L'APRÈS MIDI D'UN
FAUNE" ▫ DEBUSSY'S
„L'APRÈS MIDI D'UN FAU-
NE" ▫ 5 ILL. NAAR TEEKE-
NINGEN VAN LEON BAKST

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN STEENDRUKWERK — ETSEN — FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN ∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. E. PIETERS
AMSTERDAM

HUISSCHILDER
DECORATEUR

TELEFOON Z. 3432
RUYSDAELKADE 53

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELPKALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

DE JAAR REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA f16; OPGAVE BIJ DEN SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

DE JAAR MAAT 1919

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN DOOR JAN SLUYTERS
DE MODERNE DANS IN DE RIJ DER KUNSTEN DOOR H. TH. WIJDEVELD
DE DANS EN HET TOONEEL DER JAVANEN DOOR SOEWARDI SURYANINGRAT (MET 9 ILLUSTR.
DE JAVAANSCHE KUNST AVOND IN NEDERLAND DOOR SOORJO POETRO
DANSEN OP BALI DOOR DR. G. KRAUSE (MET 7 ILL.)
HET PRODUCTIEVE OOG EN DE GROTESKE DANS VAN GRIT HEGESA DOOR JAAP KOOL (MET 4 ILL.)
EENIGE DANSEN VAN GERTRUD LEISTIKOW DOOR A. VAN COLLEM
NIJINSKI IN „LE DIEU BLEU" DANSERES UIT HET RUSSISCHE BALLET ▫ NIJINSKI IN „L'APRÈS MIDI D'UN FAUNE" ▫ DEBUSSY'S „L'APRÈS MIDI D'UN FAUNE" ▫ 5 ILL. NAAR TEEKENINGEN VAN LEON BAKST

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

PRABOE KĚ LONO, DE TROTSCHE, IJDELE ENONSTUIMIGE KONING UIT DEN JAVAANSCHEN PANDJI CYCLUS, IN HET VOLKSGEHEUGEN VEREEUWIGD DOOR DEN BEROEM DEN KĚLONO DANS OF DEN DANS DER UITBUNDIGHEID



OPNAMEN VAN BERSSENBRUGGE FOTOGRAAF DEN HAAG

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN = VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

DE MODERNE DANS IN DE RIJ DER KUNSTEN DOOR H. TH. WIJDEVELD

De danskunst der vervlogen tijden is dood en de nieuwe gedachte zal haar kracht moeten toonen om uit den chaos van het heden de schoonheid der nieuwe beweging te scheppen. Nu gaat de menschheid zich ontvankelijk toonen voor eene danskunst, die uit het rijk der fantasie in zelfstandige scheppingsdrang het drama der menschenziel verbeelden en vergeestelijken wil, en, in harmonie met de muziek, wil stijgen tot een cultus, omdat zij gevoelt te zijn de meest onmiddellijke vertolkster der religieuse gedachten.

De arbeiders voor het visionaire slaken angstkreten bij de aanschouwing van den danse-macabre van oorlog en hongersnood, en wanhopen aan de herleving eener gemeenschappelijke idee van schoonheid naast zooveel ellende.

Maar in de ontvankelijkheid voor een nieuwe schoonheid, zoekt de wereld door een cycloon van opstandigheid, die alles medesleurt in den choas van het nieuwe-worden, verlossing der materieele ellende.

Reeds wordt de last afgewenteld en de massa, gevoelend dat de verlossing nadert, gaat den strijd tegemoet.... wetend, dat hij niet meer zal eindigen, totdat hoogere en schoonere ideeën zich in de nieuwe maatschappelijke verhoudingen gaan verwezenlijken.

De traditie wordt verschoven.

Nog wordt de kunst gekocht en verkocht, nog wordt het goddelijk eigendom van allen, door en voor enkelen, verkwanseld en verkwist en driewerf vervloekt de reden, die de menschheid tot onthouding van dit verheven bezit heeft gedoemd. En toch, te midden van den geest der opstandigheid is de nieuwe kunst geboren en dit jonge kind der eeuwige traditie neemt wederom den weg naar de ziel der strijdende menschheid. Daar zal de kunst vereenigd worden met de gemeenschap, die als een machtige zon, haar warmte-bron en levenskracht zal zijn, en geen kunst zal méér onmiddellijk uitdrukking geven aan het gemeenschapsgevoel dan juist de danskunst in haar zelfstandige scheppingsdrang.

Zoo is dan de dans gezocht en gevonden, waar zij, verworden tot een laag staande beweegkracht die van alle diepere gewaarwordingen verstoken, niet méér kon zijn dan een poging ter overwinning van de zwaartekracht, en in hare verhouding tot de muziek niet méér was dan het rythme.

Slechts de oostersche volkeren hebben de schoone traditie der religieuse dans bewaard en het onderdrukte Indische ras heeft wondervolle dansen voor eeuwen en eeuwen in het geheugen der gemeenschap vastgelegd. Daar is zij nog als een taal, die spreekt van gemoed tot gemoed en de vertolkster der diepste gevoelens.

Hier is de moderne dans in haar verschijning op het tooneel nog niet veel meer dan een individualistisch volgen van beelden uit vergane tijden. Maar al is zij nog niet geheel los van de stijlnabootsing, al hebben wij in Sent M'Ahesa de Egyptische dans aanschouwd, in Ruth St. Denis de Indische, in Leistikow de Romeinsche, in Sacharoff de Renaissance en in Duncan en Dalcroze zelfs de Grieksche; — toch heeft zij in zich de groote elementen waaruit een kunst kan opbloeien;.... scheppende kracht, priesterlijke wijding en beelding van de tragiek van het leven. En in hare techniek is zij reeds aan het architectonisch opbouwen der bewegingen, en gegroeid tot het driedimensionale.

Zoo vloeit ook de nieuw opbloeiende dans in het groote meer der moderne kunst, welks water immer wast en wast, om eens buiten zijn oevers te treden en alle menschen te dompelen in een louterend bad van geestelijk genot. Zoo gaat wederom de dans treden in de rij der kunsten, die tezamen een nieuw tijdperk inluiden, en mèt het woord, en mèt de muziek, en mèt de architectuur en alle beeldende kunsten, zal zij medearbeiden aan het groote volkstooneel, het theater, waar de feesten der vreugde, waar de ceremoniën der droefenis, waar de wijding der menschheid in offerande aan de kunst zullen plaats vinden en waar eindelijk, in plaats der uitdoovende gloed der kerken, wederom een verheven ritueel uit opbloeien zal.



□ □ □ DE TJANTRIKDANS □ □ □

IN DEN TJANTRIK (EEN DIENAAR EN TEVENS LEERLING VAN EEN WIJSGEER, DIE IN WOUD-HERMITAGE EEN HEILIG LEVEN LEIDT) WORDT VERPERSOONLIJKT HET LEVEN, DAT NOG VOL IS VAN DARTELHEID EN GUITIGHEID EN ZICH OM DIEPZINNIGE DINGEN NIET BEKOMMERT



EEN POSE UIT DEN TJANTRIKDANS, WAARIN DE JEUGDIGE DARTELHEID EN ZORGELOOSHEID DOOR RHYTHMISCH-PLASTISCHE □ □ FIGUREN WORDEN UITGEBEELD □ □

DE DANS EN HET TOONEEL DER JAVANEN DOOR SOEWARDI SURYA NINGRAT

Ik heb me wel eens afgevraagd, welken indruk het op de Hollanders maakt, dat een groep Javaansche studenten in het land hunner overheerschers met ijver en moed propaganda maken voor hun nationale kunst. Ik heb ook weleens mijn ooren te luisteren gelegd, en ik hoorde een verscheidenheid van meeningen. De een vindt de kunst der Javanen wel aardig maar primitief en ... koppelt aan dit oordeel een gedachte vast, welke de verhouding tusschen Indië en Nederland raakt. Een ander zegt diezelfde kunst heel mooi te vinden en... voelt grooten trots in zich, omdat die kunst inheemsch is in het land, waar het rood-wit-en-blauw een drietal eeuwen heeft gewapperd. Een derde staat verbaasd, en ... schaamt zich, als hij tot de realiteit is teruggekomen en merkt, dat hij behoort tot het vreemde volk, dat daar op Java over zulke geboren kunstenaars regeert.

En wij, leden van „Langen-Driyo", lachen heimelijk om die verscheidenheid der appreciatie. En wij verheugen ons er in, dat wij van intellectueel Nederland de aandacht op ons hebben kunnen vestigen. Want dàt is ons doel, waaraan ons streven is gewijd. Hoe het oordeel luidt is een tweede vraag: voorloopig zij het ons te doen, door cultuur-historische demonstraties te toonen, dat wij ons volk zien als een Volk, dat vast besloten is zijn eigen leven uit te leven.

Wanneer ik de dans- en de tooneelkunst der Javanen in één adem noem, geschiedt dat niet toevallig. Zien wij in ons nationale tooneel de plaats, waar verschillende andere kunsten in een harmonische verhouding tot een synthetisch geheel samenkomen, in het bijzonder is bij het Javaansche volk de danskunst een dochter van het tooneel, in welk geval onder tooneel moet worden verstaan dat tooneel, waarbij menschen als dramatis personae optreden. Men heeft ten aanzien van het Javaansche tooneel met name onderscheid te maken tusschen drie scherp van elkaar gescheiden soorten der tooneeltechniek, waarvan de grenzen evenwel niet samenvallen met die der toebehoorende repertoires.

In de eerste plaats bezitten wij een tooneel, waarbij de handelende personen door poppen worden voorgesteld, welk tooneel weder in twee hoofdsoorten voorkomen: het wayang- of schimmen-tooneel en het marionettenspel.

HET SCHIMMENTOONEEL

Het wayangtooneel, waarvan de techniek hierin bestaat, dat door middel van een lichtbron en een wit projectiedoek de schaduwen van fijn uitgesneden en rijkbeschilderde platte lederen poppen te voorschijn worden gebracht, staat bij de Javanen niet alleen als kunst, maar ook als een religieus spel het meest in aanzien. Vooral de Wayang-Poerwo, waarvan het repertoire ontleend is aan de twee bekende Indische klassieken Ramayana en Mahabharata, geldt bij het Javaansche volk als een religieus-artistisch tooneel, dat steeds geschitterd heeft buiten alle gedachte aan school, richting en tijd. Dit oudste Javaansche tooneel moet reeds lang vóór de komst der Hindoes op Java bekend zijn. In de 11de eeuw n. Chr., in welke periode de roemruchtige koning Air Langga op Java regeerde, was het wayangspel reeds een populair tooneel, dat niet veel van het tegen-



STILLE ACTIE VAN PRABOE, KELONO'S BROEDER, DIE DEN VERLIEFDEN KONING SMEEKT ZICH TE MATIGEN IN DIENS DOL- □ □ □ ZINNIGE UITINGEN □ □ □



DE DEMON, LOEREND OP ZIJN VERMEENDE SLACHTOFFERS

woordige verschilde en dus reeds op een hoogen trap stond. Hierop nu heeft Dr. Hazeu, tot heden de meest deskundige kenner van het Javaansche tooneel, zijn meening gegrond, dat minstens eenige eeuwen vóór Air Langga's regeering het wayangspel bekend moet zijn. Dat in het vóór-hindoesche tijdperk het wayang-drama animistisch was, ligt voor de hand, wanneer men bedenkt, dat tot heden ten dage de animistische gedachte de grondslag vormt van het Javaansch-religieuze leven. Ook nu zijn er nog oudere tooneelstukken, welke niet rechtstreeks uit de Indische literatuur afkomstig zijnde, sterk animistisch gekleurd zijn.

Ter onderscheiding van de andere soort van dit wayang- of schimmentooneel zij nog even vermeld, dat tot de Wayang-Poerwo drie groepen van tooneelstukken behooren: de animistisch-gekleurde, de epische Ramayana- en Mahabharata-stukken en de nieuwere door Javaansche dramaturgen verdichte verhalen.

De tweede soort van het wayang-silhuettentooneel is de minder bekende Wayang-Gedok, die slechts in zijn repertoire en in de voor de begeleiding vereischte muziek van de voorgaande verschilt. Hebben we gezien, dat bij de Wayang-Poerwo het drama geheel gewijd is aan godsdienst en wijsbegeerte, de Wayang-Gedok ontleent zijn tooneelstukken aan de historisch-romantische literatuur en natuurlijk is hier de Pandji-cyclus de onuitputtelijke bron, die in verschillende kleuren en schakeeringen de geschiedkundige verhalen levert in den vorm van romantische drama's. Wat de muzikale begeleiding betreft hebben wij bij de Wayang-gedok-opvoering de pélok-gamelan, terwijl de muziek voor het Wayang-Poerwo-tooneel in slindroo-toonzetting moet zijn. Deze slindroo-muziek met haar eigenaardige vijf-noten-toonladder is veel ouder dan de zeventonige pélok-muziek, die trouwens volgens de onderzoekingen van Soorjo Poetro uit de eerste soort moet zijn ontstaan.

HET MARIONETTENSPEL

Als tweede hoofdsoort van het tooneel, waarbij de handelende personen door poppen worden voorgesteld, noemde ik reeds het marionettenspel.

Hier worden niet de schaduwen, maar de poppen als zoodanig vertoond en zeer eigenaardig is het daarom, dat de Javaan ook aan dit tooneel den naam „wayang" heeft gegeven, welk woord schaduw of schim beteekent. Thans verstaat men onder „wayang" niets meer of minder dan „het tooneel", hetgeen straks nader zal blijken.

Men heeft twee soorten van het marionettentooneel: de Wayang-Klitik of W.-Karoetjil met de platte, ook rijk in goud en andere kleuren beschilderde houten poppen, welke gelijk de lederen poppen van het reeds beschreven Schimmentooneel alle en profiel zijn uitgesneden en ten tweede de Wayang-Golèk met de echte ronde poppen, die niet alleen geschilderd zijn maar ook met lenden-, borst- of hoofddoeken aangekleed ten tooneele worden opgevoerd. In den regel worden door middel van deze beide tooneeltoestellen historische stukken opgevoerd, die in aard en strekking meestal even romantisch als staatkundig zijn. Daartoe leenen de drama's zich bij uitstek, omdat ze alle spelen in het tijdperk van de meeste politieke woelingen op Java, met name in den tijd van de machtige koningen van Modjopait, toen Java de suprematie had over uitgebreide gebieden van het tegenwoordige „Nederlandsch"-Oost-Indië en in den Mohamedaanschen tijd, toen Modjopait door de "Halve Maan" al verder en verder naar het Oosten werd verdrongen, om later vasten



PRABOE KELONO BEZIG AAN ZIJN TOILET. HIJ BEKIJKT ZICH IN DEN SPIEGEL, DIE IN BOVENSTAANDE FIGUUR DOOR DE ◻ ◻ LINKERHAND WORDT VOORGESTELD ◻ ◻

voet in Bali te krijgen, waar het leven en streven der Baliërs — die zich „menschen van Modjopait" blijven noemen! — nog steeds herinnert aan den tijd der machtige Browidjojo's van het Rijk Modjopait.

DE PLATENVERTOONING

Een andere eigenaardige wayangsoort is de Wayang-Bèbèr, die hoewel thans zoo goed als nergens meer opgevoerd, toch niet onbesproken mag blijven. Zooals de naam reeds zegt, hebben we hier met platen te doen, die uitgerold worden opgevoerd, terwijl de salang reciteert. Deze platen gelijken op de wayang-figuren van het schimmenspel en stellen de heldenfiguren uit de historische literatuur. In tegenstelling van de marionettenspelen, die geheel vrij zijn van religieuze tendenzen en door het volk als een gewoon schouwspel, zij het ook niet zonder artistische en literaire waarde, worden beschouwd, geeft de Javaan een Wayang-Bèbèr-voorstelling uitsluitend met godsdienstige doeleinden. Van de in hoog aanzien staande Wayang-Poerwo, het oude Schimmentooneel, verschilt de Platen-voorstelling hierin, dat het Schimmenspel als tooneel tot een der heiligste poesaka's of erfstukken der voorvaderen wordt gerekend.

Heb ik in het voorgaande het tooneel beschreven, waarbij poppen en platen als dramatis personae worden vertoond, nu kom ik tot de bespreking van de andere tooneelsoorten met menschen als handelende personen, welke dus al meer overeenkomst hebben met wat men in Europa onder tooneel verstaat. Hier zij evenwel al dadelijk opgemerkt, dat hetgeen hier in het Westen „komedie" wordt genoemd, op Java niet bekend is, al wordt ook in enkele oud-Javaansche werken weleens terloops gesproken van een „djoeroe-barata" dat tooneelspeler kàn beteekenen. Men weet intusschen niet, of met dat woord wordt bedoeld een acteur dan wel de z. g. „dalang", d. i. de bespeler, tevens voordrager, zanger en opperste leider bij het Schimmentooneel, die in het Javaansche kunstleven steeds een bijzondere plaats van eere heeft ingenomen.

Wat wij op Java bezitten is op dit gebied het tooneel, waarin naast het drama en de muziek, ook de dans een voorname rol vervult. Men denke echter niet dadelijk aan de Europeesche opera, het muziekdrama, waarin de muziek een domineerend element vormt. Bij ons Javanen is de belangrijkheid meer gelijkmatig verdeeld onder de drie elementen, t.w. het drama zelf en verder de muziek en de dans. Dit blijkt m. i. het sterkst, zoodra uit zulk een Javaansche „opera", om voorloopig dit woord te gebruiken, de dansen dan wel de muziek of één of meer dramatische scènes worden opgevoerd als afzonderlijke nummers van een kunstprogramma. Onafhankelijk van elkaar vormen ze op zichzelf een kunstuiting, die àf zijn met dien verstaande, dat een dans en een dramatische scène moeten worden geïllustreerd door muziek, hetzij die welke bij de volledige opvoering ten gehoore wordt gebracht dan wel een andere, die naar het inzicht van den regisseur de vereischte stemming beter kan weergeven.

HET MASKERTOONEEL

In de eerste plaats moet genoemd worden de Topèng of het Maskertooneel, waarbij de acteurs meestal gemaskerd optreden. Dit tooneel kan evenals het Schimmenspel op een hoogen ouderdom bogen en ontleent zijn repertoire aan den Pandji-cyclus. Meer dan van de andere straks te noemen soorten van het Javaansche muziekdrama worden vooral van het Topèngtooneel de dansen in het bijzonder bewonderd. De prachtigste choregrafische demonstraties, die de Javaansche dansleeraar zijn leerlingen ten voorbeeld stelt, zijn in het Topèng-repertoire thuis te brengen. Men denke slechts aan den uitbundigen dans van Praboe Kelono, den trotschen en onstuimigen koning.

Ik zal zeker niet ver van de waarheid zijn, zoo ik duidelijkheidshalve de Topèng het Javaansche „historische danstooneel" noem. Men kan zich geen handelend persoon denken, of hij wordt steeds al dansende door den dalang — die ook hier niet ontbreekt, zij het ook niet als „bespeler" doch als reciteur, zanger, regisseur en conférencier — aan het publiek wordt voorgesteld en alvorens in een scène op te treden eerst een dans uitvoert, die het karakter van zijn rol weergeeft. Wie een der kunstavonden van „Langen-driyo" heeft bijgewoond, en daarbij gelooft aan het bestaan van een innig verband tusschen het innerlijke en uiterlijke van den mensch, weet ook hoe de Javaan dat verband verstaat. Men vergelijke bijv. den dans van den levenslustigen, dartelen Tjantrik, d. i. de leerling tevens dienaar van den wijsgeer, die het leven van den blijden kant beschouwt, met den dans van Kelono, den trotschen, ijdelen en onstuimigen vorst. Men vergelijke den dans van den ruwen, barbaarschen demon met dien van den ksatrya, den fijnzinnigen ridder, die niet veel zegt en sober is in zijn bewegingen, maar toch met zijn actie-armen dans ons oog zoo zeer bekoort. Men zie naar de fijnheid van lijn en gebaar in den dans van Prinses Pregiwati, die ons het karakter van deze edelvrouw duidelijker uitteekent dan wellicht de dalang ooit vermag te doen!

DE WAYANG-WONG OF „MENSCHENTOONEEL"

De dansen, hiereven opgenoemd, behooren intusschen voor een deel reeds tot de andere soort tooneel met menschen als handelende personen, dat Wayang-Wong wordt genoemd. Het woord wayang, dat zooals ik boven schreef „schaduw of schim" beteekent, duidt ook hier weer het geheele „tooneel" aan.

De Wayang-Wong is in het midden van de 18de eeuw ontstaan onder leiding van Vorst Mangkoenegoro I, dezelfde politieke figuur, die in de Hollandsch-Indische geschiedenis bekend staat als „Mas Sahit, de eeuwige rebel". Terloops mag hier even worden vermeld, dat tot heden het Mangkoenegorosche geslacht nog steeds bij tusschenpoozen waardige kunstenaars levert, die tot de hervormers der Javaansche kunst en literatuur kunnen worden gerekend. Hiermede is echter niet gezegd, dat het Wayang-tooneel van Mangkoenegoro I, zooals het nu wordt aangetroffen, tot de kunstuitingen behoort, die dadelijk in den smaak van het publiek vallen. In tegenstelling van het vrije en losse in het Topèngtooneel, ontwaart het publiek in de Wayang-Wong eenige strakheid in compositie, zonder dat men dadelijk kan zeggen, waardoor die stijfheid is ontstaan. Ik persoonlijk geloof, dat men de oorzaak moet zoeken in het feit, dat hier als repertoire wordt genomen dat van het oeroude en klassieke schimmenspel, waarvan zoowel het drama als de dramatis personae wij ons moeilijk kunnen indenken in eenigen anderen vorm of gedaante. Zoo vast zit immers het schimmenspel in onze verbeelding! Zoo passief zijn we immers in de verwerking of liever wording der indrukken, die het schimmenspel ons geeft!

Hoe betrekkelijk weinig populair als muziek-drama de Wayang-Wong ook is, toch zijn verschillende dansen

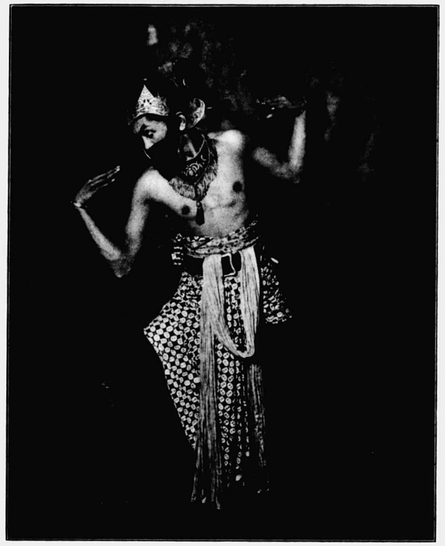

EEN DER FIGUREN UIT DEN DEMONENDANS

daaraan rechtstreeks ontleend, welke in tegenstelling met de Topèngdansen meestal als tafereelen, of ordedansen — dus door meer dan één danser — worden gegeven, zooals de reeds genoemde Tjantrikdans, verder de strijddans van de gebroeders Gatoetkotjo en Ontoredjo, de ontmoeting en de strijd tusschen ridder en demon, enz. Bij de Wayang-Wong zijn de acteurs niet gemaskerd als bij de Topèng, zoodat door grimeering (naast de costumeering natuurlijk) het in gedachte voor gestelde uiterlijk en de gedaanten der handelende personen moeten worden nagebootst.

ANDERE SOORTEN VAN HET „MENSCHENTOONEEL"

Ten slotte kent men tegenwoordig op Java eenige nieuwere soorten van het menschentooneel, zooals de „Langen-Driyo", de „Langen-Asmoro", de „Langen-Wanoro", de „Asmoro-Soepi" en nog enkele andere, die meestal één of meer bepaalde gedeelten uit de bestaande repertoires dan wel nieuwe, maar steeds aan de legende of historie ontleende composities behandelen. Zulke tooneelspelen vormen dikwijls monopoliën van hooggeadellijke families in de Vorstenlanden, waar de Javaansche

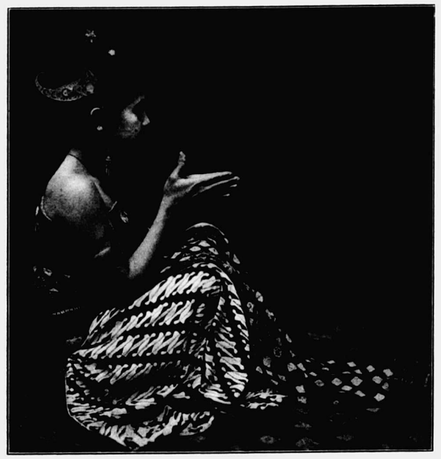

PRINSES PREGIWATI, DOOR DE „SEMBAH" OF „HEILGROET" □ □ DEN GEESTEN OM HEIL SMEEKEND □ □

kunst zoo niet tot verdere ontwikkeling is gekomen maar dan toch zeker nog steeds in hoog aanzien staat. Bij deze dramatisch-muzikale spelen zijn nu eens de dansen, dan weer de vocale of instrumentale muziek, of ook wel de drama's zelf het domineerende element, al zijn weleens de teekenen duidelijk, dat het den componist te doen was een synthetisch tooneel in te voeren.

D E D A N S K U N S T

Kan uit het voorgaande blijken, dat de danskunst een dochter is van het tooneel, vermeld dient te worden, dat er op Java ook dansen bestaan, welke los van het bestaande tooneel als zoodanig zijn gecomponeerd. Men spreekt dan van „beksan", die niets anders dan dans beteekent. Doch ook hier zijn de gegevens meestal uit de Javaansche literatuur afkomstig. Nu en dan vindt men tafereelen en figuren uit de nieuwere geschiedenis, zooals de Compagnietijd, in welk geval weleens wordt gebruik gemaakt van Europeesche strijdwapens als sabels en pistolen, wat niet zelden de harmonie breekt. Nu wil ik nog enkele woorden wijden aan het bestaan van andere dramatische spelen, die als uiterst staande vormen van het Javaansche tooneel afzonderlijk behooren te worden besproken.

H E T A N I M I S T I S C H E V O L K S T O O N E E L

In de eerste plaats mogen wel genoemd worden de echte volksspelen, die hoe primitief in technische samenstelling ook, toch karakteristiek zijn en meestal zich blijven verheugen in de belangstelling van de minder ontwikkelde boerenbevolking. Deze volksspelen zijn schier alle van animistischen aard en vele zelfs van animistischen oorsprong. Sommige drama's behandelen ook gebeurtenissen uit den historischen middel-Javaanschen tijd, al zijn hier dan ook de overleveringen en niet de literaire producten de bron. Typisch zijn meestal de nabootsingen van uiterlijk, gedaante en beweging der opgevoerde geesten, dierengoden enz.

J A V A A N S C H E M I N S T R E E L S E N T R O U B A D O U R S

Om de bijzondere plaats in deze tooneelsoorten moet evenwel even worden vermeld, dat er ook „dalangs" de steden en dorpen doorkruisen met niets anders dan één muziekinstrument bij zich en eenig oratorisch talent, die korte of langere tafereelen, meestal uit den Modjopaitschen tijd, door recieten, zangen en levendige beschrijvingen opvoeren.

R I T U E E L E H O F D A N S E N

Als andere uiterste vorm van het Javaansche tooneel noem ik de Serimpi- en de Bedoyo-dansen, die uitsluitend in de beide hoven van Jogjakarta en Soerakarta worden opgevoerd. Wanneer wij ooit een tooneelspel bijwonen, zonder daarbij ook maar even te denken aan een „vertooning" of een „amusement", dan is dat zeker wel bij het aanschouwen van deze nog streng religieus gehouden dansen. Reeds de „costuums", welk woord ik als equivalent van de kleedij der opgevoerde godinnen uit piëteit haast niet durf bezigen, dwingt ons tot een godsdienstige stemming. Maar daar komt nog bij de dans, die volgens Henri Borel de schoonste is, die hij ooit op choregrafisch gebied heeft gezien! Vele Europeanen hebben deze dansen weleens gezien, pardon, ze hebben er weleens naar gekeken, omdat — o, hoe sarcastisch! — omdat deze dansen bij bepaalde feestelijkheden, o.a. de jaarlijksche viering van Nederland's koningin in de residentswoning (te Jogjakarta een Europeesche woning met vele schoone Boeddhabeelden ter versiering van den tuin) bijwijze van tijdverdrijf aan het naar afwisseling snakkende Europeesche publiek worden vertoond.

□ □

DE JAVAANSCHE KUNSTAVOND IN NEDERLAND DOOR SOORJO POETRO

I. HET LIED, DE SAMENSTELLING VAN WOORD EN MELODIE

Nimmer nog is de toonkundige waarde van de Nieuw-Javaansche zangwijzen, waarop de Nieuw-Javaansche dichtwerken worden gezongen, met juistheid bepaald.
In vroegeren tijd hebben de Javanen het Sanskrit wetenschappelijk beoefend. Die tijd is n.l. om en bij de 11e eeuw n. C.
Onze voorouders ontleenden aan de Hindoesche letteren hun dichtmaten; getuige het Kawi- of Oud-Javaansche handboek Witta-sanc'aya, dat blijkens mededeeling van Prof. Kern een werk is over versbouw en wel over Sanskritsche verskunst toegepast op 't Oud-Javaansch.
Deze dichtmaten zijn zoodanig, dat de versregels van eenzelfde strofe een gelijk aantal lettergrepen tellen. Vier regels zijn tot een strofe gevormd. Elken regel noemt men lampah of vierel. Lampah beteekent een zekeren tijd gaans.
Het aantal lettergrepen in een lampah varieert van één tot en met acht en twintig.
De dichtmaten, die de Javanen uit het Sanskrit hebben overgenomen, zijn door hen zoodanig ontwikkeld, dat er tusschen woord en melodie een nieuwe rytmische eenheid is ontstaan.
In Hindostan schijnen die oude Sanskrit-dichtmaten nog in grooten zwang te zijn, althans Rabindranath Tagore zegt in zijne „Herinneringen" dat hij op zijn achtste jaar, d.i. vijftig à zestig jaar geleden een vers moest trachten op te schrijven, waarna hem de samenstelling van het payar-metrum van veertien syllaben werd uiteengezet.
De oude Sanskritdichtmaten hebben op Java voor andere dichtmaten plaats ingeruimd en zijn slechts zeer plaatselijk nog bekend.
In het eerste bloeitijdperk van de Oud-Javaansche letterkunde d.i. omstreeks de 12e n.C. is men blijkbaar reeds begonnen zich te bevrijden van de gelijkmatigheid der vierelvormige strofe, nl. door een verschuiving van het Sanskritische wirama of de caesuur. De versregel tusschen twee opeenvolgende caesuren hebben de Javanen afzonderlijk behandeld overeenkomstig den toonzin of zinsnede van de zangwijze, waarop de strofe gezongen wordt, zoodat gelijktijdig op toon- en letterkundige wijze een bepaalde gedachte wordt uitgedrukt.
De toonzinnen of zinsneden met de daarmee overeenkomende versregels van eenzelfde strofe zijn van verschillende lengte geworden. Hoogstens telde de versregel een aantal van 12 lettergrepen, vandaar dat de Nieuw-Javaansche dichtmaten de kleine dichtmaten worden genoemd, in tegenstelling van de Oud-Javaansche of groote dichtmaten, waarbij het aantal lettergrepen in een versregel is uitgedijd tot acht en twintig.
Deze nieuwe en rythmisch-harmonische eenheid van toon- en letterkunde is een cultureele overwinning van groote beteekenis. Ontwikkeling kost tijd.
Tusschen de Oud- en de Nieuw-Javaansche dichtmaten is ontstaan de tembang dagellan d.i. de halfontwikkelde dichtmaat. De dichtmaat staat op den ontwikkelingsweg van de kawi- tot de kleine dichtmaat halverwege en wordt daarom tembang tengahan genoemd d.i. dichtmaat van middensoort.

□ □ □

Deze dichtmaten zijn alle getoonzet of anders gezegd van tonen voorzien. De opeenvolging van tonen kan zoodanig zijn, dat ze een zeker karakter draagt, waardoor een zeker sentiment naar voren wordt gebracht.
De Hindoesche raga is een dergelijke opeenvolging van tonen. Het woord beteekent volgens Sourindro Mohun



DE VOOR DEN DEMON WEGGEVLUCHTE EN IN HET BOSCH VERDWAALDE PRINSES P R E G I W A T I, ZICH MET BLOEMEN □ □ □ PLUKKEN VERMEIENDE □ □ □

Tagore een gemoedsaandoening.
De raga ontleent hare bepaalde beteekenis aan de rasa of het sentiment, dat door de opeenvolging van hare tonen wordt vertegenwoordigd, zooals liefde, vroolijkheid, teederheid, woede, heldhaftigheid, schrik, of afkeer. Evenals een woord een aaneenschakeling van klanken een zeker begrip erlangt, zoo kan een aaneenschakeling van tonen een zeker gevoel vertegenwoordigen.
Het lied, als de samenstelling van woord en melodie kan naar mate van de juistheid dier samenstelling als een dubbele pijl op het gemoed van den hoorder werken.
De oude Javaansche boeken zijn bijna alle in dichtmaat geschreven. Een geheel of gedeeltelijk hoofdstuk van 35 à 40 strofen worden op één zangwijze voorgedragen, welke een sentiment vertegenwoordigt in overeenstemming met den inhoud van de tekst.
Elke zangwijze dient met kennis van zaken met hare varianten te worden afgewisseld.
Wanneer men bedenkt, dat een matige zanger bij de Javanen uren achtereen met gemak uit zulk een boek kan voorzingen, dan vraagt men zich af hoe dat mogelijk is. Het antwoord luidt: door juiste toepassing van de Hindoesche tála, welke niet, gelijk de Europeesche maat een metrische „vastheid" heeft, maar rekbaar is, in vele opzichten gelijkt op de „rythmische maten der

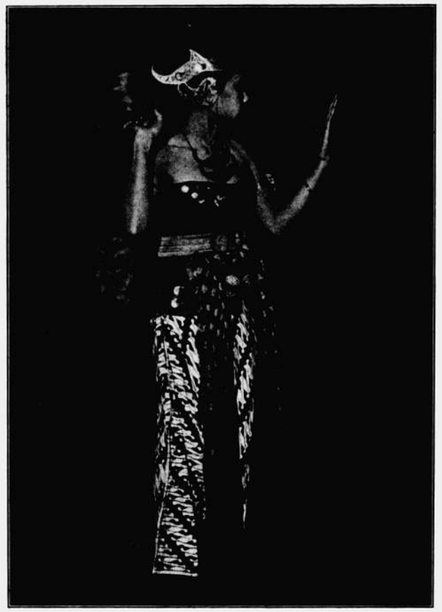

PRINSES PREGIWATI, ZICH SPIEGELEND, TERWIJL ZIJ HEUR ◻ ◻ ◻ HAAR MET BLOEMEN TOOIT ◻ ◻ ◻



DANSERES UIT BALI ◻ ◻ FOTO VAN Dr. KRAUSE

Ouden" en plooibaar is door het voorkomen van de wirama of caesuur; een juiste en artistieke toepassing, die zich dienstbaar heeft gemaakt aan het menschelijke orgaan van stem en ademhaling.
De Javaansche letterkunde telt 22 kawi-dichtmaten, minstens een gelijk aantal dichtmaten van de middensoort en 10 Nieuw-Javaansche de z.g. kleine dichtmaten.
De Javaansche dichter heeft voorloopig geen gebrek aan vormen, waarin hij zijn dichterlijke beschrijving van het leven wil gieten, tenzij hij naar den aard van zijne gedichten nieuwe vormen tracht te scheppen.
De Javaansche musicus zal bij zijne pogingen om te geraken tot een nieuwe melodische architectectuur moeten oppassen, dat zijn zangwijzen niet vergeten worden, vandaar de noodzakelijkheid van muziekschrift.
De Javaansche kunstavond in Nederland heeft niet verzuimd uit dien schat van dichtmaten en zangwijzen een verscheidenheid naar voren te brengen, welke, naar ik hoop, niet aan de aandacht van het Nederlandsche publiek zal zijn ontsnapt.

II. 'T MUZIEKDRAMA, ALS SAMENSTELLING VAN MUZIEK EN MIMIEK

In bovenstaande woordsamenstelling kan drama opgevat worden naar de oorspronkelijk Grieksche beteekenis: gang, dus een beweging van het menschelijk lichaam. Die beteekenis kan echter lichtelijk uitgedijd worden tot gang van zaken, of tot loop eener historie.
Waar muziek en handeling, in vorm zoo verschillend, de eene een hoorbaar, de andere een zichtbaar verschijnsel, met elkander samenwerken, daar is een eenvoudiger en vaster maat noodig dan bij het individueele gezang.
De liederen, welke de Javaansche kinderen bij hun spelletjes zingen en welke de arbeiders bij hun heiarbeid uitgalmen, is onderhevig aan een vaste maat.
Trouwens waar een massa individuen gelijktijdig in de toonkunst op moeten treden, gelijk in het koor en in het orkest het geval is, daar heeft men aan het rythmische verband tusschen de individuen de gelijkmatige tijdsverdeeling ten grondslag gelegd.
De wirama of caesuur is uitsluitend een attribuut van het individueele gezang of ander solo-toonspel.
Het is echter mogelijk om ook het rythmische verband van gelijke maten rekbaar te maken.
Dit lijkt mij in een orkest, een concert of in een muziekdrama gemakkelijker uit te voeren door de regeling van het tempo met behulp van een geluidgevend voorwerp te doen geschieden dan met behulp van de zichtbare bewegingen van een voorwerp, gelijk de dirigeerstok in het Europeesche orkest, vooral wanneer de orkestleden hun oogen gericht moeten houden op een geschreven muziekpartij en de acteurs hunne blikken mede doen gaan met de wendingen der mimiek.
De Javanen hebben in hun orkest den rol van tempo-regelaar toevertrouwd aan den bespeler van de kéndang of handtrom.
Deze trom kan onder een meesterlijke hand een rythmisch spel van vier à vijf verschillende geluiden voortbrengen.
Bij de samenwerking van orkest en mimiek wordt de kendang in zijn functie veelal versterkt door een ander geluidgevend voorwerp, gewoonlijk een kistje zonder deksel, met name de keprak, waarop met een hamertje welluidende trillers, triolen, kwartolen, quintolen en sextolen worden voortgebracht.
Deze rytmische figuren van kendang en keprak worden te pas gebracht al naar gelang van den aard der mimiek.
De aard der mimiek kan zijn gelijk de rust der bezinning, de zinneloosheid der woede, de pompositeit van





DANSERES UIT BALI ◻ PHOTO'S OP BALI GENOMEN DOOR Dr. KRAUSE ◻ MASKER VOOR BALINEESCHE DANSER





BALINEESCHE MASKERDANSEN ◻ FOTO'S OP BALI GENOMEN DOOR Dr. KRAUSE ◻ BALINEESCHE MASKERDANSEN

grootschdoenerij, de drukte der coquetterie, de zorgeloosheid der onwetenden, de toeschietelijkheid van liefderijke attentie enz. enz.
Bij al de Javaansche mimiek valt het streven te onderkennen om het lichaam een mobile stabiliteit te geven. De beweging van hoofd en ledematen geschiedt volgens de natuurlijke werking der spieren, zoodat een continuïteit of het vloeien der lijnen verkregen wordt.
Hoekige koddigheid en potsierlijkheid b.v. kunnen door bijzonderen lichaamsstand en bijzondere gebaren weergegeven worden, maar steeds is dit zoodanig, dat het zwaartepunt des lichaams zich verplaatst, zoodat zijn projectie binnen het vlak van ondersteuning blijft, d.i. in dit geval de totale voetvlak. Er is dan geen acrobatische behendigheid of athletische kracht noodig om het stabiele evenwicht te houden.
Een ander geval is, wanneer de demon, getroffen door de pijl van Ardjoeno, de rustige rust heeft gevonden op het achtervlak zijns lichaams, gelijk te aanschouwen is geweest op de Jav. Kunstavond. Men heeft echter kunnen gadeslaan, dat om het krachtige demonenlichaam in dien uitersten stand te krijgen, spannende strijd noodig was.
Een muziekdrama, als een aanschouwelijke weergave van een levensgebeuren, is een aaneenschakeling van momenten, die gekenmerkt worden door rustige vrede, spannende vijandschap stormachtige strijdlust, met al de schakeeringen van het menschelijke gemoed.
Een muziekdrama, stelt hoogere eischen dan de opera of het z.g. „tooneelstuk met muziek" aan rythmisch vermogen van de acteurs. Toonkunst, woordkunst en gebarenkunst bewegen zich op een zekere gemeenschappelijke cadans.
Wie niet de noodige bezinning heeft of dergelijke psychische spanning heeft leeren doormaken, zal als deelnemer aan het muziekdrama meer dan eens de rythmische harmonie verstoren, waardoor afbreuk wordt gedaan aan het streven van „Langen-Driyo", dat bedoelt te zijn een vreugde voor het oog en voor het oor, kortom een vreugde des harten wil zijn.
Het woord Langen-Driyo komt voor als titel van een tekstboek voor een muziekdrama, dat door P. A. Mangkoe Negoro IV is samengesteld en in 1894 is uitgegeven door F. L. Winter.
Omstreeks dienzelfden tijd bloeide het muziekdrama op in Jogyakarta, onder leiding van P. A. Pakoe-Alam V. De jonge mannen, die den Javaanschen Kunstavond in Nederland voorbereidden en opbouwden, hebben niet anders gedaan dan eenig schoon van Java in zich opgenomen en hier in West-Europa weerkaatst.
In den wereldstroom van nationale aspiratie's wenschen zij op die wijze de openbare aandacht te vestigen op de geestelijke gesteldheid van het volk, dat zich verdrongen heeft gezien uit het wereldverkeer en langen tijd met moreele depressie is geslagen.

◻ ◻

DANSEN OP BALI DOOR Dr. G. KRAUSE

Op de boven de wolken zich verheffende toppen der Balische bergen wonen de goden van dit eilandvolk. Vandaar uit zien ze op het land rondom, en de daden der menschen. Geen sterveling zou het durven wagen, tot daarboven door te dringen of er zijne tempel te bouwen. De plaats dezer, is de helling en de voet der bergen, niet ver van de menschelijke woningen. Opdat de goden in de wolk van het wierookoffer op de altaren nederstijgen, en de vrome gezindheid en de gebeden der geloovigen aannemen, is het noodig, dat alle schoonheid, welke te scheppen de mensch in staat is, daartoe gebruikt worde, om deze tempels den goden welgevallig te maken als tijdelijken verblijfplaats. Alle kostbaardere materialen zooals baksteen en zandsteen, verscheidene houtsoorten, mogen uitsluitend voor deze tempelbouw dienen. De





BALINEESCHE DANSEN ◻ ◻ PHOTO'S OP BALI GENOMEN DOOR Dr. KRAUSE ◻ ◻ BALINEESCHE DANSEN

schoonste vruchten en bloemen, welke de grond voortbrengt, moeten als offergaven op de altaren neergelegd worden. En zoo wordt het ook als plicht beschouwd, de edelste jeugd en schoonheid van het menschelijk lichaam in haar meest expressieve openbaring, de rhythmische levende plastiek, den dans, den goden te wijden.
Vanaf den vroegen morgen tot den laten namiddag hebben vrouwen en meisjes in eindelooze processies hare offergaven op den eersten dag van een tempelfeest naar de altaren gedragen. Altijd weer nieuwe groepen zijn in innige aandacht neergeknield, om zich met gewijd water te bevochtigen en de heilige bloem uit den hand van den priester te ontvangen.
Bij het dalen der schemering is men voor korten tijd naar de dorpen teruggegaan zoodat ongehinderd alle geur der offergaven zich vermengd, en de hoven der tempel gevuld heeft, terwijl de zoete klanken der gamelan niet ophouden heel zacht door de ruimte te zweven. De nacht breekt aan. Het laatste gekraai der hanen, het geknor der varkens en het geblaf der honden is in het dorp allang verstorven. Geruischloos vullen zich de tempelhoven met al de feestelijke schoone Balische menschen, die als kostelijke reliefs de binnenmuren sieren. Een lang gestrekt ovaal van den ingangspoort tot aan den tweeden hof, is vrij gebleven.
Voller, lokkender en somtijds hartstochtelijk klinkt de gamelan. Plotseling bij een machtig accoord van alle instrumenten staat in de smalle opening der poort, volmaakt omlijst hierdoor, in starre ombeweeglijkheid, de danser, een jonge vorstenzoon. Flambouwen vlammen op, en werpen een magisch licht op de groote gouden bloemenkroon, welke hij op het hoofd draagt, de voor en achter in plooien lang neerhangende zijden doeken, glanzend diepgroen met goud ornament, de gouden met flonkerende steenen bezette versierselen aan hals, schouders, armen en enkels en den kris achter in den gordel. In beide handen draagt hij eene gouden schaal met sterk geurende bloemen gevuld. Zijne oogen gloeien in extatische verrukking. Zonder iets aan zijne houding te veranderen daalt hij de weinige treden, die tot in den hof voeren af. Nog staat hij onbewegelijk, als een godheid, zooals ze oude kawi poëmen beschrijven.
Zoo verheven en streng en zuiver van stijl is de verschijning, dat al het sterfelijke er uit gebannen schijnt. Zeldzaam vreemde harmonieën klinken op, tegelijk ziet men langzaam vingers en teenen zich beginnen te bewegen. Deze beweging plant zich voort langs het geheele lichaam en, plotseling, bij een nieuw accoord is zijne houding eene andere. Hartstochtelijker worden de gamelan-tonen, korter de intervallen tusschen de wisselende standen, voor ons bijna niet meer te verwerken de bewegingen, welke deze standen verbinden.
Roerloos zitten vooraan onder de toeschouwers de kinderen, staan achter de mannen en vrouwen, hare kleinsten op den arm, geen beweging verliezend hangen de oogen onafgebroken aan den danser. Na wellicht een uur is plotseling, evenals het begon, danser en flambouwenlicht verdwenen. Onbeweeglijk en geruischloos blijven de toeschouwers in het donker der tempelhof, waarover zich een met sterren bezaaide tropenhemel welft. Slechts weinig instrumenten van den gamelan hoort men, simpel en eentonig, klank na klank langzaam heenzwevend door de zwoele geurbezwangerde nacht.
Eene eigenaardige wierookgeur dringt tot ons door, allengs sterker wordend, bijna bedwelmend.
Kleine olielampjes worden aangestoken. Op een lage tafel in den achtergrond staan de wierookvaten. Hierover gebogen in knielende houding ziet men vier jonge meisjes, nauwelijks acht jaar oud in phantastisch rijke kleeding, met gesloten oogen. Den gamelan hoort men luider, doch nog altijd langzaam in korter wordende intervallen, steeds het zelfde motief herhalend. De hoofden der meisjes beginnen langzaam cirkels boven de wierookvaten te beschrijven, die vlugger worden met de maat der muziek.

Het bovenlichaam begint aan deze beweging deel te nemen, zij richten zich op, en men ziet de vier jeugdige lichamen, strak omsloten door het lange zijden kleed, vol oneindig rhytmisch leven.
Één zelfde droom van hemelnymphen, schijnt alle vier onbewust te leiden. Hare oogen zijn gesloten en toch naderen en verwijderen zij zich dansend in volmaakte harmonie. De gamelan doet zich niet meer hooren. Zij zingen zacht. De wierook begint de geheele ruimte te vullen en op schijnbaar steeds grooter wordende afstand voor de oogen der toeschouwers, worden de bewegingen der hemelnymphen levendiger, zelfs hartstochtelijk. Na uren, lang nadat de laatste wierook verbrand is, en nu en dan weer de eentonige klanken der gamelan gehoord zijn, ziet men ze plotseling weer achter de wierooktafel gehurkt. Een enkele van haar is door oververmoeienis in kramptrekkingen neergevallen. Eenige druppels van een medicijn helpen spoedig daartegen. Simpel en eentonig weer klinkt de gamelan de schemering tegen.
Een hoogst zeldzame optocht trekt in den middag van den tweeden feestdag naar den tempel. Aan weerskanten van den breeden weg schrijden in lange rijen jonge meisjes en vrouwen in witte sleepende sarongs, het bovenlichaam met goud doorweven zijde bedekt. In het haar prijkt een weelde van witte bloemen. Op schouderhoogte dragen zij in kostbare schalen en vaten gewijd water, wierook en bloemen. In haar midden, voorafgegaan door een rijk en kleurig gekleeden herold, een reus van gestalte, loopt een shamanen danser, met een rijk versierden lendedoek gekleed, het hoofd kaal geschoren, in de rechterhand een lang en breed zwaard. Aangekomen in den eersten tempelhof hurkt hij neer, priesters beginnen gebeden te prevelen en gewijd water over zijn hoofd en rug te sprenkelen. De vrouwen zingen en de meisjes beginnen een dans rondom hem en strooien bloemen, terwijl voor hem de wierook opstijgt. Zijn spieren beginnen te trillen, hij springt op en danst, terwijl allen in een kring om hem heen neerhurken. Het vlijmscherpe zwaard wervelt om zijn hoofd en lichaam nauwelijks eenige millimeters ver van de huid, met een levendige kracht, steeds dreigend in één moment aan het leven van den dansende een einde te maken. Niemand denkt echter aan deze mogelijkheid. Wie zóó van den geest vervuld is, hem kan geen ongeluk treffen, noch kan hij ongeluk brengen, roerloos en zelfvergeten blijft de toeschouwer, trachtend door te dringen in het wondere geheim eens menschen dieper bestaan.
Geen Baliër zal 's nachts zonder dringende noodzaak zijn huis verlaten, en in zulk een geval slechts met een brandenden gedroogden bananenstam, welke hij al zingende in groote kringen zwaait. Dit is buitengewoon nuttig. Hiermede verdrijft hij de muskieten, die hem de malaria brengen; het giftig gebroed, dat over den weg kruipt vlucht en ook de tijger die in het struikgewas loert, houdt zich schuil. De zang, een aangrijpend „De profundis", bant de zwarte gedachten uit het menschenhart. Want in de nacht trekt een heirleger van booze geesten door het land en probeert den mensch kwaad te brengen. Gedurende den dag echter zijn deze geesten ver weg, en men kan het gerust wagen den spot met hen te drijven. Men maakt maskers van hen, in ons oog de grootste phantasie, voor den Baliër echter zoo natuurgetrouw, als de een af andere op een nacht den geest in werkelijkheid gezien heeft. Men durft met deze maskers de dolste dansen uit te voeren alleen, zoolang de zon aan den hemel staat. Zoodra echter de schemering invalt, worden de maskers zorgvuldig in den tempel neergelegd, waar zij onder bescherming der goden staan, en geen Boeta (kwade geest) binnen te dringen waagt. De danser zelf legt extra veel offergaven in het offernisje voor zijne huisdeur dezen avond, opdat de Boeta's zijn huis niet binnen komen.
Een zeer groote rol speelt de dans ook bij het Balisch tooneel. De vorstenhoven stellen er een eer in goede danseressen onder hunne paleisvrouwen te hebben. In de dorpen vindt men dansvereenigingen van vrouwen, meisjes en kinderen waar men zich oefent en groepen zich vormen, van die, welke het best met elkaar harmoniëeren, zoodat zij, als b.v. bij de beschreven hemelnymphendans, ook in droomtoestand eene volkomen éénheid uitmaken. In bijzondere dansscholen, de eenigste scholen die de Balische cultuur kent, leert men minder het dansen, dat behoeft men niet te leeren, dan wel worden de meest begaafden uitgezocht.
Een diepgaande lichaamskultuur wordt algemeen beoefend, en komt in de eerste plaats den danskunst ten goede.
Volmaakt schoon is het lichaam, dat de natuur den menschen hier schenkt, zij doen hun best, deze schoonheid te behouden. Kleeding en voeding laten ook uit medisch hygienisch oogpunt niets aan te merken. Men baadt minstens twee keer per dag op de tallooze heerlijke badplaatsen; men laat daarbij niet na, elke spier en elk gewricht te masseeren, de huid met fijne puimsteen af te wrijven, daarna met aetherische olieën en poeders te behandelen. Bij het wasschen van het haar gebruikt men bloemenwater en welriekende olieën. Aan nagels van handen en voeten wordt bijzondere zorg besteed dikwijls worden zij met plantensappen rood gekleurd. Misvormde of mismaakte menschen ziet men zelden of nooit.
Het is voor Europeesche oogen moeilijk, al het fijne spel der spieren van het geheele lichaam bij de Balische dans in zijn geheel op te nemen, al de wonderbaarlijke coördinatie van de zoo vlug elkaar opvolgende bewegingen te volgen, de volmaakte harmonische schoonheid van het rhytme genoegzaam te bewonderen. Het is het goddelijke rhytme van de ziel dezer menschen, die bevrijd van elk aardsch bewustzijn, de droomen door middel van het lichaam levend beeldhouwt, welke de liefde eener grootsche, milde en ongeschonden natuur, latent en onbewust, als geheimzinnige bloemen, doet bloeien.
Haag 23 Februari 1919.

'T PRODUCTIEVE OOG EN DE GROTESKE DANS VAN GRIT HEGESA DOOR JAAP KOOL

Over dans te schrijven behoort tot de moeilijkste dingen, omdat men alleen om een heel eenvoudige beweging te beschrijven, vele woorden noodig heeft en ook dan slechts eene onnauwkeurige voorstelling er van geven kan. Men kan hoogstens in het algemeen het karakter van een dans aangeven: wild, afgemeten, vreugdig, springend, etc.; op deze karakteriseering beperken zich dan ook de beschrijvingen, die wij aan den eenen kant van historische, griekse, egyptische, assyrische dansen en aan den anderen kant van erotische dansen hebben. „Indien ik op de geschiedenis van den dans zou willen ingaan", zeide eens Grit Hegesa, „dan zou 't beste zijn wanneer ik met een coreographisch goed geschoold koor aan de hand van de ons overgeleverde vazen, schilderingen en tanagra-figuren, b.v. grieksche dansen instudeerde, helaas zou ik daarbij, dank zij onze hoogontwikkelde kultuur, weldra in conflict met de censuur komen; ik denk daarbij aan de prachtige naaktdansen van jongens en meisjes bij de Gymnopaeden (vergelijk Lycian de Saltat II pag. 125 vlg.) Ik denk aan de gestyliseerde erotische dansen van het eiland Lesbos en de Satyrspelen en Faundansen op de phrygische Dionysosfeesten.
Gelijksoortige moeilijkheden zou men bij het opvoeren van erotische dansen hebben, doch men heeft daarbij meer moeilijkheden met de kritiek dan met de censuur. De erotische dansen — ik denk hier in de eerste plaats aan de hoog ontwikkelde Javaansche, Chineesche ceremoniën-dansen en Japansche Geysha- evenals hofdansen — zijn immers niet wat wij gewoonlijk onder dansen verstaan. Alle dansen van oude beschavingen, hebben minder de opeenvolgingen van passen en stappen ontwikkeld; zij leggen den nadruk op de lichaamsbewegingen, op de gestyliseerde vloeiende lijnen van de bewegingen der ledematen. Het zijn in de eerste plaats standdansen, waarbij de dansende zich maar weinig van zijn plaats beweegt. Dat was den kritikus



HET RUSSISCHE BALLET ◻ NIJINSKI IN „LE DIEU BLEU" ◻ TEEKENING LEON BAKST

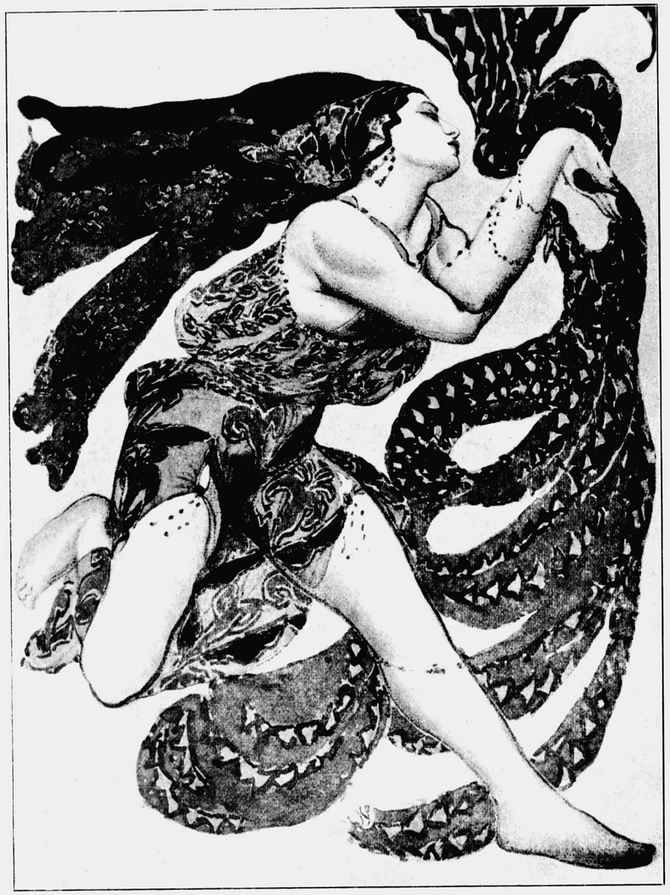

DANSERES UIT HET RUSSISCHE BALLET ◻ TEEKENING DOOR LEON BAKST

blijkbaar niet bekend, toen hij over den Japanschen dans van Grit Hegesa schreef: „noch sind die Beine das Wichtigste beim Tanz." Dit „noch" had slechts betrekking op den trap van beschaving van den Kritikus, die meent dat de dans door het ballet uitgevonden is. Maar nog iets kunnen ons de erotische dansen leeren. Deze zijn bijna zonder uitzondering symbolische dansen. Zoo is de inhoud van b.v. den bekenden Javaanschen dans van den strijd tusschen den boozen geest en den goeden Arjuna om een prinsesje, tot onherkenbaar wordens toe gestyliseerd en gesymboliseerd; zoo duidt de Javaansche geisha in hare dansen aan, dat zij een duivel voorstelt, doordat zij de beide wijsvingers over den neus in kruisvorm over elkander legt. Zonder sleutel tot deze symboliek is ons de dans vrij onbegrijpelijk. Onze hedendaagsche dansen zijn daarentegen enkel been-dansen. Dit wordt ons het duidelijkst aan onze volksdansen, polka, wals, Boston, Tango, etc., waarbij het bovenlijf onbeweeglijk blijft; ook onze kunstdanseressen weten zelden met hunne andere ledematen veel interessants, expressiefs of geestigs te beginnen.

Hierin nu is Grit Hegesa baanbrekend geweest. Zij heeft ons weer getoond welke expressieve mogelijkheden de ledematen voor het styliseeren, het vormen en vergeestlijken der bewegingen, hebben. Het styliseeren, daarop komt het bij Grit Hegesa aan. Het duidelijkst spreken hare groteske en samuraidans. In beide is het haar niet te doen om vrouwelijke schoonheid of bevallige gratie, maar om vormen, constructie, aan den eenen, uitbeelding, expressie, aan den anderen kant. Zulke kunst is meestal niet begrijpelijk op het eerste gezicht en Grit Hegesa heeft dan ook bij haar eerste optreden, 2 jaar geleden, een stroom van verontwaardiging wakker geroepen en daarna eerst met groote energie de menigte voor zich gewonnen.

Men zou bouwkunst expressionistisch kunnen noemen wanneer dit woord niet zoo zeer tot een „Schlagwort" ware geworden. Dat het lichaam hoewel het dikwijls dionysisch mooi kan zijn, onze kunstenaarseischen niet bevredigt, dat het verwerkt en tot kunst gemaakt moet worden, hebben reeds sedert oudsher de beeldende kunstenaars gevoeld. Wij herinneren aan de assyrische en egyptische plastiek, b.v. het bekende beeld van den lezer, waar het geheele lichaam naturalistisch opgevat is, en de beenen, met het oog op de mooie lijnen, een onnatuurlijke verlenging hebben ondergaan; dan aan de gothische plastiek, die het menschelijk lichaam geheel aan haar stijl dienstbaar maakte, aan van Eijks vervormde vrouwenlichamen, aan Dürer, Holbein, Manet, van Gogh en aan zoovelen in de moderne schilder- en beeldhouwkunst.

Toen Sir Francis Galton den 17en Januari 1911 stierf, wist men nog niet heel veel van hem af: zijne weten-



HET RUSSISCHE BALLET ◻ NIJINSKY IN „L'APRÈS MIDI D'UN FAUNE ◻ TEEKENING LEON BAKST



HET RUSSISCHE BALLET ◻ DEBUSSY'S „L'APRÈS MIDI D'UN FAUNE" ◻ DECORS EN COSTUUMS DOOR LEON BAKST

schap, de Eugenik begon toen juist eerst in alle stilte te worden. De eigenlijke beteekenis van deze wetenschap heeft Henry Driesman begrepen, toen hij zeide, dat het er nog meer op aankwam, dat de menschen goed geboren, dan dat zij goed opgevoed werden. Hoe de menschen beter konden geboren worden, daarover heeft Sir Francis Galton zijn heele lange leven nagedacht.

Zijn hoofdwerk is Inquiries into Human Faculty and its Development (Everyman's Library). Daarin handelt een hoofdstuk over de innerlijke visie en het is onder dit gezichtspunt, dat ik den dans van Grit Hegesa beschouwen wilde. Dit hoofdstuk behandelt het vermogen van sommige menschen, voorwerpen die hun bekend zijn willekeurig te kunnen aanschouwen. Bij geleerden, kunstenaars, mannen, vrouwen en kinderen rondvragend heeft Galton gevonden dat deze eigenschap volstrekt niet algemeen is. Bij sommigen ontbreekt zij geheel, men begreep niet eens, wat hij met zijn vraag bedoelde, men geloofde niet aan den ernst er van, wanneer hij trachtte te weten te komen in hoever men met het geestesoog werkelijk iets aanschouwen kan. Het is interessant, maar tegelijk wekt het wantrouwen op, dat bijna alle mannen der wetenschap, die hij de vraag voorlegde, in bovengenoemden geest er op antwoordden. Het bleek verder, dat deze eigenschap niet bij iedereen met de zelfde intensiteit, de zelfde kracht en duidelijkheid, met de zelfde scherpe omlijning aanwezig was. Sommigen, waaronder speciaal kinderen, ook vrouwen, getuigden, dat zij alles wat hen bekend was, hun woonkamer, hun ouders, meesters, vrienden of landschappen, zoodra zij maar wilden in den geest konden aanschouwen, even duidelijk als met open oogen; wanneer hij tegenover deze uitingen sceptisch was begrepen zij dat meestal niet, het scheen hun zoo van zelf te spreken. Zij lieten zich door hem examineeren, antwoordden direkt zonder aarzelen en werden ontstemd, wanneer hij meende, dat het misschien een herinneren was en geen onmiddellijk aanschouwen. Zij zouden er een eed op kunnen doen, dat het een werkelijk zien was. I can see my breakfast table or any equally familiar thing with my minds eye, quite as well in all particulars as I can do if the reality is before me. Zij ontkenden dat er eenig verschil van scherpte of kleur zou bestaan tusschen dit aanschouwen met den geest, en het zien met het physieke oog. Galton geeft een aardig verhaal van een redenaar die zijn voordrachten eerst neerschreef en ze daarna uit het hoofd eerde en zijn manuscript dat hij in het geheel niet bij zich had in den geest, woord voor woord voor zich zag. Soms gebeurde het hem dat hij plotseling stopte, wanneer in het niet aanwezige manuscript waaruit hij toch eigenlijk voorlas, het een of andere woord onduidelijk geschreven, doorgestreept of gevlekt was. Verder gaf een pianist aan, wanneer hij uit zijn hoofd speelde, het muziekschrift voor zich te zien en het in den geest om te bladeren.

Hij vindt verder het zeer interessante feit, dat sommigen met het geestesoog meer zagen dan met het physieke oog ooit waar te nemen valt. Zij konden met het geestesoog op éénmaal zien wat zij anders enkel na elkander zien konden. Zoo zien zij b.v. een kubus of een kogel van alle kanten tegelijk, met het geestesoog kijken zij er, om zoo te zeggen, om heen. Hij beschreef het: as a kind of thougthsight, als een soort van tastkijken, wat het vermoeden wekt, dat in het zien met den geest ook de tastzin begrepen is. Ja, bij sommigen gaat het



HET RUSSISCHE BALLET ◻ DEBUSSY'S „L'APRÈS MIDI D'UN FAUNE" ◻ DECORS EN COSTUUMS DOOR LEON BAKST

zoo ver, dat zij zelfs met het geestesoog zich zelf met vrouw en kind in hun kamer aan de tafel en tegelijkertijd wat aan de muur achter hun rug hangt kunnen zien.

Daarmede zou bewezen zijn, dat dit zien met het geestesoog, dat sommige menschen — in hun jeugd bijna allen — hebben, meer dan een enkel herinneren, of reproduceeren van zinnelijke indrukken, dat het eigen produceeren is, dat het geestesoog het productieve oog is en een scheppende kracht heeft, de kracht om een wereld naar andere wetten te scheppen, dan de wetten der werkelijkheid. Dikwerf is die wereld dan ook geheel afwijkend van de werkelijkheid, geheel individueel, terwijl het zien met het lichamelijke oog bij alle menschen tamelijk gelijk schijnt te zijn; bij het innerlijke zien hebben wij niet meer de macht over wat wij zien, ja we kunnen het nauwelijks vasthouden of er ons bewust van worden.

Laten wij eens onze physieke oogen sluiten en het innerlijke zien zijn vrijen loop laten naar het voorbeeld van George Lenslow. Hij heeft een van zijn „Visioenen", (ik durf hier dit licht verkeerd begrepen woord te gebruiken) gefixeerd. Hij vertelt: Eerst verschijnt er een boog daarna een pijl, de hand van een onzichtbare persoon schiet de pijl af, nu wordt de ruimte gevuld door een menigte door elkander schietende pijlen, die nu in vallende sterren, dan in sneeuwvlokken veranderen. Sneeuw bedekt het veld, een besneeuwde pastorie wordt zichtbaar, maar dan wordt het voorjaar, de zon schijnt op een tulpenperk, dat de Reverend uit zijn jeugd kent. De tulpen verdwijnen op een na, die zich verdubbelt en haar bladen laat vallen. Slechts de stamper blijft over, een opgeblazen stamper waaraan horens groeien die door allerlei veranderingen, een boor, een stift, ja geheel onherkenbare vormen, eindelijk weer de eerst geziene boog wordt. Henslow heeft dit diorama of a very excentric kind nageteekend. Galton's boek geeft er teekeningen van. (Wie met de Freudsche Traumdeutung bekend is, zal hier het groote verband met den droom zien).

Van hieruit schijnt mij nu de brug gevonden tot de juiste beoordeeling der moderne schilderkunst, en de nieuwste kunst des oogs: de danskunst.

Wie zich eens de moeite getroost zelf met het produktieve oog te experimenteeren, leert daardoor de beeldende kunst nieuw zien. In de kunstgeschiedenis wisselen de perioden, die zich aan het geestesoog toevertrouwen (zooals de Egyptenaren en het geheele Oosten) af met die waarin de kunstenaars het physieke oog uitsluitend domineeren laten (de Grieksche kunst). Maar er zijn ook tijden waar noch het eene, noch het andere overheerscht (Gothische Plastik en de barockstijl), of waar een kompromis tusschen beide gesloten wordt, waar de tegenstellingen ineen smelten (Leonardo da Vinci, Rembrandt). Wanneer nu de schilder, die het oog des geestes heerschen laat met zijn werken voor het publiek komt, dat gewend is uitsluitend met het physieke oog te zien, kan men zich voorstellen, welke verwarringen er ontstaan, (b.v. Rembrandt met zijn nachtwacht van wien men photographisch reproduceeren in plaats van produceeren verlangde). Wie zijn zien nooit gecontroleerd heeft is zeer gauw er toe geneigd zijn oog voor een raampje te houden, waar de wereld van buiten af inschijnt. Daarbij komt nog dat wij met de klassieke kunst zijn groot geworden, de altijd uitkijkende, de wereld inzuigende

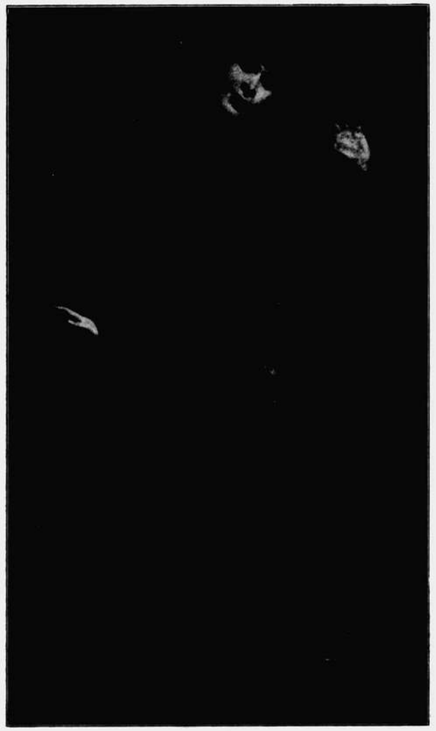

□ □ □ ALEXANDER SACHAROFF □ □ □

kunst, die de zelfstandigheid, het eigen leven, de wil van het oog meer en meer afstompt en den mensch geheel tot een passivum zijner zintuigen heeft gemaakt. Wie echter gewend is ook de beelden, die hij zelfstandig op zijn netvlies kan reproduceeren, voor werkelijkheid te houden zal zich door de verschillende zienswijzen der moderne kunst niet afgestooten gevoelen, integendeel haar als een eigen zien begroeten. Zoo wilde ik dan de dans van Grit Hegesa, haar dans, die ons uit denzelfden geest, uit den geest van onzen tijd, geboren schijnt te zijn — haar groteske — uit dit oogpunt bekijken. Wij leven in een tijd, die aan innerlijke visie gelijke rechten toekent als aan het physieke oog, die zich losmaakt van het naturalisme, en het productieve oog een eigen rijk toewijst. Dat schijnt ons op het eerste gezicht gedwongen, maar toch is het ons op een ander gebied niets vreemds. Ik bedoel op het gebied der muziek. Waarop berust de werking der muziek? Voor den componist komen de toonen niet van buiten, hij hoort niet de wereld buiten zich, hij hoort haar in zich zelf, zijn ziel wordt toon. Die toon, die zijn oor reproduceert, zoodra het de innerlijke beweging ontvangt, wordt door den kunstenaar vastgehouden en dan door de instrumenten van buiten door ons oor tot ons innerlijk geleid. Dat is de weg der muziek van ziel tot ziel.

Wat de schilders der nieuwste richting willen, is om zoo te zeggen oogenmuziek. Zij willen niet de natuur naschilderen, dus mag men hun schilderijen niet aan de natuur meten, men mag hen evenmin vragen, waar zij ooit zoo iets in de natuur gezien hebben, als men den musicus vraagt, waar in de wereld hebt ge dit motief gehoord? Zoo mag men Grit Hegesa ook niet vragen: Wien stelt ge voor in den dans, een harlekijn of een marionette? Men heeft dezen dans uitbundig, rusteloos, grillig, vroolijk genoemd, zonder den zin te vatten. Het is de dans van innerlijke visie. De bewegingen springen in elkander over, de pompon op haar voorhoofd repeteert zich in de pompons aan haar wijde beenbekleeding rechts en links, en de ruches om hals, armen en enkels houden het beeld steeds te samen en zorgen voor de vaste onverbrekelijke eenheid, die de uitgespreide vingers, de oversnijdingen der armen en beenen, geheel nieuwe vormen geeft in een beweeglijkheid, die tot dusverre nog niet bereikt werd. Wij mogen hier niet in de fout vervallen, den dans te willen beschrijven, of met woorden trachten haar vast te houden.

Wij willen slechts er op attent maken en zooveel als het in ons vermogen is, den toeschouwer er op voorbereiden, een kunstwerk in zich op te nemen. Het beleven moet hij zelf en wel productief doen. Grit Hegesa heeft in hare Groteske eene geniale samensmelting gevonden van beelden van het produktieve oog en de, door haar lichaam gegeven, natuur. Zij maakt zich niet geheel los van de vormen, (zooals de moderne schilders) wat zij b.v. eens door over levensgrootte, het geheele lichaam veranderende kostuums gedaan heeft. Zij geeft opgeloste vormen, met den geest geziene natuur, in deze 20ste eeuw, wat Rembrandt ons in zijn tijd met zijne uitdrukkingswijze te zien gaf. Het zijn niet meer lichaamsbewegingen, die zij hier geeft, het zijn lijnen oversnijdingen, het is rythmiek, stijging, opbouw, harmonie. Het is werkelijk geziene muziek. Ik geloof dat deze oplossing fundamenteel is, en zij hiermede een enorme stap vooruit in de nieuwe richting, in den nieuwen wil der Kunst gedaan heeft door ons een begrijpelijker en duidelijker beeld er van te geven. Zij schijnt mij als 't ware de brug te vormen tot dezen nieuwen tijd en heeft tegelijkertijd eindelijk de dans tot kunst verheven.

Deze Groteske wordt daardoor van principieele beteekenis. Men zou den toeschouwer gelijk men kinderen op iets attent maakt willen zeggen: Let eens op den driehoek gevormd door de pompons op 't hoofd en rechts en links van de beenbekleeding, hoe daar de driehoek, gevormd door de ruches aan den hals, aan de omhoog geheven polsen en de bij elkander staande voeten tegenover staat of liever er in gevat wordt zoo den zeshoek vormt. [1])

Let er op hoe deze driehoeken in beweging komen, hoe ze in andere overgaan. Het is de dans der hoeken, en let dan eens op den opbouw van den dans, waar het hoogtepunt ligt, waar Grit Hegesa de zoogenaamde teenenstand gebruikt, om het scherpe hoekige nog te verhoogen. Hoe geestig zij die stand van het geestelooze oude ballet weer heeft opgenomen en er nieuw leven aan schenkt. Let dan op de kunstwaarde, — ja misschien een der weinige keeren waar dans tot kunst is geworden — van deze groteske. Wij hebben door Galton de gegevens van het productieve oog leeren kennen, en wanneer wij onze oogen sluiten, zien wij ook in het allereerst een flikkering van tallooze cubistische, futuristische driehoekjes in alle kleuren door elkander bewegen. Maar geestelijk zien is op zich zelf nog geen kunst. Eerst het verwerken van dit innerlijke zien, het tot levend organisme maken van deze mogelijkheden, wordt kunst. Hoe deze kunst wordt en wat kunst in den dans is, daarover hebben wij opzettelijk niet gesproken, omdat dit niet meer vragen van het verstand zijn. Zoo willen wij ook niet over het levende organisme van de dansplastiek spreken, noch naspeuren waarin het boeiende der bewegingen zijn oorsprong vindt. Wij hebben slechts getracht attent te maken op iets levends, iets nieuws dat hier begonnen is, waaraan wij niet onverschillig voorbij willen gaan.

□ □

EENIGE DANSEN VAN GERTRUD LEISTIKOW DOOR A. VAN COLLEM

C H O P I N

Een walmende gestalte, hopeloos, als op wateren van verlatenheid drijvende, in haar extatisch geheven hoofd de oogen, die naar den wegnevelenden geliefde staren, en in hare armen het roepen en het zich aanbieden met de deemoedig gebogen polsen aan de vingers, trillende als ontloken bladen.

De saamgezonkene, die zich nu opheft, de door hoop aangefluisterde: „Wellicht, wellicht."

Hem naderend, den denkbeeldigen geliefde, zeggend: „Mijn lichaam is als een levende vaas, plaats mij, mijn lichaam is een levende omarming, neem mij aan, mijn lichaam is een door zoelen wind aangestreken golf rythmisch geworden, stort u in mij. —"

[1]) Zie photo pag. 22.



□ □ □ ALEXANDER SACHAROFF □ □ □

O, gij ongrijpbare die troont boven mij, dien ik liefheb — „en ik, die wegdonker tot de diepe aarde."

R H A P S O D I E II, B R A H M S

Ik wilde omhoog, maar mijn doem is tot de aarde en nu bega ik haar, haar, de wijde, de zingende aarde, die om mijn oogen is en om mijn hoofd, met haar zachte ontstijgingen.

Zij bedwelmt mij, de geuren uitstortende, zij ademt tot mij op. Zij omvangt mij, zij wil mij tot zich nemen geheel, zij lokt met hare schatten naar mijn vingeren,







GROTESKE DANSFIGUUR ◻ ◻ DOOR BIELING TE HILLEGERSBERG ◻ ◻ GROTESKE DANSFIGUUR

die zich naarstig bukken van uit mij handen, om aan te nemen haar bloem, de zacht uit haar ontlokene.
Zij wil mij tot zich nemen, de mij minnende, zij de aarde, maar hoe zoude ik kunnen, ik die het stijgen wil, het wegnevelen, het omhoog?

DANSE MACABRE, SAINT-SAENS

Ontstegen aan hare groeve, de donkere gestalte met den rooden doek van het nieuwe leven, schuchter om het in aarzelen geheven hoofd, begeeft zij zich in kleine passen, voorzichtig, als aan den rand van een afgrond.
Zij loopt den scheidingslijn, die voert van den dood naar leven.
Zij loopt langs de zoomen der stilte, langs de uitersten van een doodenhof bewegen hare voeten, daarheen te gaan, waar de grens is en het levende water stroomt van de rivier.
Zij ziet den hof des doods en zijn zerken, zij ziet den uitgestrekten hof en het aan hem grenzende water, de levende lijn van het diamanten tintelende water, en zij wil daarheen.
De doode wil zich naar het leven begeven.
Onder de sluieringen van haren doek, ziet zij het licht.
O het strakke licht, het ongrijpbare licht, het dansende licht. Het overal dansende licht.
Zij wil als het licht zijn.
Zij wil als het dansende licht zijn.
Zij wil als het levende dansende licht zijn.
Zij wil leven, zij wil dansen.
Zij wil het water overzweven.
Het tintelgrage water, dat haar, de doode, scheidt van de levenden, daarover wil zij.
Ginds zijn de levenden en deze dansen.
O neemt mij tot u, ik wil een der uwen zijn.
Ziet hoe ik dans.
Als een der uwen dans ik.
Als een levende, als een lichtende, als een licht.
Laat mij niet hier.
Gij, tot wie ik verlang te zijn, ik wil tot U, ik wil het leven, ik wil het licht, en hier is het graf.
Het graf waaruit ik ben gestegen, het graf dat nog om mij is, dat ik moet ruiken, ik wederspannige.
Neemt mij, O neemt mij, gij levenden, reeds ben ik zeer vermoeid, het licht vaart niet juichende meer door mijn leden, te lang vertoefde ik in deze kuilen der afgestorvenen.
Neem mij, licht, neem mij, leven.
Snellijk neemt mij, want mij roept de dood.
Reeds roept de dood, en ik wil U, U wil ik, o leven, U, o trilling, U, o vuur, U, o diamanten werpende water, neemt mij, neemt mij weg, gij allen.
De Dood is hier, weer roept zijn stem, hoort gij den klokkenslag van zijn geluid?
Neemt mij weg, neemt mij heen, de dood roept, de dood .... de dood .... Ach!...



GRIT HEYESA IN HAAR GROTESKE DANSEN

ECOSSAISE, BEETHOVEN

O de prachtige naiviteit dezer gestalte, die niets weet en niets uitzegt en alles laat raden.
Zij is geheel natuurlijk en in de volkomenheid van haar harmonisch lichaam.
Niets biedt zij aan en zij lokt niet, maar zij zegt dat zij de Verheuging is, de Vreugde, de Levensvolheid.
Zij geeft zich niet, noch houdt zich terug, zij is de zich behorende, de onaangeraakte, maar deze die weet dat zij eens zal worden aangeraakt en dien éénen behooren, dien zij vreugdig maken wil.
Zij is de argelooze vreugde, de alles wetende vreugde, de stralende, de verheffende, de zich uitgolvende.

VALSE TRISTE, SIBELIUS

Het treurende gewaad, het druipende gewaad omheen de droevige gestalte.
Wel nadert zij, naderen hare voeten pas na pas, maar het onbereikbare blijft, niet waar?



EEN MASKERDANS DOOR GERTRUD LEISTIKOW

O zich aan dit nimmer te verwezenlijke te moeten overgeven, zooals een duiker, aan dezen drank der droefenis, aan deze vallende druppels der sombere muziek.
O de droefheid om de afwezige vreugde in dit lichaam, hoe vermeit het zich daarin, in schoonheid de droefenis uitbeeldend, terwijl schoonheid de vreugde zelve is?
Haar armen dragen het gebaar dezer hulpeloozen, die nimmer bereiken en nochtans reiken moeten.
O, het gebaar dezer, die opgaan in de verheugde droefheid, naar de schoonheid van het verdriet, naar de tragiek van het eeuwig vragende, het eeuwig vreugdelooze.

FAUN, SCHUBERT

Het nog niet tot mensch geworden dier der aarde.
Zijn sprong naar het menschelijke in den stoot van het dier, den hoekigen stoot bevallig om het nog geheel in de natuur staande zijner bewegingen.
Ziet hoe hij zich bekijkt en meent te bespeuren de

verandering van het in hem geschiedende, van het dierlijke dat menschelijk wordt, van het sprakelooze dat te stamelen aanvangt; het groeiende, huppelende Faun-wezen, dat zijn sublieme overgangen danst naar de menschwording.

S C H E R Z O, W E B E R

Dit is de tot zich zelf ingekeerde vrouw, de door het buitenleven vergetene.
Zij wist zich niet, zij kende zich niet.
Zij kende de schoonheid niet, zij wist niet dat zij schoon was, wellicht woonde zij ergens ver weg, in een klankvergeten stadje, tusschen menschen van kleine gedachtepraatjes.
Zij leefde van zich zelf verwijderd.
Zij scheen ongevoelig voor het grillige, en een tevredene tusschen den tik van het regelmatige.
Maar, in de nachten op haar kamer, in de eenzaamheid met haren spiegel, openbaart zij zich.
Want zij hoort in haar groot en mooi lichaam het gefluister der liefde.
Het stijgt uit haar, van uit haar heupen, van uit de schaduwen die haar wendend lichaam werpt.
Met haar handen wil zij grijpen, grijpen alle deze ongeziene gestalten, die uit de figuren van haar lijnenuitvloeiende lichaam worden geboren.
Zij ziet ze, zij ziet ze alle, de vrouw toevend in de volkomen schoonheid van haar onbegrepen lichaam, voor den spiegel.
De schoone vrouw, in het kleine doode stadje, levend als een van zich zelf vervreemde.

G O L D N E M A S K E, R U S S I S C H E M E L O D I E

Is dit niet de kleine oude godheid der Azteken afgedaald van haar donkeren voetstuk?
De zwarte slanke kleine god met zijn gouden masker?
Het kleine godje, dat het verhaal danst, hoe kleine menschen, zijn dienaren, als krijgers vermomd, het kleine zwaard hanteeren, hem ter eere?
Het kleine godje, dat door menschen wordt aangebeden en toch naijvrig is op den mensch, op den mensch, dien hij niet begrijpt, op den mensch, die kleine danspasjes maakt, het zwaardje in de hand, ter eere van hem, van Vitzliputzti, de kleine godheid der Azteken?

C A P R I C E, L E V I N

Deze gestalte zien, is de schoonheid zelve zien.
Het is niet, de fijne nauwsluitende persische casaque, paars en goud, om de fijne ranke teelt harer borstjes....
Het is niet, de vondst van de ruime en toch niet al te wijde doorzichtige pantalon, van fijn gespinst, waaronder de prachtig golvende vrouwenbeenen als levend ivoor bewegen.....
Het is niet, het prachtige hoofdkelkje, waarvan de huid is, als porcelein doorzichtig,....

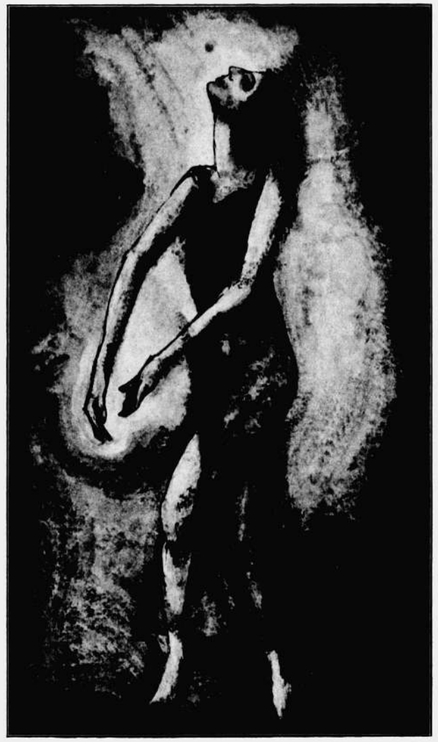

GERTRUD LEISTIKOW □ □ □ DOOR L. DÜRM

Het zijn niet, de fijne lieflijke gangen der voeten, met het betooverende handenspel aan de armen,....
Het is, de onzegbaarheid van de alle werelden betooverende vrouw zelve, die als een tastbaar geworden caprice voor uwe oogen verschijnt en wegdanst.

□ □ □ □

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN
DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN
VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED. A. KRAAK Zn
AMSTERDAM
VYZELGR: 28.

BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92—129/43
TELEFOON 5870N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-, ZANDSTEEN- EN MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN GRAFMONUMENTEN

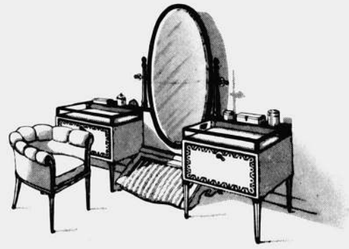

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT 41. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD



ASBEST-CEMENT: LEIEN, NOKKEN, ROOKPIJPEN, GOTEN, AFVOERBUIZEN EN LUCHTKOKERS

ASBEST-CEMENT: VLAKKE EN GEGOLFDE PLATEN VOOR DAKBEDEKKING, BINNEN- EN BUITENWANDEN

TELEGRAM-ADRES: MARTINITPLATEN

TELEF.: ADMINIST. NOORD 7710, EXPEDITIE NOORD 8903, NA 5.30 ZUID 5434

FILIAAL: DEN HAAG v/h BÜCKER & Co. - ZIEKE 135-137 - TELEF. INTERC. 3423

BESCHIKBAAR

JUIST VERSCHENEN:

EEN LUXE-UITGAAF

MET 48 REPRODUCTIES IN KOPERDIEPDRUK
EN 1 DRIEKLEURENDRUK NAAR WERKEN VAN

JAN SLUIJTERS

MET EEN INLEIDING DOOR JUST HAVELAAR
BANDTEEKENING DOOR DEN SCHILDER

PRIJS PER EXEMPL. f 20.—, VIJFTIG GENUMMERDE, DOOR DEN KUNSTENAAR
GEWAARMERKTE EXEMPLAREN OP SIMILI JAPON à f 40.— PER STUK

UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG'
REGULIERSGRACHT 19 ▫ AMSTERDAM ▫ TELEFOON NOORD 8155

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

H. P. BERLAGE
ALBERT VERWEY
IS. P. DE VOOYS

PRIJS PER JAARGANG f 15.–

UITGAVE: N.V. BOEKDRUKKERIJ
V/H L. VAN NIFTERIK IJZN. - LEIDEN



BURBACH & REIMAN

AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126

SMALSPOOR

P. M. DUYVIS & Co

KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-

EN

TRANSPORT-WERKTUIGEN

H. VETTEWINKEL & ZONEN

AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"

PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER

MAASTRICHTSCHE ZINKWIT MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE



DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

H. P. BERLAGE
ALBERT VERWEY
IS. P. DE VOOYS

PRIJS PER JAARGANG f 15.–

UITGAVE: N.V. BOEKDRUKKERIJ
V/H L. VAN NIFTERIK IJZN. - LEIDEN

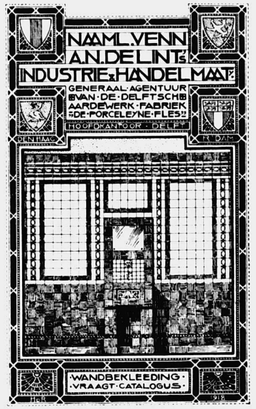

BURBACH & REIMAN

AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126

SMALSPOOR

P. M. DUYVIS & Co

KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-WERKTUIGEN

H. VETTEWINKEL & ZONEN

AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"

PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE



HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

BIBLIOTHEEK
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT.



BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN STEENDRUKWERK — ETSEN — FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN ∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. E. PIETERS
AMSTERDAM

HUISSCHILDER
DECORATEUR

TELEFOON Z. 3432
RUYSDAELKADE 53

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN: PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE HANSA EN MANNSTAEDT

HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELPKALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

DE 12 JAAR REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR. DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIOMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA f16; OPGAVE BIJ DEN SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

APRIL 1924

4

TYPOGRAF. VERZORGING DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN DOOR MEJ P. BOLKEN
HET TITANISCHE IN DE KUNST DOOR LAUWERIKS
HET OUDE VÁLT EN BLIJKT EEUWIG DOOR INGEN. J. B. VAN LOGHEM
DIE STADKRONE VON BRUNO TAUT, DOOR J. F. STAAL (MET 4 ILLUSTR.)
TITELPLAAT: DE OP EEN ROTS GEBOUWDE STAD IZDIGHAST IN PERZIË
HUIS VAN PROF. WALTER STEIN TE GÖTTINGEN J. L. M. LAUWERIKS (2 ILL.)
PERSPECTIEF BADINRICHTING ▫ SCHETSONTWERPEN VOOR EEN HOTEL PENSION AAN 'N STRAND BOULEVARD, ARCHITECT J. LUTHMANN (4 ILLUSTR.)
STRANDHUISJE TE ZANDVOORT, AQUARELSCHETS
LANDHUISJE A D VECHT, H. TH. WIJDEVELD (5 ILL.)
LANDHUISJE EN WINKELHUIS TE HILVERSUM, ARCH. DE GROOT & VAN LAREN (3 ILLUSTRATIES)

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. E. PIETERS
AMSTERDAM

HUISSCHILDER
DECORATEUR

TELEFOON Z. 3432
RUYSDAELKADE 53

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR:
DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN
PRINSEN-
EILAND 6-8-8a

TELEGR.-ADRES:
BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELP-
KALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIÊTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

DE JAAR REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIOMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

APRIL 1919

VO 4

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN
DOOR MEJ. P. BOLKEN
HET TITANISCHE IN DE
KUNST DOOR LAUWERIKS
HET OUDE VALT EN
BLIJKT EEUWIG DOOR
INGEN. J. B. VAN LOGHEM
DIE STADKRONE VON
BRUNO TAUT, DOOR J. F.
STAAL (MET 4 ILLUSTR.)
TITELPLAAT: DE OP EEN
ROTS GEBOUWDE STAD
IZDIGHAST IN PERZIË
HUIS VAN PROF. WALTER
STEIN TE GÖTTINGEN
J. L. M. LAUWERIKS (2 ILL.)
PERSPECTIEF BADINRICH
TING SCHETSONTWER
PEN VOOR EEN HOTEL
PENSION AAN 'N STRAND
BOULEVARD, ARCHITECT
J. LUTHMANN (4 ILLUSTR.)
STRANDHUISJE TE ZAND
VOORT, AQUARELSCHETS
LANDHUISJE A/D VECHT,
H. TH. WIJDEVELD (5 ILL.)
LANDHUISJE EN WINKEL
HUIS TE HILVERSUM,
ARCH. DE GROOT & VAN
LAREN (3 ILLUSTRATIES)

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

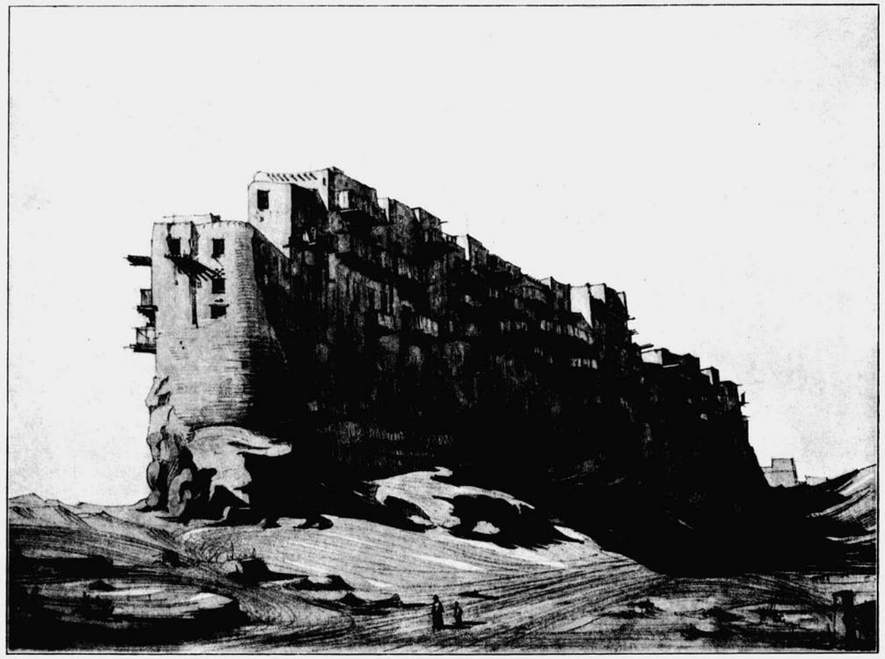

DE OP EEN ROTS GEBOUWDE STAD IZDIGHAST IN PERZIË

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN = VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

HET TITANISCHE IN DE KUNST

DOOR J. L. M. LAUWERIKS

De Kunst heeft het vermogen, krachten in ons te wekken, die duidelijk waarneembare psychische werkingen in ons te voorschijn roepen en van deze krachten behoort er wel geen enkele zoo uitsluitend tot het wezen der kunst, als eene zekere verhevenheid en grootheid, die als een sterke zuil het kunstgebouw draagt of als levenssap het estetische organisme in stand houdt. De afwezigheid hiervan, wordt in het kunstwerk niet slechts als een ernstig gemis gevoeld, doch beslist eigenlijk over de dingen, die tot de kunst, al dan niet, gerekend mogen worden.

In geen geval, is het aannemen of vooropstellen van dit oordeelvellend beginsel, te beschouwen, als eene gemakkelijke proef, om de qualiteit van een kunstwerk vast te stellen, er is integendeel veel inzicht en ervaring noodig, om dit proteusachtige iets, in zijne gedaanteverwisselingen en vermommingen werkelijk te onderkennen, ofschoon zijn algemeen karakter het oordeel vergemakkelijkt, en de leek, die met technische dingen meestal weinig op de hoogte is en er zelfs door afgeschrikt wordt, met den toetsteen van het titanische in staat is, een tamelijk zuiver oordeel te vellen.

Het titanische element in de natuur is ons allen genoeg bekend, want zij is er geheel van doordrongen en het vormt eigenlijk hare cosmische bestaansvoorwaarde, terwijl ook de mensch zooveel van het titanische in zich heeft als hij in zijn bewustzijn kan opnemen. Hiermede zou dan de bewering, dat de menschen van de Titanen afstammen, een kern van waarheid bevatten en zou het dus mogelijk zijn, dat de mensch door de een of andere geestelijke verwantschap het bloed der Titanen in zijne aderen had en daardoor ook in zijne voornaamste werken, en dus ook in de kunst dezen eigenaardigen karaktertrek noodzakelijk te voorschijn moest brengen. Want het is moeilijk aan te nemen, dat een wezen, dat zoozeer met de titanische elementen belast is, zooals wij dit bij den mensch weten, iets zou maken, dat met zijne natuur in tegenspraak was, of met zijnen geestelijken aanleg niet strookte.

In het algemeen genomen, is het titanische eene soort van goddelijke inwerking, de uiting eener onbedwingbare kracht, een „herkulisch" beginsel, welks oorsprong alleen daar te zoeken is, waar alle hoogere werkingen vandaan komen.

Het is moeilijk te zeggen of het titanische tot een afzonderlijk gebied der natuur moet worden gerekend of eene samentrekking is uit meerdere geestelijke krachten, die in het menschelijk bewustzijn tot eene enkele potentie of autoriteit vereenigd zijn. Beschouwt men de natuur als eene groote ladder, dan verschijnt het titanisch reeds op den hoogsten sport en van deze, zich in het onbereikbare verliezende hoogte, stort het zich als een machtige alles verbrijzelende stroom benedenwaarts, hoewel het toch tijdelijk met andere stroomen van even groote beteekenis, doch van geheel verschillende werking, vermengd te voorschijn treedt. Wij kunnen het titanische element vergelijken met eene bron, die haar oorsprong aan eenen onuitputtelijken watervoorraad dankt en daarom nooit zal ophouden te vloeien. Daaruit ontstaat een voortdurende druk, die het opborrelen van het water tengevolge heeft. Op dezelfde wijze drukt ook het onbekende en verhevene, en daardoor ook het titanische, op de wereld waarin wij leven. Daarboven eene oneindige krachtbron, hier beneden eene kleine beperkte wereld, waarin dit onmetelijke voortdurend instroomt, alles vullend en geene leegte overlatend.

In den mensch is het titanische een soort van bovenbewustzijn, een machtig, hooger gevoel, de erkenning eener bovenzinnelijke kracht, het sterke verlangen naar het bezit eener verloren macht en de overtuiging, dat deze macht zijn innerlijk wezen is. Vandaar een ontevreden zijn met zichzelf en de wereld en het voortdurend streven om het verkregene te verbeteren. Hier is de mensch zelf bron geworden, met het gevoel van den geweldigen druk van het bovenzinnelijke in zijn binnenste. Hoewel hij de noodzakelijkheid zijner beperktheid inziet, kan hij daarmede echter nooit tevreden zijn en

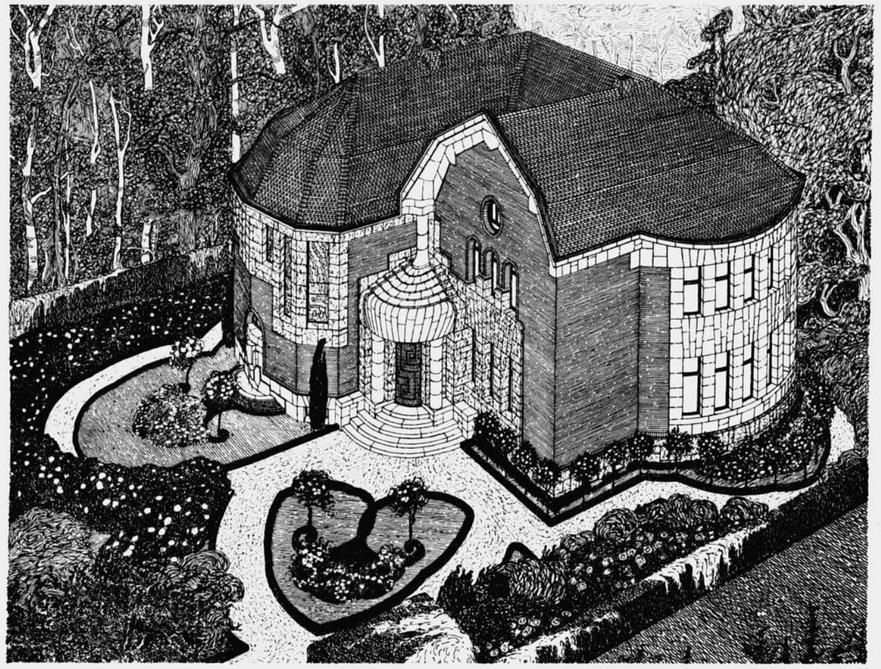

HUIS VAN PROF. DR. WALTER STEIN TE GÖTTINGEN ◻ ◻ ◻ J. L. M. LAUWERIKS ARCHITECT

het daardoor ontstane lijden vervult hem met machtig verlangen naar volkomener toestanden en hij toont zich daardoor, als een zoon der Titanen, een aan de rots gekluisterde Prometheus. Voortdurende strijd is dus het beginsel en de bestaansvoorwaarde voor het optreden van het titanische. De bron zou geen bron meer zijn, indien er geen rots was, die de watermassa tegenhield en doorliet. Hier zijn dus twee machten die met elkaar in strijd zijn, het stroomende water en het harde gesteente; hun beider kracht wordt waargenomen in hunne voortdurende worsteling, waarin zij hunne vermogens ontplooien, de werking van het titanisch beginsel verduidelijken en den aard van elk menschelijk streven doen kennen.

De voorwaarden der werking van het titanische zijn door ruimte en tijd bepaald; kon men deze factoren wegnemen, dan zou het titanische aan onze gewone waarneming ontsnappen en weder worden tot de aanvankelijke bovenzinnelijke macht. Alleen dan wanneer deze onzichtbare electrische stroom wordt tegengehouden, zoekt hij den wederstand te overwinnen, en een verblindend licht is de uitkomst van deze strijd.
Het is duidelijk, dat een beginsel, dat zoo geheel en al met het wezen der natuur verbonden is en tevens zoo diep in het menschelijk gevoel is binnengedrongen, een bodem noodig heeft, waarop het gedijen kan en het vindt dan ook in de kunst eene gelegenheid, om zijne krachten te ontvouwen en gebruikt deze als tooneel om het bewustzijn der menschen te bereiken. Het grondkarakter der kunst komt het best voor den dag, indien men deze opvat als eene scheppende kracht, want zij heeft voorzeker ten doel iets nieuws te voorschijn te brengen, eene objektieve wedergave van den subjektieven inhoud des kunstenaars te zijn. Hierdoor wordt hij tot eene scheppende macht, een denkbeeld, dat wij bij Plato aantreffen, die er op wijst, dat het niet te doen is om de liefde tot schoonheid, hoewel deze natuurlijk ook noodig is, doch voornamelijk om door innige verbinding met de schoonheid iets nieuws daaruit te doen geboren worden. Deze opvatting maakt elke kunstuiting tot eene scheppende daad, is bovendien een der hoofdvoorwaarde voor ieder kunstwerk en geeft een criterium aan de hand voor zijne beoordeeling, want het is toch duidelijk, dat de uitvoering van ieder scheppend werk, van zijn schepper afhankelijk is en dat er tusschen deze beiden eene innige verwantschap bestaat, terwijl er tevens uit blijkt, dat ontleenen en borgen op dit gebied niet tot eigentlijk scheppingswerk mag worden gerekend. De zelfstandigheid van den kunstenaar is dus een onmisbare vereischte en de waarde van zijn werk is geheel afhankelijk van zijne innerlijke kracht op dat gebied en van het verband tusschen hemzelf en zijne scheppingen. Nu is scheppen het overbrengen uit den toestand van een hooger zijn, in den zintuigelijken bestaanstoestand of wil men liever, om iets, dat hier nog niet bestaat, een waarneembaren vorm te geven, en dit proces is in den grond gelijk aan eene titanische werkingswijze. Om dit in de aangegeven richting te bereiken, is het noodig, dat de kunstenaar, datgene wat hij tot uitdrukking brengen zal op de een of andere wijze in hoofdtrekken begrepen heeft en tevens moet hij zijn kunnen nu zoo weten aan te wenden, dat hij met de juiste middelen het gezochte doel bereikt. Hij moet om het in beeldspraak uit te drukken, zoo te werk gaan, dat hij niet alleen doet gelooven in het bestaan der bron, doch tevens door het plaatsen der rotsmassa's deze bron tot waarneembare werking brengen, of anders gezegd, hij moet de wet der polariteit, voor ieder bijzonder geval, juist toepassen en door de plaatsing der tegenstellingen zijn kunstdoel bereiken. Hiertoe nu moet hij over een voldoenden voorraad van titanische scheppingskracht beschikken en datgene, wat hij in zich zelven tot bewust werkende kracht kon opwekken, kunnen uitgeven. Als een echte Titaan moet hij den strijd met de Goden opnemen, want deze strijd is zijne geheele bestaansvoorwaarde. Als uitgestootene uit hun rijk moet hij voor zijne vroegere verwanten een tegenstander worden en, in het duister verblijf houdend, het verloren licht door strijd terugwinnen. Hij is dolende banneling vol heet verlangen en leed, den dwalende blik opwaarts gericht. Voor zoover de kunstenaar, kunstenaar is, moet hij eene titanische scheppende kracht zijn en daar het leed alleen het streven naar het verloren geluk mogelijk

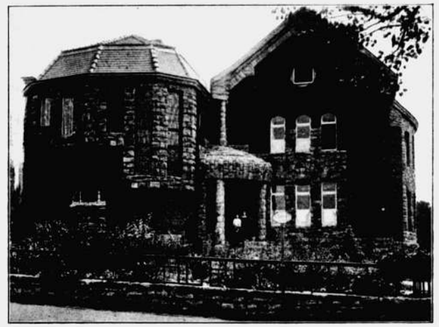

HUIS VAN PROF. DR. WALTER STEIN TE GÖTTINGEN
◻ ◻ J. L. M. LAUWERIKS, ARCHITECT ◻ ◻

maakt, zoo is uit den aard der zaak het hoofdelement der kunst tragisch. Het titanische ontmoeten wij in alle dingen en zelfs daar, waar het uiterlijke afwezig schijnt, zullen wij, bij diepere beschouwing, den geheimzinnigen beweeggrond als aanwezigheid aanvoelen, en overal machten ontdekken, die wij niet kennen en wij zullen daarbij ontzag voelen voor het onbekende, dat ons uit alles tegenblikt.
Dit gevoel van ontzag, soms van vrees en schrik, brengt onze ziel in sterke beweging, die zich tot ons diepste binnenste voortplant en wel de uitdrukking is van de onpeilbare roerselen en machten, die in ons eigen wezen verborgen liggen. Ook hierbij kan slechts het gelijke zijns gelijken erkennen en daarom moeten wij dit wegslepende en almachtige gevoel wel als het beste en heilzaamste erkennen. Niets toch kan waardevoller voor ons zijn dan dat wij de innerlijke beweging, die het innerlijke onzer ziel uitmaakt, waarneembaar naar buiten brengen en ons geheele wezen met dit verterende vuur dezer innerlijke kracht laten doortrekken. De kunst nu heeft in hooge mate het vermogen, dit tot stand te te brengen; hierin ligt hare geweldige titanische macht, die den waren levenskern in ons binnenste weet te treffen en het zielsorganisme zoo kan aandoen, dat de alledaagsche filistijnsche aandoeningen verdwijnen en volkomen overstraald worden door de macht van het innerlijke vermogen.
Het is dus de almacht van het onbekende en het verhevene, die dit teweegbrengt en ons in staat stelt, de tegenstrijdige aandoeningen van ons gewoon bewustzijn te neutraliseeren. In den dagelijkschen gang van ons denken pogen wij ons eene gemakkelijke wereld samen te stellen, waar wij met alle redelijkheden prachtig uit-

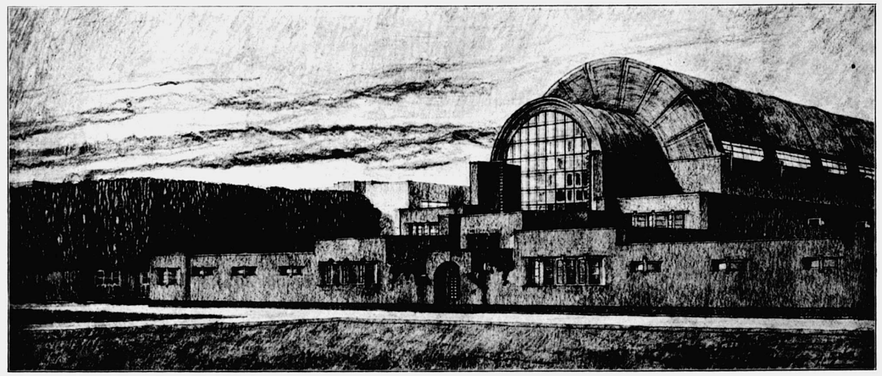

PERSPECTIEF BADINRICHTING □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ J. LUTHMANN

komen en waarin voor toevalligheden en buitennissige dingen geen plaats is, wij maken alles logisch, doch vergeten daarbij, dat wij hiermede eene macht willen uitschakelen, die den diepsten kern van ons wezen uitmaakt, wij wenschen ons een Titaan op pantoffels, die geen Titaan meer zijn zou en een ongebonden en ongekwelde Prometheus zou zeker elke menschelijke belangstelling verliezen.
Het voornaamste doel der Kunst is dus geenszins het voortooveren van een kunstmatigen hemel, waarin alle wezens in een paradijsachtigen toestand vreedzaam en onbewust tezamen wonen, doch zij moet er op wijzen welke pogingen wij dienen aan te wenden om tot hooger geluk te geraken en eerst dan kan het blijken dat het streven naar volmaking onze titanische verlangens bevredigt, hoewel velen de waarde van dit „uilengeluk" niet zullen beseffen.

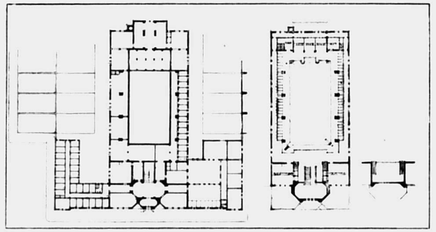

PLATTEGROND BADINRICHTING □ J. LUTHMANN ARCHITECT

HET OUDE VALT EN BLIJKT EEUWIG
DOOR INGENIEUR J. B. VAN LOGHEM

Als een stil wonder is nog het oude Delft, altijd roerloos in zich zelf. Heel innig de huizenwanden langs de grachten als verdroomd onder de even golvende boomen, wier kruinen tezamen vloeien over het smalle steilbewande water.
En als vanzelf en eeuwig op die plaats geweest, de Oude Kerk, zoo dicht en vertrouwd aan het grachtje, alsof zij de menschen tegemoet komt, zooveel als het water het haar maar eenigszins toelaat. De grijze verweerde pleistergevel als een oud en wijs gelaat, het groote stille raam als diepe gebroken oogen, vol weemoed lichtend over het Prinsenhof, waarin de vrijheidsgedachte voortleeft in de namen van Balthasar Gerards en Prins Willem I van Oranje, uit alle hoeken van het hof gefluisterd.
Zoo staan die oude kerk en het hof, symbolen van wijsheid en revolutionaire idee, als teekenen van alle tijden; zoo is in die oude stad verstild voorhanden wat thans leeft in alle harten.
Hoe schoon verder het prachtige koor, waarom de steunbeeren, — een schare van hooge vrouwen met licht omkranst gelaat, oprijzend als wachteressen om het heiligdom.
Door de eeuwen wierd de kracht dier steenen schooren bewaard, maar de ziel brak uit, om zich naar buiten als symbool van het gemoed te manifesteeren in den bloesemenden steen.
Tezamen in zoo nobelen vorm in steen gehouwen beheerscht dit gebouwencomplex als eenheid van wijsheid,

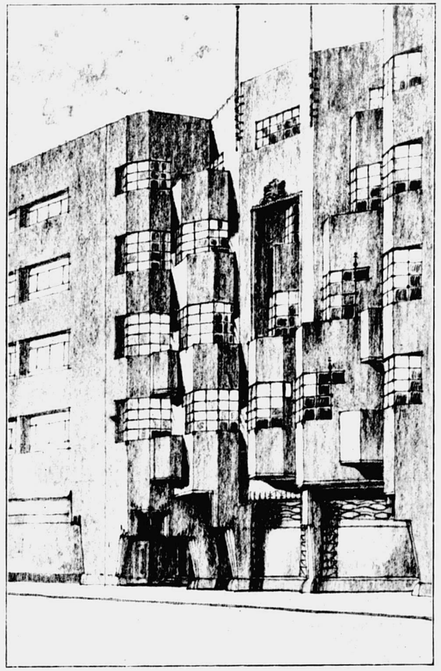

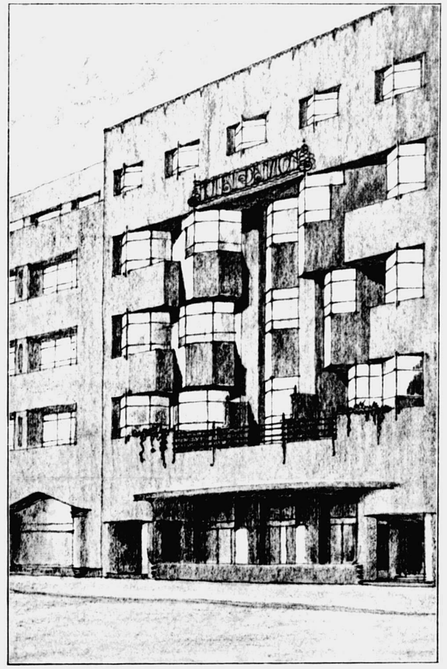

SCHETSONTWERPEN VOOR EEN HOTEL-PENSION AAN EEN STRANDBOULEVARD □ □ □ ARCHITECT J. LUTHMANN

gemoed en daadkracht de prinsenstad. En wanneer straks het voorhangsel zal scheuren, wanneer het intellect van Delft zijn banden zal verbreken en zal beseffen de hooge maar ijzige koelheid van het wetenschappelijk denken, waarin het is gekluisterd, en wanneer dan in die jonge krachten het gemoed zijn kerker ontvlucht om de glanzende zon jubelend tegemoet te gaan, dan zullen deze verweerde steenen wederom getuige zijn van het oude dat valt en eeuwig blijkt.
En wederom zal Delft dan prinsenstad zijn, maar dan zullen het zijn prinsen van den geest, die hun vaandel op de muren planten.
□ □ □

In de oude roodbruine kermistent, de schouwburg van Delft, sprak Berlage over „het begrip in architectuur". Schouder aan schouder in het licht zat het jonge intellect, en het was stil toen Berlage zijn kunstbelijdenis uitsprak. Niet de keuze zijner woorden was het, die insloeg, maar de eenvoud brak de harten.
Het starre wetenschappelijk denken werd tijdelijk in de hoorders gekluisterd en hoog laaide in al die jonge mannen op het besef, dat in ieder mensch de kunstenaar schuilt.
En in die oude vervallen zaal tusschen armelijke palmen hamerde de kleine man Berlage, met fijne monotone slagen op die jonge ontvankelijke koppen, zoodat het hen duidelijk werd, dat wat zij voor kunst hielden in

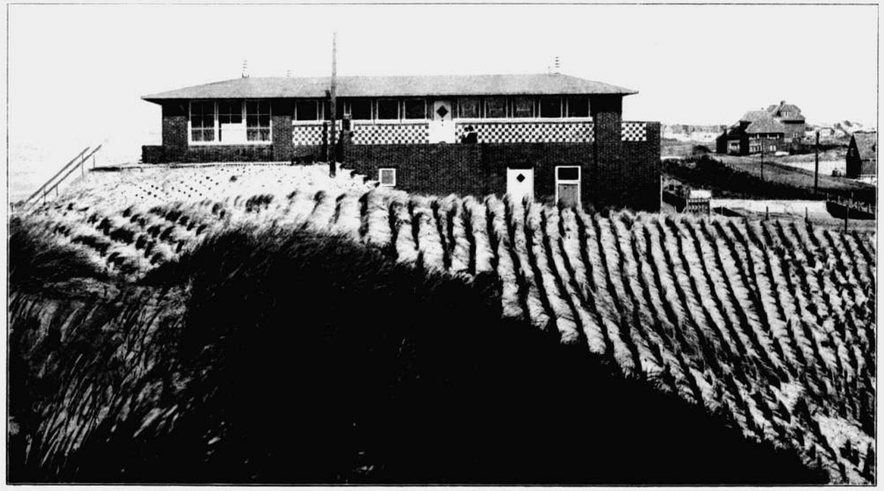

STRANDHUISJE TE ZANDVOORT □ □ GEBOUWD IN 1915 □ □ BOUWSOM f 5400 □ □ H. TH. WIJDEVELD, ARCHITECT

waarheid slechts schijn is, en dat zij alle als toekomstige ingenieurs niet naast de kunst staan, maar dat zij mede de dragers kunnen zijn. Zoo beseften zij, dat niet alleen de bouwmeesters het heiligdom kunnen betreden, maar dat dit open is voor alle werkers, die hun gemoed ontplooien.

□ □ □

Buiten stonden de rijtuigen van den senaat met de corpsknechten in hun lange beige jassen en de paarden schenen door de pluimen op hun hoofden de honger te vergeten.

Binnen in wijde receptiekring heerlijk ijdel de jongens met hun blauwe bestuurslinten en in hun midden één meisje hoog en fijn; allen donker gekleed, maar met een blij gelaat vol verwachting. Het was goed en schoon, omdat het bloeide.

□ □ □

In de receptiezaal de projecten van Vrijman den rijksbouwmeester — een nieuw gebouw voor de afdeeling bouwkunde.

Officieel was reeds gesproken over dit nieuwe tehuis voor de kunst — hoopvolle verwachtingen — een korte spanning, daarna heftig bewegen, want schraler en ambachtelijker uitten de rijksbouwmeesters zich nog nooit.

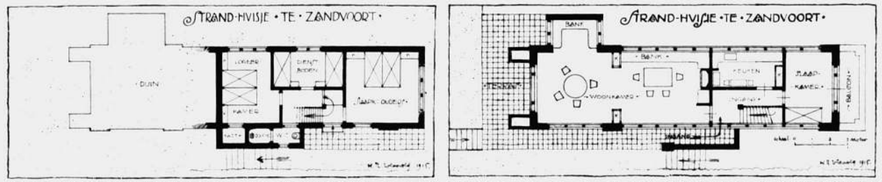

PLATTEGROND VAN EEN STRANDHUISJE TE ZANDVOORT □ □ □ H. TH. WIJDEVELD, ARCHITECT



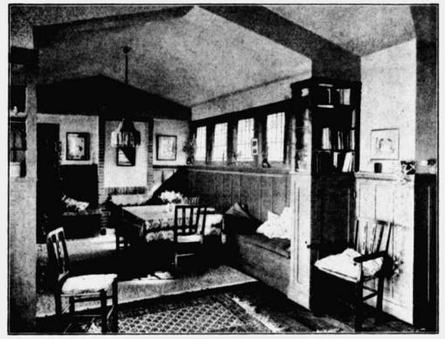

INTERIEUR VAN HET STRANDHUISJE TE ZANDVOORT MET AFGEPLEISTERD BETONDAK □ □ H. TH. WIJDEVELD, ARCHITECT

De wanden met de projecten van Vrijman weken, het begrip was rondom Berlage midden in de zaal, een tumult dreigde tegen het systeem van rijksbouw, dat met ijzige hardheid zijn laatste triomphen vierde.

Waar is dan het begrip — het werd geuit door de jongeren — waar is de bezielende eenvoud, waarop wij recht hebben in onze scholen.

Berlage trachtte de jongeren, die nog een toekomst voor zich hebben, te steunen en met hem de professoren, maar reeds trad weifeling op bij deze laatsten, zij waren moede van hun protesten. — Zouden ook zij, de leermeesters der jongeren, den moed verloren hebben in hun lange jaren.

Maar het begrip zal doordringen tot het Binnenhof.

Geluisterd zal moeten worden, thans niet meer naar de beden, maar naar de eischen, die uit het Prinsenhof opstijgen, of moeten nog velen hameren op de jonge koppen van Delft, voordat zij de kluisters verbreken, voordat zij de schoonheid eischen in het leven.

Heemstede, Februari 1919.

□ □

DIE STADTKRONE VON BRUNO TAUT

(EUGEN DIEDERICHS VERLAG IN JENA)

BOEKBEOORDEELING DOOR J. F. STAAL

Door zijn Architektur Program en door zijn vroeger opstel in das Kunstblatt volgeschonken met verwachting, meende ik in Bruno Taut's „Die Stadtkrone" eene uiteenzetting te vinden van een architectentaak, die vandaag begonnen en morgen voortgezet, met dagelijks vergrootende resultaten, de opeenvolging van verrichtingen vastlegt, die de architect, nu gevangen en vernederd, machteloos en onvruchtbaar, voert naar de leidende positie, vanwaar uit de stedenbouw bestuurd wordt, naar het geestelijk koningschap, met recht op dragen van de Stedekroon. Alléén het hoofd, of het geheel van hoofden, met beeldvermogen voor de grenzenlooze vrijheidsstad, verdient de kroon te dragen. Dit hoofd, waarin de eeuwige bewegingen zijn tot rede gekomen, als de matelooze massa's zich zelven dienerde en zich zelf verliezende voorwereldlijke planten gestold tot onuitputtelijke kolenbedding, donkere essence van de helle zon; als de eenzijdigheid der prismakleuren gestroomd tot 't ééne, verhelderende witte licht; als het laatste oordeel over alle vóóroordeelen, dit schoone hoofd niet heeft Bruno Taut verkoren tot torsen van zijn stedekroon. Is mijn kleine teleurstelling na lezing van zijn boek alléén te wijten aan het breken der belofte, die de titel mij geschonken had? Of is het ook dat wij, in het tamme land van platte vierkante veldjes tusschen rechte ondiepe slootjes, hopen, hopen op wat wildheid tegen de tamheid, op wat hooge opstandigheid tegen de platliggende ingedeelde vlakheid, (dit stukje voor mij en dat stukje voor jou), hopen op iets tenminste van het stormen, in onze veilige, maar ach zoo nauwe baai uit de wijde hevige oceaan die, buiten onze grenzen, grenzenloos beweegt? Terwijl ik ga onder de opgezette paraplu van onverschilligheid, door de mieserige letterregen der hollandsche bouwkunstbladen, die o verrukt zijn over een janrappigheid en ach verslagen door een pietluttigheid, snelt het begeeren naar de buitenlandsche litteratuur, die ontstaan in de groote afmetingen der maatschappelijke gebeurtenissen, immers glansen moet van flikkerend licht of gloeien moet van flakkerend vuur.

Het begeeren niet voldaan in de vaderlandsche begrenzing der tevreden genoegzaamheid in wee-dobberende beweging, reikt naar het grootere, dat wel eens blijken zal

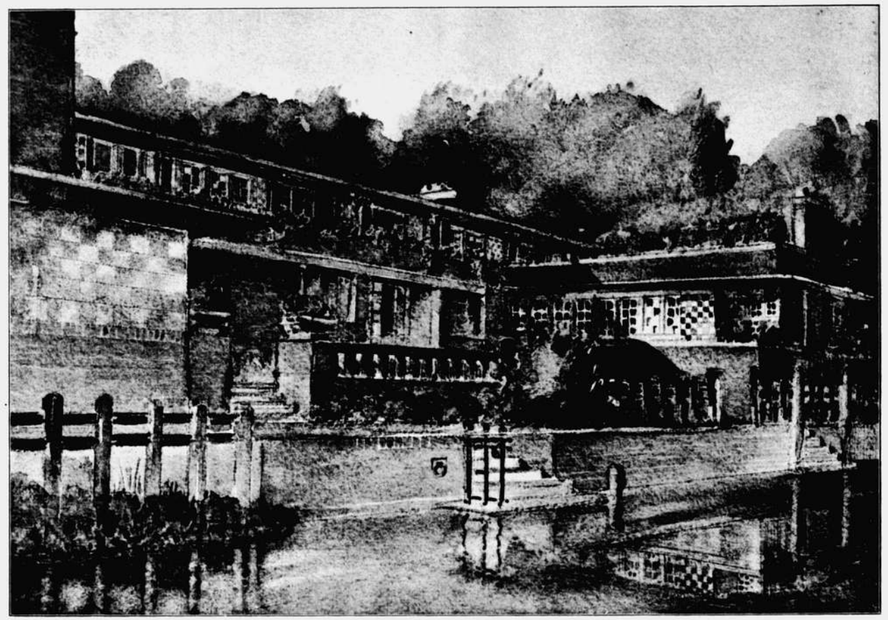

AQUAREL-SCHETS VOOR EEN LANDHUIS AAN DE VECHT □ □ □ H. TH. WIJDEVELD, ARCHITECT

niets anders te zijn dan het uit eigen verlangen aangevuld tekort van het aanwezige.
Een licht, een brand is Taut's werk niet. Het zegt, dat het geluk, ook voor architecten, ligt in het verleden, en ligt in de toekomst, niet in 't heden.
Een stilling van verlangen naar direct bevredigende taak, is het dus niet. Het toont den architectentaak van heden en haar onbelangrijkheid, en betrekt zich verder niet op het heden. Het richt zich ook niet scherp tegen het heden, waarmede een schoone wijzing ware aan gegeven. Want aller dingen zekerheid is hun dood. De zekerheid van het tenietgaan van het belemmerende bestaande kan tot een strijdbaar geloof worden, machtiger dan het geloof in komende stedekronen. Het bestaande zien als de belemmering van het betere komende, het bestaande zien sterven en het helpen sterven, dit is een gelukskans voor nuchteren, die geen utopieën bouwen.

Het bouwen is een uiting der heerschende klasse, een klasse, die haar maatschappelijke taak verricht heeft en conservatief is geworden, een klasse die slechts het behouden wil verzekerd zien. Daarom geen idealen voor den architect. Het bouwen vermaterialiseert den architect, niet vergeestelijkt hij de bouwmaterie.
Het Architektur-Program leefde in het heden, verzette zich en eischte; „die Stadtkrone" speelt in de wolken. In de twee werken van Taut weerkaatst zich de opeenvolging der duitsche gebeurtenissen. Het reactionnair geweld verdooft het nieuwe leven, nu vluchten de idealisten naar de sterren.

ARCHITECTUR

Die Architektur nur in schön gestalteter Zweckerfüllung, in schmuckhafter Einkleidung dessen zu sehen, was man nun einmal notwendig braucht, also ihr die Rolle einer Art Kunstgewerbe zuzuweisen, das ist in der Tat



LANDHUISJE TE HILVERSUM □ □ □ □ □ ARCHITECTEN DE GROOT EN VAN LAREN

eine allzu geringschätzige Auffassung von ihrer Bedeutung. Es zeigt sich eben schon bei jenen Bauten, die von einem Mehr als der blossen Notdurft verlangt werden, dass sie als Kunst, als Spiel der Phantasie auftritt, das nur noch ganz lose Beziehungen zu jenen Zwecken hat. Keine Tätigkeit der menschlichen Phantasie kan aber zu festen tiefgreifenden Formen führen, wenn sie nicht im inneren seelischen Leben, in dem ganzen Daseinsgefühl des Menschen wurzelt. So sollte schon bei jener Einreihung der Architektur in eine so bescheidene Stellung ihre Erklärung aus dem Zweck heraus nicht mehr genügen, wenn man nicht den „Zweck" weiter und ganz unbeschränkt fasst.
Wie jede andere Kunst, muss die Architektur im ganzen Sein des Menschen wurzeln, in all dem, wodurch er seinen eigenen Wert, seine Beziehung zur Welt fühlt. Sie kann nicht oder nur schwer wie die Musik lyrisch die wechselnden Stimmungen ihres Schöpfers geben. Was in Stein als Denkmal menschlichen Geistes für Jahrhunderte in die Höhe ragt, muss auf einer breiten und starken Grundlage des Empfindens beruhen. Ist wohl ein Einzelner der geistige Schöpfer, so braucht doch ein Bauwerk zu seiner Entstehung viele Hände und viele materielle Mittel, und um diese zum Regen zu bringen, muss der Architekt das Bewusstsein und die Kenntnis aller tieferen Empfindungen und Anschauungen in sich tragen, die die Gesamtheit beherrschen, für welche er bauen will, freilich nicht allein die ephemeren, das man den „Zeitgeist" nennt, sondern vielmehr jene noch schlummernden latenten Seelenkräfte des Volkes, die, in Glauben, Hoffnung und Wünschen verhült, ans Licht streben und im höheren Sinne „bauen" wollen. Dies ist schon dazu nötig, um die Aufgaben zu lösen, welche scheinbar nur auf dem Zweck beruhen, da schon dabei

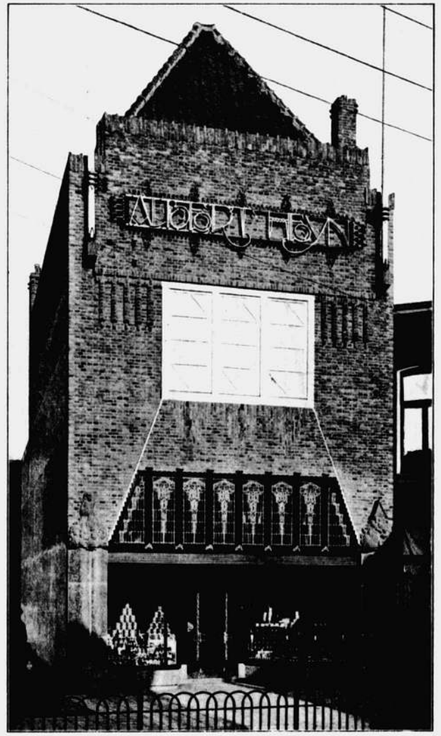

WINKELHUIS TE HILVERSUM □ ARCH. DE GROOT EN VAN LAREN

nicht die praktische Forderung, sondern die formende Phantasie die Architektur erzeugt. So zeigt es sich, dass es etwas ganz Anderes als die Zweckgebundenheit ist, was den Willen des Baukünstlers ausmacht, und so erklärt es sich, dass dieser Wille über und jenseits des eigentlich Praktischen liegt und dass das Höchste, wonach sein Wille strebt, in den Bauten liegt, deren praktischer Zweck ein geringfügiger oder gar keiner ist.

DIE ALTE STADT

Das Gefüge der alten Stadt ist ein deutliches Abbild des inneren Aufbaues der Menschen und ihrer Gedanken. Es ist so deutlich, dass wir daran alles, was die Menschen empfanden, womit sie sich in ihren Seelenfasern verknüpft fühlten, selber wie eine Architektur der Geister klar vor uns sehen. Die Hütten, Wohnhäuser, Rathäuser bilden zusammen, gipfelnd im Dom oder Tempel etwas, was man zusammen eine grosse Architektur, ein einziges Bauwerk nennen könnte. Der Zusammenhang ist so eng, dass er über das eigentliche Bauen hinaus alles umfasst, was die Menschen in Lebensgenuss, Lebensfreude und Weltanschauung vereinigt, und damit auch die anderen Künste. Die Architektur durchzieht das ganze Dasein und dieses selbst wird zur Architektur. Kann die Architektur in ihrer Bedeutung jemals überschätzt werden? Sie ist Träger, Ausdruck, Prüfstein für jede Zeit. Wir brauchen keine Kulturgeschichte zu treiben, nicht die Einzelheiten des Lebens, der politischen und religiösen Lehren der verschiedenen Epochen zu kennen, um an den steinernen Zeugen das klar zu sehen, was die Menschheit erfühlte. Die Architektur bedeutet gleichsam ein zweites Leben selbst, indem sie die Generationen verbindet und als treuester Spiegel das verkündigt, was längst dahingegangene Propheten gelehrt und Geschlechter geglaubt haben. Es erscheint das Wort Bau-„Kunst„ fast zu gering für etwas, was steingewordenes Leben und steingewordene Gedankenwelt ist.

Treu, rein und ungetrübt ist der Spiegel des alten Stadtbildes. Die grossartigsten Bauten gehören dem höchsten Gedanken: Glaube, Gott, Religion. Das Gotteshaus beherrscht jedes Dorf, jede kleine Stadt, und die Kathedrale thront mächtig über der grossen Stadt, ganz anders, als wir es heute noch bei dem über den alten Plan hinausgegangenen Stadtbilde mit den Mietskasernen empfinden. Dass es der religiöse Gedanke war, der diese Mächtigkeit erzeugte, darüber braucht keine Rücksicht auf Verteidigungszwecke u. dgl. zu täuschen. Die Kathedrale mit ihrem wahrhaft unzweckmässigen Schiff und dem noch unzweckmässigeren Turm (Zweck als Notdurft) bleibt die eigentliche Stadtkrone. Die Rathäuser, Stadthallen, Gildenhäuser usw. ordnen sich trotz der starken politischen Selbstständigkeit der alten Stadt unter und sind bei aller eigenen Schönheit und Herrlichkeit bunte Edelsteine um den einen funkelnden Diamant. In ihm ruhte alles, was sich als höchste Idee repräsentieren soltte. Die Stadtmauer mit den Türmen, dann die von ihrer Kette umschlossenen Giebelhäuser, das Rathaus, die kleinen Kirchtürme und zuletzt die Hauptkirche, — dies alles bildete einen geschlossenen, sich sehr deutlich zur Spitze steigernden Rhythmus. Er mag im Reichtum quellenden Lebens nicht immer so klar zu erkennen sein, aber die Tendenz ist offensichtlich. Die klerikale Repräsentation allein kann dieses Streben nicht erklären, da sie doch die Folge der tieferen religiösen Bedürfnisse



ONDERPUI VAN HET WINKELHUIS TE HILVERSUM □ □ ARCHITECTEN DE GROOT EN VAN LAREN

war. Ganz gleich, wie wir das Phänomen zu begründen versuchen, ob es in der Absicht und im Bewusstsein der alten Meister lag oder nicht: es ist da und ist untrennbar mit unserem Begriffe von der alten, der schönen Stadt verknüpft. Wir finden dieselbe Erscheinung in ferner liegenden Zeiten, ja noch gesteigert, bei den Riesentem pelanlagen des Altertums, bei den Tempeln und Pagoden Asiens, wo der Fortfall der Festungsmauer oftmals einen noch gewaltigeren Gegensatz zu den Wohnhütten hervorruft.

DAS CHAOS

Ohne nähere Begründung empfindet man das alte Stadtgebilde als einen gewachsenen Organismus. Besonderheiten der örtlichen Lage ergaben die zahllosen Variationen — das Wesentliche, wie sich die Stadt um den Dom, das Rathaus bis zu den Stadtmauern entwickelt, die ursprünglich sehr weit gezogen waren, damit sich bei Belagerungen die Landbevölkerung hierhin flüchten kann, das bleibt immer das Gleiche.

Wie musste es sich nun plötzlich umwandeln, als sich der wirtschaftliche Aufschwung mit dem Anwachsen des Verkehrs durch die Eisenbahn in rauschhafter Weise vollzog! Mietskasernen, Fabriken, Geschäftshäuser klebten sich daran und drohten den alten Kern zu ersticken, der dennoch immer, trotz des riesenhaftesten Massstabes der Ausdehnung, der wahre Kern geblieben ist. Eine Unklarheit, ein Durcheinander in den Begriffen der Stadtplanung musste entstehen, da ein Zusammenfassen des Alten und Neuen nicht mehr möglich war. Schliesslich aber, nach allzu langer Zeit, erkantte man die Haltlosigkeit des chaotischen Zustandes. Doch unmöglich, in absehbarer Zeit einen solchen Augiasstall von Kulturlosigkeit zu säubern! Die Verwahrlosung aller grundlegenden Begriffe über das Bauen hatte eine allzu grosse Macht erhalten. Die wenigen Menschen, die die Trostlosigkeit und Hässlichkeit dieses materialistischen Daseins empfanden, konnten nur langsam schürfen und, von einzelnen Teilgesichtspunkten ausgehend, nach einer Neuordnung der Dinge Suchen.

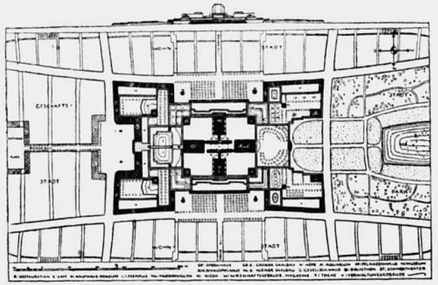

ILLUSTRATIE UIT BRUNO TAUT'S „DIE STADTKRONE"

DIE NEUE STADT

Die verteilung der Wohn-, Industrie- und Geschäftsviertel im Stadtgefilde, die Unterbringung der öffentlichen Bauten, Schulen, Verwaltungen usw., alles fand schliesslich wenigstens, in der Theorie eine feste Form. Es blieb aber nicht allein dabei, wie das Bestehende am besten umzugestalten und zu disziplinieren sei. Es wurde weiter untersucht, welche neuen Formen eine neue Stadt haben muss, damit die Einwohner in ihr glücklich sein können. Die kritische Sichtung führte zur theoretischen Ablehnung der Mietskazerne und zur Erkenntnis, dass das kleine Einzelwohnhaus, in Reihen gebaut, mit eigenem Garten wohl möglich und durchführbar sei. Die Gartenstadtbewegung, deren Ziel die Schöpfung einer neuen Stadt mit solchen Gartenreihenhäusern in engster Anlehnung an Garten- und Ackerbau, mit praktisch und rentabel angelegten Wohnstrassen,

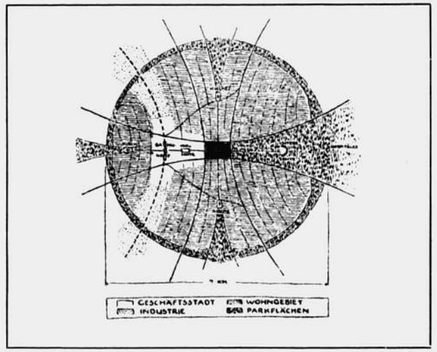

gut verteilten Parks, vernünftiger Unterbringung der Industrie und überhaupt Disziplinierung aller Ingredienzien unter Ausschluss der Bodenspekulation war, — diese Bewegung wurde am kräftigsten in England propagiert und führte dort zur Neugründung einer solchen Stadt eine Banstunde von London entfernt in der „ersten Gartenstadt Letchworth". Viele sich an Grosstädte anlehnende Vorortsiedlungen wurden auch in Deutschland nach ähnlichen Gedanken errichtet.

Wenn man die Gartenstadtbewegung und dazu alle die städtebaulichen Arbeiten, die im Anschluss an bestehende Städte Erweiterungen und in diesen Städten Verbesserungen vornahmen, ferner die vielen fruchtbaren Anregungen in diesem Gebiete überschaut, so kann man sagen: alle diese Arbeiten folgen einer neuen Vorstellung, die, wenn auch durch Kompromisse vielfach verschleiert, in ihnen lebt. Eine neue Idee lenkt alle diese Köpfe und Hände, es ist die Idee der neuen Stadt. Eine tiefe Sehnsucht leitet uns alle: wir wollen wieder Städte, in denen wir nach Aristoteles nicht bloss sicher und gesund, sondern auch glücklich wohnen können. Diese Sehnsucht sitzt so tief, dass wir nicht mehr nach dem Alten zu schielen brauchen. Mit Stolz kennen wir unsere eigenen, ganz von den alten Zeiten abweichenden Wünsche und neigungen und streben ihnen voll Hoffnung, unbeirrt durch alle Hemmungen, zu.

RUMPF OHNE KOPF

Aber wir haben doch Staatsbauten, Schulen, Bäder, Bibliotheken, Stadtverwaltung usw.! Die können doch dominieren! — Doch ein Teil davon wie Schulen, Bäder, Bibliotheken (mit Ausnahme der Hauptbibliothek) muss aus praktischen Gründen in unserer bequemen Stadt zersplittert liegen, damit sie wirklich ihre heilsame Wirkung ausüben. Aber die Bauten der kommunalen Verwaltung können doch in der Mitte liegen und herrschen, wie einstmals das Rathaus! Doch das ordnete sich früher ja unter, wie wir gesehen haben. trotzdem es damals reiner Repräsentationsbau war. Unsere Rathäuser aber sind Bureaus für alle die städtische Verwaltungsarbeit. Zu ihnen kommt der Bürger, um seine Steuern zu bezahlen, um sich an- und abzumelden usw. Ausserdem enthalten sie wohl den Versammlungssaal der Stadtverordneten, Sitzungsräume und anderes; aber repräsentiert das so unsere Lebensauffassung, dass es mächtig über dem Stadtganzen thronen kann? Die opulente Ausstattung der modernen Rathäuser mit Turm und einer schweren Architektur wird ja neuerdings aus Gründen der Sparsamkeit eben weil es dem inneren Wesen des Baues widerspricht, mit Recht verworfen*). Die Städte haben wohl ihre eigene selbständige Verwaltung, aber sie ist nicht so kraftvoll selbstherrlich, wie die der alten Reichsstädte, und selbst in ihnen trat das Rathaus nicht an die erste Spitze. Dem modernen Gefühl liegt es ganz fern, der Stadtverwaltung eine solche Bedeutung gegenüber dem Staatsganzen einzuräumen.

*) Cürlis und Stephany: Irwege unserer Baukunst.

Diese Auffassung vom Staatsbegriff findet ihren deutlichen Ausdruck darin, wie sich die Staatsbauten in das Stadtbild einfügen. „Die Stellung der Staatsbauten hat sich gegen früher wesentlich geändert. Im Altertum und zum Teil noch im Mittelalter war jede grössere Stadt ein Stadtstaat. Staatliche Bauten waren städtische Bauten. Staatswohl war Stadtwohl. Die Eigenart der öffentlichen Bauten war durch die örtliche Begrenzung gegeben. Seitdem der Staat als ganzes Hunderte von Städten umfasst, sind die staatlichen Bauten in den einzelnen Städten gewissermassen Fremdlinge. Auch ist es nicht mehr wie früher, dass alles vor den öffentlichen Bauten ehrerbietig Platz macht und sich ganz nach ihnen richtet. Sie haben keine Sonderrechte mehr, ihre örtliche richtige Stellung ist oft nur schwer zu erreichen, ihre künstlerische Gestaltung ergibt sich nicht mehr ohne weiteres durch die eng begrenzte Eigenart des Staatsbietes." So schreibt Philipp A. Rappaport in „Städtebau". Und weiterhin erwähnt derselbe Verfasser, dass die Bauordnung sowohl, wie die Aufstellung eines Bebauungsplanes Sache der Stadtgemeinde sei, welche danach auch das Recht der Verteilung dieser Bauten im Stadtgebiete habe, soweit nicht der Staat sich selbst rechtzeitig Land erwirbt. Es trete eine „Landflucht", eine Verlegung der Staatsbauten in die Peripherie der Stadt in die Erscheinung. — So scheint sich auch hier äussere Form und Inhalt völlig zu decken und wir müssen nach einem anderen Kopf für den Rumpf suchen.

GEBT EINE FAHNE

Aber ein Glaube ist sicher noch da. Es ist nicht denkbar, dass Millionen von Menschen, ganz dem Materialismus verfallen, dahinleben, ohne zu wisen, wofür sie da sind. Es muss etwas in jedes Menschen Brust leben, das ihn die Gemeinschaft mit seiner Mitwelt, seiner Nation, allen menschen und der ganzen Welt fühlen lässt. Wo liegt das? Zerfliesst das auch so oder ist etwas Neues in alle Menschen hineingeflossen und wartet auf seine Auferstehung, auf seine strahlende Verklärung und Kristallisierung in herrlichen Bauwerken? Ohne Religion gibt es keine wahre Kultur, keine kunst. Und sollen wir, in Teilströmungen zerrissen, dahinvegetieren, ohne uns die wahre Schönheit des Lebens zu schaffen?

„Die Schritte der religion sind gross, aber langsam. Sie braucht Jahrtausende zu einen Schritt. Der zum Fortschritt aufgehobene Fuss schwebt schon sich senkend in der Luft! wann wird sie ihn niedersetzen?" (Gustav Theodor Fechner in „Tagesansicht".)

Es gibt ein Wort, dem arm und reich folgt, das überall nachklingt und das gleichsam ein Christentum in neuer Form verheisst: der soziale Gedanke. Das Gefühl, irgendwie an dem Wohl der Menschheit mithelfen zu müssen, irgendwie für sich und damit auch für anderer sein Seelenheil zu erringen und sich eins, solidarisch mit allen Menschen zu fühlen, — es lebt, wenigstens schlummert es in allen. Der Sozialismus im unpolitischen, überpolitischen Sinne, fern von jeder Herrschaftsform als die



UIT BRUNO TAUT'S „DIE STADTKRONE"

einfache schlichte Beziehung der Menschen zu einander, schreitet über die Kluft der sich befehdenden Stände und Nationen hinweg und verbindet den Menschen mit dem Menschen. — Wenn etwas heute die Stadt bekrönen kann, so ist es zunächst der Ausdruck dieses Gedankens.

Dies wird der Architekt gestalten müssen, will er sich nicht selbst überflüssig machen und will er wissen, wofür er lebt. Was hat es schliesslich auf sich, dieses oder jenes Häuschen oder Gebäude hübsch zu machen, wenn wir nicht das grosse Element kennen, das alle kleinen Wässerchen speist! Aus dem Fehlen dieses Wissens entstand ganz mit Recht die geringschätzige Anschauung über Architektur, die eingangs geschildert wurde. Die Architekten sind daran mit schuld. Wenn sie nicht um ihr letztes Ziel wissen, wenn sie nicht in Hoffen und Sehnen wenigstens das Höchste ahnen, dann hat ihre Existenz keinen Wert. Dann verliert sich ihre Begabung im gewerblichen Kampf und verzettelt sich in ästhetelnden Kleindingen und Ueberschätzung des Kleinkrams. Sie müssen sich in Verhimmelung des Alten, in Eklektizismus oder begrifflichen Spekulationen, wie Heimatkunst, Zweck, Material, Proportion, Raum, Fläche,

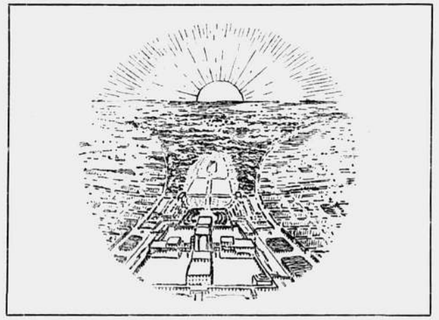

Line usw. erschöpfen und sind schliesslich ganz und gar ausserstande, etwas Schönes zu machen, da sie sich von dem letzten unerschöpflich sprudelnden Quell des Schönen ganz getrennt haben. Auch alles Studium der alten Baustile hilft dann nichts; denn sie bleiben so nur an den Einzelformen kleben, weil ihre Augen blind sind für das Licht, das alle die herrlichen Einzeldinge durchstrahlt. Der Architekt muss sich auf seinen hohen, priesterhaft herrlichen, göttlichen Beruf besinnen und den Schatz zu heben suchen, der in der Tiefe des Menschengemüts ruht. In voller Selbstentäusserung vertiefe er sich in die Seele des Volksganzen und finde sich und seinen hohen Beruf, indem er, als Ziel wenigstens, einen Materie gewordenen Ausdruck für das gibt, was in jedem Menschen schlummert. Ein glückbringendes, baugewordenes Ideal soll wieder erstehen und alle zum Bewusstsein führen, dass sie Glieder einer grossen Architektur sind, wie es einst war.

Dann blüht endlich wieder die Farbe auf, die farbige Architektur, die heute nur von wenigen ersehnt wird. Die Skala der reinen ungebrochenen Farben ergiesst sich wieder über unsere Häuser und erlöst sie von ihrem toten Grauin-Grau. Und die Liebe zum Glanz erwacht: der Architekt scheut nun nicht mehr das Blanke und Glänzende. Er weiss es nun zu verwerten und kann vor seiner neuen Warte aus, fern vom alten Vorurteil, alles und jedes zu neuer Wirkung verteilen.

Wenn es nun wirklich der soziale Gedanke ist, der ans Licht strebt und noch unter der Oberfläche vergrab ruht, ist es dann überhaupt möglich, etwas Latentes zu gestalten? Die Antwort lautet: die Kathedralen, die Riesentempel sind auch einmal entstanden, einmal waren sie noch nicht da und einmal wurde ihr Gedanke hier und da, immer in einem einzelnen Architectenkopf geboren. Was heute prangend wie selbstverständlich dasteht, einmal wurde es als Idee zum ersten Male aufgeworfen, geplant, als der Wunsch dazu nur unklar im unbestimmten Sehnen der Volksseele verschlossen lag. Doch wird men sagen: da waren kleine Anfänge, schüchterne Versuche, aus denen nach und nach der grosse Dom herauswuchs, als Folge einer Tradition, die immer und immer das Gleiche bildete, bis es dann in kühner Grosse als Resultat langer Uebung sich ergab. Ich meine, es muss schon in den kleinsten Anfängen die Idee, die Tendenz dagewesen sein, da es doch Menschenwerk ist. Freilich war das letzte Ergebnis dann unbegreiflich, so dass heute im Volksmunde der Inder die Erbauung der Wundertempel den Göttern zugeschrieben wird, obgleich selbst für ganz grosse Anlagen wie Angkor-Vat (Abb. 23) der Name des Architekten (Diwakara) überliefert ist. Haben wir nicht vielleicht solche Anfänge? Aus dem Nichts wächst nichts, und Architektur entsteht nur, wenn sie von einer Handlung getragen ist. Es ist nicht möglich, einen blossen Gedanken ohne einen Handlungsvorgang Architektur werden zu lassen, weshalb alle modernen Denkmalsversuche zur Unfruchtbarkeit verurteilt sind, da nichts an und mit ihnen geschieht und sie schon in der Absicht auf äusserlicher Nachahnung missverstandener alter Werke beruhen. Der religiöse Vorgang im Tempel, das Opfer, die Messe u. dgl. war nötig, um die grossen Bauten zu schaffen.

Wenn wir im sozialen Gedanken die Möglichkeit der Stadtkrone sehen, so müssen wir untersuchen, welcher Art die Handlungen sind, in denen sich dieser Gedanke schon heute kund tut. Was will die Volksmassa heute, was tut sie? Gibt es nicht Veranstaltungen, in denen sich in verhüllter Form wenigstens die Sehnsucht der der Menhe äussert? Gehen wir zu den Orten, zu denen sie sich begibt, um abseits von materiellen Wünschen ihre Musse zu verbringen, und wir kommen dann zu den Vergnügungsstätten, vom Kino bis zum Theater aufwärts, oder zu Volks- und Versammlungshäusern, zu denen sie ein politischer Drang oder der Wunsch, die Gemeinschaft zu empfinden, hinzieht. Es sind also zwei Triebfedern da, das Vergnügen und der Gemeinschaftsdrang, die schon jetzt zahlreiche Bauten ins Leben gerufen haben. Diese Instinkte sind von den Führern klar erkannt und mit manchem Glück zur Veredlung gebracht worden. Der Wunsch nach Vergnügen, der die Menschen in solchen ungeheueren Mengen in die Theater treibt (in Brüssel beträgt die Zahl der Theaterbesucher nach Zeitungsberichten allabendlich 20.000 bei einer Einwohnerzahl von rund 600.000), dieser Wunsch darf keineswegs als roher Unterhaltungstrieb gedeutet werden, sondern es steckt in ihm der Schrei der Seele nach dem Höheren, nach Erhebung über das Alltagsdasein. Wird doch von Theaterleuten gerade der deutsche Theaterbesucher als dankbar andächtiger Gast angesehen, der mit sonntäglichen Empfindungen ins Theater geht. Die andere Seite des Volkstriebes, die in Volkshäuser führt, beruht ebenfalls auf einem inneren edlen Zuge. Es ist der Wille, sich an der Gemeinsamkeit zu bilden und sich mit der Mitwelt eins, als Mensch unter Menschen zu fühlen. Es liegen hier offensichtlich volksethische tiefgreifende Tendenzen zugrunde, die viele Bauten, darunter recht opulente (Volksbühne in Berlin) und schöne (Diamantarbeiter-Gewerkschaftshaus in Amsterdam) erzeugt haben. Es gilt sie zusammen zufassen, damit sie nicht zerflattern und sich im politischen Getriebe verlieren. Es ist offenbar eine einzige völlig homogene grosse Strömung, die diese Tendenzen darstellen. Und er ist sicher die Strömung, die am breitesten und stärksten weite, ja man kann behaupten alle Volksteile umspannt. In ihr liegt das verhüllt, was die Sehnsucht unserer Zeit bedeutet, ans Licht will und nach einer sichtbaren Verklärung ruft. Das ist der bauende Wille unserer Welt.

Wir haben die Idee der neuen Stadt, zwar einer Stadt ohne Haupt. Nun wissen wir aber, wie ihr Haupt, ihre Krone sein muss."

Achter deze, hier verkorte, inleiding, volgt de omschrijving van schrijvers ontwerp voor een nieuw bekroond stedenplan.

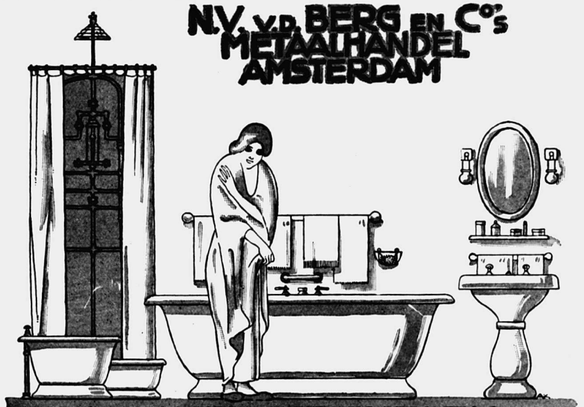

N.V. v.d. BERG EN Co's METAALHANDEL AMSTERDAM

SANITAIRE ARTIKELEN



JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 3500 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N.B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN
DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN
VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN
N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED A. KRAAK A ZN
AMSTERDAM
VYZELGR: 28.
BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92-129/143
TELEFOON-5876N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER

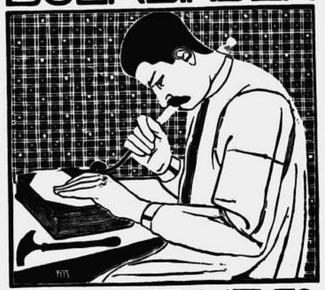

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE
STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

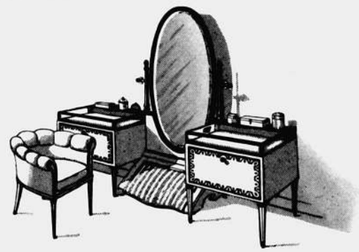

Binnenarchitectuur.
Nusink & Zn.
Looiersgracht. 41. Amsterdam.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

N.V. EERSTE NEDERLANDSCHE FABRIEK VAN
ASBESTCEMENTPLATEN
„MARTINIT"

AMSTERDAM CRUQUIUSWEG 113
GEDEPONEERD FABRIEKSMERK

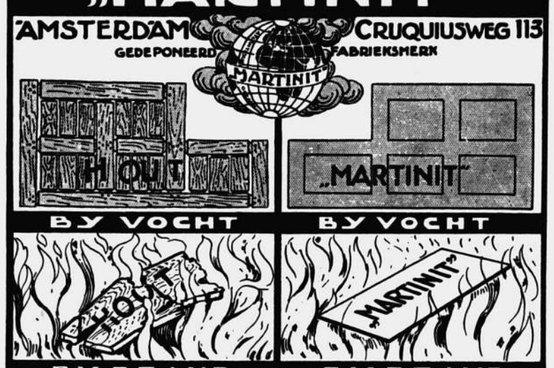

DE MARTINITPLATEN ZIJN
BRAND-TREK- en KRIMPVRIJ
DE MARTINITPLATEN ZIJN
VOCHTWEREND, ISOLEEREND
VRAAGT PRIJZEN en MONSTERS

ASBEST-CEMENT: LEIEN, NOKKEN, ROOKPIJPEN, GOTEN, AFVOERBUIZEN EN LUCHTKOKERS

ASBEST-CEMENT: VLAKKE EN GEGOLFDE PLATEN VOOR DAKBEDEKKING, BINNEN- EN BUITENWANDEN

TELEGRAM-ADRES: MARTINITPLATEN

TELEF.: ADMINIST. NOORD 7710, EXPEDITIE NOORD 8903, NA 5.30 ZUID 5434

FILIAAL: DEN HAAG v/h BÜCKER & Co. - ZIEKE 135-137 - TELEF. INTERC. 3423

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45



GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOUWMATERIALENHANDEL
„NOORD-HOLLAND"

MIDDENWEG 55
AMSTERDAM

WAAL- EN IJSSELSTEEN - DRIJFSTEEN
BIMS-, TRIPLEXHOUT, COMPLOPLATEN
HOUT- EN IJZERGAASWEEFSEL, KALK-
TRASMEEL, KALKMERGEL, CEMENT
KALK EN GIPS, MUUR- EN VLOERTE-
GELS EN VERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN
GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER VAN ASBEST-
CEMENT „LAMMIT"-PLATEN EN LEIEN

W. GIEBEN
MEUBELFABRIKANT

KANTOOR EN FABRIEK

LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478

TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

H. P. BERLAGE
ALBERT VERWEY
IS. P. DE VOOYS

PRIJS PER JAARGANG f 15.–

UITGAVE: N.V. BOEKDRUKKERIJ
V/H L. VAN NIFTERIK IJZN. - LEIDEN

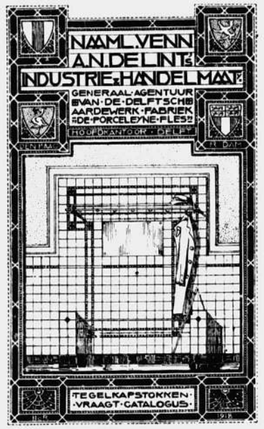

BURBACH & REIMAN

AMSTERDAM



PRINSHENDRIKKADE 126

SMALSPOOR

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE



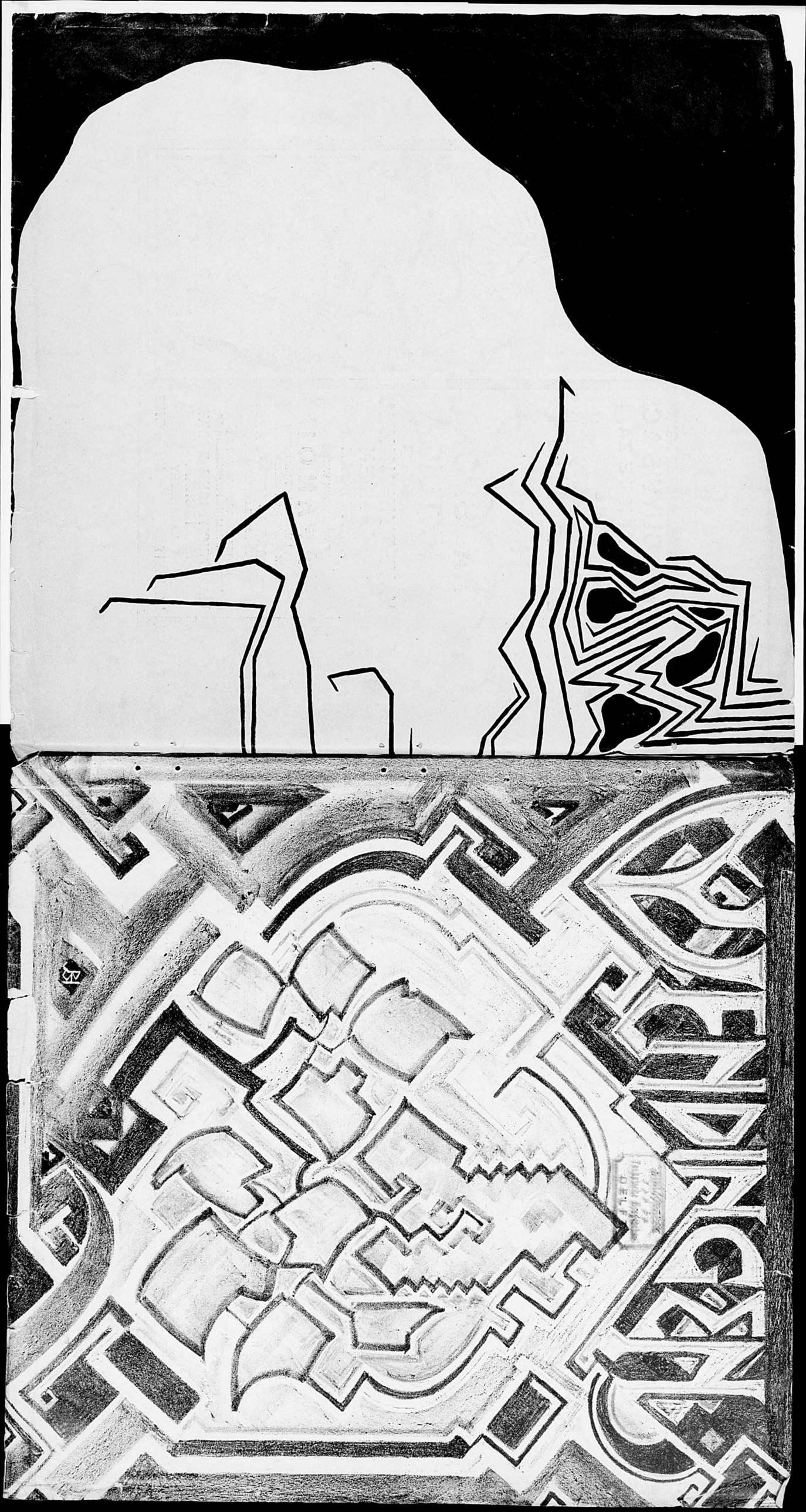

N.V. DRUKKERIJ v/h DIEPERINK & Co

SPUISTRAAT 84-86, TEL. 3787 N.

AMSTERDAM

OPGERICHT 1850

SPECIALE AFDEELING VOOR HET DRUKKEN VAN KUNSTWERKEN

HEEREN ARTIESTEN ONDERVINDEN ONZERZIJDS TECHNISCHE MEDEWERKING TOT HET VERKRIJGEN VAN SCHOONE RESULTATEN

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP

LIMPER & Co's BOUWMATERIALENHANDEL

AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86

OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a

TELEGR.-ADRES: BRALIM

POSTBUS: 129

TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT

MERKEN:

RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE HANSA EN MANNSTAEDT

HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:

CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELPKALK EN STEENKALK

ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS

TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK „DE VESUVIUS"

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

12e JAAR • MEI • 1919

REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER

UITGEVERS-MAATSCHAP PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ

NAAML. VENN. ELECTR DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP

VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA f 16; OPGAVE BIJ DEN SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT

BIJ DE BOEKHANDELAREN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

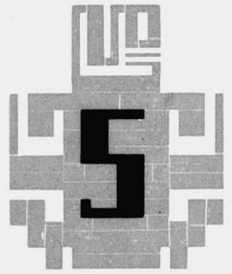

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG ONTWORPEN DOOR J. B. HEUKELOM

MODERNE EISCHEN EN ARTISTIEKE BEDENKINGEN DOOR ROLAND HOLST

STENOGRAF. VERSLAG DER VOORDRACHT GEHOUDEN TE AMSTERDAM OP DE DOOR DE V.A.N.K. BIJEENGEBRACHTE TENTOONSTELLING „KUNST IN DE RECLAME"

OUDE EN NIEUWE AFFICHES DOOR P. H. ENDT

HET TYPOGRAF. AANPLAKBILJET DOOR L. RONNER

TITELPLAAT: PANDORRA NAAR EEN LITHOGRAFIE VAN JAN TOOROP

29 REPRODUCTIES VAN AFFICHES NAAR ONTWERPEN DOOR JAN TOOROP R. N. ROLAND HOLST WALTER VAN DIEDENHOVEN ▫ C. A. LION CACHET CHRIS LEBEAU ▫ JAN SLUIJTERS ▫ M. DE KLERK LEO GESTEL ▫ WILLY SLUITER ▫ ALBERT HAHN MATTH. WIEGMAN ▫ H. TH. WIJDEVELD ▫ G. F. LA CROIX EN J. B. HEUKELOM

LITHO
IN NEGEN
KLEUREN
□ □ □
ZWART
GRIJS
ORANJE
GEEL
BLAUW
GOUD



EN DRIE
TINTEN
ROOD
□ □ □
DOOR
J A N
TOOROP
□ □ □
GROOT
87—115

WENDINGEN

MAANDBLAD · DOOR · BOUWEN · EN · SIEREN = VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

MODERNE EISCHEN EN ARTISTIEKE BEDENKINGEN DOOR R. N. ROLAND HOLST

STENOGR. VERSLAG DER VOORDRACHT GEHOUDEN TE AMSTERDAM OP DE DOOR DE V. A. N. K. VERZAMELDE TENTOONSTELLING „KUNST IN DE RECLAME"

Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik u allen en mij zelf bewonder, dat wij na een eindeloos kouden, grauwen en meedoogenloozen winter, op één van de eerste dagen, die ons de heerlijkheid van 't voorjaar bracht, ons vrijwillig laten opsluiten in deze eenigszins kelderachtige ruimte van het museum. Ik hoop, dat u dit gebeuren niet alleen aan mij zult wijten. Ik was gebonden door een halve belofte aan den energieken voorzitter van dit comité, en toen het welslagen der tentoonstelling door den kolennood toch al in gevaar werd gebracht, had ik niet het hart om iemand, die zooveel over heeft voor de goede zaak teleur te stellen en in de steek te laten. Toch is er ook een voordeel aan deze vertraging verbonden, want daardoor kon in dien tijd een twistvraag scherper tot uiting komen, een meeningsverschil, een conflict, over doel en wezen van het affiche. Aan den eenen kant staat een groep die in het affiche belangstellen, en van deze uiting vooral verlangt dat zij in de eerste plaats zij reclame, en zich zal richten naar de eischen der reclame, m.a.w., dat de kunst zich geheel in dienst zal stellen van de reclame.

Daar is echter ook een heel andere groep, die zegt: ja, maar, voor dat wij dat doen, moeten wij zien, wat die reclame eigenlijk beteekent. Ik bedoel niet in eenig bijzonder geval, maar wat de reclame als algemeen verschijnsel voor waarde heeft, welke beteekenis en welke ethische waarde de reclame bezit die haar het recht zou kunnen geven, om den kunstenaar in zijn vormgeving te beïnvloeden of te dwingen. Zoo staan de twee partijen tegenover elkaar in zake het affiche als kunstuiting, en als gebruiksvoorwerp.

Zooals ik reeds zei, heeft dat meeningsverschil zich nog scherper geuit, niet alleen omdat er in den laatsten tijd veel over geschreven is, en wij ook herhaaldelijk over het geval hebben gesproken, maar vooral, omdat ten slotte een van de partijen heeft gekregen, wat men zou kunnen noemen een eigen orgaan, n.l. het „maandblad voor de bedrijfsreklame" waar de meening natuurlijk gehuldigd wordt, dat het doel van het affiche voor alles is de reclame te dienen. Wanneer wij nu dit meeningsverschil uitsluitend beperken willen tot 't affiche, dan zou mij de kwestie eerlijk gezegd niet bijzonder interesseeren; wij weten nu eenmaal dat de eene partij er zus over denkt, en de andere zoo, het verstandigst is dat wij ieder onzen gang gaan met te doen, wat onze hand te doen vindt. Maar wij kunnen de zaak ook algemeener stellen en haar daardoor verruimen en in een algemeener verband beschouwen. Door dit te doen winnen wij, ook wat het affiche betreft, allicht een helderder en juister oordeel over de ware beteekenis dezer tegenstrijdige inzichten. Zooals wij hier bijeen zijn, zijn wij, wat men noemt, — over het woord zullen wij maar niet vechten, — gebruikskunstenaars of maatschappelijke kunstenaars, de naam doet er weinig toe, als hij maar de tegenstelling aangeeft tusschen den maatschappelijken kunstenaar en den niet maatschappelijken individualistischen kunstenaar. Wij dan, zijn afhankelijk van de maatschappij, wij zoeken ook het verband met de samenleving, wij eischen in zeker opzicht dat de maatschappij ons zal geven de materieele mogelijkheid, noodig voor ons werk, maar wij verwachten ook dat in de samenleving zullen leven, die ideeële krachten, die onzen arbeid kunnen stimuleeren, en die onze kunst wijder, algemeener en dieper kunnen maken. In dat opzicht staan wij in onze verhoudingen tot de samenleving op hetzelfde plan, hoewel in zeer veel zwakker verhoudingen, maar dan toch op hetzelfde plan, waarop de kunst heeft gestaan van de grijze oudheid af tot aan de renaissance, onverschillig, of wij hierbij denken aan de kunst van de Maja's in Mexico, duizende jaren voor Christus, of dat wij denken aan de kunst van de Egyptenaren, aan de kunst van Griekenland, of van de Middeleeuwen. De kunst van al deze volken en ver verwijderde tijden had één vaste bestemming, hun kunst was doelmatig maar bovendien werd die kunst aangevuurd door de hoogste geestelijke erkenning dier tijden, omdat in haar het diepste religieuse gevoel haar vormuitdrukking vond. Zoo was dan die maatschappelijke kunst niet anders dan de reflex,



LITHOGRAFIE IN VIER KLEUREN (ZWART BLAUW ROOD EN GEEL) DOOR JAN TOOROP (GROOT 68-90 c M)



LITHO IN BRUIN DOOR JAN TOOROP (GROOT 65-88 c.M.)

die te vergelijken is bij de reflex, die wij zien boven een stad of boven een dorp 's nachts. Boven een dorp, met slechts weinige en zwak verlichte huizen, is die reflex zwak, daar zien wij nauwelijks een lichtgloor in de lucht. Maar boven de stad, van grooter uitbreiding waar 't leven intens is, daar zien wij een reflex die vaak den geheelen horizon verlicht. Ziet, wij kunnen ons thans nog beschouwen als het dorp; boven onze kleine mogelijkheden is de reflex nog zwak, maar nog zien wij aan den hemel de sterke reflex van die groote tijden, toen werkelijk de maatschappelijke kunst niet alleen gesteund werd door de volle kracht van het materieele leven, maar ook vol was van de idealiteit van het religieus gevoel. Wanneer wij nu zeggen, dat wij maatschappelijke kunstenaars zijn, dat wij het sterk verband met de maatschappij wenschen, dan beteekent dat niet, dat wij ons zonder kritiek, zonder inzicht en zonder terughouding moeten overgeven aan die maatschappij en haar eischen. Want wij hebben wel degelijk het recht om tegenover die maatschappij kritisch te staan, en wij hebben tot plicht te onderzoeken hoe die maatschappij, die ons steun moet zijn in werkelijkheid is, welke vormen en tendenzen in die maatschappij leven. En dan zien wij allereerst dat die samenleving geheel steunt op een productiewijze, die niet gericht is op het verbruik, maar die uitsluitend gericht is op de winst, en dat door die productiewijze en de uit haar voortvloeiende tendenzen, de concurrentie het grootste beginsel is, waar het geheele maatschappelijke leven op gericht is. Die concurrentie nu, wij weten het allen, is zonder waarlijk ideëele kracht, het is een beginsel dat leiden moest tot de vernietiging van het edele ambacht en moest voeren tot immoreele levensverhoudingen. Het is een beginsel dat in vele opzichten, zoo al niet in alle, maatschappelijk destructief werkt. Zoo is de maatschappij en zoo zijn haar verhoudingen, zoo is de maatschappij waarin wij leven, en waarin wij onze maatschappelijke kunst moeten doen groeien. Welnu, wanneer wij dat zien, en erkennen, dan dienen



LITHO IN GEEL EN PAARS DOOR JAN TOOROP (GROOT 54-85 c.M.)

wij ons af te vragen: welke houding moeten wij tegenover die maatschappij, die wij doorzien en begrijpen en niet hooger schatten dan zij waard is, welke houding moeten wij tegenover haar aannemen? Dan zijn er twee mogelijkheden. De eene mogelijkheid is, dat wij die maatschappij, uit liefde voor die maatschappij, bestrijden. De andere mogelijkheid is, dat wij die maatschappij aanvaarden. Als wij haar bestrijden, dan erkennen wij twee mogelijkheden om dit te doen, de eene mogelijkheid is, dat wij die maatschappij bestrijden met de wapenen, waarmede zij zelf strijdt, met de politieke en de economische wapenen. De duizenden en duizenden die dat deden en doen, zij worden de staatsgevaarlijken,



LITHO IN ZWART BLAUW ROOD EN GEEL DOOR JAN TOOROP (67-89)

de oproerkraaiers genoemd. En de andere wijze waarop wij die maatschappij kunnen bestrijden, is deze, dat wij telkens en telkens weer laten zien hoe deze maatschappij in het idieëele te kort schiet, dat wij telkens ons idieëeler inzicht stellen tegenover het ideaal-looze van de ons omringende samenleving. Als men dat doet, dan wordt men niet genoemd oproerkraaier, en is men ook niet staatsgevaarlijk, dan is men slechts een soort ongevaarlijke zot, een idealist, waarom gelachen wordt, meer niet. Aanvaardt men de maatschappij echter, dat is te zeggen erkent men haar kracht, zonder te vragen naar de moraliteit van die kracht, vraagt men niet welk kwaad dat concurreerende systeem doet, ziet men slechts de mogelijkheden die het biedt, zonder te vragen ten koste waarvan die mogelijkheden zich ontwikkelen, dan kunt u er zeker van zijn, dat u onmiddellijk de roem zal te beurt vallen, genoemd te worden onder hen die de waarde van het moderne leven begrijpen, dat gij behoort tot hen die in de ontwikkeling gelooven en die

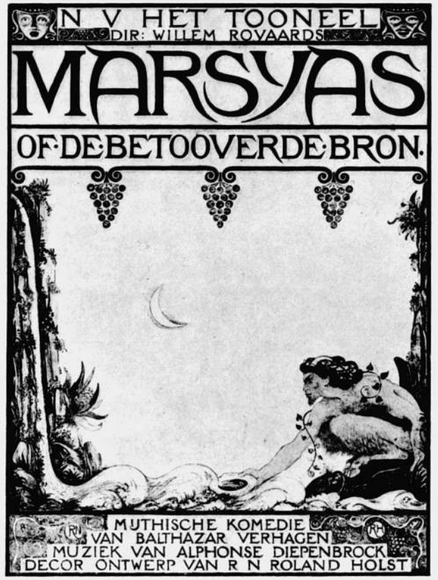

LITHO IN GROEN DOOR R. N. ROLAND HOLST (GROOT 71-95 c.M.)

de groote toekomst voorbereiden. Dit zijn twee houdingen, waartusschen gij, jongeren, moet kiezen .... Velen van ons hebben al gekozen, en voor de meesten was het niet moeilijk te kiezen. Maar wij behoeven het conflict niet te stellen als een louter persoonlijk conflict. Ik kan U tot voorbeeld laten zien, hoe de kunstenaars van twee verschillende volken deze tegengestelde beginselen hebben doorgevoerd. Ik wijs u dan op wat Engeland gedaan heeft de laatste 40 jaren, en wat Duitschland gedaan heeft. Deze landen representeeren ieder één van die stroomingen. Engeland den tegenstrevenden stroom, Duitschland den met de maatschappij meegaanden stroom. Als ik over Engeland spreek, denk ik natuurlijk in de eerste plaats aan den grooten William Morris, die niet alleen de kracht had de maatschappij te bestrijden op de twee wijzen, die ik noemde, maar die tegelijk was een van de grootste kunstenaars van zijn tijd, en één van de invloedrijkste politieke strijders van Engeland tevens.



LITHO IN ZWART EN GOUD DOOR R. N. ROLAND HOLST (62-84 c.M.)

Wat de kortzichtigen de inconsequentie van William Morris noemen, bestaat hierin, dat hij maatschappelijk revolutionair was, en als kunstenaar reactionair geleek; de maatschappij wilde hij veranderen om ook voor den kunstenaar te behouden, het werkelijke edele ambacht, het schoone werkmanschap, in de beste beteekenis van het woord, en ten tweede om niet te verstoren, wat wij kortelijk zouden kunnen noemen: den droom om het kunstwerk, dat bijzondere dat het kunstwerk omgeeft van die sfeer, waar wij niet kunnen komen met ons lichaam, maar waar onze geest van tijd tot tijd verwijlt en van waar hij vol heimwee terugkeert. De droom om het kunstwerk is niet anders dan dit heimwee, en het kan leven in en om het eenvoudigst object dat wij maken. William Morris en zijn medestanders hebben getracht die twee grootste beginselen waarop ieder kunstenaarsleven steunt, die twee grootste moreele krachten te beveiligen tegen den springvloed van het kapitalisme, tegen



LITHOGRAFIE IN TWEE KLEUREN (ZWART EN GOUD) DOOR R. N. ROLAND HOLST (GROOT 81-111 c.M.)

de vernietigende kracht van het concurreerend bedrijf. Stellen wij hier tegenover Duitschland. De Duitsche kunstenaars hebben een andere houding gekozen. Zij hebben de samenleving aanvaard, zij hebben niets onderzocht, maar zonder kritiek hebben zij zich vereenigd met de leidende machten in die samenleving. Het krachtbeginsel, het geweld-beginsel van het concurreerend systeem, zij aanvaardden het, ook als stimuleerende factor voor hun kunst, als het ideaal voor hun geest, voor hun leven en voor hun kunst. En zij hebben in hun matelooze inspanning eenvoudig die kracht aangezien voor inspiratie, in de kracht een bevrediging voor de kunstenaar gezien, en zij hebben de energie gesteld tegenover den droom. Nu zult U zeggen, de kunstnijverheid van Engeland mist het leven, maar laten wij dan ook zeggen, de kunstnijverheid van Duitschland mist de ziel. Dit alles zou alleen bewijzen, wat wij ten slotte allen weten, dat de tijd, waarin wij leven, buitengewoon moei-



LITHOGRAFIE IN TWEE KLEUREN (ZWART EN ROOD DOOR R. N. ROLAND HOLST (GROOT 71-117 c.M.)

lijk is, dat ons aller zoeken en ons pogen daarom zoo zwaar is, omdat wij eerst dàn zouden kunnen zijn volkomen en gaaf als kunstenaar, wanneer wij tegelijk steunden op de materieele kracht waarover de samenleving beschikt, maar dat wij ook in die samenwerking vonden de steun voor alle geestelijke nooden, zoodat ons geestelijk-zijn vol was van sterke realiteit, en de materieele kracht vol geestelijke waarde.
Om thans terug te keeren tot het affiche, wil ik nu mijn aanvankelijke belofte gestand doen en eenige technische punten bespreken, die het affiche raken...., maar het meeningsverschil eveneens.
Ziet, dames en heeren, het affiche kan aan twee eischen voldoen. Het kan zijn de eenvoudige mededeeling en het kan zijn de schreeuw. Nu weten wij allen, dat de beste dingen, die wij in ons leven gehoord hebben, de beste mededeelingen, die tot ons zijn gekomen, en die het diepst zijn doorgedrongen, juist die mededeelingen waren

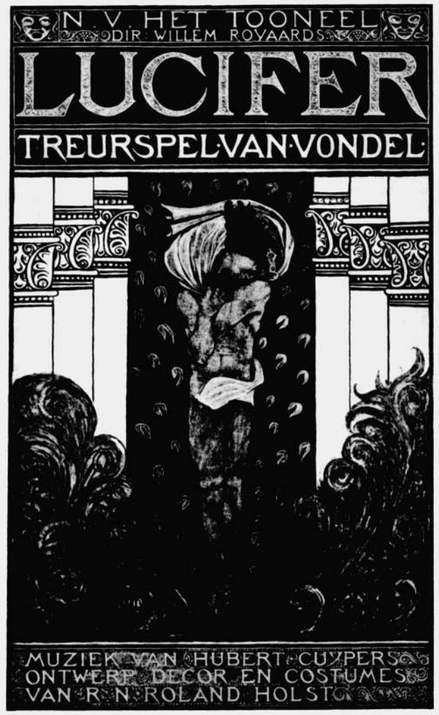

LITHOGRAFIE IN TWEE KLEUREN (ZWART EN ROOD) DOOR R. N. ROLAND HOLST (GROOT 78-106 c.M.)

die ons op zachte wijze zijn toegevoegd. Die zachte maar toch indringende mededeeling is ook mogelijk voor het affiche. Maar De Bedrijfsreklame zegt: wij hebben noodig den schreeuw, en ook dat standpunt is vooral in onzen tijd heel goed begrijpelijk. De eenvoudige mededeeling kan als iedere eenvoudige waarheid een moreelen ondergrond bezitten. De waarheid behoeft men niet te schreeuwen, deze kan gezegd worden zonder omhaal en zonder heftigheid. Maar een onwaarheid moet geducht hard geschreeuwd worden. Anders wordt zij niet aanvaard.



LITHO IN ZWART EN GOUD DOOR R. N. ROLAND HOLST (61-80 c.M.)

Welnu, de concurrentie is vol onwaarheid en vol valsche voorstelling. want, niet waar, als wij door een straat loopen, lezen wij b.v. dat dit of dat product het beste of het goedkoopste is in zijn soort. Dat moeten wij dan op dat oogenblik zelf direct gelooven, want als wij aarzelen, zien wij wellicht daarnaast, dat een andere firma zijn product als het beste en goedkoopste aanprijst. Maar het gaat niet om de waarheid, doch slechts om het opdringen van een twijfelachtige waarheid. Zie hier dus de twee mogelijkheden voor het affiche, men zou ze kunnen noemen, de twee karaktereigenschappen waar het affiche tusschen kiezen moet. Maar nu komen wij aan een veel gewichtiger punt voor ons: aan den technischen ondergrond zelf en in hoeverre deze door die karaktereigenschappen wordt beinvloed. Het is curieus dat in het laatste nummer van „De Bedrijfsreklame", de recensent dezer Tentoonstelling de 5 zinnetjes, die ik geschreven heb in de catalogus van deze tentoonstelling, zoo dwars zitten als een graat in zijn keel, zou ik bijna zeggen, zóó, dat hij na een artikel van 5



LITHO IN ROOD DOOR R. N. ROLAND HOLST (GROOT 73-101 c.M.)

pagina's nog niet met die 5 zinnen van mij afgerekend heeft. 't Is wel curieus te zien, dat in dat geheele artikel datgene, wat ons juist zoo buitengewoon ter harte gaat, d.w.z. de technische zijde, de zuiver ambachtelijke zijde, dat daar geen woord over geschreven wordt. Wij weten allen, dat een van de grootste beginselen voor den kunstenaar dit beginsel is, dat het ontwerpen en het uitvoeren door één hand moet worden verricht, dat is te zeggen, dat hij, die de dingen heeft doordacht en doorvoeld, ze ook uitvoert, dat hij dus de geest die hem deed scheppen ook in de stof tot leven wekt. Wat blijft er, vraag ik U, van dat prachtige grondbeginsel over, wanneer wij kijken naar de meeste affiches? Vraagt U eens, hoeveel van die affiches ontworpen en uitgevoerd zijn door denzelfden persoon? Daar wordt niet naar gevraagd, en toch hoe belangrijk is juist dit punt! Ik heb zelf misschien een 20 of 25 jaar lang op lithogra-

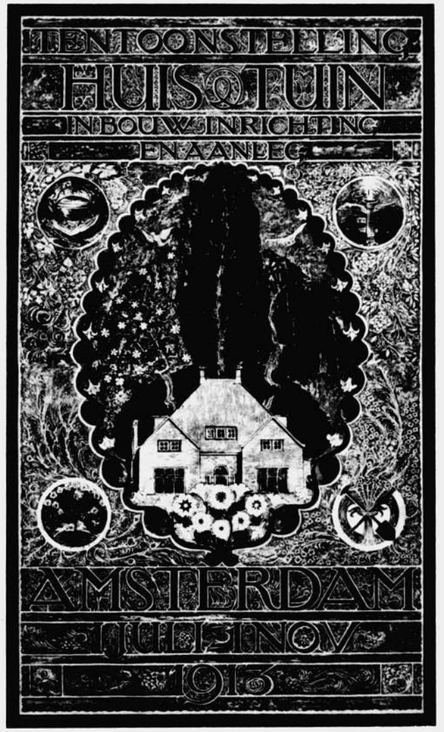

LITHO IN 3 KLEUREN (BLAUW ROOD EN BRUIN) DOOR WALTER VAN DIEDENHOVEN (GROOT 71-120 c.M.)

fische inrichtingen gewerkt. Ik heb gezien, en velen uwer zagen dit even als ik, wat een ellende de zoogenaamde vaklithografie is. Ik heb herhaaldelijk op die ateliers gekeken naar het werk der vak-lithografen, die toch zeker allen in hun jeugd ook hebben gehad een sprankje talent, misschien slechts een klein beetje, maar wellicht ook meer dan een van ons. En tot welk werk worden zij vaak gedoemd? De heeren die de ontwerpen maken, en die vaak niets van lithografie weten, zoomin wat haar



LITHO IN DRIE KLEUREN (ZWART BLAUW EN ROOD) DOOR C. A. LION CACHET (GROOT 77-117 CENTIMETER)



LITHO IN DRIE KLEUREN (BLAUW ROOD EN GEEL) DOOR C. A. LION CACHET (GROOT (66-98 CENTIMETER)

technische mogelijkheden als haar technische verkrachting aangaat, zij maken eenvoudig het ontwerp en de vak-lithograaf heeft tot taak dit ontwerp slaafsch na te maken. Alle toevalligheden, alle stumperigheden van een dergelijk ontwerp, moeten zij copieëren, alsof die toevalligheden en domheden louter raak meesterschap waren. Hierin bestaat voor een groot deel het werk der vak-lithografen. Ik verzeker U als men dat zoo ziet, schaamt men zich voor zijn ontwerpende collega's die hun ontwerpen zoo dom uitvoeren, dan schaamt men zich over zulke miserable vakbeoefening die het gevolg is van den misstand die ontwerper en uitvoerder gescheiden houdt. Dan voelt men eerst recht, wat de kunstschilders vóór hebben, bij hen althans zijn ontwerper en uitvoerder één. Dit beginsel moeten wij bij de lithografie voorop stellen, en kenschetsend is het feit, dat in het bedoelde nummer van „De Bedrijfsreklame" dit zoo gewichtig punt zelfs niet wordt aangeroerd. Maar theoretici weten daarvan ook niets, die hebben dat nooit doorvoeld, voor hen is dat geen werkelijkheid, maar voor ons is de schoonheid en de verknoeiïng van dit vak wel degelijk eene zéér sterke werkelijkheid. Ik zal U nog een curieus geval vertellen, dat u doet zien, hoe de inzichten van de vak-lithografen zijn.

Ik werkte eens op een lithografische inrichting, door den kolennood gedrongen, op de werkplaats der vaklithografen. Een hunner, dien ik van jongs af kende, kwam in het schaftuur, dat daarom mijn schaftuur niet was,

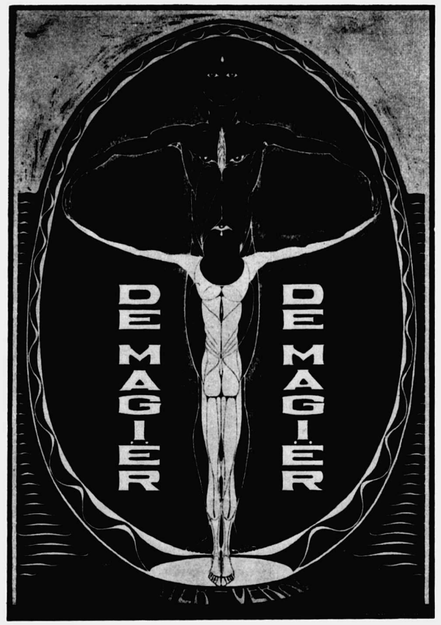

LITHOGRAFIE IN EEN KLEUR (ZWART) DOOR CHRIS LEBEAU (GROOT 84-123 CENTIMETER)

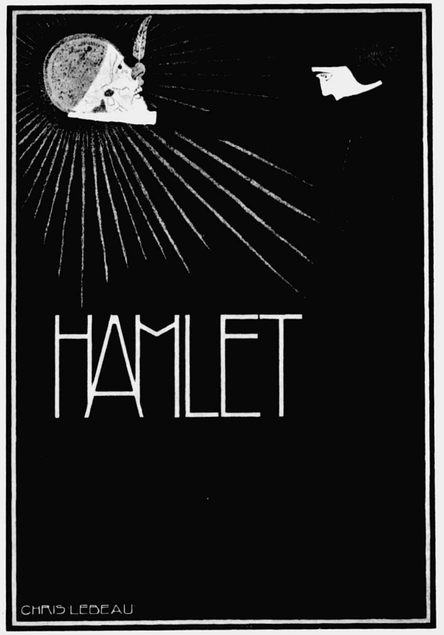

LITHOGRAFIE IN EEN KLEUR (ZWART) DOOR CHRIS LEBEAU (GROOT 84-123 CENTIMETER)

wat praten, zoodat ik wel moest zeggen: neemt u mij niet kwalijk, ik kan werkelijk niet werken en praten tegelijk. En uit zijn antwoord leert u de psyche van den vak-lithograaf: Dat komt mijnheer, omdat u niet eerst hebt gemaakt een teekening, die u maar voor het volgen hebt, want zoo u die had, dan zoudt u rustig kunnen praten en doorwerken tegelijk. Vaklithografie is voornamenlijk geworden het copieëren van schilderkundig gedachte ontwerpen; 't is een ezelsbrug in plaats van schoon zelfstandig ambacht.

Maar nu nog een andere kwestie, ook een technische, die nauw verband houdt met het beginsel, dat uitvoerder en ontwerper één moeten zijn. Hij die wel eens een lithografische steen voor zich heeft gehad en die prachtige specie heeft gezien, die tegelijk hard is en toch gevoelig is als fluweel, die beseft al spoedig, dat het beste, wat hij doen kan, dat althans één van de dingen, die hij moet betrachten, dit is, dat hij zoo min mogelijk den steen vol teekenen moet, zoodat die prachtige materie van den steen niet wordt weggewerkt onder het vettig kleed van lithografische inkt en krijt. Wie dat doet, wordt later weer beloond, want als lithografie gedrukt wordt, dan zullen wij bemerken dat het papier een nobeler stof is dan de drukinkt. Iemand die het vak niet zelf kent, die niet het wezen van het lithografische vak doorvoeld heeft, respecteert noch den steen noch het papier, en zoekt de kracht niet in het sparen van deze reeds aanwezige schoonheid, maar zoekt zijn kracht in het over elkaar werken van de vette mechanisch opgebrachte inkt. Ik wil alle critiek voorkomen op collega's, maar ik



LITHO IN ZWART GRIJS GROEN ROOD PAARS EN BLAUW
DOOR JAN SLUIJTERS, (GROOT 68-109 c.M.)



LITHO IN ZWART GROEN GEEL ROOD EN PAARS
DOOR JAN SLUIJTERS (GROOT 67-105 c.M.)

verzoek u slechts rond te zien hier, en in de stad, dan zult u zien, hoe daar affiches gemaakt zijn louter van drukinkt, waar geen stukje open is gelaten, waar dus de steen, d.w.z. de schoone materie van den steen geheel weggewerkt is onder het vette krijt en onder de vette inkt, waardoor ten slotte het eindresultaat ook geen „papierkunst" meer is. Het groote publiek is stomp voor zulke finesses. Dat is reeds erg genoeg, maar het is veel erger, dat een groot deel van de artiesten er ook stomp voor is. Voor een deel ligt de oorzaak in de suprematie der schilderijkunst, die haar opvattingen opdringt aan de prentkunst. Dan is er nog een derde kant, ook weer een technische kant aan het affiche. En wel deze. Ieder affiche draagt letterschrift. Wij weten allen, hoe uiterst moeilijk het letterschrift is. Wij weten allen wat een geduld en zorg en inzicht er voor noodig is, om een tekst goed neer te schrijven en decoratief op te lossen, om een letter mooi en expressief van vorm te maken, en geen onzer, die dat werk gedaan heeft, zal niet wel eens wanhopig zijn geworden en zuchtend gevraagd hebben, of hij nog niet aan het eind van al die letters gekomen was. Maar dan raad ik de jongeren aan: om toch ook eens te denken, welke poëtische en welke symbolische beteekenis de letter heeft, om ook

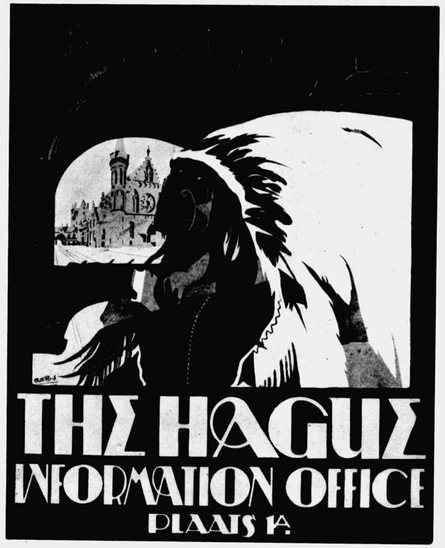

LITHO IN ZWART ROOD EN BRUIN DOOR M. DE KLERK (85-107 c.M)

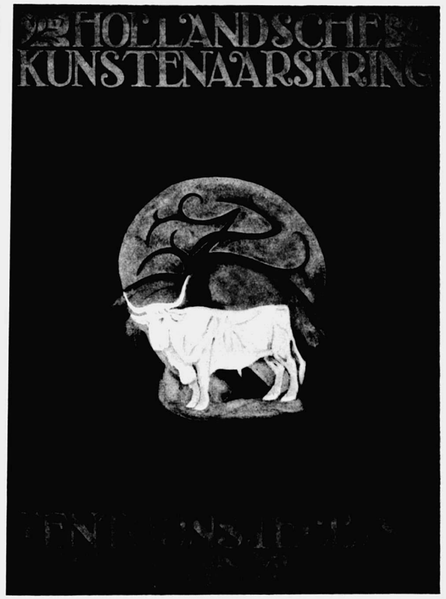

LITHO IN ROOD BLAUW EN GEEL DOOR LEO GESTEL (80-110 c.M)

eens in de letter te zien, het wonder, dat in de letter ligt besloten, om zich ook eens in te denken, hoe suggestief het is, dat van het oudste schrift af, van de eerste hiëroglyphen af, dat schrift zich heeft vervormd door de eeuwen heen, al completer en eenvoudiger is geworden, hoe die letters zijn geworden ten slotte als toortsen, die den weg verlichten, waardoor de gedachten van den eenen mensch kunnen komen tot in het lichte besef van een ander mensch, en dat niet alleen van levende menschen, maar ook van menschen die duizende jaren dood zijn. Ziet, als men over dit wonder peinst, dan nadert men de sfeer van den droom, die in en om de kunst moet zijn. Als men onder het moeizame en geduldeischende werk van letterschrift dit overdenkt, dan geloof ik, dat toch die taak daardoor verlicht wordt en het werk aan liefde wint. Maar dacht u dat de reclameteekenaar zulke gedachten kan koesteren? Het letterschrift voor de reclame stelt wranger eischen. Maar al te vaak is hier het doel te trachten zoo mogelijk de grillige mallotigheid van het letterschrift op andere affiches te overtreffen. Dat noemen zij dan de persoonlijke opvatting van den teekenaar. Het is vaak een onzedelijke manifestatie zooals letters gestrooid staan op het papier, zooals de vormen van het letterschrift letter voor letter zijn; hoe vaak toch lijkt dit alles niet alleen op een troep mismaakten, maar op een optocht van mismaakten, die bovendien beschonken zijn er bij. Daar hebt u nu één van de tendensen die gekweekt worden door de concurrentie en door wat de concurrentie van het affiche eischt. Als 't maar schreeuwt vraag dan niet wat voor gezichten 't er bij trekt.

Nog even kom ik ten slotte terug op den schrijver van het artikel in „De Bedrijfsreklame". Hij heeft mij o.a. ook verweten en ik voel den ernst van dat verwijt, dat ik één germanisme heb gebruikt. Ik heb n.l. de onvoorzichtigheid gehad, het woord „opvallend" te schrijven. Ik moet U bekennen, dat het mij nooit opgevallen is, dat dit een opvallend germanisme is, maar ik ben geen purist en ben dankbaar, dat de schrijver mij op dit euvel



LITHO IN ZWART ORANJE GRIJS EN BLAUW DOOR WILLY SLUITER (GROOT 73-105 c.M.)



LITHO IN ZWART ORANJE GRIJS EN BLAUW DOOR WILLY SLUITER (GROOT 80-112 c.M.)

opmerkzaam heeft gemaakt. Ik voel inderdaad bijzonder weinig voor germaansche invloeden in 't algemeen, maar waar de schrijver mij één germanisme verwijt, verwijt ik hem heel iets anders, iets veel ergers. Ik verwijt hem een absoluut Pruisische opvatting van 't affiche te hebben, die daaruit spreekt, dat hij zegt, dat het affiche moet zijn een athleet, een worstelaar, die zijn plaats naar voren verovert door alles te verdringen. Sakkerloot, dacht ik, dat doet mij precies denken, aan wat ik 3 jaar geleden heb gezien, op den Werkbund in Keulen. Toen dacht ik: wat zijn dat toch allen voor athleten, waarom zijn alle figuraties van paarden, vrouwen en mannen zoo buitengemeen athletisch gespierd? Wat moet dat toch? Maar als ik dit toen nog niet doorzag, dan hebben deze drie jaar ons dat wel geleerd. Dat was feitelijk al de aanbidding van het geweld, van de physieke niets ontziende kracht. En thans weten wij welke onbeschrijfelijke ellende en krankzinnige misère deze Godsdienst van het geweld ons heeft gebracht. En ik verzeker U, wij hebben het recht, ook de Duitsche kunstenaars schuldig te verklaren voor wat nu gebeurt, omdat zij de laatste 20 jaren de afgodsbeelden hebben gemaakt voor dien geweld-cultus.

Wanneer de schrijver van dat artikel, naar aanleiding van deze tentoonstelling vol waardeering over mijn werk uitwijdt, dan ben ik hem voor die waardeering niet half zoo dankbaar als voor het feit dat hij mij tevens noemt „de remmende kracht" door wat ik doe en door wat ik zeg of schrijf. Ik verzeker U voor die qualificatie daar was ik dankbaar, hartelijk dankbaar voor, en ik hoop, dat ik die remmende kracht zal behouden, en ik doe een beroep op de jongeren hier, om met mij die remmende kracht te versterken want ik verzeker U, dat wij veel kracht noodig zullen hebben, om evenals de Engelsche kunstenaars 40 jaar geleden, stand te houden, om die twee idealen, het

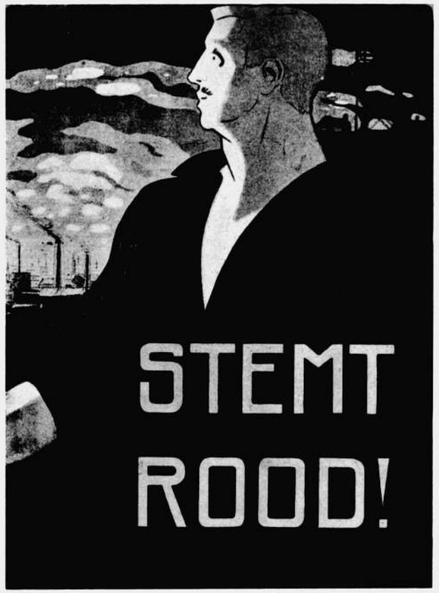

LITHO IN ROOD GEEL EN PAARS DOOR A. HAHN (GROOT 75-104 c.M.)

edele werkmanschap en den droom, om het kunstwerk te verdedigen tegen den springvloed van de concurrentie en haar roekelooze eischen en machtsmiddelen.

Wanneer ik misschien wat heftig ben geweest, laat ik u dan om dit goed te maken dames en heeren ten slotte een mooi verhaal vertellen, waarover U straks, als u weer in de heeriijke lentelucht terug komt, aangenaam kunt denken.

Toen wij eenige maanden geleden, plotseling die werkelijk wonderbaarlijke tentoonstelling van fotografieën uit Bali zagen, toen wij door die fotografieën in eens dat heerlijke rythme meevoelden van een samenleving, die steunt op het communistisch beginsel, en tegelijk zagen, hoe zij, die in die samenleving leefden, waren van een volmaakt lichamelijke schoonheid, en bovendien nog zagen hoe dat maatschappelijk geluk én die lichamelijke schoonheid leefden in een rijke overbloeiende wonderschoone natuur, ja, toen lazen wij uit die fotografieën een geluk, dat ons het hart naar de keel bracht. In die



LITHO IN ZWART EN ORANJE DOOR A. HAHN (GROOT 58.5–96 c.M.)

dagen dat ik herhaaldelijk die tentoonstelling ging zien, heb ik ook menig schoon verhaal gehoord over Bali en Balineezen. Eén verhaal heeft mij in het bijzonder getroffen. Het is als volgt:

Een Hollandsche dokter die een oud keukenmes had weggegooid, wijl hij het waardeloos vond, zag geruimen tijd daarna een Balinees met een mooi mes. Hij vraagt dat mes te mogen zien, het was hetzelfde oude weggeworpen keukenmes. De Balinees had het gevonden. Hij had het lemmet geslepen, zoodat het een wonder van doelmatigheid en van schoonheid was geworden. En het handvat was versierd met twee godenbeelden, gevat in een prachtige ornamentale oplossing.



LITHO IN ZWART ROOD GRIJS EN BLAUW DOOR MATTH. WIEGMAN (GROOT 66.5–107 c.M.)



LITHO IN ZWART DOOR H. TH. WIJDEVELD (GROOT 80-117 c.M.)

Dat was dus het weggeworpen keukenmes!
Welnu, wij, zooals wij hier samen zijn, wat wij zouden wenschen, wat wij begeeren, is, dat wij als gebruikskunstenaars, gebouwen, die vol zijn van prachtige doelmatigheid, maar die tegelijk ook vol zijn van rijke, sociale idealen dat wij zulke gebouwen te versieren zouden krijgen. Wat wij zouden wenschen, dat is: weidsche schilderingen te maken die het zedelijk leven van een vrije samenleving verheerlijken, en afbeelden, maar in geconcentreerder, in abstracter en heroïscher vorm. Wat wij zouden wenschen zou zijn, om in zulke gebouwen glasschilderingen te maken, zóó, dat daar waar onze voeten gaan, de schoonheid van bloeiende tuinen te vinden zou zijn, maar tegelijk ook de vastheid van de geschreven wet.
Maar de maatschappij, waarin wij leven, gooit ons soms slechts een oud keukenmes toe, een stukje van een stadsmuur, of de muur van een afbraak, een plaatsje achteraf. Welnu de beste raad dien ik kan geven is deze: laten wij als de Balineezen dat keukenmes oprapen, laten wij er al onze liefde, al onze kennis, al onze kracht aan geven. Laten wij trachten ook in dat weggeworpen keukenmes de twee dingen, die de moreele hoeksteenen zijn voor iedereen kunstenaarsdaad ook daarin te behouden en vast te leggen: de schoonheid van het edele ambacht, en de droom, de schoone droom, want dit toch zijn de twee eenigste eigenschappen, die de kunst tegen alle tijden bestand doet zijn.

SCHILLER'S OUDE EN NIEUWE AFFICHES DOOR ARCHITECT P. H. ENDT



LINOLEUMSNEDE (ZWART) DOOR H. TH. WIJDEVELD (28.5–83 c.M.)

Het is een erkend feit, dat er slechts weinigen zijn, die een goed inzicht tonen te bezitten van het wezen der als affiche toegepaste kunst. Dit kan moeilik gelegen zijn in een vaagheid van het gegeven: het programma van den opdrachtgever laat integendeel aan duidelikheid niets te wensen en luidt, indien die opdracht aan een kunstenaar verstrekt wordt, maak een kunstwerk dat spreekt voor mijn zaak. Deze taak wordt echter door zoveel konstanten en variabelen beïnvloed, dat dit programma echter geenszins een wiskundig goede uitkomst waarborgt. In het algemeen gesproken, zal het programma op de beste wijze vervuld worden door een biljet, dat uit de verte door grote vlakken opvalt, terwijl dichterbij gekomen, de aandacht geboeid blijft door de details, die dan zichtbaar worden. Een biljet, dat àl te direkt spreekt, wordt al gauw vervelend en vermoeiend door opdringerigheid; een biljet dat niet op een zeer verren afstand opvalt, loopt men voorbij en wordt doodgeslagen door de luider schreeuwende buren.
Voor den opdrachtgever is verder nog van belang het publiek dat hij met zijn reclame wenst te bereiken, voor den kunstenaar niet minder de aard der zaak, waarvoor de reklame-trom geroerd moet worden. Zeeppoeder, een verzekeringmaatschappij, sigaretten en een toneelstuk van Shakespeare stellen op dit punt ieder hunne eigenaardige eisen, en het zou verkeerd zijn een plaat voor „Lucifer" op dezelfde wijze op te vatten als een lucifersreklame. Een faktor die voor het te verkrijgen resultaat nog van groten invloed is, is de aard en de opleiding van den kunstenaar, en men is in het dogmatiese Nederland maar al te gauw geneigd te leeraren, dat waar een affiche toegepaste kunst is, er uit het Nazareth der vrije schilderkunst niets goeds kan komen.
Waar in het buitenland, met name in Frankrijk en Engeland, reeds langer dan 30 jaar het ontwerpen van affiches dikwels aan kunstenaars werd opgedragen, en in Engeland zelfs enige jaren lang een tijdschrift „The Poster", geheel aan dit bedrijf gewijd, heeft bestaan, loont het de moeite, eens na te gaan, welke opvattingen omtrent een affiche in dien tijd bestonden en welke middelen zij aanwendden, om hun doel te bereiken.
In Frankrijk waren het in den fin de siècle-tijd der cabarets vooral de tekenaars en caricaturisten, met name Toulouse Lautrec en Steinlen, die met hun biljetten voor Bruant, Jane Avril, La Goulue, Yvette, Chat Noir etc., op den voorgrond traden. Vooral Toulouse-Lautrec zocht het in deze vrijwel geheel in een breed gehouden meesterlike typering, in een raak portret in felle kleuren op een wijze die soms aan Japanse invloeden doet denken. Zijn zwakke punt, evenals bij zovelen trouwens, is de letter; deze is gewoonlik slap van lenden, nonchalant en onevenwichtig en vormt geen essentieel onderdeel der compositie. Bij de mindere goden uit dien tijd, Chéret, Grün, Ibels, zijn het evenwicht en de rust nog al eens zoek; de compositie is àl te luidruchtig geworden, maar de geest en inventie bezwijkt ze nooit. In één plaat van Grün zit altijd nog tienmaal meer geest dan in een hele tentoonstelling van Hollandse jaarbeurs-affiches, hoezeer de laatsten geacheveerder mogen zijn.
De enige, die in dien tijd in Frankrijk een dekoratieve richting vertegenwoordigt, is de Czech Mucha, de ontwerper der biljetten voor Sarah Bernard. Zijn dekoratief inzicht, bestaande in het omlijnen der compositie-onderdelen met lichtgekleurde contouren en het opvullen met „toepasselike" bloemranken, ontaardde al spoedig in



LINOLEUMSNEDE (GROEN) DOOR H. TH. WIJDEVELD (28.5–83 c.M.)

gemaniereerdheid. Zijn letters zijn evenwel met begrip aangewend, zijn kleur is delikaat, zo delikaat, dat zijn biljetten daardoor de fundamentele fout hebben van niet meer uit de verte de aandacht te trekken. Zijn werk deed een weinig geparfumeerd aan, en het is heel niet verwonderlik, dat hij van odeurfabrikanten opdrachten voor reklames kreeg. In deze welriekende industrie is zijn invloed nog zeer lang blijven hangen; zijn navolgers als Privat-Livemont e.a. konden zijn betrekkelike veelzijdigheid niet evenaren en bij hen werd nog veel meer de compositie door overdaad van bloemguirlandes verwaterd.
In Engeland dateren de eerste moderne reklameproeven reeds van Walter Crane, die o.a. voor Verzekeringsmaatschappijen enkele kleinere affiches ontwierp. Zijn dekoratieve composities boeien, als altijd, vooral door tekening en symboliek en de hedendaagse verluchters van het verzekeringsvak, die steeds weer met het zaadje en den boom, den zaaier en den maaier verschijnen, moeten eens gaan zien welke boeiende en ongewone symbolen Crane voor de uitbeelding van de taak der Levensverzekeringmaatschappijen wist te bedenken. Ik wil hier b.v. herinneren aan den jongeling met het gevleugelde paard: „Take Time bij the Forelock", of die andere: „Keep the Wolf from the Door". Ondanks de bekende minutieuse tekening, was er bij hem ook een streven waarneembaar, ons door grote kleurvlakken zijn plaat uit de verte te doen spreken.
Ook van Aubrey Beardsley is een enkel straatbiljet bekend. De wijze waarop hij bereikte dat uit de verte de aandacht getrokken werd tot zijn geraffineerde lijnenspel, is vrijwel dezelfde als die, welke Roland Holst gewoonlik gebruikt, n.l. een verdeeling in vertikale stroken van opeenvolgend wit en donker.
Een geheel eigen plaats namen de Beggarstaff Brothers (de firmanaam van Nicholson en Pryde) in. Hun groot gehouden rake typering bij een sterke vereenvoudiging van kleur, in groote vlakken toegepast, was voor dien tijd zeer revolutionair. Een biljet als dat voor Harper's Monthly, in enkel rood en zwart, was een programma en een evenement, en het is begrijpelik dat het grote publiek meer gevoelde voor de makkeliker aansprekende prenten van Hassall, Dudley Hardy, Morrow en zovele anderen. De beroemde Engelse Kerstmis-pantomimes vooral, brachten voor deze artisten steeds een stroom van werk, en het was geen zeldzaamheid als voor één première, verschillende mensen affiches uitvoerden. Toch vindt men dikwels zuiver werk onder al dit maakwerk, en vooral Hassall valt op door rake tekening en een juist gevoel voor kleur, dat een enkele maal tot waarachtige grootheid stijgt, als b.v. in zijn bekende reklame voor Colman's Mustard, het meisje in het rood, staande in den laaienden gloed van het mosterveld. Wat zij zonder uitzondering bezitten, is een goede dozis onvervalste Engelse humor, die echter maar al te dikwels door koddige opschriften aan den beschouwer opgedrongen wordt.
In den lijn, door de Beggarstaffs aangegeven, wordt tien jaar later in München voortgewerkt door Hohlwein, die echter persoonlikheid genoeg bezit, zich al spoedig een eigen stijl te scheppen. Hohlwein is voortgekomen uit de kunstnijverheid en zijn opschriften worden door hem met bizonderen zorg gekultiveerd. De wijze waarop zijn brillante lettertypen in de compositie tot uitdrukking komen, is ronduit meesterlik. Hij is de wegwijzer geweest voor allen die nadien in Duitschland optraden.
Als we dit hoogst onvolledige overzicht van buitenlanders toetsen aan wat hier tegenwoordig op dit gebied gepraesteerd wordt, dan valt de vergelijking niet in ons voordeel uit. Getekend wordt er genoeg, de reklame is zelfs een vak geworden op kunstnijverheidsscholen, en men heeft al teoretiseerende over de zuiverheid van het ambacht, ontdekt dat een affiche eigenlik pas een kunstwerk werd, als de ontwerper hem zelf op den steen tekende.
De enkele goede uitzonderingen niet te na gesproken, is er evenwel een dor recept ontstaan, waarbij de aan te prijzen zaak zelf ten tonele gevoerd wordt naar het voorbeeld van den Duitser Bernhard, wiens „Biskwie"-reklame voor Verkade kennelik geweldig ingeslagen is. Tot zelfs zijn rafelige en dikbuikige letters worden gretig overgenomen. Maar daar blijft het bij en daarenboven zijn de geest en meestal ook de kleurenzin mijlen ver te zoeken. Het zou geen kwaad kunnen, indien men eens naar alle zijden rondzag, inplaats van zich blind te staren op het Oosten, welks methoden vóór den oorlog door zo talrijke „Plakatkünstler-monografieën" met juisten reklamezin over onze grenzen gebracht worden. De lucht zou er allicht wat door verfrist worden en onze schuttingen zouden er wel bij varen.

□ □

HET TYPOGRAFISCH AANPLAKBILJET DOOR L. RONNER

Als men zich de moeite neemt de typografische aanplakbiljetten nauwkeurig te beschouwen, dan zal men zich terecht kunnen ergeren aan de smakelooze producten, welke onze publieke aanplakplaatsen ontsieren. Naast massa's en massa's distels bloeit slechts een enkele bloem. En die valt dan ook op!
Hoe komt dat? En wordt het niet meer dan tijd, dat aan de verzorging van het typografisch biljet meer aandacht wordt gewijd?
Maar om een goed begrip van het typografisch biljet te krijgen, is het noodzakelijk een blik te werpen op het verleden en het heden der typografie.
De negentiger jaren zullen in de geschiedenis van de kunst in het ambacht met gulden letteren gegrift mogen worden. Als een milde lentewind streek de koesterende belangstelling der scheppende kunstenaars over het in den winterslaap dommelende veld van het ambacht.
Ook in de typografie ontwaakte nieuw, jong leven.
Evenals bijna alle ambachten, had de typografie een geweldige evolutie doorgemaakt. Werkte men in het begin der negentiende eeuw nog met handpersen, die een bedrukkelijk klein aantal exemplaren per uur konden leveren, in 1813 kwamen Koenig en Bauer met een snelpers te voorschijn, en jubelend kon „The Times" mededeelen, dat ze de eerste krant was, welke op een door stoom gedreven pers was gedrukt.
Rusteloos ging men voort met het verbeteren der drukmachines en der hulpmiddelen voor de typografie. Telkens werden weer nieuwe uitvindingen op de markt gebracht. Doch met die reusachtige ontwikkeling der druktechnieken hield de bekwaamheid der vaklieden geen gelijken tred. Kunst en maatschappij staan tot elkander in nauw verband. Vindt er in het maatschappelijk samenleven een inzinking plaats, de kunst gaat mede naar beneden. En daarom is het dan ook verklaarbaar, dat het ambacht over het algemeen in de negentiende eeuw dreigde in het moeras der vrije concurrentie te zullen omkomen.
Zorgden eertijds de gilden voor de technische ontwikkeling van den toekomstigen ambachtsman, hetzij werknemer of werkgever, in de eeuw, welke achter ons ligt, zag het er met de vakopleiding treurig uit.
De Fransche revolutie had de gilden, welke indertijd misschien tot vele misbruiken hadden aanleiding gegeven, opgeruimd en met blij gejuich had men de vrije concurrentie begroet.
Èn de vrije concurrentie, èn het totale gebrek aan een goede opleiding, werkten degenereerend op de esthetische vorming van den ambachtsman.

□ □ □

De negentiende eeuw zette de maatschappij voor geheel nieuwe problemen. Sneller en sneller moest de productie geschieden, teneinde te kunnen voldoen aan de jacht naar goedkoop en nog goedkooper. Het individu werdt bijzaak en het goedkoope product hoofdzaak.
Het kwaad strafte zichzelf. Eindelijk was de grens bereikt en de heldere geesten vroegen zich bezorgd af hoe dien dollen wedloop beteugeld zou kunnen worden.
In de negentiger jaren kwam er een kentering, een kentering ten goede.
Als men de geschiedenis der typografie in de heengegane eeuw met open oogen aanschouwt, dan kan het geen verwondering baren, dat de nieuwe impuls, die krachtige aandrang niet kwam uit typografische kringen. Langzamerhand was men daarin, de goeden niet te na gesproken, gewoon geraakt aan dien heilloozen toestand, dien de negentiende eeuw had geschapen. Het totale gebrek aan degelijke vooropleiding deed zijn nadeelige gevolgen gevoelen.
Hoe kon men typografisch schoon verwachten van hen, wien nooit op typografisch schoon waren gewezen geworden en die nooit hadden kennis gemaakt met de schitterende voortbrengselen van hun voorgangers?
Er was evenwel nog een factor, welke de taak van den typograaf moeilijk maakte.
De twintigste eeuw had niet alleen in de hulpmiddelen der typografie een groote evolutie gebracht, ook de maatschappelijke samenleving had nieuwe toestanden geschapen, doen geboren worden.
Door de geweldige vlucht van handel en nijverheid, was



TYPOGRAFISCHE AFFICHE ZWARTDRUK OP GEEL PAPIER (GROOT 55-76 CENTIMETER)



TYP. AFFICHE TWEE-KLEURENDRUK (ZWART EN ROOD) GROOT 41-66 c.M.



TYP. AFFICHE ZWARTDRUK OP ORANJE PAPIER DOOR G. F. LA CROIX (81-113 c.M.)



TYPOGRAFISCHE AFFICHES (INEENGEZET MET BESTAANDE LETTERS DOOR H. TH. WIJDEVELD) GROOT 78-117 c.M.

er een groote behoefte aan gebruiksdrukwerk gekomen en dit drukwerk had weinig gemeen met de traditioneele beoefening der boekdrukkunst, wat het uiterlijk en den vorm ervan betreft.

De letterzetter stond dus voor nieuwe problemen en hij stond daarvoor, over het algemeen, onvoorbereid. Men behoeft de massa's drukwerk, waarmede het publiek overstroomd werd, maar even te aanschouwen, om te kunnen beseffen, dat de makers van al dat werk niet bijster waren ingewijd in ruimte-indeeling, in gevoel voor kleur en in het gebruiken van hun decoratieve hulpmiddelen, die hun ten dienste stonden.

Waarde lezer, na het voorgaande te hebben gelezen, zal het U niet verwonderen, dat er zooveel distelen zijn.

□ □ □

Niet uit de typografische kringen kwamen de hervormers van het schoon in de typografie voort. Zeer zeker hebben kunstzinnige drukkerijleiders en typografen krachtig aan die hervorming medegewerkt en zonder hun vakkundigen steun en onvermoeid werken, zou er weinig bereikt zijn geworden, maar de nieuwe richting werd ingeluid door kunstenaars, die veel voelden voor de nobele typografie.

Onder die kunstenaars was de Engelschman William Morris de meest markante figuur. Wel waren in de jaren van zeventig op tachtig in München en in Berlijn pogingen aanwend, om de typografie nieuw leven in te blazen, doch de Duitscher, Jean Loubier, verklaarde in „Het Drukkers Jaarboek 1906" openhartig: „Nog tien jaren moesten voorbijgaan voor iemand opstond, die met helderen blik de werken der oude Duitsche meesters aanzag, bestudeerde, hun geheele schoonheid begreep, hun geest verstond en volgens deze voorbeelden zelf wist te scheppen. Die man was William Morris. Hij, de Engelschman, opende de oogen van ons, Duitschers, voor de kunst onzer oude boekdrukkers uit de late middeleeuwen".

William Morris, de man der vele kunsten, die docter was in de oude en nieuwe letteren en in de wiskunde, had eenige jaren bij den architect George Street gewerkt. Een andere sierkunstenaar, de Franschman Grasset, aan wien de typografie ook veel te danken heeft, kreeg een aanvankelijke opleiding als architect.

Ook hier te lande treft men architecten aan, of sierkunstenaars, die eenige jaren op een architectenkantoor zijn werkzaam geweest, en die een goeden invloed op onze nationale drukkunst hebben uitgeoefend.

Er is dan ook geen kunst, welke zooveel gemeen heeft met de typografie, wat de esthetische zijde betreft, als de bouwkunst.

Victor Hugo zeide reeds in het eerste deel van zijn „Notre Dame": De architectuur begon als de schrijfkunst: ze was eerst alfabet. Men zette een steen rechtop, en die was een letter, en elke letter was een hieroglyphe, en op iedere hieroglype rustte een gedachtengroep, evenals het kapiteel op de zuil.

De typografie is eigenlijk, op zijn eenvoudigst gezegd,







TYPOGRAFISCHE AFFICHES (INEENGEZET MET BESTAANDE LETTERS DOOR H. TH. WIJDEVELD) GROOT 78-117 c.M.

vlakindeeling. Want evenals de bouwmeester is het gesloten muurvlak vensters en deuren hun goede plaats geeft, elk architectonisch onderdeel een bepaalde functie uitoefent, en bij beduidende bouwwerken en onderlinge deelen volgens de wetten der schoonheid hun zinnebeeldige uitdrukking en voorname werking erlangen, zoo moet ook de typograaf, als hij zijn werk goed wil doen, de plaatsing van zijn letters, woorden en regels indeelen en groepeeren.

En die fundamenteele voorwaarde ontbreekt, helaas, maar al te dikwijls bij de typografische aanplakbiljetten. Men vindt daarbij maar enkele, welke door wèl overwogen tekstgroepeering, een harmonische vlakindeeling en een goede kleurgeving het oog aangenaam aandoen.

Een goed typografisch biljet is tot op heden een zeldzaamheid. Ik herinner me nog levendig hoe voor een jaar of vijftien geleden een mooi typografisch biljet mijn aandacht trok. Onmiddellijk zocht ik naar den naam van den drukker: het was afkomstig van de drukkerij 't Kasteel van Aemstel.

□ □ □

Om billijk te zijn, mogen we den typograaf lang niet altijd de schuld geven van het slechte uiterlijk der biljetten. In de eerste plaats treft den besteller vaak dat verwijt. Dikwijls toch geeft hij te veel tekst op en bovendien wil hij het biljet volgestopt zien met koeien van letters. Bovendien heeft de typograaf te kampen met verschillende technische moeilijkheden: als een regel bijv. goed loopt, dan heeft hij van die lettersoort niet genoeg letters, en als hij letters genoeg heeft, dan gaat de tekst niet op den regel. Verder heeft hij te kampen met het gebrek aan tijd, zoodat hij niet eerst behoorlijk kan nadenken over zijn compositie. En last not least: het typografisch biljet moet voor een koopje worden gemaakt.

□ □ □

Een goed typografisch biljet is een witte raaf. Geen wonder dus, dat ik altijd met een zeker welgevallen blijf staan voor de biltjetten van de Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsche Tooneel en van die van de Koninklijke Oratoriumvereeniging.

Nieuwsgierig vroeg ik me dan af: Wie zou de verzorger der biljetten van het Nederlandsche Tooneel zijn? Op toevallige wijze zou mijn nieuwsgierigheid worden bevredigd. Eenigen tijd geleden ontving de Amsterdamsche Grafische School van haar secretaris, den heer E. J. Kuipers een aantal biljetten ten geschenke, waaronder ook die van het Nederlandsche Tooneel zich bevonden. Daar ik die biljetten kende, rolde ik ze op, om ze bij voorkomende gelegenheid ten dienste van het onderwijs te gebruiken. En nu, terwijl ik over het typografisch biljet schrijf, en de verschillende biljetten critisch aanschouw, bemerk ik, dat onder de biljetten van het N. T. geschreven staat, dat ze verzorgd zijn door den architect H. Th. Wijdeveld. Deze ontdekking bevestigt weer mijn oordeel, dat er geen kunstenaar zoo volkomen het waarachter typografisch schoon begrijpt als de architect.

Een mooi typografisch biljet is met zeer eenvoudige middelen te bereiken, zooals men uit de biljetten van Wijdeveld kan bemerken. In beperking toont zich hier de meester. Wel zijn de hulpmiddelen zeer eenvoudig, maar het hanteeren er van vereischt een fijn gevoel voor vormen en verhoudingen. Er is eens gezegd geworden, dat men niet moet denken, dat van het bedrukte gedeelte de schoonheid van drukwerk afhangt, maar dat het onbedrukte het waarachtige mooie er aan verleent.
Deze uitspraak moge paradoxaal klinken, er ligt meer waarheid in, dan men aanvankelijk zou vermoeden.
En nu de groote vraag: Hoe komen we aan betere typografische aanplakbiljetten?
Goed werk vereischt tijd en tijd kost geld. Besteed daarom voor het typografisch ook datgene wat men voor goed werk moet betalen. Toen ik eenige jaren geleden in een vereeniging zat, die de kunst in de ambachten wou doen herleven, zeide een der aanwezigen: „En nu kunt u ons zeker wel een goedkoope drukker aan de hand doen!" Is dat niet treffend?
„Goedkoop is de vloek van het goede. Dit geldt natuurlijk. ook voor de typografie.
De materiale zijde van het vraagstuk heb ik voorop geschoven, omdat zeer dikwijls het idealisme op het materialisme schipbreuk lijdt.
De ideale zijde heeft de Duitsche kunstenaar Ehmcke zoo juist belicht met de volgende woorden:
„De mannen, die in Engeland zich bemoeien met de uiterlijke verzorging van het drukwerk, behooren tot de beste standen. Laten we hopen, dat bij ons de vermaning, die Van de Velde op den Werkbund-dag in 1909 te Frankfort uitsprak, op vruchtbaren bodem valt, dat de zonen uit de betere standen niet meer schuwen het boekbinden, letterzetten of eenig ander kunsthandwerk te leeren, evenals ze zich de studie als levensroeping kiezen. Om dezen toestand den weg te banen, moet er toch steeds op gewezen worden, welke mogelijkheden voor de geestelijke werkzaamheden van den scheppenden mensch in het handwerk liggen verborgen.
Het geldt toch niet alleen oude stijlwetten weer te doen herleven, maar met de moderne hulpmiddelen, en meer nog, door het veranderde vormgevoel van onzen tijd en de veranderde uitdrukkingsmiddelen, nieuwe stijlwetten te scheppen.
In de eerste plaats komt het er op aan, over de louter traditioneele kunst der Engelschen heen, nieuwe banen en doelen te bereiken. De herdrukken in het ouderwetsche gewaad van den aanvang der twintigste eeuw zullen ons dan als gerestaureerde burchten en kerken aandoen. En de drukken met buitenlandsche typen op vreemdsoortig papier zullen ons even bazaar schijnen als Moorsche minaretsen en Chineesche paviljoens in een ernstig Duitsch landschap".
Wat Ehmcke schreef voor de Duitschers en Duitschland geldt evenzeer voor Holland en de Hollanders.
Tot slot zou ik nog wel graag op een eigenaardig verschijnsel de aandacht willen vestigen. Sommige moderne kunstenaars meenen typografisch waar te zijn als ze met losse stukken materiaal een typografisch werkstuk gereed laten maken. Maar ze zijn dat inderdaad niet. Een kind van zijn tijd gebruikt de hulpmiddelen van zijn tijd. Het groote uurwerk der menschelijke ontwikkeling is niet tegen te houden en hij die niet meegaat, blijft achter. De groote fout van Morris was, dat hij deze waarheid ten opzichte van de nijverheid niet begreep. Wat zou de typografie een grooten sprong hebben gedaan als Morris zich met zijn idealisme geworpen had op de nieuwe uitvindingen, en die had bruikbaar gemaakt ter verheffing van het ambacht.
Met knutselwerk brengt men geen enkel ambacht vooruit en ook niet de typografie. Is men met een bestaande, in den handel zijnde lettertype niet tevreden, komt een woord niet op een aangegeven ruimte, kunnen de in den handel zijnde typografische ornementen u niet bekoren, probeer dan als 't u blieft niet met stukjes typografische lijnen de leemte aan te vullen. Maak een teekening en laat die clicheeren. Ge zondigt dan in het geheel niet tegen den „waren" aard der typografie. Een jaar of zestig geleden knoeide men ook met lijntjes, maar toen had het eenige reden: de cliché's waren veel te duur.
Als men zich er voor inspant, om ook de typografische reclame, hier dus het aanplakbiljet, in betere banen te leiden, laat men dan niet door dilletantisme van een gevaarlijk soort de goede zaak bederven.



LITHO IN ROOD EN DONKERBLAUW

DOOR J. B. HEUKELOM (GROOT 76-139 c.M.)

N.V. v.d. BERG EN Co's
METAALHANDEL
AMSTERDAM

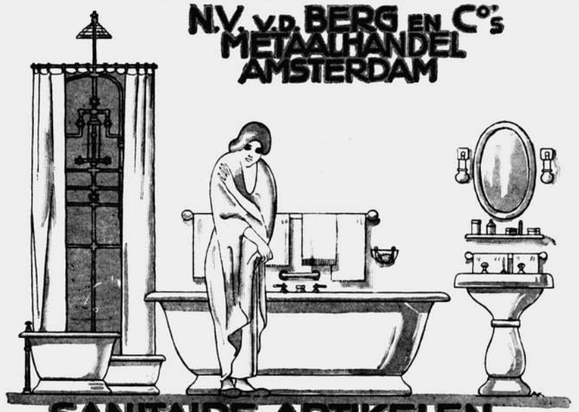

SANITAIRE ARTIKELEN

JAN HAMER & Co.
AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8
VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN



LIFTEN.
ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE BETEEKENIS IN NEDERLAND OF WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED. A. KRAAK ZN.
AMSTERDAM
VYZELGR: 28.

BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92—129/143
TELEFOON-5870N-970 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-ZANDSTEEN- EN MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN GRAFMONUMENTEN

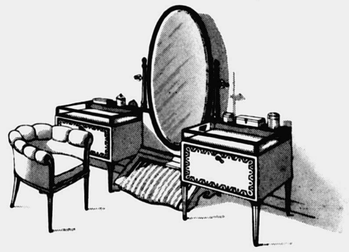

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT. 61. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

N.V. EERSTE NEDERLANDSCHE FABRIEK VAN ASBESTCEMENTPLATEN „MARTINIT"

AMSTERDAM GEDEPONEERD CRUQUIUSWEG 113 FABRIEKSMERK

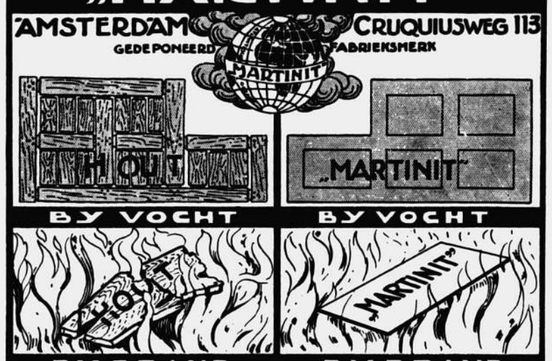

DE MARTINITPLATEN ZIJN BRAND-TREK- en KRIMPVRIJ

DE MARTINITPLATEN ZIJN VOCHTWEREND, ISOLEEREND

VRAAGT PRIJZEN en MONSTERS

ASBEST-CEMENT: LEIEN, NOKKEN, ROOKPIJPEN, GOTEN, AFVOERBUIZEN EN LUCHTKOKERS

ASBEST-CEMENT: VLAKKE EN GEGOLFDE PLATEN VOOR DAKBEDEKKING, BINNEN- EN BUITENWANDEN

TELEGRAM-ADRES: MARTINITPLATEN

TELEF.: ADMINIST. NOORD 7710, EXPEDITIE NOORD 8903, NA 5.30 ZUID 5434

FILIAAL: DEN HAAG v/h BÜCKER & Co. - ZIEKE 135-137 - TELEF. INTERC. 3423

VOOR UWE RECLAME BIJ DE WINKELIERS ZIJN ONZE

RECLAME TRANS-PARANTEN ONOVERTROFFEN

ONZE TRANSPARANTEN RIMPELEN NIET, VERKLEUREN NIET, LATEN NIET LOS

ONZE TRANSPARANTEN KUNNEN AAN BEIDE ZIJDEN MET WATER WORDEN BEVESTIGD

WIJ GARANDEEREN HET KLEEFVERMOGEN VAN ONZE TRANSPARANTEN VOOR DRIE JAREN

DRUKKERIJ KOTTING AMSTERDAM

DRUKKERIJ KOTTING AMSTERDAM

STRAAT-BILJETTEN

NAAR ONTWERPEN VAN DE EERSTE KUNSTENAARS OP GRAFISCH GEBIED

H.H. Architecten en
Bouwondernemers,

WIJ HEBBEN HET IN DE HAND

U een belangrijk voordeel te verzekeren bij het inkoopen van Uw

GROND- STAND- REGENWATER- en GOOTSTEEN- LEIDING.



ROUPPE VAN DER VOORT & Zn
's GRAVENHAGE
ROTTERDAM. GRONINGEN.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOUWMATERIALENHANDEL
„NOORD-HOLLAND"

MIDDENWEG 55
AMSTERDAM

WAAL- EN IJSSELSTEEN - DRIJFSTEEN
BIMS-, TRIPLEXHOUT, COMPLOPLATEN
HOUT- EN IJZERGAASWEEFSEL, KALK-
TRASMEEL, KALKMERGEL, CEMENT
KALK EN GIPS, MUUR- EN VLOERTE-
GELS EN VERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN
GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER VAN ASBEST-
CEMENT „LAMMIT"-PLATEN EN LEIEN

VAN DER KOLF
& MOLIJN'S

FABRIEK VAN BRONS- EN
KOPERWERKEN

ROTTERDAM

TELEFOON 418

▼

VERVAARDIGING VAN BRONZEN EN
KOPEREN VERSIERINGEN
OP ARCHITECTONISCH GEBIED
VERLICHTINGSMIDDELEN, DEUR- EN
KASTBESLAG
RADIATORBEKLEEDINGEN, ENZ. ENZ.
NAAR TEEKENING OF MODEL



P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

FA L. SABELIS JR
STEENHOUWER
DONKERE SPAARNE 20
HAARLEM
OPGERICHT 1820

▼

HARDSTEENEN-
ZANDSTEENEN- EN
MARMERWERKEN
GRAFTEEKENS

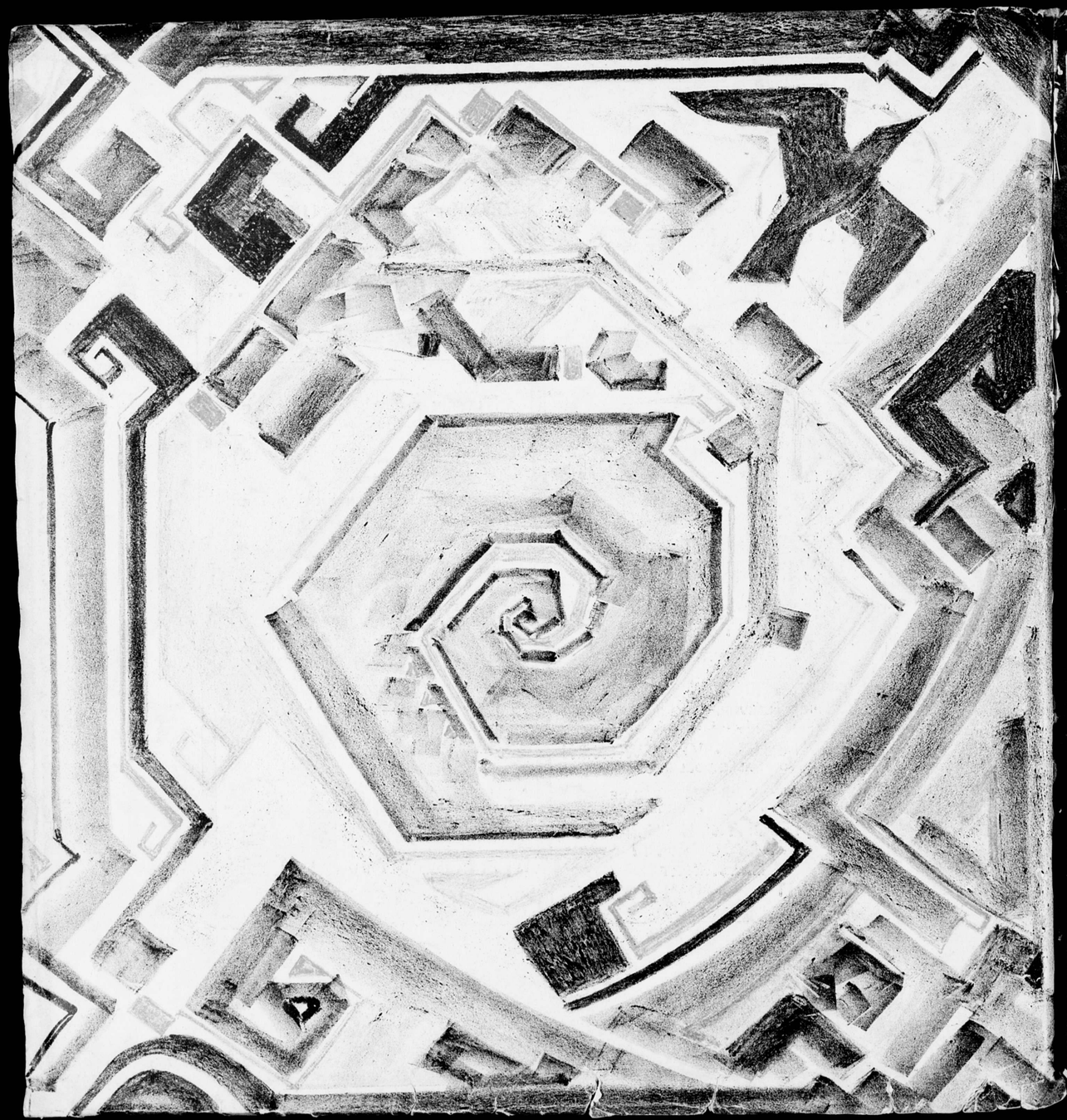

WEHDIHCEH



FABRIEK VOOR ARTISTIEKE
METAAL-
BEWERKING
BRESSER
& WOLZAK
AMSTERDAM
TELEFOON 1225 N.
LOOIERSGRACHT 43

BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM
KANTOOR:
DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN
PRINSEN-
EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES:
BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780
IMPORTEURS VAN HOOGOVEN-CEMENT
MERKEN:
RHEINHAUSEN - ALBA - CONCORDIAHÜTTE
HANSA EN MANNSTAEDT
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD:
CEMENT, TRAS, GIPS, KLUITKALK, SCHELP-
KALK EN STEENKALK
ZUURVASTE EN STAALHARDE VLOERTEGELS
TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209
CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

12e JAAR • JUNI • 1936

DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIJMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

6

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ONTWORPEN
DOOR JOHAN LUGER
KOLOMAN MOSER †, DOOR
J. L. M. LAUWERIKS
DE STEM VAN DEN NIEU
WEN TIJD, DOOR BLAAUW
KUNST TE LONDEN
DOOR JAN POORTENAAR
DE NIEUWE TIJD. EENIGE
GEDACHTEN BIJ HET
WERK VAN FRANK LLOYD
WRIGHT, DOOR JAN WILS
AF- EN TOE-WENDINGEN
DOOR H. A. V. D. EYNDE
MODEL ONTVANGKAMERS
SCHOORSTEEN, BOEKEN
KAST, M. DE KLERK (2 ILL.)
WOONKAMER-INTERIEUR
SCHRIJFBUREAU, BUFFET
PIANO, HILDO KROP (4 ILL.)
CAFÉ Y-PAVILJOEN, BANK
EN TAFELTJE, SCHETSEN
VAN STUDENTENKAMERS
2 BUFFETTEN, 2 LINNEN
KASTEN, THEETAFELTJE
DOOR P. KRAMER (8 ILL.)
STUDIES DOOR H. TH.
WIJDEVELD (2 ILLUSTR.)
INTERIEURS DOOR FRANK
LLOYD WRIGHT (2 ILL.)
INTERIEUR-STUDIES VAN
ELIEL SAARINEN (4 ILL.)
INTERIEURS VAN ARCH
SONCK & JUNG (4 ILL.)

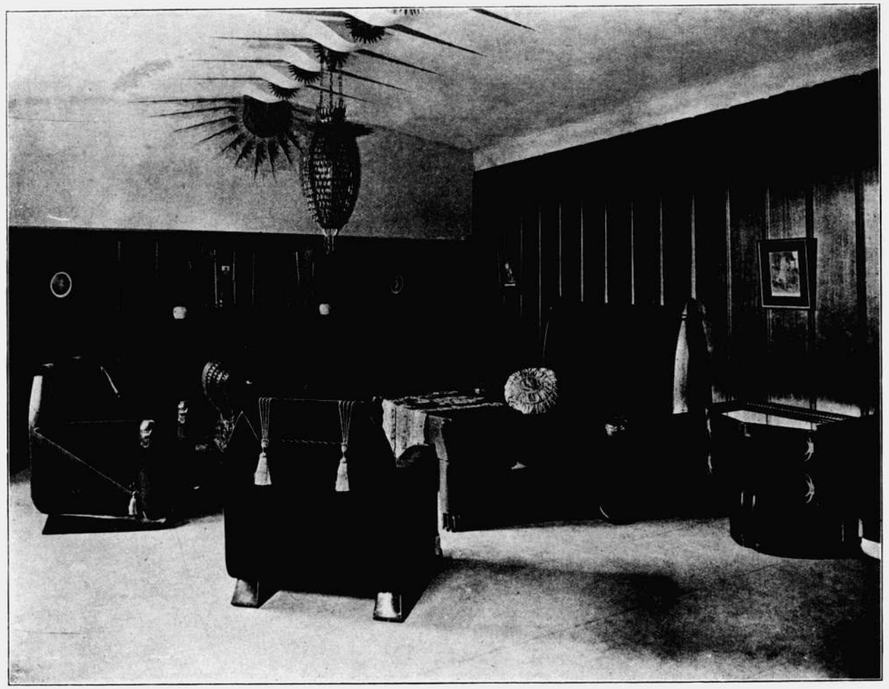

MODEL ONTVANGKAMER IN „'T WOONHUIS" TE AMSTERDAM. DIR. F. ZEEGERS ◻ ONTWERP M. DE KLERK ARCHITECT

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

†††KOLOMAN MOSER†††

DOOR J. L. M. LAUWERIKS

De innerlijk-geestelijke motieven der moderne Oostenrijksche kunst, laten zich, na eenige inspanning, afleiden uit het werk harer kunstenaars, natuurlijk, met het algemeene voorbehoud, dat het moeilijk is, het geheel dier strevingen op te sporen en vast te stellen.

De grondlegger dezer school is met Gustav Klimt heengegaan, want deze vereenigde, in chaotischen overvloed, een groot aantal harer meest opvallende elementen in zijn al te veelzijdig werk. Dat dit wel eenigszins ten koste der kwaliteit geschiedde, behoeft geen betoog, maar de grootheid van zijn inzicht kwam toch ten goede aan de moderne kunst, en zijne scheppingen werden een bron, waaruit de Oostenrijksche kunstenaars met onrustbarende rijkelijkheid geput hebben.

Voor de moderne kunst is het overlijden van Koloman Moser een bijna even groot verlies. Hij bezat niet het algemeen kultureele, pantheïstische en mondaine, waarvan Klimt's kunst doortrokken is, daarentegen vinden wij bij hem het christelijk religieuse. Het geheel van zijn vermogen was minder uitgebreid en liet het virtuoosachtige terzijde, zijn geestelijk inzicht echter was minstens even diep, zijn gevoel fijner, doch eenzijdiger. Hoewel hij een sterke begaafdheid had voor het zuiver picturale, heeft hij toch in de kunstnijverheid het meest tot stand gebracht en met groote zekerheid trof hij ook daarin steeds het essentieele Op het gebied der christelijk religieuse kunst zijn twee ontwerpen voor Kerkbeschilderingen van hem merkwaardig. Vooral zijn beroemd onuitgevoerd ontwerp voor de beschildering der nieuwe H. Geest Kerk te Düsseldorf (± 1908).

Het is bijna zeker, dat hij voor dit ontwerp is uitgegaan van de decoratieve grondgedachte der versiering van het Baptisterium der Orthodoxen te Ravenna (5e eeuw). Het Baptisterium is geheel als doopkerk opgevat en versierd. Eene zoodanige versiering laat zich natuurlijk niet zonder meer op eene andere kerk overbrengen. Koloman Moser maakte bij zijn ontwerp de fout, dat hij het water als hoofdmotief toepaste en dus eigenlijk van eene doopkerkversiering uitging. Daarvan afgezien, is het hem gelukt, de organische gedachte sterker uit te werken, dan dit in Ravenna het geval is en haar tot een indrukwekkend hoofdmotief te verheffen en uit te beelden.

In Ravenna is de mozaïk-versiering meer Byzantijnsch ritueel en zelfs eenigszins dogmatisch, trouwens met volkomen behoud der diepere geestelijke waarheid, zooals wij dit bij de vroeg-christelijke kunst verwachten kunnen en ook meestal verwerkelijkt vinden. Met eene zekerheid, die ten zeerste onze bewondering en verbazing wekken moet, heeft ook Koloman Moser in zijn projekt het hoofdmotief begrepen en doorgevoerd, en hij maakte daardoor deze versiering tot een blijvende waarde voor de toekomstige moderne kunst en tegelijk tot eene verfrisschende afwisseling tegen de zoogenaamd religieuse wanproducten, die ons allerwege tegengrijnzen, en die eene verdieping der geestelijke stroomingen tegenhouden.

Koloman Moser's beschildering zou voor een modern baptisterium geheel toepasselijk zijn, want het verbeeldde een wijden wit-blauw-gouden oceaan, die de muren van het gebouw volkomen overgolfde. Daaruit doken de figuren van heiligen en apostelen op, als visschen met dien oceaan vereenzelvigd. Dit is voorwaar eene bij uitstek christelijke gedachte die op grootsche wijze vertolkt was.

Het is wel jammer dat dit projekt niet meer werd uitgevoerd, en er is ook weinig kans, dat er iemand te vinden zal zijn, met voldoend geestelijk inzicht en die tegelijk ook de noodige macht heeft, om deze verheven ideale visie in eene steenen kerk te verwezenlijken.

Wel blijkt ook wederom uit dit bijzondere geval, dat het geestelijke geen naamsbegrip is, aan uiterlijke waardigheden verbonden, doch eene innerlijke doordringende macht, door eene hoogere gerechtigheid, ook hier weer, den kunstenaar verleend.

De moderne kunst heeft zich gaandeweg uit het werk der kunstenaars gevormd. Oppervlakkig bezien is het nog een heterogeen gedoe als met losliggende gekleurde glaasjes, doch indien men den kaleideskoop goed op het licht richt en in de juiste richting kijkt kan men het wonderlijk bewegend geheel zien, waarin zich de deelen volgens een vast plan, naar een visionair model, gaan schikken.

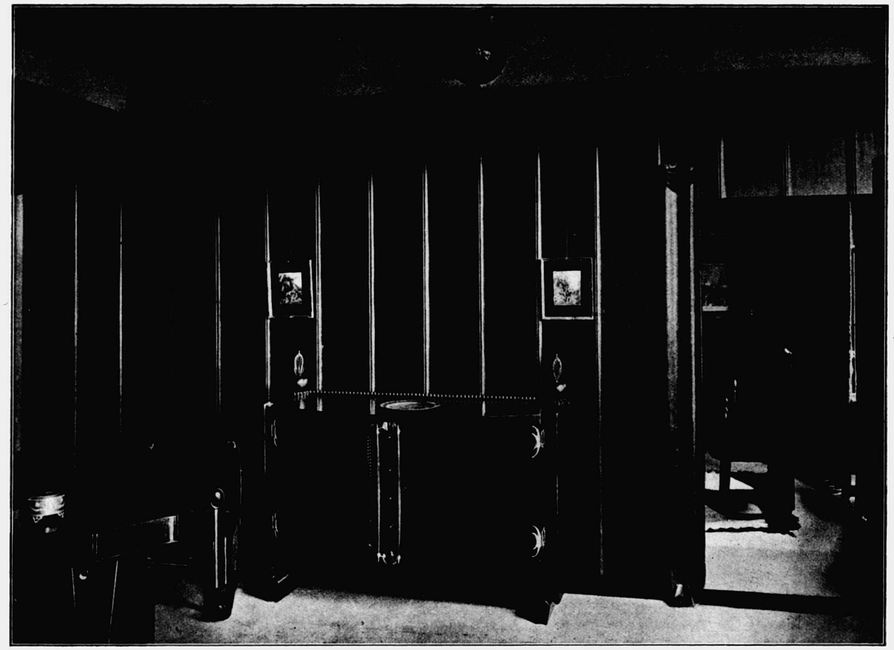

MODEL ONTVANGKAMER IN „'T WOONHUYS" TE AMSTERDAM. DIR. F. ZEEGERS ◻ ONTWERP M. DE KLERK ARCHITECT

DE STEM VAN DEN NIEUWEN TIJD DOOR C. J. BLAAUW

Van eeuwigheid tot eeuwigheid suist door de onbegrensde ruimte in dagelijksche wenteling en wisseling van zonneglans en sterrenacht de oude aarde, dragend het leven van eeuwigen strijd. Het is een woelen, wrijven en botsen zonder einde, een ongebroken volging van baren en voleinden, een rustloos kampen om bestaan, dat einden moet om plaats weer te geven aan het jongere, het nieuwere.

Het is alom vernietigende botsing, die weer nieuw leven baart: zoo in plant- en dierenwereld als in mensch'lijk leven. Nog kreunt de wereld van de verleden slagen der titanische menschenworsteling, volkerenstrijd voor recht en vrede en weer zien we 't bestreden recht tot onrecht zich verkeeren, vrede blijkt een ijdele leuze: de strijd der volkeren vergaat tot burgeroorlog, klassenstrijd.....

De in nationaliteitenstrijd opgedrongen saamhoorigheid, soldateske gehoorzaamheid tot ongeëvenaarde hoogte opgevoerd door drang tot nationaal zelfbehoud en de daaraan gepaard gaande offers met de der massa zwaardrukkende verarming en verdierlijkende inzinking, laten niet na hunne reactie te verwekken: overal zien we deze samendrukking zich ontspannen tot uiteenspatting en de bewust geworden massakracht verplaatst zich naar den strijd der zwaarbeproefde groepen. De materialistische tendenz verwijdt zich tot een meer ideëele; een nog niet alom bewuste, doch steeds sterker bewustwordende drang naar geestelijke verheffing beweegt de

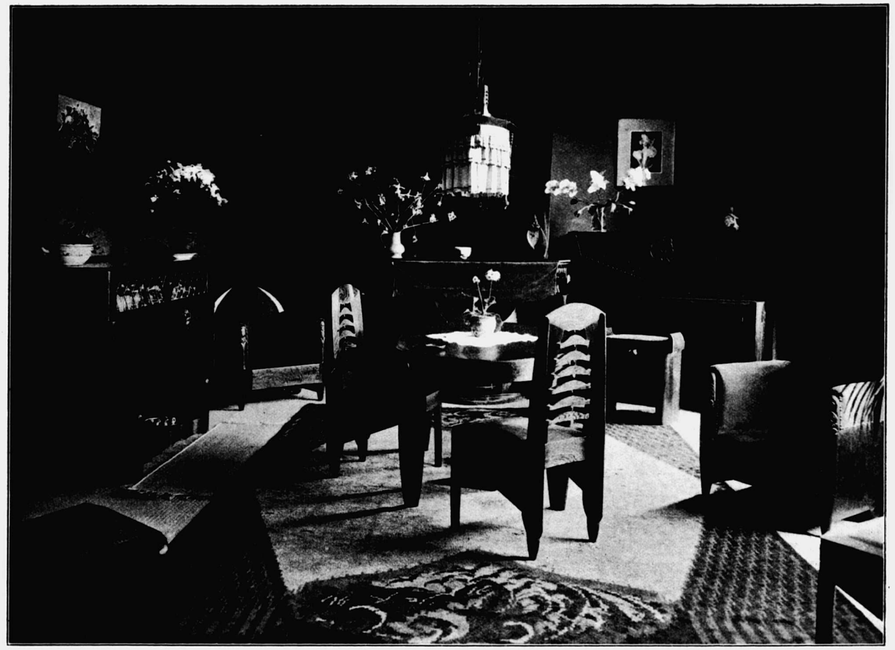

WOONKAMER-INTERIEUR ◻ UITVOERING DOOR NUSINK & ZOON ◻ ONTWERP HILDO KROP BEELDHOUWER

massa's tot weer nieuwen kamp en vrijheid is de leus, waaronder men opgaat naar onbekende toekomst, vrijheid is het verlangen..... zij het ook ten doode!

De wijsheid moge al zeggen, dat de ware vrijheid dàn eerst begint wanneer het leven ten einde is, wat geeft de wijsheid aan de massa? Een woord, — niets! Wat baat der massa een woord? Niets. Daarom: de massa marcheert onder de leuze der vrijheid; de wijsheid doorschouwt de wereld, maar beweegt haar niet; de massa beweegt haar.

Het uit vroeger strijd verrezen begrip der vrijheid, moeilijk aanvaard en langzaam geconsolideerd, voldoet niet meer; door den vernieuwden strijd van het heden gaat zich een nieuwe begripsnorm ontwikkelen; hier worden vrijheden gevierd, om ginds getoomd te worden, nieuwe begrippen, andere zeden doen hun intrede om, opnieuw geconsolideerd, straks weer verdrongen te worden door het andere.

◻ ◻ ◻

De wereld der kunsten blijft door dezen strijd niet onberoerd, in de schilderkunst heeft hij zich reeds aangekondigd in het streven naar vrijmaking van de objectieve wereld, gepaard met een kennelijken overgang van het gevoels-centrum naar een intellectueel centrum, een vorm verzakende stormloop naar het abstracte, waarbij het geschrift dikwerf meer dienst doet dan de beelding.

In de bouwkunst, die naar eigen geaardheid alreeds een conflict van nuts- en schoonheidsvraag genoemd mag worden, waar aan de eene zijde maatschappelijke eischen en aan de andere zijde vraag naar plastische schoonheid gelden moet, in de bouwkunst woelt het groote conflict

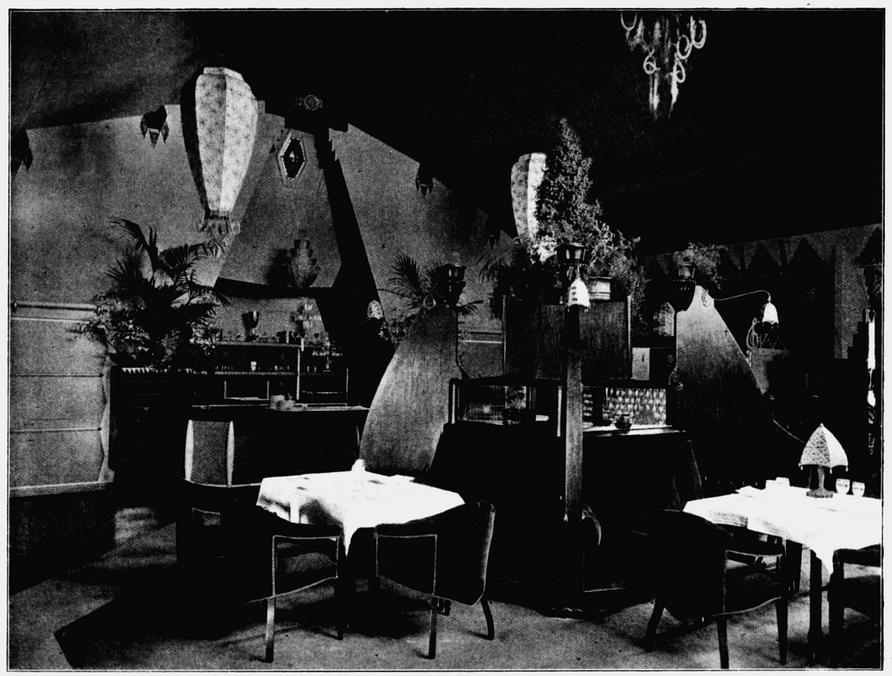

CAFÉ-RESTAURANT Y-PAVILJOEN TE AMSTERDAM □ □ □ ONTWERP P. KRAMER ARCHITECT

van twee zijden: een maatschappelijke en een geestelijke strijd.
Van de esthetische zijde zijn de teekenen van strijd reeds lang kenbaar in het streven naar traditie-vernietiging en oorspronkelijkheid en het kan zelfs gezegd worden, dat de bouwkunst als kunst alreeds zoover is gevorderd, dat hare beoefening in steeds heviger botsing begint te komen met hare maatschappelijke zijde, met de maatschappelijke constellatie-zelve, welke meer en meer een hinderlijke rem zal blijken voor hare verdere ontwikkeling.
Als voorbeeld kan dienen het conflict betreffende den bouw van een theater in den tuin van het Concertgebouw te Amsterdam; daar werden de architecten, die over dezen bouw een advies en project leverden, aangevallen. Geheel ten onrechte, want de architect is in deze maatschappij een dienaar van den lastgever en wanneer deze niet anders wil of kan, is de architect genoodzaakt om, naar zijn beste kunnen, het gevraagde gebouw te plaatsen op het verkeerde terrein.
Ja, hij kan weigeren; in den regel zal dit een offer zijn, waarmede alleen bereikt wordt, dat een minder conscientieus collega het werk met graagte overneemt; het resultaat blijft dan hetzelfde.
Het nobele, afwijzende gebaar staat heel fraai, maar het is niet juist van iemand dergelijke gebaren te verlangen, gebaren, waarmede de eenling zich als protesteerend slachtoffer stelt tegenover de maatschappelijke samenstelling, waarin en waaronder hij „leven" moet. Martelaarschap kan men zichzelf opleggen, doch het van een ander te eischen is absurd.
Nog blijft de vraag of in een geval als het besprokene voor den architect een belangrijke taak te vervullen is. Mijn antwoord zou in deze bevestigend luiden; was het Concertgebouw een mooi object, dan zou de plaatsing van een ander groot gebouw in de onmiddellijke nabijheid verkeerd zijn, doch daar het Concertgebouw een leelijk object is, heeft de architect gelegenheid om, zoo hij zulks inziet (we kunnen daar in dit geval zeker van zijn) zijn overtuiging in zijn conceptie zóó sterk te doen spreken, dat men later wel besluiten moet om de „muziektempel" te doen verdwijnen. Hoe kan men de leelijkheid beter aantoonen dan door het schoone er naast te zetten?



BANK MET TAFELTJE □ UITVOERING DOOR NUSINK & ZOON □ ONTWERP P. KRAMER ARCHITECT

Wanneer hier of in dergelijke omstandigheden van een fout sprake is, dan schuilt deze in de te groote vrijheid van elken grondbezitter om naar eigen believen en met voorbijgaan van alle esthetische bezwaren zijn grond vol te bouwen met de leelijkste objecten, die men zich denken kan. Wanneer daarmede aan velen ook een voortdurende ergernis wordt verschaft, neemt men dat volstrekt niet in aanmerking.
De fout is dus, dat een bezitter alleen te beslissen heeft, of een mooie tuin midden in de stad opgeofferd zal worden voor exploitatieve doeleinden.
Bij het instellen van schoonheidscommissie's is men alreeds begonnen om vrijheden van bezitters te verkorten op esthetischen grond; men is daardoor begonnen

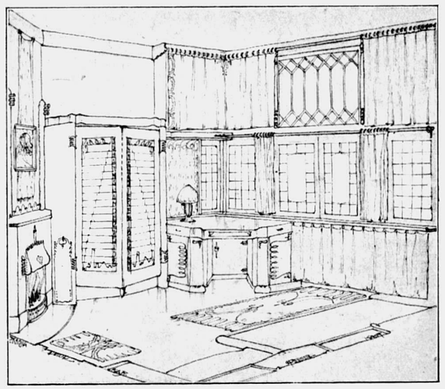

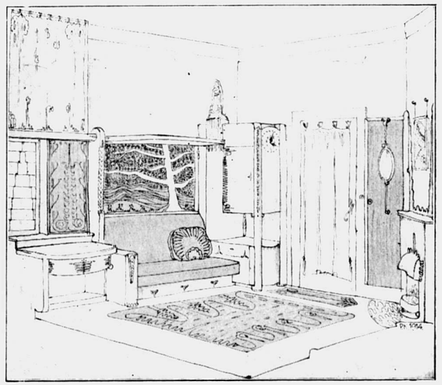

SCHETSEN VOOR STUDENTENKAMERS IN EEN HUURHUIS ◻ ONTWORPEN DOOR P. KRAMER ARCHITECT

langs organisatorischen weg de schoonheid te bevorderen. Het ligt in de lijn van dezen tijd om op dien weg consequent door te gaan en alle vrijheden, die in esthetisch opzicht schadelijk kunnen zijn voor het algemeen, te verkorten en zoo noodig geheel op te heffen.
Dit is het teeken van onzen tijd: groeiend bewustzijn in alle opzichten; in vroegere tijden deed men mooi, zonder het te weten en ook onbewust verging de schoonheid tot leelijkheid, een leelijkheid, die in de laatste dertig jaar al meer en meer tot het bewustzijn doordringt. Bewust zal men ook moeten strijden om de schoonheid opnieuw te doen verrijzen en wel door langs organisatorischen weg de omstandigheden daartoe zoo gunstig mogelijk te maken; wij weten nu, dat het „vanzelf"

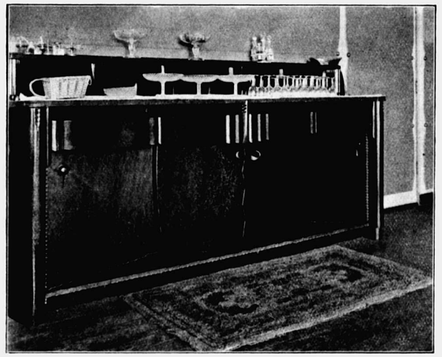

CAFÉ-BUFFET ◻ UITV.: NUSINK & ZN. ◻ ONTW. P. KRAMER

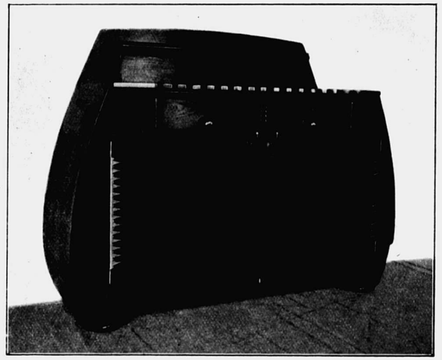

BUFFET ◻ UITVOERING: NUSINK & ZN. ◻ ONTW. P. KRAMER

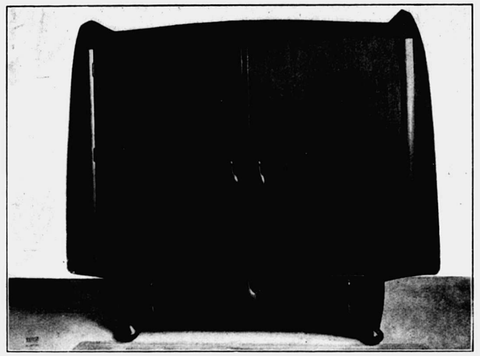

LINNENKAST ◻ UITVOERING: NUSINK & Zn. ◻ P. KRAMER ARCH.

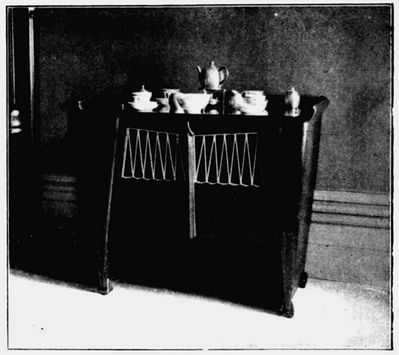

THEETAFELTJE ◻ UITV. NUSINK & ZN. ◻ P. KRAMER ARCH.

niet meer gaat en daarnaar moet gehandeld worden.
◻ ◻ ◻
De materialistische levenstendenz van de negentiende eeuw heeft de menschheid tot ellende gebracht; men heeft gewerkt en geploeterd voor een bestaan en men is geëindigd met armer te worden dan ooit. Reactie is thans te wachten: verlangen naar vrijheid tot genieten, begin van verlangen naar meer geestelijk genot vaart thans door de massa's; verlangen naar schoonheid gepaard aan meerdere waardeering van esthetische begaafdheid zijn factoren voor de naaste toekomst. Zoo is deze tijd dan rijp om aan te vangen met de vrijmaking van het esthetisch talent, dat tot heden in een, als behoorlijk aangenomen, dienstbaarheid verkeerde.

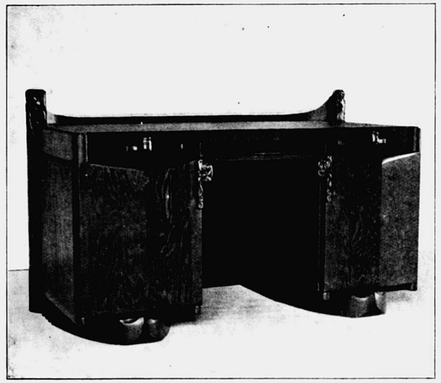

SCHRIJFBUREAU DOOR HILDO KROP ◻ UITV.: NUSINK & ZN.

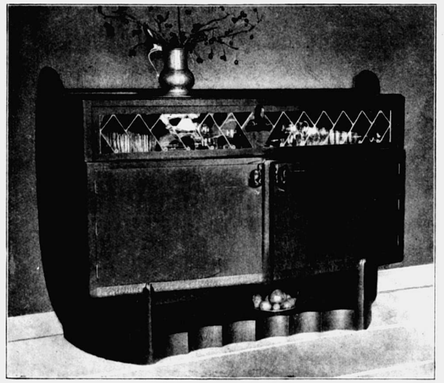

BUFFET DOOR HILDO KROP ◻ UITVOERING: NUSINK & ZN.

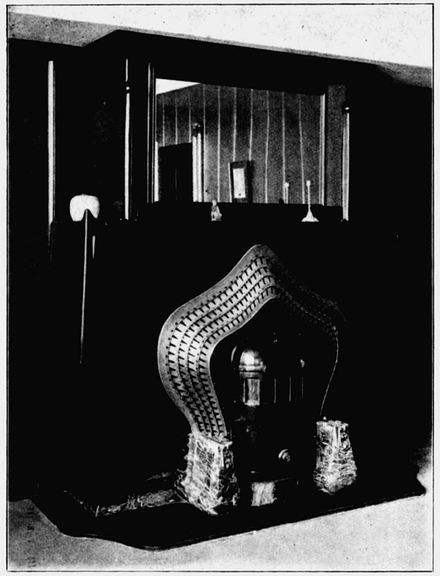

SCHOORSTEEN ◻ UITV.: „'T WOONHUIS" ◻ ONTW.: M. DE KLERK

Het is zeer begrijpelijk, maar daarom niet minder laakbaar, dat het koopmanschap in een maatschappelijke kunst als de architectuur, die kunst als het ware is gaan overheerschen.

Toch is deze overheersching sterker dan zelfs in een koopmanswereld noodig ware en niet genoeg kan het parasiteeren op anderer geestelijk bezit, zooals dit in de bouwkunstbeoefening zoo veelvuldig voorkomt, bestreden worden. De toekomst, die, reageerende op vroegere eenzijdige waardeering van materieel bezit, meerdere waardeering zal brengen voor geestelijk bezit, zal deze parasiteering evenzeer brandmerken als alle ander maatschappelijk wanbedrijf.

Het is niet in het belang der bouwkunst, dat de eigenlijke maker, de ontwerper van bouwkunstige werken, als ondergeschikte van een architect-zakenman in een voortdurende beknelling werkzaam is; de zekerheid voor elk begaafde om door verdienstelijk werk tot zelfstandigheid te geraken, zal zonder twijfel een ernstige beoefening der bouwkunst zeer versterken.

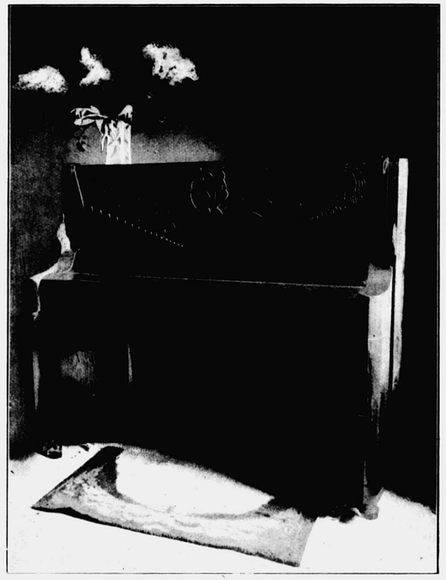

PIANO DOOR HILDO KROP ◻ UITVOERING: NUSINK & ZOON

Allen, wien het ernst is met de „bevordering der bouwkunst" zullen dit moeten inzien, ook de belanghebbende i. c., nl. de architectzakenman, die zijn koopmans- of organisatorstalent thans bezoedelt met de laffe ijdeltuiterij van schijnkunstenaarschap en ontvreemding van geestelijk bezit. Zoo hij zijn tijd begrijpt, dan trede hij van den leugen terug, alleen dan kan hij zijn plaats als organisator behouden; doet hij dit niet, dan is de tijd niet ver meer, dat hij den kring van architectonische werkers wordt uitgeworpen.

◻ ◻ ◻

De architectonische werkers hebben zich aaneen te sluiten tot een hechte organisatie, die waarlijk zich ten doel stelle: bevordering der bouwkunst.

Naast het ontginnen van het maatschappelijk terrein tot een vruchtbaren bodem voor een opbloei der bouwkunst zal deze organisatie (het is lang genoeg verzuimd) de opleiding van den architect ter hand moeten nemen.

Zonder omtrent deze opleiding in details af te dalen, moet hiervan gezegd, dat ze onttrokken moet worden aan de

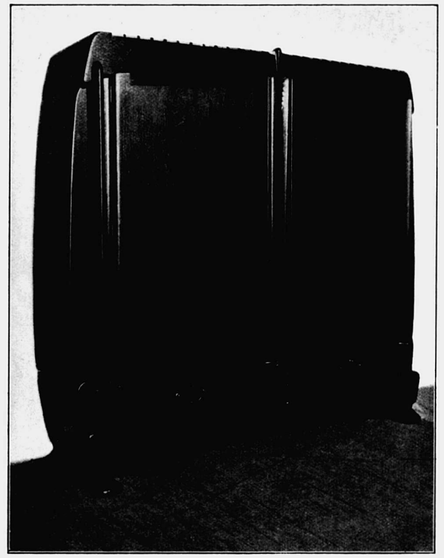

LINNENKAST ◻ UITV. H. BAUER ◻ ONTW. P. KRAMER ARCH.

z.g. beroepsleeraren, d.w.z. zij, die van onderwijs geven uitsluitend hun beroep maken. Geen opleiding kan vruchtbare resultaten opleveren, zoo ze geleid wordt door menschen, die het te onderwijzen kunstvak niet meer dagelijks beoefenen: voor het onderwijs in een levend kunstvak is als eerste noodzakelijkheid te noemen, dat de leidende kracht steeds door eigen arbeid een levend verband schept tusschen zijn leiding en het praktijkelijke vakleven; zonder dit verband gaat het onderwijs dood en het meeste kunstvakonderwijs is dan ook dood.

Een tweede noodzakelijkheid, die met een juiste oplossing van de eerste volkomen kan samengaan, is, dat de leider na eenige jaren weer uit kan treden om plaats te maken voor anderen; er zijn allerlei oorzaken, die het wenschelijk maken, dat onderwijskrachten met het geven van onderwijs ophouden, b.v. bij na korten tijd gebleken ongeschiktheid, ouderdom, vermoeidheid enz.; de mogelijkheid van uittreding zonder materieel of geestelijk verlies moet bij kunstvakonderwijs openblijven; dit is dringend noodig om aan de opleiding

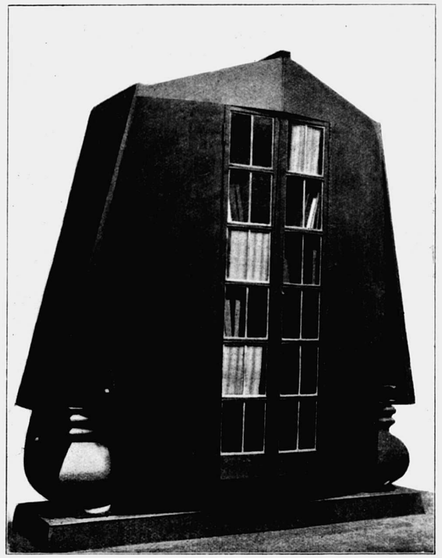

BOEKENKAST UITV. „'T WOONHUYS" ◻ M. DE KLERK ARCH.

steeds nieuwe en frissche kracht te kunnen toevoeren. Bij de tegenwoordig heerschende omstandigheden kan men, zonder onrecht te begaan, het onderwijs niet verlossen van de ongeschikte leerkrachten en dit is één van de redenen waarom het onderwijs in de kunstvakken dood is.

◻ ◻ ◻

Zal het verwerkelijken dezer wenschelijkheden weer schoonheid brengen in ons leven?

Neen, zèker zijn we hiervan niet, doch naar schoonheid kunnen we verlangen, wij, allen!

Waar het daden geldt, kunnen we den grond bereiden, waarop schoonheid bloeien kan.... en wachten of ze komen wil.

Nog is de grond dor en het gewas schraal, maar door het strijdgewoel breekt een zwakke roep om vruchtbaarheid! Wie tot ontginning bereid is, late dien roep niet onbeantwoord.

Den Haag, 12 Juni 1919.

◻ ◻

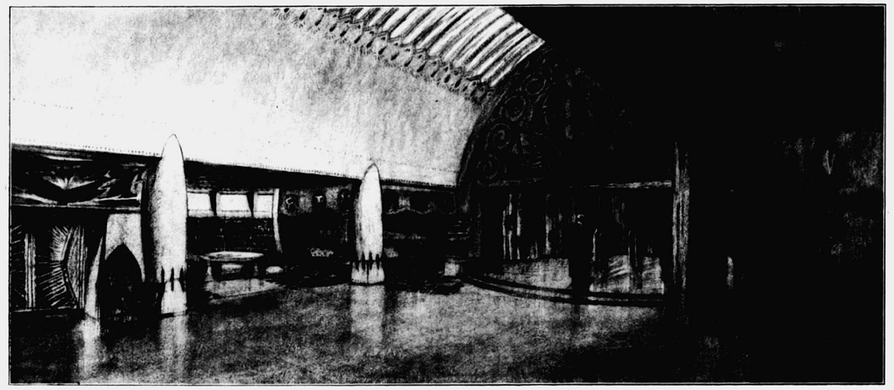

STUDIE VOOR DE WONING VAN EEN ACTEUR ◻ ◻ ◻ ◻ H. TH. WIJDEVELD ARCHITECT

KUNST TE LONDEN DOOR JAN POORTENAAR

I. HET RUSSISCHE BALLET

Camille Mauclair heeft eens gezegd, dat grootheid niet is een zaak van afmeting, doch van verhouding. En hij geeft er een sprekend voorbeeld van. Leg iemand, zegt hij, die noch den Eiffel-toren, noch een Tanagrabeeldje kent, van beide foto's voor — en het is zoo goed als zeker, dat die dan het beeldje als het grootste der twee voorwerpen aanwijst. Het is de vraag, of de proef zou opgaan, maar het exempel drukt sterk de waarheid uit die hij in het daglicht wil plaatsen.

Dat nu met groote afmetingen, met veel-heid, op zich zelf nog geen grootschheid wordt bereikt, leek mij weer door de Russian Balletts bevestigd. Het succes der balletten, ja, dat mag met recht grootsch genoemd worden. Na een aanvankelijk welslagen op kleine schaal heeft het Russische gezelschap van twintig genoemde en vele ongenoemde dansers, twee dirigenten, een regisseur-generaal, tooneelschikkers en decorateurs een geheel theater voor een geheel seizoen afgehuurd, elken avond voorstelling en twee matinees per week en wie de toestanden hier kent weet wat dat zeggen wil: een zakelijke onderneming van geweld. Maar er was een goed voorbereid terrein. Van oudsher is het ballet hier geliefd en in menig tooneelstuk maakt het ballet de clou — en de recette uit. De wonderlijkste invallen zijn de beste om een dansje onverwacht te laten gaan: een reuzen-pudding voor een partij van den Bourgeois-Gentilhomme blijkt te zijn een doos, waaruit een zacht-blauw gestrikte danseuse wipt, enzoovoorts.

Bovendien had men al voor den oorlog Russische balletjes en danseressen als Pavlova gehad, en heel wat beschimmelde romantiek was weer uit de oude doos gehaald en, afgeborsteld, weer op de planken gebracht. Goed getraind dansen is voor het groote publiek een onuitputtelijke bron van genot. En technisch is door deze Russen alles bereikt wat er te bereiken valt. Tot de verrassing, dat de eerste ballerina bij een abrupt slot zich neer laat glijden volgens de aloude „split", d.w.z. met één been rechts en één been links tot beide gestrekt op den grond liggen. Al in de dagen van Loye Fuller was dat een glanspunt.

Aan de technische verzorging ligt het zeker niet, maar hoe komt het dan dat het beroemde ballet der Russen ons vrijwel onbewogen laat hoewel hun aantal varieert tusschen één en wel vijftig, maar soms ook wel tot het honderdtal stijgt? Er is bovendien een orkest van wel zeventig man — dus een zeer gecompliceerd samenstel dat voor ons in actie wordt gezet, doch ons weinig innerlijke emotie geeft. Zelfs helpt het niet dat daarbij elk der dansers in de felst gekleurde costumes voor het voetlicht komt; er zijn er met bont er zijn er in zijde, fluweel, brokaat, met laarzen van leder, peau de suède, marokijn. Er zijn costumes: gestreept, gebloemd, rood met goud, met zilver; groen met roode vakken van opgenaaide lappen, ornamenten met zwarte contouren; gele overkleeden, changeant gevoerd; franjes, koorden, sjawls, kwasten, mutsen, baretten, hoofddoeken, pruiken; er is nog een beer en een toovenaar; twee dansers zijn als half geschoren poedels verkleed met blauwe en rose lintjes aan den staart; anderen gaan met pelikaan-koppen; daar is een dronken moesjik, blootvoets; de overigen dragen

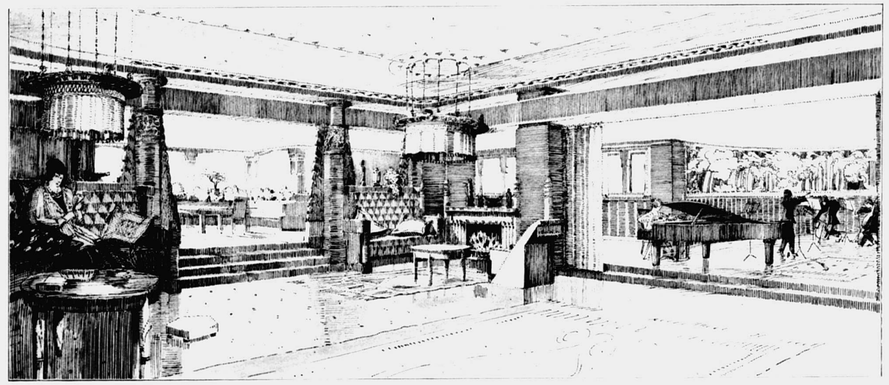

STUDIE VOOR DE WONING VAN EEN MUSICUS ◻ ◻ ◻ ◻ H. TH. WIJDEVELD ARCHITECT

kaplaarzen; hier een neger in een grasgroen pak met lange panden, glimmende knoopen en veel passementen en een krom zwaard en er is meer, en meer, en meer. Ja, 't is waar, een der balletten moest een maskerade voorstellen, maar ach, als dat alles nu eens niet op het tooneel kwam, maar één danser een dans uitvoerde die iets uitdrukte — hij zou alleen zeer goed die maskerade kunnen uitdrukken — hoe zou het ons meer emotionneeren! Daar was onlangs een afbeelding in „Nederlandsch-Indie": een foto van een zittende Balineesche landbouwer — hoe grootsch in zijn eenvoud, grootsch als een profeet, grootscher dan vele van Michel Angelo's profeten-gewel-denaren. Die Baliër wilde mij maar niet uit de gedachten; het was de verhouding van Tanagra en Eiffeltoren.

Er is in de Tanagra-richting op het Hollandsche tooneel genoeg gedaan dat ieder mij begrijpen zal als ik zeg dat men miste het gebaar waarmede Verkade als de Dood in „Elckerlyc" ten tijde van de zomerspelen zoo'n indruk maakte. Ook de eenheid van de massa, zij was er niet. Het was de overdaad, het mengelmoes, zonder dat de compositie ordening bracht in het verwarde. Al die tientallen vormden geen geheel-van-veel-menschen, zooals hier Martin Harvey dat bij de bruilofstoet in The taming of the Shrew te zien gaf, of Royaards in den Mei-dans in Faust, of de nieuwe Gijsbrecht-vertooning in het samenscholen der burgers bij de nadering der catastrophe. Een ander ballet: La boutique fantastique, richt zich meer naar typeering of karakteristiek en parodie, dan naar het „groote". Een poppenwinkel met een oud baasje en een jong opgeprikt bediendetje wordt door klanten bezocht; wat nuffige dametjes, een lastig jongetje en de voor het succes onontbeerlijke, de, De Amerikaan van alle revues in het geruite pak en met veel banknoten en vele anderen. Er is veel geestigs in den opzet van dat alles. Tal van poppen worden vertoond, sommige verkocht. Alle poppen dansen, maar te weinig als poppen om de karakteristiek scherp of penetrant te maken. Het is charmant, charmant, maar het is wel wat aan de oppervlakte.

Weer een ander ballet-motief is de middernachtszon van het oude, het heidensche Rusland, verpersoonlijkt in een jonge man die na den dans der dorpsgenooten wordt opgeheven. Daar is een sfeer van vergane tijden geschapen door de Byzantijnsch-fantastische kleeding en eindelooze schakeering der Aziatische ornamenten en aan het barbaarsche herinnerende kleurentaal. De oeroude volksdans doet tijden van veel bijgeloof en veel sterke overtuiging, tijden van een naïeve overschatting der beteekenis van de natuur-verschijnselen opleven.

Ik heb mij afgevraagd: vergeten wij misschien, dat het is een Russisch ballet? Zeker kan ons, West-Europeanen veel van het Aziatische ontoegankelijk zijn. Maar juist het laatste, meest Russche bleek het meest ontroerende. En er is toch ook in alle volken en alle godsdiensten en alle kunsten, ondanks verscheidenheid of contrast, één groote, gemeenschappelijke ondergrond die ons den weg wijst in alle oude kunstuitingen van voorbijgegane beschavingen. Want zonder Brahmaan, zonder Boeddhist te zijn, waardeeren wij toch de grootheid der Brahmaansche en Boeddhistische kunst. En de oud-Egyptische, en de Japansche, en de Perzische en Chineesche, en wij waardeeren den eenvoudigen Balineeschen landbouwer, hoewel de cultuur dier volken de onze niet is.

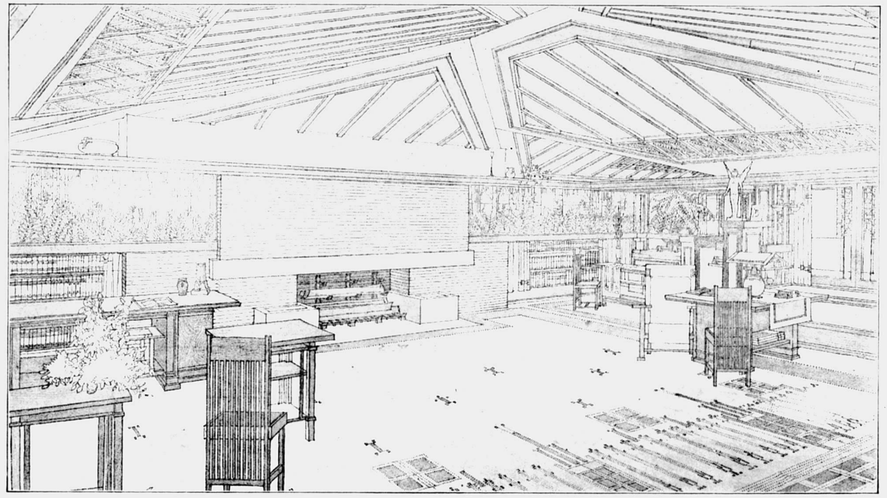

INTERIEUR VAN HET WOONHUIS „AVERY COONLEY" IN AMERIKA ◻ ◻ ◻ FRANK LLOYD WRIGHT ARCHITECT

DE NIEUWE TIJD. EENIGE GEDACHTEN BIJ HET WERK VAN FRANK LLOYD WRIGHT DOOR JAN WILS

In de laatste jaren pas is het den kunstenaars bewust geworden, dat een waarlijk moderne kunst niet steunt op vormen, die in 't wilde weg gegrepen zijn, maar haar oorsprong slechts vindt en een vasten ondergrond heeft in datgene, wat men den tijdgeest noemt. Het is het bewustzijn, dat moest komen na de vele decepties, die elke willekeurige, persoonlijke uiting weer meebracht, persoonlijk dan opgevat in den zin van het enge, het bekrompene. Hoeveel ellende de kunsthistorie overigens moge hebben teweeggebracht, doordat zij steeds maar wees op den vorm en niet op de innerlijkheid, ondanks haar zelf heeft zij meegeholpen om de oogen van de ruimer voelende kunstenaars te openen.

Alleen een groot gemeenschappelijk bezit, een hoog geestelijk ideaal, is door alle tijden heen, voor den kunstenaar de verheven bron geweest, waaruit hij zijn kracht putte.

En waar nu 's menschen hoogste verlangens weer uitgaan naar een nieuw levensdoel kan het niet anders of voor de kunst komt dan ook nu weer het oogenblik, waarop zij in eigen schrift van dezen tijd voor ons en voor die na ons komen de bewustwording van onze kracht zal neerschrijven.

Dat is de roeping van de kunst, dat door haar alleen het hoogere leven van de menschen als een algemeen leesbare taal wordt geboekstaafd. Godsdienst, levensinzicht en economische verhoudingen kunnen door ons aangevoeld worden, maar, als buiten den tijd staande, te begrijpen zijn zij niet. Het kunstwerk evenwel brengt het beeld van het grootsche van een tijd onmiddellijk tot volle klaarte. En daarom is het de dure plicht om het eigen schrift te schrijven.

◻ ◻ ◻

Gebroken moet worden met tradities, voor zoover zij bewust in het werk zouden worden neergelegd, wat door velen nog beweerd wordt dat gedaan moet worden. Dat logisch voortbouwen beteekent niet het bouwen aan het eigen huis, maar aan het huis van het voorgeslacht. Traditie is een schoon woord met een diepen zin: het is een keten, die de historie voorstelt en waar ieder geslacht een nieuwe schakel van uitmaakt. Maar in het woordenboek van den kunstenaar is het een vloek.

Aan latere kunsthistorici kan overgelaten worden of in het werk van nu, de traditie wel gehandhaafd is, of onze

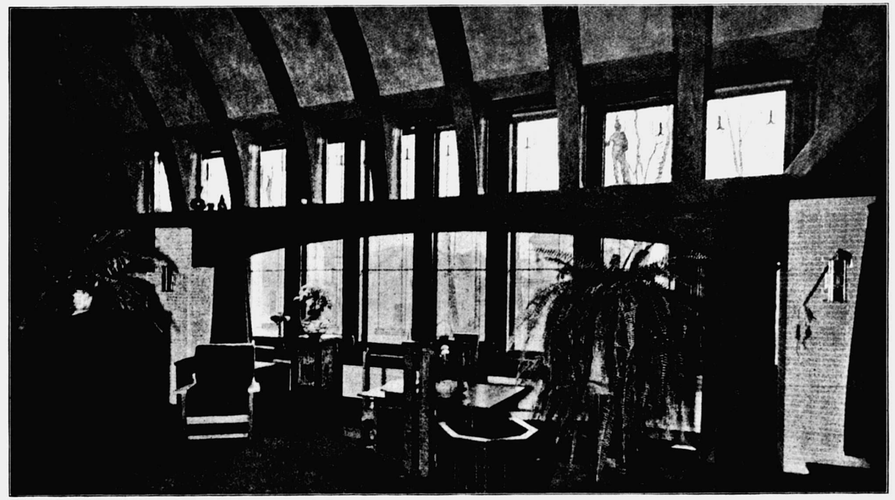

INTERIEUR VAN HET WOONHUIS „DANA" SPRINGFIELD AMERIKA ◻ ◻ ◻ FRANK LLOYD WRIGHT ARCHITECT

schakel even krachtig is of sterker, dan de voorgaande. Voor den scheppenden kunstenaar heeft dat geen belang. Zóólang heeft de kunst gedrukt gelegen onder dien zwaren steen, dat het nog moeite kost het hoofd hoog te heffen en vrij rond te zien, naar wat er in de nieuwe wereld omgaat.

◻ ◻ ◻

Men heeft gelachen om de futuristen, die het verplettere-nde van die traditie voelden en alles daarom op den kop wilden zetten.

Men heeft Marinetti voor krankzinnig verklaard, omdat hij Venetië wilde verbranden, om het daarna, uit eigen middelen, als een nieuwe, gezonde stad, weer op te bouwen. En over Wright trok men de schouders op, toen hij schreef, dat de eerste taak van de machine was, al het oude werk kort en klein te slaan.

Maar in den grond moest men ze wel gelijk geven, heeft men wel gevoeld, dat al dat oude ons met magische krachten naar achteren gedraaid hield, en we bang waren het hoofd te wenden en vooruit te zien.

Het was ook zoo gemakkelijk, rustig en genoegelijk om zich te stellen in het licht van de oude schoonheid, al was het ver weg. Allicht, dat iets van dien glans ook nog over het nieuwe werk zou heengaan.

◻ ◻ ◻

En nu gebeurt het, dat een vreemd, een nieuw geluid gehoord wordt, het geluid van een juichende massa, die zich bevrijdt, zich zelf bewust werd en de taaie banden van het verleden verbrak en het overweldigend verhevene van een nieuwe toekomst aanvoelt; het geluid van zwaar stampende machines en zoemende dynamo's, die te wachten staan om hun giganten-krachten te laten leiden door een nietig mensch tot heil van diens medeschepsels; het geluid van de snorrende propellers, van gierende sirenen, van alles wat den nieuwen tijd inleidt. Daarin ligt de kracht van het heden, daar is de nieuwe bron, waaruit de mensch van dezen tijd zijn kracht moet putten. Niet in gedraaide vormpjes, niet in angstige trillinkjes, niet in sentimentaliteiten, niet in angstig mechanisch duiken in de oude vormenzee, maar in gedegenheid, in volheid, in vastheid en in zuiverheid zal de nieuwe kunst, de taal van het heden zijn.

◻ ◻ ◻

Een wijde ruimte doet zich open met verre horizonten, een groot arbeidsveld ligt braak en geen tijd zal er meer gevonden worden om elkaar te vertellen, hoe braaf we wel zijn, hoe knap ons werk wel is, hoe onbelangrijk dat van anderen. Geen tijd zal er meer zijn om ons blind te staren op één, zegge één landhuisje, dat tien-

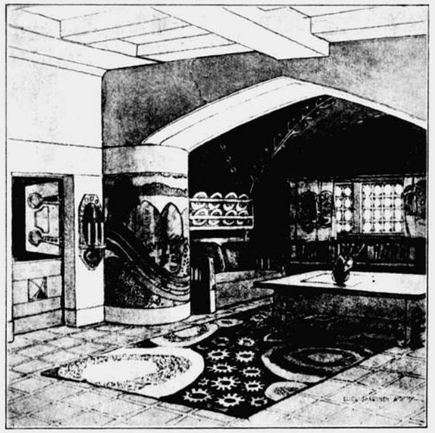

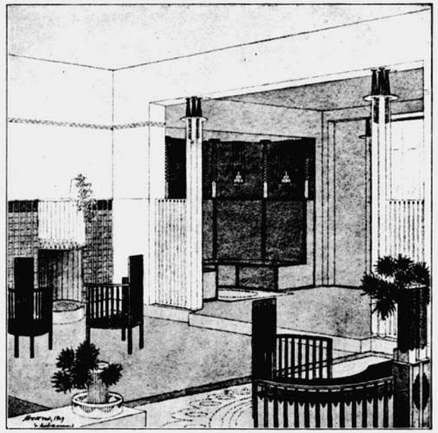

STUDIES VOOR INTERIEURS DOOR ARCHITECT ELIEL SAARINEN □ □ □ HELSINGFORS FINLAND

tallen malen wordt afgebeeld en waarbij men ellenlange artikels schrijft, omdat daarmee een leegte gevuld moet worden en vooral de aandacht gevestigd op zijn product, dat levenloos in de wereld werd gezet.
En, och arme, het is om te vertwijfelen! het lukt niet! Want dat zwaar geluid, dat aan komt druischen, overstemt de lofzangen van al die arbeidswoningberoemdheidjes; de ledepoppen beginnen al te trillen en lintjes en strikjes wapperen al op een bedenkelijke manier in den wind, die den stroom vooruit gaat. De machtige stroom die aan komt golven en mee zal sleuren als een banjir, allen en alles, wat zich als een eenling wilde doen bewonderen

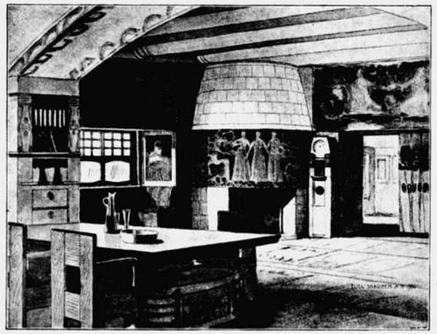

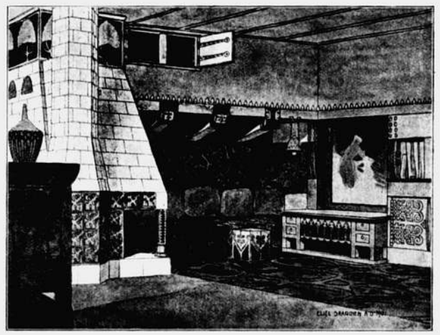

STUDIES VOOR INTERIEURS DOOR ARCHITECT ELIEL SAARINEN □ □ □ HELSINGFORS FINLAND

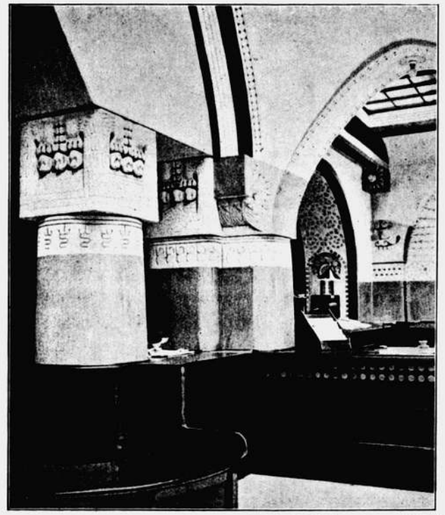

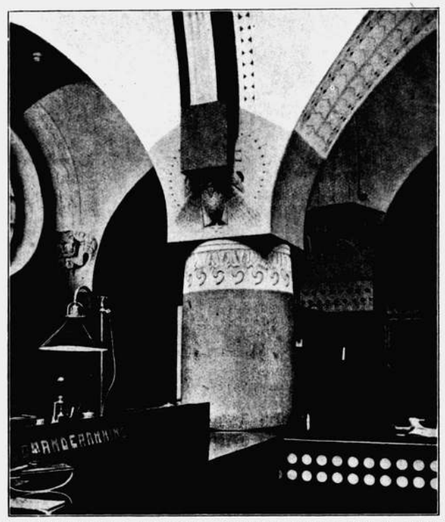

INTERIEURS VAN EEN BANKGEBOUW □ ARCHITECTEN LARS SONCK & VALTER JUNG FINNLAND

of bewierooken.... De anderen zullen doorwerken, omdat ze weten te werken voor allen....
□ □ □

Daar, kunstenaar van nu, ligt uw taak! daar in het volle leven! Aanzie het, sta er midden in en schrijf als kunstenaar de historie van dezen tijd!

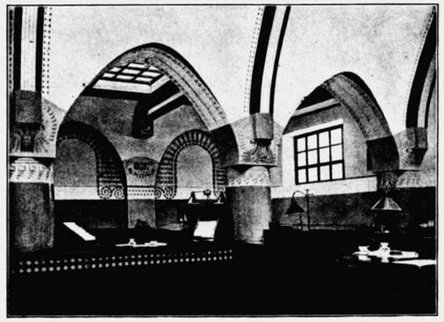



INTERIEURS VAN EEN BANKGEBOUW □ □ □ ARCHITECTEN LARS SONCK & VALTER JUNG FINNLAND

AF-EN TOE-WENDINGEN

— — — — — — — in den grooten volkerenbond kwamen de raden opnieuw bijeen — — — — — — tot dusverre was hun arbeid regelend geweest en de doorploegde bodem lag daar ontvankelijk, wachtend op de scheppende daad — — — — — — — — — een vorige samenleving was jammerlijk te niet gegaan, omdat de zin voor 't schoone had plaats gemaakt voor verschillende lagere instincten — — een mensch moest gekozen, die door de schoonheid deze samenleving zou leiden naar hooger plan — — — — — — — — — — — — en nu waren zij allen opgeroepen: de dichters en de musici; de schrijvers en de redenaars; de tooneelspelers en dansers; de bouwers en beeldhouwers; de schilders en versierders; de drijvers in metaal en de pottenbakkers; de glasbranders en de verluchters; de batikkers en de ikatters — — — een bonte mengeling van klank en kleur en vorm, van licht en donker — — — een andere geest zou deze samenleving beheerschen — — — niet de diplomaat van 't verleden, maar de priester der schoonheid; niet de man met de sabel, maar de dichter zal de hartstochten verwinnen; niet een slaaf der massa, maar de mensch, die door zijn spel het volk wekt en opheft uit zijn alledaagschheid en platheid — — — — — — de mensch die gekozen was trok zich in de stilte terug en overpeinsde wat geweest was, hetgeen heden was en wat komen moest en het verleden ging aan zijn geestesoog voorbij in al zijn pracht, maar ook in zijn diep verval — — — — — — — — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar 't heden en hij zag een snelle wisseling der waardeering voor hetgeen door de beste kunstenaars was gewrocht, als een bewijs voor den critischen zin: een van de grondslagen voor de gestadige vernieuwing van den geest — — — een frissche wind voer door het leven en schudde aan iederen boom — — — — — — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar een groep, die onbewogen voor een groot wereldgebeuren, bleef hangen aan reeds lang uitgebloeide kunstvormen, talent en energie verspillend, elke nieuwe gedachte weer in afgedragen kleêren hulde — — — een maskerade en zonderling schouwspel, temidden van een tot nieuw leven gewekte wereld — — — — — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar jonge onstuimige krachten, die enkel in afwendingen leefden en daardoor dreigden alles te verbrokkelen — — — — — — — — — inplaats, van één groote gemeenschappelijke daad, die alleen de scheiding kende van het heden en verleden, stichtten zij bij zoovele verschillende dogma's, elk een eigen kerkje — — — — — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar hen, die enkel de buitenzijde der dingen zien, daarom bij elk gerucht uitloopen, toepassend wat uiterlijk het allernieuwste nabij komt en dan plechtig verklaren al het vorige voor afgedaan! — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar hen, die met groote en zuivere bedoelingen bezield, trachtten de kern te benaderen en deze naar buiten tot uitdrukking te brengen, — — — — — maar een splijtzwam hield hun gescheiden; en zijn gedachten trachtten deze te vereenigen in een groote en machtige beweging: te zamen den tempel voor de samenleving op te bouwen een grootsch en verheven bouwwerk, gewijd aan alles wat het leven hoogere waarde geeft — — — — — een mijlpaal waarin gegrift die wetten, welke als zoovele steunpunten zullen zijn, voor het zoo wankele volk, voor het voor elken indruk zoo opene gemoed van den kunstenaar, die deze zal sterken tegen elke reactie, tegen elk weer terugvallen in reeds lang uitgebloeide vormen — — — — — — een vormenspraak voortgekomen uit het leven zelf, met zijn rustig voortgaan en zijn felle bewogenheid, zijn ernst en zijn vroolijk spel, zijn geheimzinnigheid en hevige droefheid, zijn titanische kracht en zijn teêre lieflijkheid, het hoog oplaaien van den geest tot God en het heulen met Satan, zijn heldhaftigheid en zijn angst, zijn geraffineerdheid en zijn kinderlijke naivieteit — — — — een centrum voor den mensch in al zijn mogelijkheden — — — — — — — — — en zijn gedachten gingen uit naar den trotschen koppigen mensch, die nederig de dienaar van de gemeenschap wil zijn; den rijk genuanceerde, welke in eenvoud zijn werk doet; den driftige, die beseft dat de rust is uit God en de haast uit den booze; den geestelijken mensch, die de materie naar zijn waarde weet te schatten en beheerscht; den ernstige, die weet dat zonnige levensvreugd de hoogste stemming is der ziel; den sterke mensch, die teedere verfijningen weet te weven; den ingetogene, die in uitbundige kleur en vlammen uitlaait; den idealist, die begint met de nuttigheid der dingen; den dichter die de hoogte beklommen de afgrond peilt — — — — — — — — — — — en in gedachten zag hij dezen tempel van welks gelaat men het innerlijk karakter afleest, het peil der behoeften, bedoelingen en verlangens verhoogt en de gestemdheid der besten verwant is — — — — — — — den toegewijden tot steun, den kooplieden in den tempel ten val, toone het den dogmatici dat het hunne maar een zeer klein eenzijdig gedoe is, den materialist, dat hij zijn werk voltooid verklaart, wanneer het leven pas begint zijn rechten te eischen, den onevenwichtige naar den geest, dat een zeer sterke brug van uit de aarde noodig is, den virtuoos wat hem ontbreekt, den parvenu zijn barocce leegheid, den ijdele, dat het ruwe latwerk armelijk door zijn verguldsel uitsteekt, den schoolmeester, wat middel is en wat doel — — — — — — — — — — — — en de splijtzwam moge na al zijn afwendingen zich toewenden.

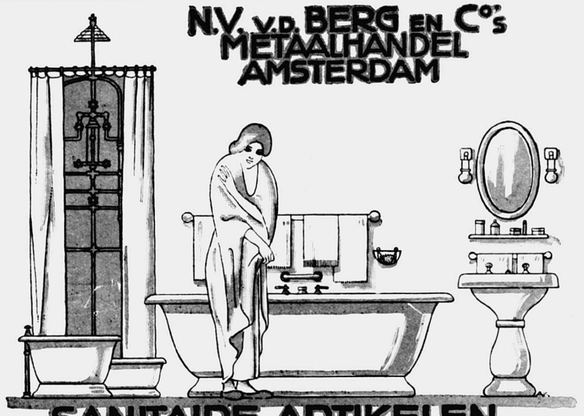

N.V. v.d. BERG EN Co's METAALHANDEL AMSTERDAM

SANITAIRE ARTIKELEN



JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 3500 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N.B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN
DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN
VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM



MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
W.ED A. KRAAK A ZN
AMSTERDAM
VYZELGR: 28.

BETIMMERINGEN

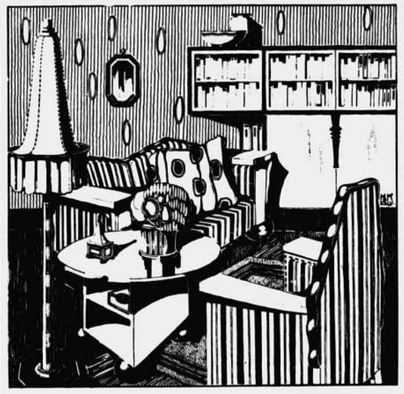

DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92–129/143
TELEFOON-5870N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-, ZANDSTEEN- EN MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN GRAFMONUMENTEN

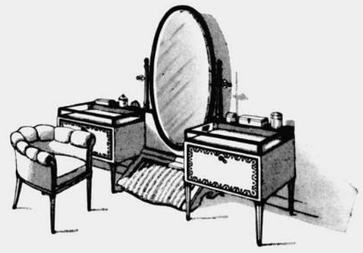

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT. 61. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

GERARD B. RIJKE JR
BINNEN-ARCHITECTUUR
AMSTEL 122
TEL. 6815 NOORD
AMSTERDAM

▼

AFD. COMPLETE MEUBELEERING
HUIZEN, VILLA'S ETC.

▼

AFD. STOFFEERING
VAN
MOTORBOOTEN ZEILJACHTEN, WHERRY'S ETC.

BESCHIKBAAR

RANSOME

RANSOME BETON MOLENS

VOOR HANDKRACHT, WORDEN GEBRUIKT IN GEHEEL GROOT-BRITTANNIË EN DE KOLONIËN; ZIJN HET VOORDEELIGSTE EN GEMAKKELIJKSTE IN HET GEBRUIK. KUNNEN DOOR ÉÉN MAN GEDREVEN WORDEN.
ZIJN EVENEENS ZEER GESCHIKT VOOR TEER- EN ASFALT MACADAMWERKEN.

GEMIDDELD VERMOGEN PER DAG VAN 10 UUR: 8 —11½ c.M.
MAXIMUM VERMOGEN PER DAG VAN 10 UUR: 15½—22½ c.M.

DE RANSOME VERMEHR MACHINERY CO.,
ANNA PAULOWNASTRAAT 3, TE 'S-GRAVENHAGE, HOUDT ZICH VOOR HET GEVEN VAN INLICHTINGEN GAARNE AANBEVOLEN

TELEFOON 4564 TEL.-ADRES: „RANSOME-HAAG"

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP BOUWMATERIALENHANDEL „NOORD-HOLLAND"

MIDDENWEG 55
AMSTERDAM

WAAL- EN IJSSELSTEEN - DRIJFSTEEN
BIMS-, TRIPLEXHOUT, COMPLOPLATEN
HOUT- EN IJZERGAASWEEFSEL, KALK-
TRASMEEL, KALKMERGEL, CEMENT
KALK EN GIPS, MUUR- EN VLOERTE-
GELS EN VERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER VAN ASBEST-CEMENT „LAMMIT"-PLATEN EN LEIEN

N.V.

BURKSON

HEERENGRACHT 473
AMSTERDAM

JUIST VERSCHENEN:

EEN LUXE-UITGAAF

MET 48 REPRODUCTIES IN KOPERDIEPDRUK
EN 1 DRIEKLEURENDRUK NAAR WERKEN VAN

JAN SLUIJTERS

MET EEN INLEIDING DOOR JUST HAVELAAR
BANDTEEKENING DOOR DEN SCHILDER

PRIJS PER EXEMPL. f 20.—, VIJFTIG GENUMMERDE, DOOR DEN KUNSTENAAR GEWAARMERKTE EXEMPLAREN OP SIMILI JAPON à f 40.— PER STUK

UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG'
REGULIERSGRACHT 19 ▫ AMSTERDAM ▫ TELEFOON NOORD 8155

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45



GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

H.H. Architecten en
Bouwondernemers,

WIJ HEBBEN HET IN DE HAND

U een belangrijk voordeel te verzekeren bij het inkoopen van Uw

GROND- STAND- REGENWATER- en GOOTSTEEN- LEIDING.



ROUPPE
VAN DER VOORT & Zn
'S GRAVENHAGE
ROTTERDAM. GRONINGEN.



P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

W. GIEBEN
MEUBELFABRIKANT

KANTOOR EN FABRIEK
LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478
TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN
∴ .. ∴

WENDINGEN

BIBLIOTHEEK

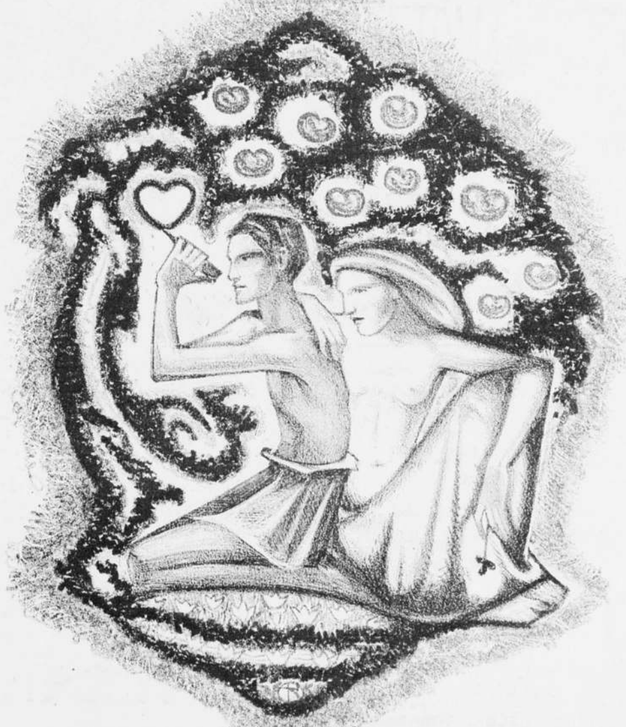

19

HOUTSNUDERSNUMMER

BRESSER & WOLZAK

FABRIEK VOOR ARTISTIEKE METAAL — BEWERKING

LOOIERSGR: 43 AMSTERDAM

BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP

LIMPER & Co's

BOUWMATERIALENHANDEL

AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86

OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a

TELEGR.-ADRES: BRALIM

POSTBUS: 129

TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:

PORTLAND-CEMENT

IJZERPORTLAND-CEMENT

EN HOOGOVEN-CEMENT

PRIMA MERKEN — CONCURREEREND

HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD

CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS

GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK

STEENKALK en

ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS"

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT

DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT

ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN

OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN



HOUTSNEDE

LION CACHET



WENDINGEN



HOUTSNEDEN NUMMER

BESTAANDE UIT 54 PAGINA'S MET 59 ILLUSTRATIES EN ALS LOSSE BIJDRAGE EEN GROOTE HOUT □ SNEDE DOOR □ □ LION CACHET □ HET IS GEDRUKT VAN DE ORIGINEELE □ HOUTBLOKKEN □ = WAARVAN ER 40 SPECIAAL VOOR □ WENDINGEN □ GESNEDEN ZIJN = OP DE SNELPERS VAN DE DRUKKERIJ □ VOLHARDING □ TE AMSTERDAM ONDER LEIDING VAN H. TH. WIJDEVELD

1919 JULI EN AUG. 2E JAARG

INHOUD

OMSLAG LITHOGRAFIE DOOR R. N. ROLAND HOLST

DE REEDS VIJF EN TWINTIG JAAR OUDE HOUTSNEDEN VAN DE BAZEL EN LAUWERIKS DOOR R. N. ROLAND HOLST

VERDER HOUTSNEDEN VAN

LION CACHET
K. P. C. DE BAZEL
J. L. M. LAUWERIKS
B. ESSERS
J. VELDHEER
N. EEKMAN
J. B. VAN HEUKELOM
J A C. JONGERT
A. J. GROOTENS
W. O. J. NIEUWENKAMP
DIRK NIJLAND
L. O. WENKEBACH
HUIB LUNS
H. A. VAN DER STOK
HILDO KROP
JOH. POLET
JOHN RADECKER
JAN MANKES
S. JESSURUN DE MESQUITA
CHRIS LEBEAU
JOAN COLETTE
L. SCHWARZ
J. CANTRÉ
ELSA BERG
GUSTAV DE SMET
FILARSKI
ERICH WICHMAN
A. P. W. v. STARRENBURG
KAMP
G. P. L. HILHORST
W. WIJNMAN
DAAN DE VRIES

7 EN 8

REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER

UITGEVERS-MAATSCHAP PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ

NAAML. VENN. ELECTR DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP

VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA f16; OPGAVE BIJ DEN SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT

BIJ DE BOEKHANDELAREN EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN DER ARCHITECTURA ET AMICITIA

BIJ DE REEDS VIJF EN TWINTIG JAAR OUDE HOUTSNEDEN VAN DE BAZEL EN LAUWERIKS DOOR R. N. ROLAND HOLST

De ontwikkeling en vervolmaking der chemisch-grafische technieken heeft de houtsnede haar volle zelfstandigheid doen herwinnen. Als reproductiemiddel is zij thans volkomen verouderd, als zoodanig heeft zij dan ook glad afgedaan. De bevrijding van een zéér karaktervolle techniek uit de banden van een naargeestige dienstbaarheid, opende haar prachtige mogelijkheden, die reeds voor een deel in vervulling zijn gegaan, dank zij het feit dat deze elementaire techniek den jongeren talenten juist dat biedt, wat zij in hun nieuwe evolutie noodig hebben en nastreven. Voor vijftig jaren stond de houtsnede er nog gansch anders voor. De geïllustreerde publicaties van dien tijd waren nog altijd min of meer verzorgde uitgaven geweest, en de houtsnede was de eenige techniek waarin de illustraties werden uitgevoerd. Hoe meer echter die publicaties tot de geïllustreerde reportage gedwongen werden, hoe noodzakelijker bleek het, zich het moderne tempo eigen te maken, een tempo, dat in onzen tijd zoozeer versneld is, dat het voerde tot een volstrekt onnoodige en smakelooze overproductie van geïllustreerde weekbladen, die anderzijds alleen weer mogelijk is en gestimuleerd wordt door de vervolmaking der chemisch-grafische technieken.

Reeds voor dertig jaren begon de houtsnede verdrongen te worden, ook zelfs in een land als Engeland met op dit punt zoo roemvolle traditie, in een klassiek geworden weekblad als Punch werd van toen af alleen de politieke hoofdprent nog in hout gesneden. In die jaren was John Tenniel nog de beroemde Punch-teekenaar, en als Woensdags de politieke prent van de week was vastgesteld, teekende hij dienzelfden dag nog zijn compositie op het houtblok, dat Donderdags in vele stukken werd gezaagd, en door even zoovele houtgraveurs, mechanisch weg, op den grondslag van industrieele arbeidsverdeeling, werd gesneden. Vrijdags paste de meesterknecht de stukken weer aan elkaar, en Zaterdags verscheen de Punch in een oplage waar tal van hedendaagsche onnoodige publicaties jaloersch op zouden zijn.

Maar ook in ons land zaten wij voor vijf en twintig jaren nog met een overschot van technisch bekwame houtgraveurs, die alle handgrepen van hun vak kenden, doch het eigenlijke van de kunst, in de techniek waarvan zij virtuozen waren, niet begrepen: verouderde vaklieden, die dreigden uit hun ambacht te worden verdrongen door de nieuwste technische vindingen. De uitgave van het maandblad „Woord en Beeld" kwam, als ik mij niet zeer vergis, voor een goed deel tot stand om deze houtgraveurs aan den slag te houden, en de bekende portrettenreeks, door Haverman voor het titelblad van deze publicatie geteekend, bewezen niet alleen het talent van den teekenaar, maar bewijzen ook en bovenal, hoe de houtsnede hier misbruikt werd voor een reproductief doel, welke haar stelde voor oplossingen die niet alleen onlogisch, maar aesthetisch onverdedigbaar waren. Deze portretten toch, zoo goed als de teekeningen van Punch, zoowel als de teekeningen van Rochussen voor Eigen Haard, en de illustraties van Gustave Doré, evenals de beroemde illustraties voor de Moxon-editie van Tennyson's verzen, zij allen waren geconcipiëerd zonder maar even rekening te houden met de beperkingen die de houtsnee-techniek eigen zijn, zonder besef dus ook, welke schoone mogelijkheden deze techniek besloten hield. Alle verantwoordelijkheid, meenden deze overigens voortreffelijke kunstenaars, hield bij hun eigen werk op, en volkomen absolutistisch lieten zij 't aan hun mindere broeders, de houtgraveurs, over om hun, niet in houttechniek gedachte vormen toch in 't kopshout na te prutsen.

Door de ontkenning der beperkingen van deze speciale techniek, moest, het kon niet anders, de houtsnede als kunstuiting geheel in versukkeling geraken; geest en hand waren gescheiden, en zelfs de meest mechanische werk-opvattingen konden bovendien niet verhoeden, dat zij het tempo, dat van nu af aan door de moderne wetenschappelijke uitvindingen werd aangegeven, niet kon bijhouden. En daar de aesthetische waarde ook volkomen opgehouden had te bestaan, was er te

recht niemand, die over het verval der houtsnede kon treuren.
In een zijner schoone essays heeft de dichter Yeats geschreven, dat de kunst dáár bovenal zuiver zich uit, waar „life is less hurried and less successfull". Haast en succes, ziedaar juist de twee herauten der groot-industrie, — ziedaar ook juist de twee gevaren waaraan de houtsnedekunst, dank zij wat sommigen haar „achterlijkheid" zullen noemen, vermocht te ontsnappen — en zij die zoo bevreesd zijn, dat de kunst andere wegen zal gaan dan de te zeer alle verwachtingen tot zich trekkende industrie welgevallig is, zij mogen door de geschiedenis der houtsnede het inzicht winnen, dat het in een gelukkiger toekomst voorwaar met vele andere schoone technieken niet anders zal gaan dan met de houtsnede. De groot-industrie heeft haar niet gedood maar haar teruggegooid uit den maalstroom van de moderne ontwikkeling, en dáár waar het leven niet gejaagd en niet winstgevend is, daar juist vangt een nieuw en veel schooner en zelfstandiger leven voor de houtsnedekunst aan.
Haar bevrijding kwam te gelegener tijd, juist toen jongere kunstenaars vervuld geraakten van den drang om zich los te maken van picturale opvattingen, om den klaren expressieven vorm en de decoratief gebouwde compositie na te jagen en zich te bevrijden van het modelé en de gradaties van licht en schaduw.
Beter dan de ets en beter dan de litho, kan de houtsnede deze nieuwe bestrevingen steunen, de kloekheid en elementairheid der techniek stuurt toch aan op klaarheid en overzichtelijkheid, zij dwingt er toe de bouwende elementen der conceptie naarvoren te brengen, die in het levendig spel van zuiver zwart en zuiver wit, gaaf en schoon hun uitdrukking kunnen winnen.
De waarheid hiervan wordt niet beter bewezen dan door het werk van zoovele jongeren, die zich in deze mannelijke techniek uitspraken. Naast de vreugde over dit feit zij het mij vergund één kantteekening te plaatsen, en wel deze, dat het te bejammeren is dat wij, — zooals ik elders reeds schreef, — dreigen overstroomd te worden door de al te faciele linoleumsnede, het papperig ersatz voor 't edele kopshout, dat te rafelig is voor den gevoelig scherpen burijn, en dat zwicht en dijt onder den druk van de pers. De linoleumsnede, — een ware huisvlijttechniek, — steunt slechts den drang naar overveel en veel te veel produceeren, en moet den haastigen en gemakzuchtigen kunstenaar noodwendig voeren tot onzuiverheid en misleidende vormgeving.

▫ ▫ ▫

Nu de houtsnede in Holland, — en in Holland waarlijk niet alleen, — nieuwe triomfen viert, acht ik het een voorrecht er op te mogen wijzen, hoe voor vijf en twintig jaren reeds de toen nog jonge architecten de Bazel en Lauweriks de eersten waren, om de houtsnede naar haar eigen aard en naar haar welbegrepen karakter toe te passen. Deze bouwkundigen met zoo groote begaafdheden voor 't decoratieve element, uitstekende handwerkslieden in de eenvoudige beteekenis van 't woord, rijke philosopheerende geesten bovendien, zij hebben een serie houtsneden gemaakt die niet gemakkelijk te overtreffen zal zijn, kleine meesterwerken zijn 't van xylografische kunst. Bovendien bezitten deze houtsneden dat stille en zuivere, vaak juist die kunstuiting eigen, die nog onopgemerkt bleef, en alleen in eigen warmte zich koestert, en bevrediging vindt.
En hoe vèr zij met dezen schoonen arbeid hun tijd vooruit waren, het blijkt nog uit een andere eigenschap hunner houtsneden. Zij toch waren voor vijf en twintig jaren, toen Holland nog alleen oog had voor de impressionistische schilderijkunst, de eersten, (die naast en met den architect J. H. de Groot als theoreticus), de waarde van het geometrisch systeem onderzocht, begrepen en toegepast hebben.
Zij hebben door dit helder theoretische inzicht, èn door het aanvaarden van een zoo elementaire en dwingende techniek, mede de grondslagen gelegd voor de zuivere verciering van het vlak, en dat in een tijd, toen niemand nog vanuit de grondslagen der architectuur dit probleem had onderzocht, een probleem toch dat alleen door het wezen en de kennis der architectuur te benaderen is, en dat alleen door en in de architectuur haar hoogste volmaking kan bereiken.
Onder styleeren werd in die jaren — en helaas ook thans vaak nog verstaan, het martelen der natuurvormen, tot zij dor, plat hetzij dan rond, of volgens latere mode vierkant, maar als levensvormen dood waren. Zij, de architecten, waren de eersten die inzagen, dat eerst het rythme gesteld moet worden, en de natuurbeelding zich dan op dat rythme moet ontplooien. Alleen dàn kan die boeiende samenvloeiing ontstaan tusschen twee, in wezen tegenstrijdige elementen, alleen dàn behoeven de levensvormen niet eerst onherkenbaar verminkt te worden, om ze met het vlak in evenwicht en harmonie te brengen.
Daarom acht ik zoowel uit aesthetisch als uit theoretisch oogpunt de schoone houtsneden, die de Bazel en Lauweriks voor vijf en twintig jaren gemaakt hebben, van zoo groote waarde.
Een nieuw inzicht werd door hun arbeid ingeluid, en overtuigender zal dit straks nog blijken, wanneer de decoratieve bestrevingen volkomener dan thans zich bevrijd zullen hebben, niet alleen van alle vrij-schilderkundige invloeden, maar directer van uit de grondbeginselen der architectuur zelf zullen zijn gegroeid. Want eerst dàn zal de vlakvercierende kunst tegelijk volkomen redelijk, maar ook vol-op mild kunnen zijn. Dat architecten de eersten waren, die dit voor een kwart eeuw reeds hebben doorzien, is een sterk duidend voorteeken, en wij hebben dit niet alleen dankbaar te erkennen, maar bovenal mogen wij de beteekenis van den zuiveren en inzichtrijken arbeid door hen voor vijf en twintig jaren verricht niet vergeten.



LION CACHET



KOPSTUK DER RANDVERSIERING PROSPECTUS VAN EEN TIJDSCHRIFT □ □ □ 1896



TANHÁ 1895



GEZAG 1895

3 HOUTSNEDEN
GESNEDEN IN
PALMHOUT-KOPS
□ DOOR □
K. P. C. DE BAZEL

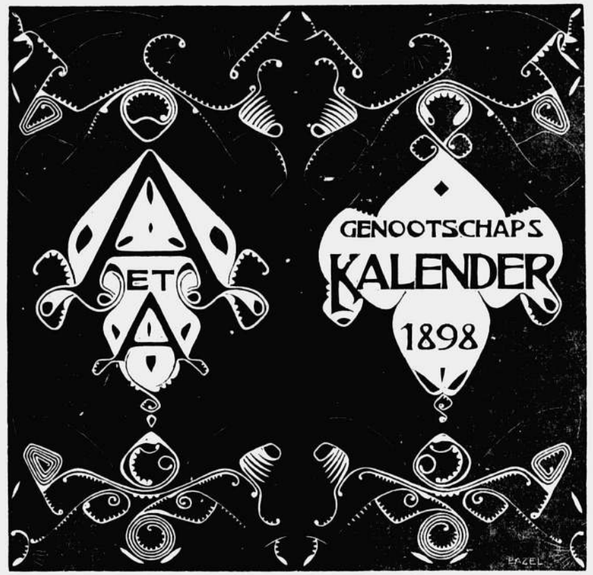

OMSLAG KALENDER GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA □ □ 1897



HOOFD VOOR EEN KINDERTIJDSCHRIFTJE □ □ 1896

2 HOUTSNEDEN
KALENDER IN PEREN-
HOOFD IN PALMHOUT
□ DOOR □
K. P. C. DE BAZEL





□ ONDERMIJND □
EN WETGEVER
GESNEDEN IN
PALM- EN PEREN-
KOPS DOOR
J. L. M. LAUWERIKS

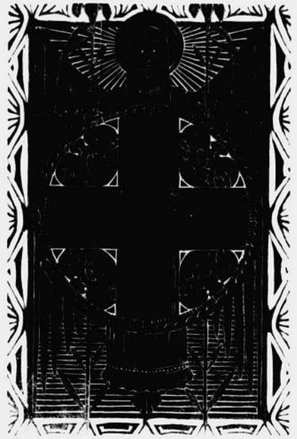





CHRISTUS BELEEDIGD
MULTATULI-HULDE
EN BIDPRENTJE
GESNEDEN IN
PALMHOUT-KOPS
□ DOOR □
J. L. M. LAUWERIKS



STRAND
GESNEDEN IN
PERENHOUT-KOPS
DOOR
B. ESSERS



REE
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
J. G. VELDHEER



DE KREUPELEN
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
N. EEKMAN



DE KREUPELEN
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
N. EEKMAN



APEN
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
J. B. HEUKELOM



HET ANKER
GESNEDEN IN
PALM-KOPS
DOOR
JAC. JONGERT



□ DIPTIEK □
GESNEDEN IN
PEREN - KOPS
□ DOOR □
A. J. GROOTENS



□ DIPTIEK □
GESNEDEN IN
PEREN - KOPS
□ DOOR □
A. J. GROOTENS



STADHUIS
TE VEERE
GESNEDEN IN
PALM-LANGS
DOOR
W.O.J. NIEUWENKAMP



TEMPELPOORT
OP BALI
GESNEDEN IN
PALM-KOPS
DOOR
W.O.J. NIEUWENKAMP



BIJ HET LOODS-
KANTOOR
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
DIRK NIJLAND



DE SLAPER
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
DIRK NIJLAND



ISAAK ZEGENT JACOB
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
L. O. WENCKEBACH



LAMME GOEDZAK
EN ZIJN EZEL
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
L. O. WENCKEBACH



VREDE
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
HUIB LUNS



OORLOG
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
HUIB LUNS



BADENDE NIMF
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
H. A. VAN DER STOK



FAUN EN MEREL
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
A. H. VAN DER STOK



HOUTSNEDE IN
PEREN-LANGS
DOOR
HILDO KROP



HOUTSNEDE IN
PEREN-LANGS
DOOR
HILDO KROP



No. 1
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
JOH. POLET



No. 2
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
JOH. POLET



HOUTSNEDE IN
PEREN-KOPS
DOOR
JOHN RADECKER



SCHREEUWENDE
KRAAI
GESNEDEN IN
PEREN-KOPS
DOOR
JAN MANKES

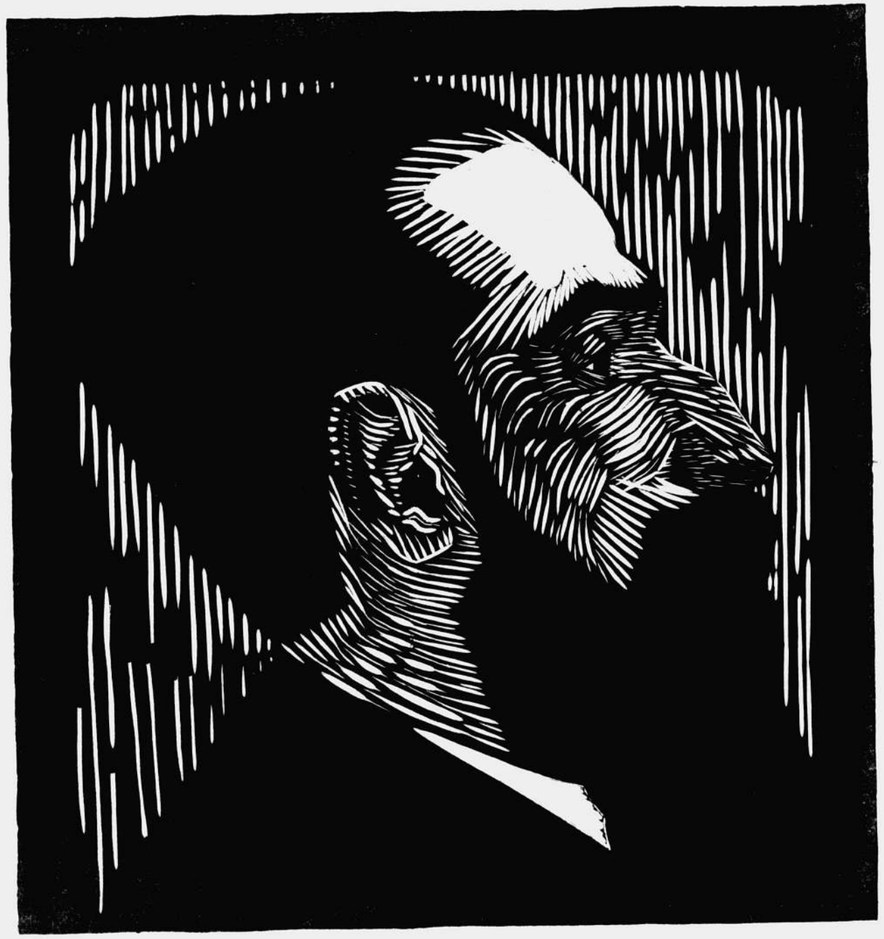

PIET VORKINK
GESNEDEN IN
PEREN-KOPS
□ DOOR □
J. JESSURUN
DE MESQUITA



PHLIP METMAN
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
□ DOOR □
CHRIS LEBEAU



MADONNA
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
JOAN COLLETTE



DE BOODSCHAP DES
ENGELS
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
JOAN COLLETTE

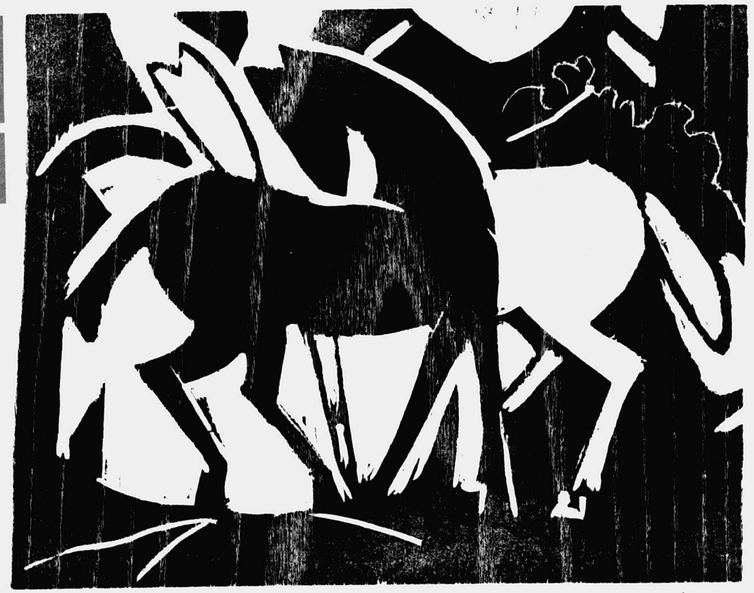

PAARDEN
GESNEDEN IN
IEPEN-LANGS
DOOR
L. SCHWARZ



ER WAREN TWEE
KONINGSKINDEREN
GESNEDEN IN
COROMANDEL
DOOR
JOSEF CANTRÉ



MOEDER EN KIND
GESNEDEN IN
POPULIEREN LANGS
□ DOOR □
ELSA BERG



PROCESSIE
GESNEDEN IN
POPULIEREN LANGS
□ DOOR □
ELSA BERG

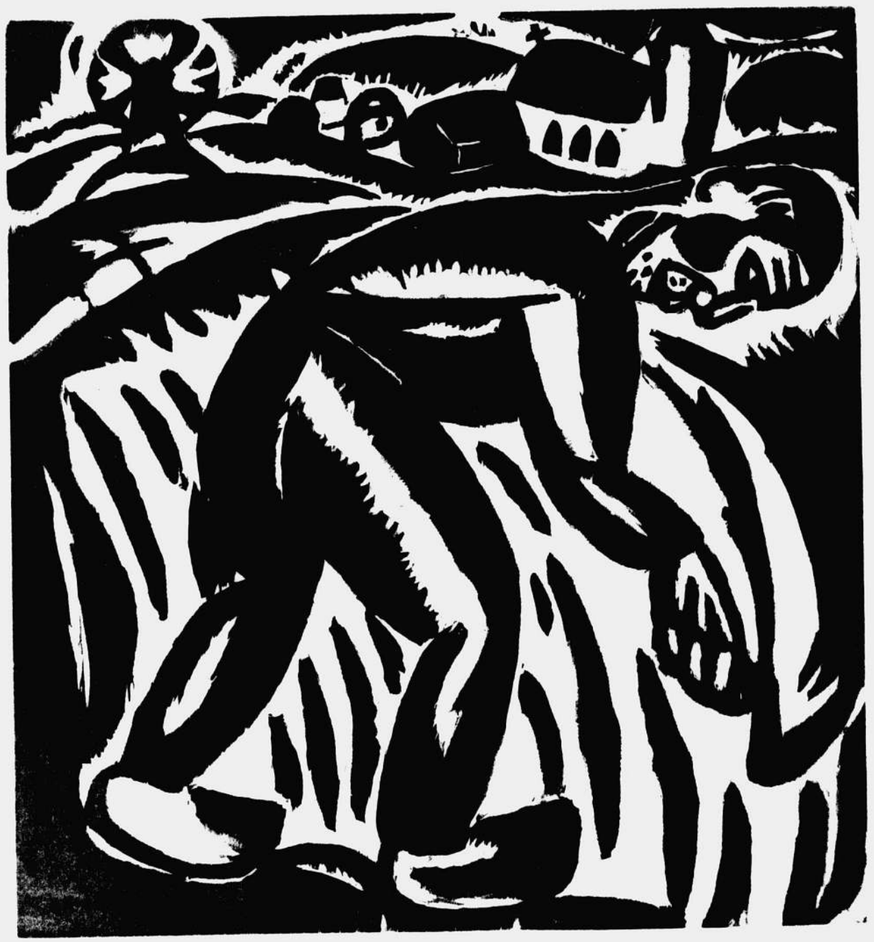

□ DE MAAIER □
GESNEDEN IN
SATIJN-LANGS
□ DOOR □
GUSTAV DE SMET



VROUWENPORTRET
GESNEDEN IN
SATIJN-LANGS
□ DOOR □
GUSTAV DE SMET

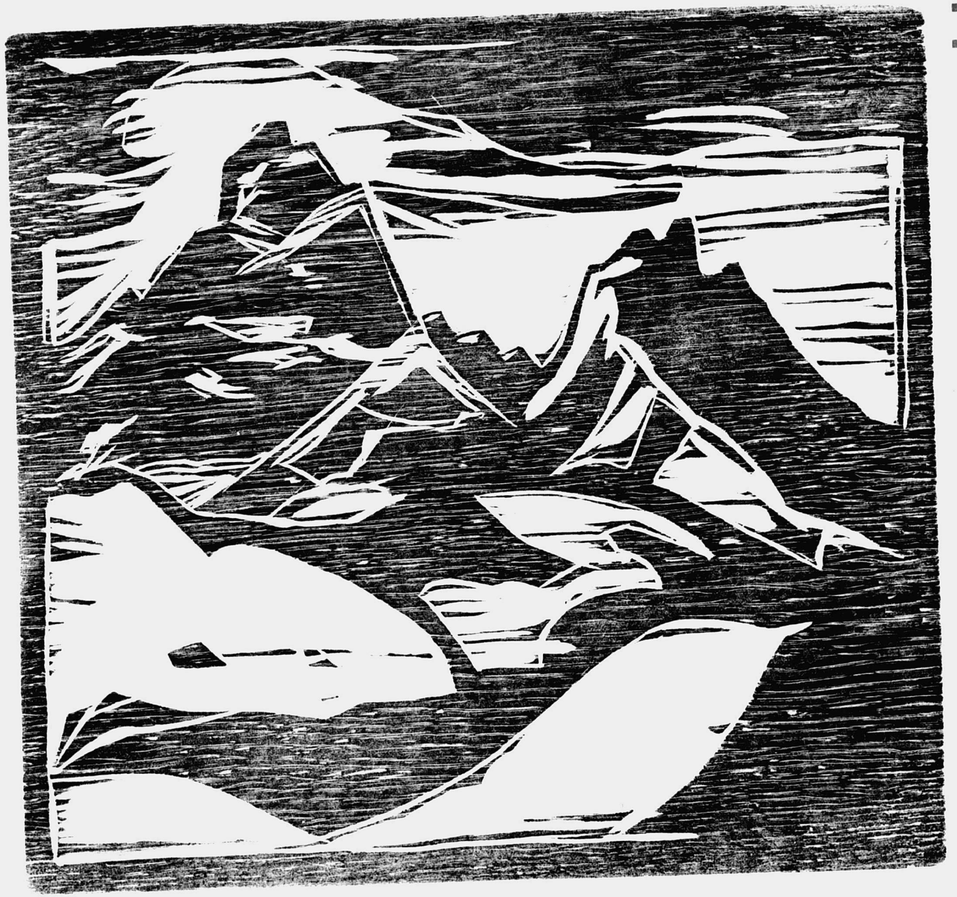

BERGLANDSCHAP
GESNEDEN IN
EIKEN-LANGS
□ DOOR □
A. H. W. FILARSKI



LANDSCHAP
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
□ DOOR □
A. H. W. FILARSKI



HOUTGRAVURE 1919
GESNEDEN IN
PALM-KOPS
□ DOOR □
ERICH WICHMAN



HOUTSNEDE 1919
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
□ DOOR □
ERICH WICHMAN



STILLEVEN
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
A. C. W. VAN
STARRENBURG

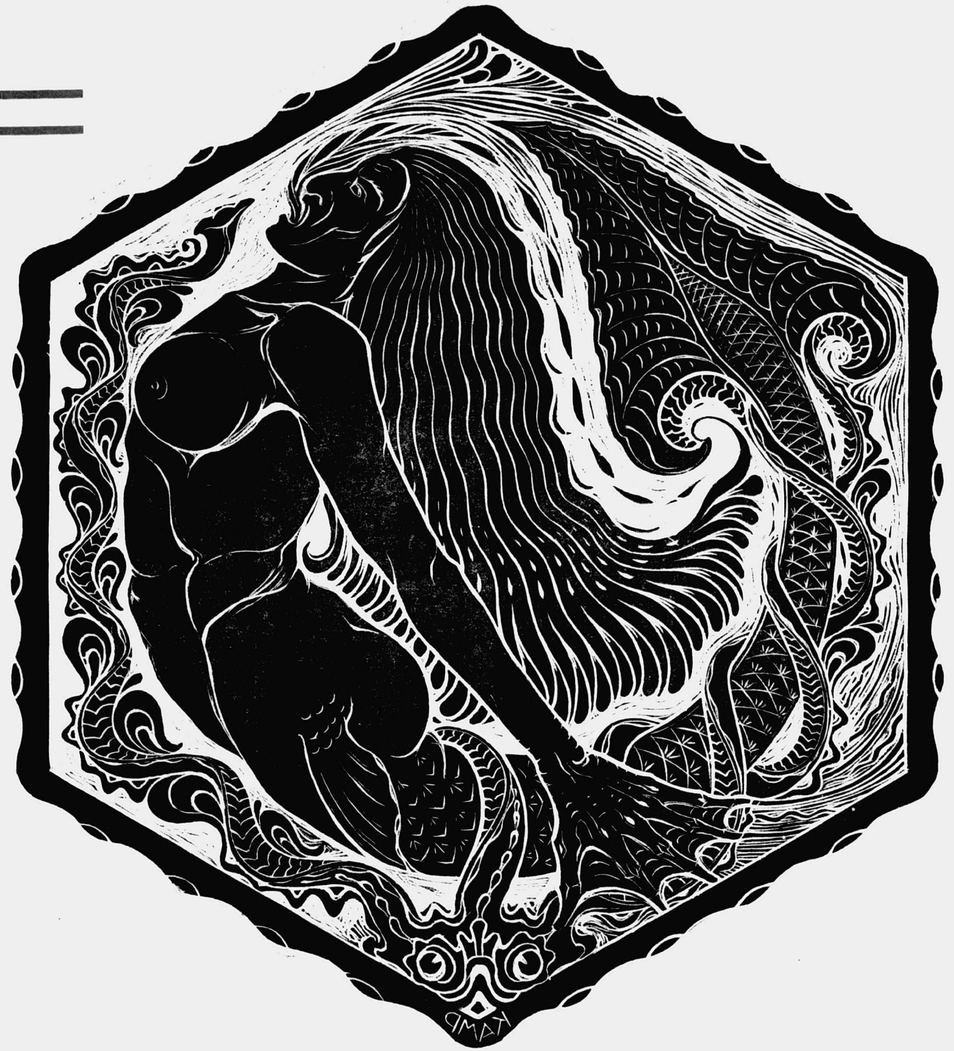

DE GREEP
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS
DOOR
KAMP



DE PROFEET
GESNEDEN IN
PEREN-LANGS.
□ DOOR □
W. WIJNMAN



TOREN TE VEERE
GESNEDEN IN
LINDE-LANGS
□ DOOR □
DAAN DE VRIES



SCHAAPHERDER — G. P. L. HILHORST



HILDO KROP

DE HOUTSNIJDERS ZIJN BEREID LOSSE HANDAFDRUKKEN OP JAPANSCH PAPIER TE MAKEN, TEGEN DE HIERONDER VERMELDE PRIJZEN:

K. P. C. DE BAZEL	5 HOUTSNEDEN à	f 10.00
J. L. M. LAUWERIKS	5 HOUTSNEDEN à	f 5.00
B. ESSERS	STRAND	f 20.00
J. VELDHEER	REE	f 15.00
N. EEKMAN	DE KREUPELEN	f 40.00
J. B. v. HEUKELOM	APEN	f 10.00
JAC. JONGERT	HET ANKER	f 10.00
A. J. GROOTENS	DUPLIEK 2 STUKS	f 30.00
W. O. J. NIEUWENKAMP	STADHUIS TE VEERE	f 17.50
	TEMPELPOORT OP BALI	f 15.00
DIRK NIJLAND	BIJ HET LOODSENKANTOOR	f 25.00
	SLAPER	f 25.00
L. O. WENCKEBACH	ISAAK ZEGENT JACOB	f 20.00
	LAMME GOEDZAK EN Z'N EZEL	f 20.00
HUIB LUNS	PAX	f 25.00
	BELLUM	f 25.00
H. A. VAN DER STOK	BADENDE NIMF	f 15.00
	FAUN EN MEREL	f 15.00
HILDO KROP		f 10.00
JOH. POLET	No. 1 No. 2	f 30.00
JOHN RÄDECKER		f 25.00
JAN MANKES	SCHREEUWENDE KRAAI	f 40.00
CHRIS LEBEAU	PHILIP METMAN	f 25.00
JOAN COLLETTE	MADONNA	f 26.00
	DE BOODSCHAP DES ENGELS	f 30.00
J. CANTRÉ	ER WAREN TWEE KONINGSKINDEREN	f 20.00
GUSTAV DE SMET	DE MAAIER	f 20.00
	VROUWENPORTRET	f 20.00
F. M. W. FILARSKI	BERGLANDSCHAP	f 15.00
	LANDSCHAP	f 15.00
ERICH WICHMAN	HOUTGRAVURES 1919 à	f 30.00
A. P. W. v. STARRENBURG	STILLEVEN	f 7.50
KAMP	DE GREEP	f 7.50
W. WIJNMAN	DE PROFEET	f 20.00
DAAN DE VRIES	KERKTOREN TE VEERE	f 12.50
G. P. L. HILHORST	SCHAAPHERDER	f 7.50



DEIRDRE B. ESSERS

N.V. v.d. BERG EN Co's
METAALHANDEL
AMSTERDAM

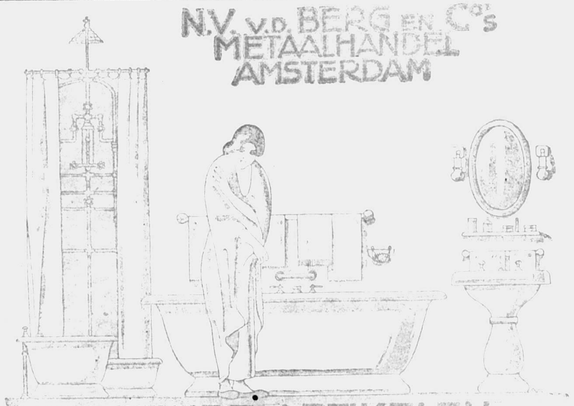

SANITAIRE ARTIKELEN

JAN HAMER & Co



FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 3500 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N.B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN HEBBEN WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN
DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN
VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM

Hedendaagsche
RAADHUISSTRAAT 48-80
TBINNENHUIS
DIR. JAC. VAN DEN BOSCH
Meubeleeringskunst
AMSTERDAM

MEUBELEN
N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED. A. KRAAK A.Zn
AMSTERDAM
VYZELGR. 28
BETIMMERINGEN

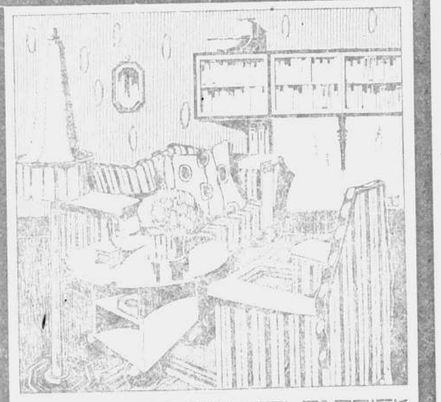

DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92-129/143
TELEFOON-5870N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE
STEENHOUWERIJ
DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

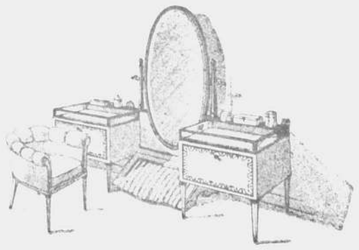

Nusink & Zn.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

GERARD B. RIJKE JR
BINNEN-ARCHITECTUUR
AMSTEL 122
TEL. 6815 NOORD
AMSTERDAM

▼

AFD. COMPLETE MEUBELEERING
HUIZEN, VILLA'S ETC.

▼

AFD. STOFFEERING
VAN
MOTORBOOTEN ZEILJACHTEN, WHERRY'S ETC.

N.V.

BURKSON

HEERENGRACHT 473
AMSTERDAM

RANSOME

RANSOME BETONMOLENS

HET BESTE SYSTEEM
ZEER DEGELIJKE CONSTRUCTIE

VRAAGT ONZE PRIJZEN EN ILLUSTRATIES

RANSOME-VERMEHR MACHINERY CO., LTD
3 ANNA PAULOWNASTRAAT - DEN HAAG
TELEFOON H. 4564 TEL.-ADRES: „RANSOME-HAAG"

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOUWMATERIALENHANDEL
„NOORD-HOLLAND"

MIDDENWEG 55
AMSTERDAM

WAAL- EN IJSSELSTEEN - DRIJFSTEEN
BIMS-, TRIPLEXHOUT, COMPLOPLATEN
HOUT- EN IJZERGAASWEEFSEL, KALK-
TRASMEEL, KALKMERGEL, CEMENT
KALK EN GIPS, MUUR- EN VLOERTE-
GELS EN VERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN
GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER VAN ASBEST-
CEMENT „LAMMIT"-PLATEN EN LEIEN

W. GIEBEN
MEUBELFABRIKANT

KANTOOR EN FABRIEK
LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478
TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45



GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

CORTLEVER &
MONSHOUWER



AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

H.H. Architecten en
Bouwondernemers,

WIJ HEBBEN HET IN DE HAND

U een belangrijk voordeel te verzekeren by het inkoopen van Uw

GROND- STAND- REGENWATER- en GOOTSTEEN- LEIDING.



ROUPPE
VAN DER VOORT & ZN
'S GRAVENHAGE
ROTTERDAM GRONINGEN

TVLOERENHUIS

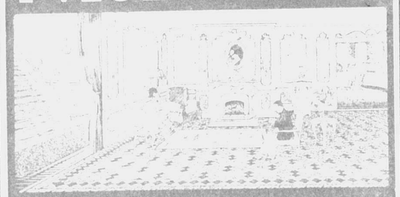

PARKET- RUBBER- HOUTGRANIET
EN TERRAZZOVLOEREN
VAARSTR. 19 — AMSTERDAM
TEL. Z 6092

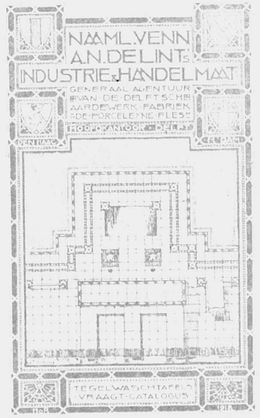

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

BESCHIKBAAR



TOONEEL



WENDINGEN




TOONEEL
WENDINGEN



BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIÉTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209



CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

SEPT.-OCT.

9 EN 10

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f 16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ORIGINEEL
LITHO DOOR JAN TOOROP

COMMUNISME EN TOONEEL, DOOR HENRIËTTE ROLAND HOLST
HET GROOTE VOLKSTHEATER, DOOR H. TH. WIJDEVELD, MET 7 ILL
HET DRAMA EN HET HOLLANDSCHE TOONEEL DOOR FRANS COENEN
HET TOONEEL, ENKELE GEDACHTEN, DOOR ALB. PLASSCHAERT
DE MAGIE DER BEWEGING, DOOR H. KLOPPERS
TOONEELHERINNERINGEN UIT DE VER. STATEN VAN N.-AMERIKA, DOOR H. LAMAN TRIP DE BEAUFORT
WAARHEEN WENDT ZICH HET THEATER? DOOR HERM. ROSSE, MET 6 ILL
ILLUSTRATIES NAAR E. GORDON GRAIG 19 ILL. NAAR DECORS DOOR H. TH. WIJDEVELD 7 ILL. NAAR DECORS DOOR FRITS LENSVELT 8 ILL. NAAR DECORS DOOR SAM HUME 2 ILL. NAAR DECORS DOOR FR. SCHUMACHER 2 ILL. NAAR DECORS DOOR ALFRED ROLLER 2 ILL. NAAR DECORS DOOR R. TESCHNER



BRESSER & WOLZAK
FABRIEK VOOR ARTISTIEKE
METAAL — BEWERKING
LOOIERSGR: 43 AMSTERDAM

BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM
KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780
IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209
CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN



2e JAAR DE REDACTIE

SEPT.-OCT. 1919

INHOUD

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR



9 EN 10

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG ORIGINEELE
LITHO DOOR JAN TOOROP
COMMUNISME EN TOO
NEEL, DOOR HENRIËTTE
ROLAND HOLST
HET GROOTE VOLKS
THÉATER, DOOR H. TH.
WIJDEVELD, MET 7 ILL
HET DRAMA EN HET
HOLLANDSCHE TOONEEL
DOOR FRANS COENEN
HET TOONEEL, ENKELE
GEDACHTEN, DOOR
ALB. PLASSCHAERT
DE MAGIE DER BEWE
GING, DOOR H. KLOPPERS
TOONEELHERINNERIN
GEN UIT DE VER. STATEN
VAN N.-AMERIKA, DOOR H.
LAMANTRIP DE BEAUFORT
WAARHEEN WENDT ZICH
HET THEATER? DOOR
HERM. ROSSE, MET 6 ILL
ILLUSTRATIES NAAR
E. GORDON GRAIG
19 ILL. NAAR DECORS
DOOR H. TH. WIJDEVELD
7 ILL. NAAR DECORS
DOOR FRITS LENSVELT
8 ILL. NAAR DECORS
DOOR SAM HUME
2 ILL. NAAR DECORS
DOOR FR. SCHUMACHER
2 ILL. NAAR DECORS
DOOR ALFRED ROLLER
2 ILL. NAAR DECORS
DOOR R. TESCHNER

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

HAMLET
EEN ACTEUR
2DE BEDRIJF
2DE TOONEEL



EEN STUDIE
DOOR
EDWARD
GORDON
CRAIG

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTUUR EN AANVERWANTE

COMMUNISME EN TOONEEL DOOR HENRIËTTE ROLAND HOLST-V. D. SCHALK

I

Zoomin als de kapitalistische maatschappij hervormd kan worden tot eene, waarin fiere, alzijdig ontwikkelde individuën in broederlijke harmonie samenleven, zoomin kan in het raam dier maatschappij het tooneel hervormd worden tot de gewijde plaats, waar de eenling het edelste deel van zijn ziel in de ideale uitdrukking der kunst weervindt, aan het edelste deel der kollektieve ziel verbonden. Het karakter van het tooneel in elk tijdvak is afhankelijk van het karakter der maatschappij en zij, die het hedendaagsche tooneel willen „louteren" en „verheffen", zonder zich om den staat van haar voedster de maatschappij te bekommeren, handelen als een arts zou doen, die een mensch met bedorven bloed een bloeiend uitzicht, glanzende haren en stralende oogen zou willen verschaffen zonder eerst diens bloed te reinigen en de sappen van zijn lichaam te vernieuwen. Hij zal, om zijn dwaas opzet te volvoeren, allerlei kunstmiddelen te hulp roepen, die op zijn hoogst een kortstondigen bedriegelijken schijn van schoone gezondheid zullen teweegbrengen, nimmer haar zelve.

Zoo is elke hervorming van het tooneel in het kapitalisme gedoemd, schijn te blijven. Het hervormde tooneel wil levenswaarden voorstellen die de gemeenschap niet bezit. Als zoodanig is het onvermijdelijk, objectief beschouwd, méér verleugend — geheel afgescheiden van de subjectieve bedoelingen der hervormers — dan het onhervormde, dat zijn oogmerken: de geilheid te prikkelen en de levensleegte te verdooven, openlijk demonstreert.

Allen die, door idealisme en lofwaardige eerzucht gedreven, in den loop der laatste halve eeuw gepoogd hebben het tooneel opnieuw tot den tempel te maken, waar de mensch uit de woeling en rustelooze activiteit des levens tot diepe, edele kalmte herboren wordt, zijn zonder uitzondering, hetzij zij scheppende kunstenaars of schouwspelers en organisatoren waren, het slachtoffer geworden hunner illusies. Van Wagner af tot aan de tooneelhervormers onzer eigen dagen toe, loopt een ononderbroken rij van begaafde, energieke en hoogmikkende persoonlijkheden die, het wezen van het kapitalisme niet genoegzaam doorgrondend en den samenhang der geestelijke met de maatschappelijke verschijnselen niet voldoende beseffend, het goud hunner idealen in hun handen ontluisterd zagen worden tot klatergoud. Slagen was voor hen erger dan falen, want slagen kon enkel geschieden door het opgeven van datgene, wat hun als het hoogst-bereikbare voor den geest had gezweefd. Niet de behoefte der schare, in de hooge sereniteit van het kunstwerk wedergeboren te worden, maar de mode was het die hun hallen vulde. En instee van de gewijde aandacht waarop zij hadden gehoopt om de atmosfeer dier hallen te heiligen, bezoedelde het overal binnen dringende en alles verontreinigende snobisme die met zijn bedorven adem, die walging verwekt.

II

Het geld zegt men, kan alles, vermag alles. Het bezorgt hem die het bezit alle schatten der aarde en alle macht over menschen.

Dit is volkomen waar, maar even waar is, dat het geld niets kan, geheel en al machteloos is. Het kan geen vonkje liefde ontsteken, niet de kleinste ster van schoonheid doen schitteren, niet één zuivere ontroering baren, niet één enkele edele daad. De scheppende vermogens, de wonderbaarlijke krachten die de heele wereld in stand houden en verrijken, zij allen manifesteeren zich buiten de dorre, onvruchtbare sfeer waar het geld heerscht. Het kan enkel de nabootsing dier krachten koopen, niet deze zelven; enkel de valsche liefde, de valsche toewijding, de valsche schoonheid, de valsche verheffing.

Het tooneel is een onderdeel der kapitalistische maatschappij, een vaste instelling in haar evengoed als de bank en de beurs, de kerk en de school, de warenhuizen en de huizen van ontucht dat zijn. Wie zijn aktiviteit aan de hervorming van het tooneel wil wijden moet zich in de sfeer begeven van het kapitalisme, en hoe meer het kapitalisme hem steunt, zoo grooter dingen vermag hij te volbrengen, binnen de grenzen der sfeer, waar-

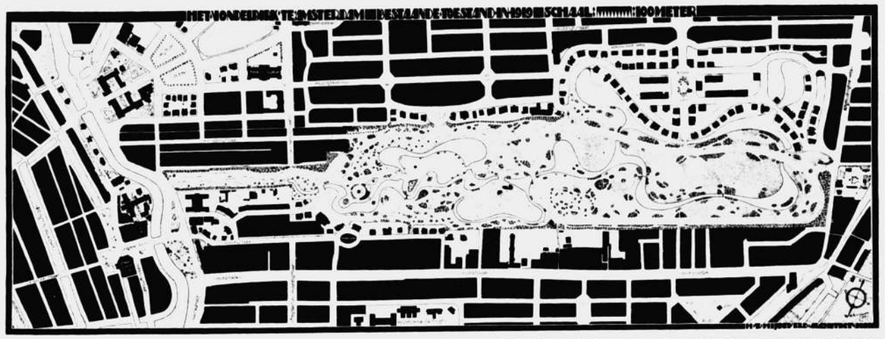

HET GROOTE VOLKSTHEATER □ □ HET VONDELPARK TE AMSTERDAM □ □ BESTAANDE TOESTAND IN 1919 MET DE BELEMMERINGEN IN HET GROOTE STADSVERKEER □ □ EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

in het geld macht heeft. Hij zal kunnen bouwen ruime, rijkversierde zalen; de arbeidskracht, de begaafdheid, de smaak en het intellekt der duizenden, die voor het kapitalisme werken: toonzetters en dichters, zangers en schouwspelers, muzikanten en danseressen, regisseurs en dekorateurs zullen te zijner beschikking staan. Dat alles kan men koopen voor geld. Maar hij zal niet kunnen koopen de gepuurde en verstilde ontroering die de elementen van woord en muziek, dans en gebaar, mimiek en plastiek saambindt en opricht tot een beeld van het meest grootsche en edele van den menschelijken geest. En hij zal niet kunnen koopen de bewogen wijding, waarin de verzamelde individuen de eenwording hunner ziel met de hoogste openbaringen der algemeene ziel sidderend doorleven.

Al het geld der aarde kan niet bezielen tot het voortbrengen van enkele regels zuivere poezie. Hoe zou dan het kapitalisme kracht hebben het treurspel voort te brengen, het hoogste kunstwerk, dat enkel geboren wordt wanneer de menschelijke gemeenschap haar eenheid zoo diep beseft, de eenling zijn kracht èn de grenzen daarvan zoo fier en tevens zoo deemoedig erkent, dat de scheppende genius alle elementen van het drama reeds in innerlijke harmonie verbonden en in tuchtige hierarchie gerangschikt vindt, als hij zich opmaakt dat besef en die erkenning tot het gesublimeerde beeld des levens te herscheppen?

Al het geld der aarde kan niet één ziel stemmen op den toon der zuivere aandacht. Hoe zou het kapitalisme dan macht hebben om in de menigte, de gemechaniseerde en leege van ziel, het schoone verlangen te wekken, de edele geestesgesteldheid op te roepen, die in het ideale kunstwerk wordt weerkaatst als het landschap in den waterspiegel, in verstilden, verijlden, onstoffelijken glans? De ware hervorming van het tooneel kan alleen geschieden van binnen uit, d.w.z. door de werking van sociaal-ideëele krachten. Noch geld, noch ijver, talent en energie kunnen de tragedie uit den dood wekken; alleen de opkomst van een nieuw eenheidsbesef der menschheid, een nieuwe erkenning van den ernst en de heiligheid des levens kan dit wonder volbrengen.

Dit besef en deze erkenning stijgen nu over de wereld in de sociaal-religieuze idealen van het proletariaat, strijdend om de menschheid één te maken op den grondslag van het Communisme.

III

Sedert tientallen jaren zweefde het socialisme als een lichte idee boven de arbeiders, hun hoofden verhelderend en hun harten verwarmend. Maar nu pas is de tijd gekomen, dat dit ideaal als Communisme de daden van het proletariaat bepalen gaat. En pas naarmate het zijn daden bepaalt, zal het meer en meer zijn geheele bewustzijns-inhoud doortrekken. Want wij worden alleen vol van datgene wat wij doen. De arbeidersklasse is in het kapitalisme volslagen afhankelijk van haar meesters, niet enkel ekonomisch en sociaal, doch ook geestelijk. Zij kan aan die geestelijke afhankelijkheid enkel ontkomen door den revolutionairen strijd en door de nieuwe sociale omgeving, welke die strijd schept. Daarom kan zij pas werkelijk nieuwe levenswaarden scheppen in het tijdperk der sociale revolutie.

Tot voor korten tijd was het proletariaat misschien op geen enkel gebied zóó volslagen binnen de wanden der burgerlijke wereld opgesloten, als op het gebied der kunst. Het bracht geen eigen kunst voort, het vond geen

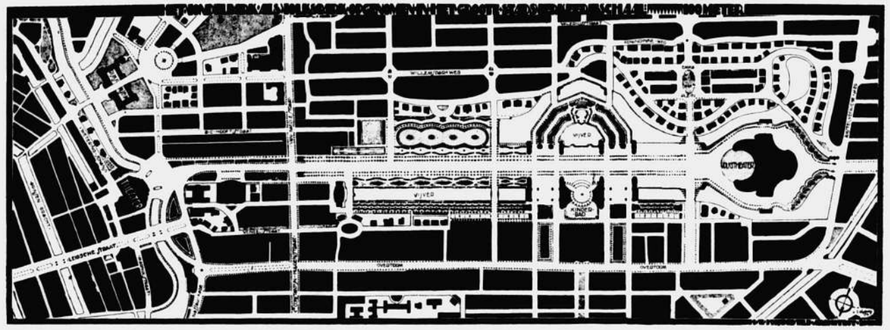

HET GROOTE VOLKSTHEATER □ □ HET VONDELPARK ALS VOLKSPARK OPGENOMEN IN HET GROOTE STADSVERKEER MET VERBETERING DER HOOFDVERKEERSWEGEN NAAR DE OUDE EN NIEUWE STAD □ □ EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

eigen uitdrukking voor eigen levensbeelden; het bezat geen eigen smaak, maar leefde in artistiek opzicht van den afval der bourgeoisie. Het zag met haar oogen, hoorde met haar ooren, en in den regel hoorde het enkel het grofste, zag het het meest bonte en schreeuwende alléén.

De arbeidersbeweging in het tijdperk van vóór den oorlog trachtte de georganiseerde massa artistiek op te voeden, zooals zij haar politiek en ekonomisch opvoedde. Zoo ontstond in een aantal landen het volkstooneel. Het schiep geen proletarische kunst, maar leerde het meest ontwikkelde deel der arbeiders de betere burgerlijke kunst waardeeren inplaats der minderwaardige namaaksels, die lang hun eenig geestelijk voedsel waren geweest. Juist zooals de koöperatie de afschuwelijke surrogaten waar het proletariaat lichamelijk op teerde, door beter, zuiverder voedingsmiddelen verving. Maar zoo min als de koöperaties b.v. een middel konden zijn om de partikuliere huishouding door de communistische te vervangen, zoo min kon uit het volkstooneel de proletarisch-communistische kunst geboren worden. Het proletariaat nam passief eenige elementen der burgelijke geestesbeschaving in zich op, bij voorkeur die natuurlijk, waaruit een echo van den grooten burgelijken vrijheidsstrijd tegen het absolutisme tot hem doordrong. Het voelde zich daarnaar het meeste getrokken. De algemeene strekking van het volkstooneel, — even als die van de meeste proletarische ontwikkelingsinstellingen, welke iets anders deden dan de arbeiders met de marxistische ekonomie en het historisch-determinisme bekend maken, — was dus feitelijk het verergeren van de geestelijke afhankelijkheid der arbeidersklasse van de bourgeoisie. Iets anders te doen vermochten zij niet. De strijd voor het Communisme, die deze geestelijke afhankelijkheid snel en volkomen vernietigt, schept eindelijk de voorwaarden voor het ontstaan van een proletarische kunst en die voor de vernieuwing van het drama.

IV

Het Communisme is algemeen menschheids-ideaal, ideaal der almenschelijke eenwording. Als zoodanig is het de grondslag van een kultus van den mensch, het teeken van een algemeen menschelijk streven naar vreugde en geluk, de erkenning van de liefde als de kracht waaruit de menschheid leeft. Maar tevens is het Communisme strijd, harde, onverzoenlijke strijd tegen de machten die de eenwording der menschheid belemmeren: de bourgeoisie en al degenen, dien de blinddoek der burgerlijke ideologie de oogen nog omwonden houdt. Eer de menschelijke eenheid verwezenlijkt kan worden, breekt nog eenmaal al de bitterheid uit van den haat van mensch tegen mensch, klasse tegen klasse, zooals de barre vorst het felst steekt en schrijnt kort voor de opkomende zon de aarde mild verwarmt.

Aan deze tegenstrijdigheid tusschen doel en middelen, tusschen het wezen van het Communisme als ideaal en zijn vormen als strijd, dat is tusschen zijn wezen als Ecclesia Triumphans en Ecclesia Militans kan het proletariaat niet ontkomen. Van den beginne af aan droeg het die tegenstrijdigheid in zich, brandend geworden is zij echter pas met het uitbreken der Wereld-Revolutie. En zij zal niet opgelost kunnen worden, eer de revolutie haar zegevierende loop over de aarde heeft volbracht.

Beteekent dit dat de lijdende en strijdende massa zal moeten wachten op de nieuwe schoonheid waarnaar zij hunkert, tot die geheele verre weg is afgelegd? Dat het

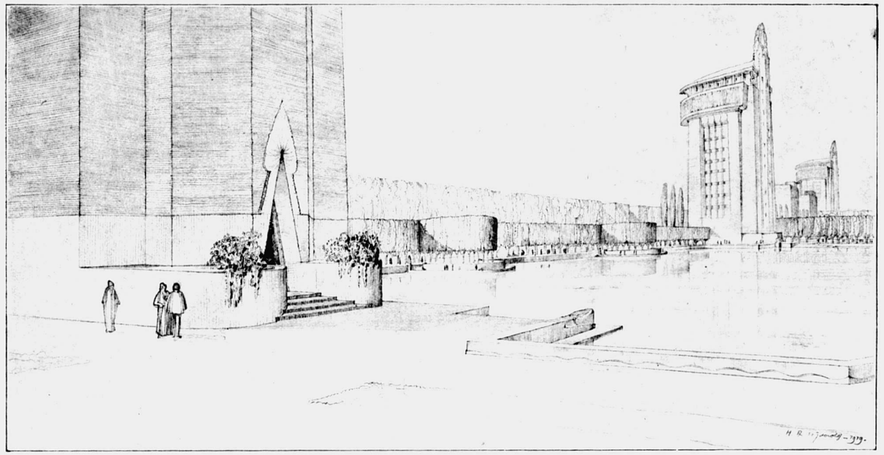

HET GROOTE VOLKSTHEATER □ □ GEZICHT NAAR DE HOOFDBOULEVARD OVER DE GROOTE MIDDEN-VIJVER VAN HET VONDELPARK □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

proletariaat al dien tijd stom zal blijven, het geluk zal moeten ontberen van de herschepping zijner ontzaglijke spanningen tot ideale harmonie?
Neen: het beteekent enkel dat de kunst van het strijdend Communisme niet de alzijdige harmonie, de nog ongeborene, maar deze innerlijke, waarlijk tragische tegenstrijdigheid in ideale vormen beelden zal, opdat het pathos van dit beeld de massa verheffe boven het kwetsende en kwellende, boven de smart en de onreinheid van het dagelijksch geschieden. Zooals de revolutionaire strijd door de grenzelooze offers die hij eischt, de oneindige verlangens die hij wekt, de hooge vloeden van liefde en haat die hij door de dagen omhoog doet bruisen het proletariaat van lafheid en zelfzucht, van kleinburgerlijke bekrompenheid en van elke wankelmoedigheid reinigt, — zoo zal die strijd in het proletariaat de begeerte wakker roepen naar reiniging van smart, hartstocht en begeerte door de schoonheid. De schepper van den nieuwen aardedag zal de behoefte voelen getild te worden boven de feiten die hij schept. Hij zal de behoefte voelen om zijn hart, brandend in hem half van haat, half van liefde, tot kalmte te brengen, de folterende pijn die hem verscheurt te verzachten door het schouwspel zijner gesublimeerde krachten en daden. Hij zal er naar dorsten de fantastische wilde grootheid dezer tijden nogmaals te beleven, gelouterd door den adem der schoonheid en in dat beleven deel te hebben van het edelste deel zijner algemeene ziel, ideeël saam te smelten met het Beeld, de Idee van het Wereld-Proletariaat. Sociale spanning en geestelijke verheffing, besef der oneindige vermogens in den mensch en der heiligheid van het leven, behoefte aan reiniging en loutering door de kunst zullen de krachten zijn, die in het tijdvak der proletarische revolutie het tooneel vernieuwen.
Opdat die krachten zich kunnen ontplooien is noodig een begin van overwinning. Zij alleen waarborgt geestelijke zelfstandigheid en vrijen tijd, zooals zij alleen de stoffelijke hulpmiddelen, onontbeerlijk tot de herleving van het drama, ter beschikking der arbeidersklasse stelt. Daarom neemt deze herleving haar aanvang in de landen, waar het strijdend Communisme zijn eerste zegepralen behaalt. Reeds kondigt in Sowjet-Rusland de hartstocht waarmee de arbeiders zich op het tooneel werpen, hun aktief optreden als schrijvers, herscheppers, regisseurs en schouwspelers die herleving aan. Zij zal tot stand komen door de samenwerking der massaas met de uitverkoren geesten, de groote Bouwers van Verbeeldingen, zooals ook de communistische gemeenschap zelve, uit de samenwerking van massaas en helden ontstaat.

□ □

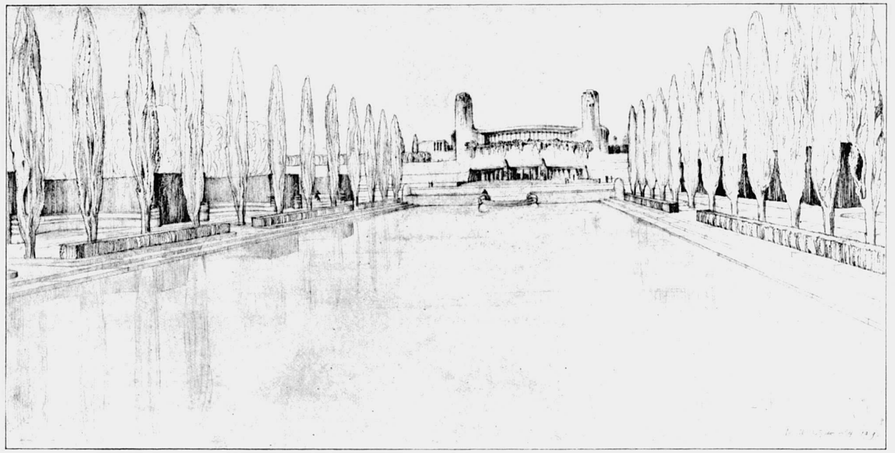

HET GROOTE VOLKSTHEATER □ GEZICHT OVER DE LANGE VIJVER — PARALEL AAN DE HOOFD-BOULEVARD — NAAR EEN DER VEREENIGINGSGEBOUWEN □ EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

HET GROOTE VOLKSTHEATER EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

□ □ □ DE VERKEERSWEGEN. □ □ □

Als een eeuwig groeiend organisme heeft de menschheid hare samenleving op het aardrijk gevestigd gezien, en heeft hare woningen gebouwd in dichtere en dichtere aaneensluiting en de woningen tot dorpen, en de dorpen tot steden en de steden tot metropolen vervormd. Van onze voorouders, wier levensinzichten vervlogen zijn, wier geestelijken arbeid wij kunnen bewonderen of verfoeien, wier maatschappelijke grondslagen wij kunnen aanvaarden of verwerpen, hebben wij de nalatenschap der metropolen te accepteeren . . . . en groeiend in hare ontzaglijke uitbreidingen vormen deze constructies van menschelijken arbeid de middelpunten der opeenhooping van millioenen en millioenen wezens. En in onze verlangens naar een schoone toekomst, naar een meer menschelijk bestaan, zou het dwaasheid zijn, te vergeten, dat de erfenis der tijden de basis vormt waaraan de steeds vernieuwende gedachte hare kracht moet toetsen. Het grenst aan de meest teugellooze ideologie, wanneer de dragers van nieuwe ideeën gedreven door den wensch naar verbetering, deze ideeën trachten te verwezenlijken buiten de alom aanwezige invloed der steden en metropolen. De grootste kracht ligt in, en de schoonste verwachtingen komen uit de groote centra der moderne maatschappij, en de millioenen arbeiders aan den groei dezer centrale punten zullen niet toestaan, dat hun idealen verwezenlijkt worden buiten hun gemeenschap om. De moderne mensch heeft ingezien dat slechts door zijn onmiddellijke omgeving te veranderen, hijzelf de verbetering ondergaan zal, die de eerste factor is voor de veredeling van lichaam en geest, en voor een nieuwe samenleving. Hoe ver is het van de waarheid wanneer wij meenen dat de menschheid haar idealen zal gaan verwezenlijken op veraf gelegen eilanden in stille zeeën, of op hooge bergkammen in de eenzaamheid der wolken.
Het is slechts een abstract begrip, een ideaal verwezenlijkt tezien in tempelgebouwen, buiten de gemeenschap, waar de oude Godsdiensten vereenigd worden en de „Grooten" onder ons zullen zijn, als Priesters, die alléén de gewijde plaatsen mogen betreden en waar de menschheid in devote aandacht mag toeschouwen. Wij staan in het teeken van den „gemeenschappelijken strijd." Een ieder zal geven en ontvangen naar persoonlijke krachten en daden, en heeft daardoor recht op het onmiddellijke medeleven en genieten aan de cultuur van zijn tijd. Hij wil werken voor, maar ook in de resultaten zijner pogingen. En mochten die tot edele schoonheid geraken zoo zal hij ervan genieten, door het dagelijks contact met

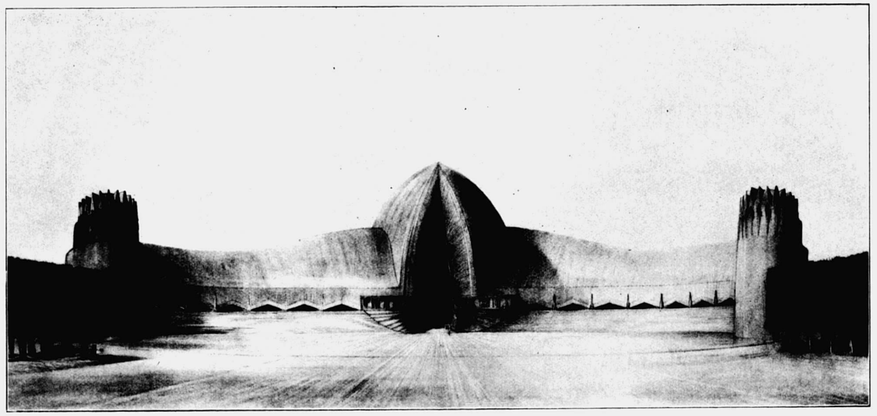

HET GROOTE VOLKSTHEATER □ AANZICHT VAN HET VOLKSTHEATER GEZIEN VAN UIT DE HOOFD-BOULEVARD VAN HET VONDELPARK □ EEN PROJECT DOOR H. TH. WIJDEVELD

deze resultaten. In al de moeilijkheden der gronding van een nieuwen geestelijken fond voor de menschheid, is de aandacht op de vormgeving zijner onmiddellijke omgeving tot het hoogste gespannen. - De woning - het kantoor - de werkplaats - de fabriek - het vereenigingsgebouw - het vervoermiddel, - nooit kende de geschiedenis een tijdperk waarin de cultureele beteekenis dezer factoren beter werd begrepen dan juist in onzen tijd. Om de innerlijke waarde, wordt aan de uiterlijke verschijning der dingen wederom bijzondere aandacht geschonken. — En met dit, treden de plaatsen, waar de menschelijke samenleving zich consentreert, naar voren. — De stad zal zich aan het „Moderne" bewegen moeten overgeven, en wat van oude tijden overbleef, moet onvermijdelijk plaats maken voor de eischen eener nieuwe tijd van economie en mechanisatie. De harteklop der steden gaat sneller en het bloed stroomt vlugger door de aderen en deze moeten zich verwijden, om met den groei van het verkeer zich te ontwikkelen tot schoone lijnen in het metropolische lichaam.

□ □ □ DE PARKEN □ □ □

En de parken, zoo menigmaal de longen der steden genoemd, hebben hun taak te vervullen in de waarachtige beteekenis van deze vergelijking, dus in groei samengaand met den bloedstroom der hoofdaderen. En zij, die meenen, dat de parken in de grootste steden der wereld de stilte en rust bieden aan de duizenden die er vertoeven en het groote verkeer niet schaden, zijn blinden die geen blik kunnen slaan in de naaste toekomst waar de groote vernieuwing zich zal voltooien en die niet waarnemen dat de geestelijke ineenstorting der burgelijke maatschappij reeds heeft plaats gehad.

De rust, die de menschheid zal noodig hebben, moet gevonden worden in onmiddellijke en eigen omgeving en de groote Parken zijn heden het tegendeel. Zij zijn de irriteerende wegstremmers voor het groote stadsverkeer en moeten hun pseudo-romantisme opgeven voor eene versmelting in den hoofdstroom van het moderne verkeer. Opnemend langs hun breede lanen de groote gebouwen die de moderne maatschappij voor Staats- en en Stedelijke administratie noodig heeft; de gebouwen, die behooren tot de volksgezondheid en de volksontwikkeling en de gebouwen die noodig zullen blijken voor de feesten der menschheid.

Eerst dàn zullen de groote stadsparken aan de door den tijd gestelde eischen voldoen; wanneer zij in he dagelijksch leven en bewegen der arbeidende menschheid, en aan de voorbijtrekkende traffic, wijdheid van hun breede wegen, de schoonheid van hun boomen en bloemen, van hun fonteinen en monumenten en de vergezichten op hun grootsche bouwwerken, bieden.

Zij moeten de altijd aanwezige factoren zijn die het oog boeien, die het hart verheugen en het lichaam sterken ....

□ □ □ HET COMERCIEELE THEATER. □ □ □

Laten we bedenken dat het romantisme der kleine straten en stegen voorbij is, en dat het leven nu andere eischen stelt aan het bewegen der menschen; — laten wij beseffen dat het naturalisme in de huidige park-systemen zich niet meer aansluit aan de moderne begrippen van aanleg en verkeer, — maar laten we tevens gevoelen dat de strijd ter verbetering der maatschappij slechts dàn voor allen zal zijn, wanneer zij door alle ontwaakte geesten wordt gestreden en dat in de eerste plaats de moderne kunstenaars gezamelijk alles moeten aanvatten, waardoor de nieuwe gedachte zich een baan kan maken tot in de kern der samenleving.

Maar weer zou het ideologie zijn wanneer zij, die de nieuwe projecten aan de menschheid durven voorleggen, vergeten rekening te houden met de tegenwoordige toestanden. Nog leven wij in de wisseling der tijden, en in de wendingen der begrippen, en al zijn vele kunsten met snelle schreden nieuwe paden ingeslagen, — het theater staat nog vol bewustzijn in het realisme. Het imiteert nog met meer macht de tijd van het verleden dan dat het pogingen waagt ter profetie van de toekomst.— Het is nog de populariseering der leelijkheid, de valsche getuigenis tegen de schoonheid. — Het realistische theater heeft de wetten van de kunst vergeten; — het opent den voorhang en vertoont ons den mensch en het leven in caricaturen van leelijkheid, omdat het aanvaart de verwelking van het leven dezer tijden. Omdat het de natuurlijkheid, de ware werkelijkheid wil geven .... en is daardoor nóch waar tegenover het leven, nòch tegenover de kunst. Het is nooit de bedoeling der kunst geweest het leelijke, leelijker te maken; doch het is haar taak het mooie tot schoonheid op te voeren. Maar de commercieele theaters staan er nog en worden herdoopt in „officieele", en Staat en Stad geven steun en... toezicht. Maar ook is er nog de strijd om stijl, en stijlbegrip, tot zegening der strijdenden zelve, en al arbeiden wij allen gaarne ter verkrijging van nieuwe groote schouwburgen, al geven wij het officieele theater gaarne een schoone plaats in het stadsbeeld, — wetende dat eens de dag der annexatie komen zal, — toch ligt de zwaarste taak van het moderne tooneel heden nog buiten het officieele theater, omdat dit moderne tooneel zal zijn de draagster eener gedachte die strijdend staat tegenover de schijnbegrippen der huidige maatschappij. De waarachtige leider van het moderne tooneel zal zich niet in de officieele gebouwen laten verstrikken, wetende dat hij onwillekeurig, onvermijdelijk zelfs, de reflex zal bieden eener samenleving die verongelukt is door het onedele in haar streven en die de nakomelingschap niet het woord „Kunst" niet het woord „Stijl" zal nalaten, maar het woord „Politiek".

□ □ □ HET GROOTE VOLKSTHEATER □ □ □

Maar hoeverre zijn wij nog verwijderd van het groote tijdstip eener periode van stijlbegrip, hoever van den tijd der ontplooiing eener schoonheid door gezamelijke inzichten en door gezamenlijke krachten; — als wij zien dat die weg ons eerst nog voert langs het commercieele en officieele theater, en bemerken dat wij menigmaal, zelfs nog ernstig, medewerken aan het naturalisme en materialisme dezer tijden.

Toch moeten de moderne inzichten reeds tot machtige factoren in ons bestaan gegroeid zijn, daar zij ons menigmaal tot schild dienen, onze donkere droefenis verzachten, onze zwakheden vergoeden, en ons .... onze droomen, schroomend, als werkelijkheden voortooveren. En met den blik gevestigd op het commercieele theater van heden, zien wij toch in wazige verte opdoemen, — het gebouw waar de feesten der bevolking onzer metropolen gevierd zullen worden, waar het Nieuwe Tooneel, sterker dan de macht der Kerken, hare cultureele missie vervullen zal, . . . het groote volkstheater!

Wij zien dit theater opgenomen in het leven en bewegen der metropolen, wij zien het als wachter aan het einde der groote boulevards geplaatst, noodigend tot nadering door de massale oprijzing zijner architectuur, biedend den toegang door de welving zijner grootsche ingangen, en de hooge deuren, in wijde strekking openend, aan de binnenstroomende massa vragend de bevruchting van zijn innerlijk organisme.

In de geweldige ruimten voor de spelers en de toeschouwers wordt de sfeer van het dagelijks leven van arbeid en strijd plotseling veranderd. Wat nog aan kleinheid des harten aanwezig was, wordt daar overwonnen door de gedachte aan het ontvangen der grootheid eener gewijde kunst, door de overtuiging te kunnen medewerken aan de geboorte eener schoonheid. Wat dàn tot tranen zou kunnen roeren zal niet zijn de natuurlijke nabootsing van het lijden en de smart, van de liefde en de vreugde der menschheid, maar het verhevene eener symbolische uiting van onze levensopvatting. Want, het is de grootheid van een cultuurtijdperk, in de harmonie van alle kunsten een sterk geworden wil te toonen, in de symbolische uiting van zijn levensopvatting een schoonheid te scheppen en deze te aanvaarden als zijn „Stijl".

Deze stijl zal haar culminatie zoeken in dat gróóte theater, waar de toeschouwers door hunne bewondering eene verhevene stemming verwekken, en daardoor méér dan toeschouwers; ja zelfs een deel der athmospheer zijn.

De amphitheatersgewijze oploopende zalen zullen liggen ter weërszijden der speelruimte, die in onmiddellijke verbinding staat met de groote ingangen van het theater; — waardoor de spelers als afgezanten der arbeidende menschen buiten het theater... naar binnen treden.

Het tooneel wordt in de architectuur der groote algemeene binnenruimte opgenomen en loopt onmiddellijk over in de zalen der toeschouwers, waarmede het dus één geheel vormt. Coulissen en decors zijn er niet meer en toch is de achtergrond door de, in kleur en gedempte tonen, invallende verlichting in harmonie te brengen met de op te voeren spelen en dramatische werken. Handeling, beweging, plaats en tijd, zullen opgesloten liggen in het nieuwe dichtwerk zelve.

In het Volkstheater der toekomst zal de kunst van den acteur verre staan boven de natuurlijkheid, omdat het

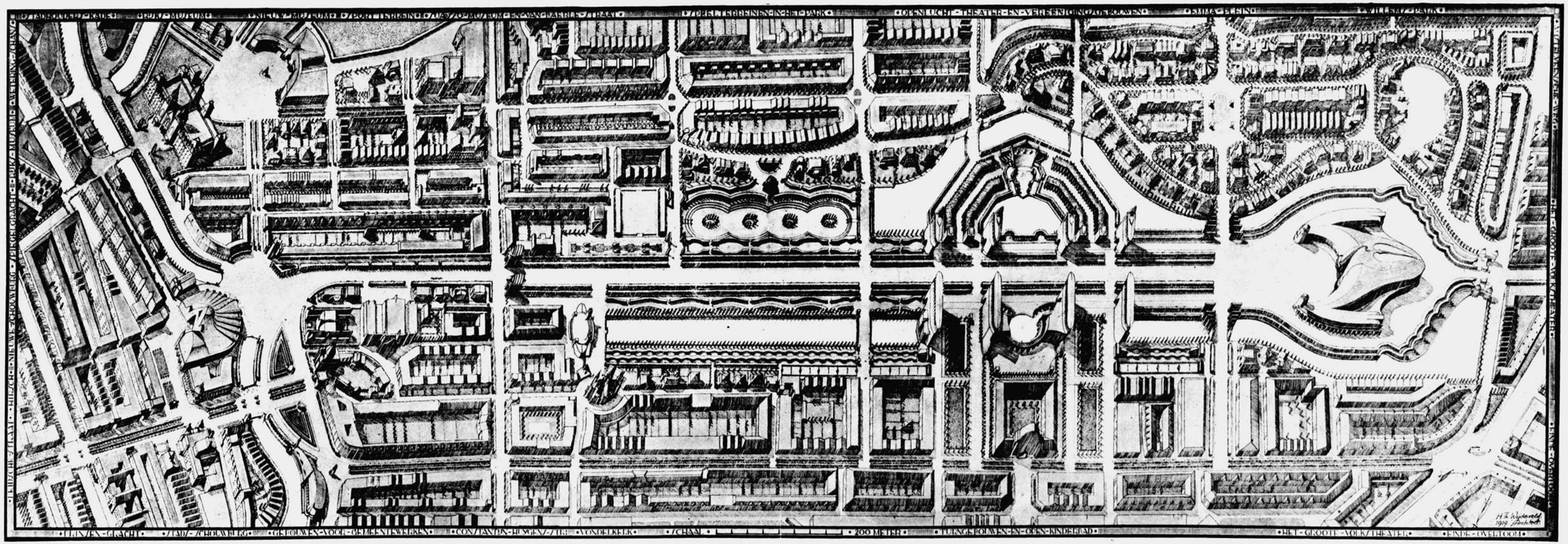

nabootstalent slechts een parodie van het stijl-begrip is. In het Volkstheater zullen wij slechts spelen zien, die ons in verrukking doen opgaan voor de gestyleerde beweging, die ons vervullen van schoonheid door de muziek en het rythmisch gesproken woord.

□ □ □

En toch.... toch houden wij den blik strak gevestigd op het commercieele theater van heden en bieden het zelfs een schoone plaats in het stadsbeeld aan,.... omdat de golf van nieuw verlangen die door de menschheid stroomt nòg niet sterk genoeg is, te stuwen in directen weg naar de schoonheden eener nieuwe kunst,— ja, nauwelijks beseft het compromis tusschen kunst en politiek, tusschen socialisme en kapitaal, dat gelegen is in de oprichting der commercieele stadstheaters.

Het zijn niet alléén de kunstenaars die een tijdperk tot schoonheid opvoeren, zij zijn slechts de wegbereiders en medezoekenden. En als de moderne kunst door hyper-individualisme buiten de gemeenschap is getreden en de kunstenaars stuurloos staan en zoekende zijn; — laat dan de gemeenschap zorgen voor den éénen weg naar een nieuwe harmonie, den weg der „Rechtvaardigheid". Dan kunnen kunstenaar en technicus, in wisselwerking, een nieuwen bond vormen die de eerste factor is voor een gemeenschappelijk begrijpen.

Eerst als de acteur zich bewust wordt van de daden der technici die een rivier-overbrugging construeeren, en de ingenieur de cultureele waarde gevoelt van een polsbeweging op het tooneel; — eerst als de architect wéer in de schoonheid van een rythmisch gesproken drama opgaat, en de schilder siddert voor het lijnenspel en de ingenieuse vinding van den propeller eener vliegmachine; — eerst als de musicus de schoonheid aanvoelt van het asphalt der straten, en de fabrieksarbeider ten volle beseft dat hij medewerkt op de onnaspeurlijke wegen van kunst en rechtvaardigheid; eerst dan zullen zij den weg gevonden hebben naar een nieuwe samenleving. Door de techniek en de kunst verandert de menschheid niet in wezen tegenover de Godheid, maar wel in houding . . . en . . . in haar houding, ligt haar „stijl."

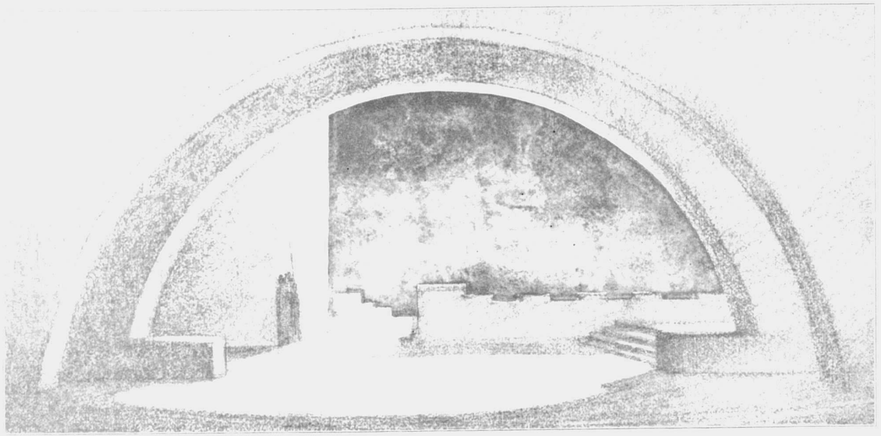

SHAKESPEARE'S HAMLET IN DE REGIE VAN EDUARD VERKADE VOOR DE KON. VEREEN. HET NED. TOONEEL
TERRAS-SCENE □ □ EERSTE BEDRIJF — EERSTE TOONEEL □ □ DECOR-STUDIE H. TH. WIJDEVELD

HET DRAMA EN HET HOLLANDSCHE TOONEEL DOOR FRANS COENEN

Een jongmensch, dat door een onzer groote dagbladen als Tooneelverslaggever wordt aangesteld, staat, als het gevalt, dat hij zijn taak ernstig wil opvatten, voor niet kleine moeilijkheden. Ten eerste weet hij waarschijnlijk noch van de dramatische litteratuur, noch van de dramatische techniek iets noemenswaard af. Anders ware hij, kan men wel zeggen, niet benoemd. De ruimdenkende kunstzinnigheid der redacties immers, doende naar Amerikaansch voorbeeld, plaatst gaarne de oogenschijnlijk minst geschikte personen op de hachelijkste kunstposten en ziet dan, niet zonder belangstelling, wat er van komt. Gaat het goed, dan zal de jeugdige reporter zijn journalistieke bekwaamheden belangrijk zien uitgebreid, en kunnen courant en publiek er bij winnen. Gaat het niet goed, dan hindert dat nog niet erg, want de kunstrubriek is voor een Hollandsche courant hoogstens een aangenaam bloemstruikje tusschen de ernstige en nutte zaadvelden der politieke en economische belangen. En het tooneel zelf komt er eigenlijk nooit op aan. Als dat mort en zich te weer stelt, kan dat rumoer een tijdlang de courant zelfs niet anders dan aangenaam zijn. Zoo, eenigermate cynisch, staat gemeenlijk de redactie van een groot dagblad tegenover tooneelzaken. Zoo deed zij tenminste in die vroegere dagen, toen ik zelf de eer had eens blads tooneelorgaan lijfelijk te vertegenwoordigen. Maar het welmeenend jongmensch persoonlijk kan er heel anders tegenover staan. Hij neemt zich om te beginnen voor een rechtvaardig, doch streng kunstrechter te zijn, bevindt dan echter, dat zijn aesthetiek een beetje door elkaar ligt en zelden op het geval toepasselijk is. Ook wordt hem klaar, dat eenig begrip van de tooneelspeelkunst zelf, van haar elementen, haar ontwikkeling en tradities, voor het werk toch wel onontbeerlijk is, terwijl hij op den duur misschien ook iets gaat voelen voor den harden bestaansstrijd der gezelschappen, wier nooddruft zich met zijn half of heel ongare kunstidealen absoluut niet vereenigen laat. Natuurlijk kan hij zich van al die dingen niets aantrekken. Noodig is dat zeker niet. Indien hij zijn hoofdredactie en de publieke smaak voor ietwat ruwe grappen en persoonlijke hatelijkheden maar in 't oog houdt, indien hij maar „moppig" schrijft en de acteurs „er tusschen neemt", zal de courant hem handhaven tegen alle mogelijke oppositie, tot het oogenblik, dat men hem b.v. correspondent in Warschau maakt of hij misschien naar „Sport" of „Financiën" verhuist. Doch ik spreek nu van het gewetensvol jongmensch, dat zijn taak minder practisch wenscht op te vatten en iets als verantwoordelijkheid gevoelt tegenover zich zelf, de kunst, het publiek en de gezelschappen. Zulk een jongmensch zal het hard hebben. Hij zal principieel willen zijn, de eischen der kunst absoluut handhaven, en

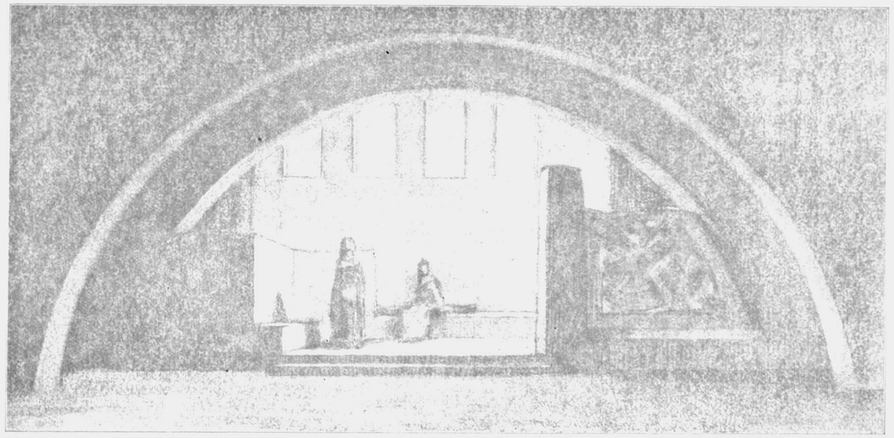

SHAKESPEARE'S HAMLET IN DE REGIE VAN EDUARD VERKADE VOOR DE KON. VER. HET NED. TOONEEL
SAERTES EN OPHELIA-SCENE □ EERSTE BEDRIJF — EERSTE TOONEEL □ DECORSTUDIE H. TH. WIJDEVELD

zijn goed hart zal krimpen bij de ontdekking, dat hij brave menschen, die hem overigens nooit kwaad deden, den ruwen strijd om het bestaan onberekenbaar verzwaart. Hij zal geestig willen zijn en bemerken, dat dit meest alleen op kosten van den acteur mogelijk is. Hij zal opvoedend willen zijn en bevinden, dat het publiek hem dan zeker niet leest. Maar, als hij waarlijk eerlijk staat tegenover zich zelf, zal hij beginnen met het begin, dat is met dien zelf en erkennen, dat hij van de te beoordeelen kunstopenbaringen, van de tooneelspeelkunst, en van kunst in het algemeen nog maar een bedroevend beetje weet en begrijpt.
Zoo zal hij dan de noodzakelijkheid beamen om eerst zichzelf te onderrichten. Hij zal gaan studeeren in het wezen en de historie der dramatische kunst. En, helaas, aldus zich steeds dieper 't moeras in werken... Want wat bevindt hij hier? Dat de dramatische vertooningen van vroegere tijden en het hedendaagsch tooneel vaak niet veel meer dan den naam gemeen hebben. Was het drama vroeger niet gemeenschapskunst, de kunst bij uitnemendheid, waarin een groep, een stam, een volk, ook wel de geheele Westersche menschheid, het innigst, verst besef van leven en wereld door schoone beelden vertolkte en waar alle kunsten deel aan hadden? Ontstaan uit de primitieve behoefte aan uiting van innerlijke bewogenheid, in den meer gecompliceerden mensch zich ontwikkelend tot een drang zich min of meer volkomen buiten zich te stellen ter zelfherkenning, hebben de meest met verbeelding begaafden allengs den vorm gevonden, die deze behoefte aan wereldbegrip bevredigde, in het verhaal van een of ander uiterlijk gebeuren. Wat dan als „drama" vertoond werd, was' vaak al niet meer dan de nieuwe bewerking van een mythe of legende, door de dramatische behoeften van duizenden naamloozen in vroegere eeuwen saamgeweven. Maar in elk geval bevatte het drama de laatste overtuigingen van de dan levende menschen omtrent hun verhouding tot de omwereld en wat, gemakshalve, God genoemd kan worden. En waar het drama zich voordeed, was het iets grootsch, half godsdienstig, half wereldsch, of tenminste iets ernstigs, teeken en duiding van dat innerlijk, geestelijk leven, naar welks kennis alle waarlijk denkende en voelende menschen smachten. In het Indische drama, zoowel als in het Grieksche of in dat der middeleeuwen, in dat van Shakespeare, van Corneille, van Calderon of van Goethe, overal ziet men een levensbeschouwing in beeld gebracht en al schijnen ook de latere drama's zuiver persoonlijk, zoo is toch het feit, dat zij voor de menigte waarlijk geleefd hebben en als de synthese huns tijds overbleven, het bewijs, dat ook in de producten van enkelingen velen samenvoelden en hier inderdaad gemeenschapskunst is geweest. Dat op den duur het godsdienstige zich scheidde van het dramatische, dat men naar dramatische vertooningen

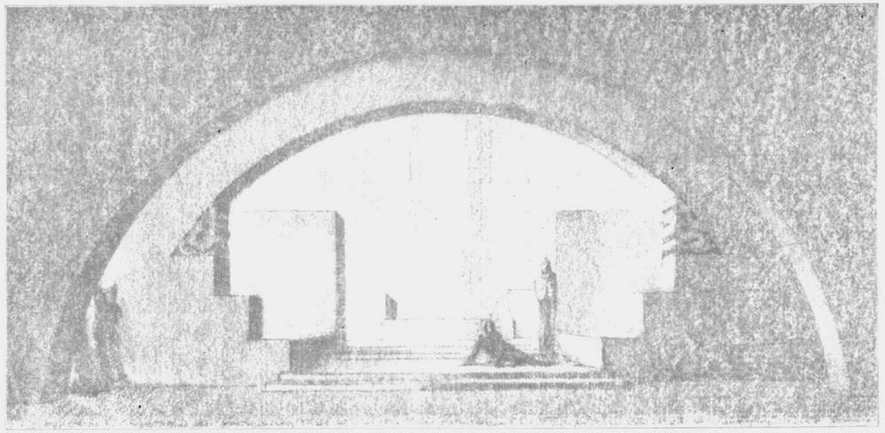

SHAKESPEARE'S HAMLET IN DE REGIE VAN EDUARD VERKADE VOOR DE KON. VER. HET NED. TOONEEL
TOONEELSPELERS-SCENE □ DERDE BEDRIJF – TWEEDE TOONEEL □ DECORSTUDIE □ H. TH. WIJDEVELD

langzamerhand niet meer als naar religieuse uitingen opzag, dat zich al meer nieuwsgierigheid, verstrooingsbehoefte mengden in de aandacht van het publiek, beteekent, dunkt mij, niet zoozeer, dat het drama van aard veranderde, als wel, dat de gelijkheid en kracht van verbeelding in de wijziging van de menschelijke geestesontwikkeling verminderen, misschien ook de geestes- en beschavingsverschillen grooter werden. Tot bloot amuzement echter werden de dramatische vertooningen enkel daar, waar het vertoonde niemand werkelijk schelen kon, omdat het zich overleefd had. Of waar alle drama ontbrak....

De welgezinde jongeling, van wien tevoren sprake was, ontdekt nu, — zijn dramatische studiën gelukkig beëindigd hebbende — tot zijn alleszins pijnlijke verrassing, dat juist zóó de toestand in zijn land en zijn tijd is. Het drama ontbreekt en waar het zich nog mocht voordoen, blijkt het niet meer in den tijd te wortelen en aldus zijn greep en invloed op de menigte te hebben verloren.

In Holland was trouwens het drama nooit zeer inheemsch. De Hollanders bleken nooit tuk op zelfherkenning in het dramatische; zij genoten liever de afzonderlijkheden der stoffelijke wereld, zij waren realisten zonder veel meer en Vondel is eigenlijk de eenige kunstenaar, die aan een soort collectief voelen dramatische beelding heeft kunnen geven. Wat Bréeroo en anderen van het tooneel maakten, kon men zelfs nauwelijks comedie noemen en de geheele 18e eeuw staat vol ontvruchtbare pogingen een vreemde dramatiek inheemsch te maken of uit een zoogenaamd gemeenschappelijk verleden ook een gemeenschappelijke levensaanvoeling te distilleeren. De Hollanders hebben geen drama, zijn geen dramatisch volk, en dat is precies de verzuchting, waartoe het gewetensnauwe jongmensch zal geraken, als hij, van de heilige zending des drama's vervuld, aanziet hoe avond aan avond hier den tijd verdaan wordt met vertooningen van buitenlandsche kluchten, Fransche boulevardstukken, Engelsche society-dito's voor een schaarsch, geblaseerd publiek, dat zenuwspanning, of lachpleizier zoekt. Wat moet hij van zulke dingen maken, waar moet hij de kunst in zoeken, waar is het drama gebleven en wat moet hij hier met principes en idealen? Daar niemand hem deze vragen oplost, zal hij beginnen met eenigszins baloorig om te dwalen, tot hij geleerd heeft zijn eischen wat minder principieel te stellen, van het drama voorloopig af te zien, daarentegen de comedie in al haar schakeeringen beter te schatten als ook deel hebbend aan de dramatische muze en verder, in afwachting van het betere, op te tornen tegen hetgeen hij „litteratuur op het tooneel" zal gaan noemen.

Dat „betere" komt dan soms van een kant en op een wijze, als men geenzins verwachtte....

In mijn tooneelverslaggeverstijd, die met 1894 aanving, kwam het uit het noorden en heette Henric Ibsen.

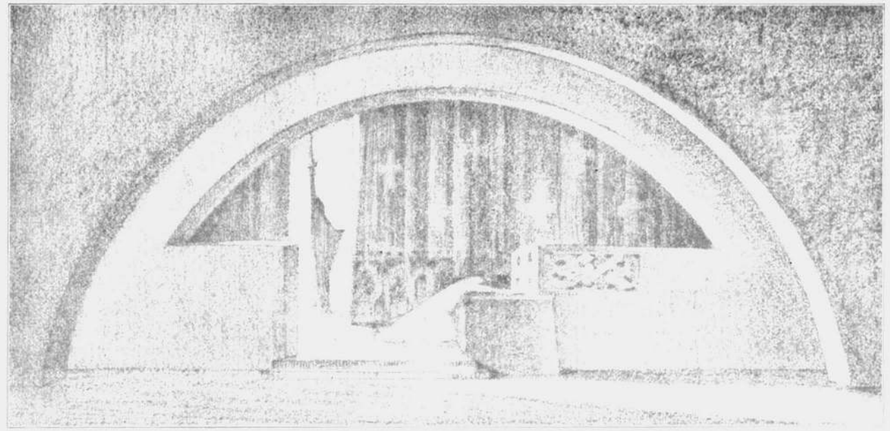

SHAKESPEARE'S HAMLET IN DE REGIE VAN EDUARD VERKADE VOOR DE KON. VER. HET NED. TOONEEL
BID-SCENE □ □ □ DERDE BEDRIJF – DERDE TOONEEL □ □ □ DECORSTUDIE H. TH. WIJDEVELD

Tevoren had het Ned. Tooneel successen behaald met het Fransche salondrama van Dumas, Augier, Sandou. Dat was over 't geheel rare import geweest, waaraan eenig snobbisme niet vreemd leek. Het vreemd prikkelende schouwspel lokte nieuwsgierigen, en het Fransche High life gaf er een aangenamen bijsmaak aan. Ik kan niet zien, dat het hier overigens aan eenig gemeenzaam voelen of beschouwen uiting gaf.

Maar wel deed dit het Ibsen-drama, dat hier in de negentig jaren der vorige eeuw begon door te breken. Dat wekte terstond meer dan vooze nieuwsgierigheid. Allerlei geestdrift naast woedenden afkeer kwam er door los, ten bewijze, dat hier een diepere levensvoeling geraakt werd, die de menschen in vóór- en tegenstanders verdeelde. Die diepere levensaanvoeling, wekster van nieuwe waarheden, is het Individualisme genoemd, de denk- en gevoelsstrooming, die tegen den uitgang der romantiek, in het midden der 19e eeuw, door alle Europeesche landen trok, maar hier, naar behooren, eerst 25 jaar later aan kwam. Ibsen, en naast hem Björnson, waren er de groote verklaarders van, Later kwam ook de Duitschers Hauptmann, Sudermann, en aan de Ned. Tooneelvereeniging viel de eer te beurt deze nieuwe gemeenschapskunst hier in te leiden. Want gemeenschapskunst was het, die, door velen maar half, door de meesten onbegrepen, in deze drama's werd gegeven. Honderden voelden er echter hun nog verward innerlijk leven in terug en beredeneerden den zedelijken inhoud van die regelmatig elkaar opvolgende drama's, zonder op hun beeldende gedaante te letten, beredeneerden dien veel hartstochtelijker dan zij ooit ten opzichte van eenig tooneelwerk gedaan hadden. Omdat zij beseften, hoe het hun eigen zaak was, die hier in 't geding kwam, de mogelijkheid, het recht van hun nieuw vrijheidsgevoel, dat hen souverein maakte over het eigen leven, tegenover hetgeen „men" zeide dat behoorlijk en gepast was.

Eenige jaren achtereen duurde die belangstelling, die het artistieke dikwijls wel te zeer losliet. Toen verliep zij, ook omdat de latere ontwikkeling van den dichter verre van duidelijk was. Wellicht deed nog een andere omstandigheid mede in den betrekkelijk kleinen kring van denkenden en voelenden, die hier het geestelijk leven vormen: de groei van het socialisme.

Half in tegenstelling tot het individualisme, half er mee verbonden, was die idee van het socialisme, zooals zij in de negentig jaar hier gepropageerd werd. De leidende socialisten bleken zelf individualisten, die uit zeer individualistische menschenliefde een collectiviteit predikten, waar het individu ten bate van het algemeen weer onder moest gaan. Maar om te beginnen merkte dat niemand en toen Herman Heijermans, rondom 1900 hier zijn dramatischen arbeid begon, gelijkmatig in kracht en in tijd, toen heeft een gansche schaar in hem den drama-



BOSCH-DECOR VOOR EEN FANTASTISCH SPEL □ □ □ □ □ □ STUDIE DOOR H. TH. WIJDEVELD

tischen vertolker der socialistische idee gevoeld en begroet. Zijn drama gold jaren lang ongeveer als de gemeenschapskunst van het socialisme, omdat het, met ongemeene macht van plastiek, telkens de tegenstelling tusschen arm en rijk en daarvan de socialistische theorieën in beeld bracht. De menigte, van socialisten vooral, zag daarin de apotheose harer nooden en ideëen, haar zelf en haar streven geïdealiseerd en verlangde niets meer dan dit, overigens zeer menschelijk gevormd, propagandatooneel. Want dit was het, niet het drama in den klassieken zin. Immers, zoo bewust, zoo verstandelijk gaan die dingen niet. Het socialisme zelf was en bleef te zeer gedachte en redeneering, werd te schaarsch tot levend geloof en gevoel, dat het in een zijner aanhangers tot dramatische beelding had kunnen worden, en wat waarlijk leefde in het Heijermans-drama was, niet een nieuwe socialistische levensbeschouwing, maar de menschenliefde van den individualist en zijn fel opstandigheidsgevoel. Onbewust hebben deze elementen zijn succes bij de menigte bepaald, dat Heijermans per slot een kleinere Hollandsche Ibsen was, die in vele vermolmde collectieve verbindingen den brand kwam steken en Multatuli's werk voortzetten.

Het eenigszins verwarde individualistisch socialisme van het begin der eeuw heeft in Heijermans inderdaad zijn vertolker gevonden en zijn roem verdween, toen in de kringen der socialisten zelf het idealisme ging dooven en men den geestdrift voor een gansch nieuwe maatschappij allengs kwam te wisselen tegen meer nuchtere begrippen van practische mogelijkheid en eigen voordeel.

Toen was er een tijdlang niets meer, de kunst van het individualisme verbloeid, ook in zijn schijnbare tegenstelling Heijermans, en verder nergens een gemeenschappelijkheid.

Was de vernieuwing, die Royaards en Verkade daarna brachten inderdaad een „beweging"? Had zij iets met de kunst van het drama te maken? Al die geslaagde opvoeringen van Elckerlyc, Lanseloet en Esmoreit, van Skakespeare- en Vondeltragedies, mag men er in zien tenminste een zekeren terugkeer tot het zuivere dramabegrip, het inzicht dat het drama niet gewoon een roman-op-tooneel, en het tooneel geen werkelijkheid beduidt? Indien zoo, dan hebben die beide mannen Royaards en Verkade, reeds negatief goed gedaan en den weg bereid tot een misschien komende verbeelding van een nieuwen levensdrang, al bleef verder hun tooneel ook wezenlijk leeg. Het met dat essentieele te vullen stond echter in hun macht niet en wij zien uit in de toekomst of deze groote oorlog in de zielen der Nederlanders mogelijk ook nog ander streven en smachten heeft gewekt, dan dat naar oorlogswinst en lotverbetering. Want alleen nieuwe gevoelswaarden en waarheden kunnen in hun vertolking het tooneel brengen, dat inderdaad leeft in en voor de natie. De rest is ijdel vertoon of nuttelooze verontrusting des geestes.

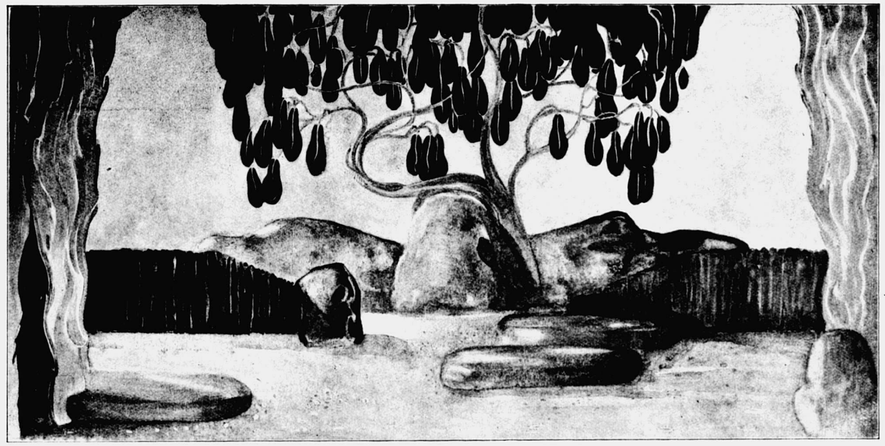

DECOR VOOR EEN MYTHOLOGISCH-SPEL □ □ □ STUDIE DOOR H. TH. WIJDEVELD

HET TOONEEL. ENKELE GEDACHTEN DOOR ALB. PLASSCHAERT

1.

Sommigen in de theaters zeggen: we zitten en zien; anderen zeggen: we zitten en hooren; derden: we zitten, zien en hooren...

2.

Uit deze beweringen volgen onmiddellijk de verscheidenheden. Zij die zeggen: we zitten en zien: zijn de modernen, en onwillekeurig zijn zij de voorstanders van den dans. Maar wat willen ze zien dansen; welke gevoelens willen zij gedanst hebben; welke ethische waarden willen zij als dans gegeven hebben?

Het groote dansen kan alleen ontstaan uit, en volgehouden worden in, een geloof in een serie Ideeën, die gemeenschappelijk erkend zijn...

De dans, de pantomime is tot beweging geworden geloof — dan alleen is zij baat en bijstand. En — is er een geloof?

3.

Er zijn er die zeggen: we zitten en hooren. Zij gaan naar den schouwburg om de stem te hooren, en haar modulaties. Zij zijn de litterair-muzikalen. Zij hebben honger en dorst naar iedere buiging van de stem. Zij kunnen, feitelijk, zitten met gesloten oogen. Want in hen resonneert de gemoduleerde, door de stem gemoduleerde gedachte onmiddellijk; het gevoel is bij hen: muziek der stem. Zij zijn de doodstille kritici der tooneelspeelkunst naar hun trant. Een tooneelspeler is bij hen niet alleen de geschoolde spreker, maar de spreker der hartstochten, de spreker van den hoogmoed, van den deemoed, van 't vreezen, van 't liefhebben, van 't aarzelen door liefde, van 't haten uit miskenning, van 't haten uit kilte. Zij keuren de schakeeringen, de elocutie, het zwellen, het minderen, het van gelijke hoogte zijn; zij keuren hoe de schrijver, en het gegeven, in den acteur wordt tot zich schakeerende stem. Er zijn onder hen discrete fijne geesten, vol maatgevoel, vol tact en vol zekerheid.

4.

Er zijn er die zeggen: we zitten, zien en hooren. Onder hen vindt ge den gewonen bezoeker der schouwburgen, en den meest verfijnde, den meest tot oordeelen bevoegde. Zij, de verfijnden, willen een veelvuldigheid tot één geworden. Zij willen de stem zoo zuiver mogelijk het gevoel uitdrukkend, en, gelijktijdigheid, zij willen het gebaar (van arm en hand, van hoofd en romp, van het geheele lijf) harmonisch dáármeé, zoo zuiver mogelijk het gevoel uitdrukkend. Zij zien geen dansen (omdat zij het geloof niet vinden waaruit dat dansen als een bloem zou ontstaan), maar zij zien, sommigen van hen ten minste, alles sterk-rhythmisch.

5.

Zij, die het rhythmische zoeken, willen het spel gespeeld als een fresco, als een muurschildering van gevoelens. Zij zijn de voorstanders der vlakke versiering in de

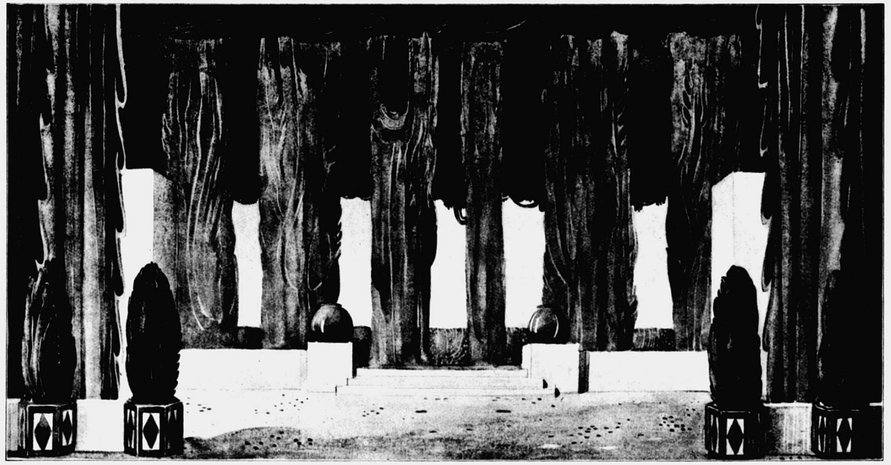

TUINDECOR VOOR DE KON. VER. HET NEDERLANDSCH TOONEEL ◻ STUDIE DOOR H. TH. WIJDEVELD

tooneelspelkunst. We hebben dit gezien in den laatsten tijd. Eén dimensie was feitelijk verdwenen.

6.

Is dat dikwijls mogelijk? Enkele romantische heroische stukken kunnen zoo gespeeld worden, en stukken uit den tijd, toen de muurschildering zelve bloeyde; toen er dus syntheseis waren van de gevoelens.

7.

Maar er zal altijd naast, na, of vóór het romantische een tijd zijn van het realistische, het naturalistische. Alle afkeer daartegen zal dat nooit verhinderen zich telkens te ontwikkelen. Het romantische en het realistische zijn noodzakelijke remedies voor elkaar; wanneer de omtrekken te vaag geworden zijn, de gevoelens te hol, zal een reactie komen die alles scherp wil zien, nauwkeurig gedefinieerd en vol. Dit kan niet meer anders, en kon het ooit anders? Dat is wat de „Dansers" vergeten...

8.

Het synthetische, en het gedifferentieërde zullen malkander steeds afwisselen — ook in de toekomst, Het romantische is op het oogenblik sterk in Holland, in architektuur, in letterkunde, het is nog niet edel in de tooneelspeelkunst. We kunnen het daar dus verwachten, zoo ten minste de voorwaarden, waaronder we leven, niet plotseling te scherp worden gewijzigd.

DE MAGIE DER BEWEGING
DOOR HERMAN KLOPPERS

Op den 22en Maart, den dag die volgde op een avond welke heuglijk zijn zal in mijn leven, begon ik met het schrijven van den brief die hier volgt:

◻ ◻ ◻

Hooggeachte Mejuffrouw

Gisterenavond heb ik iets wonderbaarlijks beleefd; daarvan wil ik U vertellen. Ik wil dit doen om twee redenen; de eene is, dat naar mijne meening Ge er recht op hebt te vernemen wat oogen die toekeken met den wil te onderscheiden en niet zonder alle vermogen daartoe, aan U zagen en door U aanschouwden in de oogenblikken waarin Ge, ten dienste van een, al dan niet vermeend, gemeen belang, tijdelijk afstand hadt gedaan van enkele der hoogst-menschelijke begaafdheden en zelve niet het gewone bewustzijn hadt. Want Gij waart het die in den wonderlijken toestand dien men den hypnotischen noemde dit wonder baarde — aan hen die oogen hadden om te zien.

In het lugubere zaaltje, vol van op sensatie beluste menschen, met op het podium een tamelijk weerzinwekkend doen, heerschte de Leelijkheid. En tusschen al deze povere, haast belachelijke ellende verscheen plotseling dit geweldige, dit bijna zuiver Schoone. Het deed de rest vergeten of althans aannemen als een

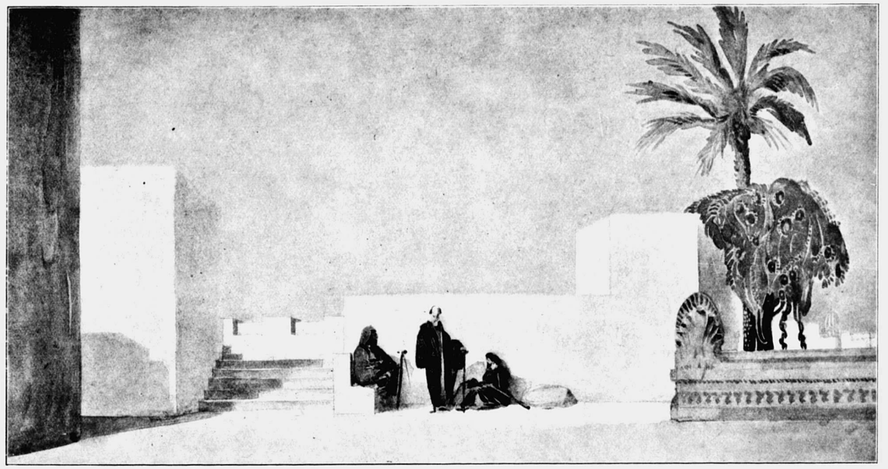

LORD DUNSANY'S: DE GODEN VAN HET GEBERGTE ◻ DECORS VOOR DE KON. VER. HET NED. TOONEEL DOOR H. TH. WIJDEVELD

noodzakelijk kwaad, en met de driedubbele leelijkheid in den koop: ik had dit eene niet willen missen.

Zoo nauwkeurig mogelijk zal ik trachten op te schrijven wat ik zag. Vergeef, zoo het niet meer is dan een, eerlijk, trachten.

◻ ◻ ◻

Op het podium, in de rij dergenen die zich voor de proefnemingen beschikbaar hadden gesteld, zat Gij: een fragile blond persoontje in een simpel en goed zwart kleed. Toen aan U de beurt gekomen was ging de hypnotiseur vòòr U staan. Na de eerste, kleinere proefnemingen van suggestie, waarvoor Ge bleekt vatbaar te zijn, bracht hij U in wat hij noemde een hypnotischen slaap. Ge sloot spoedig de oogen. Daarop strekte de hypnotiseur Uw beide armen, den een na den anderen, in horizontale richting uit. Hij nam U bij een hand en liet Uw arm eenige malen een rondgaande beweging maken; toen hij de hand los liet ging de arm door in het beschrijven van een kegelmantel. Aanstonds liet hij de beweging ophouden en bracht Uw handen te samen op Uw schoot. Daarna stelde hij U eenige vragen: hoe Uw naam was, of Gij woondet in deze stad.... De antwoorden werden fluisterend gegeven en ik verstond den naam niet dien Ge noemdet. De hypnotiseur scheen bevredigd, hij keerde zich van U af.

◻ ◻ ◻

Op dat oogenblik begon het bizondere.

◻ ◻ ◻

De hypnotiseur keek nog een oogenblik, maar scheen het niet te zien; blijkbaar meende hij het niet zijn aandacht waardig. Of wilde deze man van ijzige en angstvallige zelfdiscipline niet door eigen geboeidheid de aandacht der toeschouwers vestigen op een wonder waarvan hij geene verklaring te geven wist, zelfs niet een zoo zeer oppervlakkige als hij gegeven had van de andere verschijnselen? Niet den minsten eerbied scheen hij te hebben voor het ontzaglijke, dat door zijn tusschenkomst zich begon te openbaren. Hij keerde zich geheel van U weg en ging naar een volgenden percipiënt aan de andere zijde van het podium.

Ik echter kon mijn oogen niet afwenden van de zeldzame verandering die in Uw uiterlijk wezen kwam.

◻ ◻ ◻

Ik weet niet of het uitoefenen der hypnose goed is, in 't algemeen. Ik weet niet of het goed is zich aan hypnose te onderwerpen. Maar was dit hypnose?

De andere in slaap gebrachte proefpersonen hingen als levenlooze massa's in hun stoelen; wanneer zij met rust gelaten werden was de eenige beweging die aan hen waar te nemen bleef het ademhalen van hun borst. Gij daarentegen waart àl mysterieus leven. 't Was of, na de eerste oogenblikken van schijnbaar rustigen slaap, ge wakker werdt, in een andere wereld. Uw leden

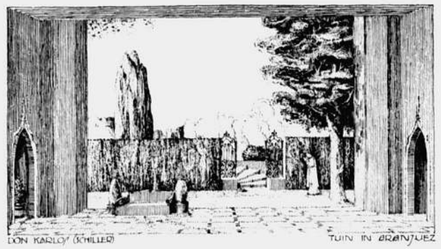

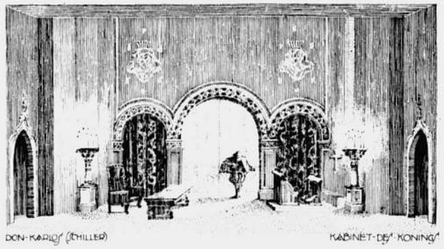

SCHILLER'S „DON KARLOS" OPGEVOERD DOOR DE KON. VEREEN. HET NEDERL. TOONEEL ◻ DECORS DOOR H. TH. WIJDEVELD

bewogen zich even, haast onmerkbaar; zij schenen geladen te worden met een nieuwe, nerveuze kracht. Uw wezen werd ijler nog dan het reeds was te voren, en ijler en ijler. Het scheen als vloeide een licht in U uit: een bizondere klaarte kwam in Uw wezen. De handen, die rustig in den schoot gelegen hadden, hieven zich, de eene na de andere — doorschijnende, slanke witte handen tegen het zwarte kleed. Langzaam, heel langzaam, met een fijne spreiding der vingers even, bogen zij zich wat naar buiten, zich openend weken zij van elkaar; vervolgens, in een zuivere, vloeiende lijning, bracht Gij ze, langzaam en plechtig, gekruist voor de borst in een gebaar van meest volkomen Vertrouwen.
Gelijktijdig met de beweging der handen had Uw hoofd zich opgericht uit zijn houding van ingekeerd-zijn. Het richtte zich hooger en hooger; op den slanken en tengeren hals richtte het zich als een bloem op haar stengel, wanneer nà een droogte zij zich doorstroomen voelt van nieuwe energie. Een zeldzame, lichtende uitdrukking kwam over Uw gezicht. De gesloten oogen schenen, wijd-open, te zien.... Wat zaagt Gij?....
◻ ◻ ◻
Gij scheent U te verwonderen met een overgroote, blijde verwondering. De groote klaarte van Uw wezen werd grootscher nog en klaarder. Uw mond opende zich, wijd, als die van een verwonderd kind, en lachte gelijktijdig nauw merkbaar. Het gebaar van de armen en handen was (vaag) open.
◻ ◻ ◻
Wat was dit? Wat kon dit zijn? Wat zaagt Gij, wat zaagt Gij toch? Iets grootsch moest het zijn, iets ontzaggelijks. Was het de hemel, die op dit oogenblik voor U openging?
◻ ◻ ◻
Het moest wel zijn dat de hemel zoo juist voor U zich geopend had....
Ge zult een kunstenaar niet het verwijt van al te groote vrijmoedigheid maken wanneer hij zegt dat hij Uw verschijning schoon had gevonden toen hij U het podium had zien betreden. Wat ik nu zag was een menschelijke schoonheid, die nauwelijks meer van de aarde was.
◻ ◻ ◻
De opperste Verwondering scheen te wijken. De mond sloot zich weer, de wenkbrauwen werden minder geheven. (Dit was het oogenblik waarop de handen zich kruisten.) Na een wijle weken de lippen opnieuw vaneen, nu tot een vollen, gelukzaligen glimlach. Gij boogt

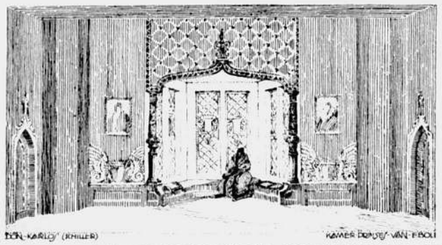



SCHILLER'S „DON KARLOS" OPGEVOERD DOOR DE KON. VEREEN. HET NEDERL. TOONEEL ◻ DECORS DOOR H. TH. WIJDEVELD



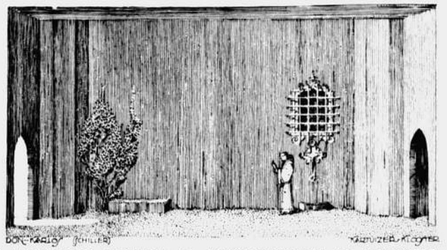

SCHILLER'S „DON KARLOS" OPGEVOERD DOOR DE KON. VEREEN. HET NEDERL. TOONEEL ◻ DECORS DOOR H. TH. WIJDEVELD

het hoofd meer en meer achterover en lichtelijk ter zijde; de voor de borst gekruiste handen (zij waren van een verheven gratie) voegden zich langzaam samen, de vingers strengelden zich ineen en de nu gevouwen handen bewogen zich opwaarts. Hartstochtelijk werd dit gebaar: de handen zeer gesloten, de onderarmen sterk aaneengedrukt, de ranke schouders geheven in het zwarte kleed....
De langzame, maar niet trage beweging der handen hield op juist onder de geheven kin, die fijn was en doorschijnend.
◻ ◻ ◻
Een gerucht ging door de zaal. Sommigen lachten, zij lachten zacht en nerveus, alsof zij zich verplicht gevoelden tot lachen, uit valsche schaamte. En ik hoorde zeggen met iets als gedwongen spot: zij bidt! Toen ging er een sissen om stilte door de rijen. Men wilde zich niet laten storen in zijn aandacht. Maar waarop was die aandacht gericht, op U of op den hypnotiseur en den duldzame met wien hij nu bezig was? Hebben zij het wonder voorbij laten gaan zonder het te zien?
◻ ◻ ◻
De opperste Verwondering was overgegaan in een opperste Bewondering: het was een aanbidden.
Eenige oogenblikken hield dit aan. Toen kwam er opnieuw een verandering. De verheerlijkte uitdrukking van het gezicht verdween. Er kwam iets kramp-achtigs in den mond, welks opening zich, vierkant, verwijdde; de kin verstrakte zich, de wenkbrauwen trokken, gepijnigd, samen; de expressie geleek op die van een stervende, die geteisterd wordt met stervenssmart. En de armen, met de ineengeklemde handen, strekten zich; hooger en hooger. Het werd een pijnlijk verlangen, een smeeken....
◻ ◻ ◻
Maar het gebaar werd niet voltooid, de armen bereikten de uiterste strekking niet. Het hevige lijden had maar een oogenblik geduurd, nu trad reeds een ontspanning in. De gedachte aan een sterven liet mij niet los. Wat ik zag meende ik een schoon sterven. En die daar overging van de eene wereld in de andere getuigde van wat zij zag en beleefde op den Drempel.
De armen zonken weer lager, langzaam-aan kwamen zij terug in hun vorige houding. De uitdrukking van het gezicht werd rustiger en vrediger. Zij scheen te zeggen: zoo is het goed, zoo is het wondergoed.... En geleidelijk keerde de glimlach weer, de goddelijke glimlach, vol gelukzaligheid. Nòg voller werd de glimlach, nòg verheerlijkter de gansche expressie. Het wezen scheen

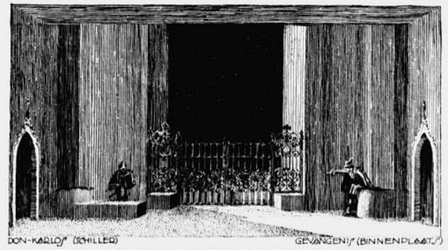

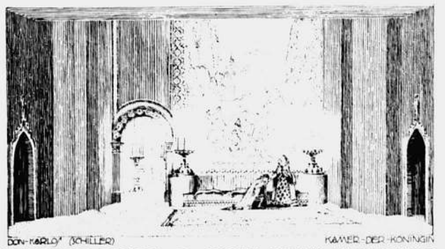

SCHILLER'S „DON KARLOS" OPGEVOERD DOOR DE KON. VEREEN. HET NEDERL. TOONEEL ◻ DECORS DOOR H. TH. WIJDEVELD

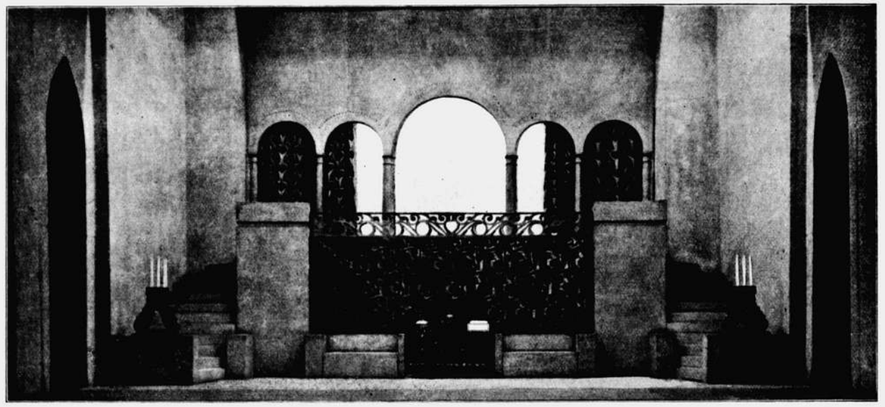

DECORS VAN SHAKESPEARE'S„ KOOPMAN VAN VENETIE" ◻ OPGEVOERD DOOR DE KON. VER. HET NED. TOONEEL ◻ H. TH. WIJDEVELD

zich te vervluchtigen en òp te zweven in een bovenzinnelijke klaarte. Nooit in mijn leven heb ik een mensch aanschouwd in de extaze van een zóó verheven, zoo volkomen, zoo zuiver Geluk.

◻ ◻ ◻

Zonder het te weten was ik opgestaan toen de armen zoo smeekend begonnen te reiken. Nu moest ik blijven staan. Het leek mij een oogenblik of ik-zelf innig-vergroeid was met het wezen daar vòòr mij in de verte. Ik voelde mijzelven ijler worden. En zoo sterk was de suggestieve kracht die van haar extaze uitging, dat ik mijzelven gelukkig voelde, intens en grootgelukkig, wel haast even gelukkig als zij. En plotseling werd ik mij ervan bewust, dat het even gelukkig mij

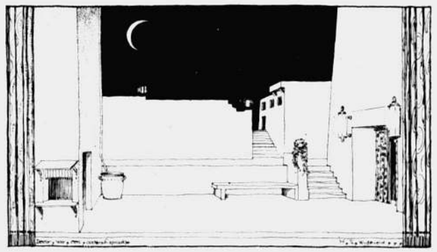

maken zou als dit, wanneer ik hen die mij lief zijn in hun sterven zóó zien mocht als deze stervende.

◻ ◻ ◻

Weer trad een verandering in. De handen ontvouwden zich. Het hoofd bewoog. De verklaarde uitdrukking van het aanschijn bleef, maar veranderde toch van karakter. Het scheen dat een grootere ernst zich ermee mengde, er kwam iets als een spanning, een heenreiken van de aandacht tot iets bepaalds. Nu zonken de schouders, de eene hand bewoog zich langzaam, heel langzaam en voortdurende beneden-waarts, de andere hief zich iets hooger, en boog sterk naar buiten toe. Gelijktijdig ontplooiden zich de vingers op zeldzaam schoone wijze, en de hand, aldus met de palm naar boven gericht, geleek een wonderlijke, een exotische, melkblanke bloem, het openbloeien van de vingers was als het wonderlijk ontluiken van een dier bloemen welke alleenlijk bloeien in tropische eenzaamheid.

◻ ◻ ◻

Dit was zeer blijkbaar een luisteren; de, meer dan de andere gestrekte (maar toch flauw gebogen), wijsvinger voltooide de uitdrukking. Het hoofd had zich weer terzijde genegen, maar het licht viel nu anders op de oogleden. En mèt de voorstelling van een stervende, mengde zich in mijn geest die van een blinde vrouw. Een oogenblik was die van de blinde het dwingendst. Uw voorkomen deed mij nu denken aan een blinde, etherisch van wezen, wier oor zich verfijnd heeft, wier gesloten oogen in 't duren der nachten de uitdrukking hebben gekregen van een naar binnen gerichten blik.

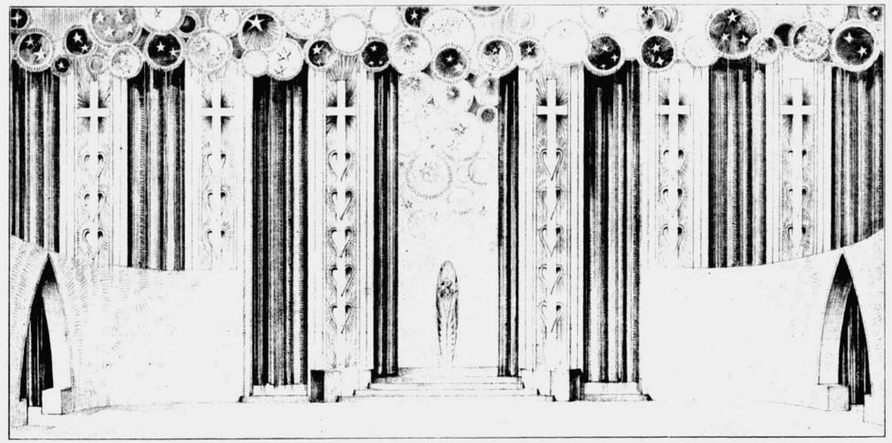

DECORS VOOR EEN MIDDELEEUWSCH SPEL ◻ ◻ STUDIE DOOR H. TH. WIJDEVELD

Met een spanning van geheel Uw wezen scheent Gij te luisteren, te luisteren naar een verre muziek, voor mij onhoorbaar. De muziek moest U wel verrukken: een trilling, heel vaag, voer door U heen. Toen vingt Gij aan, zonder ophouden te bewegen.

◻ ◻ ◻

Ik weet dat wat nu volgde ik slechts zeer gebrekkig beschrijven kan. Het duurde wellicht langer dan al het tot nu toe gebeurde, het bleef zichzelven geen oogenblik gelijk, het was het meest wonderlijke van alles.

◻ ◻ ◻

De hand die beneden gekomen was begon weer te stijgen, de luisterende hand daalde omlaag, de vingers bewogen langzaam en lieflijk zonder ophouden, nu open, dan toe, en de armen plooiden zich. Nu boog zich de hals, hij boog zich vagelijk achtereenvolgens in alle denkbare richtingen. Hij voerde 't hoofd in zijne buiging mee. En 't blonde hoofd, nu op den hals aldus zacht wiegend, nam t'elkenmale een andere houding aan, en met nauw onderscheidbare schakeering wisselde zijn expressie. In volkomene harmonie met van hals en armen de lijning verlenigde de tors.

Toen de handen beide voor de borst gekomen waren voegden zij zich tot een kelk te samen. Blank en doorschijnend stonden zij tegen het zwarte kleed. En weer kreeg ik de sensatie, een wonderlijk levende bloem te zien, de rusteloos zacht-golvende vingers waren als vibreerende bloembladen.

Niet lang bleven de handen in dit een-zijn, elke vervolgde haar weg, de eene omhoog, de andere omlaag. En dit ging door. Zonder ophouden. Canonisch volgden hun bewegingen elkander op; de armen bogen en strekten zich, de polsen wendden en draaiden de handen, de handen zelve met de vingers, de levende vingers, bloeiden open en sloten zich weer. Er was een rhythme en tegen-rhythme. Het was een dans, een Wonderbaarlijke dans. Een dans van het hoofd en van de handen, een dans van den tors en den hals en de armen, een dans van de lippen en van de gevoelige wenkbrauwen.

De bewegingen waren langzaam, zeer langzaam, en statig, schoon van een opperste lieflijkheid. Zij waren vloeiend, van een zuivere lijning, schoon van de ellebogen er somtijds een vreemd-scherpe buiging was, een buiging nu buitenwaartsch, dan naar binnen. En op en neer gingen de armen, op en neer. Geen opgang was gelijk aan den vorigen, geen neergang gelijk aan den vorigen. En onder dit dansen scheent Gij voortdurend, vol Aandacht, te luisteren naar de verre, voor mij onhoorbare muziek.

Heel de blijde en groot-wonderlijke beleving van Uw schouwende oogen en van Uw hoorende ooren scheent Gij te beelden in dezen dans. Het was een getuigen van de dingen die Gij zaagt op den Drempel, die Gij zaagt

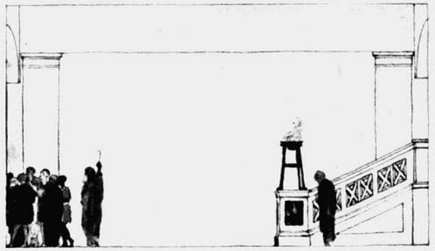

SHAKESPEARE'S „JULIUS CAESAR" DERDE BEDRIJF □ EERSTE TOONEEL □ DECORS FRITS LENSVELT

in een wereld van luidende lijning, van doorzichtigen vorm en van lichtenden klank.

□ □ □

Toen, opeens, gebeurde er iets vreeselijks. De hypnotiseur kwam opnieuw naar U toe. Hij sprak tot U en deed U opstaan.

De bewegingen van den schoonen dans waren plotseling verstild. Op Uw gelaat verstierf de uitdrukking van het overgroote geluk en maakte plaats voor een trek waarvan de pijnlijkheid steeg tot een expressie van vagen angst. Gij stond op. Het vloeiende dat bijna voortdurend Uw bewegen berustigend had doen zijn, was thans verdwenen. Mechanisch en houterig deed Gij een pas vooruit. De toover is gebroken; mijn oogen staren en ik begrijp het niet. Mijn Aandacht blijft, in wat wàs diep verzonken, en nauw is er mijn wenschen dat dit zal duren; dan met een schok, begrijp ik wat kwam. Ik lijd. Het is of, ruw, een poort is dichtgeslagen vóór mijn gierige blikken, of mijn levend verlangen, dat rechtop binnen-in mij zich rekte, door moorddadige handen bij de keel is gegrepen en nu, stuiptrekkend, zich windt. Hoe heeft die mensch daar de macht het schoon te verstoren, het schoone gebeuren, dat hij zelve en ondanks zich zelven ontbond? Hij lijkt m'als het mannetjes-dier dat in blindheid verwurgt wat 't in blindheid verwekte, en in dit oogenblik haat ik dien man, dees zelfzekeren bruut, die dit al bracht te weeg.

□ □ □

Een groote ongerustheid stijgt in mij.

Gij staat daar onbeweeglijk met de angstuitdrukking nog bevend op het gelaat en de handen voor de borst, gevouwen. Het is of Gij voorvoelt wat gebeuren wil en bidt om bescherming tegen den aanslag. En nog weeft zich wijding om U heen. Strak staat Gij in Uw broosheid, die is als fijn spinsel van glas.

En de koele en zekere man breekt haar, eerbiedloos.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Hij heeft gesproken, Gij hebt gesidderd.



SHAKESPEARE'S „JULIUS CEASAR" DERDE BEDRIJF □ TWEEDE TOONEEL □ DECORS FRITS LENSVELT

Was het de Dood die kwam?

□ □

O, waarom mocht het einde niet zijn de zuivere Dood? Niet onnatuurlijk zou 't mij geweest zijn Uw lichaam, gewelkt, te zien dragen van hier. Maar in stee van het teeder geknakte van een teedere doode, van het driewerf geknakte in hals, knieën en lendenen....

□ □ □

Het walgt mij wat volgde hier neer te schrijven. Hoe onnatuurlijk, grof en pijnigend was het!

Als met een levenloos ding hebben zij met U gesold. Vergrepen hebben zij zich aan het heilige.

Ontsla mij van mijn woord U trouw verslag te doen; wat gelden hier détails, dit was niet van de Werkelijkheid. En vergeef, zoo 'k Uw sterven gewenscht heb met macht, ik die U niet kende, ik die U zag als een laan van treden langs welke mijn geest tot den hemel klom. Is de dood niet een schoone apotheose, is de dood niet zuiver en waarlijk groot?

— — — — — — — — — — — — — — — —

Opnieuw grepen zij U aan met grove handen en namen U op bij schouders en enkels en met hortende bewegingen, onbeholpen, zetten zij U neer. De hypnotiseur spreekt weer eenige woorden, zijn vingertoppen gaan langs U heen: hij doet U ontwaken.

Trillende gaan Uw oogleden open, Uw oogen openen zich, groot, en Uw kijken, eerst wijd, onbestemd, in een leegte, keert dan, langzaam, terug tot de kille werkelijkheid der alledaagsche dingen. Gij glimlachtet wat verlegen en zuchtet diep. Uw beweeglijkheid herkreegt Ge en dan Uw geslotenheid. Voor een wijle hadt Gij alle bevangenis afgeschud als een kleed, voor een wijle hadt Gij U voor ons opengesteld, in eenzame verhevenheid Uw ziel ontmanteld en met een heilige geste een tip van den sluier gelicht die voor ons stervelingen verhult het Wezen der wezenlijke dingen. — Nu waart Gij weer een mensch geworden als wij allen, een mensch als de vele menschen, die t'allen dag langs ons gaan. Gij tradt van het podium en verdweent in de menigte.

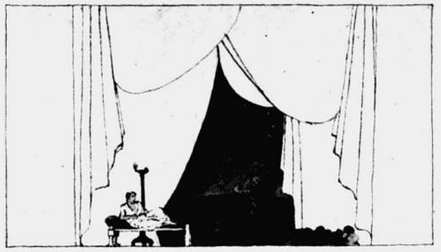

SHAKESPEARE'S „JULIUS CAESAR" DERDE BEDRIJF □ TWEEDE EN DERDE TOONEEL □ DECORS FRITS LENSVELT

Ik ben huiswaarts gekeerd. Geleidelijk, onder het loopen, zinkt uit mijn bewustzijn al wat bijzakelijks was in vale schaduw weg. In mijn voorstelling blijft de schennis zelfs niet die 'k aan U zag plegen. Wat blijft, mij beheerschend, is het Wonder alleen, dat ik dezen avond heb aanschouwd. Het beweegt mijn gedachten, het volgt mijn schreden en als 'k mij te slapen leg heeft het mij niet verlaten. Dan eerst, op eens — een vreugd springt in mij op — komt het besef, dat het zeldzaam gebeuren van dezen avond, dit wonder, een wonder is van beweging, dat in niets dan begeging 't zich openbaarde. Mijn vreugd hierover zal waarschijnlijk U bevreemden. Wil een uitwijding mij vergunnen, die tevens een verklaring is.

□ □ □

De Beweging heeft àl mijn liefde. Zij is het werkelijkst deel der kunst waaraan mijn leven is gewijd. Men heeft dit geloochend, ontkend, bestreden. Met meent dat het werkelijkst deel van tooneelkunst altijd is en was het woord — doordat men zich blind staart op het bestaande en de blik der oogen niet ver genoeg reikt, noch in de toekomst, noch in het verleden. Maar zelfs turende op het tooneel van het heden had men dit zeker niet moeten zeggen: het wezen der dingen van dit tooneel is zeker genoegzaam te onderkennen — met wat intelligentie en met wat moeite. Maar men spreekt van tooneelkunst en bedoelt dan tooneelspel, men spreekt van tooneelkunst en bedoelt daarmee drama, men spreekt van drama en meent een boek. Men kon nochtans weten dat deze dingen alle verschillende zaken zijn. Maar de men die ik meen heeft weinig geloof, weinig vermogen tot onderscheiden en acht zijn bezitten van veel vooroordeel eén deugd, die hem boven anderen verheft. — Het meest wezenlijk deel van tooneelkunst is drama, en hiervan het wezenlijk element: de beweging. Het is zeker niet met recht te ontkennen dat door de menschen van het tooneel het medium beweging is veronachtzaamd. Echter: dit is geen grond om op vast te stellen dat de beweging min-machtig is. Doch men heeft in beweging geen geloof. Men zegt dat beweging als middel tot uiting t'eenenmaal ontoereikend is, dat zij zich weinig kan differentieeren, dat zij te onnauwkeurig is, en daarom den samengang met het woord of, ten minste, muziek behoeft (dees laatste uitspraak acht men blijk van uiterste toegevendheid) om zelf iets te kunnen mededeelen. Die mededeeling dan echter, zegt men, is — vergeleken bij die door het woord of in verhouding tot die door muziek — van geringer belang en van grover natuur. —

En hier is het meest verhevene, meest ijle, dat in niets dan beweging heeft gesproken en daarin àlles heeft uitgezegd....

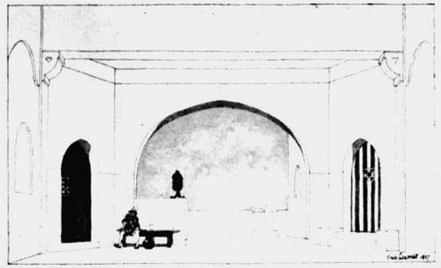

SHAKESPEARE'S „VROOLIJKE VROUWTJES VAN WINDSOR" DECORS VOOR DE N.V. „HET TOONEEL" DOOR FRITS LENSVELT

□ □ □

Zoo vond ik hier, gansch onverwacht, bevestiging van lang geweten dingen. En dit is wat mijn vreugd heeft opgewekt: Uw dans was onopzettelijk pleidooi, toonde de hooge waarde en roeping van de macht, de wondre, waarin ik mijn geloof gevestigd heb. — Maar 'k voel dat voor wie niet met oogen zag — en ziende oogen — hetgeen hier is getoond, 't pleidooi niets kon bepleiten. En wil ik zelf dit kostbaar pleit bezorgen waar het dient, dan moet ik gaan langs anderen weg, daar 'k niet hertoonen kan wat is getoond — en wat is overtuigender dan toonen? — doch slechts door redeneeren, makkelijk te erkennen feiten aan elkander rijgen, verbanden wijzen, vergelijken, analogieën vinden en verschillen, concluzies trekken en zoo meer, het doel benaderen kan. Ik moet dan gaan tot op den grond van deze dingen, en wat ik wroetend daar beneden vind in 't klare daglicht brengen. Dit zal tevens wezen: mijn zoo zelf-zekere intuitie toetsen aan de rede. En dit beseffen drijft mijn denken aan en dringt mij aanstonds tot ontleden. Ik wil thans weten, weten, bewust mij worden van den grond, de gronden mogelijk, waarop het onomstootelijk feit gevestigd is,

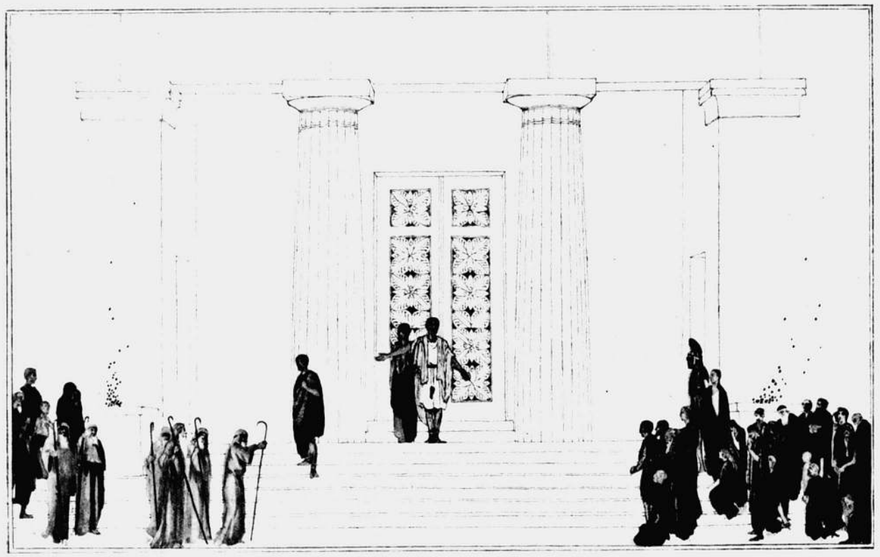

SOPHOCLES'S „KONING OEDIPUS" DECORS VOOR DE N.V. „HET TOONEEL" □ DOOR FRITS LENSVELT

dat de beweging zich zoo machtig aan mij toont. Ik wil ten scherpst, ten fijnste onderscheiden; ik wil, zoo eng als ik vermag, bepalen wat in kunst de waarde der beweging is, haar plaats vast stellen naast de andere media....

□ □ □

Ik zal U niet vermoeien met 't relaas der worsteling van mijn denken, noch Uwe aandacht vragen voor de reeks bevindingen die daarvan de uitkomst zijn — dit zal ik later doen, aan U en anderen. Maar een klein deel van wat ik vond wil ik U niet verzwijgen:

Door verschillende media van kunst (kleur, beweging, klank en andere) kan een voorstelling van het zelfde worden gegeven; de voorstelling kan ontroeringen brengen, die dan algemeene te noemen zijn, en bij een zelfde voorstelling zijn deze — welk ook het medium, dat is gebruikt, mag wezen — steeds van den zelfden aard (niet altijd echter is hun hevigheid dezelfde). Doch elk afzonderlijk medium heeft bovendien de macht[1]) een gansch afzonderlijke reeks van neven-roeringen te wekken, die bizondere emoties zijn te noemen en om de wille van zich zelf ontstaan — al wordt een deel van hunne energie gebruikt om op bepaalde wijs (en deze wijze wordt bepaald door d'eigenaard van 't medium) de hevigheid der algemeene ontroeringen te vergrooten. — De bizondere ontroeringen gewekt door kleur zijn niet door vorm of klank of wat ook te verwekken. Zij ontstaan in 't afzonderlijk deel van ons wezen dat zijn huis heeft in 't zelfde rijk als de kleur; er is zulk een rijk, ver achter de kimmen. De bizondere ontroeringen die wekt de beweging kunnen door niets dan door deze ontstaan. De beweging spreekt met haar eigene spraak van haar eigene, heilige, mysteries, en als zij ons treft treft zij 't deel van ons wezen dat zijn huis heeft in 't zelfde rijk als zij; ook zulk rijk bestaat, het grenst aan het andere.

Zoo heeft dus beweging haar eigene plaats, die door niets ter wereld vervangbaar is.

□ □ □

Nu wil ik U nog één geheim vertrouwen: ik weet geen

[1]) Ik hoop, dat overbodig is hier op te merken, dat deze soort van macht altijd betrekkelijk is en ganschelijk in onmacht moet verkeeren ten opzichte van hoorder of beschouwer die voor haar ontoegankelijk is.

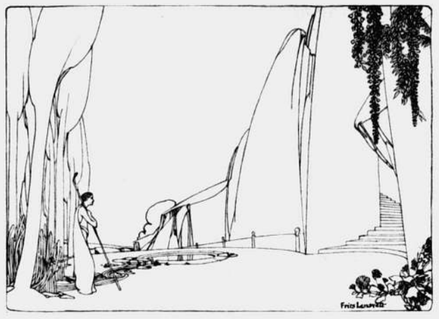

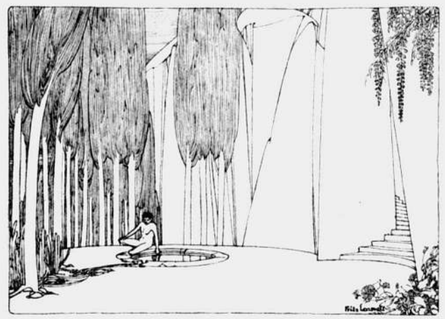

DECORS VAN BALTHASAR VERHAGEN'S „MARSYAS OF DE BETOOVERDE BRON" □ SCHETSEN DOOR FRITS LENSVELD

ander medium van kunst dat het leven in 't heelal ongesluierd U kan toonen — beweging kan dit doen. Is niet het leven één gebeuren? De dans, die in beweging bestaat (hij is niet wezenlijk onderscheiden van bewegen dat minder streng rhythmisch is), geeft gebeuren naakt, ongesluierd, onmiddellijk (hoezeer ook hij kunstvol vervormt en verpuurt) — doordat hij zelf gebeuren is. — Hoe hevig ontroerd had dit naakt der beweging mij! Was hierin bevreemdends? Wij willen slechts van de voorstelling spreken: wat kon meer overtuigend gebeuren bootsen dan beweging, gebeuren zelf?

Ik duidde U de eigene plaats der beweging — dit is een van haar gansch bizondere waarden.

In den geest zie ik opnieuw Uw dans, die de eenige getuigenis was van de blijde, groot-wonderlijke beleving Uwer oogen die schouwden, Uwer ooren die hoorden. Ik zie in den geest opnieuw dit getuigen door het stralend hoofd en de wuivende armen, door den tors en den ranken hals, door de handen die bloeiden, door de spraaklooze lippen en de wenkbrauwen vol gevoeligheid.... Hoe was dit getuigen overtuigend! Met vele, armzalig gestamelde woorden heb ik getracht U een beeld te geven van iets dat met woorden niet is te zeggen. Wel weet ik de meesters van het woord die met rijker geluid en fijner nuance, grootscher en volleediger zouden beschrijven wat zij in mijn plaats aan U beleefden, maar ook zij zouden machtloos zijn voluit te zeggen, wat gij, zonder woorden, ons openbaardet. En wie zou gedwongen zijn hen te gelooven?

Men heeft hopeloos gedwaald toen men 't woord wilde geven de plaats die beweging alleen behoort.

□ □ □

Waarom nu schreef ik U dees ongewonen brief? — Eén tergend raadsel in 't verband van deze zaak blijft nog hardnekkig mij vervolgen; daar is geen mensch dan gij die van dees terging mij bevrijden kan. Mijn brief nu was tot hier de lange aarzeling vóór een kort verzoek. 't Verzoek is: wilt gij 't voorrecht mij vergunnen U te spreken? En aldus aarzelend hoopte ik een denkbeeld U te geven van 't belang dat deze zaak — ik noemde haar te dikwijls — voor mij heeft en niet voor mij slechts: voor ons allen; dat is de tweede reden die mij voerde tot dit schrijven, en dien ik in den aanvang U verzweeg. En zoo 'k geslaagd mocht zijn in dit wat ik beoogde zei 'k genoeg; 't pleidooi waarvan ik sprak moet zich tot anderen richten; het wacht, om dat te doen, slechts op gelegenheid.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Nog enkele regels volgden om den brief te sluiten; zij waren niet afwijkend van 't gewone slot. — Wat het geheim betreft waarvan mijn geest vervuld was, 't raakt van terzijde slechts beweging zelf (d'oplossing heeft haar plaats in 't hoofdstuk „Rhythme"); het is te formuleeren in de vraag: was deze vreemde dans een werk van kunst? — Hij had in zijn wonderlijk rhythmisch bedrijf zeker van 't kunstwerk de allure, alledaagsche werkelijkheid was hij niet. Is hier, langs wonderlijken weg, wellicht eens kunstenaars geest geraakt tot zijne uiting? of kan het zijn dat ik geleefd heb in het hooge uur waarin Natuur zich zelf in simpele rhythmen gaf, belijnd en klaar? — Doch hoe dit zij: het uitverkoren middel, 't middel rijk genoeg om tot dit doel te dienen was — wat wel d'essentie schijnt van alle leven, wat is en zijn zal in het groeien van een plant en in haar buiging voor den drang der vlagen: — Beweging, soeverein manifestatie-middel van al wat zich in trilling uit te leven pleegt, Beweging, zonder welke niet en zijn de stelselen van zonnen, manen en planeten, Beweging, die van alle wil de daad-lijke uiting is, ten eerste: daad-lijke uiting van de Kracht van den Willenden Kern van het Al.





EENIGE PROEVEN VAN DECORVERZORGING VOOR HET MODERNE TOONEEL IN AMERIKA
LORD DUNSANY'S „THE GLITTERING GATE" EN SHAW'S „THE LADY OF THE DARK SONNETS" ◻ DECOR SAM HUME

TOONEELHERINNERINGEN UIT DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA DOOR H. LAMAN TRIP DE BEAUFORT

„Here is not merely a nation but a teeming Nation of nations"
◻ WALT WITHMAN ◻

De Noord-Amerikanen zijn het jonge volk dezer Aarde, ternauwernood uit de bestanddeelen, die het vormden, samengesmolten tot een geheel; hun land is het wereld-deel, waar miljoenen menschen heen pelgrimden, het groote brok land, omgolfd door de beide Oceanen, met streken, waar bosschen nog wouden, rivieren nog stroomen, vlakten nog prairien zijn, waar alle climatische rijkdom binnen de grenzen gevonden kan worden, zoogoed een noordpoolsche kou in Alaska als een broeiheete zon in het paradijsland Californië.
Ternauwernood nog samengesmolten is het volk uit de bestanddeelen, die het vormden . . in de New-Yorksche voorstad Brooklyn zijn de gezichten, de taal, de couranten meerendeels Italiaansch, in Frisco, of, zooals de Europeeër voluit zegt, in San Francisco, is de Japanner overal tegenwoordig, in de Staat Michigan zijn tallooze Nederlandsche Kerken waar door Amerikaansche predikanten in het nederlandsch wordt gepreekt, duizenden Amerikanen spreken het best en het liefst nog een andere taal dan het Amerikaansch; toen ik voor het eerst een barak van Amerikaansche oorlogsgewonden binnentrad, sprak de eerste soldaat deensch, de tweede russisch, de derde armeensch; en toch, ondanks deze kleurige volksonderlaag bestaat het Amerikaansche ras, het heeft zich gevormd en consolideert zich hechter naarmate de tijd voortgaat en de eeuwen zich wentelen; de kinderen der Europeesche ouders in Amerika hebben een type, dat niet alleen teruggaat op de kenmerken hunner ouders en voorouders, ze krijgen een eigen, algemeen Amerikaansch uiterlijk; toen dan ook voor het eerst na de deelname in de Europeesche oorlog, Amerikaansche jonge mannen als soldaat London binnen marcheerden, was het een algemeene volksopmerking, dat al die gezichten zoo eender waren; hun taal was wel gelijkend, maar niet eenswezend met de Engelsche zustertaal; kort daarop schilderde een Parijsche winkelier op zijn raam: „English spoken, American understood!"
De Amerikaansche taal heeft haar eigen ontwikkeling, een werkwoordsvorming, bij voorbeeld die veel sneller is dan die der engelsche taal, een menigvuldiger woordvorming, die sterker onderhevig is voor klankinvloeden.
Het nog jeugdige volk van Amerika ondergaat hetzelfde groeiproces als de enkele mensch; de eerste kenteekenen zijner bewustwording zijn, dat het leert spreken, totnogtoe waren alle groote Amerikanen tegelijk groote sprekers, laat ik willekeurig noemen een Lincoln, Booker T. Washington en Anna Shaw.
Het gesproken woord, hetzij in welsprekendheid of in tooneelspel, is daar het krachtigste middel van uitdrukking.
Daarentegen heeft geen volk, naar zijn getalsterkte en graad van ontwikkeling gerekend, zoo weinig geschapen in muziek en beeld, zeker er zijn uitzonderingen, en terwijl ik dit schrijf, denk ik met diepe bewondering aan het werk van Amerika's grootste beeldhouwer John Mowbray-Clarke; de vruchtbare genialiteit van dien eenen mensch kan echter toch niet goedmaken de schamele oogst van zijn landgenooten.
Later, eeuwen later — met geen juistheid is dat te zeggen — zullen de Amerikanen scheppen in kleur en klank, vooralsnog in hun Mei-jonge frischheid en onbedorven gezondheid zijn de blanken zoogoed als de negers dienstknechten bij uitnemendheid van het woord en het gebaar, beter gezegd van de Tooneelkunst.
Het tooneelspel neemt jaar op jaar een grootere plaats in het sociaal, opvoedkundig leven der Ver. Staten.
Overal wordt gespeeld, op Zondagsscholen en Montessori-inrichtingen, in kampen en universiteiten; de openluchtvoorstellingen der Theosophische vereeniging te Point Loma in Californië zijn befaamde pelgrimagiën voor Europeesche acteurs, die Amerika bezoeken, geliefd zijn de Meifeesten, die gedanst, gezongen en gespeeld worden op de groene grasvelden van Bran Mawr, de vrouwen universiteit bij Philadelphia, een heerlijk schouwspel zijn de opvoeringen door kinderen van de Hull House stichting te Chicago.
De medespelers van zulke voorstellingen zijn in den regel dilettant, zonder daarom dilettanterig te zijn, velen zijn geschoold in het vak en onderscheiden zich niet anders van beroepspelers, dan dat ze niet het heele jaar rond voor hun brood spelen en dat hun optreden de matheid mist van routinewerk.
Een sterk voorbeeld voor arbeid van dilettanten, dat op een ongemeen hoog plan staat, is het tooneelwerk van de Harvard 47 Workshop Theatre, een instelling, die haar vreemden naam dankt aan de zooveelste classificatie op de series der Universiteit van Harvard.
Pionier dezer tooneelinstelling is de hoogleeraar Georges Pierce Baker, de gelauwerde regisseur en criticus. De leergang heeft opmerkelijk genoeg als hoofddoel tooneelschrijven, parallel echter met deze cursus is een klasse, die opvoert.
Beide leergangen duren een collegejaar, eisch van toelating is mededinging aan een prijsvraag voor een tooneelstuk, meest van een bedrijf. Bovendien voert de Castle Square Schouwburg te Boston elk jaar het beste stuk op, de schrijver van dit stuk krijgt een premie van de universiteit. De tooneelwerkplaats heeft haar eigen zaal, de „Agassiz Theatre" waar ruimte is voor een drie honderd personen, die uitgenoodigd worden.
Het toeschouwerschap — dit is het vermelden waard — legt verplichtingen op, elkeen wordt gevraagd een critiek te schrijven van niet meer dan vier bladzijden, een gedrukte handleiding wordt daartoe verspreid, inhoudende de volgende vragen:
1. Maakt de schrijver het U duidelijk wat zijn doel is; zijn onderwerp, de soort van het stuk, hetzij boert, comedie of wat ook? Indien ja, beoordeel hem naar wat zijn oogmerken blijken te zijn. De kwestie is niet, hoe U het onderwerp behandeld zou hebben, maar of volgens U de schrijver in zijn pogen is geslaagd of niet.
2. Beoordeel het stuk niet, voordat de heele meening naar voren is gekomen. Heden ten dage worden te veel spelen afgekeurd om een veroordeeling van het eerste of tweede bedrijf.
3. Vertrouw niet Uw eerste indrukken bij het neerlaten van het doek; maar alvorens Uw rapport te maken, denk na over dit instinctieve oordeel, en toets het aan de bijzonderheden van het stuk die U voor den geest staan.
4. Verwar niet den arbeid van auteur, spelers en andere medewerkers. Geef ieder zijn deel in wat behoort te zijn een coöperatief geheel.
5. In lof of blaam tracht aan te duiden de plaats of de omstandigheid die aanleiding geven tot Uw gevolgtrekkingen en duidt aan, of het succes of de mislukking ligt in de karakteruitbeelding, dialoog of bouw van het geheel.
6. Wees zoo streng als ge wilt, doch wees tegelijkertijd eerlijk en het doel treffend: noch algemeenheden noch knapheid helpen om vooruit te komen.

◻ ◻ ◻

De beoordeelingen moeten onderteekend worden; nadat ze onderling besproken worden, krijgt de auteur ze gestuurd met behoud der onderteekeningen van beroepscritici, deze laatsten zijn steeds in grooten getale aanwezig.
Een der geslaagdste voorstellingen was niet een oorspronklijk stuk, maar de vertooning der middeleeuwsche boert: „Pierre Pattelin" en „Eyvind of the Hills" van de ijslander Johan Sigurjonsson.





EENIGE PROEVEN VAN DECORVERZORGING VOOR HET MODERNE TOONEEL IN AMERIKA
„DOCTOR FAUSTUS" ◻ DECOR DOOR SAM HUME „THE ROMANCE OF THE ROSE" ◻ DECOR DOOR SAM HUME



EENIGE PROEVEN VAN DECORVERZORGING VOOR HET MODERNE TOONEEL IN AMERIKA
GOODMAN'S „THE WONDER HAT" ◻ DECORS DOOR SAM HUME



DUNSANY'S „THE TENTS OF THE ARABS" ◻ DECOR: SAM HUME

In de Unie bloeit het liefhebberij tooneel met eenzelfden rijkdom en weelde als bloesemboomen in het voorjaar, in alle uithoeken der Staten werkt een Klein-Tooneel, waaraan de medewerking dikwijls ten deele, soms geheel belangeloos is; het voortreffelijkste gezelschap is mogelijk wel de Dramatic Society te Wisconsin, die in de stad Milwaukee zijn eigen gebouw heeft, en wier vertooningen ongeëvenaarde verfijning en verdieping van spel hebben. In het eigen gebouw zijn een theezaal, werkplaatsen voor de makerij van coulissen en costumes, een zaaltje voor lezingen, en natuurlijk — het is in America — een danszaal. Dit gezelschap legt zich bijzonder toe eigen geschreven werk op te voeren, tot tweemaal toe gaf het een bundel eigen dramatisch werk uit.

De stichting der Klein-Theaters, gedeeltelijk of geheel door beroepstooneelmannen gedreven, ontstond in den regel als een artistieke en sociale terugwerking op de uitvoeringen in de groote schouwburgen, die als gevolg hunner in hoofdzake commercieele opzet èn het volk èn de articiteit tekort doen.

In het land van den dollar brengen deze socialistische Klein-Theaters een nieuwe boodschap; het is waar, het ontbreekt hun vooral in de groepstooneelen soms aan een royaardschen glans en jubel, hun sappig overtuigend spel is niettemin schoon door verkadensche fijnheid en verkadensche diepte .... en ik voel mij weer terug op een avond in het kleine zaaltje van Duncan MacDougall, een uitgebouwde suite, met planken op kisten als eenige zitplaatsen, geen verf, een hulpbehoevende betimmering, slecht licht, kortom een aankleeding, die disharmonieerde met den geest van spel en spelers; en toch, dien avond ontgleed de toeschouwer de stoffelijke wereld en werd gebeurd in de schoone verbeelding van Anatole France's „Crainquebille", 't verhaal van het Parijsche groentenventertje, dat stuk getrapt wordt door onbuigzame reglementatie van orde en recht.

Mac Dougall evenals de socialist en regisseur Butler-Davenport, die ik een andere avond zag spelen in zijn kamerschouwburg, sprak in de pauze een kort oogenblik het publiek toe, niet ex-officio, maar als gewoon menschenkind sprekend tot zijn lotgenooten, en hij zegde, dat heden ten dage het een onontkoombaar feit is, dat kerken leegstroomen, dat echter de tooneelzalen voller en voller worden, omdat daar getuigd wordt, dat waarheid en recht de beweegkrachten der menschheid zijn. De eenvoud, waarmee dit gezegd werd, had mijn diepe bewondering.

In den zuiveren zin van het woord zijn deze kleine Volksschouwburgen bezield door den socialen geest, die het hun mogelijk maakt de kunst te socialiseeren, hun wijze van werken doet denken aan de Volksschouwburgen van Sowjet Rusland.

Een der beste kleine Volksschouwburgen in New-York is The Neighbourhood Playhouse, in het hartje der Jodenbuurt, dicht bij de groote Jodenschouwburg, waar de stukken van Sholom Ash in het hebreeuwsch gespeeld worden.

De Neighbourhood Playhouse werd in 1915 gesticht door Alice en Irene Lewisohn, personen vroeger verbonden aan de dramatische club van een der groote Volkshuizen in Henry Street; nu geven ze in hun eigen theater behalve tooneelvoorstellingen ook festivals, opvoeringen gecombineerd met koorzang, pantomime-spel en volksdansen; in zulk een gecombineerden vorm werd het oude Hiawatha-verhaal uitgebeeld, en een, uit oogpunt van Joodsche lithurgie bij uitstek gestyleerde, opvoering van „Jephta's dochter".

Van tijd tot tijd noodigt deze schouwburg ook buitenlandsche tooneelspelers en gezelschappen. Ellen Terry, Emanuel en Hedwig Reicher, Jacques Copeau met zijn

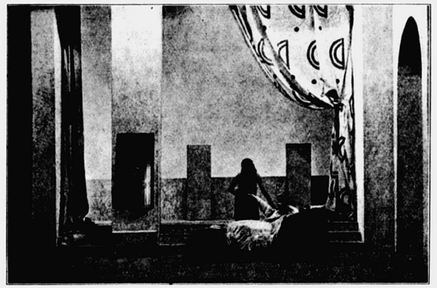

EENIGE PROEVEN VAN DECORVERZORGING VOOR HET MODERNE TOONEEL IN AMERIKA
MOELLER'S „HELENA'S HUSBAND" ◻ DECOR DOOR SAM HUME



LORD DUNSANY'S „THE GOLDEN DOOM" ◻ DECOR: SAM HUME

gezelschap du Vieux Colombier en vele anderen traden daar op voor tjokvolle zalen. Een hoogtepunt onder de opvoeringen van het eigen gezelschap moet geweest zijn de vertooning van Lord Dunsany's „Night at an inn."

Enkele dezer Klein-Theaters hebben een matigerer propagandisme, echter zuiverder articiteit, zoo The Theatre Guild, in het Garrick Theatre huizend, waar onvolprezen samenwerking heerscht, met alles en allen, een der eerste acteurs van Noord-America is daar leider, Rollo Peters, de schoone Hamletkop, zoo scherp geboetseerd door Mowbray-Clarke.

Hoe staat de critiek tegenover het Tooneel? Laat ik beginnen met op te merken, dat de rol der critiek niet belangrijk is, de recensies zijn niet veel meer dan locale beschrijvingen over publiekopkomst, duur van het spel, waaraan enkele biographische of plaatselijke bizonderheden aan toegevoegd zijn.

Het publiek moet zelf zijn eerste oordeel vormen; men meene daarom niet dat Amerikaansche toeschouwers begenadigd zijn met een profetenblik die ze elders steeds missen, noch dat de smaak van het groote publiek niet liefst gaat naar reclame-lawaai, of platvloersche grappigheden, desniettemin is het waardeeringsvermogen der menigte zelfstandiger; eenigszins wordt het geleid door de bezonken tooneelbeschouwingen in de week- of maandschriften, onder welke de critieken van de essayist Francis Hackett in het week-tijdschrift The New Republic een eereplaats innemen.

Een machtige schakel tusschen publiek en tooneel is de corporatie The Drama League, negen jaar geleden gesticht, nu zoo vruchtdragend in haar werkwijze, dat het der moeite waard is er ietwat nader op in te gaan. Zij heeft haar afdeelingen vertakt over de geheele Unie; op de jaarlijksche Congressen vloeien afgevaardigden van de vier windstreken toe. Om in haar arbeid geheel onafhankelijk te zijn staat ze in geen verbinding met een of ander Tooneel; heeft een stuk haar instemming, dan stuurt ze een oproep aan haar leden, waarin enkele bizonderheden over de te verwachten voorstelling, wil ze een opvoering van een door haar goedgekeurd stuk vergemakkelijken — in de kleine, afgelegen plaatsen komt dit dikwijls voor — dan tracht ze onder haar leden een zeker aantal toegangsbewijzen te verkoopen, om zoodoende den directeur het risico aannemelijk te maken.

Een der kenmerkende eigenschappen der League is, dat zij in alle opzichten steeds opbouwend werkt of zwijgt, echter nooit afkeurend, laat staan afbrekend, te werk gaat.

De League schrijft cursussen uit, geeft er zelf — onder haar auspiciën hoorde ik te Washington een lezing van den Engelschen acteur Granville Barker — zij doet boekwerken circuleeren, vormt bibliotheken, leidt liefhebberij-voorstellingen; de jeugdafdeelingen zijn volgens het hoofdbestuur van een allergrootst belang om bij jong zoowel als oud tooneelbelangstelling op te wekken.

Enkele jaren geleden werd onder haar leiding te Chicago bij een Shakespeare-herdenking tableaux uitgevoerd door achttienhonderd schoolkinderen; tegelijk schreef ze een prijsvraag uit voor het beste opstel van een hoogerburger scholier over den grooten Engelschen dramaturg.

De activiteit der League is onoverzienbaar; ze geeft een voortreffelijk tijdschrift uit, bevattend telkens een oorspronkelijk of vertaald tooneelspel. Op deze wijze verschenen stukken van Andreyeff, Hauptmann, de Gourmont, Rabindranath Tagore, Wildenbruch en anderen.

◻ ◻ ◻

Deze korte feitenopsomming moge dienen om duidelijker te doen uitkomen hoe het frischkrachtige volk van de Vereen. Staten op het gebied der Kunst zijn krachten concentreert in het gesproken woord.

De Kunst van het Tooneelspel gaat er een schoone oogst tegemoet.

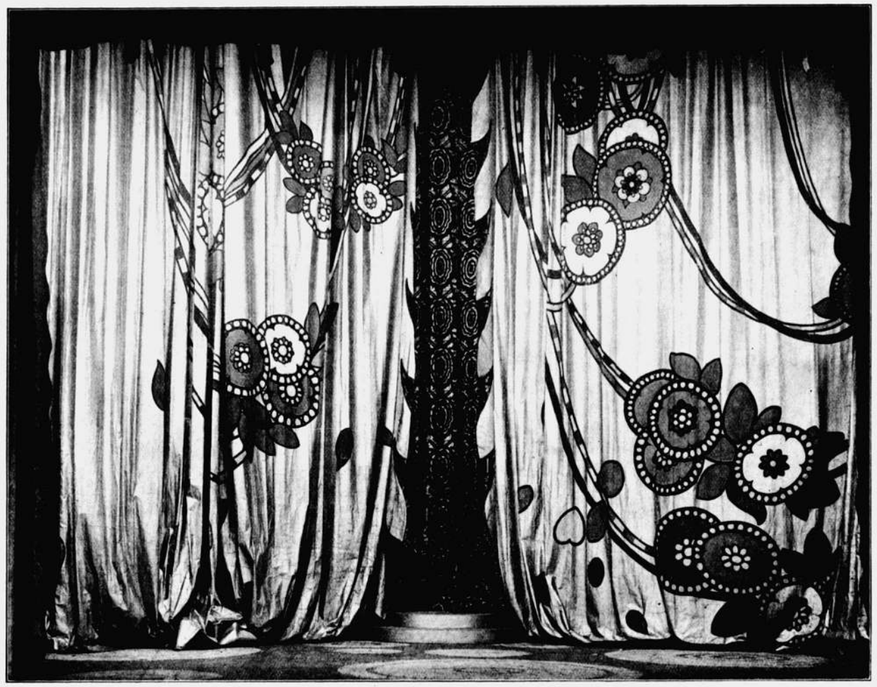

ENSCENEERING VOOR EEN OPERETTE □ □ □ □ DECORS DOOR HERMANN ROSSE

WAARHEEN WENDT ZICH HET THEATER? DOOR HERMANN ROSSE

Reeds jaren geleden raadde Ford Madox Brown zijn kunstbroeders aan om hun ontwerpen te baseeren op gezond verstand en constructie, hun werk zou dan, zoo de artiest iets waard was, ongetwijfeld stijl bezitten.
Dergelijk advies bracht toen in Engeland een algeheele verandering van gezichtspunt op artistiek gebied, de opkomst van de „arts", waaronder werd verstaan het maken van elk voorwerp, wat dan ook goed en daarom schoon voor „Art", de bewuste schepping van schoonheid.
In België, Frankrijk, Holland, Duitschland, ontwikkelde deze zelfde drang zich tot een nieuw soort van meer beredeneerd aangepaste en functioneele schoonheid hand aan hand met de negentiende eeuwsche machinale productie. Daar eveneens had een onbedwingbare wil tot juiste spiegeling van onze moderne gedachten in ons moderne leven tot gevolg een grondige afkeer voor alle onwaarheid, onware qualiteit van koopwaren, onware symboliek, onware godsdienst, onware schoonheid. Zóó dat gedurende de hervormingen, die volgden, de oude paraphernalia van de artiesten op de aschhoop terecht kwamen. De Grieksche tempelgevels en Gotische hogels en kruisbloemen van den architect volgden weldra de gouden lijsten en academische maniertjes van den

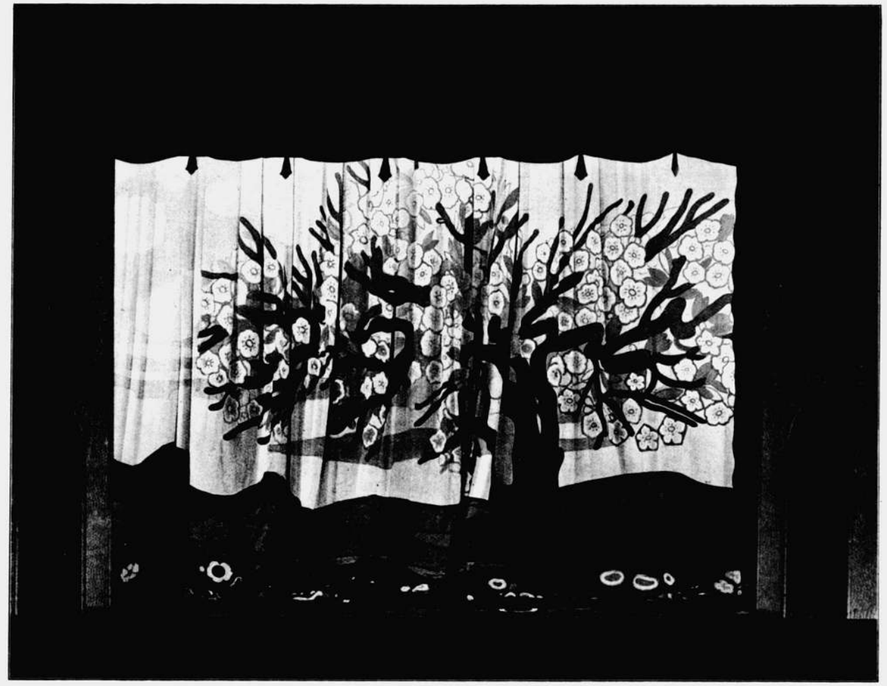

ENSCENEERING VOOR EEN OPERETTE □ □ □ □ DECORS DOOR HERMANN ROSSE

schilder en de travestieën op hoofsche grootheid van den meubelmaker.
Toen deze vloed van hervorming het theater bereikte, aarzelden de kunsthervormers niet lang. Men wilde het alles neerhalen en vernietigen. Als hoogste manifestatie van de kunst van het theater bleek een tempel voor schoon mystiek rituaal meer gewenscht dan een plaats voor aangename tijddooding. Reine, klare, directe symboliek van beweging, kleur, geluid en achtergrond om ons alledaagsche leven te verbinden met de zuiver abstracte gedachten van onzen tijd. Een tooneel voor de bespreking van levende moderne quaesties in een onopgesmukte wijze, een ander tooneel voor de scheping van meer tastbare schoonheid en zoo verder. Het eerste onmiddellijke resultaat van deze strevingen is geweest, de verschijning in het theater van den schilder-ontwerper. Maar nu de eerste nieuwheid van deze schilderachtige ensceneering-hervorming een beetje aan het tanen raakt, wordt men in de meening gesterkt, dat het middel voor wat er aan het theater hapert op ander gebied moet worden gezocht.
Alles bij elkaar genomen heeft de schilder-hervormer even weinig bijgedragen tot den algeheelen voorraad van ondervinding van den stam der tooneelartiesten als tot dien der schilders. Hij is verder gegaan dan de tooneelschilder vóór hem omdat hij kleur, vorm en lijn gebruikt

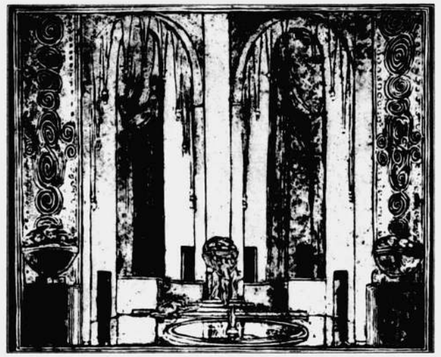

DECOR VOOR MAETERLINCK'S ZEVEN PRINCESSEN □ H. ROSSE



TIJDELIJK TOONEEL VOOR EEN PANTOMIME □ HERMANN ROSSE

heeft en daarmee dat zekere ijle iets, dat wij de stemming, de atmospheer van het stuk noemen naar voren gebracht heeft. Maar voor hem, die de grondige hervorming van het tooneel op 't oog heeft, is het vereischte, dat de ontwerper der scene gevoel voor kleur en compositie zal bezitten, van zelf sprekend. Natuurlijk hoort de ontwerper voor 't theater niet alleen de eerste algemeene opleiding van den ezelschilder te hebben, maar hij behoort meer te zijn dan deze, omdat hij behoort te kunnen samen werken met andere artiesten en zijn werk met effect te plooien naar de andere kunsten van het theater. In proportie tot de grondigheid van zijn samenwerking met de andere tooneelartiesten, neemt het werk van de decorateur toe in belangrijkheid. Sommige Russische en Fransche schilders gebruiken bijna dezelfde doelmiddelen als de traditioneele opera-decorateurs, maar door samenwerking met andere tooneelartiesten staat hun werk onmetelijk hooger. Sommige balletten leiden tot een meer volkomen overgave van den toeschouwer aan het spel dan Wagner zelfs bereikt heeft in zijn saâmgestemde combinaties van al de kunsten. De Russen hebben zijn idee verder ontwikkeld, door dat zij de actie, ensceneering en costumeering even ver gestyleerd hebben als het geluid, het op die manier mogelijk makend den nadruk op het „leitmotif" te leggen met een volmaaktheid, waaraan Wagner nooit heeft gedacht. In hoofdzaak bieden zij Wagners ideeën, maar de nauwere bond van allen die met de productie te doen hebben maakt het mogelijk voor hen, zijn ideeën stijlvol uit te voeren.

Het is in de hedendaagsche gedachte van een verbinding van alle kunsten tot bedwelmend schoone eenheid, dat de meest vruchtbare picturale proefnemingen kunnen worden gevonden. Daar is ware artistieke overwinning in dit dwingen van een geheele opvoering onder den wil van één leidend rythme van muziek, beweging der acteurs, kleur, massa en lijn van scene en costuum.

Voorstellingen, zooals sommige der Russische balletten, bogen zonder twijfel op een artistieken triomf. Maar het dient overwogen te worden, dat zij alles danken aan de volmaakte samenwerking van den schilder-ontwerper en de andere artiesten en niet aan de schilderkunstige effecten per se.

Tot op zekere hoogte brengt de schilder-ontwerper deze symphonieuze begrippen over in het gewone tooneelstuk. De nauwgezet realistische regisseur was zoo ver gegaan, dat hij de schilders-diorama's en -panorama's namaakte. De stylistische regisseur toont slechts die stukjes natuurlijken achtergrond, die werkelijk ten goede komen aan de stemming van het stuk. De stylistische schilder, die hem hierbij helpt, tracht op dezelfde wijze meer rythmisch, sterker ontworpen mise-en-scene-effecten op de eenvoudigste manier te verkrijgen. Archeologische juistheid en namaak-werkelijkheid ten achter latend als een doeleind op zichzelf, hebben zijn ensceneeringen het drama geholpen. Door niets aan een tooneel toe te voegen, wat niet het gewenschte visioen van het geheel ten goede komt, heeft hij aan de tooneelvertooning een zekere hoedanigheid van stijlvolle gepastheid toegevoegd. Hij geeft het tooneel aan, maar beeldt het niet uit, en op die manier wint het stuk in kracht. Het is echter duidelijk dat we nooit geheel bevredigd kunnen zijn met resultaten, die niet verder leiden dan een verandering van tooneel-scene. Voor een verrijking van het theater behoeven wij nieuwe fondeeringen om op door te bouwen en allerminst een

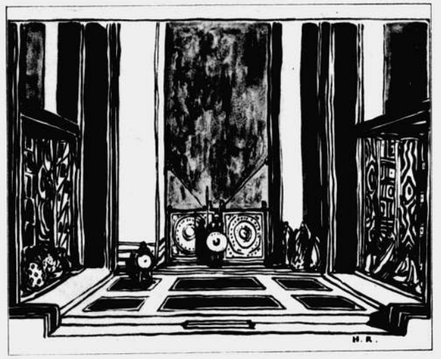

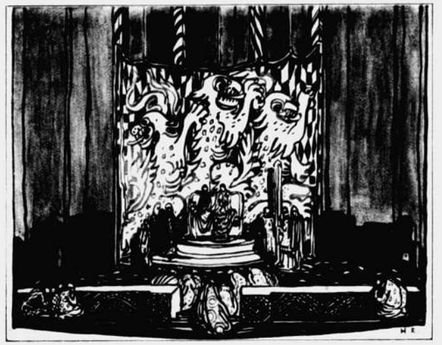

□ ENSCENEERING VOOR EEN VIKING-DRAMA DECORSTUDIES DOOR HERMANN ROSSE □

verstarren van onze toekomstplannen in het nauwbegrensde idee der stijlvolle monteering.

Nu rijst dus de vraag welke bestaande uitingen der tooneelkunst in zich dragen den kern tot nieuwe ontwikkeling. Er zijn om te beginnen nog wel een paar kleine tooneeltjes uit de 18de eeuw over, half tooneel half podium voor lezingen. In Engeland bestaan zelfs wel nog grootere tooneelen uit dien tijd ook met proscenium-ingangen zooals tegenwoordig weer gebruikt worden. Dan bestaan er opera-tooneelen, die nog sterk aan de 16de eeuwsche Italiaansche herinneren, en het circus-tooneel. In Azië zijn theaters als het Japansche No en Kabuki, het Chineesche theater, het Javaansche en zoo meer.

Het schijnt dat het circus in Europa de meeste tradities van de vroege oudheid in het leven heeft gehouden De aantrekkelijkheid ervan is misschien ruw en plat maar vol leven. De uitrusting haast schitterend in zijn eenvoud. Zooals de vroege Grieksche theaters heeft het circus een ronde arena, waarin de actie zich grootendeels afspeelt doch het auditorium rijst naar alle zijden zooals het Romeinsche circus-amphitheater.

Het tooneel is dientengevolge kleiner in verhouding en meet zoowat een derde van de diameter van de arena. Er zijn vier ingangen tot de arena, een onder het tooneel, een onder het orkest dat tegenover het tooneel zit, en een aan elke zijde van de arena, halfweg daar tusschen in. Hieruit volgt dat het tooneel zoowel als het orkest hoog op gebouwd zijn om doorgang te laten voor de paarden. Met het gordijn dat de ingangen sluit moet dit tooneel te zamen met de arena iets dergelijks zijn als de theater-inrichting in den tijd van Shakespeare. Het tooneel wordt gebruikt als een balcon, als de tweede verdieping van een huis, een rots, een terras, een stoomboot of hemelsche wolken waar de nymphen gedurende de apotheose van het ballet uit nederdalen. Inderdaad wordt dit tooneel veelal gebruikt zooals de Italiaansche tooneelen voor de z.g. „masques" werden gebruikt. Die toch werden ook in conjunctie met de parterra van het gebouw gebruikt zooals de vorm van de Italiaansche Opera nog getuigt, waarvan sommige zelfs nog als circus zijn te gebruiken.

De arena is omsloten door een lage gestoffeerde muur, en die muur, die zoowat twee voet hoog is, vormt de basis voor den cylinder van transparant decor, die soms gedurende de groote pantomimes gebruikt wordt. Deze ensceneering, die van binnen beschilderd en verlicht wordt, past op de huisjes of poortjes die meestal ter plaatse van de ingangen opgericht worden. Door deze decors te gebruiken worden vier effecten te gelijkertijd bereikt. Een gepaste gekleurde en gedecoreerde achtergrond is verkregen, de toeschouwers aan den overkant van de arena zijn gemaskeerd, het kleurenschema en al het andere lijkt schooner door dezen sluier, en ten laatste is de scene op effectvolle wijze aan de kanten afgesloten daar het gaas meer en meer ondoorzichtig wordt naarmate het sterker in perspectief wordt gezien. Dan zijn er slechts weinig requisiten, ten ruwste gemaakt, slechts aangevend wat ze voorstellen, nooit namakend; zoo op de werkelijkheid gebaseerd, dat ze voorwerpen op zichzelf zijn geworden, theater voorwerpen als zoodanig.

Van de Westersche theaters nadert het circus het dichtst tot het intieme en heeft, zij het dan in ruwen vorm, sommige van de histrionische ideeën van lang geleden in het leven gehouden: de athletische acteurs, de dansen, de

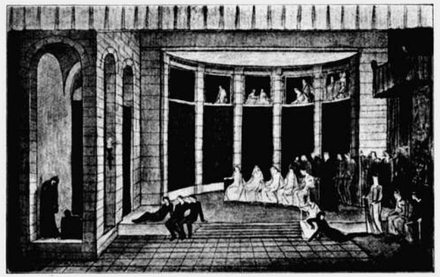

DECOR VOOR HAMLET DOOR FRITZ SCHUMACHER



DECOR VOOR HAMLET DOOR FRITZ SCHUMACHER

conventioneele grime, de tooneelhelpers in uniform, die gebruikt worden als de „onzichtbaren" van het Japansche tooneel. Zelfs het type van pantomime, met den wedijver tusschen de Pierrot-bakkers die echt meel en de harlequins die echte barbierszeep hanteeren, zijn interessant op hun onbeschaafde manier, en zoo zijn soms ook de balletten met hun symbolische kleuren en emblematische costumeering.

Alles in het circus wijst op traditie. Er is zelfs een overblijfsel van het feestelijk karakter van de vroegere tooneelspeelkunst in het feit dat het ouderwetsche circus van kermis tot kermis trekt. Eens werden de mysteriespelen ook op jaarmarkten gegeven voor toeschouwers die volgens de kroniek gezeten waren op steigers die opliepen naar achter in wijde cirkels gelijk het Colosseum in Rome. Waarschijnlijk zullen we wel nooit weten hoeveel der tradities in het circus overblijfselen zijn van tijden zoo ver terug als die van het Oude Rome, maar het mag veilig worden aangenomen dat de overeenkomst in bouwplan niet toevallig is.

Het zou ons te ver voeren om in details te vervallen met deze opsomming van factoren die tot de ontwikkeling van het theater kunnen bijdragen en die fundamenteele principes zijn. Goethe's gordijnen-ensceneering voor litteraire stukken zooals die van Shakespeare, Wagners verbeteringen in het auditorium en zijn samenstemmende beweging van muziek en ensceneering hebben de grondslagen gevormd voor veel wat er op stylistisch gebied is gemaakt, terwijl ook de Japansche, Chineesche en Javaansche theaters hun invloed deden gelden. Maar al deze vreemde methoden van opvoering hebben het theater te veel naar de letter en te weinig naar den zin beïnvloed. In plaats van imitatie „Swan"-tooneelen op te richten voor de productie van 16de eeuwsche stukken behoorden we moderne tooneelen te scheppen die slechts in methode daaraan herinneren. We hebben niet noodig letterlijke imitaties van Oostersche theaters, hoe innemend die op het eerste gezicht ook mogen lijken, maar wel een wijder begrip van de principen in constructie die de geslaagde opvoering van verschillende typen van stukken beïnvloeden. Evenals in de architectuur zoo hebben we ook in het theater een vrijer gebruik en vrijer wijziging van bestaande principen van constructie noodig. Een vrijere aanpassing aan moderne vereischten. We hebben noodig een analyse van constructieve elementen en hunne functies vóór we ze op een levende manier op onze wijze kunnen gebruiken. Zoodoende verandert eclecticisme in gezamenlijk scheppen, de een aanvullende wat een ander reeds deed.

We zouden vele verschillende oplossingen voor de opvoering van operas, dans-dramas, pageants, pantomimes, lezingen met accompagnement van muziek kunnen probeeren en even zoovele verschillende oplossingen voor de uitrusting der tooneelen en gebouwen, geschikt voor de opvoering van zulke werken.

Zooals de ingenieur een traditie vormt van werkregels in constructie, zoo hoorden de werkelijk oorzakelijke constructieve regels van het theater op dezelfde wijze ontleed te worden.

We moesten het niet als aangenomen zaak beschouwen dat het moderne stadstheater de eenige basis is om op te beginnen. Mogelijk is het cirkelvormige theater beter. Mogelijk konden we beter uitgaan van de methoden van het circus. Sommige methoden brengen met zich mede de scheppende kracht van generaties. Sommige kunnen waardevol zijn.

We moesten nu zoeken die werkwijzen, die ingegeven zijn door de noodzakelijkheid der constructie. Zooals de Westersche antieke tooneelen meestal bestudeerd zijn geworden van een archeologisch standpunt, zoo zijn die van Japan, China, Java en andere verre landen meestal slechts van ethnographisch standpunt bekeken. Wat nu noodig is, is een grondiger analyse van de goede werkwijzen die ze bevatten. Het komt er weinig op aan op welke bijzondere manier een beginsel van opvoering

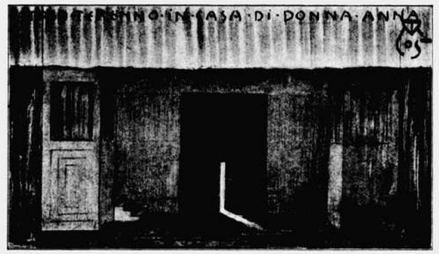

DECOR UIT DON GIOVANNI DOOR ALFRED ROLLER

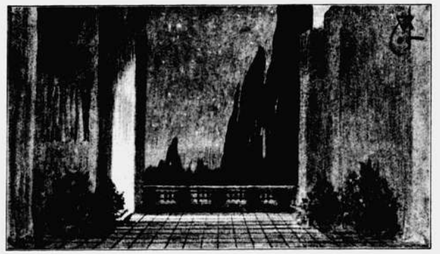

DECOR UIT DON GIOVANNI DOOR ALFRED ROLLER

gebruikt wordt, het is het beginsel als type dat waarde heeft.

Het Oostersche theater biedt zonder twijfel principieele methoden, die de aanwijzingen konden zijn voor verbeteringen in ons Westersch theater. Bij ons, westerlingen, wordt er weinig meer getracht naar formalisme in gelaatsuitdrukking dan het gevolg is van het geven van de zelfde soort van rol aan het zelfde type van acteur. Buiten deze ruwste controle wordt alles aan het geluk overgelaten. Er is zonder twijfel bij ons ook een zekere traditie in grime, maar vergeleken bij de Chineesche voorgeschreven grimeering of de maskers van de Japanners en Javanen zijn onze pogingen tot stijleering van gelaatsuitdrukking zeer begrensd. Kunnen we niet leeren? Kunnen we ook niet leeren van de meer kostbare afwerking van sommige van hun tooneelen, hun gepolijste vloeren, hun gebatikte of geborduurde decors, hun reclamegordijnen, hun „flower walks", hun plaatsing der muzikanten op het tooneel of in afgescheiden loges naast het tooneel, hun tooneelhelpers gekleed in domino's, de hiëroglyphische monteering van de No, het No-tooneel, de horizontaal langgerekte proscenium-opening, het draaitooneel in de manier waarop zij het gebruiken, en zoo meer.

Het Italiaansche theater met zijn groot proscenium en oploopenden vloer op het tooneel en zijn arena, omzetbaar in een circus of auditorium naar wensch, het Oostenrijkse theater met den tooneelvloer in rijzende en dalende afdeelingen, wagon-platvorms en dioramas, het Italo-Duitsche systeem van reflex-belichting zoowel als de symbolische dans van de Hindoes van Bali, de marionetten-theaters van Siam en Java, wat kunnen wij van dit alles leeren, niet in uiterlijk vertoon, maar in constructie-beginsel, in methode van denken?

We moesten den tegenwoordigen eigenaardigen vorm van tooneel en auditorium in twijfel trekken en vrijelijk veranderen, want een nieuwe kunst van het theater te verwachten van een of twee willekeurige elementen die nu toevallig in zwang zijn, is noodeloos al onze kansen op een kaart stellen.

Een gedeelte van de bekoring van het theater ligt in constructieve werkelijkheid, en een gedeelte in kunst terwille van de kunst, illusie. Waar het moderne theater in gebreke blijft, is in de armoed aan constructieve schoonheid in de toeschouwersruimte en het tooneel en in den overdreven nadruk, die wordt gelegd op het technische gedeelte van de geheel om de schoonheid begonnen ensceneering.

Er zijn stukken, en men kan veilig voorspellen dat er weldra meer zullen zijn, waarvoor de pure constructieve schoonheid van het onopgesmukte gebouw zeer voldoende monteering zal zijn, ja zelfs de eenige geheel en al bevredigende. Dit zou de ideale monteering zijn voor geheel statische, geheel bespiegelende stukken.

Het dynamische stuk, zooals het dionysische ballet zal zeer zeker in kracht winnen door de hulp van samenstemmende ensceneering en costumeering. Daar de bekoring hier uitgaat van de beweging, van het rythme, zal ook alles wat onze illusie van beweging versterkt den totaal-indruk op den toeschouwer ten goede komen. Hier nu opent zich een vista der gedachte die door de veelheid van mogelijkheden ons bindt. Eenige ontwerpers voor balletten hebben bij de beweging der acteurs en het rythme van de muziek gevoegd een statische afbeelding van dynamische emotie op de achterdoeken. In deze pogingen schuilt nog altijd een weinig van de ongerijmdheid van de quasi realistische perspectiefmonteeringen van vijf en twintig jaar geleden. De stylistische uitvoering is wat hen artistiek redt.

De volgende stap in de ontwikkeling van dit type van stuk is de opzijzetting van de statische gedeelten van de tooneelvoorstelling en de ontwikkeling van bewegende mise-en-scene. Dat we, door deze statische gedeelten op zij te zetten, ten slotte ook den tooneelvloer zouden moeten opofferen, en dat dit de verdwijning van den acteur ten gevolge zou hebben, doet in zooverre niets ter zake dat dit ons een nieuw type van theater zou geven waarin de voornaamste factor, die door toevallige emoties wordt beheerscht, niet meer aanwezig is. We



DECOR VOOR PELLÉAS A MELISANDA DOOR RICHARD TESCHNER



DECOR VOOR PELLÉAS A MELISANDA DOOR RICHARD TESCHNER

zouden zoodoende weer terugkomen tot de schilderijlijst, omraming van het tooneel. Men zou een grof prototype hiervan kunnen zien in de levende prenten in de bioskoop. Van een artistiek punt zou deze ontwikkeling van den achtergrond ten koste van den acteur het dynamische stuk herscheppen. Stelt u voor achter het proscenium een ruimte, waarin vlakken en lichamen zichzelf ontwikkelen in eindelooze schakeeringen van kleur en vorm in een groot rythme met de samenwerkende muziek. Vormen in twee afmetingen in caleidoscopische opeenvolging en die boeiende patronen, die gevormd worden door de snijding van lichamen. Pijlen van kleur, kruisende een somberen achtergrond, lijnen, vlakken of lichamen en symbolen van den mensch en de omringende natuur, alle ten top voerende de stemming der muziek.

Het geheel acteurlooze theater met zijn tendenz naar zichtbare kunst in twee afmetingen en abstractie in de muziek zou de triomf zijn voor het kunstmatige, het decoratieve, het stijlistische.

Voor mij is de komst van een dergelijk theater zoo zeker, dat het mij bijna meer interesseert te gissen naar het type van theater, dat het zal verdringen. Want we moeten toegeven dat het dynamische tooneel symbolisch zou moeten zijn om een voldoende hoogte van volmaaktheid te bereiken om ons werkelijk te roeren. Het zou moeten berusten op de diepte der meening, die we aan ons symbolisme hechten. Maar symbolisme kan zoo algemeen verspreid zijn als dat van de Roomsche kerk en toch nog sectarisch blijven en daarom reeds van te voren ten doode gedoemd.

Wij moderne menschen hebben evenzeer visioenen als de gothische Franschen en de coptische Romeinen maar toch verschillen wij. Wij hebben verloren het dualistisch geloof aan goed en kwaad. Voor ons schijnt er slechts een waarheid te bestaan, en dat is evenwicht of compromis als men wil. Onze handelingen zijn de resultaten van tegenstrijdige neigingen. Wij hopen terzelfder tijd op de bereiking van onze idealen en het grootere ideaal, dat in zijn poging tot zelf-realisatie weer vernietigt wat wij bereikten.

We zien de onafwendbaarheid van een theater, geheel zonder acteurs, waar vormen en kleuren op abstracte wijze onze bewuste ondervinding met het oneindige in verbinding brengen en terzelfder tijd voelen wij het naderen van een nieuwer, vitaler kunst die onze conventies komt verplaatsen. Wij strijden voor onze idealen, niet omdat we gelooven dat het milennium met hun vervulling zal komen maar omdat we weten, dat de bereiking ervan onontbeerlijk is als een schakel in de ketting der menschelijke ontwikkeling.

Dat, wat immer triomfeeren zal over de kunst is de werkelijkheid, het leven zelf. In het theater van heden zijn twee richtingen duidelijk waarneembaar. Een tot een zeldzame en kostbare artificialiteit en een tot een nieuw en levend realisme.

De eerste richting zal waarschijnlijk tot het acteurlooze theater leiden. De tweede richting zal waarschijnlijk, door een langzame ontwikkeling van het zuiver constructieve tooneel en het podium van den redenaar, tot een nieuw type van tempel-theater voeren, met reflecteerende koepels, schoone materialen, mooie menschen. Tot een herleving der kunst door een volkomen omslaan van het kunstmatige tot het levende reëele. Als we getrouw zijn aan den geest des tijds dan zullen die neigingen zich zij aan zij ontwikkelen, of zal de tijd zich nog sterker doen gelden en zal het resultaat een vergelijk zijn?







N.V. v.d. BERG EN Co's METAALHANDEL AMSTERDAM

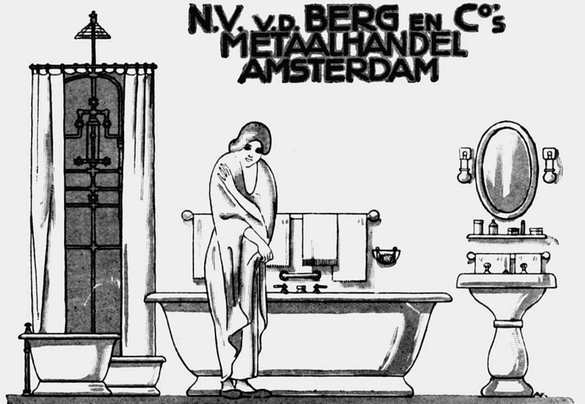

SANITAIRE ARTIKELEN

JAN HAMER & Co.

AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN



LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE BETEEKENIS IN NEDERLAND OF WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD

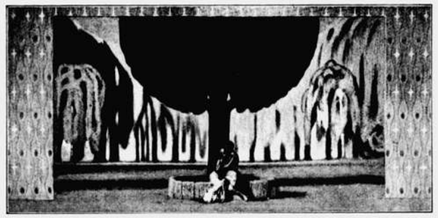

DECOR VOOR PELLÉAS A MELISANDA DOOR RICHARD TESCHNER



DECOR VOOR PELLÉAS A MELISANDA DOOR RICHARD TESCHNER

zouden zoodoende weer terugkomen tot de schilderijlijst, omraming van het tooneel. Men zou een grof prototype hiervan kunnen zien in de levende prenten in de bioskoop. Van een artistiek punt zou deze ontwikkeling van den achtergrond ten koste van den acteur het dynamische stuk herscheppen. Stelt u voor achter het proscenium een ruimte, waarin vlakken en lichamen zichzelf ontwikkelen in eindelooze schakeeringen van kleur en vorm in een groot rythme met de samenwerkende muziek. Vormen in twee afmetingen in caleidoscopische opeenvolging en die boeiende patronen, die gevormd worden door de snijding van lichamen. Pijlen van kleur, kruisende een somberen achtergrond, lijnen, vlakken of lichamen en symbolen van den mensch en de omringende natuur, alle ten top voerende de stemming der muziek.

Het geheel acteurlooze theater met zijn tendenz naar zichtbare kunst in twee afmetingen en abstractie in de muziek zou de triomf zijn voor het kunstmatige, het decoratieve, het stijlistische.

Voor mij is de komst van een dergelijk theater zoo zeker, dat het mij bijna meer interesseert te gissen naar het type van theater, dat het zal verdringen. Want we moeten toegeven dat het dynamische tooneel symbolisch zou moeten zijn om een voldoende hoogte van volmaaktheid te bereiken om ons werkelijk te roeren. Het zou moeten berusten op de diepte der meening, die we aan ons symbolisme hechten. Maar symbolisme kan zoo algemeen verspreid zijn als dat van de Roomsche kerk en toch nog sectarisch blijven en daarom reeds van te voren ten doode gedoemd.

Wij moderne menschen hebben evenzeer visioenen als de gothische Franschen en de coptische Romeinen maar toch verschillen wij. Wij hebben verloren het dualistisch geloof aan goed en kwaad. Voor ons schijnt er slechts een waarheid te bestaan, en dat is evenwicht of compromis als men wil. Onze handelingen zijn de resultaten van tegenstrijdige neigingen. Wij hopen terzelfder tijd op de bereiking van onze idealen en het grootere ideaal, dat in zijn poging tot zelf-realisatie weer vernietigt wat wij bereikten.

We zien de onafwendbaarheid van een theater, geheel zonder acteurs, waar vormen en kleuren op abstracte wijze onze bewuste ondervinding met het oneindige in verbinding brengen en terzelfder tijd voelen wij het naderen van een nieuwer, vitaler kunst die onze conventies komt verplaatsen. Wij strijden voor onze idealen, niet omdat we gelooven dat het milennium met hun vervulling zal komen maar omdat we weten, dat de bereiking ervan onontbeerlijk is als een schakel in de ketting der menschelijke ontwikkeling.

Dat, wat immer triomfeeren zal over de kunst is de werkelijkheid, het leven zelf. In het theater van heden zijn twee richtingen duidelijk waarneembaar. Een tot een zeldzame en kostbare artificialiteit en een tot een nieuw en levend realisme.

De eerste richting zal waarschijnlijk tot het acteurlooze theater leiden. De tweede richting zal waarschijnlijk, door een langzame ontwikkeling van het zuiver constructieve tooneel en het podium van den redenaar, tot een nieuw type van tempel-theater voeren, met reflecteerende koepels, schoone materialen, mooie menschen. Tot een herleving der kunst door een volkomen omslaan van het kunstmatige tot het levende reëele. Als we getrouw zijn aan den geest des tijds dan zullen die neigingen zich zij aan zij ontwikkelen, of zal de tijd zich nog sterker doen gelden en zal het resultaat een vergelijk zijn?









JAN HAMER & Co.

AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN



LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE BETEEKENIS IN NEDERLAND OF WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD

BOUWHANDEL MAATSCHAPPIJ v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 - A'DAM

Hedendaagsche
RAADHUISSTRAAT 48-50
BINNENHUIS
DIR: JAC. VAN DEN BOSCH
meubeleeringskunst
AMSTERDAM

MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK
WED A. KRAAK A ZN
AMSTERDAM
VYZELGR. 28.

BETIMMERINGEN



DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 99/92-129/143
TELEFOON-5370N-976 C.

ELIAS P. VAN BOMMEL
BOEKBINDER

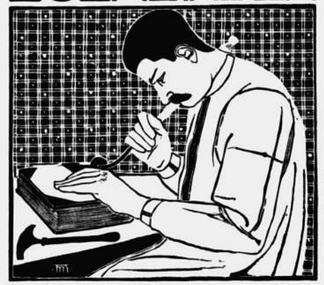

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-, ZANDSTEEN- EN MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN GRAFMONUMENTEN

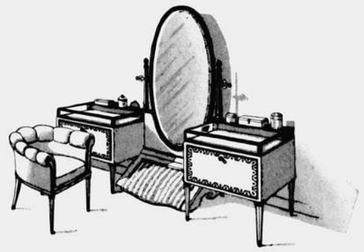

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zn.
LOOIERSGRACHT 41. AMSTERDAM.

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD
EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

GERARD B. RIJKE JR
BINNEN-ARCHITECTUUR
AMSTEL 122
TEL. 6815 NOORD
AMSTERDAM

▼

AFD. COMPLETE MEUBELEERING
HUIZEN, VILLA'S ETC.

▼

AFD. STOFFEERING
VAN
MOTORBOOTEN ZEILJACHTEN, WHERRY'S ETC.

N.V.

BURKSON

HEERENGRACHT 473
AMSTERDAM

RANSOME

RANSOME BETONMOLENS

HET BESTE SYSTEEM
ZEER DEGELIJKE CONSTRUCTIE

VRAAGT ONZE PRIJZEN EN ILLUSTRATIES

RANSOME-VERMEHR MACHINERY CO., LTD
3 ANNA PAULOWNASTRAAT - DEN HAAG
TELEFOON H. 4564 TEL.-ADRES: „RANSOME-HAAG"

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOUWMATERIALENHANDEL
„NOORD-HOLLAND"
MIDDENWEG 55
AMSTERDAM

WAAL- EN IJSSELSTEEN - DRIJFSTEEN
BIMS-, TRIPLEXHOUT, COMPLOPLATEN
HOUT- EN IJZERGAASWEEFSEL, KALK-
TRASMEEL, KALKMERGEL, CEMENT
KALK EN GIPS, MUUR- EN VLOERTE-
GELS EN VERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN
GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER VAN ASBEST-
CEMENT „LAMMIT"-PLATEN EN LEIEN

W. GIEBEN
MEUBELFABRIKANT
KANTOOR EN FABRIEK
LIJNBAANSGRACHT 208-209
KEIZERSGRACHT 478
TELEFOON 3708

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45



GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

CORTLEVER & MONSHOUWER



AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

H.H. Architecten en
Bouwondernemers,

WIJ HEBBEN HET IN DE HAND

U een belangrijk voordeel te verzekeren bij het inkoopen van Uw

GROND- STAND- REGENWATER- en GOOTSTEEN-LEIDING.



ROUPPE VAN DER VOORT & Zn
'S GRAVENHAGE
ROTTERDAM. GRONINGEN.

TVLOERENHUIS

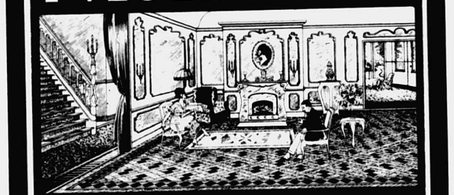

PARKET-RUBBER-HOUTGRANIET EN TERRAZZOVLOEREN
VAARTSTR 19 — AMSTERDAM
TEL Z 6092

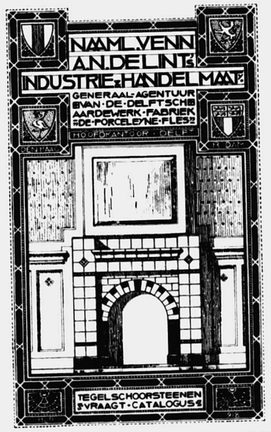

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN STEENDRUKWERK — ETSEN — FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN ∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. VETTEWINKEL & ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT **LITOPONE**

BESCHIKBAAR

CORTLEVER &
MONSHOUWER



AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

H.H. Architecten en
Bouwondernemers,

WIJ HEBBEN HET IN DE HAND

U een belangrijk voordeel te verzekeren bij het inkoopen van Uw

GROND- STAND- REGENWATER- en GOOTSTEEN- LEIDING.



ROUPPE
VAN DER VOORT & Zn
'S GRAVENHAGE
ROTTERDAM. GRONINGEN.

TVLOERENHUIS

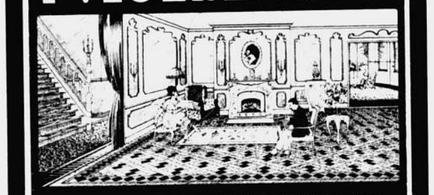

PARKET-RUBBER-HOUTGRANIET
EN TERRAZZOVLOEREN
VAARTSTR 19 — AMSTERDAM
TEL Z 6092



P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ
VOORHEEN ROELOFFZEN-
HUBNER EN VAN SANTEN
∴ AMSTERDAM ∴
VERVAARDIGT DE CLICHÉ'S
∴ VOOR „WENDINGEN" ∴

ARTISTIEK EN GEWOON BOEK- EN
STEENDRUKWERK — ETSEN —
FOTOGRAVURES EN KOPERDIEPDRUK

NADERE INLICHTINGEN EN OFFERTEN
∴ WORDEN GAARNE VERSTREKT ∴

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

BESCHIKBAAR

LITH. LANKHOUT DEN HAAG.

BIBLIOTHEEK
VAN DE
TECHNISCHE HOGESCHOOL
DELFT



AMSTERDAMSCHE GRAFISCHE SCHOOL
WETERINGSCHANS 187, AMSTERDAM

HOUTSNIJ CURSUS
ONDER LEIDING VAN
J. G. VELDHEER
INLICHTINGEN WORDEN VERSTREKT DOOR DEN DIRECTEUR DER SCHOOL

NAMENS HET BESTUUR:
F. J. A. M. WIERDELS, VOORZITTER
E. J. KUIPERS, SECRETARIS

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN: PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209



CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

NOVEMBER

11

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG HOUTSNEDE
DOOR HILDO KROP

DE TOEPASSING VAN GEWAPEND BETON DOOR A. EIBINK
HANS POELZIG. REDE GEHOUDEN TER GELEGENHEID VAN DE HERLEVING VAN DEN WERKBUND
ONTWERP VOOR EEN MAGAZIJN VOOR HEEREN KLEEDING (ILLUSTRATIE)
ONTWERP VOOR HOTEL CAFÉ-RESTAURANT (ILL.)
ONTWERP VOOR EEN BANKGEBOUW (ILL.)
ONTWERP VOOR EEN BUITENHUIS (ILL.)
SCHETSEN - KAP-PLAN EN DOORSNEDE VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT (ILL.)
SCHETSEN - PLAN - EN GEVELS - VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT (ILL.)
MAQUETTE ONTWERP VOOR EEN STADHUIS TE DRESDEN (ILLUSTRATIES)
MAQUETTE ONTWERP VOOR EEN BRANDWEER KAZERNE TE DRESDEN (ILLUSTRATIE)
STUDIES VOOR EEN CONCERTZAAL (ILLUSTRATIE)
DUBBELE SCHOOL ACHTER EEN BESTAANDE KERK IN DRESDEN (ILL.)



AMSTERDAMSCHE GRAFISCHE SCHOOL
WETERINGSCHANS 187, AMSTERDAM

HOUTSNIJ CURSUS
ONDER LEIDING VAN
J. G. VELDHEER
INLICHTINGEN WORDEN VERSTREKT DOOR DEN DIRECTEUR DER SCHOOL

NAMENS HET BESTUUR:
F. J. A. M. WIERDELS — VOORZITTER
E. J. KUIPERS — SECRETARIS

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

DE 12 JAAR NOVEMBER 1926

REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
□ H. TH. WIJDEVELD □
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
□ P. L. KRAMER □
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
REGULIERSGRACHT 19
AMSTERDAM. TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f 16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 22.50
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

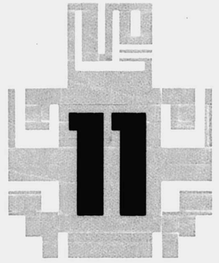

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG HOUTSNEDE DOOR HILDO KROP
DE TOEPASSING VAN GEWAPEND BETON DOOR A. EIBINK
HANS POELZIG. REDE GE HOUDEN TER GELEGEN HEID VAN DE HERLEVING VAN DEN WERKBUND
ONTWERP VOOR EEN MAGAZIJN VOOR HEEREN KLEEDING (ILLUSTRATIE)
ONTWERP VOOR HOTEL CAFE-RESTAURANT (ILL.)
ONTWERP VOOR EEN BANKGEBOUW (ILL.)
ONTWERP VOOR EEN BUITENHUIS (ILL.)
SCHETSEN - KAP-PLAN EN DOORSNEDE VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT (ILL.)
SCHETSEN - PLAN - EN GEVELS - VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT (ILL.)
MAQUETTE ONTWERP VOOR EEN STADHUIS TE DRESDEN (ILLUSTRATIES)
MAQUETTE ONTWERP VOOR EEN BRANDWEER KAZERNE TE DRESDEN (ILLUSTRATIE)
STUDIES VOOR EEN CONCERTZAAL (ILLUSTRATIE)
DUBBELE SCHOOL ACHTER EEN BESTAANDE KERK IN DRESDEN (ILL.)

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

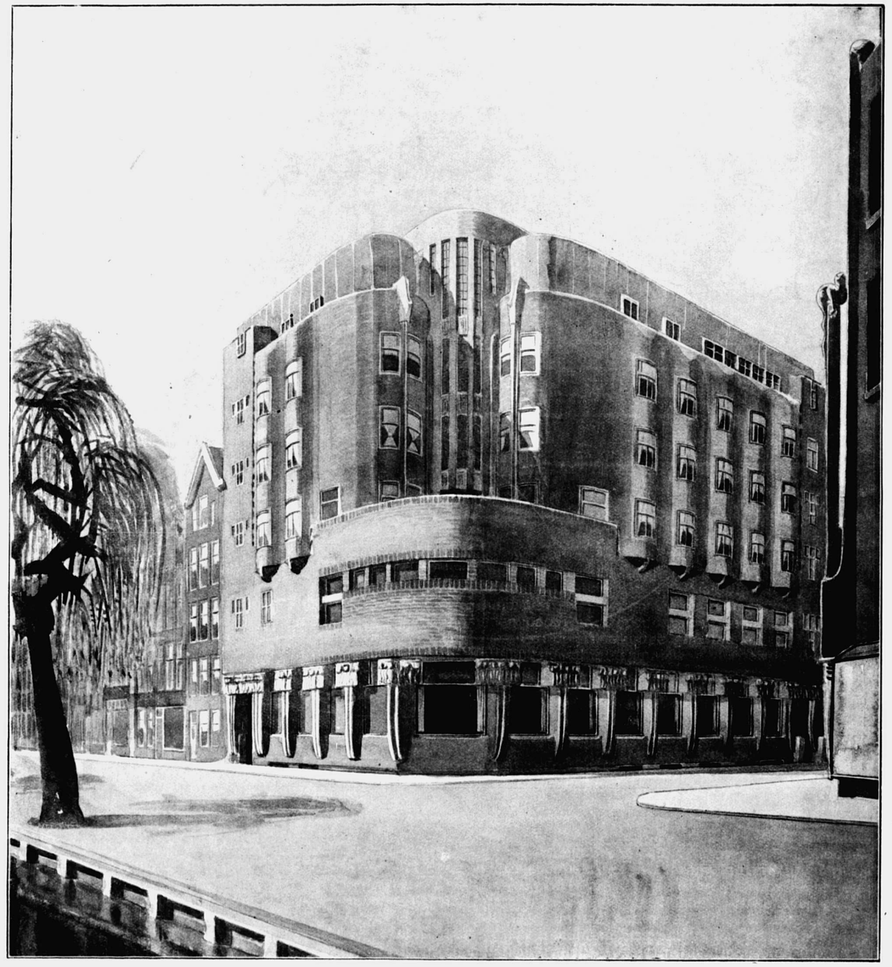

PRIJSVRAAG-ONTWERP VOOR EEN HOTEL-CAFÉ-RESTAURANT ◘ 1919 ◘ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTUUR ET AMICITIA

DE TOEPASSING VAN GEWAPEND BETON DOOR A. EIBINK

Wanneer men den vorm van toepassing beschouwt, zooals het gewapend beton die nu verkregen heeft en wij denken aan de illusiën, die velen zich bij het verschijnen van dit materiaal gemaakt hebben, dan kunnen wij niet anders zeggen, dan dat deze illusiën hopeloos vervlogen schijnen; natuurlijk voor zoover het den bouwkunstenaar betreft. Want de steeds uitgebreider toepassing van het gewapend beton bewijst, dat de illusiën geboren uit het verlangen naar maximum arbeid (ook van het materiaal) voor minimum geld wél tot werkelijkheid geworden zijn. Dit is geen wonder, daar de met dit verlangen behebte mensch de meeste macht heeft tot verdadelijking van zijn willen en verlangens.

Wij kunnen dan ook wel zeggen dat de bouwkunstenaar zijn desillusiën voor een groot deel te danken heeft aan de opvoeding die dit materiaal in handen van de naar die verlangens handelende mensch heeft genoten.

Sommigen hebben in den beginne zelfs gedacht dat het gewapend beton een nieuwen stijl tot grondslag zou dienen.

Afgezien nu van de vraag of een materieele gebeurtenis (betrekkelijk mat. geb.) een stijl, (die het gevolg is van eenheid in zien, uiten en verstaan) tot grondslag kan dienen, kunnen wij op zijn minst hier toch de wensch als de vader der gedachten zien en dan valt deze wensch, dit verlangen op, vanwege zijn schoonheid óf tragiek.

Schoon, wanneer deze vraag bevestigend beantwoord kan worden.

Tragisch, wanneer het tegendeel het geval zou zijn, want dan zouden we hier den mensch weer zien, smachtend naar geestelijke bevrediging, deze toch telkens weer verwachtende van het tijdelijke, stoffelijke, grijpbare; aldus een steeds wijkenden horizont van illusiën naloopend.

Maar naast deze, wel zeer hoog gaande verwachtingen omtrent het gewapend beton, zijn en worden er toch ook andere verwachtingen gekoesterd, die zoo niet hooger, dan toch verstrekkender dan die van onze kapitalistische maatschappij. Verwachtingen, wier verwezenlijking alleen afhankelijk zijn van de vrije ontplooiing van het aan het gewapend beton eigen karakter.

Het zeer aanlokkelijke van dit materiaal voor den bouwkunstenaar is, als men 't zoo eens noemen mag, zijn zeer veelzijdige eenheid.

Immers het karakter van het beton: namelijk het gegoten zijn uit een stuk, is door de bewapening een eigenschap van groote beteekenis rijker geworden, aangezien het gewapend beton nu ook naar alle kanten en in willekeurige richting krachten op kan nemen, de op haar uitgeoefende krachten in evenwicht brengen. En hierdoor is het beton als het ware van doode stof tot levend organisme geworden. Het gewapend beton staat dus wat zijn eigen aard aangaat op een hooger plan dan andere voor den bouw gebezigde materialen, met gewapend beton bouwt men eigenlijk niet meer in de enge beteekenis (nl. stapelen of bijeenbrengen).

Maar of het gewapend beton zijn karakter naar buiten zal mogen toonen en of de bouwkunstenaar, zich zelf en anderen ten nutte en ten vreugde, van deze hooge eigenschappen gebruik zal mogen maken, hangt van verschillende omstandigheden af. Dat deze omstandigheden tot nog toe zeer ongunstig zijn geweest, is te wijten aan de alles beheerschende geest van uitbuiting, die ook van dit materiaal alleen die eigenschappen tot ontwikkeling liet komen, die haar bij een zelfden prijs in vergelijking met andere materialen meer deed presteeren.

En zoo zien wij nu heel de weelde van dit, aan uitstekende eigenschappen zoo rijke materiaal in het keurslijf van de allerarmoedigste houtbouw samengedrongen, want de tot nog toe gebruikte houten giet- of stampvorm, zeer karakteristiek bekisting genoemd, bepaalt grootendeels het karakter van de huidige betonbouwwerken. De bouwkunstenaar blijkt, buiten medewillen der gemeenschap, zelfs niet bij machte een materiaal naar zijn inzicht te gebruiken, hij kan geestelijk boven, buiten de gemeenschap staan, daadwerkelijk niet.

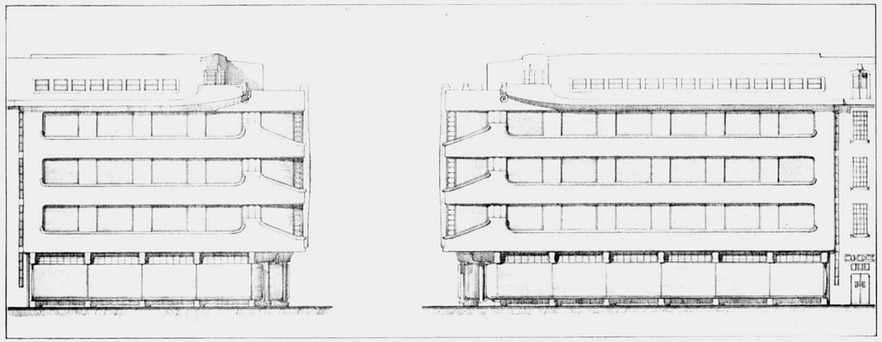

PRIJSVRAAG-ONTWERP VOOR EEN MAGAZIJN VOOR HEERENKLEEDING □ 1919 □ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

HANS POELZIG. REDE GEHOUDEN TER GELEGENHEID VAN DE HERLEVING VAN DEN WERKBUND.

Prof. Poelzig had de vriendelijkheid om zijn referaat, te Stuttgart bij de herleving van den Werkbund gehouden, ter beschikking van de redactie van „Das Kunstblatt", te stellen. Met enkele weglatingen geeft genoemd blad dezen oproep weer, die, gelijk Poelzig zeide, „den Werkbund wederom daar moge brengen, waar hij bij den aanvang stond: op den bodem van het idealisme, niet van het compromis en de berusting."

Men moet wel bedenken, dat de Werkbund door eene geestelijke en niet door eene oeconomische beweging in het leven is geroepen. Zijn karakter is onder allerlei politieke en oeconomische ondernemingen maar al te zeer vervaagd en het is tijd, dat zijn wezen in al zijne

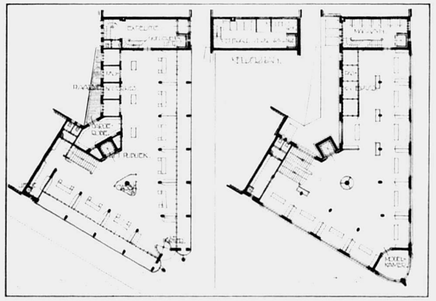

klaarheid weer naar voren wordt gebracht.
Kunst en handwerk zijn de beide grondslagen, waarop het werk van den Werkbund gegrond moet zijn; zij zijn in diepste bedoeling één; maar een goed handwerk en eene groote kunst kunnen dan alleen ontstaan, wanneer zij uit eene zuivere bedoeling voortkomen; menschelijke tekortschietingen zijn de oorzaak van onvolkomenheden in kunst en handwerk.
Handwerk wil ik hier als iets zuiver geestelijks opgevat zien, eene zielsgestemdheid, niet de volmaakte techniek in een of andere nijverheidstak. Dat, wat wij onder handwerk moeten verstaan, en eigenlijk met kunst volkomen identiek is, is de drang om met de grootste verdieping en liefde vormen te scheppen, waarbij aan oeconomische exploitatie van den arbeid eigenlijk in het geheel niet of eerst in de allerlaatste plaats gedacht wordt. Dàt onderscheidt dezen arbeid principieel van alle zuiver industrieele ondernemingen.
De industrie, in ruimere beteekenis, heeft uitsluitend met technische dingen te maken, en wordt in de allereerste plaats door oeconomische overwegingen geleid. Kunst en handwerk gedijen echter alleen, wanneer oeconomische overwegingen bij hunne totstandkoming wel de grenzen aangeven, maar de drang om vormen te scheppen bepalend is.
Kunst en handwerk scheppen dingen, die, wanneer zij voltooid zijn, eeuwige waarde hebben en niet zonder schade vernietigd kunnen worden. De kunstenaar en handwerker die geen dingen wil maken die eeuwige waarde hebben, is niet wat hij heet. Hun gebied nadert dat der industrie daar, waar de smaak een hoofdrol speelt. De smaak volgt echter wetten, die eerst door kunstzinnige prestaties van hooger gehalte vastgesteld zijn. Hij

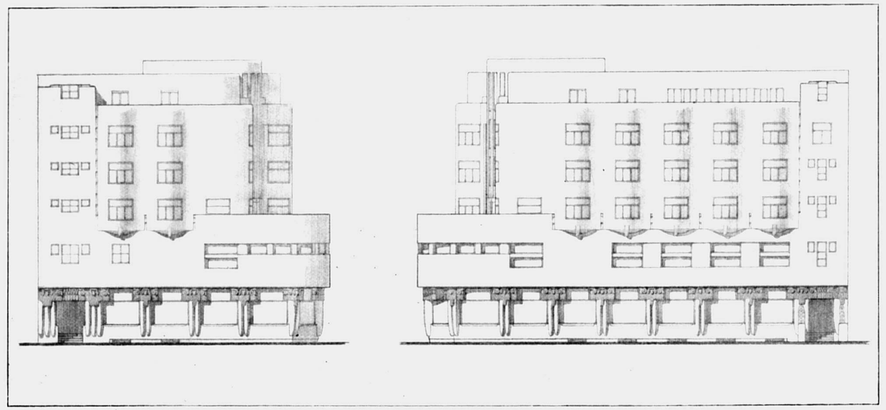

PRIJSVRAAG-ONTWERP VOOR HOTEL-CAFÉ-RESTAURANT □ 1919 □ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

werkt volgens formules die bekend staan als aangenaam en gemakkelijk toe te passen. Echter verzet een kunst- of handwerkproduct van sterk karakter er zich met recht tegen om smaakvol genoemd te worden.
Wanneer dus de Werkbund zich niet uitsluitend tot taak stelt om bemiddelend of aansporend op te treden op het gebied van de kunstnijverheid, dat aan mode en verandering onderworpen is, dan zal hij zich moeten wenden tot het primitieve en van daaruit beginnen op te bouwen, d w.z. hij zal zich moeten bezighouden met de waarachtige kunst en het waarachtige handwerk.
Het komt mij voor, dat hier steeds weer de denkfout rondspookt, die producten van zuiver op industrieelen grondslag gebaseerde techniek met kunsthandwerkproducten gelijkstelt. Het technisch product eischt technisch-praktische overwegingen en het verliest zijne waarde onmiddellijk, zoodra er een technisch-volmaakter, praktischer en goedkooper product gemaakt is. Het oude wordt opgeruimd en met recht geringschat, omdat zijne waarde uitsluitend van technisch-commercieelen aard is. De handwerks- en kunstproducten hebben eeuwige waarde. Eene wonderlijk mooi gevormde Barockkast boet in 't minst niet aan waarde in, omdat eene nieuwere kast praktischer, lichter en goedkooper is. Echter verliezen de meubels die hun ontstaan aan technische en commercieele overwegingen te danken hebben, zooals b.v. de Amerikaansche bureaumeubelen, aan waarde, wanneer men deze door artiestieke uitvoering tracht te vermooien.

Uit al deze denkfouten is het fatale begrip van de z.g. kunstnijverheid ontstaan. Ik zie nog steeds geen onderscheid tusschen verreweg de meeste producten van de laatste 20 jaar en die van vroeger; men heeft nog steeds geprobeerd de zaak formalistisch en van de buitenkant aan te vatten.
De industrie moet zich tot die dingen bepalen, die niet anders dan praktisch willen zijn. Zij scheppen zich zelf hunne vormen door zich lanzamerhand te ontdoen van al het overbodige en onpraktische en verkrijgen

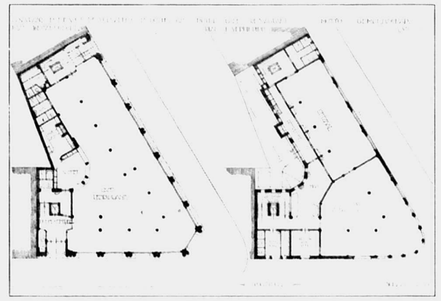

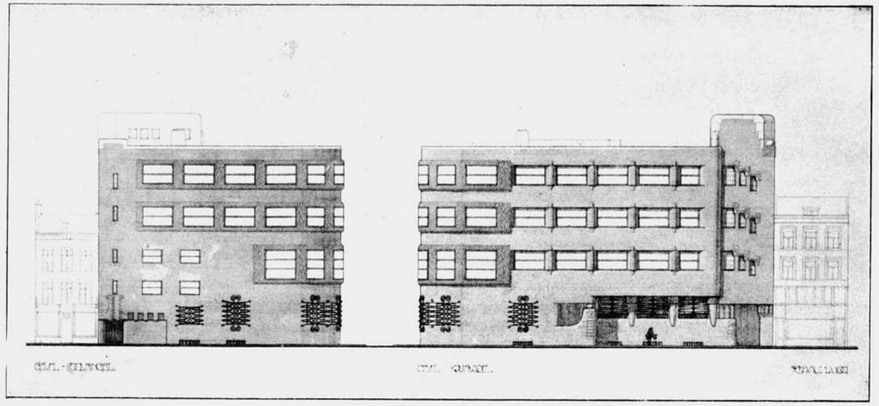

PRIJSVRAAG-ONTWERP VOOR EEN BANKGEBOUW □ 1919 □ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

weldra een gangbaren vorm, die echter op een geheel andere wijze ontstaan is als die van het artistieke handwerk en behalve door oeconomische overwegingen, op zijn best door beleid en smaak bepaald kan worden.
Het spreekt van zelf, dat ik niet in dien zin verkeerd begrepen wil worden, als zou ik de arbeid, die in onze technische bedrijven wordt gepresteerd, geringschatten. Integendeel: daar wordt voor het meerendeel veel onzelfzuchtiger en zakelijker gewerkt, zonder streven naar bevrediging van persoonlijke ijdelheden, als op het gebied der kunst en zelfs der half-kunst.
De goedkoope roem door sensatie, die zoovelen van onze jongere kunstenaars al vroeg bekruipt en schaadt, valt daar weg. Het is mij bij mijne beschouwingen er alleen om te doen, voor zoover dat dan eenigszins mogelijk is, grenzen aan te geven om tot klaarheid te komen.
Het groote gebied van de architektuur komt op grensgebieden in aanraking met de zuivere techniek en neemt van haar technische resultaten over, die op technisch-wetenschappelijke wijze met in achtname van hare commercieele bruikbaarheid ontstaan zijn. Hoewel de gepoogde inmenging der architektuur op het zuiver technische gebied, bij het construeeren van auto's en dergelijke vervoermiddelen, ja alles wat machine is, meestal tevergeefs en verkeerd is, hoewel zelfs bij den bouw van ijzeren bruggen, de meest volkomen constructie zuiver

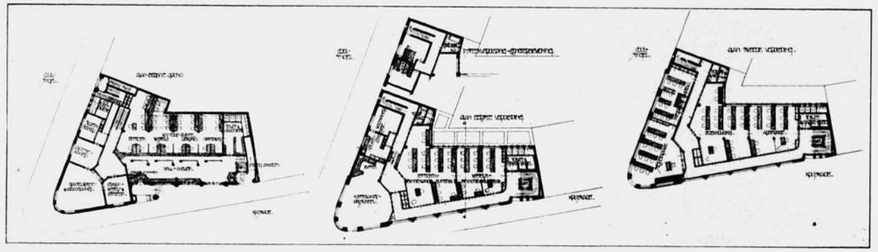

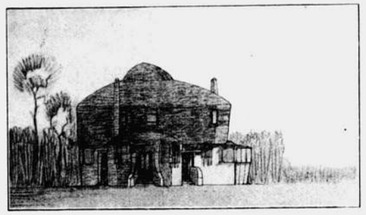

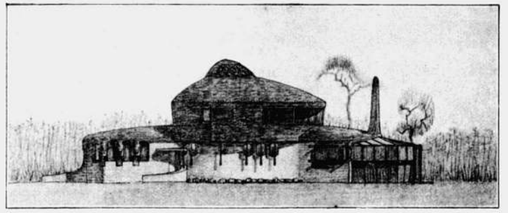

ONTWERP VOOR EEN BUITENHUIS □ 1918 □ □ □ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

op technische en oeconomische grondslagen berust, toch is de eigenlijke bouw, die haar ontstaan uitsluitend aan wetenschappelijke en in de eerste plaats aan technische overwegingen te danken heeft, niet van dorheid vrij te pleiten.
In zooverre zijn de meeste watertorens, silo's, scyscrapers, geen bouwwerken vergeleken bij de aquaducten, stads- en burchtvestingwerken en graanzolders uit het verleden. Noodzakelijk is, dat het kunstzinnig element daarbij komt, dat van de technische mogelijkheden partij trekt, maar op zich zelf in staat is aan den bouw vormen te geven.
De gemiddelde ingenieur bouwt een slechten watertoren, eene slechte fabriek, wat de vorm betreft; de gemiddelde architekt, die zijn taak meent te volbrengen door alleen voor het uiterlijke te werken, meestal een nog slechtere.
Al datgene wat relatief vergankelijk is bij het bouwen van dergelijke bouwwerken, wat onmiddellijk voor een beter technisch inzicht wijken moet, mag en moet alleen door den ingenieur ontworpen worden, maar datgene wat zelfs maar 30—50 jaar zich als gebouw moet handhaven, moet een vorm krijgen, die ontstaan is uit de architektonische scheppingskracht van den kunstenaar met nauwkeurige inachtneming van de technische grondslagen.
Ons „bouwhandwerk" heeft wat techniek betreft grootere en rijkere mogelijkheden, dan in de middeleeuwen; het is echter evengoed mogelijk als in de middeleeuwen, om bij het bouwen van een houtpakhuis aan den beton- of ijzerbouw een vorm te geven, in overeenstemming met het wezen van zijne constructie. Dat het sluiten van compromissen alleen maar tot verergering leidt, tot onzuiverheid in stijl, toonen wel de technische gebouwen, die probeeren zich te voegen naar vastgegroeide rythmische wetten, als b.v. die der Antieken, of die probeeren zich achter een architektonisch, rythmisch masker te verschuilen, dat echter met de logische samenhang van de toegepaste constructie in tegenspraak is.
Ook de bouw van onze woonhuizen kan zich niet uitsluitend van uit technisch-hygiënische grondslagen of andere verstandelijke of wetenschappelijke overwegingen ontwikkelen, zooals dat het geval is bij machinaal gemaakte, praktische gebruiksvoorwerpen, die wanneer zij hun dienst gedaan hebben, worden weggeworpen. De woning van de menschen eischt, dat rekening gehouden wordt met gevoelswaarden, die eene nog zoo praktische schepping nooit kan geven. Laten wij zelfs liever onpraktisch zijn, wanneer wij daarmee kunnen bereiken, dat door onze schepping een lichtstraal in de menschelijke ziel valt!

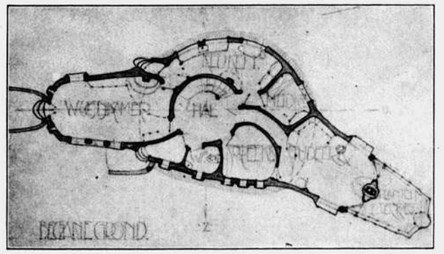

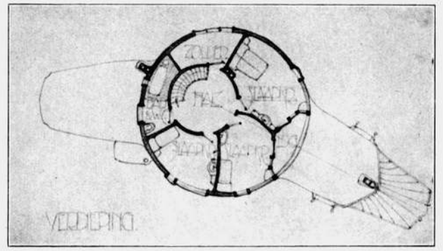

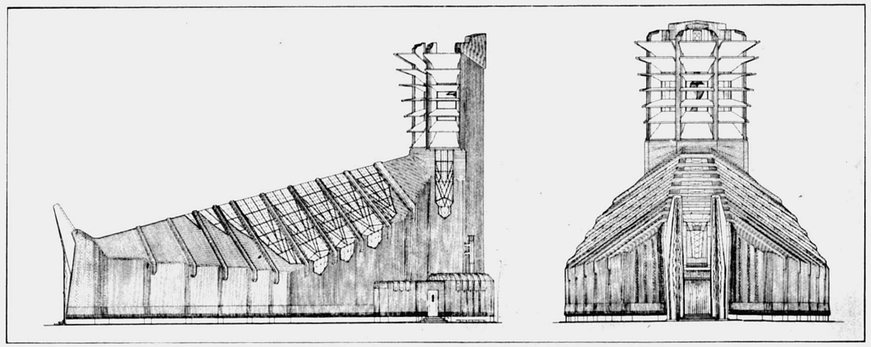

Afgezien van enkele stroomingen, schijnt het verlangen van de jongere generatie ver verwijderd te zijn van de opvatting om de antieken na te volgen en wanneer zij eene kunst-synthese, dus naar eene architektuur zoekt, dan zeker niet naar eene architektuur, die zuiver formalistisch op den bodem van de Oudheid of de Renaissance staat.
Elke poging om jonge kunstenaars op dien weg te dwingen, moet m.i. mislukken, omdat het onmogelijk is, antiek te denken en te voelen; op zijn best zou er dan een armzalig product geschapen worden, nog bloedloozer als de Empire-stijl of het klassicisme geweest zijn.

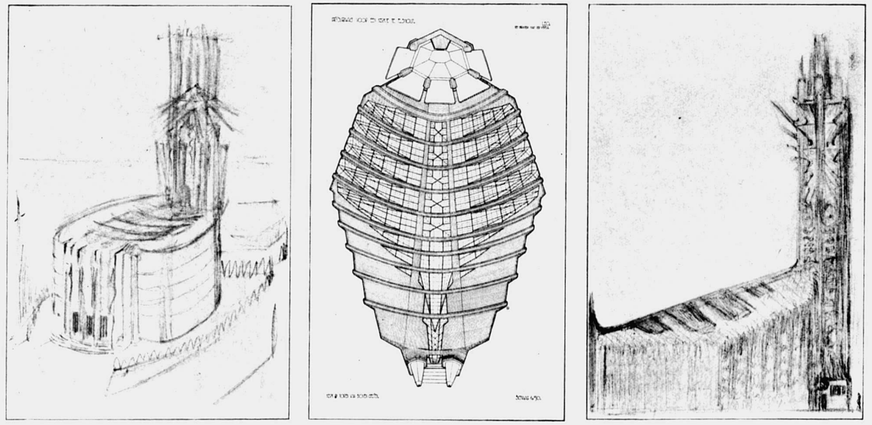

SCHETSEN – VOOR-, ZIJ- EN BOVENAANZICHT VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT ◻ ONTWERP 1915

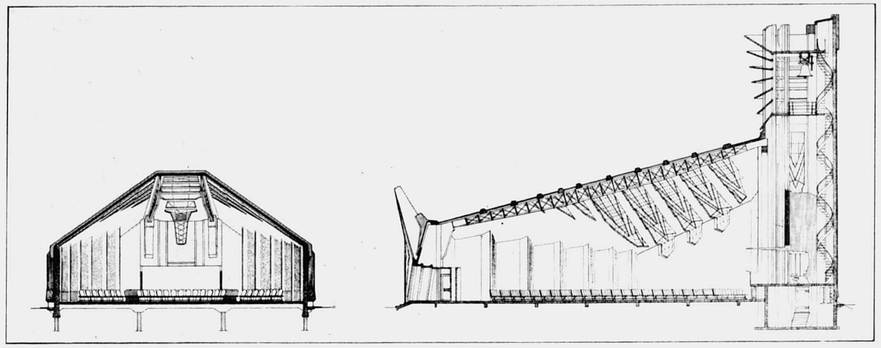

Iedereen, die de dingen eenigzins logisch aanvoelt, is het bovendien duidelijk, dat het karakter van onze tegenwoordige methoden van construeeren in lijnrechte tegenspraak is met de vormen der Oudheid in haar bloeitijdperk. Onze constructiemethode streeft naar ontleding van krachten, naar oplossing en rangschikking daarvan en komt daarom oneindig veel dichter bij de middeleeuwsche opvatting als bij de antieke. Ik zeg, de middeleeuwsche, niet de gotische, omdat eene vergelijking met de gecompliceerde vormenterminologie van de gothiek in haar vollen bloei, alleen tot verwarring aanleiding kan geven.

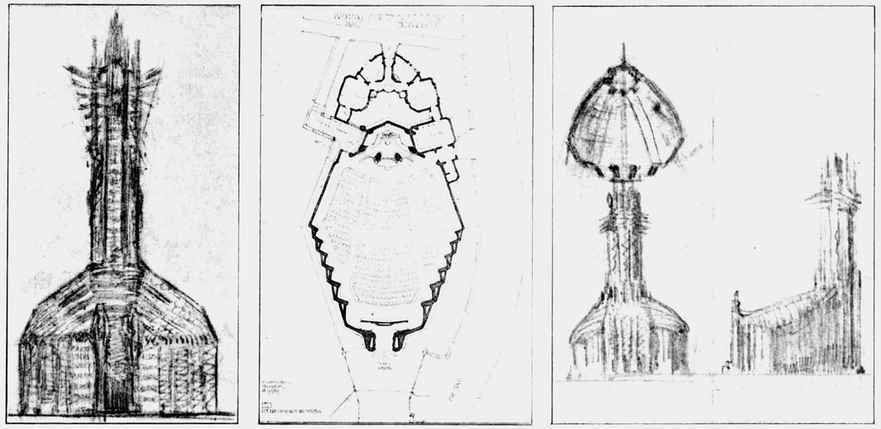

SCHETSEN – PLAN EN DOORSNEDEN VOOR EEN KERKJE TE ELSHOUT ◻ EIBINK EN SNELLEBRAND ARCHITECTEN

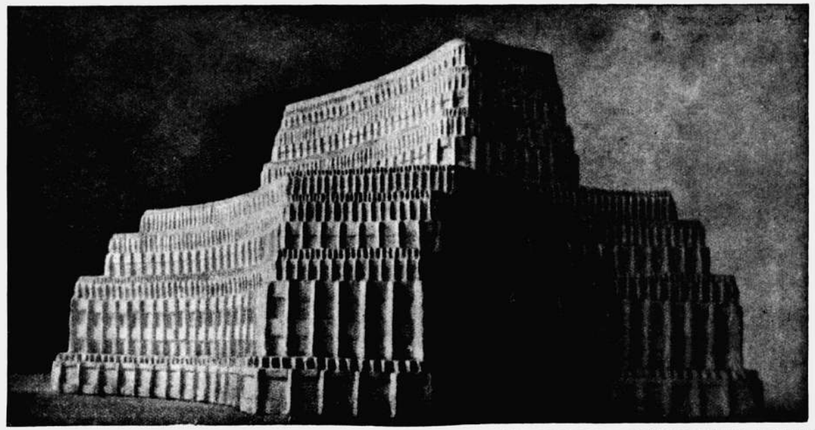

ONTWERP VOOR EEN STADHUIS TE DRESDEN ◻ PHOTO NAAR EEN MAQUETTE ◻ HANS POELZIG ARCHITECT

De komende arme tijd, schijnt mij de geschikte gelegenheid aan te bieden, om de architektuur van stijlonzuiverheden te ontdoen. De middelen zijn schraal en dwingen ons tot beperking. Doch nooit en nimmer mogen wij dien weg inslaan, dien Schinkel nog ging, die het zwaartepunt legde op het overnemen van volmaakte, antieke vormen, maar die op commercieele gronden van eene gelijke waardeering van het materiaal met dat van de Oudheid afzag. Veeleer moeten wij uit deze beperktheid, met bewusten afstand van al het overvloedige, enkele gelijkwaardige vormen tot harmonie trachten te brengen. Wij moeten probeeren streng te denken, omdat zuivere architektuur, strenge vormen en tucht eischt, maar niet een door elkaar toepassen van verschillende rythmische principes, wat voor rijkdom van fantasie wil doorgaan, maar niets anders is dan goedkoopen fantasterij.

Het begrip over het wezen der architectuur is zoo ontzaggelijk gewichtig, dat het bepalend is voor het beeld van ons geboorteland, dat door de bouwerij van de laatste tientallen jaren voor een deel verwrongen is. De architektuur is het product van de zielsgestemdheid van een volk en de gemiddeld jammerlijke architektuur van de Duitsche steden was het resultaat van het psychisch bederf van een volk, wiens verlangen bijna uitsluitend naar materieel gewin uitging, dat den psychischen samenhang met het geboorteland had verloren en daardoor in zekeren zin geen geboorteland meer had. Dit contact weer te vinden moet ons streven zijn. Het kan echter alleen verkregen worden door eene verandering van zielsgestemdheid, door de opwekking van vreugde aan arbeid.

Alle uiterlijke palliatiefmiddelen, die uitsluitend het formeele betroffen, zijn totaal mislukt en moesten mislukken. Zij bleven bij het uiterlijke, het decoratieve, hangen en waar bovendien nog commercieële overwegingen hardnekkig overheerschen, en de handelsgeest domineert. daar is reeds van te voren elk kunstzinnig streven, dat op innerlijkheid en bezieling berust ten doode opgeschreven.

Maar eene architektuur als ars magna kunnen wij niet uit den grond stampen; zij ontstaat slechts daar, waar een zelfde totale ommekeer van zielsgestemdheid plaats heeft gevonden, waar de overtuiging is doorgedrongen, dat wij voor de eeuwigheid scheppen moeten.

Wij moeten echter begrijpen, dat eene groote kunst, wil zij niet ontaarden, ook een bezielende inhoud moet hebben en in nauw contact moet staan met de volksziel. Wij moeten onverschillig zijn voor de handelswaarde, die men kunstwerken opdringt; wij moeten de kunst meer met eerbied dienen, zooals enkele grooten van onzen tijd deden, die onder groote ontbering streden, terwijl de meerderheid der kunstenaars in een moeras van zakelijke belangen verzonk.

Eene fundamenteele verbetering is alleen te bereiken, wanneer de architekten tot het bouwen van kunstwerken

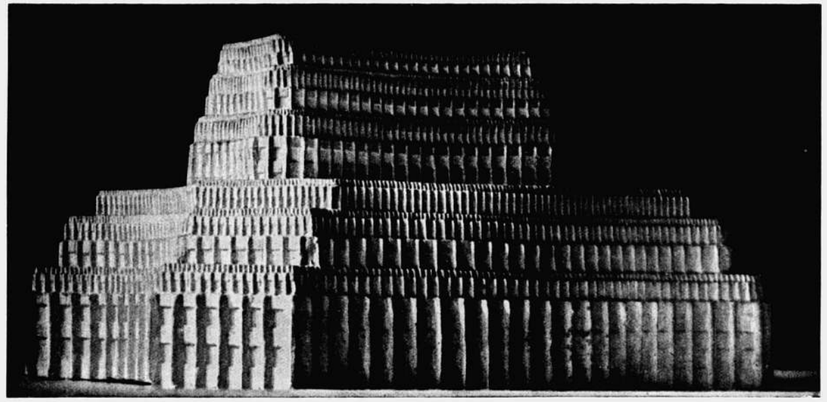

ONTWERP VOOR EEN STADHUIS TE DRESDEN ◻ PHOTO NAAR EEN MAQUETTE ◻ HANS POELZIG ARCHITECT

worden opgeleid en wanneer elke band, die den sterken, zijn tijd vooruitloopenden kunstenaar onduldbaar zou remmen, worde verbroken. Het probleem is moeilijk en ook niet door theorieën, die gewoonlijk beschermend en dus retrospectief zijn, op te lossen. Integendeel, aan elke scheppende opvatting die vol toekomstbeloften is en alleen door het architektonisch-muzikale karakter van de omgeving gerechtvaardigd wordt, moet boven eene sentimenteele, naar het verleden gerichte opvatting de voorkeur gegeven worden.

Wie mag en moet bouwen, wie moet de leidende richting aangeven in de architektuur in den komenden tijd en daardoor tevens het beeld van ons vaderland bepalen en bovenal, hoe moeten de architekten en in het algemeen de kunstenaars opgeleid worden, dit zijn de gewichtigste vraagstukken, die ons en den Werkbund aangaan. Het tempo in het bouwbedrijf in Duitschland vóór den wereldoorlog was te razend en daardoor werd verhinderd, dat men zich met de vraagstukken betreffende radicale verbetering rustig en met succes bezig hield. Tijdelijke hulpmiddelen, als bescherming, aestetisch toezicht van gemeentewege, raakten niet de kern van het vraagstuk, dat alleen dan opgelost kan worden, wanneer door hen die werkelijk geroepen zijn, gebouwd wordt en men geroepenen vormt.

Het mag en kan ons daarom niet onverschillig zijn op welke wijze en door wie architektuur geleerd wordt, n.l. die architektuur, die wij weer tot eene groote en leidinggevenden kunst moeten opvoeren, eene kunst, die alle andere kunsten in zich verzameld heeft, die ook de resultaten der techniek geheel en al moet beheerschen en aan zich dienstbaar moet moet maken, maar die zich niet door de techniek mag laten beheerschen.

Wij moeten nagaan of niet door te veel den nadruk te leggen op de wetenschappelijke kant, een architektonische pseudo-wetenschap ontstaat, die al te veel waarde hecht aan zuiver historischen samenhang en die bovendien door de invoering van verwarring stichtende benamingen, het leeren van de practische en stylistische grondslagen van de architektuur tot eene geleerde studie stempelt.

De eenheid in het scheppen is bij ons zoo totaal verloren gegaan, dat wij weer van voren af aan moeten beginnen om zoowel bij de beoefening der kunst als opleiding weer tot eene eenheid te komen, waarvoor bij ons helaas niet, zooals in de Middeleeuwen en in de Oudheid, de natuurlijke grondslag aanwezig is.

Misschien is het nu of nooit mogelijk om met succes eene eenheid van stijl in alle kunsten te betrachten.

De weg, die bij het kleine begint, is de verkeerde; de waarachtige schakel tusschen alle kunsten geeft slechts de architektuur. De tot nu toe meest geliefde kunstnijverheidsopvatting heeft geprobeerd door decoratieve uiterlijkheden, door willekeur in vormen een soort stijlgevende eenheid voor te spiegelen, maar stijl ontstaat niet door eene goedkoope methode van vereenvoudiging of van weglaten, maar door een niet nader aan te geven streven om uit de gegeven problemen de meest treffende

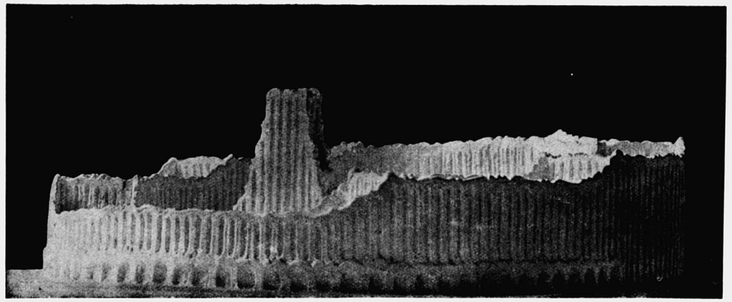

ONTWERP VOOR EEN BRANDWEERKAZERNE TE DRESDEN □ □ □ HANS POELZIG ARCHITECT

weergave, den zuiversten vorm te scheppen.
Tot nu toe ontbrak op de scholen deze ondergrond, n.l. om uit de oplossing van deze problemen eene waarachtige architektonische idee te vormen. Meestal echter werden op eene onnatuurlijke manier problemen gemaakt of werd volgens eene decoratieve methode te werk gegaan, die geen natuurlijken, d.w.z. op-bouwenden ondergrond had. Maar thans verlangen de jonge kunstenaars op de academia en kunstnijverheidscholen, — daar zij de onvruchtbaarheid van de tegenwoordige methode van opleiding inzien — dat hunne scholen omgezet zullen worden in werkplaatsen, waar zij zoo mogelijk van den eersten dag af aan het werk en het bouwen mee arbeiden. Daar echter de meeste werkplaatsen onvoldoende zijn, komt de opheffing van alle kunstscholen en de poging om daarvoor natuurlijke onderwijstoestanden in het leven te roepen, gebaseerd op het handwerk, nauwlijks in aanmerking.
Terwijl vroeger maar weinig menschen een juist inzicht in dit alles hadden, zijn thans velen hiervan doordrongen, en de aandrang van de jongeren eischt eene grondige omwenteling. Niet alleen hebben de academia een kunstproletariaat geschapen, dat door den Staat aangekweekt, van den Staat bestaansmogelijkheden eischt, die zij niet waarborgen kon, ook de kunstnijverheidscholen hebben — voorzoover zij niet uitsluitend het dillettantisme in de kunstnijverheid dienen, — dikwijls menschen opgeleid, die het midden hielden tusschen kunstenaars en handwerkers; die van het handwerk maar al te weinig en van de kunst meestal maar iets zeer oppervlakkigs hadden opgestoken.
Eene grondige verandering werd tot nog toe tegengewerkt zoowel door de kunst als door het handwerk. De kunst zag op de academia alleen heil in de z.g. „natuurstudie", het handwerk wilde het „meester-onderricht" als alleen zaligmakend erkend zien. Hoewel wij niet willen ontkennen, dat die natuurstudie door de haar eigen strenge houding verre boven de teleurstellende halfheid van vele nijverheidsinrichtingen uitstak en wij evenmin zullen loochenen, dat eene goede leerschool bij een meester wegens den maatschappelijken dwang op zich zelf het beste zou zijn, zien wij ons toch gedwongen een nieuwen weg in te slaan. Want er zijn maar heel weinig meesters, die in staat zijn eene werkelijk volledige en volkomen opleiding te geven en het streven van de kunstenaars gaat onloochenbaar een geheel anderen weg uit dan die van de meer of minder nauwkeurige natuurweergave. De gelijktijdige noodzakelijkheid van deze twee dingen moet erkend worden: eenerzijds moet het handwerk door

HANS POELZIG

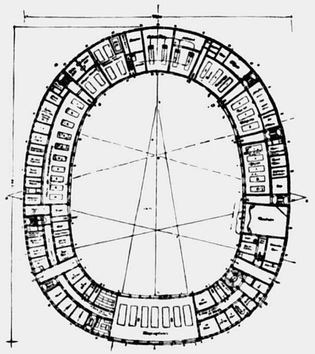

ARCHITECT □ □

PLAN VOOR EEN BRANDWEERKAZERNE

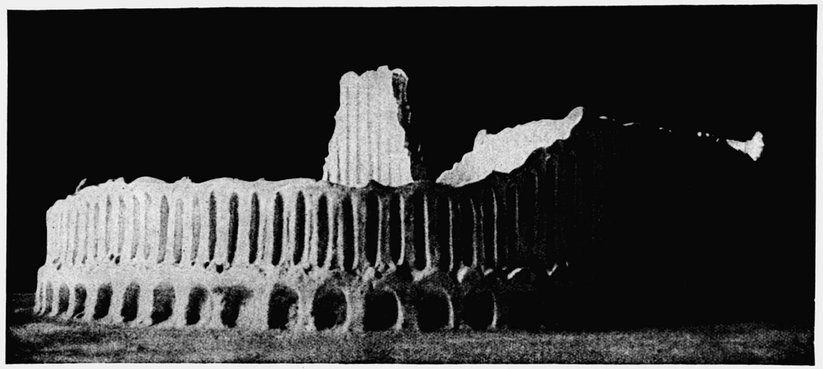

ONTWERP VOOR EEN BRANDWEERKAZERNE TE DRESDEN □ □ □ HANS POELZIG ARCHITECT

middel van werkplaatsen opnieuw opgebouwd worden; deze werkplaatsen moeten ook in maatschappelijk opzicht zoo goed als maar mogelijk is aan de eischen van eene goede opleiding beantwoorden; anderzijds moet de studie van de kunst gebaseerd zijn op de ontwikkeling van het handwerk, om zoodoende aan het ontstaan van een kunst- of kunstnijverheidproletariaat voor goed een einde te maken. Het is hier niet de plaats om een programma in al zijn onderdeelen te ontwikkelen; het is voldoende om het doel aan te geven. Groote moeilijkheden van zakelijken en persoonlijken aard zullen overwonnen moeten worden en wij zullen moeten meehelpen, opdat geen halve dingen tot stand komen en om allerlei redenen het goede voornemen niet bedorven worde. Met één slag een toestand te scheppen, zooals in de Middeleeuwen, lijkt mij onmogelijk; er moet echter met alle kracht naar gestreefd worden, dat de opleiding in het handwerk en in de kunst, aan het werk en het bouwen zelf geschiedt en dat ook de oeconomische hinderpalen en gebondenheid den leerling van den beginne af voelbaar gemaakt worden, iets wat in de werkplaatsen der leerscholen niet geschiedt, waardoor haar nut zoo problematisch geworden is. En daar men zich niet van de scholen zal kunnen ontdoen, is het zaak om uit overtollige inrichtingen, noodzakelijke te maken, die een ieder doorloopen moet, die in een handwerk of in de kunst iets presteeren wil en tevens om de uiterlijke en daarom dwaze tegenstelling tusschen decoratieve kunstenaars en apostelen van de zuivere kunst te doen verdwijnen, door aan beiden het handwerk als grondslag te leggen.
Het handwerk, dat onderwezen wordt, moet technisch degelijk onderwezen worden. Alle halfheid is weerzinwekkend en troosteloos en wanneer men van handwerk spreekt, mag men niet weer de menschen met een of ander nieuw groot woord trachten te imponeeren. Niet die leeraar is de beste, die de jeugd naar den mond praat, maar die haar ook bittere pillen te slikken geeft, die haar door eene ernstige opleiding in het handwerk het verantwoordelijkheidsgevoel met klem bijbrengt, dat voor de uitoefening van elk beroep ongetwijfeld noodzakelijk is.
Een kunstwerk krijgt dan eerst zijne natuurlijke bestemming en plaats, wanneer het in volkomen harmonie is met eene architektuur; dan eerst wordt het eene werkelijke architektuur verzekerd, die de kunstenaar, die op zichzelf arbeidt, slechts met geweldige moeite tracht te bereiken. De groote opgaaf van den Werkbund in den naasten en allernaasten tijd zal zijn om de kunst en het handwerk weer op den bodem van het idealisme te plaatsen, de grondslagen van kunst en handwerk weer opnieuw te leggen, de eischen van kunst en handwerk met elkaar te vereenigen.
Dit werk kan niet gedaan worden onder koude en nog zoo verstandige overwegingen; deze arbeid heeft eene groote geestdrift noodig, eene zuivere bedoeling, die van ons, van de leden van den Werkbund moet uitgaan. De Werkbund mag daarom niet enkel eene vereeniging van menschen zijn, die door eene of andere opportunistische overweging bijeen gehouden worden, de Werkbund heeft in de eerste plaats belijders noodig, belijders, die voor dat, wat zij als waar erkend hebben, pal staan en in den strijd daarvoor voor overheid noch politieke partij, — welke die ook mocht zijn — terugschrikken.

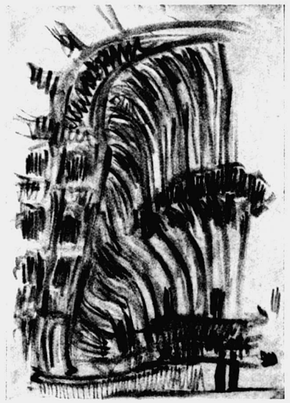

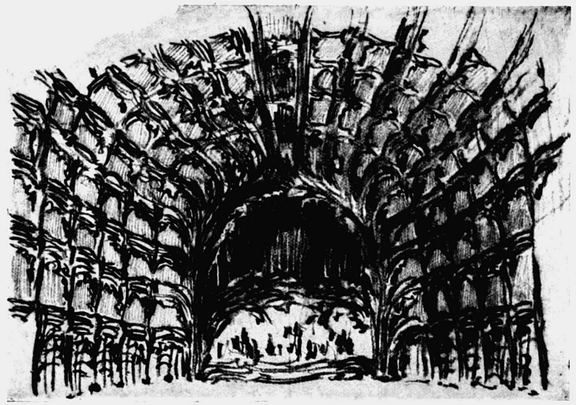

STUDIES VOOR EEN CONCERTZAAL ◘ AQUARELLEN DOOR HANS POELZIG ARCHITECT

Wil de Werkbund dezen strijd echter aangaan, dan heeft hij de jeugd noodig. In de kunst is er weliswaar geen ouderdom, en nooit mogen wij ons uit vrees om voor uit den tijd gehouden te worden, door de zucht om in de mode te zijn, laten verleiden.
Er is dan ook niets wat minderwaardiger is, dan de kunstenaar, die om uiterlijke redenen, om finantieele belangen of uit ijdelheid, zich tooit met den mantel van het modernisme.
Wij hebben eerlijke en sterke menschen noodig. Laten wij een basis maken, waarop de jeugd met hare werken kan voortbouwen, zonder in handen van die onverantwoordelijke individuen te geraken, door wie zij finantieel uitgebuit wordt. Laten wij de jonge kunstenaars in hun strijd om het bestaan steunen, opdat zij niet aan de kunst vertwijfelen en haar ideaal verschacheren.

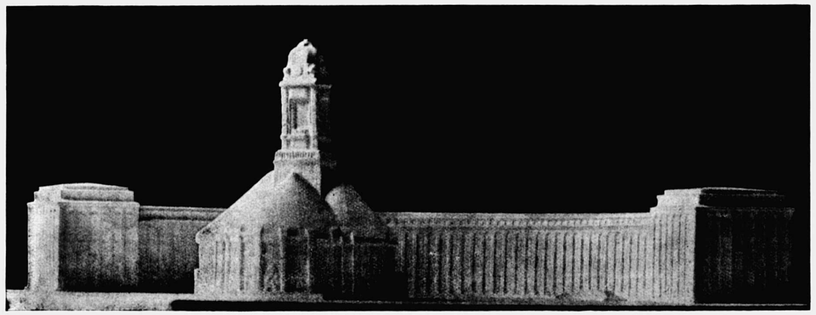

DUBBELE SCHOOL ACHTER EEN BESTAANDE KERK IN DRESDEN ◘ HANS POELZIG ARCHITECT

SANITAIRE ARTIKELEN
JAN HAMER & CO.
AMSTERDAM · FR. DERIKSPLEIN
LIFTEN.

HANDEL
SCHAPPIJ
FABRICAGE
HANDEL
PORT

Hedendaagsche
BINNENHUIS
meubeleeringskunst



BETIMMERINGEN

DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT 9892-129143
TELEFOON 5876 N 970 C.

ELIAS P. SOMMEL
BOEKBINDER



KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHE
STEENHOUWERIJ

W. F. GNIRREP JR.

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

SCHILDERWERK

GLAS IN LOOD
GEBRAND GLAS

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6263 NOORD

GERARD B. RIJKE JR
BINNEN-ARCHITECTUUR
AMSTEL 122
TEL. 6815 NOORD
AMSTERDAM

AFD. COMPLETE MEUBELEERING
HUIZEN, VILLA'S ETC.

AFD. STOFFEERING
[illegible] ZEILJACHTEN WHERRY'S ETC.

N.V.
BURKSON
HEERENGRACHT 473
AMSTERDAM

RANSOME

RANSOME BETONMOLENS
HET BESTE SYSTEEM
ZEER DEGELIJKE CONSTRUCTIE
VRAAGT ONZE PRIJZEN EN ILLUSTRATIES
RANSOME-VERMEHR MACHINERY CO., LTD
3 ANNA PAULOWNASTRAAT - DEN HAAG
TELEFOON H. 4564 TEL-ADRES: RANSOME-HAAG

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOUWMATERIALENHANDEL
„NOORD-HOLLAND"
MIDDENWEG [illegible]
AMSTERDAM

WAAL- EN OSSELKITEN [illegible]
NIMS- TRIPLEXHOUT [illegible]
HOUT- EN IJZERGAASWEEFEN [illegible]
TRASMEEL, KALKMEREL [illegible]
PAK EN GIPS, MOUR [illegible]
GELEENVERDERE BOUWMATERIALEN

VLAKKE- EN GOLFPLATEN

ALLEENVERKOOPER [illegible]
CEMENT LAMMIE [illegible]

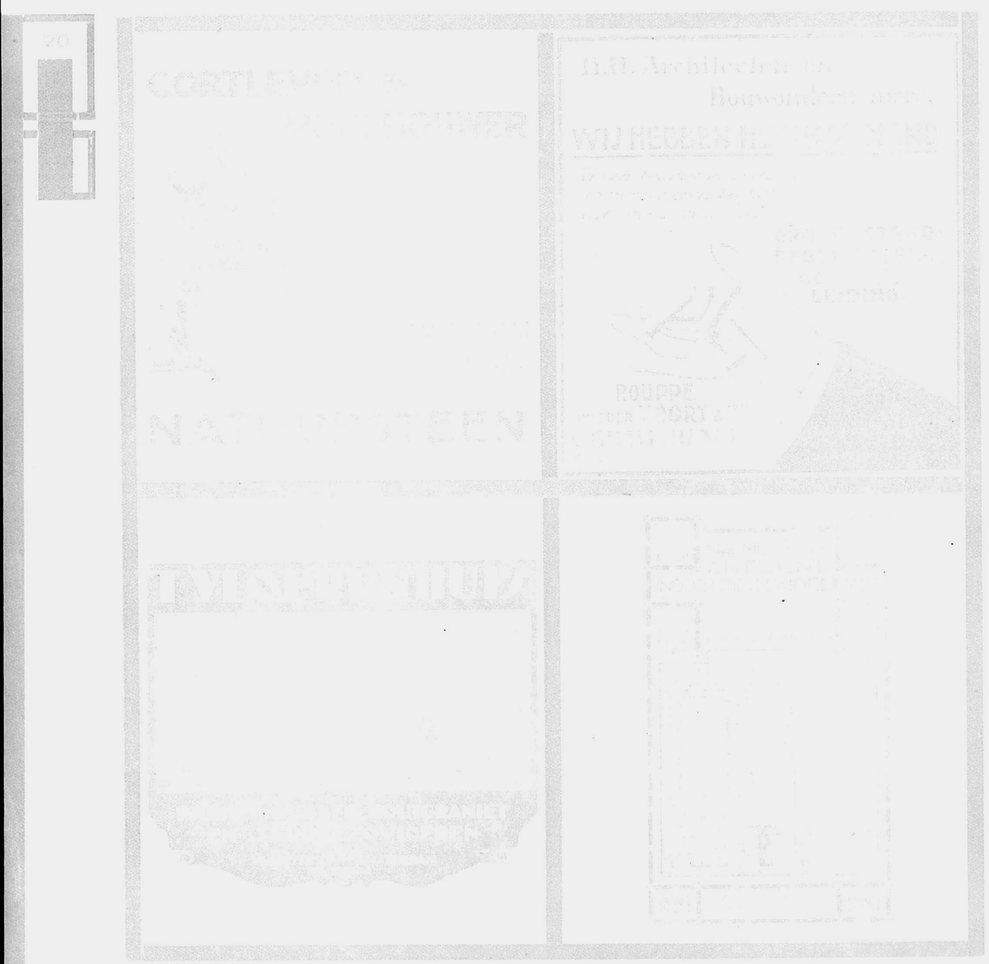

P. M. DUYVIS & Co

KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN

HIJSCH-

EN

TRANSPORT-

WERKTUIGEN

BESCHIKBAAR

H. VETTEWINKEL & ZONEN

AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"

PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN

VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER

MAASTRICHTSCHE ZINKWIT MAATSCHAPPIJ

MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE

BESCHIKBAAR

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BESCHIKBAAR

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE

BESCHIKBAAR

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE


VENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN & SIEREN
ARCHITECTVRA et AMICITIA
ARCHITECTVR
Dec: Aflevering 1919



BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209



CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

DECEMBER

12

HOOFDREDACTEUR
□ H. TH. WIJDEVELD □
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6516
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
□ P. L. KRAMER □
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIOMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 30,—
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
OMSLAG-LITHO
DOOR G. F. LA CROIX

DE VEREENIGING VAN
VOORTGEZET EN
HOOGER BOUWKUNST
ONDERWIJS TE AMSTER
DAM DOOR J. DE MEIJER

KARL SCHEFFLER: DER
GEIST DER GOTIK (INSEL
VERLAG 1917) BOEKBE
SPREKING DOOR INGE
NIEUR P. H. ENDT

VERTALING UIT
LORD DUNSANY'S
FIFTY-ONE TALE'S

EEN VERKEERD BE
GREPEN IDENTITEIT
DE STAD - DE WERKMAN

ZES STUDIE-ONTWERPEN
VOOR EEN COMPLEX
REGEERINGSGEBOUWEN
DOOR ARCHITECT B. T.
BOEIJINGA (ILLUSTR.)

ZES STUDIE-ONTWERPEN
VOOR EEN COMPLEX
REGEERINGSGEBOUWEN
DOOR ARCHITECT
J. ZIETSMA (ILLUSTR.)

TWAALF INTERIEURS
VOOR ENGELSCHE LAND
HUIZEN DOOR BAILLIE
SCOTT (ILLUSTRATIES)



BESCHIKBAAR

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
LIMPER & Co's
BOUWMATERIALENHANDEL
AMSTERDAM

KANTOOR: DAMRAK 86
OPSLAGPLAATSEN PRINSEN-EILAND 6-8-8a
TELEGR.-ADRES: BRALIM
POSTBUS: 129
TEL.: N. 8780

IMPORTEURS VAN:
PORTLAND-CEMENT
IJZERPORTLAND-CEMENT
EN HOOGOVEN-CEMENT
PRIMA MERKEN — CONCURREEREND
HOUDEN GEREGELD IN VOORRAAD
CEMENT - VUURVASTE CEMENT - TRAS
GIPS - KLUITKALK - SCHELPKALK
STEENKALK en
ZUURVASTE VLOERTEGELS

AMSTERDAMSCHE
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS"
v/h VAN DEN BERG & VIËTOR
OMVAL AMSTERDAM — TEL. Z. 3208 3209



CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN
DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

12e JAAR

REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
C. J. BLAAUW, P. H. ENDT
H. A. VAN DEN EYNDE,
P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

UITGEEFSTER
UITGEVERS-MAATSCHAP
PIJ „DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM, TEL. N. 8155

DRUKKERIJ
NAAML. VENN. ELECTR
DRUKKERIJ VOLHARDING
CEINTUURBAAN 250-252
AMSTERDAM, TEL. Z. 215

LIDMAATSCHAP
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA f16; OPGAVE BIJ DEN
SECRETARIS J. F. STAAL
WETERINGSCHANS 83
TE AMSTERDAM

ABONNEMENT
BIJ DE BOEKHANDELAREN
EN DE UITGEEFSTER
PRIJS PER JAAR FL. 30.—
LOSSE EX. VERKRIJGBAAR

DECEMBER 1919

12

INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG-LITHO
DOOR G. F. LA CROIX

DE VEREENIGING VAN
VOORTGEZET EN
HOOGER BOUWKUNST
ONDERWIJS TE AMSTER
DAM DOOR J. DE MEIJER

KARL SCHEFFLER: DER
GEIST DER GOTIK (INSEL
VERLAG 1917) BOEKBE
SPREKING DOOR INGE
NIEUR P. H. ENDT

VERTALING UIT
LORD DUNSANY'S
FIFTY-ONE TALE'S
EEN VERKEERD BE
GREPEN IDENTITEIT
DE STAD - DE WERKMAN

ZES STUDIE-ONTWERPEN
VOOR EEN COMPLEX
REGEERINGSGEBOUWEN
DOOR ARCHITECT B. T.
BOEIJINGA (ILLUSTR.)

ZES STUDIE-ONTWERPEN
VOOR EEN COMPLEX
REGEERINGSGEBOUWEN
DOOR ARCHITECT
J. ZIETSMA (ILLUSTR.)

TWAALF INTERIEURS
VOOR ENGELSCHE LAND
HUIZEN DOOR BAILLIE
SCOTT (ILLUSTRATIES)

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

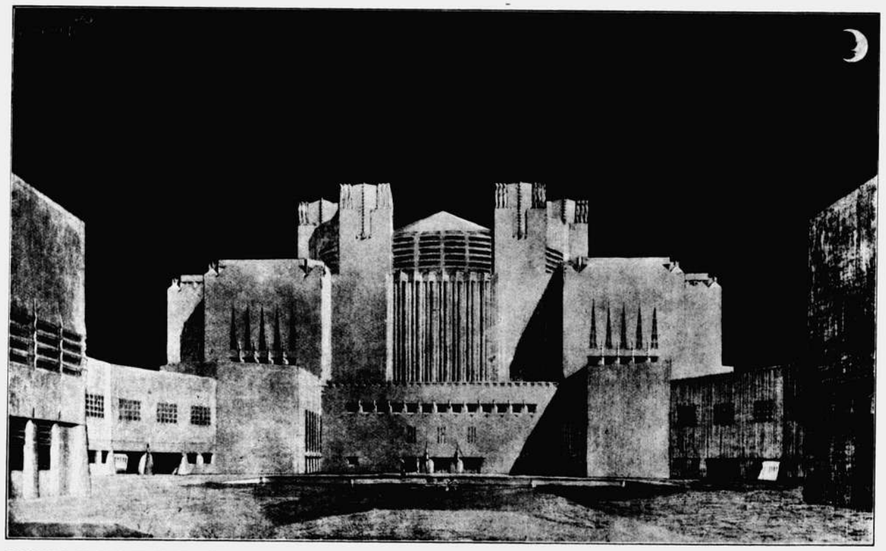

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN COMPLEX REGEERINGSGEBOUWEN OMVATTENDE: HOOFDGEBOUW MET VOLKSHAL — PARLEMENTSGEBOUW — ACHT MINISTRIEELE DEPARTEMENTSGEBOUWEN — ATRIUM VOOR HET HOOFDGEBOUW EN VERDER AANSLUITENDE TERASSEN — WATERPARTIJEN — RIJ- EN WANDELWEGEN — PARKAANLEG EN OMSLUITENDE BEBOUWING

STUDIE-ONTWERP
DOOR ARCHITECT
B. T. BOEIJINGA

DE VEREENIGING VAN VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNSTONDERWIJS TE AMSTERDAM, DOOR JAN DE MEIJER

KUNSTONDERWIJS

Een onderwerp, waarover veel wordt gestreden. Zooals bij alles, is er een „voor" en een „tegen".
Wordt „onderwijs" positief opgevat, als een ingieten van bepaalde leerstellingen — uitloopend in formalisme — dan werkt het gevaarlijk.
Wordt „onderwijs" opgevat als een wegwijzer, een behoeden voor misstappen door verruiming van inzicht, dan wordt het vruchtdragend.
Boven alles blijft de eeuwige waarheid: alle kunstvermogen komt van binnenuit, als gevolg van inkeer in zichzelf, overpeinzing en aanschouwing in den geest.
Slechts bij enkele individuen — „kunstenaars bij de Gratie Gods" — gaat dit in vervulling. Dit vóóronderstelt tevens: geschiktheid als mensch. Een dergelijke kunstenaar kan opstijgen tot de hoogte van Koning-Priester-Kunstenaar.
Koning, daar hij heerscht in het rijk der aandoeningen; Priester, daar hij weet, welke snaren van het menschelijk gemoed hij op een bepaald oogenblik moet laten trillen; Kunstenaar, daar hij het plectron — de daartoe geeigende vormen — weet te scheppen.
In deze Drie-eenheid trekt zich het hoogste Bewustzijn samen.
Zoo iemand heeft geen onderwijs noodig; slechts eenige wenken om tot zelfontplooiing te komen. Toch zal het kunstonderwijs in wezen zich op dezen enkeling moeten richten, want het ontwikkelingsproces van den waarachtigen kunstenaar geschiedt innerlijk, dus uit zichzelf en kan uiterlijk door een ander zoo goed als niet worden teweeg gebracht.
De eenige, die dit proces leidt, is het Volle Leven. Dit stort het materiaal in de retort — de ziel — van den kunstenaar. Hier ondergaat dit materiaal het zuiveringsproces, waardoor het hem kan dienen tot den opbouw van zijn scheppingen. De koppeling der woorden „kunst" en „onderwijs" is daarom feitelijk een onjuiste. „Lager onderwijs" en „vakonderwijs" zijn betere combinaties.
't Gewone onderwijs (wat de mensch in 't begin van zijn leven krijgt) en ook 't zuivere vakonderwijs kan niet buiten het aanleeren van verstandelijke grondkennis. Iemand zich zelfstandig te laten ontwikkelen b.v. door litteratuur, kan pas, indien men hem heeft leeren lezen; daarvoor moet hem het a, b, c worden geleerd.
Nu wordt z.g. „kunstonderwijs" meestal opgevat als „vakonderwijs", of aan het laatste toegevoegd als laatste vernisje, als een misleidende omslag om onechte waar. Dit wat het „kunstonderwijs" in 't algemeen betreft.
„Het Bouwkunstonderwijs" moet ook nog uit een ander oogpunt worden beschouwd, daar de bouwkunstenaar een bijzondere plaats inneemt tusschen de verschillende beoefenaars der andere kunstvakken. en wel wat de verwerkelijking zijner scheppingen betreft.
De bouwkunstenaar, hoewel zelf ook volledig technisch bekwaam, heeft, door de uitgebreidheid van zijn taak, tot de voldraging van zijn schepping medewerkers noodig, al zal de hoofdgedachte van hèm, de eigenlijke bron van zijn schepping, ten opzichte van zijn omgeving, hijzelf zijn.
Die medewerkersschaar is uitgebreid, van alle mogelijke graden. Naast werkelijk gerijpte kunstenaars (bouwbeeldhouwers, decoratieve schilders) heeft hij ook mindere helpers noodig, die naast hun degelijke bouwvakkennis ook inzicht in het bouwkunstige scheppen moeten hebben.
Zij allen behooren tot de categorie: teekenaars.
Wij moeten ons goed doordringen van de waarde dezer categorie en de plaats, welke deze in de Bouwkunst inneemt. Deze plaats is medescheppend van geheel anderen aard dan die van den musicus, die voldragen schepping van den componist ten gehoore brengt, of van den declamator, die het vers van den dichter zegt. Beiden zijn herscheppende kunstenaars.
De categorie: medewerkers van den architect kan gemiddeld niet op de hoogte staan van den waarachtigen kunstenaar, die wij hierboven aanduiden met den naam „kunstenaar bij de Gratie Gods", anders uitgedrukt: „kunstenaar door geboorte", en hoeft dit ook niet te doen.

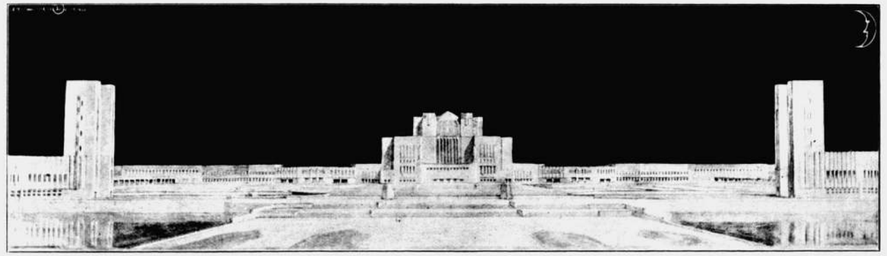

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN COMPLEX REGEERINGSGEBOUWEN. PERSPECTIVISCH OVERZICHT VAN DEN HOOFDTOEGANGSWEG. EEN PROJECT □ □ □ DOOR ARCHITECT □ □ □ B. T. BOEIJINGA

Het gemiddelde verkrijgt het inzicht in de Bouwkunst niet door enkele wenken — den meest toegespitsten vorm van onderwijs. Een andere methode — uitgebreider in vorm, ietwat meer „leerend" — is daarvoor noodig, al zal zij in wezen verwant moeten blijven aan de eerste. Het welzijn van de Bouwkunst — de Gemeenschapskunst bij uitnemendheid —, doch ook het welzijn van de groep talentvolle menschen — als talent voortreffelijk in graad, niet als het genie voortreffelijk in gehalte — welke aan aard en aanleg hun zoo nuttige plaats in het Kunstleven moeten innemen, geven de richting aan, welke de instelling, die ertoe wil bijdragen hen die plaats op zijn waardevolst te laten innemen, moet inslaan.
Het spreekt uit al het voorgaande van zelf, dat het bouwkundige en bouwkunstige leven zelf — vereenigd in het goede, architectenbureau — de groote ontwikkelaar moet blijven. Het intense leven der praktijk is de eenige leerschool. Dit kan niet te dikwijls worden herhaald. Het dagelijks in aanraking komen met de veelzijdigheid van het vak, het aanvoelen der ontelbare kleine moeilijkheden, die het beoefenen der Bouwkunst in het verwezenlijken der bouwkunstige gedachte in een schepping zoo uiterst moeilijk maken, geven haar beoefenaar, den architect en ook zijn medewerker, den bouwkundigen teekenaar en tot zekere hoogte ook den opzichter, de eenige kans tot inzicht en tot rijpheid te komen. Daarnaast moet den bouwkunstigen teekenaar, geinspireerd door dit intense, veelzijdige leven (let wel: wij bedoelen het goede architectenbureau), de gelegenheid worden geboden, zijn ontwakende begaafdheid — met inachtneming van zijn geaardheid — en tot zooveel mogelijke ontplooing te brengen. Avondcursussen met een beperkt aantal lesavonden, zoodat den deelnemer de grootste mogelijkheid heeft thuis te werken, zullen de meeste kans tot voldoening geven. Thuis werken is een noodzakelijke voorwaarde. Want alleen in afzondering, niet gestoord door de aanwezigheid van anderen, is het mogelijk — zoo men er de gave toe heeft — zich op te heffen tot de gebieden, waar het mogelijk is een, al is 't nog zoo'n eenvoudige, bouwkunstige schepping tot leven te brengen.
Al zal het bouwkunstonderwijs zich op de ontplooing van het architectonisch vermogen moeten richten, toch zal het de technische ontwikkeling — voor zoover zij aanvullend noodzakelijk is — niet kunnen verwaarloozen. Dus niet techniek om de techniek, doch gericht op het architectonische.
Aan deze voorwaarden en de behoefte, welke in ons land aan een dergelijke inrichting bestaat, tracht de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderwijs door haar vierjarigen cursus te voldoen. 't Hooge doel dat zij voor oogen heeft, is mede te werken tot de volgroeiing van den werkelijk begaafde tot een waarachtig dienaar der bouwkunst; een functie die de

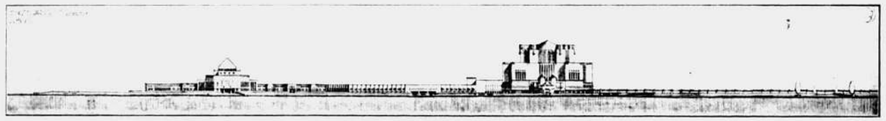

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN COMPLEX REGEERINGSGEBOUWEN □ ZIJ-AANZICHT HOOFDGROEP □ □ □ EEN PROJECT DOOR ARCHITECT B. T. BOEIJINGA □ □ □



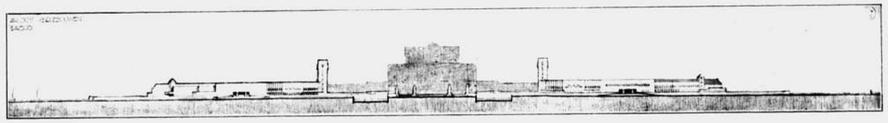

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN COMPLEX REGEERINGSGEBOUWEN □ AANZICHT VAN DE HOOFDGEBOUWEN □ EEN PROJECT DOOR ARCHITECT B. T. BOEIJINGA □

komende maatschappij van zulk een groot nut zal zijn. Daarvoor is veel noodig.
't Vordert in de eerste plaats: den mensch! De werkelijke mensch, die er zich van bewust is, dat zijn werk, wat hij in deze wereld heeft te doen niet alleen van stoffelijken aard, doch voornamelijk van religieusen aard is, in dien hooge, letterlijke beteekenis van het woord: het cosmische te verbinden met het aardsche. Meer dan eenig andere kunst is de Bouwkunst een stoffelijke vastlegging van de cosmische krachten, die zich in de Bouwkunstwetten cristaliseeren. Die krachten moet hij leeren kennen, niet door het verstand — al zal dit steeds corrigeerend werken — doch door zijn psychische zintuigen, welke wij samenvatten in het woord intuïtie. Die fijner trillende krachten moet hij kunnen opvangen. Zijn heele wezen, heel zijn lichaam moet hij tot het geschikte instrument maken, dat kan opvangen en weergeven. Om daartoe te geraken dient hij zich onafgebroken te oefenen, zich niet alleen intellectueel, doch ook algemeen te ontwikkelen, in werkelijkheid te beschaven.
Wat dit punt betreft ontbreekt er nog zoo veel bij de Bouwkunstbeoefenaars! Men geeft zich er nog te weinig rekenschap van, dat in den waarachtigen architect geest, wil en verstand harmonisch moeten samengaan, dat hij een cosmisch kunstenaar is, dat hij zich beweegt op de verschillende gebieden der menschelijke vermogens, dat hem bij het betreden der moeilijkst te bereiken gebieden alleen de intuïtie kan leiden. Is ontwerpen niet, het zich bewegen door alle gebieden? Werken in hem niet naast de intuïtie (d. i. het aanschouwen) de bewegelijke denkkracht, de scherpzinnige vinding, het „ingenium"? Laat ik dit punt nog even mogen vervolgen. Bij de primaire daad, het aaneenschikken (het organiseeren) der deelen der door de bestemming gevraagde ruimten van een bouwwerk, treedt de ingenieurszijde, doch dan in de hoogste beteekenis van het woord (aan het woord „ingenieur"

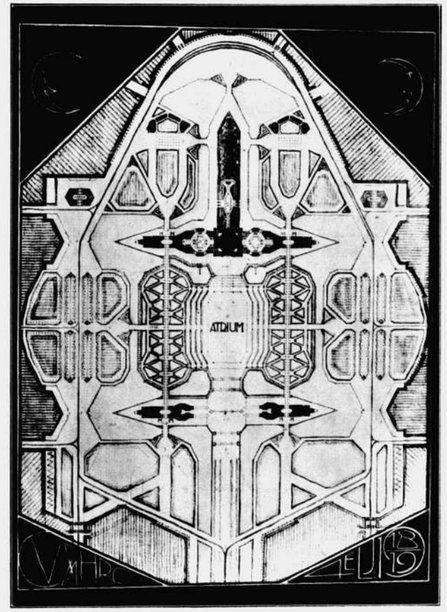

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN COMPLEX REGEERINGSGEBOUWEN □ □ SITUATIE SCHAAL 1 à 10000 EEN PROJECT □ DOOR ARCHITECT □ B. T. BOEIJINGA



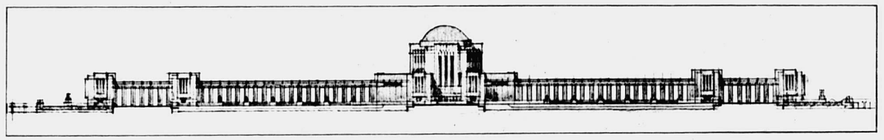

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN GROEP REGEERINGSGEBOUWEN. AANLEG VAN EEN PARLEMENTSGEBOUW EN DE DEPARTEMENTEN, MET ALS CENTRUM DE VOLKSHAL MET ATRIUM ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ EEN PROJECT DOOR ARCHITECT J. ZIETSMA

ligt ook het woord „genere" = „scheppen" ten grondslag) in den architect naar voren. Maar tegelijkertijd werkt het phantastische, dat zich uit in het meer decoratieve omhulsel, in hem, zonder dat het nog onmiddelijk tot leven wordt gebracht. Toch zullen in de volgende phazen van zijn werkzaamheid; vorm (ook in bouwbeeldhouwkunst) en kleur (ook in monumentale schilderkunst) de eigenlijk verwerkelijkende factoren zijn der geestelijke stemming van zijn schepping. De kleur van meer lyrische natuur, werkt musicaal, en roept daardoor in den beschouwer een gemoedsstemming wakker, welke hem met de gevoelstendenz en de ethische doelbestemming van het bouwwerk één doet worden. En in het oproepen hiervan — het zuiver architectonisch wezen — onderscheidt zich de architect van de ingenieur.
Uit dit laatste blijkt ten duidelijkste, dat deze stemmingsfactoren niet wetenschappelijk kunnen worden behandeld. Een receptenboek is er niet van te maken. Een bouwwerk is geen schema, doch een trillend, levend, hoog georganiseerd lichaam.
Alleen hij, die zich alzijdig ontwikkelt, zich verfijnt, kan de beheersching over al de factoren, noodig voor het bouwkundig scheppen, verkrijgen.

De Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderwijs heeft juist ten opzichte van deze alzijdige ontwikkeling met de moeilijkheid te kampen, dat er geen eenigzins behoorlijk geregelde beginvorming nà de lagere school bestaat voor hem, die architect wil worden.
De eischen voor toelating tot de cursussen van de Vereeniging kunnen dan ook, jammer genoeg, ten opzichte van den graad van algemeene ontwikkeling niet streng worden gesteld. Tijdens de cursussen worden de deelnemers wel op het hooge belang er van gewezen en hen opgewekt dit zooveel hun mogelijk is na te streven.
Om te kunnen worden toegelaten wordt wel geeischt de bewijzen van vaardigheid in het bouwkundig teekenen, kennis der bouwkundige samenstellingen en van de bouwmaterialen en van twee-jarige werkzaamheid op een architecten-bureau.
Wat de eigenlijke beslissing brengt, is het bewijs van eenige begaafdheid.
Om zoo mogelijk met het oog op den graad van begaafdheid het meest praktisch werkzaam te zijn, heeft de Vereeniging haar cursussen gesplitst in twee deelen: „voortgezet" en „hooger". Zij verschillen in wezen van onderwijs niet. Het verschil ligt hierin: om te kunnen worden toegelaten tot het Voortgezet onderwijs moeten de zelfstandig, door den candidaat vervaardigde teekeningen blijk geven van eenigen aanleg; om te worden toegelaten tot het tweede deel van den cursus (Hooger Bouwkunstonderwijs) moet hij bewijzen overleggen van voldoenden aanleg voor het ontwerpen, en ook het begrip der decoratieve kunsten te hebben ontwikkeld. De overgang van het eerste naar het tweede deel gaat niet automatisch. Ten opzichte van voldoenden aanleg, wordt hun werk door een overgangscommissie onderzocht.
In het 3de cursusjaar (1ste jaar van het tweede deel) worden dan ook de meer samengestelde opgaven, welke een architect zoo gewoonlijk krijgt, verwerkt. In het 4de cursusjaar wordt al zijn aandacht geconcentreerd op één groot ontwerp.
Ten slotte kan de deelnemer als einddoel van zijn ernstig, volhardend werken, dat de Cursus eischt, het diploma verkrijgen. Het wordt slechts aan hem uitgereikt, die door zijn groot ontwerp getoond heeft het architectonisch talent te bezitten (waarvan de bij dit artikel

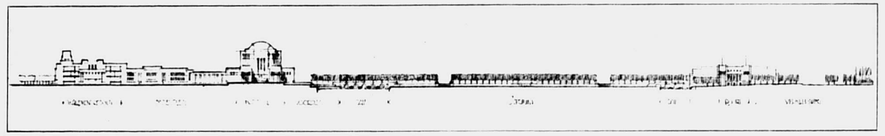

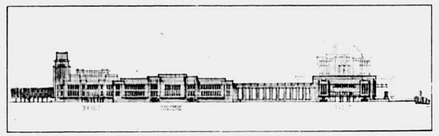

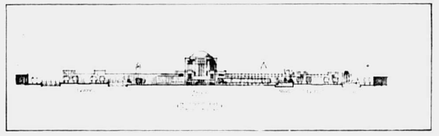

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN GROEP REGEERINGSGEBOUWEN ◻ AANZICHT VAN DE HOOFDGEBOUWEN ◻ EEN PROJECT DOOR ARCHITECT J. ZIETSMA ◻

gevoegde teekeningen het bewijs leveren). Het diploma, werkt als stimulans naar het hierboven gestelde hooger doel. Hoe dichter, betrekkelijk gesproken, dit rustpunt bij dit doel wordt gesteld, des te krachtiger zal haar opvoerende werking zijn, des te grooter voldoening het te bezitten.
Hierdoor is het begrijpelijk, dat het diploma slechts aan enkelen (terwijl toch in het eerste jaar zoovelen den cursus bezoeken) kon worden uitgereikt.
Over de innerlijke inrichting van deze instelling van Bouwkunstonderwijs zou nog veel te vertellen zijn. Moge hier volstaan worden met erop te wijzen, dat het begrip „school" aan deze instelling vreemd is. Zoo zijn er ook geen leeraren in den engeren zin van het woord. Het 24 tal docenten, die hun krachten aan het werk geven, zijn dan architecten en technici, wier werkzaamheid in de volle praktijk van het vak ligt en die elk slechts enkele avonden per winter, met het beste van hun weten den deelnemers bijstaan in hun ontwikkeling.
Voor het leiden bij het „groot ontwerp" in het 4de jaar wordt ook ieder jaar een andere leider gekozen. Voor hen, die aan het eind van het 4de jaar wordt het diploma niet verkregen, is het opnieuw werken geen overdoen, doch een voortzetting van hun studie.
De hierbijgaande ontwerpen zijn in het vorig cursusjaar onder leiding van den architect J. M. van der Mey ontstaan.

◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻

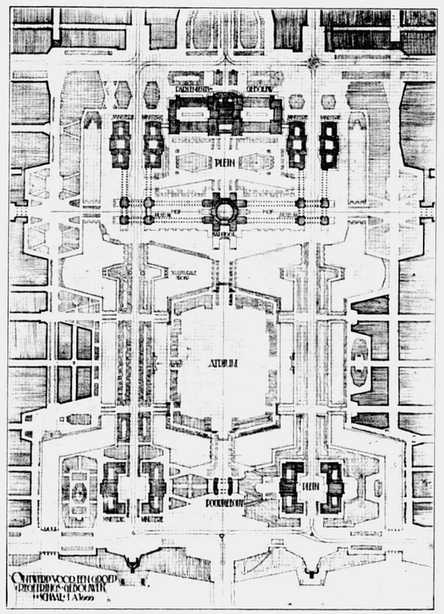

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN GROEP REGEERINGSGEBOUWEN ◻ (DE RUITVERDEELING IS 8 METER) ◻ EEN PROJECT DOOR ARCHITECT J. ZIETSMA ◻

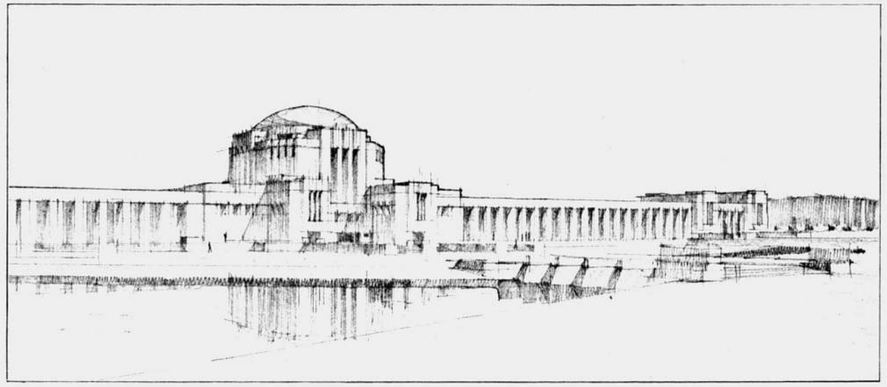

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN GROEP REGEERINGSGEBOUWEN. AANZICHT VAN DE VOLKSHAL GEZIEN VAN UIT HET ATRIUM
EEN PROJECT □ □ □ DOOR ARCHITECT □ □ □ J. ZIETSMA

KARL SCHEFFLER: DER GEIST DER GOTIK (INSELVERLAG 1917) BOEKBESPREKING DOOR Ir. P. H. ENDT.

Hoe ver Goethe in vele opzichten zijn tijd vooruit was, blijkt wel het overtuigendst uit de commentatoren over zijn werk die de laatste jaren telkens een nieuwe kant van zijn wezen opnieuw „ontdekt" hebben, en die voor alle mogelike moderne geestelike stroomingen een uitspraak van hem bij de hand hebben ten bewijze, dat zijn geest dit reeds voorzag of doordacht. Op één punt is hij echter een waar kind van zijn tijd geweest: zijn beschouwingen over beeldende kunst, hoe briljant ook voorgedragen, zijn erger dan eenzijdig, zijn benepen van opvatting. Om een eigen woord van Goethe te citeeren: Alle teoretiseren over kunst wijst op een versagen van de scheppende krachten. Zijn teorieën over beeldende kunst, tegelijk met die van Lessing en Winckelmann gegroeid, ontstonden in een tijd van verval, zodat het heel niet verwonderlik is, dat men trachtte een ideaal te formuleren, wat te benaderen het hoogste doel van den kunstenaar moest zijn. Dit ideaal van klassieke rust, van harmoniese schoonheid is evenwel daarom zo bekrompen, omdat het slechts de helft van 's mensen geest tot kunst decreteerde en de andere helft verdoemde tot minderwaardige geestesuiting.

Zoals in de natuur de vrouw geschapen is naast de man, zoals een toestand van hogen dampkringsdruk veroorzaakt en gevolgd wordt door perioden van lagen druk, zo staat in de kunst rust tegenover onrust, geluk tegenover lijden, en het harmonies schone tegenover het karaktervol lelike. „In de kunst werkt, juist zoals in de natuur, een centrifugale en een centripetale kracht; in de kunst zowel als in de natuur heten beide heersende machten aandrift en tegenstand, vrijheid en wet. De drang naar uitbeelding van den mens heeft zich dualisties moeten splitsen, om de hoogste scheppende kracht deelachtig te kunnen worden; ongeveer zoals de natuur den mens in man en vrouw gesplitst heeft, om zich in stand te houden en voort te planten."

Tot dit inzicht heeft Goethe zich evenwel niet kunnen verheffen, en gezien zijn invloed op het nageslacht, heeft de leer van het ideaal vele jaren de mensheid, niet het minst natuurlik in Duitsland, benauwd. Nu eindelik en vooral onder den drang van een mensengeslacht, dat tot het besef begint te komen, hoe voor de verloren gegane goden toch iets anders, toch een nieuw geestelik leven in de plaats moet komen, nu eindelik begint de glans van het „ware, schone en goede" te verbleken. Men is zich bewust geworden, dat het Goethe-ideaal in hoogste instantie een streven naar het inhoudsloze betekende, en zoekt wanhopig naar vergeesteliking.

De kreet naar den geest is eigenlik ook de hele innerlike oorzaak van het ontstaan van dit boek; Scheffler voelt zeer sterk dit dualisme in de kunst, hij voelt het als een natuurwet, en ziet hoe naar de logies onafwendbare loop van zaken een periode van vergeesteliking, van expressionisme komende is. Dit boek is een zeer interessante poging om een kunstgeschiedenis op te bouwen uit den gezichtshoek van de eeuwig wisselende opvolging en doordringing van de principes van onrust en rust, van wil en passiviteit; een kunstgeschiedenis volgens het natuurlike stelsel zou men het kunnen noemen.

De benamingen Goties en Grieks gebruikt S. in dezen zin als uitdrukking voor de beide tegengestelde elementen, die de tot stand koming van een kunstwerk beheersen. Onder de geest der Gotiek verstaat hij dus het samenstel van al die kenmerkende eigenschappen, die in de Gotiek haar zuiverste en meest onvermengde uiting gevonden hebben, maar die hij in mindere of meerdere mate, meer of minder vermengd met of overheerst door „Griekse" invloeden, door de hele kunstgeschiedenis waarneemt. Op analoge wijze is de benaming Grieks op te vatten. Om dit te verduideliken, wil ik hem zelf aan het woord laten.

„Die beiden Formenwelten, die mit den Worten „griechisch" und „gotisch" gleichnishaft bezeichnet werden, begünstigen hier vor allem den Willen zum Ausdruck und dort die Ehrfurcht vor dem Gesetzlichen. In der griechischen Baukunst sind alle Einzelformen auf lange, man darf sagen auf ewige Dauer gestellt. Die Säule hat etwas Endgültiges, es ist daran nicht zu viel und nicht zu wenig getan, est ist eine Formel gefunden, die an erschöpfender Knappheit nicht übertroffen werden könnte. Ebenso stellt sich das schön gegliederte Gesims als eine formale Quintessenz da, als das Ergebnis einer bewunderungswürdigen Zusammenarbeit vieler Geschlechter und Individuen, als das Werk einer von allem störenden Subjectivismus gereinigten Phantasietätigkeit ganzer Zeiten. .... Keiner gotischen Bauform wohnt eine solche Allgemeingültigkeit inne. Die gotischen Formen erscheinen vom Augenblick geschaffen, die Persönlichkeit hat an ihnen mehr Anteil, und eben darum können sie nicht leicht übernommen und umgebildet werden. Gegenüber der griechischen Form wirkt die gotische fast improvisiert; sie ist nicht so sehr ein Extrakt als vielmehr das Gebilde des Augenblicks.... Nicht die Wiederkehr des Gleichen ist das Prinzip der gotischen Bauweise, sondern die Abwandlung eines Formenprinzips durch viele Möglichkeiten; nicht Regelmäszigkeit wird erstrebt, sondern Mächtigkeit oder Freiheit und Fülle. Das Wesentliche in der gotischen Form sind nicht Gesetz und Regel, sondern es ist die unmittelbare Ausdruckskraft. Es wird nicht ein endgültiges, ein sozusagen distillirtes Verhältnisleben der Teile erstrebt, es wird nicht ein Kanon der reinen Proportionen geschaffen, sondern es muss das wirkungsvolle Verhältnisleben in der gotischen Kunst vom Künstler eigentlich jedesmal von neuem intuitiv gegriffen werden. Daduch wird die Wirkung sehr unmittelbar, doch haftet ihr auch viel Einmaliges, ja etwas Einzigartiges an. Um einen griechischen Tempel, einen römischen Palast, eine italienische Renaissancekirche gut zu bauen, genügten unter Umständen die Tradition, die Erfahrung, das Wissen, die Kenntnis des Kanons und der Praxis; um aber einen gotischen Dom wirkungsvoll zu türmen, dazu gehörte in erster Linie schöpferische Kühnheit."

En dan, met de natuur vergelijkend, gaat hij voort: „Auch in der Natur steht einem Prinzip der langen Dauer überall ein Prinzip des schnellen Antriebs gegenüber. Die Natur will ebenfalls die ewige Wiederkehr des Gleichen oder doch des Aehnlichen; aber sie wil auch immer ein Neues".

In zijn levendigen betoogtrant, vol rake en karakteristieke vergelijkingen, zet hij uiteen, hoe deze zelfde wisselwerking van Goties en Grieks heerst in de ganse natuur, hoe de mens en hoe een volk naar zijn natuur meer Goties of meer Grieks aangelegd kan zijn. Met duizend voorbeelden bespreekt hij de verschillende geaardheid der Griekse en Gotiese kunstuitingen, toegelicht aan ruimte- en vlakwerking, ornament, statuaire beeldhouwkunst enz.

Dan weer op de wisselwerking der beide vormenwerelden terugkomend, betoogt hij hoe onjuist het is, in de kunstgeschiedenis van ontwikkeling te spreken. Zelfs wil hij niet spreken van ontwikkeling binnen het kader van een bepaalden stijl; zijn vergelijking met de natuur getrouw wil hij dit jeugd, rijpheid en ouderdom van die stijl noemen, en toont aan dat zowel bij het individu als bij de stijlontwikkeling van niet anders dan een wisselwerking van Gotiese en Griekse invloeden sprake is. „Jeder Stil, ob er nun ein Niederschlag des griechischen oder des gotischen Geistes ist, beginnt damit, eindeutig und streng den Ausdruck für Grundempfindungen zu suchen, er beginnt — mehr oder weniger — charakterisierend und symbolisierend. In jedem archaischen Stil ist ein naturalistischer Wille monumental und symbolisch geworden. Die Natur wirkt heftig auf den Künstler, und heftig ist der Wille, sich die Natur mittels der Form zu unterwerfen. Das will sagen: alle Stile, selbst die griechischen, beginnen mit Zügen des Gotischen. Dann folgt eine Zeit der inneren Beruhigung. Die Formen werden klarer und heiterer, sie werden mehr auf Typen zurückgeführt, und das Objekt tritt mehr vor das Subjekt; das Tempo wird maszvoller, die Feierlichkeit erscheint weltlicher, und die Form wird mehr schmückend als ausdruckvoll. In dieser Periode sind selbst die gotischen Stile irgendwie vom griechischen Geiste erfüllt. In der letzten Periode endlich wird die Form barock. Alles Barock aber ist eine bestimmte Art des Gotischen. Alle Kunst wird auf diese Stufe virtuos, weil viele Erfahrungen technischer Art gesammelt worden sind und weil zugleich das Gefühl der Menschen wieder unruhig wird. Auch die virtuose Form ist eine Form des Ueberschwangs, wie die primitive; nur ist der Wille nicht mehr hoffnungsvoll, sondern skeptisch, ja zum Teil verzweifelt. Die Form ist nicht mehr elementar und starr, sondern unruhig bewegt. Ihre Heftigkeit ist spielerisch und kokett, blasiert und spöttisch, die Ausdruckslust gibt sich überwiegend dekorativ. Jede Stilentwicklung endet damit, dasz das Subjektive wieder die Ueberhand gewinnt."

De hele geschiedenis der kunst is niet anders dan de

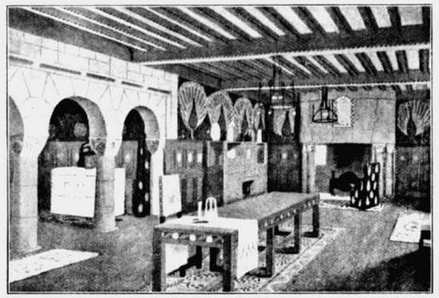

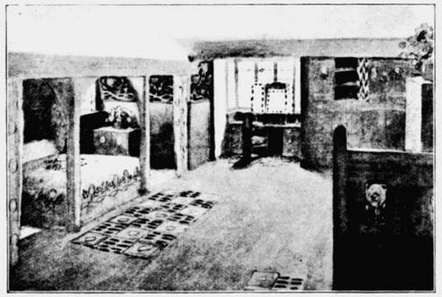

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

strijd van twee scheppende natuurkrachten, dan de kamp van rust en onrust, van geluk en lijden, tot vorm verstard. „Der tausendfältige Wechsel, wie die beiden Kräfte, die eine mehr diesseitig, die andere mehr jenseitig orientiert, sich suchen und fliehen, locken und bekämpfen, wie sie sich durchdringen und auch wieder zur fruchtbarsten Einseitigkeit treiben: das ist die Geschichte der Kunst." In het derde hoofdstuk beschrijft hij ten slotte den weg die de gotieke geest door de eeuwen heen genomen heeft om tot besluit te constateeren dat de menschheid bezig is, zich van de obsessie der exakte wetenschappen te bevrijden, dat het begrijpen weer voor een doorleven plaats heeft gemaakt, dat eindelik het lang onderdrukte gevoel de ontzielde wereld weer helpt bezielen. En dat is niet het minste wat het boek belangwekkend maakt; hoe in schijn ook objektief voorgedragen, spreekt er een geloof uit, een geloof aan een geestelike vernieuwing, aan de nabije toekomst van een tijd waarin de geest weer heersen zal over de platte zielloze afgoden van de hedendaagse maatschappij.

KORTE STORIE'S DOOR LORD DUNSANY

Van Lord Dunsany — een Iersch schrijver van buitengewone gaven en uitzonderlijke fantasie — worden hier eenige stukjes vertaald uit het door Elkin Mathews (London) uitgegeven boekje: „Fifty-one Tales". Van zijn andere werken noemen wij hier: The Gods of Pegana — Plays of Gods and men — Five Plays — en — Tales of Wonder ▫ ▫ ▫ ▫ ▫ ▫ ▫ ▫ ▫

▫ EEN VERKEERD BEGREPEN INDENTITEIT ▫

Toen Vermaarheid 's avonds in een stad wandelde, zag zij het geschilderde gezicht van Bekendheid, die zich schaamteloos aanstelde onder een gaslamp en velen knielden voor Haar in den modder van den weg.
„Wie zijt gij?" vroeg Vermaardheid haar.
„Ik ben Vermaardheid", zeide Bekendheid.
Toen sloop Vermaardheid zachtkens weg, zóó dat niemand haar weggaan bemerkte.
En Bekendheid ging terstond verder en al hare aanbidders stonden op en volgden haar en zij leidde hen, gelijk zij verdienden, naar hun eigen verderf.

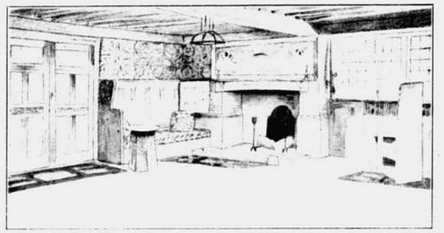

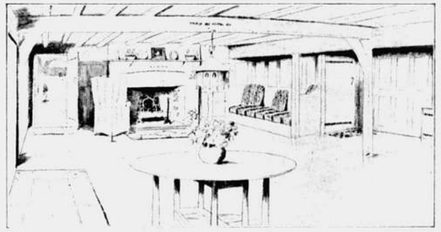

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

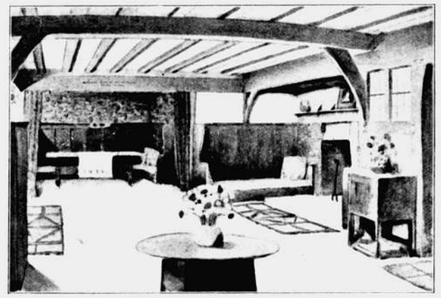

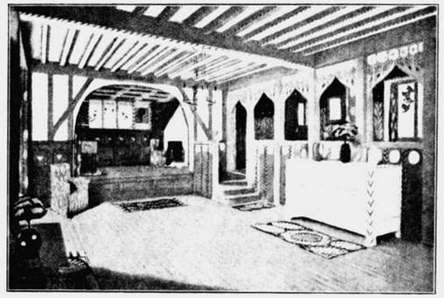

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

▫ DE STAD ▫

Zoowel in tijd als in ruimte dwaalt mijne verbeelding ver van hier. Zij voerde mij eens aan den rand van lage en roode rotsen, die uit de woestijn verrezen: een weinig verder in de woestijn lag een stad. Het was avond en terwijl ik neerzat, sloeg ik de stad gade. Eensklaps zag ik mannen bij groepjes van drie tot vier langzaam de stadspoorten uitsluipen tot een getal van twintig. Ik hoorde het gegons van menschenstemmen in den avond.
„Het is goed, dat zij weg gegaan zijn" zeiden zij. „Het is goed, dat zij weg gegaan zijn; thans kunnen wij zaken doen. Het is goed, dat zij weg gegaan zijn."
En de mannen, die de stad verlaten hadden, spoedden zich over het zand en verdwenen in de schemering.
„Wie zijn deze mannen"? vroeg ik mijn schitterende geleidster.
„De dichters," antwoordde mijne verbeelding. „De dichters en kunstenaars".
„Waarom sluipen zij weg?", vroeg ik haar. „En waarom verheugen de menschen zich over hun weggaan?"
Zij zeide: „Een of ander noodlot zal zeker over de stad komen; er is iets, dat hen gewaarschuwd heeft en zij zijn weggeslopen. Niets vermag het menschdom te waarschuwen."
Ik hoorde de twistende stemmen der mannen, die zich verheugden in den handel, uit den stad opstijgen. En toen stond ook ik op, want daar was een onheilspellende blik op het gelaat van den hemel.
En slechts duizend jaar later ging ik wederom dezen weg en daar was niets meer over, zelfs niet tusschen het onkruid, van het geen deze stad geweest was.



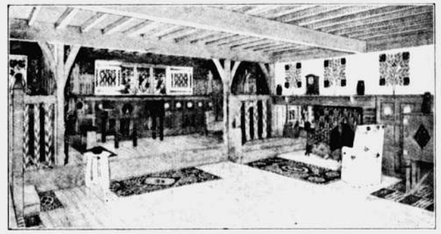

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

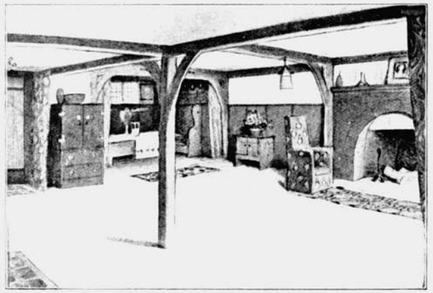

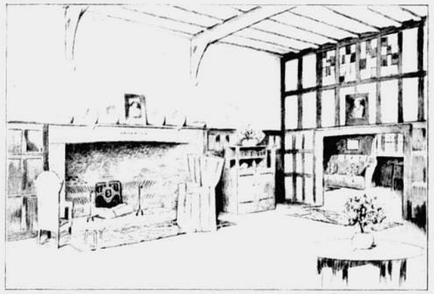

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

DE WERKMAN

Ik zag een werkman met zijn steiger recht van de bovenste verdieping van een groot hotel naar beneden vallen. En ik zag, dat hij al vallende een mes vasthield en zijn naam in den steiger trachtte te snijden. Hij had den tijd om dit te probeeren, want hij had bijna driehonderd voet te vallen. En ik kon aan niets anders denken dan aan de dwaasheid van zulk een nuttelooze daad, want niet alleen zou de man in drie seconden onherkenbaar dood zijn, maar dezelfde paal waarin hij probeerde nog iets van zijn naam te krassen, zou zeker binnen eenige weken als hakhout verbrand worden.
Daarna ging ik naar huis, want ik moest werken. Maar den geheelen avond moest ik denken aan de dwaasheid van dien man, zoodat die gedachte mij terughield van ernstig werk.

En laat op den avond, terwijl ik nog aan het werk was, gleed de geest van den werkman door mijn kamerwand en stond lachende voor mij.
Ik hoorde geen geluid voor dat ik tot hem gesproken had; maar ik kon de grijze doorschijnende vorm voor mij zien staan, schuddende van het lachen.
Eindelijk sprak ik en vroeg hem waarover hij lachte en toen begon de geest te spreken. Hij zeide: „Ik lach, omdat jij daar zoo zit te werken."
„En waarom", zeide ik „lach je om ernstig werk?
„Wel, je verdoemd leven zal voorbij gaan as 'n wind", zeide hij, „en je heele stomme beschaving zal in 'n paar eeuwen opgedoekt zijn."
Toen barstte de geest uit in een lachen, maar nu werkelijk hoorbaar; en al lachende gleed hij door den muur terug in het tijdelooze, waaruit hij gekomen was.

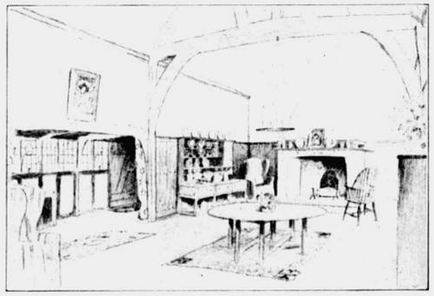

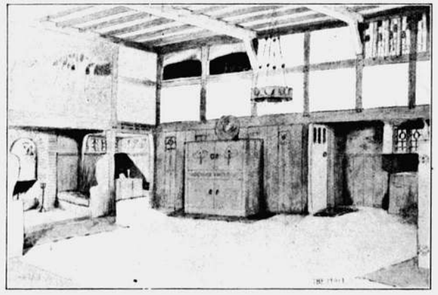

INTERIEURS VOOR ENGELSCHE LANDHUIZEN NAAR AQUARELLEN DOOR BAILLIE SCOTT

N.V. v.d. BERG en C°s
METAALHANDEL
AMSTERDAM

SANITAIRE ARTIKELEN

JAN HAMER & CO
FREDERIKSPLEIN
AMSTERDAM

LIFTEN

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U.J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN
DIVERSE NIEUWE TOEPASSINGEN
VAN TEGELWERK

BUREAUX
ACHTERLOOSTEINDE 2-6 - A'DAM

Hedendaagsche
TBINNENHUIS
meubeleeringskunst

MEUBELEN

BETIMMERINGEN

DYST'S MEUBELFABRIEK
BLOEMGRACHT
TELEFOON 5370 N



ELIAS P. BOMMEL
BOEKBINDER

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

N.V. AMSTE
STEENH

GRAN
ZANDS
MAR
VOORT
GRAFIEK

G.W. C OOS
AMSTERDAM

SCHILDERWERK

GLAS IN LOOD
GEBRAND GLAS

PRINSENGRACHT 570

Nujinyuza

GERARD B. RIJKE JR
BINNENARCHITECTUUR
AMSTERDAM

ALLE COMPLETE
MEUBELEERING

ALLE STOFFEERING

N.V.

BYRNSON

HEERENGRACHT 478
AMSTERDAM

JUIST VERSCHENEN

EEN LUXE-UITGAAF

MET 48 REPRODUCTIES IN KOPERDIEPDRUK
EN 1 DRIEKLEURENDRUK NAAR WERKEN VAN

JAN SLUIJTERS

MET EEN INLEIDING DOOR JUST HAVELAAR
HANDTEEKENING DOOR DEN SCHILDER

[illegible] VOLT 5 GENUMMERDE DOOR DEN KUNSTENAAR
GEWAARMERKTE EXEMPLAREN OP SIMILI JAPON à f 40.— PER STUK

UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431 — AMSTERDAM — TELEFOON NOORD 8155

W. GIEBEN
MEUBELFABRIKANT

SPECIAAL INRICHTING
TOT HET UITVOEREN
VAN EERSTE KLAS WERK
VOLGENS TEEKENING
VAN H.H. ARCHITECTEN

W. BOGTMAN
HAARLEM
[illegible]
48

GEBRANDT
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

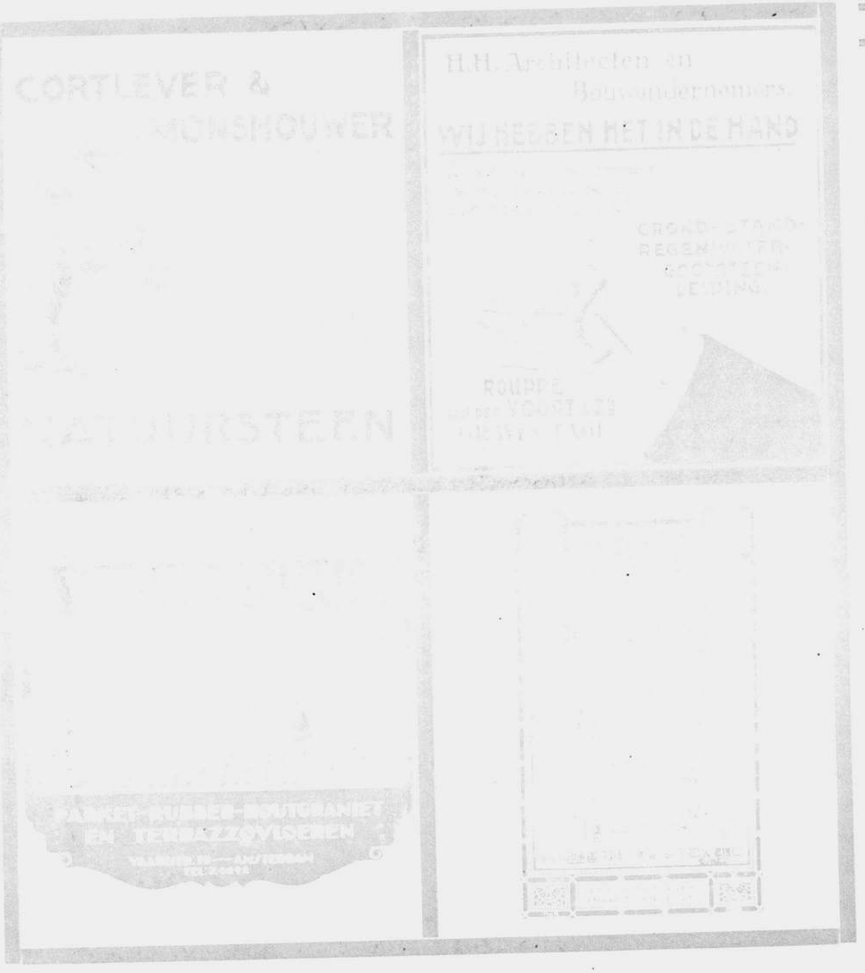

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BESCHIKBAAR

H. VETTEWINKEL & ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT
ZINKWIT LITOPONE

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN
VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

DE PRIJS VAN DEN
NIEUWEN JAARGANG
VAN WENDINGEN IS
FL. 30.–

DE HOOGE BRUG
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

BESCHIKBAAR

H. VETTEWINKEL
& ZONEN
AMSTERDAM

FABRIKANTEN VAN:

„JAPANOL"
PRIMA LAKVERF IN 72 KLEUREN
VOOR BINNEN- EN BUITENWERK

VERNISSEN - VERFWAREN
VOOR ALLE DOELEINDEN

EENIGE VERKOOPERS VAN DE
VOORTREFFELIJKE PRODUCTEN DER
MAASTRICHTSCHE ZINKWIT
MAATSCHAPPIJ
MAASTRICHT

ZINKWIT LITOPONE

WENDINGEN
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN
VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

DE PRIJS VAN DEN
NIEUWEN JAARGANG
VAN WENDINGEN IS
FL. 30.–

DE HOOGE BRUG
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE



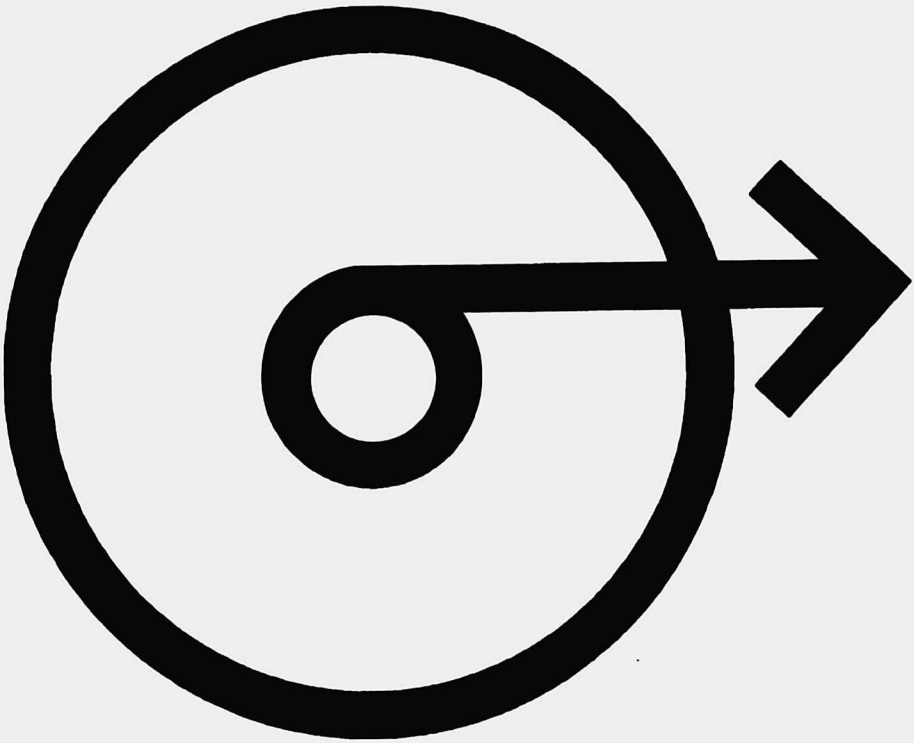

EINDE VAN DE FILM
TERUGSPOELEN A.U.B.

END OF REEL
PLEASE REWIND